

Liepājas Universitāte
Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte

ANITA HELVIGA

**LATVIEŠU LITERATŪRZINĀTNES TERMINOLOĢIJA:
VĒSTURISKAIS, LINGVISTISKAIS UN
TERMINOGRĀFISKAIS RAKSTUROJUMS**

Promocijas darbs
filoloģijas doktora grāda iegūšanai
valodniecības zinātņu nozares lietišķās valodniecības apakšnozarē

Zinātniskā vadītāja
profesore ANNA VULĀNE,
Dr. philol.

Pētījums veikts ESF projektā „Doktora studiju attīstība Liepājas Universitātē”

Liepāja 2015

SATURS

Ievads	5
I. LITERATŪRZINĀTNES TERMINOLOĢIJAS IZSTRĀDES TEORĒTISKAIS UN VĒSTURISKAIS ASPEKTS	12
1. Latviešu terminoloģijas jautājumu pamatnostādnes	12
1.1. Nozares terminoloģijas resursi un jēdziena <i>termins</i> izpratne	14
1.2. Terminrades process un tā pamatposmi	17
1.3. Latviešu terminoloģijas vēstures galvenie attīstības posmi	18
1.4. Ieskats jaunākā terminoloģijas attīstības posma galvenajās tendencēs	23
2. Literatūrzinātnes terminoloģijas attīstības posmi un galvenie terminu resursi	27
2.1. Terminoloģijas attīstības pirmais posms jeb pirmie terminu aizmetņi (no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta vidum)	28
2.2. Terminoloģijas attīstības otrais posms (no 19. gadsimta vidus līdz 20. gadsimta sākumam)	32
2.2.1. Literatūrzinātnes terminu atspoguļojums laikrakstos	33
2.2.2. 19. gadsimta otrās puses un 20. gadsimta sākuma nozīmīgākās vārdnīcas – viens no literatūrzinātnes terminu resursiem	42
2.2.3. Terminu sistematizēšanas sākums pirmajās latviešu poētikas grāmatās	49
2.3. Galvenie terminogrāfijas resursi trešajā terminoloģijas attīstības posmā (no 20. gadsimta sākuma līdz 40. gadu vidum)	60
2.3.1. Literatūrzinātnes terminu meklējumi terminoloģijas vārdnīcās	61
2.3.2. Latviešu konversācijas vārdnīcas – bagātīgs terminu resurss	64
2.4. Literatūrzinātnes terminoloģijas attīstība ceturtajā posmā (no 20. gadsimta 40. gadu vidus līdz 90. gadiem)	70
2.4.1. LZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas pieņemtie literatūrzinātnes terminu projekti	71
2.4.2. Leonīda Timofejeva un Natana Vengrova literatūrzinātnes terminu vārdnīcas tulkojums	74
2.5. Svarīgākie terminoloģijas resursi piektajā jeb jaunākajā attīstības posmā (20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā)	78
2.5.1. Janīnas Kursītes devums latviešu literatūrzinātnes terminogrāfijā	79
2.5.2. Patterminu atspoguļojums skolas mācību līdzekļos	88
Pirmās daļas secinājumi	101

II. LITERATŪRZINĀTNES TERMINOLOĢIJAS LINGVISTISKAIS RAKSTUROJUMS	104
1. Literatūrzinātnes terminu raksturojums cilmes un derivatīvajā aspektā	104
1.1. Pašcilmes vārdu un aizgūtās leksikas proporcionalitāte dažādos terminoloģijas attīstības posmos	104
1.1.1. Pašcilmes terminu dominēšana 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā	107
1.1.2. Pašcilmes vārdu un aizguvumu terminoloģiskā sinonīmija	111
1.2. Literatūrzinātnes terminu derivatīvais raksturojums	115
1.2.1. Morfoloģiskais vārddarināšanas paņēmieni – viens no produktīvākajiem terminradē	115
1.2.2. Sintaktiski un sintaktiski morfoloģiski darināto terminu raksturīgākās grupas	122
1.2.3. Analītisko leksēmu jeb vārdkopterminu atkarīgais komponents gramatiskā aspektā	138
1.2.3.1. Ģenitīveni kā vārdkopterminu atkarīgais komponents.....	139
1.2.3.2. Dažādu vārdšķiru modifikācijas (adjektīvi, adverbi, verbi)	146
1.2.4. Defissavienojumi un vienotājdomuzīmes savienojumi kā sintaktiski darināti termini	151
1.2.5. Ar deonimizācijas un separācijas procesu saistītie termini	157
2. Literatūrzinātnes terminu semantiski funkcionālā specifika: vispārīgās iezīmes un leksikogrāfiskais apraksts	170
2.1. Terminu un vispārlietojamās leksikas semantiskās attieksmes leksikogrāfiskā apraksta kontekstā	170
2.2. Terminu homonīmijas raksturojums	183
Otrās daļas secinājumi	189
III. MŪSDIENĪGAS LITERATŪRZINĀTNES TERMINU VĀRDNĪCAS IZSTRĀDE: PROBLĒMJAUTĀJUMI UN RISINĀJUMA IESPĒJAS	192
1. Pamatjautājumi vārdnīcas plānošanā	193
1.1. Vārdnīcas adresāts	193
1.2. Vārdu atlases kritēriji un principi	195
2. Šķirkļa vizuālais tēls un struktūra	199
3. Ieskats definīciju izstrādes problemātikā: terminu semantiski funkcionālā konteksta izzināšana	204
3.1. Leksēmas <i>teksts</i> plašais polisēmiskais lietojums un derivatīvā aktivitāte mūsdienu literatūrzinātnes terminoloģijā	204
3.2. Termina <i>personāžs</i> lietojuma specifika latviešu literatūrzinātnē	215

Trešās daļas secinājumi	223
Nobeigums un tēzes	225
Saīsinājumi	229
Bibliogrāfija	
Vārdnīcas	230
Avoti	234
Literatūra	247
Pielikumu saraksts	260

Ievads

Mūsdienu lingvistikā zinātnes valodai tiek pievērsta liela uzmanība. Pētījumi notiek visdažādākajos līmeņos – leksikas, sintakses, teksta, stila, komunikācijas veidu u. tml. Dažviet pat tiek runāts par jaunu valodniecības apakšnozari – zinātnes lingvistiku (sk. Dubova, Leitāne, Lele-Rozentāle 2009, 5). Par zinātnes valodas galveno pētniecības priekšmetu pamatoti uzskatāma terminoloģija. Kā būtiskam zinātnes valodas komponentam terminoloģijai ir primāra nozīme ikvienas zinātņu nozares apgūvē, informācijas uzkrāšanā un pieredzes nodošanā. Nav iespējams kaut ko nosaukt bez nosaukuma, nevar runāt par zinātņi bez terminiem, bet nosaukumi un termini ir valodas sastāvdaļa (Rey 1995, 59). Pēdējo desmit gadu laikā Latvijā ir publicēti vairāki apjomīgi materiāli terminoloģijā, piem., Tulkošanas un terminoloģijas centrā veiktais pētījums „Situācijas izpēte latviešu terminoloģijas izstrādes, saskaņošanas un apstiprināšanas jomā” (TTC 2005), „Latviešu valodas terminoloģijas resursu kvalitātes un pieejamības apzināšana dažādās zinātnes un praktiskās darbības nozarēs” (TTC 2007), Valsts valodas komisijā – „Terminrades process pēdējo piecpadsmit gadu laikā: pagātnes mantojums un nākotnes perspektīvas” (VVK 2007, 401–439).

Pēdējos divdesmit gados aktivizējusies arī terminu vārdnīcu izdošana latviešu valodā. Bibliogrāfiskie rādītāji sniedz informāciju par apmēram divsimt terminu un jēdzienu skaidrojošo (arī tulkojošo) vārdnīcu izdevumiem visdažādākajās jomās (sk. Šmite 2012). Tikai apmēram 10 % no tām ir humanitāras ievirzes vārdnīcas. Literatūrzinātnē joprojām nav ne visaptverošas terminu vārdnīcas, ne arī tiek profesionāli diskutēts par noteiktu terminu lietojumu. Latvijas Zinātņu akadēmijas (turpmāk – LZA) Terminoloģijas komisijā (turpmāk – TK) nav literatūrzinātnes apakškomisijas, tāpēc terminu lietojums katrā literatūrzinātniskā izdevumā – mācību grāmatā, monogrāfijā, zinātnisko rakstu krājumā vai tulkojumā – ir vienīgi autoru, tulkotāju, recenzentu un redaktoru ziņā. Pētījumi nozarē ir ļoti sazarājušies, ienāk jaunas tēmas, pētniecības virzieni, tiek tulkoti zinātniskie darbi, līdz ar to vēl jo vairāk nepieciešama vienota nozares terminu sistēma. Lai to izstrādātu, jāpēta materiāls, jāorganizē diskusija, jāsaskaņo speciālistu viedokļi par iespējamiem konkrēto terminu variantiem. Vērojama arī tendence daļu iepriekš lietoto terminu aizstāt ar jauniem – gan pamatoti, gan arī nepamatoti, tā radot nelietderīgu dažādību. To varētu novērst literatūrzinātnes terminu vārdnīcas izstrāde, tās digitālās versijas izveide un TK apakškomisijas darbs, regulāri pilnveidojot un papildinot nozares terminoloģiju.

Literatūrzinātnes terminoloģiskā sistēma latviešu valodā ir pietiekami izvērsta, tā sniedz liecības par terminoloģijas attīstību no pašiem senākajiem terminoloģijas aizmetņiem latviešu rakstos līdz mūsdienu terminoloģijas straujajai attīstībai dažādu robežzinātņu un saskarnozaru kompleksā. Bet literatūrzinātnes terminoloģija līdz šim vēl nav bijusi pietiekami plaši un vispusīgi pētīta, analizēta, raksturota un aprakstīta, lai mūsdienu terminoloģiskajā procesā atklātu gan tradicionālo, gan novatorisko.

Iemesli tam var būt dažādi – resursu ierobežotība Latvijas zinātnē, jau minētā terminoloģiskā procesa nepietiekamā pārvaldība, neviennozīmīga terminoloģijas (arī termina) jēdziena izpratne, nozares speciālistu attieksme šajā jautājumā u. c. Viens no šī pētījuma inspirējošiem faktoriem ir literatūrzinātnieka Gunta Bereļa nedaudz provokatīvais apgalvojums, ka mūsdienās terminoloģija vairs nav raksturojama ar

vārdiem „skaidrība”, „precizitāte”, „vienotība”: „Pareizāk gan būtu teikt, ka mūsdienās vērojama pavisam cita tendence – iznīcināt un noārdīt jebkuru precīzo terminoloģiju. Katrs sevi cenošs literatūrzinātnieks uzskata par nepieciešamu radīt savas teorijas un savu terminoloģiju, t. i., vairs nevar runāt par literatūrzinātnes terminoloģiju šī vārda ierastajā nozīmē. Šī tendence izriet no tā fakta apzināšanās, ka jebkurš termins (arī eksaktajās zinātnēs) īstenībā ir ļoti izplūdis un daudzveidīgi interpretējams metaforisks izteikums un tāpēc absolūti viennozīmīgu terminu nemaz nevar būt [..].” (Berelis 1992, 188) Šis izteikums ir kā izaicinājums pievērsties nozares terminoloģijas izpētei..

Kā norādījis Māris Baltiņš, „lai sakārtotu terminoloģijas darbu Latvijā, svarīgi nošķirt četrus rīcības virzienus: 1) teorētiskie, vēsturiskie un metodiskie pētījumi; 2) terminu izstrādes koordinācija; 3) publiskas datubāzes uzturēšana un 4) sabiedrības informēšana” (Baltiņš 2006, 78). Promocijas darba **iecere** saistāma ar pirmo rīcības virzienu – veikt lingvistisku pētījumu latviešu literatūrzinātnes terminoloģijā, lai varētu risināt ar tās izstrādi un attīstību saistītās problēmas. Balstoties uz pētījumā iegūtajiem rezultātiem, iecerēts apzināt galvenos problēmjaudājumus jaunas literatūrzinātnes terminu vārdnīcas izveides koncepcijā.

Promocijas darba **novitāti** nosaka tas, ka pirmo reizi Latvijā humanitārajās zinātnēs tiek veikts pētījums literatūrzinātnes terminoloģijā ar teorētiski pragmatisku ievirzi, kurā nozares terminoloģijas attīstība sistēmiski skatīta no vēsturiskajiem pirmsākumiem līdz mūsdienām, atklājot to trīs virzienos: 1) terminoloģijas attīstības posmi un galvenie terminu resursi; 2) terminu lingvistiskais raksturojums cilmes, derivatīvi strukturālajā un semantiski funkcionālajā aspektā; 3) eventuālās terminu vārdnīcas problēmjaudājumi.

Promocijas darba **aktualitāti** pamato vajadzība pēc nozares terminoloģijas izpētes un akūta nepieciešamība pēc mūsdienīgas literatūrzinātnes terminu skaidrojošās vārdnīcas latviešu valodā.

Pētījuma **problēma** saistāma ar līdz šim nepietiekami izvērstu literatūrzinātnes terminoloģijas raksturojumu dažādos aspektos: terminu atlase, avoti, attīstības posmi, galvenās tendences, grupēšana, sistematizēšana, aprakstīšana, skaidrošana, definēšana, apkopošana, atspoguļošana.

Minētā **iecere** un **problēma** noteikusi promocijas darba **tematu** – „Latviešu literatūrzinātnes terminoloģija: vēsturiskais, lingvistiskais un terminogrāfiskais raksturojums”.

Pētījuma **jautājums** – kāda informācija ir nepieciešama un pietiekama latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas raksturošanai, lai nodrošinātu teorētisko un praktisko pamatu jaunas terminu vārdnīcas izveidei.

Promocijas darba **mērķis** – raksturot latviešu literatūrzinātnes terminoloģiju,

- sniedzot pārskatu par tās vēsturisko attīstību,
- atklājot tos lingvistiskos aspektus, kas nodrošina terminu izpētes un aprakstīšanas teorētisko un praktisko pamatu,
- analizējot problēmjaudājumus mūsdienīgas terminu vārdnīcas izstrādei.

Darba mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi **uzdevumi**:

1) pētāmās nozares kontekstā izzināt termina izpratnes pamatnostādnes mūsdienu terminoloģijā;

2) sniegt pārskatu par latviešu literatūrzinātnes terminogrāfijas avotiem un galvenajiem terminu resursiem, atklājot katram attīstības posmam raksturīgākās iezīmes;

3) raksturot latviešu literatūrzinātnes terminu sistēmu cilmes aspektā un derivatīvi strukturālajā aspektā;

4) analizēt literatūrzinātnes terminus semantiski funkcionālajā aspektā, veicot atsevišķu terminu parauganalīzi, lai atklātu termina definēšanai nepieciešamo materiālu;

5) pamatot mūsdienīgas literatūrzinātnes terminu vārdnīcas nepieciešamību un izstrādāt eventuālās vārdnīcas izveides iespējamo pamatkonceptiju, akcentējot galvenos problēmjasautājumus.

Mērķa un uzdevumu realizēšanai izmantotas daudzveidīgas **metodes un paņēmieni**. Zinātniskā literatūra apzināta un vērtēta, izmantojot deskriptīvo un referatīvo analīzi. Datu ieguvei un apstrādei izmantota ekscerpēšana, darbs ar kartotēku, hronoloģiskā sistematizēšana, lingvistiskā klasifikācija, komponentu un konteksta analīze, terminu semantiskās struktūras analīze, kā arī kontentanalīze darbā ar literatūrzinātniskiem tekstiem. Atsevišķos gadījumos veikta datu statistiskā apstrāde, piem., lai noteiktu pašcilmes vārdu un aizguvumu proporcionalitāti un attīstības dinamiku. Terminogrāfiskā materiāla apstrādes procesā veikta dažu terminu parauganalīze un izstrādāti atsevišķi šķirklī. Papildinformācijas iegūšanai notikušas arī intervijas ar dažādu valodniecības nozaru speciālistiem un literatūrzinātniekiem.

Par darba **teorētisko pamatu** uzskatāmas publikācijas terminoloģijā – Jura Baldunčika, Māra Baltiņa, Rūdolfa Grabja, Marijas Terēzas Kabrē (*Maria Teresa Cabré*), Staša Ņeina (*Stasys Keinys*), Regīnas Kvašītes (*Regina Kvašytė*), Heriberta Pihta (*Heribert Picht*), Natālijas Podoļskas (*Наталія Подольская*), Ivetas Pūteles, Alēna Reja (*Alain Rey*), Huana Sagera (*Juan Sager*), Valentīnas Skujiņas, Aleksandras Superanskas (*Александра Суперанская*), Natālijas Vasiļjevas (*Наталія Васильева*) u. c. darbi; leksikoloģijā un leksikogrāfijā – Andreja Bankava, Baibas Bankavas, Ojāra Buša, Reinharda Rūdolfa Karla Hartmana (*Reinhard Rudolf Karl Hartmann*), Ilgas Jansones, Nikoletas Kalcolāri (*Nicoletta Calzolari*), Konstantīna Karuļa, Alana Kirknesa (*Alan Kirkness*), Sidneja Landau (*Sidney Landau*), Alises Lauas, Lienes Rozes, Herardo Sjerras (*Gerardo Sierra*), Veras Tabanakovas (*Бера Табанакова*), Andreja Veisberga, Dainas Zemzares, Ievas Zuicenas u. c. pētījumi; tulkojumzinātnē – Zaigas Ikeres, Jāņa Sīļa u. c. atziņas; vārddarināšanā un morfoloģijā – Antonijas Ahero, Ainas Blinkenas, Vilmas Kalmes, Jāņa Kušņa, Dainas Nītiņas, Artura Ozola, Beatrisas Reidzānes, Mērijas Saules-Sleines, Guntas Smiltnieces, Emīlijas Soidas, Annas Vulānes u. c. darbi; literatūrzinātnē – Gunta Bereļa, Gunāra Bībera, Ausmas Cimdiņas, Helgas Grases, Andreja Grāpja, Viktora Hausmaņa, Janīnas Kursītes, Edgara Lāma, Benitas Smilktiņas, Broņislava Tabūna, Vitolda Valeiņa, Rutas Veidemanes, Kārļa Vērdiņa u. c. publikācijas.

Promocijas **darba materiāls** un **pētījuma avoti** ir latviešu literatūrzinātnes termini (tostarp vārdi un vārdu savienojumi, kuri lietoti terminu funkcijā), kas ekscerpēti no dažādiem nozares terminu resursiem. Pētījuma materiāls aptver laika posmu no 19. gadsimta vidus (ar atsevišķiem piemēriem no 17.–18. gadsimta) līdz mūsdienām (2013. gadam), atklājot terminoloģijas attīstības faktus vairāk nekā 150 gadu garā posmā. Empīriskā materiāla kartotēkā apkopoti vairāk kā 16 tūkstoši

vienību, kas ekscerpētas no dažādām terminu resursu jeb avotu grupām – vārdnīcām (terminu, svešvārdu, konversācijas, skaidrojošajām, tulkojošajām u. c.) un enciklopēdijām, rakstiem un monogrāfijām (literatūrteorijā, literatūrvēsturē, literatūrkritikā), zinātniskiem un populārzinātniskiem pētījumiem (literatūrā, folkloristikā, mākslā, kulturoloģijā u. tml.), kā arī no literatūras mācību līdzekļiem, rokasgrāmatām, datu bāzēm, glosārijiem, biļeteniem u. tml. Materiāla izvēlē un atlasē, protams, pastāv arī kāds subjektīvais vai nejaušības moments, bet iespēju robežās ir ievērots vispusīgs terminoloģijas hronoloģiskais un tematiskais aptvērums, katrā terminoloģijas attīstības posmā meklējot būtiskākās, raksturīgākās, ietekmīgākās avotu grupas.

Promocijas darba **struktūru** veido ievads, trīs daļas, nobeiguma tēzes un bibliogrāfija. Secinājumi pievienoti katras daļas beigās.

Darba pirmajā daļā ir divas nodaļas. Pirmajā nodaļā atklātas terminoloģijas jautājumu pamatnostādnes par termina izpratni, par terminu resursiem, par terminoloģijas izstrādes etapiem, par terminoloģijas attīstības hronoloģiskajiem posmiem, par galvenajām tendencēm mūsdienu terminoloģijas attīstībā. Otrajā nodaļā raksturoti literatūrzinātnes terminoloģijas attīstības pieci posmi, aplūkojot galvenos terminu resursus katrā no tiem.

Darba otrajā daļā dots literatūrzinātnes terminu raksturojums dažādos lingvistiskos aspektos. Pirmkārt, atklātas pašcilmes vārdu un aizguvumu attieksmes (proporcionalitāte, sinonīmija). Otrkārt, aplūkots dažādu derivatīvo paņēmienu izmantojums literatūrzinātnes terminoloģijā (atvasinājumi, salikteni, ģenitīveņi, defissavienojumi, deonīmi, separējumi). Treškārt, terminu semantiski funkcionālā specifika skatīta saistībā gan ar vārda daudznozīmīgumu, gan ar terminu homonīmiju.

Trešajā daļā iezīmēti galvenie problēmjaudājumi un risinājuma iespējas mūsdienīgas literatūrzinātnes terminu vārdnīcas izveidē – vārdnīcas adresāts, terminu atlasē kritēriji, prasības šķirklā izveidē un definīcijas izstrādē. Kā definīciju sagatavošanas materiāls rādīta arī dažu terminu lingvistiskā parauganalīze semantiskās funkcionalitātes un pragmatikas dažādos aspektos.

Darbam pievienots izmantoto vārdnīcu (124 vienības), terminu avotu (334 vienības) un literatūras (298 vienības) saraksts ar tekstā lietotajiem saīsinājumiem. Darbam ir 15 pielikumi, kuros apkopotas pētītā materiāla tabulas, terminu saraksti un paraugšķirklī eventuālajai terminu vārdnīcai.

Pētījuma **teorētiskā un praktiskā nozīme**. Par darba galveno nozīmi uzskatāma literatūrzinātnes terminoloģijas vēsturiskās attīstības izpēte, kas būtu iekļaujama latviešu terminoloģijas vēstures aprakstā, ja/kad tāds tiktu veidots. Ieskats vienas nozares terminoloģijas lietojuma specifiskās iezīmēs ļauj izdarīt salīdzinājumu ar citu nozaru terminoloģiju un iekļaut šī darba galvenās atziņas plašākā pētījumā, raksturojot latviešu terminoloģijas attīstības tendences kopumā. Galveno semantiski strukturālo modeļu apraksts var noderēt par paraugu jaunu terminu darināšanā. Pētījuma praktiskā nozīme saistāma ar literatūrzinātnes eventuālās terminu skaidrojošās vārdnīcas koncepcijas izveidi, kā arī ar paraugšķirklī izstrādi. Darba materiāls un atziņas izmantojamas atbilstošu filoloģijas studiju kursu (terminoloģijā, terminogrāfijā, literatūrteorijā, literatūrvēsturē u. c.) izstrādē, kā arī dažādos literatūrzinātnes pētījumos un vienotas terminoloģiskās sistēmas lietojumā.

Promocijas darba izstrādi veicinājusi **stażēšanās** vairākās ārzemju zinātniski pētnieciskajās institūcijās: Sanktpēterburgas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātē

(2011. gadā); Stokholmas Universitātes Baltu, somu, vācu valodas fakultātes Baltu valodu nodaļā (2011. gadā); Lietuviešu valodas institūta Terminoloģijas centrā Viļņā (2012. gadā). Pētījums saņēmis finansiālu atbalstu divos **projektos**: ESF projektā „Doktora studiju attīstība Liepājas Universitātē” un Valsts pētījumu programmas *LETONIKA – Latvijas vēsture, valodas, kultūra, vērtības* projektā „Latviešu valodas pētījumi 21. gadsimta zinātnes kontekstā”.

Promocijas darbs **aprobēts** 19 referātos valodniecības, literatūrzinātnes un kulturoloģijas nozarē, tie nolasīti dažādās starptautiskās zinātniskās konferencēs Liepājā, Rīgā, Ventspilī, Daugavpilī, Jelgavā, Klaipēdā un Viļņā:

1. *Dažas problēmas literatūrzinātnes terminoloģijā: termina „personāžs” lietojums.* Liepājas Universitātes 16. starptautiskā zinātniskā konference „Aktuālas problēmas literatūras zinātnē” 2010. gada 4.–5. martā.

2. *Dinsberga Ernesta darba „Metrika” loma latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas attīstībā.* Liepājas Universitātes 15. starptautiskā zinātniskā konference „Vārds un tā pētīšanas aspekti” 2010. gada 2.–3. decembrī.

3. *Sufiksu -īg- un -isk- loma literatūrzinātnes terminu darināšanā 19. gadsimtā.* Latvijas Universitātes 69. zinātniskā konference Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātē „Valoda un literatūra izglītības kontekstā” 2011. gada 10. februārī.

4. *Citvalodu elementu izmantojums mūsdienu literatūrzinātnes salikteņterminos.* Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 138. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Valodas elementu cilme un attīstība” 2011. gada 22. februārī.

5. *Leksēmas „teksts” derivatīvā aktivitāte mūsdienu literatūrzinātnes terminradē.* Liepājas Universitātes 17. starptautiskā zinātniskā konference „Aktuālas problēmas literatūras zinātnē” 2011. gada 3.–4. martā.

6. *Salikteņi latviešu literatūrzinātnes terminoloģijā.* 1. starptautiskajā jauno lingvistu konferencē „Via scientiarum” Ventspils Augstskolā 2011. gada 25.–26. martā.

7. *Defissavienojumi latviešu literatūrzinātnes terminoloģijā.* Klaipēdas Universitātes starptautiskā zinātniskā konference „Kalbos vienētu semantika ir struktūra” 2011. gada 17. jūnijā.

8. *Ģenitīveņi latviešu literatūrzinātnes terminoloģijā.* Liepājas Universitātes 16. starptautiskā zinātniskā konference „Vārds un tā pētīšanas aspekti” 2011. gada 1.–2. decembrī.

9. *Pārskats par latviešu literatūrzinātnes terminogrāfiju.* Liepājas Universitātes 18. starptautiskā zinātniskā konference „Aktuālas problēmas literatūras zinātnē” 2012. gada 1.–2. martā.

10. *Literatūrzinātnes terminu vārdnīca mūsdienu leksikogrāfijas kontekstā.* E. Drezena (1892–1937) piemiņai veltītā 3. starptautiskā terminoloģijas konference „Aktuālās tendences terminoloģijas teorijā un praksē” 2012. gada 25.–26. oktobrī.

11. *Latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas attīstība 19. gadsimtā.* Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes starptautiskā zinātniskā konference „XXIII zinātniskie lasījumi” 2013. gada 24.–25. janvārī.

12. *Vārda „pēda” semantika vispārlietojamā leksikā un nozīmes maiņa terminā.* 2. starptautiskā jauno lingvistu konference „Via scientiarum” Liepājas Universitātē 2013. gada 7.–8. martā.

13. *Apskats par literatūrzinātnes terminoloģiju mācību grāmatās un citos mācību līdzekļos.* Liepājas Universitātes 19. starptautiskā zinātniskā konference „Aktuālas problēmas literatūras zinātnē” 2013. gada 21.–22. martā.

14. *Liepājas teātra repertuāra žanriskās piederības apzīmējumi: terminoloģiskais aspekts.* Letonikas 5. kongresa Liepājas konference „Piemares ļaudis un likteņi” 2013. gada 24. oktobrī.

15. *Deonimizācijas loma literatūrzinātnes terminu darināšanā.* Liepājas Universitātes 18. starptautiskā zinātniskā konference „Vārds un tā pētīšanas aspekti” 2013. gada 28. novembrī.

16. *Plašākās diskusijas periodikā par literatūrzinātnes terminoloģiju.* Liepājas Universitātes 20. starptautiskā zinātniskā konference „Aktuālas problēmas literatūras zinātnē” 2014. gada 27.–28. martā.

17. *„Ziņģes”, „stāsti” un „pasakas” – literatūras termini kopš Gotharda Frīdriha Stendera laikiem.* Starptautiska zinātniska konference „Gothards Frīdrihs Stenders (1714–1796) un apgaismība Baltijā Eiropas kontekstā” 2014. gada 4.–6. septembrī.

18. *Pašcilmes vārdu un aizguvumu terminoloģiskā sinonīmija literatūrzinātnē.* Viļņas Universitātes un Lietuviešu valodas institūta Jona Jablonska 21. starptautiskā konference „Šiuolaikainēs kalbos tyrimai ir problemas” 2014. gada 3. oktobrī.

19. *Par dažām determinoloģizēšanās iezīmēm: literatūrzinātnes terminu piemēri.* Liepājas Universitātes 19. starptautiskā zinātniskā konference „Vārds un tā pētīšanas aspekti” 2014. gada 27.–28. novembrī.

Atsevišķas pētījuma daļas un atziņas **publicētas 12 rakstos** sešos dažādos recenzējamos rakstu krājumos, vienā zinātniski metodiskā izdevumā un 5 tēžu un anotāciju krājumos:

1. Helviga, Anita. Ernesta Dinsberga darba „Metrika” loma latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas attīstībā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 15 (2). Liepāja : LiePA, 2011, 168.–178. lpp. (Helviga 2011^b)

2. Helviga, Anita. Termina *personāžs* lietojuma specifika latviešu literatūrzinātnē. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 16. Liepāja : LiePA, 2011, 194.–210. lpp. (Helviga 2011^d)

3. Helviga, Anita. Defissavienojumi latviešu literatūrzinātnes terminoloģijā. *RES HUMANITARIAE*, XI. Klaipēda : Klaipēdos universiteto leidykla, 2012, 199.–214. lpp. (Helviga 2012^a)

4. Helviga, Anita. Ģenitīveņi literatūrzinātnes terminoloģijā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 16 (2). Liepāja : LiePA, 2012, 101.–118. lpp. (Helviga 2012^b)

5. Helviga, Anita. Leksēmas *teksts* lietojums un derivatīvā aktivitāte mūsdienu literatūrzinātnes terminoloģijā. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 17. Liepāja : LiePA, 2012, 106.–124. lpp. (Helviga 2012^c)

6. Helviga, Anita. Par dažu literatūrzinātnes terminu lietojuma tendencēm. *TAGAD*: Latviešu valodas aģentūras zinātniski metodisks izdevums, Nr. 1 (7), 2012, 17.–25. lpp. (Helviga 2012^e)

7. Helviga, Anita. Raksturīgākās salikteņu grupas literatūrzinātnes terminos. *Via scientiarum*: starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums, 1. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2012, 117.–126. lpp. (Helviga 2012^f)

8. Helviga, Anita. Dažas lappuses latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas attīstībā 19. gadsimta otrajā pusē. *Valoda dažādu kultūru kontekstā: zinātnisko rakstu krājums*, XXIII. Daugavpils : Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2013, 384.–392. lpp. (Helviga 2013^a)

9. Helviga, Anita. Eventuālā literatūrzinātnes terminu vārdnīca mūsdienu leksikogrāfijas kontekstā. *Aktuālas tendences terminoloģijas teorijā un praksē: rakstu krājums*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013, 61.–83. lpp. (Helviga 2013^b)

10. Helviga, Anita. Ieskats latviešu literatūrzinātnes terminogrāfijā. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē: rakstu krājums*, 18. Liepāja : LiePA, 2013, 110.–123. lpp. (Helviga 2013^c)

11. Helviga, Anita. Deonimizācijas loma literatūrzinātnes terminu darināšanā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 18 (2). Liepāja : LiePA, 2014, 77.–92. lpp. (Helviga 2014^a)

12. Helviga, Anita. Vispārīgs pārskats par literatūrzinātnes terminiem skolas mācību līdzekļos. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē: rakstu krājums*, 19. Liepāja : LiePA, 2014, 24.–44. lpp. (Helviga 2014^c)

Tēzes un anotācijas:

1. Helviga, Anita. Citvalodu elementu izmantojums mūsdienu literatūrzinātnes salikterminos. *Valodas elementu cilme un attīstība*. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 138. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011, 14.–16. lpp. (Helviga 2011^a)

2. Helviga, Anita. Hyphenated words in the terminology of Latvian literary theory. *Kalbos vienietų semantika ir struktūra*. Tarptautinė mokslinė konferencija, skirta Klaipėdos universiteto 20-mečiui ir lituanistikos Klaipėdoje 40-mečiui. Klaipėda : Klaipėdos universitetas, 2011, pp.13–14. (Helviga 2011^c)

3. Helviga, Anita. Literatūrzinātnes terminu vārdnīca mūsdienu leksikogrāfijas kontekstā = Dictionary of Literary Theory Terms in the Context of Modern Lexicography. E. Drezena (1892–1937) piemiņai veltītās 3. starptautiskās terminoloģijas konferences *Aktuālās tendences terminoloģijas teorijā un praksē* (2012. gada 25.–26. oktobrī) referātu anotācijas. Rīga : LZA, LU LaVI, 2012, 21.–23. lpp. (Helviga 2012^d)

4. Helviga, Anita. Pašcilmes vārdu un aizguvumu terminoloģiskā sinonīmija literatūrzinātnē. *Šiuolaikinės kalbos tyrimai ir problemas*. Vilniaus universitetas, Lietuvių kalbos institutas 21-oji tarptautinė Jono Jablonskio konferencija: tezės. Vilnius : Vilniaus universitetas, Lietuvių kalbos institutas, 2014, pp. 7–10. [skatīts 2014. g. 4. okt.]. Pieejams: <http://www.flf.vu.lt/struktura/katedros/lietuviu-kalbos-katedra#naujienos> (Helviga 2014^b)

5. Helviga, Anita. *Ziņģes, stāsti un pasakas* – literatūras termini kopš Gotharda Frīdriha Stendera laikiem = *Songs, Stories and Tales* – Literary Terms Since the Times of Gotthard Friedrich Stender. *Gothards Frīdrihs Stenders (1714–1796) un apgaismība Baltijā Eiropas kontekstā*. Starptautiskās zinātniskās konferences tēzes. Rīga : Latvijas Universitāte, 2014, 21.–22. lpp. (Helviga 2014^d)

Promocijas darba autore izsaka **pateicību** zinātniskajai vadītājai Annai Vulānei un darba recenzentiem Ojāram Bušam, Benediktam Kalnačam, Andrejam Veisbergam. Par atsaucību un palīdzību pētījuma izstrādes procesā – Jurim Baldunčikam, Ausmai Grīnvaldei, Diānai Laiveniecei, Edgaram Lāmam, Velgai Laugalei, Lienei Markus-Narvilai, Jāzepam Osmanim, Ievai Ozolai, Guntai Smiltiecei, Dzintrai Šulcei, Sofijai Bauerei.

I. LITERATŪRZINĀTNES TERMINOLOĢIJAS IZSTRĀDES TEORĒTISKAIS UN VĒSTURISKAIS ASPEKTS

1. Latviešu terminoloģijas jautājumu pamatnostādnes

Mūsdienās terminu pētniecība ir pārsniegusi gan leksikoloģijas kā zinātnes nozares, gan terminoloģijas kā apakšnozares robežas. Terminu izvēle un lietošana ir ne tikai nozares speciālistu lietpratība, bet arī ikviena valodas lietotāja būtiska ikdienas saziņas daļa jebkurā līmenī – sistēmiskajā, normatīvajā, funkcionālajā, uzuālajā, jaunrades, okazionālajā u. tml. Jaunākajos terminoloģijas pētījumos tiek pievērsta uzmanība ne tikai terminu cilmei, darināšanai, semantikai un atbilstībai nozares sociālajai jēdzienu sistēmai, bet arī to komunikatīvajai un pat stilistiskajai un ekspresīvajai funkcijai, jo termini tiek lietoti gan speciālajā leksikā, gan vispārlietojamā leksikā, tostarp arī sarunvalodā (Cabré 2003). Šajā sakarā aktualizējas jautājums par termina un netermina nošķiršanas iespējām. Termina izpratni šajā pētījumā veido terminoloģiskās domas pamatnostādnes: jēdziens aptver visas tās īpašības, kas piemīt nosaucamajam objektam, bet termins nosauc konkrēto jēdzienu vārdā (Cabré 1999; Rey 1995; Sager 1990 u. c.).

Daļā zinātņu nozaru terminoloģija ir vairāk specializēta (tas attiecināms, piemēram, uz eksakto zinātņu un arī dabaszinātņu terminoloģiju), tāpēc to speciālā leksika tiek lietota ierobežotāk – pamatā tikai nozares speciālistu runā. Savukārt citās nozarēs speciālā leksika ir pieejama un saprotama ļoti plašam lietotāju lokam, piemēram, izklaides sfēra (sports, kino, teātris, grāmatniecība) un arī humanitāro zinātņu joma, t. sk. literatūrzinātne, tāpēc ka par literatūru (resp. daiļliteratūru) interesējas ne tikai speciālisti, bet arī lasīšanas entuziasti. Turklāt literatūra ir atsevišķs mācību priekšmets skolā. Jo terminoloģijai plašāks lietotāju loks un sfēras, jo pastāv lielāka iespēja, ka vienā un tai pašā terminā tiek ietverts dažāds jēdzieniskais saturs. Terminu pragmatisko raksturu jeb terminoloģijas teorijas jēgas skatījumu galvenokārt tikai tās praktiskajā lietderīgumā uzsvērusi arī Terēza Marija Kabrē (*Teresa Maria Cabré*), norādot, ka „termini ir pragmatiski attiecībā uz to lietotājiem, situācijām, kurās tos lieto, tēmām, ko tie izsaka, un diskursa tipu, kurā tie parasti tiek izmantoti”¹ (Cabré 1999, 36).

Neizvērsot šo pētījumu ne pragmatiskā, ne sociolingvistiskā aspektā, tomēr jāuzsver, ka terminoloģiskā leksika ir zinātņu nozares valodas pamatā un kā tāda tā atspoguļojas zinātnes valodas kopainā. Terminu *nozares valoda* un *zinātnes valoda* lietojums šeit atbilst pētījumā „Zinātniskā komunikācija starpkultūru kontekstā” (Dubova, Leitāne, Lele-Rozentāle 2009) pamatotajam lietojumam.

Literatūrzinātnes nozares valodā nākas saskarties gan ar stabiliem, viennozīmīgiem terminiem, gan ar to, ka viena un tā paša jēdziena izteikšanai (dažādās situācijās) dažādi autori izmanto atšķirīgus valodas līdzekļus. Šāda terminoloģiskās sistēmas atvērtība un ietekmējamība ne tikai rada ļoti neviendabīgu speciālās leksikas kopumu ar plūstošām un grūti nosakāmām robežām, bet arī apgrūtina tās pētīšanu, klasificēšanu un aprakstīšanu. Nedrīkstētu būt atšķirība starp jēdziena teorētisko definējumu un praktisko lietojumu (Dombrovska, Sirsone 1966, 186), bet bieži vien

¹ Šeit un turpmāk citātos promocijas darba autores tulkojums latviešu valodā.

konsekvents praktiskais lietojums ir apgrūtināts tieši tā iemesla dēļ, ka trūkst termina formulējuma un skaidrojuma tā attīstības dinamikā.

Tomēr terminoloģijai piemīt arī zināma stabilitāte un sistēmiskums, kas nodrošina izziņas procesa sekmīgu norisi. J. Sīlis norādījis tās personu grupas, kas ikdienas darbā saskaras ar terminiem visbiežāk: 1) nozaru speciālisti un jo īpaši nozaru priekšmetu mācītbspēki, kuriem terminu lietošana ir ikdienas darbs; 2) terminoloģijas teorētiķi, kuri izstrādā metateorijas par to, kādam vajadzētu būtu ideālam terminam; 3) terminoloģijas zinātnieki, kuriem no literārās valodas normu viedokļa jāvērtē un jāapstiprina konkrētās jomas speciālistu piedāvātie termini; 4) profesionāli terminologi, kuriem praksē vajadzētu ievērot terminoloģijas zinātnieku ieteiktos terminu darināšanas principus, sadarbībā ar nozaru speciālistiem veidojot jaunus terminus; 5) tulkotāji, kuriem reizēm nākas kļūt par terminologiem pret paša gribu, jo laika ierobežojuma dēļ darina terminus „pēc savas saprašanas” (Sīlis 2009^b, 131–132). Šajā pētījumā jāaskaras ar ikvienu no minētajām grupām, vēl piebilstot par terminu lietotāju visplašāko grupu – sabiedrību, kas izmanto terminus, lai profesionāli vai arī tikai personisko izjūtu (priekšstatu, vajadzību, interešu) līmenī sabiedriskajā telpā, mācību procesā vai sadzīviskās situācijās spriestu par visdažādākajiem ar literatūru saistītiem jautājumiem. Jebkura terminlietojuma vide rosina domāt, ka tieši vienota terminoloģija ļauj nodrošināt saziņu pietiekami labā līmenī un nodot informāciju tālāk.

Par terminoloģiju mēdz runāt divos skatījumos: tradicionālajā (kā lietišķās valodniecības nozare, piem., Wüster 1985) un modernajā (kā patstāvīga zinātnes nozare, piem., Cabré 1999; Temmerman 2000). Šajā pētījumā ņemts vērā, ka latviešu valodniecībā līdz 20. gadsimta 70. gadiem pieņemts skatīt terminoloģiju kā vienu no valodniecības apakšnozarēm, bet jaunākajā posmā terminoloģija tiek aplūkota arī kā patstāvīga zinātnes nozare ar savu teorētisko un metodoloģisko pamatu. Pasaules praksē pieņemts runāt par trīs terminoloģijas skolām: Vīnes, Prāgas un padomju skolu. Tās 1984. gadā aprakstījis Helmut Felbers (*Helmut Felber*), kas pats piederēja pie Vīnes skolas (Felber 1984, 31). Vīnes jeb austriešu skola uzskata terminoloģiju par neatkarīgu starpdisciplīnu, kura kalpo zinātnes un tehnikas nozarēm; Prāgas jeb čehu skolas pārstāvji koncentrējas uz lingvistisko pieeju, uzskatot terminoloģiju par leksikas komponentu, par speciālo valodu kā valodas apakšsistēmu; padomju skola terminoloģijas aspektā īpaši uzsver jēdzienu sistēmas loģisko klasifikāciju un zināšanu organizāciju (Nītiņa, Iljinska, Platonova 2008, 144). Necenšoties plašāk atklāt katras t. s. skolas iezīmes, jāatzīst, ka dalījums tomēr ir visai nosacīts. Alēns Rejs (*Alain Rey*), analizējot dažādās pieejas terminoloģijas pētīšanai, norāda, ka nevajadzētu aizrauties ar „kvaziplatonisko ideālismu” jeb pārāk izteiktu jēdzieniskās sistēmas patstāvības sludināšanu, kas raksturīga krievu zinātnieku pētījumiem (Rey 1995, 59).

Šajā darbā terminoloģijas izpētes pamatā dominē lingvistiskā pieeja, kas raksturīga Prāgas terminoloģijas skolai, proti, aplūkojot terminoloģiju (t. i., terminu kopumu) kā speciālo leksiku valodas kontekstā. Bet pētījuma teorētiskais balsts saskatīts jau pieminētā A. Reja atziņās: „Ir jāsaprot, ka jēdzieniskā sistēma ir vesela kompleksa sastāvdaļa un šis komplekss ir dinamisks, mainīgs, to ietekmē arī lingvistiskie aspekti. Nav iespējams runāt par atklājumiem, novērojumiem, indukciju vai dedukciju bez atbilstoša terminoloģiskā aparāta. Un šis aparāts lielā mērā atkarīgs no individuālo valodu struktūras.” (Rey 1995, 59)

Latviešu terminoloģijas vēstures izpēte, atsevišķu nozaru terminoloģijas un leksikas tematisko grupu aprakstīšana dažādos aspektos vēl ir pārāk neizvērstā², lai varētu runāt par galvenajām pieejām speciālās leksikas izpētē. Šajā pētījumā izpētes metodoloģijas pamatu nosaka pats pētāmais materiāls – aplūkoto terminu kopums – vēsturiskās attīstības un lingvistiskās specifikas aspektā.

1. 1. Nozares terminoloģijas resursi un jēdziena *termins* izpratne

Pastāv uzskats, ka zinātniskajos rakstos vairāk nekā puse vārdu ir lietoti termina funkcijā (Lazovskis 1997, 155), tāpēc par izpētes objektu jeb terminoloģijas resursiem iespējams izmantot ikvienu zinātnisku publicējumu. Jautājums par terminu lietojuma sfēru un nozares terminoloģijas resursiem latviešu terminoloģijā nav viennozīmīgi skaidrots. Salīdzinājumam pieminēti V. Skujiņa, J. Baldunčika un M. Baltiņa izteikumi.

V. Skujiņa, skaidrodama termina fiksācijas un lietošanas sfēras, norāda, ka termina lietošanas sfēra ir speciālā literatūra: „Terminu specifiskā lietošanas sfēra ir zinātniski tehniskā literatūra un dokumentācija. Šajā speciālajā literatūrā teksta galvenais mērķis ir izteikt, novadīt līdz lasītājam attiecīgo saturu visprecīzākajā veidā, lai teksts neradītu blakus asociācijas vai pārpratumus. Tāpēc šeit ir nepieciešams stingri ievērot vienotu apstiprināto terminoloģiju. Ja tiek lietots jauns termins pirmo reizi, tas jāskaidro.” (Skujiņa 2002, 123)

M. Baltiņš, raksturojot nozares terminoloģijas resursus, uzsver, ka terminu lietošanas sfēra ir daudz plašāka, jo „jēdziens *nozares terminoloģijas resursi* aptver nozaru terminu vārdnīcas, datubāzes, enciklopēdiskos izdevumus, zinātniskās publikācijas, mācību literatūru, rokasgrāmatas un visus citus resursus, kuros atrodamas ziņas par nozarē lietotajiem terminiem. Visplašākajā nozīmē par nozares terminoloģijas resursiem var uzskatīt jebkāda veida, formas un satura informācijas avotus, kas ir noderīgi nozares terminu sistēmas un nozarē lietotās terminoloģijas precīzai izpratnei.” (Baltiņš 2008^b, 19)

J. Baldunčika pētījumi terminoloģijas vēsturē (piem., Baldunčiks 2008^a; Baldunčiks 2009^a; Baldunčiks 2013) rāda, ka terminoloģijas resursu meklējumos, resp., valodas faktu vākumos, nepieciešams iet vēl dziļāk, proti, „diahroniskās dinamikas atspoguļojumam jācenšas iegūt vairākas valodas lietotāju (atspoguļotāju) producēto tekstu grupas” (Baldunčiks 2013, 7). Viņš norāda uz dažādām sfērām, kuras sniedz leksikoloģisko (arī terminoloģisko) informāciju: 1) pamatā vienkāršo lauku iedzīvotāju ikdienas teksti vai to imitējumi (dialektoloģijas sfēra); 2) pamatā labi izglītoto iedzīvotāju publiskie teksti (terminoloģijas/terminoloģijas vēstures sfēra, literārās valodas sfēra); 3) dažādu iedzīvotāju stilistiski marķētie teksta komponenti (zemāka stila sarunvalodas un slenga pētniecības sfēra); 4) folkloras teksti (Baldunčiks 2013, 7). J. Baldunčika terminoloģijas vēstures pētījumos ietvertās pārskata tabulas ar konkrētas sfēras terminu lietojumu un hronoloģiski sakārtotu mikrokontekstu virknēm

² Aizvadītajā desmitgadē publicēti vien atsevišķi plašāki pētījumi terminoloģijā, piem., Zaigas Ikeres „Translating English Philosophical Terminology into Latvian: A Semantic Approach” (Ikere 2010), Marinas Platonovas „Term Formation and Application in the Thematic Field *Environment and Ecology*: Contrastive Analysis” (Platonova 2011), kā arī leksikas tematiskajās grupās, piem., Brigitas Bušmanes „Piena vārdi. Piena produktu nosaukumi latviešu valodā” (Bušmane 2007), Ineses Ēdelmanes un Ārijas Ozolas „Latviešu valodas augu nosaukumi” (Ēdelmane, Ozola 2007), Inetas Kurzemnieces „Žogu nosaukumi latviešu valodas izloksnēs” (Kurzemniece 2008) u. c.

(piem., *ķīmija* (Baldunčiks 2009^a), *elektrība* (Baldunčiks 2013) u. c.) rosinājušas arī šī pētījuma materiālu kārtot līdzīgā veidā (sk. 3. pielikumā).

Pētījuma materiāla atlase galvenokārt balstīta uz M. Baltiņa izteikumu par nozares terminoloģijas resursiem, izvēloties latviešu literatūrzinātnes terminus un vārdus, kas lietoti terminu funkcijā, no visdažādākajiem iespējamajiem nozares terminoloģijas resursiem: biļeteniem, glosārijiem, mācību literatūras, rokasgrāmatām, datubāzēm, vārdnīcām, enciklopēdijām, zinātniskajiem un populārzinātniskajiem rakstiem, grāmatu recenzijām, kritikas rakstiem, monogrāfijām, disertācijām. Mazāk izmantoti tulkojuma resursi, vairāk – skaidrojošie un aprakstošie. Izvēloties konkrētos terminu avotus, pieļaujams arī nejausības un gadījuma princips, bet galvenokārt atlase veikta, lai ievērotu secīgumu un skatītu katru laikposmu tā daudzveidībā, lai uzsvērtu tradicionālo un izceltu novitātes, lai apgalvotu un reizē arī apšaubītu ilgā meklējumu ceļā atrastos lingvistiskos faktus. Atsevišķos gadījumos situācija raksturota uz ļoti atšķirīga skaita ekscerptu pamata (no dažiem piemēriem līdz vairākiem simtiem lietojumgadījumu), bet, kā zināms, nepastāv kāds konvencionāls minimāli aplūkojamo avotu veidu kopums (Baldunčiks 2009^a, 7), kas ļautu izdarīt absolūti ticamus secinājumus par vienu vai otru konkrēto periodu. Dažviet izdevies fiksēt kāda termina senāko lietojuma piemēru, bet pētījuma laikā, lingvistiskajam materiālam nemitīgi papildinoties, šī informācija nereti mainījies. Tāpat nav stingri nosakāmas robežas, kad vārds ir lietots kā vispārlietojamās leksikas vārds, bet kad – kā termins. Tas īpaši attiecināms uz agrīno attīstības posmu (Baltiņš 2013, 419). Terminu attiecībā pret vispārlietojamās valodas vārdiem ir sekundāri, jo vārds tikai konkrētā jēdzieniskajā sistēmā kļūst par terminu. Literatūrzinātnē par terminiem izmantoti daudzi vispārlietojamās leksikas vārdi (piem., *apraksts*, *darbība*, *iztēle*, *paruna*, *stāsts*), tāpēc termini ir grūtāk nošķirami no „neterminiem” (Skujiņa 2002, 30). Tāpat robežu noteikšanu apgrūtina nozares robežzinātņu (valodniecība, stilistika, tulkojumzinātne) un saskarnozaru (filozofija, psiholoģija, kulturoloģija, mūzika, vēsture) terminoloģijas kopējais slānis. Tādos gadījumos izšķirošais kritērijs ir vārda konkrētais lietojums noteiktā funkcijā attiecīgajā sfērā.

Pētījumā nav nošķirti tie termini, kuri oficiāli apstiprināti, no pārējiem terminu funkcijā lietotiem vārdiem, kas tekstā identificējami kā termini (arī profesionālismi, jaunvārdi, okazionālismi). Jaunākā laika latviešu terminoloģijas teorijā norādīts, ka „daudzi populāri un reāli plaši lietoti termini nekad nav tikuši apstiprināti, toties termina apstiprināšana automātiski nebūt negarantē tā lietojumu” (Baltiņš 2013, 415). Neizvirzot par svarīgāko uzdevumu noteikt kāda vai cita termina oficiālo statusu (ieteikšanas, apstiprināšanas, labošanas vai noraidīšanas faktu), šajā pētījumā par galveno kritēriju termina/netermina statusa noteikšanā kļūst tā lietošana/nelietošana praksē.

Termina izpratne lielā mērā saistāma ar zinātniskuma aspektiem, no kuriem galvenie varētu būt loģiskais aspekts jeb informācijas sakārtošana, kognitīvais aspekts jeb informācijas izpratne un apstrāde, komunikatīvais aspekts jeb informācijas pārraide (Nītiņa, Iljinska, Platonova 2008, 151). Pētījuma otrajā daļā, kur aplūkots literatūrzinātnes terminoloģijas lingvistiskais raksturojums, šie trīs aspekti ievēroti kā zinātniskuma kritēriji termina atbilstmes noteikšanā, bet par galveno izvirzīts lingvistiskais aspekts, tostarp dažādas gramatiskās kategorijas saistībā ar terminu derivatīvi strukturālo un semantiski funkcionālo specifiku.

Kā teikts Starptautiskās standartizācijas organizācijas definētajos kritērijos (ISO 704:2009_e) ideālajā gadījumā terminam piemīt 1) caurredzamība (tas konkrētajā nozarē vismaz daļēji saprotams arī bez definīcijas); 2) konsekvence jeb sistēmiskums (tas atbilstīgi iekļaujas konkrētās nozares sistēmā); 3) atbilstīgums (tas veidots pēc valodā atzītiem nozīmju modeļiem un nerada pārpratumus); 4) valodiska ekonomija (tas tiek nosaukts ar minimāli nepieciešamajiem valodas līdzekļiem); 5) atvasināmība (no tā iespējams darināt citus vārdus); 6) valodisks pareizums (tas atbilst valodas morfoloģiskajām un fonoloģiskajām normām). Šie kritēriji, uz kuriem norādījis arī M. Baltiņš (Baltiņš 2013, 416–417), balsta šī pētījuma atzinumus par literatūrzinātnes terminoloģijas raksturojumu.

Turklāt promocijas pētījumā dota atsauce arī uz terminoloģijas tradicionālajiem pamatprincipiem, kurus apkopojusi V. Skujiņa monogrāfijā „Latviešu terminoloģijas izstrādes principi”, t. i.: 1) sistēmiskums, 2) nozīmes precizitāte un formas īsums, 3) viennozīmīgums, 4) mononīmiskums, 5) kontekstneatkarība, 6) emocionālā neitralitāte (Skujiņa 2002). Taču tradicionālie principi šajā darbā skatīti mūsdienīgā interpretācijā, neabsolutizējot tos kā vienīgo patiesību, jo „modernās skolas pārstāvji novirzās no tradicionālās terminoloģijas principiem un aktualizē jautājumu par alternatīvu valodas līdzekļu meklēšanu jēdzienu identificēšanai”, tas palīdz ne tikai ātrāk un savlaicīgāk nosaukt jēdzienus un iesaistīt tos jēdzienu sistēmā, bet arī nodrošina termina pamatfunkciju izpildi, t. i., atspoguļo zināšanu kopumu un integrē to speciālajā komunikatīvajā vidē (Nītiņa, Iljinska, Platonova 2008, 156). Lingvistiskā prakse rāda daudz piemēru, kad monogrāfijas vai raksta ievaddaļā autors skaidro, ar kādu nozīmi lietots tas vai cits termins, jo līdzšinējie terminogrāfijas avoti un tradicionālie terminoloģijas izstrādes principi nereti nespēj nodrošināt arvien pieaugošās prasības valodas attīstībā un terminoloģiskajā skaidrībā. Jāuzsver, ka šāda „novirzīšanās no tradicionālās terminoloģijas principiem” galvenokārt notiek ekstralingvistisku faktoru ietekmē, piemēram, dominējošās kontaktvalodas maiņa, kas veido atšķirīgas jēdzieniskās mikrosistēmas; tādas pārmaiņas latviešu terminoloģijā notika pēc 1991. gada, kad līdz tam eksistējošo terminoloģisko sistēmu konfrontēja ar anglosakšu tradīcijā sakņoto informatīvo telpu.

Šajā pētījumā termina izpratne šaurākā nozīmē saistīta ar skaidrojumu, kas atrodams *Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā* (turpmāk – VPSV): „Termins – konkrētas tematiskās jomas, speciālās nozares jēdziena vārdisks apzīmējums – vārds vai vārdkopa, kas izteic (nosauc un iezīmē) attiecīgās jomas (nozares) noteiktu jēdzienu kā nozares jēdzienu sistēmas sastāvdaļu.” (VPSV 2007, 399–400) Plašākajā nozīmē par terminiem šajā pētījumā tiek uzskatītas visas valodas vienības ar terminoloģisku raksturu, kas ir būtiskas literatūras parādību aprakstīšanai, raksturošanai un definēšanai. Katras leksiskās vienības terminoloģisko raksturu nosaka funkcionalitāte konkrētajā lietošanas sfērā, kas aptver gan zinātnisko un populārzinātnisko valodu, gan profesionālo valodu, arī vispārlietojamo valodu. Summējoties atsevišķiem kontekstiem, izveidojas vispārpieņemts (vai vairākuma pieņemts) stabils termins ar vienotu saturu un formu. Tas sasaucas ar mūsdienīgu pieeju terminoloģijā – analizēt konkrētā termina lietojumu noteiktā kontekstā un uzskatīt tekstu par primāro informācijas avotu (Ahmad u. c. 1994). Katrs konkrētais teksts (terminu avots) šajā pētījumā tiek skatīts kā mērķtiecīgs informācijas nesējs, lai

lasītājam nodotu pēc iespējas precīzāku, nepārprotamu saturu. Specifiskās leksiskās vienības, kas nodrošina šo funkciju, tiek uzskatītas par terminiem.

1. 2. Terminrades process un tā pamatposmi

Kā zināms, valodas attīstības sākotnē nevar runāt par terminiem mūsdienu zinātnes izpratnē. Kamēr pastāv primitīvi naivā pasaulainas izpratne, leksēmām galvenokārt ir konkrēto reāliju nosaukšanas funkcija. Tikai palēnām (līdz ar sabiedrības zinātniski teorētisko skatījumu) valodā sāk nodalīties tāda speciālā leksika, kas uzskatāma par pirmajiem terminu aizmetņiem, tikai zināmā valodas attīstības līmenī iespējams runāt par konkrētu vārdu lietojumu termina funkcijā. Tas savukārt nosaka nepieciešamību izveidot terminu izstrādes procesa pamatprincipus un sistēmu. Terminrades procesa sistēmā bez jau iepriekšējā apakšnodaļā pieminētajiem pamatprincipiem un kritērijiem būtiska ir arī normētā procesuālā norise.

Katrā valstī ir noteikta kārtība, kādā notiek terminoloģijas standartizācijas process. Latvijā terminoloģijas procesu pārzina LZA TK (kopš 1946. gada). Ir izstrādāti daudzi normatīvie akti, kas nosaka terminoloģijas procesā iesaistīto iestāžu un organizāciju atbildību un funkcijas (sk. TTC 2005). Taču valsts politika arvien mazāk spēj ietekmēt mūsdienu terminrades procesu, kas ir kļuvis daudz neformālāks un kompaktāks. Būtiskākā loma mūsdienu terminrades procesā ir nozares speciālistiem, mācītspēkiem, tulkotājiem, redaktoriem.

Kā galvenais iemesls, kas pēdējos gados izraisījis būtiskas pārmaiņas terminoloģijas izstrādes procesā, tiek minēta arvien pieaugošā vajadzība pēc jauniem, precīziem citvalodu terminu ekvivalentiem, kas prasa izvairīšanos no nevajadzīga paralēlisma un spontanitātes (VVK 2007, 401). Valsts valodas komisijas pētījumā „Latviešu valoda 15 neatkarības gados” pateikts, ka „ir vajadzīgas pārmaiņas kopš 1946. gada iedibinātajā terminu izstrādes un apstiprināšanas kārtībā”, par argumentiem minot vairākus līdz šim lingvistiski neizvērstus aspektus, piem., termina „definīcijas izveide [...] var noderēt kā palīgmateriāls [...], nevis kā precīza un nemaldīga termina jēgas atklāsmē”; termina „definīcijas izvēle un tās apjoms lielā mērā atkarīgs no konteksta”; terminoloģijas izveides procesā „nereti galveno lomu spēlē jebkurš apzinīgs valodas lietotājs, kuram rodas vajadzība pēc atsevišķa termina vai terminiem” (VVK 2007, 401–402). Šie u. c. argumenti apkopoti un atspoguļoti, nosaucot terminoloģijas izstrādes galvenos soļus.

Dažādos pētījumos un normatīvajos dokumentos rodama atšķirīga terminoloģijas izstrādāšanas atsevišķu posmu (izstrāde, saskaņošana, apstiprināšana, definēšana, publiskošana, grozīšana) secība un galveno akcentu izkārtojums. Ieskats vairākos informācijas avotos apkopots pārskata tabulā (sk. 1. pielikumā), kur saglabāts uzrādīto posmu secīgums un formulējums, piem., LZA TK 1992. gada 23. marta sēdē akceptēti tādi terminu veidošanas posmi, kuros jūtams administratīvi formālā faktora akcentējums ar standartiem un ekspertīzēm (sk. Ķirīte 1992, 44). Latviešu terminoloģijā terminu izstrādes galvenos posmus aprakstījusi arī V. Skujiņa (Skujiņa 2002, 190–192), uzsverot „zinātniskās vadības principu”, un M. Baltiņš (Baltiņš 2008^b, 17–18), izceļot praktisko pieeju. Savukārt Katrīna Erštiķe un Ilze Locika vairāk pētījušas tulkojumos izmantotās terminoloģijas saskaņošanas posmus (Erštiķe, Locika 2009). Terminrades procesa aprakstā teikts, ka atsevišķu daļu „nozīmība dažādos

laikmetos varētu būt atšķirīga”, norādot, ka terminu apstiprināšanas un definēšanas process var būt neobligāts (Baltiņš 2013, 415–416).

Aplūkotie avoti rāda, ka dažādiem valodniekiem (terminologiem) ir atšķirīga viena un tā paša procesa interpretācija, kas laika gaitā lingvistisku un ekstralingvistisku faktoru ietekmē ir mainīga. Apkopojot un kritiski papildinot teorētiskās literatūras informāciju, par būtiskākajiem posmiem mūsdienu terminrades procesā būtu uzskatāma:

- 1) situācijas izpēte, esošo resursu (jau lietoto terminu) apzināšana, vajadzību noskaidrošana;
- 2) pamatterminu apzināšana, atlase, apkopošana, sistematizēšana;
- 3) trūkstošo terminu izstrāde, piemērotu ekvivalentu atrašana, nozīmju precizēšana;
- 4) terminu skaidrojumu un definējumu izstrāde;
- 5) terminu apspriešana un saskaņošana, vienošanās par tradicionāli atšķirīga lietojuma gadījumiem;
- 6) terminu apstiprināšana;
- 7) terminu publiskošana vārdnīcā un/vai elektroniskā datubāzē;
- 8) regulāra vajadzību izzināšana un terminoloģijas papildināšana.

Taču, veicot šo pētījumu konkrētās nozares terminoloģijas attīstībā, rodas vairāki praktiskas ievirzes problēmjautājumi. Tas ir tikai viens no terminu radīšanas veidiem, kad valodnieki un nozares speciālisti spriež, lemj un apstiprina. Literatūrzinātnē (iespējams, arī citās zinātņu nozarēs) termins nereti veidojas impulsīvi, spontāni, kad valodas lietotājam (arī zinātniekam, tulkotājam), aprakstot kādu nozares jautājumu, jānosauc vārdā līdz šim nepazīts jēdziens, kura izpratne konkrētajā jēdzienu sistēmā vēl nav izveidojusies un nostabilizējusies, līdz ar to nav vēl attiecīgā apzīmējuma valodā. Termina ieviešanās vai neieviešanās procesu „regulē” citi lietotāji, kuri vai nu pieņem un turpina tālāk lietot šādi piedāvātu terminu, vai arī nepieņem, apstrīd un piedāvā citu variantu. Līdzīgi kā tas noticis agrākajos terminoloģijas attīstības posmos, kad terminrades process nebija standartizēts, arī mūsdienu terminoloģijas attīstību lielā mērā nosaka šāda spontanitāte. Literatūrzinātnē eksistē ļoti daudz terminu, kuri ne reizes nav apspiesti vai apstiprināti, jo to skaidrojums un izpratne veidojusies tikai praktiskajā lietojumā.

Ņemot vērā situāciju, ka Latvijā nav izveidota tāda TK apakškomisija, kurā varētu spriest un lemt par literatūrzinātnes nozares terminoloģiju, šajā pētījumā katra konkrētā termina apstiprināšanas jautājums padziļināti netiek aplūkots.

1. 3. Latviešu terminoloģijas vēstures galvenie attīstības posmi

Datēt kādas nozares terminoloģijas attīstības posmus ir visnotaļ sarežģīts un grūts uzdevums, jo tāda veida hronoloģisks dalījums būtu veidojams uz padziļinātiem nacionālās terminoloģijas pētījumiem. Visaptveroša latviešu terminoloģijas vēsture līdz šim nav uzrakstīta, terminoloģiskie pētījumi ir fragmentāri – centrēti vai nu konkrētajā laikā, vai arī konkrētajā lietojuma sfērā. Un tomēr pētījuma pamatā ir hronoloģiskais princips, kas ļauj atklāt terminoloģijas attīstību no senākajiem posmiem līdz mūsdienām, „lai apzinātie terminoloģiskās leksikas slāņi klātos cits uz cita un veidotos relatīvi objektīva secība, kur būtu mazākas iespējas pieļaut hronoloģiska rakstura kļūdas” (Baldunčiks 2009^a, 7). Terminoloģijas attīstībā ir savas īpatnības, kas

raksturīgas tikai konkrētajam attīstības posmam, piemēram, sākumposmā vērojami tādi procesi un parādības, kas vairs nav izteikti „nobriedušas” terminoloģijas attīstībā.

Terminoloģijas attīstības posmi skatāmi vienkopus ar leksikas attīstību, ar rakstu valodas attīstību, ar zinātniskās domas virzību un dažādiem ekstralingvistiskiem apstākļiem (piem., kontaktvalodu ietekmi), ar sabiedriski politiskajiem apstākļiem. Latviešu terminoloģijas attīstībā zināmu ieskicējumu devuši R. Grabis (Grabis 2006, 221–229, 252–259), V. Skujiņa (Skujiņa 2002, 14–20) u. c. autori. Daudz precīzāku un vairāk izstrādātu dalījumu attīstības posmos piedāvā M. Baltiņš. Rakstā „Latviešu terminoloģijas attīstība: mantojums, problēmas un perspektīvas” viņš „atbilstoši nācijas sociālajai un politiskajai vēsturei” latviešu terminoloģijas attīstībā šķir piecus hronoloģiskus posmus:

- 1) no pirmajiem rakstu pieminekļiem 16. gadsimtā līdz 19. gadsimta vidum,
- 2) no 19. gadsimta vidus līdz 1918. gadam,
- 3) no 1918. gada līdz 1944. gadam,
- 4) no 1944. gada līdz 1990. gadam,
- 5) no 1990. gada (Baltiņš 2006, 72).

Šis dalījums piecos attīstības posmos saglabāts arī citos terminoloģijas vēstures aprakstos (piem., VVK 2007, 402–403; Baltiņš 2013, 418–430). Dažos avotos atrodams nedaudz atšķirīgs latviešu terminoloģijas attīstības dalījums posmos, piem., Tulkošanas un terminoloģijas centra (turpmāk – TTC) izstrādātajā pētījumā „Situācijas izpēte latviešu terminoloģijas izstrādes, saskaņošanas un apstiprināšanas jomā” (TTC 2005) laika periods līdz 1918. gadam nav dalīts vairākos posmos, bet aplūkots vienkopus kā terminoloģijas attīstības priekšvēstures laiks. Jāpievienojas J. Baldunčika rakstītajam, ka, valodnieku vidū ir „samērā liela vienprātība par terminoloģijas attīstības periodiem”, kaut arī „plaša un detalizēti izstrādāta pārskata par latviešu valodas terminoloģiskās leksikas attīstības vēsturi vēl nav” (Baldunčiks 2009^a).

Šajā pētījumā terminoloģijas attīstības periodizācijas pamatā ir ņemts minētais M. Baltiņa dalījums piecos posmos, kas literatūrzinātnes nozarē izvērsti skatīts promocijas darba 1. daļas 2. nodaļā, tādēļ šeit tikai ieskicētas katra attīstības posma vispārīgās iezīmes.

Terminoloģijas attīstības **pirmajam posmam** sākumrobeža ir visai nosacīta, jo par pirmajiem terminu aizmetņiem var runāt 16. un 17. gadsimta iespieddarbos, kas „lika pamatus noteiktām tradīcijām nozīmīgāko reliģijas un tiesību jēdzienu sistēmas atveidē. Savukārt 18. gadsimta beigās, uzsākot padomgrāmatu izdošanu nozīmīgās praktiskās dzīves jomās (zemkopībā, veselības kopšanā, biškopībā u. c.), sākās arī šo nozaru terminoloģijas attīstība.” (TTC 2005, 7)

Par agrīno terminoloģijas attīstības posmu var runāt ne tikai reliģiska satura un praktiskas ievirzes tekstos, bet arī vārdnīcās, gramatikās, mācību grāmatās, populārzinātniskos rakstos, tulkojumos, kad galvenokārt vācbaltu autori (un tulkotāji) meklēja atbilstošus latviešu valodas vārdus (ekvivalentus, parafrāzes, terminus) vai pārņēma aizguvumus, lai nosauktu reālijas un jēdzienus.

Raksturojot terminoloģijas attīstības **otro posmu**, jāpiemin M. Baltiņa skatījums uz terminoloģijas attīstību latviešu valodā līdz 1918. gadam nācijas izveides kontekstā (Baltiņš 2010^c, 24–25). Tradicionāli otrajā attīstības posmā aplūkoto laika periodu (no 19. gadsimta vidus līdz 1918. gadam) iedala vēl vairākos detalizētos posmos, par pamatu ņemot avīžniecības un grāmatniecības izaugsmi, kā arī valodas

kopēju devumu vispār: 1) nacionālās atmodas pirmais posms (no 1856. gada līdz 1875. gadam), kad strauji paplašinājās aplūkojamo jautājumu loks un arī tika meklēti jauni vārddarināšanas līdzekļi; 2) nacionālās atmodas otrais posms (no 1875. gada līdz 1890. gadam), kad notika preses izdevumu tematiskā diferencēšanās un populārzinātnisku publikāciju strauja izplatīšanās; 3) populārzinātnisko rakstu un enciklopēdisko izdevumu laikmets (no 1890. gada līdz 1914. gadam), kad priekšstatu par reālo terminu lietojumu sniedz enciklopēdiskie izdevumi, bet ortogrāfijas jautājumi būtiski aizēno konceptuālo interesi par terminoloģiju; 4) nacionālās mobilizācijas laikmets Pirmā pasaules kara gados (no 1914. gada līdz 1918. gadam), kad dzimtās valodas terminoloģijai atkal tiek piešķirts plašāks sociāls skanējums, saskatot tajā pamatu latviskas izglītības sistēmas, intelektuālās dzīves un pašpārvaldes izveidei. (Baltiņš 2006, 72)

Šī laikposma terminu avoti (vārdnīcas, grāmatas, rakstu krājumi, laikraksti, žurnāli u. c.) nav bibliogrāfiski retumi, tāpēc terminoloģijas jautājumu raksturošanai konkrētās jomās būtu nepieciešami precīzi un padziļināti pētījumi. J. Baldunčiks pamatoti uzsvēris, ka „nedrīkst aprobežoties ar paviršiem hrestomātiskiem stereotipiem, piem., 19. gadsimta vidus un otrās puses izpēte nereti aprobežojas ar J. Alunāna un A. Kronvalda, retāk arī dažu citu mūsdienās pazīstamu kultūras darbinieku vārdu minēšanu” (Baldunčiks 2009^a, 7).

Protams, ka „terminoloģijas izstrādi šajos gados nav iespējams droši šķirt no valodas kultūras” (Baltiņš 2006, 72). Terminoloģijas jomā strādāja vai nu atsevišķi entuziasti, kā, piem., Jānis Ilsters – botānikā, Kārlis Kasparsons – medicīnā, Andrejs Stērste – valodniecībā, Krišjānis Valdemārs – jūrniecībā, vai arī profesionālu organizāciju darbinieki, piem., Latviešu ārstu biedrības, Latviešu izglītības biedrības, Baltijas tehniskās biedrības u. c. darbinieki. Par pirmo terminoloģijas vārdnīcu latviešu valodā mēdz uzskatīt Krišjāņa Valdemāra *Jūrniecības vārdnīcu* (1881), kurā apkopoti jūrniecības termini 11 valodās (plašāk sk. Baldunčiks 1981^b; Skujiņa 2002, 15).

Promocijas pētījumā nostiprināts pieņēmums, ka terminoloģija varēja attīstīties tādās zinātņu nozarēs, kurās bija iespējams rakstīt un publicēt populārzinātniskus rakstus. „Terminoloģijas harmoniska un vispusīga attīstība kādā nozarē var būt sekmīga vienīgi tad, ja valoda pilda attiecīgās sociolingvistiskās funkcijas [...] un pastāv iespējas šajā nozarē regulāri publicēt zinātnisko, tehnisko un populārzinātnisko literatūru.” (Baltiņš 2008^c, 65) Tas pilnā mērā attiecināms uz literatūrzinātni resp. rakstniecību, jo periodiskajos izdevumos var izsekot, kā no raksta uz rakstu attīstās un pilnveidojas speciālā leksika, tādējādi to nostiprinot ne tikai nozares speciālistu, bet visu valodas lietotāju vidū. Pieņemts uzskatīt, ka latviešu valoda šajā laikā nepildīja daudzas sociolingvistiskās funkcijas (arī zinātnes jomā), ka „latviski tika rakstītas vienīgi populārzinātniskas publikācijas, kurās nebija vajadzības izvērst terminu sistēmas lietojumu” (VVK 2007, 405), tomēr pētījums rāda, ka tieši šis piemērotāko vārdu meklējumu ceļš populārzinātniskajās publikācijās ir vistiešākais pamats zinātniskās terminoloģijas izveides procesā.

Lai gan pastāv viedoklis, ka terminoloģija otrajā attīstības posmā galvenokārt sekmīgi veidojās tiesībzinātnēs, reliģijā, botānikā un medicīnā (Baltiņš 2006, 72), šis pētījums pierāda, ka arī literatūrzinātnē resp. rakstniecībā šajā posmā izveidojās pamats terminoloģiskajai sistēmai. To apliecina Rīgas Latviešu biedrības (turpmāk – RLB) izdotā *Konversācijas vārdnīca* četros sējumos, kuras pirmā burtnīca izdota

1903. gadā, bet pirmais sējums datēts ar 1906. gadu (KV RLB 1906–1921). Šo enciklopēdisko vārdnīcu var uzskatīt par pirmo apjomīgāko terminogrāfisko resursu avotu latviešu valodā: „Ņemot vērā to, ka tās līdzstrādnieku vidū bija daudzi tā laika ievērojamākie latviešu cilmes lietpratēji attiecīgajā nozarē, var uzskatīt, ka tas bija pirmais mēģinājums noteiktu zinātnes nozaru terminoloģijas sakārtošanā un savstarpējā saskaņošanā, protams, lielākoties skarot vienīgi pamatterminus.” (TTC 2005, 7)

Laika posmu līdz 1918. gadam mēdz dēvēt par priekšvēsturi arī vairākās saskarnozarēs, piemēram, literatūras didaktikā (Stikute 2010, 32).

Trešajā terminoloģijas attīstības **posmā** – līdz ar nacionālas valsts izveidi – radās nepieciešamība pēc terminoloģijas pilnveides, kas kultūras un literatūras jomā galvenokārt saistījās ar vispārizglītojošo skolu vajadzību pēc mācību grāmatām latviešu valodā un ar Latvijas Universitātes darbību un zinātniskās literatūras attīstību (Baltiņš 2006, 73). Šo posmu galvenokārt raksturo Izglītības ministrijas TK izveide un darbība, ko mēdz dēvēt par pavērsiena punktu terminoloģijas attīstībā, kā arī pirmās terminu vārdnīcas – *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca* (ZTV 1922) – izveide un izdošana. M. Baltiņš, novērtējot TK darbību (1919–1921), uzsver tās lielo lomu latviešu terminoloģijas attīstības vēsturē: „[...] tā ievadīja pāreju no individuālas (vienas personas veiktas), privātas (bez noteikta pilnvarojuma un pienākumiem) un spontānas (atbilstoši konkrētā lietpratēja vajadzībām) terminrades uz kolektīvu (daudzu noteiktas nozares lietpratēju), plānotu (cenšoties aptvert nozari kopumā, nevis izolētus terminus konkrētu publikāciju vajadzībām) un institucionalizētu (darbojoties kādas valsts pārvaldes iestādes pārraudzībā) darbu.” (Baltiņš 2006, 74)

„Pēc Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas darbības apturēšanas divdesmit gadu laikā tā arī neizdevās atsākt koordinētu terminu izstrādi valsts mērogā,” rezumē M. Baltiņš (Baltiņš 2006, 74). Zināma darbošanās notika Maskavā Centrālajā latvju terminkomisijā, kuras darbības rezultātā izdots *Zinātņu terminu krājums* (Loja 1937). Abu minēto terminu vārdnīcu (ZTV 1922; Loja 1937) devums eksaktajās un tehniskajās zinātņu nozarēs ir nesalīdzināmi lielāks par pienesumu humanitārajās nozarēs.

20. gadsimta 20. un 30. gados par galveno terminoloģijas apkopojumu kļūst enciklopēdiski veidotās un ļoti apjomīgās *Latviešu konversācijas vārdnīcas* (LKV 1927–1940) 21 sējums. Šim laikposmam raksturīgi arī vairāki faktori, kas neveicināja latviešu terminoloģijas sekmīgu attīstību, piem., nesakārtotie pareizrakstības un svešvārdu atveides jautājumi, kā arī oficiālas pareizrakstības vārdnīcas trūkums (Baltiņš 2006, 74). Dažkārt ir pausts uzskats, ka šī apjomīgā vārdnīca būtisku ieguldījumu terminoloģijas attīstībā nesniedz: „Diemžēl *Latviešu konversācijas vārdnīca* nekļuva par būtisku pakāpienu terminoloģijas sakārtošanā, jo dažādos tās sējumos nav ievērota nedz konsekventa rakstība, nedz vienota terminoloģija, turklāt tās izdošanas gaitā nav tikusi veikta šķirkļu terminoloģiska rediģēšana.” (TTC 2005, 9) Pētījums rāda, ka filoloģijas jomas terminoloģijā *Latviešu konversācijas vārdnīca* sniedz ļoti būtisku informāciju par vairākiem simtiem terminu (sk. 2. nodaļas 2.3.2. apakšnodaļā).

Tajā pašā laikā atsevišķās zinātņu nozarēs parādās jaunas terminu vārdnīcas, piem., Jāņa Lojas (Turka) *Matemātikas termini* (1923), *Slimību terminoloģija* (1923), Augusta Malvesa *Tehniska vārdnīca būvvielām, būvdarbiem un konstrukcijām ar*

pielikumu *ģeometrijai un mehānikai* (1931), Jēkaba Prīmaņa *Latviešu anatomiskā vārdnīca* (1931), Aleksandra Būmaņa *Civiltiesību terminoloģijas vārdnīca* (1937), Edgara Borovska *Ārstniecības drogu leksikons* (1937), Jāņa Endzelīna redakcijā *Vāciski-latviska elektrotehniskā vārdnīca* (1939), Anša Auziņa, Friča Kleinberga, Frīdriha Plostenieka *Vāciski-latviski grāmatrūpniecības termini* (1940), A. Auziņa *Latviešu-vācu-krievu grāmatrūpniecības vārdnīca* (1942), Jāņa Lauvas un H. Blēses³ *Juridiskās terminoloģijas vārdnīca* (1942) u. c., arī vairāku zinātņu nozaru terminu apkopojums vienā grāmatā, piem., *Terminoloģijas komisijas pieņemtie matemātikas, fizikas un kosmogrāfijas termini* (1934), jau pieminētā J. Lojas *Zinātņu terminu vārdnīca* (1937) u. c. Par šo terminoloģijas attīstības posmu rakstīts V. Skujiņas (Skujiņa 2002, 15–18), L. Pietes (Piete 2009), M. Baltiņa (Baltiņš 2012^a; Baltiņš 2013) u. c. darbos.

Interesantu iezīmi saskatījis M. Baltiņš – vācu okupācijas laika (1941–1944) presē nacionālās terminoloģijas jautājumiem tika pievērsta pastiprināta uzmanība, jo tas bija jautājums par savas valodas kvalitāti, protestējot pret uzspiesto kontaktvalodu: „Vismaz daļēji to varētu skaidrot ar zināmu nacionālo mobilizāciju inteliģences aprindās, kura centās šādā aizplīvurotā veidā paust sabiedrībai savu attieksmi pret reālo valodas apdraudējumu un stiprināt latviešu sabiedrības pašapziņu. Terminoloģijas jautājumi no šāda viedokļa bija labi piemērota tematika, lai politiski neitrālā veidā (ikvienā pārmaiņu laikā rodas daudzi jauni jēdzieni un vajadzība pēc precīziem to apzīmējumiem) ļautu uzsvērt valodas kvalitāti un izteiksmes bagātību iepretim dominējošai kontaktvalodai.” (Baltiņš 2012^c, 25–26)

Terminoloģijas attīstības **ceturtais posms** aizsākās ar vairāku komisiju darbību, kuru uzdevums bija nodrošināt valstisku sistēmu terminu apstiprināšanai. 1945. gada maijā tika izveidota Terminoloģijas un pareizrakstības komisija. Tā pastāvēja tikai vienu gadu, līdz 1946. gadā LZA tika izveidota TK, kas „bija orientēta uz nosacīti lēnu (varētu teikt arī klasisko) terminoloģiskā darba modeli, kad tiek īstenots laika ziņā precīzi neierobežots sistemātisks darbs kādas nozares vai apakšnozares ietvaros, kas parasti saistīts ar plašu mācību grāmatu vai nozares terminu apkopojumu sagatavošanu” (Baltiņš 2006, 75). TK galvenie uzdevumi bija: 1) izstrādāt latviešu valodas terminoloģiju dažādām zinātnes un praktiskās darbības nozarēm; 2) izstrādāt noteikumus par Latvijas PSR teritorijā esošo iestāžu un organizāciju, ģeogrāfisko terminu un valsts tiesisko jēdzienu rakstību; 3) sniegt konsultācijas iestādēm, organizācijām un atsevišķām personām terminoloģijas jautājumos; 4) vākt un sistematizēt materiālus vispārīgu un speciālu vārdnīcu un rokasgrāmatu izdošanai (VVK 2007, 412). Jau 1946. gada rudenī TK tika izveidotas desmit sekcijas, t. sk. arī filoloģijas un filozofijas sekcija, kas aptvēra arī pedagoģiju, mākslas zinātni, bibliotēku zinātnes un folkloru (VVK 2007, 413).

TK no 1949. gada līdz 1985. gadam izdeva vairākus desmitus terminu biļetenu, no tiem viens – 21. biļetens 1956. gadā – veltīts literatūrzinātnes terminoloģijai (par to sk. 2. nodaļas 2.4.1. apakšnodaļā). Savulaik TK bijusi iecere, ka „līdztekus galvenajam terminam (vai terminiem), kas izceļams trekniem burtiem, būtu jāmin arī populāri, tautā lietoti, bet neskaužami vārdi, kā arī skaidri jānorāda, kuri apzīmējumi ir nepareizi un skaužami” (VVK 2007, 413). Redzams, ka šāda pieeja ir īstenota pirmajos biļetenos (piem., TK 1950). Terminu biļetenos, kas parasti nebija biežāki par desmit

³ Personvārdu nav izdevies noskaidrot.

divdesmit lappusēm, līdzās latviešu valodas terminam minētas atbilstes krievu valodā, turklāt pašos pirmajos biļetenos dažviet izmantotas arī citas valodas (vācu, latīņu).

Savukārt kopš 1958. gada sāka iznākt (numurētas) atsevišķu nozaru terminu vārdnīcas, piem., 1. laidniens *Metālu tehnoloģija un mašīnu elementi* (1958), 2. laidniens *Fizika, matemātika, astronomija* (1959), 3. laidniens *Augu aizsardzība* (1960), 4. laidniens *Valodniecības terminu vārdnīca* (1963) utt. Līdz 1989. gadam pavisam izdotas 15 šāda tipa vārdnīcas, bet literatūrzinātnes terminu vārdnīcas to vidū nav. Visticamāk, tāpēc ka 1957. un 1965. gadā izdotas no krievu valodas tulkotās literatūrzinātnes terminu vārdnīcas (ĪLTV 1957; MLTV 1965), kas raksturotas 2. nodaļas 2.4.2. apakšnodaļā.

Par šī laikposma LZA TK darbu izskanējusi arī nopietna kritika – novilcināta lēmumu pieņemšana, gausa rīcība, kampaņveida darbošanās, nepietiekami kompetenta personāla piesaiste, būtiski svarīgu apakškomisiju trūkums, pārrāvumi terminoloģijas darbā, pretrunīgu un kļūdainu lēmumu pieņemšana, nerēķināšanās ar nozares terminoloģijas tradīcijām, zema lingvistiskā kompetence, maz publikāciju, pēctecības un sistēmiskuma trūkums (Apinis 2006; VVK 2007; Baltiņš 2013 u. c.). Savukārt netrūkst arī tādu publikāciju, kurās terminoloģiskā darbība Latvijā 20. gadsimta otrajā pusē vērtēta atzinīgi (piem., Grabis 2006; Skujiņa 2002; Skujiņa 2007; Butāne 2010^b u. c.). Neapšaubāmi, ka minētajā laika posmā terminoloģijas prakse attīstījies straujāk par terminoloģijas teoriju.

Terminoloģijas attīstības **piektais posms** (kopš 1990. gada) aplūkots atsevišķi, izceļot būtiskākās tendences, kas joprojām turpina ietekmēt terminoloģiskos procesus Latvijā (sk. 2. nodaļas 1.4. apakšnodaļu).

1. 4. Ieskats jaunākā terminoloģijas attīstības posma galvenajās tendencēs

Jaunākajam jeb piektajam terminoloģijas attīstības posmam raksturīgas vairākas jaunas iezīmes, bet ir spēkā arī agrāk veidojušās problēmas. Te būtu aplūkojamas terminoloģijas teorētiskās nostādnes saistībā ar terminoloģisko praksi dažādos lingvistiskos aspektos (cilmes, derivatīvi strukturālajā, semantiski funkcionālajā u. c.), taču tas ir pētījuma 2. daļas materiāls, tāpēc te nav izvērts. Apkopojot dažādās publikācijās paustās domas (Apinis 2009; Baldunčiks 2008^c; Baldunčiks 2009^b; Baltiņš 2006; Baltiņš 2009; Sīlis 2009^a; VVK 2007 u. c.) un pievienojot promocijas pētījuma atzinumus, iezīmēti atsevišķi virzieni, kas raksturo latviešu terminoloģiju kopumā – kontaktvalodas ietekme, smagnējais terminrades process, terminu lietošanas problēmas, terminu resursu nepietiekamība.

Par būtisku aspektu mūsdienu terminoloģijas attīstības procesā uzskatāma **kontaktvalodu ietekme**, kas ir bijusi mainīga dažādos terminoloģijas attīstības posmos. Lai gan pastāv uzskats, ka galvenās kontaktvalodas latviešu terminoloģijā ir bijušas vācu, krievu un angļu, jāatzīst, ka humanitāro zinātņu terminoloģijā vērojama arī citu Eiropas valodu būtiska ietekme atbilstošāko ekvivalentu izvēlē, piem., franču, spāņu, itāliešu. Tas saistīts ar ļoti apjomīgo un straujo tulkojumu ienākšanu attiecīgajās zinātņu nozarēs, lai nodrošinātu informāciju par nozares pētījumiem un atziņām pasaulē. Līdz ar to šajā virzienā daudz plašāk būtu nepieciešams izvērst ne tikai tulkojumzinātnes un terminogrāfijas starpdisciplināro saikni, bet arī leksikogrāfisko darbību.

Analizējot terminus dažādos aspektos (vārddarināšanas, leksiskajā, semantiskajā) un „par skatpunktu izvēloties vadošās kontaktvalodas ietekmi, rodas iespējas paplašināt savu izpratni par terminu sistēmas vēsturi un vērtēt to plašākā kontekstā” (Baltiņš 2008^c, 66). V. Skujiņa aplūko gan tiešo, gan netiešo kontaktvalodas ietekmi, uzsverot, ka „zinātniska pieeja valodu kontaktu lomas novērtēšanā dod iespēju virzīt kontaktvalodas ietekmi valodas bagātināšanas, nevis piesārņošanas virzienā” (Skujiņa 2002, 165).

Promocijas darbā netiek izvērtētas kontaktvalodas ietekmes pozitīvās un negatīvās iezīmes, bet kontaktvalodas aspekts ņemts vērā, lai precīzāk raksturotu kādu konkrētu terminoloģisku parādību lingvistiskajā kopainā. Valodu mijiedarbība galvenokārt uztverama kā avotvalodas un mērķvalodas attiecības; ja termins tulkots no citas valodas, tad latviešu valodā (mērķvalodā) attiecīgās kontaktvalodas ietekme lielākā vai mazākā mērā ir jūtama. „Līdz ar to latviešu valodas terminoloģijas attīstību nevar aprakstīt ar tiem konceptuālajiem modeļiem, kas noder, analizējot Rietumeiropas valodu (angļu, franču, itāļu, spāņu, vācu u. c.) mijiedarbību, bet nepieciešams izstrādāt atšķirīgu pieeju, kura latviešu valodai vismaz daļēji būtu kopīga ar citām Centrālās un Austrumeiropas valodām.” (Baltiņš 2008^c, 65)

Lielā mērā šajā darbā paustās atziņas sasaucas ar kontaktvalodas ietekmes un preskriptīvisma izpausmēm, ko pētījusi Dace Strelēvica-Ošiņa (sk. Strelēvica-Ošiņa 2010; Strelēvica-Ošiņa 2011 u. c.), viņa norādījusi, ka „valodu kontaktu sekas ir iedalāmas divās lielās grupās: 1) pārmaiņas pašā valodā un 2) pārmaiņas lingvistiskajās attieksmēs, te varētu pieminēt arī pārmaiņas attiecīgā laikmeta un kultūras lingvistiskajā domā” (Strelēvica-Ošiņa 2011, 160). Valodu kontaktu jautājums vienmēr ir bijis būtisks terminoloģijā, bet nav mazsvarīgs arī ideoloģiskā aspektā, kas apzināti šajā pētījumā ir visai maz akcentēts.

Vadošās kontaktvalodas aspektā latviešu terminoloģijas vēsturē izdalāmi šādi attīstības posmi:

- 1) vācu valodas dominances laikmets (no latviešu laicīgās rakstniecības un preses sākumiem līdz 19. gadsimta 80. gadu beigām);
- 2) vācu un krievu valodas konkurences pirmais posms (no 19. gadsimta 80. gadiem līdz neatkarīgas valsts izveidei);
- 3) vācu un krievu valodas konkurences otrais posms (20. gadsimta 20. un 30. gados);
- 4) krievu valodas dominances posms (no 1945. gada līdz 20. gadsimta 90. gadu sākumam);
- 5) angļu valodas dominance (kopš 20. gadsimta 90. gadiem). (Baltiņš 2008^c, 67)

Jāpiebilst, ka 3. posms (īpaši 20. gadu otrā puse) raksturojams kā multikontaktu laiks. Apzinot, kādas izpausmes terminoloģijā jūtamās kontaktvalodu ietekmē, var runāt par aizguvumiem, kalkiem, viltusdraugiem, aizgūtiem vārddarināšanas līdzekļiem, konverģenci, absolūtajiem sinonīmiem, terminoloģiskajiem mutantiem u. tml. (Baldunčiks 2005^b; Baldunčiks 2008^c; Baltiņš 2008^a; Druviete 1998; Pūtele 2008^a; Žigūre 2004 u. c.)

Neskatoties uz to, ka vispārīgs ieskats terminrades procesā jau sniegts iepriekš (1.2. apakšnodaļā), tas aplūkojams arī kā viens no problēmjautājumiem 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā. Terminoloģijas prakse ir pierādījusi, ka formalizētam **terminu saskaņošanas, pieņemšanas un apstiprināšanas procesam** ir alternatīvas

un arī pavisam neformālas iespējas. Lielākā daļa jaunākajā laikā radīto, piedāvāto, izstrādāto terminu nav izgājuši tradicionālos terminrades posmus, bet tas nav iemesls uzskatīt šos terminus par nederīgiem, nevērtīgiem un nelietojamiem. Pētnieki, kas praktiski saskārušies ar atbilstoša termina ekvivalenta trūkumu latviešu valodā, piedāvā savu variantu, pamatojot un skaidrojot, kāpēc termina izvēle ir tāda un kāds jēdzieniskais saturs tajā ir ielikts. Ja līdzīgi rīkojas arī citi pētnieki, tad rezultātā var veidoties diskusija (iesaistot arī terminologus) par piemērotāko variantu un ieviesties tas termins, kas lietotājiem šķiet ērtāks, vai arī par kura atbilstību spēj pārliecināt valodniecības speciālisti Terminoloģijas komisijā, Latviešu valodas aģentūrā, Valsts valodas komisijā u. c. Diemžēl radošu un konstruktīvu publisku diskusiju, kā arī zinātnisku un populārzinātnisku rakstu par terminu izvēles jautājumiem Latvijā ir par maz, un plašākas sabiedrības iesaistīšanās terminu apspriešanā vērojama vien atsevišķos gadījumos. Jāatzīmē, ka TK akcepts ir nepieciešams, kad lietošanai tiek nodota jauna terminu vārdnīca vai attiecīgā terminu grupa tiek pievienota jau esošai datubāzei, to nosaka Valsts valodas likuma 22. pants.

Reizēm terminu izstrādes procesā pārlietu daudz tiek spriests par vārda gramatiskajām kategorijām (lokāms vai nelokāms, noteiktā vai nenoteiktā galotne, saliktenītermins, vārdkoptermins vai defiskoptermins, vai cita alternatīva). Terminoloģijā jācenšas respektēt tā valodas vienību, kas ir ar tradīciju jau nostiprinājusies, citādi sabiedrībā veidojas „diskusijas par pārliecīgu preskriptīvismu” un rodas „greizs priekšstats par terminoloģijas darba prioritātēm” (VVK 2007, 426).

Uzmanību saista materiāls, kurā M. Baltiņš norādījis dažādus mītus (un sniedzis to atspēkojumu) par latviešu terminoloģiju 21. gadsimta sākumā, kas traucē terminu radītāju un valodas lietotāju savstarpējo sapratni un sadarbību: 1) latviešu terminu trūksts; 2) ikviena tulkojuma problēma saistīta ar terminoloģiju; 3) terminoloģijas procesā vissvarīgākais ir terminu apstiprināšana; 4) definīcijas apstiprināšana ir obligāts terminrades procesa elements; 5) svešvārdu rakstības grozīšana spēj automātiski uzlabot terminoloģijas kvalitāti; 6) kalku veidošana ir nevēlama un no tās jāvairās; 7) jaunu elektronisko datubāzu radīšana būtiski palīdz terminoloģijas lietotājiem; 8) biežāks kāda termina atbilstmes lietojums praksē ir apliecinājums tā pareizībai (Baltiņš 2009). Šie mīti ieskicē vairākas būtiskas iezīmes jaunākajā terminoloģijas attīstības posmā, piem., par modes vārdiem, par svešvārdu nozīmes nemotivētu paplašināšanos, par termina definējuma dažādību u. c., kam apstiprinājums rasts arī promocijas darbā.

Vēl viens būtisks jautājums, par kuru izsakās mūsdienu valodas speciālisti un kas iezīmējas arī šajā pētījumā, ir – **kas traucē konsekventi lietot terminu**. Daļēji atbilde rodama iepriekš aplūkotajā terminrades procesā, kas atklāj galvenās iezīmes: individuālisma dominēšana atsevišķās nozarēs; zinātnisku diskusiju trūkums; terminologu darbības prestiža un kompetences apšaubījums; terminu izstrādes un apstiprināšanas procesa inertums; novēlota lingvistu reakcija uz tādiem individuāli ieviestiem terminiem, kas neatbilst valodas normām, u. tml.

I. Lazovskis, aplūkojot nacionālās terminoloģijas un politikas tēmu, analizē arī terminu ieviešanās aspektu: „Ieviešanās ir visumā iracionāla, no dekrētiem, lēmumiem un pavēlēm maz atkarīga norise. To nosaka cilvēka kā bioloģiskas būtnes savdabīgā psiholoģiskā struktūra un attieksme pret norisēm apkārtņē.” (Lazovskis 1997, 156) Viņš norāda vairākus iemeslus, kas nosaka terminu ieviešanos jeb pieņemšanu vai arī

noraidīšanu: 1) intuitīva, neapzināta atdarināšana, lietojot to valodu, ko dzird apkārt runājam; 2) intuitīva iegaumēšana, piem., no reklāmām; 3) elku lietotās valodas atdarināšana; 4) nespēja pieņemt grūtāk iegaumējamus vārdus; 5) godkāre un vēlēšanās izcelties ar daudzu svešvārdu lietošanu; 6) apzināta vai neapzināta pretošanās uzspiešanai, instrukcijām, norādījumiem; 7) slēptu etnisku pretrunu izpaušanās darījummattiecībās; 8) viedoklis, ka termins nav svarīgs, galvenais ir saprast teikto (Lazovskis 1997). Tie pārsvarā ir psiholoģiskas dabas iemesli terminu nekonsekventai lietošanai, kas raksturo vispārējo sabiedrību. Promocijas darbā vairāk uzmanības veltīts nozares speciālistu apzinātai vai neapzinātai izvēlei, kas terminoloģijā rada neprecizitātes, nivelēšanos, nevērību, manierīgumu un reizēm pat sajukumu.

Problēma skatāma no abām pusēm – nozares speciālisti nepārzina agrāk lietoto terminoloģiju, bet visu laiku cenšas izgudrot (pārņemt, aizgūt) ko jaunu vai lietot jau agrāk zināmo jaunās (būtiski citādās, līdz ar to nepiemērotās) situācijās, savukārt valodniecības speciālisti netiek līdzī straujajām pārmaiņām, nepieciešamajiem jauninājumiem, dažreiz ignorē nozares tradīcijas. M. Baltiņš pamatoti norāda, ka „terminu ieviešanu praksē kavē arī daudzi to lietotāju (vai nelietotāju) psiholoģiskie stereotipi”, un min dažus no tiem: 1) „juridisks snobisms”, kas izpaužas ar tiesību aktu izstrādātāju nevēlēšanos ievērot nozares terminologu un citu speciālistu ieteikumus vai spītīga turēšanās pie agrāk ieviestiem aplamiem risinājumiem; 2) „nozares ekspertu augstprātība”, kas izpaužas neprasmē un labās gribas trūkumā meklēt agrāk ieteiktos un veiksmīgi lietotos terminus, aizraušanās ar nekritiskiem aizguvumiem un burtiskiem tulkojumiem; 3) „valodiskais dogmatisms”, kam raksturīga aizraušanās ar viena veida vārddarināšanas modeļiem, pamācošs tonis un sasteigti lēmumi (Baltiņš 2007^a).

Iespējamais tikko aplūkotās problēmas risinājums varētu būt šāds: par terminrades procesu atbildīgās iestādes darbinieks regulāri uzklausa jautājumus un ierosinājumus (rakstiski, telefoniski, elektroniski), apkopo un nodod tos TK izskatīšanai, terminologi izstrādā priekšlikumus un nodod tos elektroniskai apspriešanai, pēc tam paziņo speciālistu atzinumu un pieņem lēmumu par termina nominēšanu un definēšanu, tas nekavējoties tiek pievienots elektroniskai terminu vārdnīcai. Šāds konkrēta termina izstrādes (apspriešanas, saskaņošanas, apstiprināšanas, publiskošanas) process nedrīkstētu būt garāks par dažām nedēļām. Par dinamisku terminoloģijas resursu nepieciešamību rakstījis Eduards Cauna, norādot, ka „tā vai citādi ar terminoloģijas veidošanu Latvijā ir saistītas septiņas institūcijas” (Cauna 2008, 99). Iespējams, ka daudzo institūciju nesaskaņotās darbības dēļ ir izveidojusies smagnējā un mazefektīvā situācija terminrades procesā, bet varbūt, ka atsaucoties uz M. Baltiņa (agrāk Tulkošanas un terminoloģijas centra direktora, tagad Valsts valodas centra direktora) izteikumiem (sk. piem., Kokareviča 2006^a; Kokareviča 2006^b u. c.), tomēr būtu bijis jāpieņem Terminoloģijas likums.

Par vienu no sekmīgas un vispusīgas terminu sistēmas lietošanas šķēršļiem var uzskatīt arī esošo **terminu resursu (vārdnīcu) nepietiekamu pieejamību**. Ir pieaugusi vajadzība pēc terminogrāfiskiem resursiem gan dažādām mērķauditorijām (skolēniem, studentiem, nozaru speciālistiem, izdevniecību redaktoriem, tulkotājiem), gan dažādā pieejamības formātā (iespiesti brošūrās, grāmatās, elektroniskās vārdnīcās, starptautiskās datubāzēs), jo iepriekš izdotās terminu vārdnīcas ļoti strauji noveco gan

fiziski, gan morāli, gan zinātniski. Pat tad, ja vārdnīcas attiecīgajā nozarē ir izdotas, tās dažkārt nav pietiekami brīvi pieejamas ierobežotās tirāžas vai augstās cenas dēļ. Kā liecina vērojumi, no vienas puses, leksikogrāfisko avotu nepietiekamība skolās rada situāciju, ka skolēni nepierod strādāt ar zinātniski korektu uzziņu avotu, kas vēlāk bieži vien izpaužas kā nevērīga attieksme pret vārdu (arī terminu); no otras puses, skolas mācību līdzekļos ne vienmēr tiek izmantota un skaidrota precīza nozares terminoloģija. Turklāt bieži vien sabiedrībā valda uzskats, ka valodnieki, arī terminologi tālu atpaliek no terminoloģiskajiem jauninājumiem, bet nozares speciālisti ne tikai izrāda nepietiekamu iniciatīvu, bet arī pavirši izturas pret terminoloģisko precizitāti. Šie minējumi apstiprinās pētījuma gaitā.

Ja komunikatīvajā procesā informācijas devēja valoda ir pilnībā saprotama informācijas saņēmējam, ja zinātniskās informācijas nodošanā tiek izmantots tāds terminu kopums (kods), kas ļauj nodot uztvērējam absolūti visu informāciju, tad nav vajadzības pēc kādiem papildu starpniekiem, kas palīdzētu atkodēt informāciju (Fiske 1990). Bet zinātniskajos tekstos biežāk tomēr rodas nepieciešamība pēc starpnieka, kas palīdzētu saprast visus kodus, tā ir vajadzība pēc terminu skaidrojuma, tāpēc terminogrāfisko izdevumu loma ikvienas nozares jēdzieniskajā skaidrībā ir tik nepārvērtējami liela.

Tas sasaucas ar nepieciešamību pēc arvien jaunām terminu vārdnīcām. 1997. gadā I. Jansone, aplūkojot, kādas vārdnīcas latviešu leksikogrāfijā ir ļoti nepieciešamas, norādīja, ka starp trūkstošajām ir arī daudzu nozaru terminu vārdnīcas (Jansone 1997, 48). Jāatzīst, ka terminu vārdnīcu izstrāde un izdošana Latvijā 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā ir piedzīvojusi ļoti aktīvu posmu.

Pētījumā „Vārdnīcu izstrāde Latvijā 1991–2010” Astras Šmites sastādītais bibliogrāfiskais saraksts liecina, ka divdesmit gadu laikā Latvijā izdotas 199 terminoloģiska rakstura vārdnīcas, no tām 58 ir vienvalodas terminu un jēdzienu skaidrojošās vārdnīcas, 90 – divvalodu vārdnīcas, bet 51 – daudzvalodu (termini doti trīs vai vairāk valodās) vārdnīca (Šmite 2012, 192–247). Tematiski visvairāk vārdnīcu veltīts juridiskās jomas terminiem, arī ekonomikas un dažādu tautsaimniecības nozaru terminiem. Savukārt humanitāras ievirzes terminu vārdnīcu skaits (pieskaitot arī dažas vārdnīcas, kas izdotas pēc šī pētījuma publicēšanas, kā arī vairākas no tām vārdnīcām, kuras A. Šmite ierindojusi tematisko vārdnīcu kategorijā), ir tikko pāri diviem desmitiem: filoloģijā – 8, mūzikā – 2, mākslā, kultūrā, folkloristikā, vēsturē – 6, reliģijā, filozofijā – 6 (sk. tabulu 2. pielikumā).

Lai gan vairākkārt atzīts, ka TK jāizstrādā jaunas terminu vārdnīcas tajās jomās, kur to joprojām nav, un jāveido nepieciešamās apakškomisijas (TTC 2005; Baltiņš 2006; VVK 2007 u. c.), literatūrzinātnes nozarē ne viena, ne otra no šīm prasībām nav īstenota.

2. Literatūrzinātnes terminoloģijas attīstības posmi un galvenie terminu resursi

Terminoloģijas vēstures izpētes grūtības un nozīmīgumu koncentrēti uzsver J. Baldunčiks: „Latviešu zinātniskās terminoloģijas vēsturiskā attīstības gaita vēl ir vāji apzināta un ļoti fragmentāri atspoguļota pētījumos. Iespējams, ka valodnieku samērā nelielo interesi var skaidrot ar apjomīgu leksikas masīvu apstrādes darbietilpīgumu un speciālo fona zināšanu nepieciešamību. Tomēr terminoloģijas

mantojuma izpēte ir viens no būtiskākajiem nosacījumiem sekmīgam terminoloģiskajam darbam šodien un nākotnē.” (Baldunčiks 2013, 7)

Literatūrzinātnes terminoloģijas attīstība skatāma visas latviešu terminoloģijas attīstības kopainā. Izvēli aplūkot terminogrāfijas resursus saistībā ar iepriekš minētajiem terminoloģijas attīstības pieciem posmiem noteikusi pārlicība, kas saskan ar M. Baltiņa atziņu par to, ka, „mēģinot veidot pēc iespējas aptverošu vēsturisku pārskatu, jācenšas fiksēt ne vien konkrētu terminu ieviešanas gadu, bet arī kontekstu, kādā šis ieteikums radies, un grūtības, ar kurām katrā laika posmā saskārās terminoloģijas veidotāji” (Baltiņš 2006, 72). Lai arī ne vienmēr izdodas noteikt konkrētu termina ieviešanas gadu un tā autorību, tomēr konteksta meklēšana, dažādu avotu salīdzināšana, lietošanas paradumu pētīšana ļauj izdarīt secinājumus ne tikai konkrētās nozares konkrētā terminoloģijas attīstības posma sakarā, bet arī iezīmē galvenās tendences latviešu terminoloģijas kopainā. Dažviet literatūrzinātnes terminoloģijas attīstības posmu dalījumā ir nelielas atkāpes no iepriekš aplūkotā, to nosaka terminu resursu avotu specifika (datējums, autorība, pēctecība).

2. 1. Terminoloģijas attīstības pirmais posms jeb pirmie terminu aizmetņi (no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta vidum)

Kā norāda Vitolds Valeinis, latviešu literatūrzinātnes sākums tiek saistīts ar 20. gadsimta 20. un 30. gadiem, tomēr literatūrteorijas jautājumi dažādos avotos izklāstīti jau kopš 17. gadsimta beigām (Valeinis 1999). Savukārt terminu aizmetņi meklējami līdz ar pirmajiem mēģinājumiem latviski aprakstīt rakstniecību, jo jēdzienu izpratne un lietojums ir pamats jebkura poētikas jautājuma skaidrojumā. Tādējādi par literatūrzinātnes terminoloģijas attīstības priekšvēsturi var uzskatīt veclatviešu rakstu valodas laikmetu no 16. gadsimta līdz 19. gadsimta vidum. A. Ozols to iedalījis trīs posmos: 1) senākais veclatviešu rakstu valodas periods – 16. gadsimts un 17. gadsimta pirmā puse, 2) vidējais periods – no 17. gadsimta vidus līdz 18. gadsimta vidum, 3) jaunākais periods – no 18. gadsimta vidus līdz 19. gadsimta vidum (Ozols 1965).

Atsevišķi vārdi, kuri mūsdienu izpratnē dēvējami par literatūrzinātnes terminiem, atrodami jau 17. un 18. gadsimta vārdnīcās, piem., *dziesma* (Mancelius 1638, 149), *atskaņas* (Mancelius 1638, 83), *grāmatā raudzenieks* ‘cenzors’ (Elger 1683, 31), *tēls* (Elvers 1748, 102), *dziesmu darītājs* (Lange 1772 I, 42), taču to vēl nevar attiecināt uz apzinātu speciālās leksikas veidošanu. Šo senāko latviešu leksikoloģijas attīstības posmu dažādos aspektos plaši aprakstījuši vairāki valodnieki – R. Grabis (Grabis 1955; Grabis 1984), D. Zemzare (Zemzare 1961), A. Ozols (Ozols 1965; Ozols 1968), Anna Bergmane un Aina Blinkena (Bergmane, Blinkena 1986), Aleksejs Apīnis (Apīnis 1977; Apīnis 1991), Pēteris Vanags (Vanags 2013) u. c. –, tāpēc šajā pētījumā tas netiek aplūkots, bet dažviet veikts lingvistiskā materiāla salīdzinājums.

Par galvenajiem poētikas terminu resursiem terminoloģijas attīstības pirmajā posmā minami Johana Višmaņa un Vecā Stendera darbi, jo tajos iezīmējas atsevišķu terminu aprises.

Pirmā poētikas grāmata – **Johana Višmaņa** (*Johan Wischmann*, ap 17. gadsimta vidu–1705) „**Nevācu Opics jeb īsa pamācība latviešu dzejas mākslā,**

ko labā nolūkā sacerējis Dundagas mācītājs Johans Višmanis⁴ (*Der Unteutsche Opitz Oder Kurtze Anleitung Zur Lettischen Dichtokunst / Wohlmeinend abgefasset von Johann Wischmann, Pastoren zu Dundangen*; Wischmann 1697) – piesaista uzmanību jau sava nosaukuma dēļ. Lietojot vārdu „Opics”, autors vispārina pirmās vācu poētikas autora Martina Opica (1597–1639) uzvārdu, lietojot to kā eponīmisku sinonīmu vārdam „poētika” (sk. Bērziņš 1925; Grudule 1997). Kā norāda Ludis Bērziņš, „Opica vārdu varēja tobrīd [17. gadsimtā – A. H.] lietot kā sugas apzīmējumu, ja bija runa par dzejas likumiem un paraugiem” (Bērziņš 1925, 4). Savukārt vārds „nevācu” virsrakstā lietots ar nozīmi ‘tas, kas ir latviešu, nevis vācu’. Jāpiezīmē, ka šī izdevuma nosaukums latviešu valodā dažādos avotos lietots nedaudz atšķirīgi, piemēram, „Nevācu Opics jeb īsa pamācība latviešu dzejas mākslā” (Bērziņš 1925, 3; LLV (Sokols) I 1959, 412; LRB 1992, 356 u. c.) un „Nevācu Opics jeb īss ievads latviešu dzejas mākslā” (Grudule 1997, 136). Šajā pētījumā turpmāk lietots saīsināts nosaukums „Nevācu Opics”.

Grāmatas teorētiskā daļa sarakstīta vācu valodā, bet piemēri ir doti latviski. V. Valeinis, sniedzot pārskatu par pirmajām latviešu poētikām, J. Višmaņa grāmatai „Nevācu Opics” min vairākus būtiskus trūkumus: „Tātad pirmajai latviešu dzejas poētikai trūka sakņojuma dzejas praksē – nebija ne dzejotāju, ne lasītāju. Turklāt ar virkni neskaidrību, pārpratumu un maldību dzejas tehnikas jautājumos tā aizsāka vairākas tādas „tradīcijas”, no kurām nacionālai dzejai bija jāatbrīvojas ilgā evolūcijas gaitā (pārstatītais akcents, apostrofi, „rīmēšanas” kā dzejošanas izpratne, zilbes uzsvara kā garuma jēdziena lietošana dzejas teorijā u. c.)” (Valeinis 1996, 12; sk. arī Valeinis 1976; Valeinis 1999).

Māra Grudule „Nevācu Opica” 300 gadu jubilejas sakarā raksta: „Kas tad ir „Nevācu Opics”? Pirmā Latvijā izdotā literatūras teorija, padomu krājums vācu mācītājiem literatūras, galvenokārt dzejas latviskošanai [..]” (Grudule 1997, 137) Plašākais apcerējums par J. Višmaņa poētiku ir L. Bērziņa izdevums „Nevācu Opics” sērijā „Literatūras vēsture monogrāfijās” (Bērziņš 1925), kurā plaši analizēta J. Višmaņa dzejas tehnika, dzejnieka talants (resp. netalantīgums) un latviešu valodas prasme un nobeigumā atzīts „varam pie viņa pārliecināties, ka bez iekšējās brīnišķās dziņas dzejnieks, arī ar visiem tehnikas līdzekļiem strādādams, ir tikai skanīgs varš un zvanīgs zvārgulis” (Bērziņš 1925, 30). Savukārt Andrejs Johansons šo grāmatu vērtē kā pāragru, kā vēl neiederīgu 17. gadsimta latviešu kultūrvēsturei: „Tā bija augsta programma vēl radāmajai latviešu literatūrai, līdz kuras galīgai iedzīvināšanai pagāja divi gadsimti.” (Johansons 1953, 35)

Pieņemums, ka grāmata, kas sarakstīta vācu valodā, nekādu informāciju latviešu terminoloģijas izpētē nedod, nav pamatots, jo autors centies nosaukt dažus jēdzienus arī latviešu valodā, piem., *dziesmas* ‘dzeja’ un *dziesmu sagādāšana* ‘dzejošana’. A. Ozols pētījumā „Veclatviešu rakstu valoda” apgalvo, ka J. Višmanis par *dziesmu sagādāšanu* ieteic saukt dzejas mākslu kopumā (Ozols 1965, 329). „Latviešu literatūras vēsturē” (atbildīgais redaktors Ēvalds Sokols) uzsvērts: „Jau terminā *dziesmu sagādāšana* – kā Višmanis ieteic latviešu valodā nosaukt dzejas mākslu – izpaužas visā grāmatā valdošais uzskats, ka dzejošana ir amatnieciska

⁴ Šeit un turpmāk pētījumā seno tekstu pierakstā (kur tas iespējams, saglabājot būtiskās termina pazīmes) izmantota mūsdienu latviešu valodas grafētika. Autentiski darbu nosaukumi atrodami avotu sarakstā.

nodarbošanās un tās mērķis – ražot pieprasītas un noderīgas lietas.” (LLV (Sokols) I 1959, 413)

J. Višmanis ar latviešu valodas piemēriem atklāj vairāku jēdzienu skaidrojumu, piem., *makaroniskais stils, lāpāmais vokālis* u. c. (Grudule 1997). Bet ne šiem, ne arī citiem jēdzieniem vācu valodā (piem., *parastās zemnieku odas, rupjās zemnieku strofas*) latvisko nosaukumu autors nedod. Tāpēc, aplūkojot J. Višmaņa poētiku terminoloģiskā aspektā, jāatzīst, ka šis veclatviešu rakstu valodas vidējā posma darbs deva vairākiem poētikas jēdzieniem latviešu valodā ilustratīvu materiālu, bet šo jēdzienu nosaukumu ekvivalents (termins) latviešu valodā vēl nebija atrasts.

Uz šo pašu posmu attiecināmas vairākas dzejoļu grāmatiņas latviešu valodā, kuru nosaukumā minēts vārds „dziesma”, piemēram, „Goda dziesma⁵ ar ko to cienīgu mācītāju un kungu Johannes fon Dīpenbrok un viņa brūt to godīgu jumpravu Elizabet Bekerin ap viņu prieka un kāzas dienu savu mierīgu sirdsprātu atvērot iecienīt apdzīrās abēju labs pazīstams draugs” (1698), „Dziesma latviešu valodā sarakstīta un pirmā svētdienā pēc vasaras svētku atsvētes pie iecelšanas un iesvētīšanas tā cienīga kunga Jāņa Andreia Grundt par mācītāju pie tās Liepājas latviešu draudzības...” (1756) u. c., par ko informāciju sniedz „Latviešu dzejoļu krājumu rādītājs” (Akatova 2010). Šāds *dziesmas* vārda lietojums stabilizē to noteiktā jēdzieniskā un terminoloģiskā izpratnē. Turklāt jāpiemin arī Rīgas Jāņa draudzes mācītāja Liborija Depkina (1652–1708) tulkotā „Jāņa Stakkela gauda dziesma”, kas izdota 1703. gadā ar nosaukumu „Tā savu daždažādu noziegatnību, savādi savas neapdomātas ķēniņa zaimošanas dēļ uzmeklētā un pazudinātā Jāņa Stakkela, kad tam caur augstu ķēniņa tiesu tape nospriests dzīvam no aprakšan ar skriteļi daudzītam, galvu nocirstam un uz stabu naglātam, pēc četrās daļās dalītam tapt, gauda dziesma [...]” (sk. LLV (Sokols) I 1959, 428–430). Šī izdevuma nosaukumā, iespējams, pirmo reizi latviešu valodā lietots termins *gaudu* (resp. *gauda*) *dziesma* ar nozīmi ‘žēlabu, vaimanu, raudu dziesma’. Vecais Stenders uz līdības pamata veido terminu *gaudu ziņģe*, krājumā „Ziņģu lustes” (1. daļa – 1783, 2. daļa – 1789) par *gaudu ziņģēm* nosaucot dzejoļus, kas pauž mīlētāju ciešanas, sāpes un skumjas.

Nākamais lielākais apcerējums par poēzijas jautājumiem ir **Vecā Stendera**, pilnā vārdā Gotharda Frīdriha Stendera (*Gotthard Friedrich Stender*, 1714–1796) grāmata „**Jauna pilnīgāka latviešu gramatika**” (*Neue vollständigere lettische Grammatik*; Stender 1761; atkārtots izdevums 1789), kurā ir nodaļa „Par poēziju” (*Von der Poesie*) apmēram 12 lappušu apjomā. Tā uzrakstīta vācu valodā, taču tajā ir atrodamī tādi latviešu valodas vārdi terminu funkcijā kā *ziņģe*, *ziņģu darītājs*, *augstas ziņģes* u. c. Kā norāda V. Valeinis, Vecais Stenders par ziņģēm sauc garās tautasdziesmas un rakstītos dzejoļus (Valeinis 1996, 12). Piedāvājot savu dzeju ar nosaukumu *jaunas ziņģes*, G. F. Stenders uzsver, ka tās ir atšķirīgas no *vecajām ziņģēm* jeb tautasdziesmām. Par *augstām ziņģēm* viņš dēvē ‘odas’, par *ziņģu lustēm* – ‘dzejoļu dziesmas’, par *danču lustēm* – ‘rotaļu dziesmas’.

Hrestomātiski tiek uzskatīts, ka termins *ziņģe* latviešu literatūrzinātnē ienācis tieši līdz ar Vecā Stendera darbiem. *Latviešu etimoloģijas vārdnīcā* (turpmāk – LEV) norādīts, ka vārds *ziņģe* ir 18. gadsimtā darināts vārds laicīgas dziesmas apzīmēšanai. Jākoba Langes vārdnīcā *ziņģe* skaidrota kā „kāzu, ganu u. c. dziesma”.

⁵ Šeit un turpmāk pētījumā autore pasvītrojumi nosaukumos un piemēros.

G. F. Stenderam ziņģe ir „dziedama dziesma, dziedāšana, oda, ārija”. Vārds *ziņģe* līdz ar verbu *ziņģēt* cēlies no vācu *singen* ‘dziedāt’. (LEV 2001, 1197–1198)

Ar vārdu *ziņģe* kā virsterminu Vecā Stendera darbos lietoti ne tikai tādi vārdu savienojumi kā *augstas ziņģes* un *gaudu ziņģes*, bet arī *mīlības ziņģes*, *priecības ziņģes*, *lustēšanas ziņģes* u. c. Lai gan Veco Stenderu uzskata par ziņģu rakstīšanas tradīcijas iedibinātāju, ne visi viņa lietotie dažādie ziņģu nosaukumi latviešu rakstniecībā nostiprinājās kā termini.

Plašāks apskats par termina *ziņģe* lietojumu lasāms V. Valeiņa „Latviešu lirikas vēsturē”: „Vecais Stenders ar ziņģes vārdu apzīmēja laicīga satura dzejoļus – mākslas dzeju pretstatā garīgajām dziesmām un arī pretstatā tautas dziesmām. Vēlāk šo apzīmējumu patur galvenokārt (bet ne tikai) sižetiski laicīga satura dzejoļi, bieži ar sentimentālu vai didaktisku romances raksturu. Pēc Vecā Stendera nostiprinātās tradīcijas vārds *ziņģe* pozitīvā nozīmē lietots vēl līdz 19. gadsimta 80. gadiem, bet atpalikušu autoru dzejas grāmatu nosaukumos to atrodam vēl pat 20. gadsimta sākumā, kad par ziņģēm sāk saukt galvenokārt komiskā manierē izpildāmas garākas dziesmas.” (Valeinis 1976, 18)

Jāatzīst, ka 19. gadsimta latviešu grāmatniecībā ļoti iecienīts paņēmiens ir dzejoļu grāmatas nosaukumā ietvert ne tikai terminus *dziesmas* un *dziesmiņas*, bet arī terminu *ziņģes*, piem., Ernesta Dinsberga „Mīlestības *ziņģes*” (1856) un „*Ziņģes* un rīmes” (1856), Anša Līventāla „Vecas modes dziesmiņu un *ziņģu* līksmības” (1963), Lapas Mārta „Mīlestības un mīlestības *gaudu ziņģes*” (1868), Frīdriha Mekona „Slapjas *ziņģes*” (1875) u. c. Tādējādi var runāt par šī termina popularitāti kopš Vecā Stendera laikiem līdz pat 19. gadsimta beigām, kad to aizstāja ar terminiem *dzeja* un *dzejolis*. Bet terminam *ziņģe* 20. un 21. gadsimtā veidotas arvien jaunas un jaunas definīcijas/skaidrojumi: *ziņģes* – *pēc vācu romanču parauga sacerētas un dziedātas garās tautasdziesmas* (LKV XXII, 47914); *ziņģe* – *tulkota, lokalizēta vai pēc svešiem paraugiem darināta (parasti viegla, sentimentāla) dziesma, kas tautā nereti ir folklorizējusies* (LLVV 8, 649); *folklorā par ziņģi sauc tautā funkcionējošas līroepiskas jaunlaiku dziesmas, kuras ļoti bieži bija aizgūtas no vācu valodā sacerētiem tekstiem* (Kursīte 2002, 443). (Par šī un vēl dažu citu terminu vēsturisko attīstību apkopotie dosjē pievienoti darba 3. pielikumā).

Līdz ar Vecā Stendera literāro darbību terminoloģiski sāka nostiprināties jēdzieni *stāsts* un *pasaka*, ko viņš lika savu grāmatu nosaukumos, piem., „Svēti *stāsti*” (1756), „Jaukas *pasakas in stāsti*” (1766), „*Pasakas un stāsti*” (1789). Par *pasakām* Vecais Stenders dēvē līdzības, fabulas: „Mīļie Latvieši! [...] Jums ne būs domāt, ka tās Pasakas šinī grāmatā tāpat bez ziņas un tikai par laika kavēšanu, kā tās vecās bābu pasakas izdomātas ir. Mūsu pasakas ir citādas. Tās ir tikai līdzības, kā jūs tās gudras mācības ar lustes savā galvā varētu paturēt.” (Citēts no LLV (Sokols) I 1959, 451) Līdz ar to var teikt, ka Vecais Stenders, lietojot nosaukumu *pasakas*, tajā neietver šim žanram raksturīgās pazīmes mūsdienu izpratnē, bet gan nozīmi ‘ne gluži patiesība’. Tas pats sakāms arī par nosaukumu *stāsts*, kurā Vecais Stenders ietver nozīmi ‘atgadījums, notikums’ (sk. arī Helviga 2014^d). Mūsdienu latviešu literatūrzinātnes izpratnē *stāsta* jēdziens uz daiļliteratūru attiecināts, tikai sākot ar 19. gadsimta vidu (sk. 3. pielikumā).

Apkopojot visu pieejamo informāciju par literatūrzinātnes terminu resursiem pirmajā terminoloģijas attīstības posmā (17.–18. gadsimtā un līdz pat 19. gadsimta

pirmajai pusei), jāsecina, ka terminu klāsts ir visai niecīgs, jo latviešu valodā vēl gandrīz nemaz nav tekstu, kas būtu attiecināmi uz literatūru. Kā norāda V. Valeinis, „18. gadsimtā Eiropā par patstāvīgām zinātnēm izveidojas estētika un literatūrvēsture (J. K. Gotšēds, D. Didro, V. Lesings, A. Baumgartens u. c.), bet Krievijā V. Tredjakovskis un M. Lomonosovs nodarbojas galvenokārt ar dzejas tehnikas jautājumiem un retoriku, kā arī daudz pūļu veltī tam, lai izveidotu literatūras dalījumu veidos un paveidos (*роды и виды*), radot dažādas shēmas. Kad gadsimta beigās parādās pirmās literatūrvēstures grāmatas un bibliogrāfiski rādītāji, Latvijā visu literatūrzinātņi pārstāv Vecais Stenders ar savu apcerējumu „Von der Poesie” [..].” (Valeinis 1999, 11)

18. gadsimta beigu posmu raksturo P. Vanags: „[...] tautas valodā trūka leksikas, lai izteiktu jēdzienus, kas jau bija pazīstami vācu valodā, no kuras teksti tika tulkoti. Šajā sakarā bija jārisina jautājums, kā papildināt latviešu valodas vārdu krājumu – ar aizguvumiem vai jaundarinājumiem. Tas savukārt izraisīja virkni citu lingvistisku jautājumu – par aizguvumu ortogrāfisku, fonētisku un morfoloģisku adaptāciju, kā arī par jaunu vārdu darināšanas principiem.” (Vanags 2008, 63) Nozares terminoloģijas attīstībā šie jautājumi pamatā risināti tikai 19. gadsimta otrajā pusē.

2.2. Terminoloģijas attīstības otrais posms (no 19. gadsimta vidus līdz 20. gadsimta sākumam)

Par būtiskām pārmaiņām nozares terminoloģijā var runāt kopš 19. gadsimta vidus, kad līdz ar latviešu literatūras attīstību pilnveidojas arī literatūrteorētiskā doma. Straujo latviešu grāmatu izplatību apstiprina Bernharda Dīriķa raksts „Latviešu raksti 1860. gadā” laikrakstā *Mājas Viesis*, kurā viņš norāda, ka no 1800. gada līdz 1850. gadam radušās 756 jaunas grāmatas (salīdzinājumam: no 1700. gada līdz 1800. gadam – 204, no 1600. gada līdz 1700. gadam – 46, no 1587. gada līdz 1600. gadam – tikai 4) (Dīriķis 1861). Precīzāku pārskatu par latviešu grāmatniecību minētajā laikposmā sniedz A. Apīņa monogrāfija „Latviešu grāmatniecība” (Apīnis 1977), kurā uzsvērts, ka 19. gadsimta vidū ļoti strauji attīstījās grāmatniecība daiļliteratūras jomā.

Tā kā 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā vairums no izdotajām grāmatām bija ar praktisku ievirzi – kalendāri, pavārgrāmatas, padomi lauksaimniecībā un medicīnā –, tad saprotams, kādas leksikas slānis tika attīstīts un pilnveidots visstraujāk. Bet līdz ar plašu daiļliteratūras (oriģinālās un tulkotās) ienākšanu latviešu grāmatniecībā parādījās un izvērsās arī apcerējumi, polemikas un kritikas raksti par daiļliteratūru, kas uzskatāmi par šā pētījuma objektu, t. i., terminu resursiem. Publikācijās arvien straujāk parādījās ne tikai tipoloģijas, žanroloģijas un stilistikas jautājumu risinājums, bet arī terminoloģiska rakstura polemika.

19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā literatūrzinātnes (resp., ar rakstniecību saistītā) terminoloģija latviešu valodā jau bija pietiekami izvēsta un attīstīta – to apliecina ekscerpētais materiāls no grāmatām, kas veltītas literatūrteorijas jautājumiem, piem., Matīsa Kaudzītes (Kalnieka) „Pārstrautu Jānis un viņa „domas par tautiskās dzejas nodibināšanu”” (Kalnieks 1882), Ernesta Dinsberga „Metrika ar tām vajadzīgām dzeijas mākslas ziņām” (Dinsbergs 1890), Jura Kalniņa „Latviešu rakstniecības teorija” (Kalniņš 1892), Teodora Zeiferta „Mūsu tautas dzejas pamošanās” (Teodors 1893), Jaņa Jansona-Brauna „Domas par jaunlaiku literatūru”

(Jansons-Brauns 1892–1893), Eduarda Cālīša „Domas par literatūru un tās sakaru ar dzīvi” (Cālītis 1905), Augusta Brača „Rakstniecības teorija” (Bračs 1906) u. c.

Līdz 20. gadsimta 20. gadiem izdotas vairākas literatūrvēstures grāmatas – Bernharda Dīriķa „Latviešu rakstniecība” (Dīriķis 1860), Pavasaru Jāņa „Latviešu rakstniecības vēsture līdz brīvlaišanas laikam” (Pavasaru Jānis 1893), Roberta Klaustiņa „Latviešu rakstniecības vēsture skolām” (Klaustiņš 1907), Līgotņu Jēkaba „Latviešu literatūras vēsture” (Līgotņu Jēkabs 1908), Viļa Plūdoņa „Latvju literatūras vēsture, sakarā ar tautas vēsturisko attīstības gaitu” (Plūdonis 1909), Andreja Upīša „Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture: 1885–1910” (Upīts 1911) –, kurās speciālā leksika resp. terminoloģija tiek izstrādāta un attīstīta arvien pilnīgāk. Literatūrkritikas jomā vērā ņemami darbi bija gan periodikā, gan literatūrkritisko rakstu krājumā „Vārds”, kas izdots divās daļās 1912., 1913. gadā (Vārds I 1912; Vārds II 1913). Bez jau nosauktajiem autoriem vēl šajā laikposmā jāpiemin tādi literatūras pētnieki kā Jēkabs Lautenbahs-Jūsmiņš, Indriķis Laube, Aleksandrs Vēbers, Jānis Straume (ps. Vaidelots), Vensku Edvarts (ps. Haralds), Antons Birkerts (ps. Antons), Vilis Knoriņš, Jānis Bērziņš (šo u. c. autoru rakstus kā terminu resursus sk. avotu sarakstā).

Latviešu terminoloģijas vēstures pētnieks J. Baldunčiks norāda: „Literatūrkritika bija sasniegusi pietiekami augstu līmeni, [19. gadsimta – A. H.] 70. gadu pirmajā pusē presē tika publicēti pārskati par gada literārajiem sasniegumiem, un latviešu literāti, piem., M. Kaudzīte un M. Krogzemis publicistikā bagātīgi izmantoja ar poētiku, stilistiku un gramatiku saistītu speciālo leksiku.” (Baldunčiks 2008^a, 32) Turklāt 1856. gadu (pēc J. Alunāna grāmatas „Dziesmiņas” un tās pēcvārda „Kāds vārds par latviešu valodu”) mēdz uzskatīt par „pavērsiena punktu pakāpeniskai latviešu rakstu valodas pārejai latviešu rokās” (Vanags 2008, 66).

Terminoloģijas attīstības otrajā posmā – no 19. gadsimta vidus līdz 20. gadsimta 20. gadiem – literatūrzinātnes terminu resursi aplūkojami divos virzienos: 1) publikācijas līdz pirmajām poētikas grāmatām 19. gadsimta 90. gados (K. Hūgenbergera, A. Kronvalda, M. Krogzemja, M. Kaudzītes u. c. raksti); 2) sistēmiskas terminoloģijas izkopšanas posms, kas aizsākas ar pirmajām poētikas grāmatām latviešu valodā (E. Dinsberga, J. Kalniņa, A. Brača u. c. grāmatas). Turpmāk sniegts hronoloģisks ieskats svarīgākajos nozares terminu resursos terminoloģijas attīstības otrajā posmā.

2. 2. 1. Literatūrzinātnes terminoloģijas atspoguļojums laikrakstos

Lai gan par 19. gadsimta terminoloģiskās leksikas attīstības sekmētājiem tradicionāli tiek uzskatīti laikraksti *Pasaule un Daba*, *Baltijas Zemkopis* un žurnāli *Pagalms*, *Rota* un *Austrums* (Baltiņš 2013, 423), pētāmais materiāls iegūts arī tādos laikrakstos kā *Latviešu Avīzes*, *Mājas Viesis*, *Draugs un Biedris*, *Baltijas Vēstnesis* u. c.

Kā viens no pirmajiem terminu resursiem attiecīgajā laikposmā jāmin **raksti par „peršu un rīmju skolu”**, kuru autors ir **Kārlis Hūgenbergers** (pilnajā vārdā Kārlis Frīdrihs Jākobs Hūgenbergers, 1784–1860), kas 19. gadsimta vidū ir redzamākais literatūrteorētiskās domas virzītājs Latvijā. RLB *Konversācijas vārdnīcā* par viņu teikts: „Beidzamais no lielajiem vācu rakstniekiem, kas izkopusi latviešu dzeju.” (KV RLB II 1908, 1261)

1830. gadā rakstu krājumā „Magazin” (*Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*) publicēts K. Hūgenbergera raksts „Latviešu panta mākslas pieredze” vācu valodā (*Erfahrungen für die lettische Verskunst*) (Hūgenberger 1830, 30–67). Vairāk nekā 35 lappušu apjomīgajā rakstā autors apliecina „savam laikam labu dzejas teorijas pārzināšanu” (Valeinis 1976, 28).

1855. un 1856. gadā pirmajā latviešu valodā izdotajā laikrakstā *Latviešu Avīzes* divi K. Hūgenbergera raksti publicēti arī latviešu valodā – „Kāds vārdiņš par peršu un rīmju skolu” (Hūgenbergers 1855) un „Vēl kāds vārds par peršu un rīmju skolu” divos turpinājumos⁶ (Hūgenbergers 1856^a; Hūgenbergers 1856^b). Šajos rakstos autors izklāstījis skatījumu par dzejas tehniku, par versifikācijas un akcentu jautājumiem, par metriku un atskaņām.

Visbiežāk lietotie termini abos minētajos rakstos ir *persītis* (resp. *pērsitis*) un *persis* (resp. *pērsis*). Rakstā „Kāds vārdiņš par peršu un rīmju skolu” K. Hūgenbergers skaidro, ka ar terminu *persītis* nosaukta „gudri salikta vārdu rinde” resp. ‘vārsma, rinda’, bet ar terminu *persis* – „tādu persīšu pēc īpaša skaitļa saliktas rindes” (Hūgenbergers 1855) resp. ‘pants, strofa’. Autors norādījis, ka „veselu persi var arī saukt par dziesmas *špantu*.”

LEV rodama informācija par vārdu *perša* ‘dzejolis, pants’ (LEV 2001, 674), bet nav minēts, ka sākotnēji latviešu valodā šis vārds lietots vīriešu dzimtē *persis* un arī kā deminutīvs *persītis* ‘vārsma, rinda’. LEV literatūras un avotu sarakstā K. Hūgenbergera raksti nav minēti.

Patskaņiem un jumuskaņiem [divskaņiem – A. H.] *persīšos vajaga jauki pārmīties* [..]. (Hūgenbergers 1856^a, 115)

Aplūkotais materiāls rāda, ka „panta” jēdziens izteikts ne tikai ar terminu *persis*, jo dažviet autors jau izmantojis arī terminu *pants*, piem., izteikumos „katrā dziesmas *pantā*” un „sauc par dziesmas *špantu*”. LEV teikts, ka vārdi *pants*, *pantiņš* attiecināti uz dzeju kopš 19. gadsimta 60. gadu beigām un 70. gadu sākuma, saistot to ar A. Kronvalda un K. Valdemāra vārdu (LEV 2001, 651). Bet tikko minētie piemēri rāda, ka vārdu *pants*, attiecinot to uz dzeju, lietojis K. Hūgenbergers jau trīspadsmit gadus pirms A. Kronvalda (sk. 3. pielikumā).

Otrs atslēgvārds, kas pieminēts abu K. Hūgenbergera publikāciju virsrakstā, ir vārds „rīmju”, lietots vīriešu dzimtē – *rīmi*, nevis kā vēlāk – *rīmes*:

[..] *rīmi* ir vārdu vai zilbu saskaņas [..]. (Hūgenbergers 1855)

*Jau no mūsu svētām dziesmu grāmatām var mācīties, kā jauni, skaisti rīmi no valodas vārdiem ja *šzgroza* un ja *šzloka*.* (Hūgenbergers 1856^a, 115)

Termins *rīmi* un vārdkopstermins *neskanīgi rīmi* aplūkotajos rakstos parādās tikai vīriešu dzimtē un tikai daudzskaitlī ar nozīmi ‘atskaņas’:

Katrā dziesmas pantā vajaga jaunus rīmus likt; tādi, kas jau likti, rādās kā kādas novalkātas skrandas. (Hūgenbergers 1856^a, 114)

LEV atrodama informācija, ka vārds *rīme* ir aizguvums no lejasvācu *Riem* ‘atskaņa, atskaņotas dzejas rindas, dzejolis’. Aizguvums minēts jau G. Elgera vārdnīcā

⁶ Latviešu literatūrteorijas vēsturē pamanāmi neprecīzi šo publikāciju nosaukumi (sk., piem., Valeinis 1999).

(Elger 1683), bet plašāk latviešu valodā ieviesies 19. gadsimtā. Tālāk LEV norādīts, ka vārds *rīme* ar nozīmi ‘dzejolis’ un *rīmēt* ar nozīmi ‘dzejot’ atrodams K. Ulmana vārdnīcā (Ulmann 1872) un K. Valdemāra vārdnīcā (Valdemārs 1879). „Kad 19. gadsimta otrajā pusē attiecīgos aizguvumus aizstāja jaunvārdi *dzeja*, *dzejot*, *dzejolis*, vārds *rīme* kļuva par mākslinieciski nevērtīgu atskaņotu rindu vai pantu apzīmējumu.” (LEV 2001, 757) V. Valeinis norāda, ka „vārdi *persis* un *rīme* [K. Hūgenbergera rakstos – A. H.] lietoti neitrālā nozīmē. *Persis* (vācu: *der Vers*) nozīmē pantu, bet *rīme* (vācu: *der Reim*) – atskaņu” (Valeinis 1999, 13).

K. Hūgenbergers dod nosaukumu un skaidrojumu četrus dažādu *rīmju* ‘atskaņu’ veidiem:

- 1) *vīrišķu rīmi* – kam beidzamais *persiša* vārdiņš vai zilba tā *rīmējas* jeb saskan, kā „tu – nu”, „tur – kur”;
- 2) *sievišķu rīmi* – kam otra zilba no *persiša* gala atpakaļ skaitot pareizi saskan un izskan, kā „spaida – vaidā”, „ledus – medus”;
- 3) *līdzinātāji* (resp. *liddinataji*) *vīrišķu rīmi* – kam trešais vārds vai zilba no *persiša* gala atpakaļ skaitot ar savu bendaru pareizi *rīmējas*, kā „paliekams – saliekams”, „modināt – godināt”;
- 4) *līdzinātāji sievišķu rīmi* – kam ceturtais vārds vai zilba no *persiša* gala atpakaļ skaitot kā nākas saskan ar savu bendaru, kā „stādīšana – rādīšana” (Hūgenbergers 1855).

K. Hūgenbergers viens no pirmajiem līdzās terminam *rīmi* sācis lietot terminu *saskaņas* ar nozīmi ‘atskaņas’, arī defiskopterminu ar biedruzīmi *rīmjuosaskaņas*. Vēlāk to turpinājis arī E. Dinsbergs (Dinsbergs 1890) u. c. autori. *Saskaņu* jeb atskaņu veidus nodēvējot par *sievišķu saskaņām* un *vīrišķu saskaņām*, K. Hūgenbergers aizsācis tradīciju, ko arī turpināja E. Dinsbergs (Dinsbergs 1890). Bet vienzilbju un divzilbju atskaņu nosaukumos dažādi varianti pastāvējuši literatūrzinātnes terminoloģijas attīstības dažādos posmos, un tādi tie saglabājušies līdz pat mūsdienām. Bez jau minētajiem nosaukuma komponentiem – *sievišķu* un *vīrišķu* – fiksēti vēl vairāki varianti, piem.: *sievišķas* un *vīrišķas* (Kaudzīte 1874^a; Bračs 1906 u. c.), *sievišķas* un *vīrišķas* (Dziļleja 1920; LKV I; Skalberga 2000; Kursīte 2002 u. c.) *sieviešu* un *vīriešu* (Dinsbergs 1890; Klaustiņš 1923 u. c.), *sieviskas* un *vīriskas* (ĪLTV 1957; LLVV I 1972; LVV 2006 u. c.). Par terminu *rīme* un *atskaņas* attīstību sk. 3. pielikumā.

Jāsecina, ka K. Hūgenbergera lietotais un skaidrotais termins *rīmi*, kas hronoloģiski varētu būt trūkstošais posms starp tā fiksējumu G. Elgera vārdnīcā (Elger 1683) un K. Ulmana vārdnīcā (Ulmann 1872), kā jau iepriekš teikts, LEV nav minēts. Acīmredzot, šie divi K. Hūgenbergera raksti ar bagātīgo faktoloģisko informāciju par attiecīgā posma literatūrzinātnes terminoloģijas attīstību līdz šim nav bijuši pietiekami analizēti un novērtēti latviešu leksikoloģijas kontekstā.

Aplūkojamās rakstos bieži lietots termins *kājiņa* un *kāja* ar nozīmi ‘pēda, pantmērs’: *jambusokāja*, *trokajsokāja*, *daktilusokāja*, *spondejusokāja*. K. Hūgenbergers, iespējams, pirmo reizi latviešu valodā dod skaidrojumu četriem pantmēriem – jambam, trohājam, daktilam, spondejam. Līdz 1890. gadam, kad E. Dinsbergs grāmatā „Metrika” centies latviskot 28 dažādus grieķu dzejā zināmus pantmērus (Dinsbergs 1890), šis ir pilnīgākais pantmēru resp. pēdu nosaukumu saraksts latviešu valodā, turklāt ar skaidrojumiem, kas izsaka jēdziena būtību:

Kad pirmais vārdiņš pus tik daudz stiepjams, kā otrs, jeb otrs otru tiek tik daudz stiepjams kā pirmais – to kājiņu sauc par jambu. (Hūgenbergers 1856^b, 119)

Kad pirmais vārdiņš otrutiek tik daudz stiepjams kā otrs, vai otrs pus tik daudz stiepjams kā pirmais – to kājiņu sauc par trokaiju. (Hūgenbergers 1856^b, 119)

Kad pirmais vārds vai zilba tikpat daudz stiepjami kā divi vārdiņi vai zilbas, kas tam tūdaļ pakaļ nāk, – to pērsiša kājiņu sauc par daktilu. (Hūgenbergers 1856^b, 119)

Kad divi vārdi vienādi stiepjami, vai divi zilbas vienādi stiepjamas, to pērsiša kājiņu dēvē spondeju. (Hūgenbergers 1856^b, 119)

Interesanti, ka autors vācu vārdam *Fuß* kā ekvivalentu latviešu valodā nosauc vārdu *kāja*, nevis *pēda*. Tas, protams, rāda termina tiešu tulkošanu no vācu valodas. Par terminu *pēda* (arī *kāja*, *kājiņa*) plašāks apskats lasāms darba 2. daļas 2. nodaļā.

Iespējams, ka K. Hūgenbergers pirmais latviešu terminoloģijā skaidrojis aizguvuma *hiāts* (resp. *hiata* vai *hiats*) nozīmi. Aprakstot, ka dzejā nav labi, ja viena vārda beigās ir tāds pats patskanis, kāds nākamā vārda sākumā, autors domu nobeidz ar apgalvojumu „to par plātīšanu nosauc ar svešu vārdu par hiatu” (Hūgenbergers 1856^a, 115). Svešvārdu vārdnīcā vārda *hiāts* (resp. *hiatus*) skaidrojums atrodams tikai pēc gadiem piecdesmit: „Plaisa, kas ceļas vienam balsienam ar patskaņu beidzoties un otram sākoties.” (Lībknehts 1908, 98)

K. Hūgenbergers lieto terminus *sasieta runa* un *nesieta runa* ar skaidri nosakāmu nozīmi ‘saistīta valoda’ un ‘nesaistīta valoda’ jeb ‘dzejas valoda’ un ‘prozas valoda’. To atklāj nepārprotams skaidrojums:

[..] *to, ko kāds pērsītī teicis jeb izdziedājis, dēvē par sasietu runu [..]; to, ko tikai tāpat, ne pērsī runā, par nesietu runu sauc. (Hūgenbergers 1856^a, 115)*

K. Hūgenbergers, iespējams, ir pirmais, kas līdzās terminam *dziesma*, *dziesmiņa* lietojis arī terminu *dziedājums*, arī *stāstuādziedājums*. Pēc konteksta spriežot, ar tiem saprotams ‘garāks dzejojums’ un ‘episka dziesma’:

Tāds perša pants [jambusopersis] par visiem der lielos un garos latviešu dziedājumos. (Hūgenbergers 1856^b, 119)

[..] *perša pants pēc šī mēra [trokaius] īpaši stāstuādziedājumos der [..]. (Hūgenbergers 1856^b, 120)*

Nosaucot personu, kas *rīmē peršus* jeb ‘sacer dzeju’ (resp. *dziesmas*, *dziedājumus*), autors lieto gan pusvācisko vārdu *peršuāskunstrieki*, gan latvisko vārdu *dziedātāji*, sniedzot paskaidrojumu:

[..] *še ir ar šo vārdu saukti tie slavējami vīri, kam tā sakot no debesīm tā dāvana dota, dziesmas un dziedājumus izdomāt un pēc rakstiem izdziedāt jeb izskandēt [..]. (Hūgenbergers 1856^a, 115)*

Lai gan latviešu literatūras vēsturē visaugstāk novērtēta tā K. Hūgenberga darbības joma, kas saistās ar dzejas tulkošanu un oriģināldzejas rakstīšanu, nenoliedzami lielu nozīmi viņš ieņem arī literatūrteorijas vēsturē. K. Hūgenbergers savos rakstos lietojis un skaidrojis apmēram divdesmit tādus vārdus, ko mūsdienā izpratnē varētu saukt par literatūrzinātnes pamatterminiem.

Jaunu pavērsienu literatūras terminu attīstībā rada Jura Caunīša, Ernesta Ferdinanda Šēnberga un Jēkaba Zvaigznītes **polemika laikrakstā *Mājas Viesis* 1859. gadā**, kurā tiek skaidrota vārdu *rīme* un *rīmēt* nozīme saistībā ar tā vācisko ekvivalentu.

J. Caunītis (1826–1861) publikācijā „Jauns sakāms vārds” (ar parakstu „C.”) raksta:

Kas nu pie dziesmu taisīšanas tik uz rīmēm vien rauga, tas ir kā mērkaķis, kas, redzējis, ko cilvēks dara, to tūliņ bez samaņas grib pakaļ darīt. Pa latviski tad nu būtu rīmēt tik daudz kā sliktas dziesmas taisīt, un rīmes tik daudz kā sliktas dziesmas. (Caunītis 1859, 143)

Pirmo reizi terminam *rīme* (arī *rīmēt*) piešķirta negatīva konotācija, kaut gan jēdzieniskajā skaidrojumā kopš K. Hūgenbergera rakstiem būtiskas pārmaiņas J. Caunīša darbā nav pamanāmas:

Reimen apzīmē vācu valodā tik daudz, kā pie dziesmu taisīšanas uz to raudzīt, ka rindu jeb strēķu galažilbes vienādi skan. (Caunītis 1859, 143)

Terminoloģiskā aspektā jāpiemin, ka J. Caunītis vairs nelieto terminu *persītis*, bet runā par *rindu* jeb *strēķi*, lai nosauktu jēdzienu „vārsmā” (Caunītis 1859, 143).

Diskusijā iesaistās E. F. Šēnbergs (1825–1894) ar rakstu „Vēl par to jaunu sakāmu vārdu „Jauni laiki, labi laiki””, ko parakstījis kā „E. F. Š.” (Šēnbergs 1859). Autors atsauca uz to, ka J. Caunītis, skaidrodams vārdu *rīme* (no vācu *riemen*), piemin siksnas, kas griež mašīnas fabrikās, un pārmet J. Caunītim, ka viņš jauc „latviešu valodu ar vācu vārdiem, „siksnas” par „rīmēm” saukdams”. E. F. Šēnbergs uzsver, ka vārds „rīme” vairs latviešu valodā nav jāskaidro, viņš norāda: „Rīmes vārds jau sen Latv. Avīzēs apspriests, latviešu valodā uzņemts un kā ļoti derīgs vārds labprāt no visiem valkāts.” (Šēnbergs 1859, 204)

Aplūkojamajā rakstā atrodami arī citi termini, tādi kā *jokuāziņģes* ‘joku dzejoļi’, *ziņģu krājums* ‘dzejoļu krājums’, *latviešu ļaužu dziesmas* ‘latviešu tautas dziesmas’, *zobu galu rīmētāji* ‘joku dzejoļu sacerētāji’, *dziesmiņas pantiņi* ‘dzejoļa panti’ u. c., ko autors lieto bez skaidrošanas.

Diskusiju laikrakstā *Mājas Viesis* turpina J. Zvaigznīte (1833–1867) ar rakstu „Dziesmas, rīmes un tas jaunais sakāms vārds”, kas parakstīts ar pseidonīmu S. (Zvaigznīte 1859). Viņš diskusiju neizvērsī izvēlētajā termina sakarā, bet gan uzsver daiļrades būtību, norādot, ka dziesma vēl neveidojas no *rīmēšanas* vien, tādējādi nostiprinās termina lietojums attiecīgajā nozīmē:

[..] *tautas dziesmas caur to neceļas, ka viens nosēstas un saka: es taisīšu dziesmu, un raksta un rīmē, kā viss pēc zilbēm un vārdiem kopā skan* [..]. (Zvaigznīte 1859).

Kā norādījis V. Valeinis, šīs diskusijas rezultātā vārdam „rīme” tiek atzītas trīs dažādas nozīmes: 1) atskaņa, 2) atskaņots dzejolis un 3) no rīmēm taisīts mazvērtīgs dzejolis (Valeinis 1999, 13). Bez jau minētajiem – *rīme*, *dziesma*, *zilbe* – terminu nozīmē šajā polemikā lietoti arī citi ar daiļrades procesu saistīti vārdi – *mīlestības ziņģes*, *pārceļtas dziesmas* ‘tulkotas’, *dziesmu taisītājs* ‘sacerētājs’ u. c.

„Diskusija palīdzēja stabilizēt noraidošu attieksmi pret diletantiskiem rīmējumiem, lai gan pats vārds „rīme” neizzūd ne no dzejoļu krājumu nosaukumiem [..], ne arī no rakstiem par dzeju, kur tas pozitīvā nozīmē bieži lietots vēl pēc tam, kad A. Kronvalds jau ir ieviesis vārdus „dzeja” un „dzejolis” [..]. Tas lietots kā sinonīms blakus „peršiem”.” (Valeinis 1976, 30). Šim V. Valeiņa atzinumam iebilstams vienīgi tas, ka terminam jebkurā gadījumā nav ne pozitīva, ne negatīva nozīme, var runāt vienīgi par konotāciju, kuru veido iepriekš lietotu vārdu nozīmes novecošanās un jaunas nozīmes rašanās. Mūsdienu latviešu valodā šādus gadījumus par leksikas elementu novecošanos (tai skaitā arī par vārdu *rīme*) aplūkojusi Melita

Stengrevica, norādot, ka vārdu jaunās nozīmes ir semantiski tik tuvas pamatnozīmes semantikai, „ka atšķirība vairāk izjūtama ekspresīvā nekā semantiskā plāksnē” (Stengrevica 1972, 364).

Atgriezoties pie 19. gadsimta materiāla, jāsecina, kad 1860. gadā iznāk pirmā latviešu literatūras vēstures grāmata – B. Dīriķa (1831–1892) „Latviešu rakstniecība” (Dīriķis 1860) –, autors par *rīmētiem* darbiem sauc *dziesmas* un *ziņģes*, bet viss pārējais tiek dēvēts par *nerīmētiem rakstiem* (Dīriķis 1860, 33).

19. gadsimta 60. gadu beigās ievērojamu ieguldījumu terminu pilnveidē un attīstībā dod **Atis Kronvalds** (arī Kronvalda Atis, 1837–1875) ar vairākiem **literatūrteorētiskiem rakstiem laikrakstā *Draugs un Biedris***. Tajos galvenokārt risināti terminoloģijas, tipoloģijas un žanroloģijas jautājumi.

Raksts „Cilvēka iekšīgs un ārīgs veids” (Kronvalds 1868) ir uzskatāms ne tikai par „latviešu literatūrzinātnes sākumu” (Birkerts 1912, 100), bet arī par mākslas teorijas sākumu latviešu zinātnē⁷. Terminoloģijas aspektā pirmām kārtām jāpiemin vārda *daile* kā vācu *die Kunst* vai pusvāciskā *skunste* ekvivalenta skaidrojums, kā arī *dailonis* – pusvāciskajam *skunstniekam*:

Tādu darbošanos, caur kuru cilvēks vai izrotātā valodā, vai skanošā meldijā, vai jaukā glīvēs [krāsās], vai atminīgos [...] tēlos savam iekšējīgam veidam iedod, uzsedz acīm redzamu, ausīm dzirdamu ārīgu veidu – tādu darbošanos sauc par daile; šāda darba strādātājus, proti dailes kopējus sauc par dailoniem (abās vietās saglabāts autora izcēlums – A. H.). (Kronvalds 1868, 95)

Daile ir skaistu darbu izstrādāšana, jeb darbošanās, caur kuru skaistums, jaukums tiek redzamā vai dzirdamā veidā izglītots, iztaisīts [...]. (Kronvalds 1868, 95)

Mākslas produkta (*Kunstproducte*) jeb daiļdarba nosaukšanai A. Kronvalds lieto vārdkopsterminu *dailes rasmus*:

[...] dailes rasmus parāda, izsludina tiem, kas dailes zīmējumus saprot tāpat viena cilvēka, kā ir visas tautas iekšīgo veidu. (Kronvalds 1868, 95)

Savukārt mākslas darinājuma, veidojuma (*Kunstgebilde*) jeb daiļrades nosaukšanai A. Kronvalds veidojis jaundarinājumus *daileklis* un *dailījums*:

Visa daile nav cits nekā (kā saka kāds rakstnieks) kā tikai spožs stars no tās vislielākās saules, iz kuras nākdams cilvēku sirdis un garu aizskar, iesilda, pacilā, beidzot uz šo pašu sauli atpakaļ vērsdamies. Visa pasaule ir tā sakot, viens vienīgs daileklis (autora izcēlums – A. H.) jeb dailījums, mēs cilvēki tikai raugām šķirt, šķelt un dalīt. (Kronvalds 1868, 95)

Autors lieto vēl citus šī termina variantus un vārdšķiriskās modifikācijas ar nianšu atšķirībām – *dailums*, *dailība*, *daiļot*, *daila*, *dailināt*, *dailojums*, *dailisma*, *daiļots*, *daiļums*, *dailietis*, arī vārdkopsterminus *dailes darījums*, *dailes darbs*, *dailes kopšana*, *dailainas domas*, *dailes šķiras*, *dailīgi saslogsnēta valoda* u. c. Tie rāda radošu meklējumu ceļu un labu valodas likumību pārzināšanu.

⁷ Nenoskaidrotu iemeslu dēļ minētais raksts nav iekļauts ne Līgotņu Jēkaba rediģētajā „Kronvalda Atta Kopoti raksti un runas” (Kronvalds 1925), ne Alfrēda Gobas sakārtotajā A. Kronvalda rakstu izlasē (Kronvalds 1937^b), ne Jāzepa Rudzīša sastādītajā A. Kronvalda darbu izlasē „Tagadnei” (Kronvalds 1987). Bez jau pieminētā pirmpublicējuma laikrakstā *Draugs un Biedris* raksts atrodams vēl vienīgi A. Kronvalda „Kopotajos rakstos”, kas A. Gobas sakārtojumā divos sējumos izdoti 1936. un 1937. gadā (Kronvalds 1937^a, 636–642).

Dažādās *dailes šķiras* A. Kronvalds dēvē šādi: *ēku daile jeb arhitektūra, tēlu daile jeb skulptūra, zīmolu daile jeb gleznība, skaņu daile jeb mūzika, dzejoļu daile jeb dziede jeb poēzija*.

A. Kronvalds sniedz arī termina *dzejoļu daile jeb dziede, jeb poēzija* skaidrojumu: „Dziede ir saprašana un izmanība, kā daiļas, skaistas domas, dziļas sajūtes, augsti darbi ievērojami un t. pr. ar vārdiem jauki izteicami jeb vārdos izveidinjami [...]” (Kronvalds 1868, 96) Atzīstami, ka autors, piedāvājams latviešu valodā jaunu vārdu, norāda arī uz tā ekvivalentiem citās valodās, piem., vārdam *dziede*: vācu – *dichtkunst* jeb *poesie*, latīņu – *poētica* jeb *ars poētica*, krievu – *поэзия* jeb *смухомбопсмуо* (Kronvalds 1868, 96). Visu *dziedi* ‘poētiku’ A. Kronvalds iedala: *jūtību dziedē jeb lirikā, stāstu dziedē jeb epikā* un *darbu dziedē jeb dramatikā*, tātad ar terminu *dziede* ‘poētika’ saprotot daiļliteratūru kopumā, nevis poēziju.

Pieņemts uzskatīt, ka A. Kronvalds pirmais piedāvājis un lietojis vārdu *dziede* (LEV 2001, 246). Taču terminoloģiskā funkcijā vārdu savienojums *dziedes kunsta* (resp. *dzede kunst*) ar nozīmi ‘mūzika’ atrodams jau G. Elgera vārdnīcā (Zemzare 1961, 72). D. Zemzare norāda, ka J. Langes vārdnīcā atrodams verbs *dziet*, no kura vēlāk darināts atvasinājums *dzeja* (Zemzare 1961, 135). Tātad šī vārda aizmetņi ir daudz senāki nekā minēts LEV, A. Kronvalds tikai to piedāvā lietot, attiecinot uz poētiku, bet, kā zināms, latviešu valodā tas nav ieviesies.

A. Kronvaldam tiek piedēvēts arī termina *luga* attiecinājums uz dramatisku sacerējumu (Zemzare 1961, 206; LEV 2001, 546). Šis aizgūvums no lībiešu valodas pirms tam lietots ar nozīmi ‘skaits, reize, daudzums’, arī ‘lasāmviela, stāsts’ (LEV 2001, 546). Precizitātes dēļ jāuzsver, ka norādītajā rakstā, t. i., „Cilvēka iekšīgs un ārīgs veids”, vārds *luga* nav atrodams. Uz dramaturģiju attiecināti termini *darbu dziede* un *drāmatika*. Skaidri zināms, ka vārdu savienojums *teatera luga* atrodams K. Valdemāra vārdnīcā (Valdemārs 1879, 118).

Minētajā rakstā ir atrodami vēl citi termini, piem., *māksla* (resp. *māksls*), *viela, tēli, saslogsnēta valoda* ‘saistīta valoda’, *svabada valoda* ‘nesaistīta valoda’.

Turpinot iesākto darbu latvisku jēdzienu un terminu skaidrojumā, A. Kronvalds 1869. gadā laikrakstā *Draugs un Biedris* publicē vēl divus rakstus – „Dzeja jeb poēzija” (Kronvalds 1869^a) un „Stāstu dzejoli jeb epīgie dzejoli” (Kronvalds 1869^b). Neīstenota palikusi viņa iecere publicēt rakstu arī par dramaturģiju (Rudzītis 1987, 18). Terminu *dzeja* A. Kronvalds lieto jēdziena „daiļliteratūra” resp. „poēzija” nosaukšanai, bet terminu *dzejols* – jēdziena „daiļdarbs” apzīmēšanai. Rakstā par dzeju viņš sniedz precizētu un jau daudz skaidrāk formulētu definējumu vārdam *dzeja* jeb *dziede*:

Dzeja (jeb dziede) ir saprātīga izmanība, kā lai jaukas domas, dziļas jūtības, jautras un skumjas jausmas, ievērojami notikumi, krietni darbi – ar vārdiem jauki izteicami jeb dailīgā valodā izrakstāmi. Dzeja mums izrāda dažādus skaistumus jaukos vārdos, dailīgā valodā. (Kronvalds 1869^a, 146)

Visu *dailes* kopumu A. Kronvalds sadala trīs *šķirās* – *lirīgajā, epīgajā, dramātīgajā*. Vairāku jēdzienu nosaukšanai latviskais vārds (vadoties no vācu valodas) piemeklēts pirmo reizi, tāpēc tam dots arī sinonīms un skaidrojums, piem.: „Visus tādus dzejolus, kas [...] īpaši cilvēka jušanu izsludina, sauc par jūtību dzejoliem (*lyrische Gedichte*).” (Kronvalds 1869^a, 146) Turpat tālāk *jūtību dzejoli* tiek saukti arī par *lirīgiem* (resp. *lyrīgiem*) *dzejoliem*. Interesants ir valodnieka un literatūrzinātnieka

meklējumu ceļš terminoloģijā, kas atklājas, apcerot iespēju termina *lirīgi dzejoli* vietā lietot latviskāku ekvivalentu – *koklējami dzejoli*. Autors gan norāda, ka visas tautas pieņēmušas šo vārdu „no veciem grieķiem”, tāpēc arī mēs „pēc izplaukšanas cenzdamies, to nesmādēsim”. Visus *lirīgos dzejolus* iedala vēl *divējās šķirās*: 1) „kam ticība par vielu, proti, baznīcas dziesmās” un 2) „tie jūtību dzejoli, kas zīmējas uz kaut kādu dzīves un radības būšanu, kā mīlestības dziesmas, ganu, šūpuļa, laicīgās, kāzu, kristību, dzimšanas dienu dziesmas” (Kronvalds 1869^a, 146). Savukārt *epīgajiem dzejoliem* tiek lietots sinonīms *stāstu dzejoli*, pie kuriem „pieder pasakas, teikas, visādi īsi un gari stāsti, kā jaunules (*Novellen*), romāni (*Romane*) u. t. pr.” (Kronvalds 1869^b, 187), bet *dramatīgie dzejoli* tiek saukti arī par *izdarāmiem dzejoliem*. Kā minēts iepriekš, termins *dzejols* lietots jēdziena „daiļdarbs” nosaukšanai.

Par A. Kronvalda jauninājumiem uzskatāms termins *pantiņi* jēdziena „pēdas” apzīmēšanai un termins *posmiņas* – „rindu” apzīmēšanai, bet termins *perša* tiek lietots jēdzienu „pants” un „strofa” apzīmēšanai (Valeinis 1999, 14). Turklāt jāpiemin, ka A. Kronvalds lietojis terminus *vieglās* un *svarenās zilbas* ‘neuzsvērtās un uzsvērtās zilbes’, *pārcēlumi* ‘tulkojumi, lokalizējumi’, *dīvatrons* ‘teātris’, *jaunule* ‘novele’ un vēl citus vārdus, kas terminoloģijā nav ieviesušies. Par A. Kronvalda jaunvārdiem (minētajos rakstos un citos darbos), kas mūsdienu izpratnē ir attiecināmi uz terminoloģiju, tiek uzskatīti *daile*, *dzeja*, *raksturs*, *teika*, *vēstule*, *vēsture*, *viela*, *zinātne* u. c. (LEV 2001).

Kā norāda Jānis Loja: „Kronvalds dažreiz ir veidojis jaunvārdus, kuri, būdami atvasināti no atbilstošām latviešu valodas saknēm, pēc savām skaņām atgādina to svešvārdu, kura vietā tie stājas, piem., raksturs – (*cha*)*rakter*, varonis – grieķu *herō*, vēstule – grieķu *epistolē*, vēsture – grieķu *historia*, viela – grieķu *hylē* u. c.” (Loja 1958, 179) J. Loja piedēvējis A. Krovaldam arī atvasinājumu *dzejnieks* (Loja 1968, 143), tam iebildis J. Baldunčiks, norādot – „daudz ticamāk, ka šī vārda autors ir Kronvalda draugs J. Pilsātnieks (1871. gadā)” (Baldunčiks 2008^b, 15)⁸.

LEV ir norādīts, ka A. Kronvalds kādā nedatētā rokrakstā vārda *perša* vietā ieteicis lietot vārdu *pants* (arī *pantiņš*) ar tādu nozīmi, kāda tā ir iegājusies turpmākajos terminoloģijas attīstības posmos (LEV 2001, 651). Jaunu nozīmi A. Kronvalds piešķīris arī tādiem vārdiem kā *māksla*, attiecinot to uz daiļdarbiem; *tēls* – uz statuju, skulptūru; *veids*, *veidīgs* – uz izskatu, attēlu; *ritums* – uz laika mēru, takti un akcentuāciju (LEV 2001).

Terminoloģijas attīstības pirmajos posmos raksturīgs paņēmiens ir jauna vai vēl valodā nenostiprināta termina piedāvājumam iekavās norādīt vācu valodas vai citas cilmvalodas (arī starpniekvalodas) ekvivalentu. To izmantojis arī A. Kronvalds, piem., *dzeja* (Poesie), *dzejols* (Dichtung), *dziede* (Gesang), *dziesma* (Lied), *jaunules* (Novellen), *pantiņš* (Versfuß), *raksturi* (Charaktere), *rindiņa* (Vers), *ritums* (Rythmus), *romāni* (Romane), *viela* (Stoff) u. c. Tāpat šā posma terminoloģijā raksturīgi sinonīmi, kas savienoti ar saikli *jeb*, piem., *rindas jeb pītnes*, *posmiņas jeb peršas*, *izdarāmie jeb dramatīgie dzejoli*, *epīga jeb vēstīga dzeja* u. c. Bieži vien

⁸ Pēc pētījuma autorens lūguma J. Baldunčiks ir sniedzis precīzu norādi uz laikrakstā *Baltijas Vēstnesis* 1871. gadā (Nr. 21, 166) publicēto Jēkaba Pilsātnieka rakstu „Jūds un dzejnieks”, kurā skaidrots, ka *dzejnieks* ir *dzeiju sarakstītājs*, *dziesminieks* ir *dziesmu meldiju saskandinātājs jeb komponists*, *dziedonis* ir *mākslīgs dziedātājs*.

pieminētajiem jēdzieniem un to nosaukumiem tiek pievienots plašāks skaidrojums, piem.:

Stāstu dzejolā atspīd cilvēka raksturs (Karakter) viņa darbos. [...] Cilvēkiem, dzīvniekiem, augiem, tāpat kā nedzīvām lietām, savi iezīmējumi, pie kā katru var pazīt. Šādus iezīmējumus nosauksim par raksturu. (Citēts no Kronvalds 1987, 170, 175)

[Epīgs dzejols] *Šis beidzamais nosauciens ņemts iz grieķiska vārda „eposs” (epos), latviski: „vēsts”, tādēļ arī varētum teikt: „vēstīgs dzejols” [...].* (Citēts no Kronvalds 1987, 174)

A. Kronvalds piedāvā arī vairākus jaundarinājumus, piem., *dzejīga valoda, pantaiņas rindiņas, dailīgs ritums* u. c., par tiem tuvāk sk. 2. daļas 1.2. apakšnodaļā par terminu derivatīvi strukturālo aspektu.

Jāzeps Rudzītis A. Kronvalda darbu izlases „Tagadnei” ievadā raksta: „Latviešu literatūras, avīžniecības, mākslas, zinātnes, tautas izglītības attīstīšanas, skolu grāmatu sastādīšanas uzdevumi bija radījuši latviešu valodā akūtu vajadzību pēc jauniem nosaukumiem un vārdiem. Šīs nepieciešamības stimulēts, Kronvalds turpina Jura Alunāna darbu jaunu vārdu radīšanā, savai leksikas jaunradei izlietojot arī jaunus paņēmienus un principus.” (Rudzītis 1987, 19) Literatūrzinātnes terminoloģijas jomā A. Kronvalds 19. gadsimta 60. gados izveido stingrus pamatus, uz kuriem tālāk terminoloģija attīstās nākamajos gadu desmitos.

Vēl viena polemika – **1874. gada polemika laikrakstā *Baltijas Vēstnesis*** – literatūrvēsturē zināma kā diskusija par piemērotāko terminu jēdziena „dzejnieks” nosaukšanai. 1874. gadā laikraksta *Baltijas Vēstnesis* 23. un 24. numurā publicēts Krogzemju Mikus (Miķelis Krogzemis (1850–1879), arī Auseklis) raksts „Mūsu laikrakstu dzejas nodaļa un viņas kritika”, kurā analizētas dzejas nodaļas laikrakstos *Baltijas Vēstnesis*, *Mājas Viesis* un *Latviešu Avīzes* (sk. LLK I 1956, 60–68). Viņš norādījis, ka latviešiem nepieciešams veidot savu poētiku, nosaucot to par *latvisku dzejnīcu*: „Ka mūsu dzejiskos ražojumos tik daudz vainu un kļūdu, tas pa ne mazai daļai ceļas no tam, ka daudzi no mūsu dzejniekiem diezgan dziļi nav iepazīlušies ar dzejnīcas likumiem. Teicami būtu, ja kāds sarakstītu latvisku dzejnīcu. Tādas dzejnīcas pirmajam priekšmetam vajadzētu būt latviešu un varbūt arī leisu tautas dziesmām (daiņām) ar savām formām, šķirām, iedalījumiem un likumiem, lai mūsu dzejnieki redz un sajēdz, ka viņu radījumos nebūt nav tāds dziļums, skaidrums, īsums, glumums, jaukums un glītums, kāds atrodas mūsu vectēvu dziesmās.” (Citēts no LLK I 1956, 61)

Ar šo rakstu Krogzemju Mikus izraisīja polemiku ar M. Kaudzīti, kurš uzrakstīja pretkritiku jau minētajā laikrakstā *Baltijas Vēstnesis*. Polemika turpinājās vairākos laikraksta numuros, analizējot ne tikai konkrētu autoru konkrētus darbus, bet veltot nozīmīgu vietu arī poētikas terminu apspriešanai. Piem., Krogzemju Mikus aizrāda M. Kaudzītem, ka pareizi būtu jāsaka *koklenieks*, nevis *koklētājs*, ko M. Kaudzīte ieteicis kā latviskāku vārda *liriķis* vietā (LLK I 1956, 62).

Uz to M. Kaudzīte atbild: „Tas vārds „koklētājs” nav vis mans radīts, bet esmu jau viņu pasaulē atradis: Jāņ. Parād. 18., 22. un arī no Loskīļa lietātu: „Skandinājiem, koklētāji” etc. Īsti sakot vārdam vajag ļoti vecam būt, jo kokles nebij bez koklētāju; bet es tik esmu viņu citādā ziņā lietājis un nebūt bez pamata. Ka vācu galotne „er” (Lyriker, oriģinālvalodā Lyrik) saietas daudzkārt ar latviešu galotni „tājs”, to var redzēt pie citiem vārdiem: Sānger – dziedātājs, Zähler – skaitītājs utt. Daudzkārt vienu

pašu vārdu lietā divējādā ziņā: īstā un neīstā (im eigentlichen und im uneigentlichen Sinne), kā jērs – aitas bērns (īstā ziņā), jērs – dieva bērns, salīdzinājumā upuris (neīstā ziņā). Tāpat tas varētu būt ar „koklētāju”; kokļu skandinātais (īstā ziņā), jaukuma dzejnieks (neīstā ziņā). Jūsu atvasinājumam *Lyriker* – koklenieks man jāpretojas. Tie uz darīšanu zīmējušies substantīvi, kuriem substantīvs par celmu un „nieks” par galotni, nozīmē allaž pašas lietas radītāju, kā: krēsls – krēslinieks, grēks – grēcinieks, vai arī to, kam vārda saknes jēdzienā iezīmētais darbs dara pastāvīgu kādību, kā: zeme – zemnieks, rakstnieks utt. [...] Tātad koklenieks būtu kokļu taisītājs vai arī tas, kuram koklēšana par amatu.” (Citēts no LLK I 1956, 71)

Krogzemju Mikus polemikā kļūst arvien asāks, cenšoties oponentam paskaidrot, kā veidojami atvasinājumi: „Gribēdams pierādīt, ka tas vārds „koklētājs” nozīmē „Lyriker”, kritiķis pašķirstījis biblijā un Loskīļa „garīgās dziesmas”. [...] Koklenieks esot kokļu taisītājs, tāpat kā grēcinieks – grēku taisītājs; tā spriedons saka. Pēc viņa atvasināšanas metodes būtu jāsaka: miesnieks – miesas taisītājs, garīdznieks – gara taisītājs, ērgelnieks – ērģeļu taisītājs, vēsturnieks – vēstures taisītājs u. c. Abstrakti nemaz nav taisāmi, kā gars, grēks u. c. Tāpat tas vārds „koklenieks” jeb jaukāki „dzejnieks” ir abstrakts, un ar kokli (konkrētu lietu) viņam tik tādas dalības būtu, ka viņš priekš viņas „stīgām” sacerētu kādu dziesmu, kas gan arī nav vajadzīgs. Ar tādu pat tiesību var sacīt „koklenieks” kā dziesminieks un dzejnieks. Neviens nav taisītājs, bet te visi ir radītāji jeb sacerētāji. (Ausekļa raksti II 1888, 74–78; citēts no LLK I 1956, 76)

Lai gan šīs polemikas rezultātā poētikas terminoloģijā nenostiprinājās ne *koklenieks*, ne *koklētājs*, tomēr tā uzskatāmi parāda (tāpēc izmantoti tik plaši citējumi) terminrades procesa ievirzi – derivatīvo iespēju izmantošanu, vārddarināšanas paņēmieni un līdzekļu apspriešanu, konkretizēšanu, skaidrošanu u. tml. –, kas mūsdienu terminrades procesā publiski notiek visai reti.

M. Baltiņš šo posmu raksturojis kā nacionālās atmodas pirmo posmu (no 1856. gada līdz 1875. gadam), „kad strauji paplašinājās gan presē aplūkojamo jautājumu loks, gan arī tika meklēti jauni vārddarināšanas līdzekļi. Šim posmam raksturīgs gan liels polemisko un konceptuālo rakstu daudzums, gan liels skaits piedāvāto jaunvārdu. Par galvenajiem populārzinātnisku rakstu autoriem šajā laikā kļuva izglītotie latvieši, un tad noritēja „valodas kopēju nomaiņa” (atbilstoši P. Vanaga koncepcijai).” (Baltiņš 2010^c, 24)

Pētījums par šo laikposmu publicēts rakstā „Dažas lappuses latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas attīstībā 19. gadsimta otrajā pusē” (Helviga 2013^a), tāpēc promocijas darbā netiek plašāk izvērsts.

2.2.2. 19. gadsimta otrās puses un 20. gadsimta sākuma nozīmīgākās vārdnīcas – viens no literatūrzinātnes terminu resursiem

Kā ļoti būtisks leksikogrāfijas, t. sk. terminogrāfijas, avots uztverama ikviena vārdnīca, kas fiksē konkrētās leksikas vienības eksistenci valodā un sniedz jēdzieniskās nozīmes skaidrojumu. Terminoloģiskā kopuma veidošanā un skaidrošanā izmantotas daudzas vārdnīcas (sk. vārdnīcu sarakstu bibliogrāfijā), bet šajā terminoloģijas attīstības posmā īpaši nozīmīgu informāciju sniedz pirmās svešvārdu un tulkojošās vārdnīcas, jo speciālās leksikas bagātināšana lielā mērā notika ar aizguvumiem.

Kā pirmais leksikogrāfiskais materiāls aplūkots *Pēterburgas Avīžu pielikums „Iztulkošana no kādiem svešiem vārdiem..”* (pilnajā nosaukumā *Iztulkošana no kādiem svešiem vārdiem, kas „Pēterburgas Avīzēs” no 1862. gada atronami*, PA 1862). Lai gan par pirmo svešvārdu vārdnīcu (grāmatas formātā) uzskatāma F. Mekona sakārtotā „Svešu vārdu grāmata..” (Mekons 1878), nedrīkst ignorēt, ka piecpadsmit gadus pirms tās laikrakstā *Pēterburgas Avīzes* iespiests pielikums „Iztulkošana no kādiem svešiem vārdiem..” (PA 1862), ko pamatoti par pirmo svešvārdu vārdnīcu nosaukusi un leksikogrāfiskā aspektā analizējusi L. Roze (Roze 1961). Jāpiemin, ka A. Bankavs norāda: pats pirmais svešvārdu saraksts latviešu valodā publicēts jau 1830. gada „Magazīnu” II sējuma 3. burtnīcā (Bankavs 1998, 13), tomēr šajā pētījumā par pirmo svešvārdu vārdnīcu tiek uzskatīts jau minētais *Pēterburgas Avīžu pielikums*, pamatojot to ar L. Rozes argumentiem (sk. Roze 1961; Roze 1982). *Pēterburgas Avīzes* stipri atšķīrās no abiem iepriekšējiem latviešu laikrakstiem – *Latviešu Avīzēm* un *Mājas Viesa* – tas bija jauns pavērsiens ne tikai latviešu avīžniecībā, bet arī latviešu leksikas pilnveidošanā un rakstniecībā, jo bez rakstiem par politiku, ekonomiku, tieslietām, lauksaimniecību, dabas zinātnēm, izglītību, bija ievietota arī beletristika (Roze 1962).

1862. gadā *Pēterburgas Avīžu pielikumā* „Iztulkošana no kādiem svešiem vārdiem..” lasāms: „Neviena valoda pasaulē nav bez svešiem vārdiem, un jo vairāk kāda tauta uz priekšu iet un savu prātu apgaismo, jo vairāk viņa arī svešus vārdus no citām tautām pieņem.” (PA 1862) Kā norāda L. Roze, „Krišjānis Valdemārs un Juris Alunāns jau 19. gadsimta 50. gadu otrajā pusē bija izteikuši savas domas par internacionālismu nepieciešamību” (Roze 1982, 67). *Pēterburgas Avīzes* centās savus lasītājus izglītēt un iepazīstināt ar sabiedriskās dzīves, zinātnes un tehnikas sasniegumiem, tāpēc nereti nācās lietot svešvārdus, kuru nozīme bez paskaidrojumiem nebija saprotama. Vārdnīca publicēta bez norādēm par tās sastādītājiem, L. Roze uzskata, ka to veidojis autoru kolektīvs, kurā galvenā loma bijusi J. Alunānam kā laikraksta galvenajam redaktoram (Roze 1982, 68). Šim uzskatam pievienojas arī Ieva Zuicena un Ilga Migla, aprakstot J. Alunāna devumu latviešu leksikogrāfijā (Zuicena, Migla 2008).

Avīzes pielikumā jeb glosārijā, kas pievienots 1862. gada 26. numuram (bet iespiests 1863. gada sākumā), ir skaidroti 167 svešvārdi. Kā norāda L. Roze, 51 vārds attiecināms uz zinātni, izglītību un mākslu (Roze 1961, 277). Šī pētījuma laikā noskaidrots, ka tikai trīs vārdi tiešā veidā attiecināmi uz rakstniecību, tie ir *literatūra* (resp. *literatura*), *literāts* (resp. *literats*), *literātors* (resp. *literators*) (PA 1862, VII). Vārdi *literāts* un *literātors* ir skaidroti ļoti īsi – *literāts* „ir vīrs, kas ar zināšanām un gudrībām pūlējas”, bet *literātors* „kas ar literatūru iepazīnīs”. Kā redzams, šo vārdu izpratne ir tālu no mūsdienu terminiem, kam pamatā ir celms *litera-*. L. Roze norāda, ka tās ir viena vārda divas formas: „Pirmā forma [*literats* – A. H.] veidojusies vācu valodas ietekmē, jo Baltijas vācu aprindās šis vārds bija plaši izplatīts izglītotu cilvēku apzīmēšanai, kas nodarbojās ar literatūru un mākslu. Otra forma [*literators* – A. H.] atbilst šā vārda rakstībai kā krievu, tā vācu valodā. Abas formas dotas arī vairākās nākamajās vārdnīcās, bet ar laiku otra forma latviešu valodā izzudusi un pirmā guvusi arī otrās nozīmi.” (Roze 1961, 297)

Vārds *literatūra* ir skaidrots plašāk – *literatūra* „ir rakstniecība jeb visi raksti kopā, kuros ļaužu pūliņi priekš prāta apgaismošanas un sirds uzkopšanas atronami,

visvairāk ziņu krājums par tautas dziesminiekiem. Katram laikam, katrai tautai un katrai gudrībai ir sava īpaša literatūra” (PA 1862, VII). Šo varētu uzskatīt par termina *literatūra* pirmo definējumu, kas atrodams latviešu leksikogrāfijā.

Līdzās atziņai, ka „apbrīnojama ir vārdnīcas veidotāju prasme sarežģītus jautājumus izskaidrot saprotami un īsi, tajā pašā laikā precīzi un zinātniski pareizi” (Zuicena, Migla 2008, 73), jāuzsver šīs vārdnīciņas lielā loma terminu formulēšanas un definēšanas sākumposmā.

Jau pieminētajā **F. Mekona** (1833?–1901) **svešvārdu vārdnīcā *Svešu vārdu grāmata..*** (pilnajā nosaukumā *Svešu vārdu grāmata priekš grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem ar 2200 svešiem vārdiem un viņu nozīmēšanu latviskā valodā*, Mekons 1878) atrodami jau apmēram 40 vārdu skaidrojumi, kas attiecināmi uz rakstniecību. (Kopskatu par terminu atspoguļojumu svešvārdu vārdnīcās sk. 4. pielikumā.) Galvenokārt tie ir dažādi personu nosaukumi. Autors centies latviski nosaukt un dot skaidrojumu tādiem vārdiem, kas apzīmē darītāju, piem., *alegorists* (2)⁹, *dramaturģis* (8), *filologs* (10), *gramatiķis* (12), *komiķis* (17), *literāts* (21), *novēlētājs* (25), *paskvilants* (27), *poetiķeris* (29), *poēts* (29), *prozaiķis* (31). Gan *poēts*, gan *poetiķeris* skaidrots kā ‘rīmnieks’, *dramaturģis* – ‘skatu spēles rīmnieks’, *novēlētājs* – ‘ziņu rakstītājs’, bet *prozaiķis* – ‘rakstnieks svabadā valodā’.

Autors, norādot vārdnīcas mērķi un adresātu – „grāmata priekš grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem” –, netieši atklāj, ka ietekmējies no pirmās vārdnīcas, kas publicēta *Pēterburgas Avīzēs* un domāta, lai lasītājam paskaidrotu svešos vārdus. Iespējams, tāpēc skaidrojumā ir vērojams lakonisms, piem., *arija* – ‘ziņģe’ (3); *fabele* – ‘pasaciņa, meli’ (9); *motos* – ‘domu un prātateiciens’ (24). Tie svešvārdi, kas 19. gadsimta rakstos ir biežāk lietoti, skaidroti plašāk un precīzāk, piem., *alegorija* – ‘prāta jeb valodas bilde, līdzība’ (2); *metrika* – ‘persumērs, rīmešanaskunste’ (23); *teksts* – ‘grunts valoda, vārdi priekš muzikas, raksta gabals priekš izskaidrošanas, spredikošanas, pārrāšanas’ (39).

Vairāku svešvārdu atklāsmē vārdnīcas veidotājs uzrādījis svešvārdu ligzdas, piem., *harmonija*, *harmonierēt*, *harmonīgi* (13), *karakteris*, *karakterizierēt*, *karakteristika* (16), *korespondents*, *korespondence*, *korespondierēt* (19). Šie piemēri rāda ne tikai termina, bet arī dažādu vārdšķirisko modifikāciju adaptēšanu latviešu valodā.

Terminoloģiskā aspektā svarīgi ir novērtēt, ka šajā svešvārdu vārdnīcā autors ir centies dot norādes par valodu, no kuras vārds cēlies, piem., *autors*, *lat.* ‘saceretājs, rakstnieks’ (4), *balade*, *fr.* ‘dancdziesma’ (4), *fabele*, *lat.* ‘pasaciņa, meli’ (9), *himne*, *gr.* ‘slavas dziesma’ (13), *idile*, *gr.* ‘ganu dziesma’ (14), *mīte*, *gr.* ‘pasakas no dievekļiem un varoņiem’ (24), *novele*, *it.* ‘jauna ziņa’ (25), *paskvile*, *it.* ‘izsmiešanas raksts’ (27). Kā norādīts promocijas pētījuma 3. daļā, ne vienmēr to iespējams precīzi skaidrot pat mūsdienu leksikogrāfijā.

Daudzi svešvārdi (jau minētie un arī – *anekdote*, *biografija*, *feljetongs*, *mitologija*, *poezija*, *poetika* u. c.) latviešu valodā, iespējams, skaidroti pirmo reizi, tāpēc šis leksikogrāfiskais materiāls ir liecība terminoloģijas veidošanās sākumposmam un labi noder terminu attīstības aprakstam vēsturiski salīdzināmā aspektā. Piem., *literāts* ir „augstā skolā mācīts” (salīdzinot ar iepriekšējo skaidrojuma

⁹ Šeit un turpmāk iekavās norādīta lappuse, kurā atrodams vārds vai teikums konkrētā, iepriekš nosauktā vārdnīcā vai monogrāfijā.

avotu, kur *literāts* „ir vīrs, kas ar zināšanām un gudrībām pūlējas”). Šķirkļa *literatūra* plašāku aprakstu un raksturojumu salīdzinājumā ar citām svešvārdu vārdnīcām sniedzis A. Bankavs pētījumā „Pirmās svešvārdu vārdnīcas atcerei”, uzsverot, ka „vārds „literatūra” definēts lingvistiski, ne no enciklopēdiskā viedokļa” (Bankavs 1998, 17).

Nepilnus desmit gadus vēlāk izdota **Jēkaba Dravnieka** (1858–1927) svešvārdu vārdnīca *Svešu vārdu grāmata..* (pilnajā nosaukumā *Svešu vārdu grāmata: grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem*, Dravnieks 1886). Par J. Dravnieka leksikogrāfisko darbību latviešu valodniecībā rakstīts vairākkārt (Druviete 1989; Bankavs 1999; Baltiņš 2010^a; Baltiņš 2010^b u. c.). Līdzās viņa ievērojamajam devumam pirmo konversācijas vārdnīcu sagatavošanā (sk. Baltiņš 2010^a; Baltiņš 2010^b) uzsvērtā un analizēta viņa sagatavotā svešvārdu vārdnīca, kas laika posmā no 1886. gada līdz 1914. gadam tika izdota piecas reizes (Bankavs 1999, 30).

Salīdzinājumā ar iepriekšējo vārdnīcu (Mekons 1878) ir ļoti daudz atšķirīga, tas liecina par svešvārdu straujo ienākšanu un asimilēšanos latviešu valodā. Protams, leksikogrāfiskā materiāla kvalitatīvākā un precīzākā atainošā un skaidrošanā būtisku lomu noteica J. Dravnieka augstā leksikogrāfiskā profesionalitāte un dzimtās valodas izjūta. A. Bankavs izcēlis būtiskākās šķirkļu atšķirības, salīdzinot ar F. Mekona vārdnīcu: 1) šķirkļavārdu morfoloģiskā raksturojuma ziņā (piedēkļu maiņā, lietvārdu dzimtes kategoriju maiņā, lietvārdu galotņu maiņā); 2) semantiskajā raksturojumā (F. Mekona vārdnīcā vairāk ir vārda nozīmes leksiskais skaidrojums, bet J. Dravnieka vārdnīcā – arī enciklopēdiskais skaidrojums (Bankavs 1999, 32–33).

Neatkārtojot jau aprakstītos piemērus, turpmāk salīdzināti atsevišķi šķirkļi – literatūrzinātnes terminu formulējumi un skaidrojumi, kuros pārmaiņas notikušas visbūtiskāk. Atsevišķos gadījumos pārmaiņas ir vien šķirkļavārda galotnē, piem.:

himne – slavas dziesma (Mekons 1878, 13);

himna – slavas dziesma (Dravnieks 1886, 93).

Taču biežāk līdz ar pārmaiņām šķirkļavārda latviskošanas procesā ir būtiskas izmaiņas arī šķirkļavārda skaidrojumā, piemēram:

fabele – pasaciņa, meli (Mekons 1878, 9);

fabula – izdomats stāstiņš ar morālu, it īpaši tāds, kurā kustoņi runā it kā cilvēki (Dravnieks 1886, 68);

feljetongs – lapiņa, vietņa (Mekons 1878, 10);

feļetons – politikas avīzes nodaļa priekš tādiem rakstiem, kam nav politikas saturs (Dravnieks 1886, 71).

Saistībā ar terminēmu *drāma* F. Mekona vārdnīcā ievietoti divi termini – *drama* un *dramaturģis*:

drama – teatera izrādīšana (Mekons 1878, 8);

dramaturģis – skatu spēles rīmnieks, skatu spēles mācītājs (Mekons 1878, 8).

J. Dravnieka vārdnīcā terminoloģiskā sistēma ir jau daudz izvērstāka, skaidroti pieci šīs vienas saknes vārdi:

drama – skatu luga, ari bēdu luga (Dravnieks 1886, 56);

dramatīķis – skatu lugu rakstnieks (Dravnieks 1886, 56);

dramatīks – dramatisks, dramatisks = (Dravnieks 1886, 56);

dramaturģija – teorija par skatu lugas sacerešanu (Dravnieks 1886, 56);

dramaturgs – skolotajs skatu lugas sacerešanas mākslā (Dravnieks 1886, 56).

Taču atsevišķos gadījumos J. Dravnieka šķirkļi (piem., *anekdots*) ir veidoti neveiksmīgāk nekā iepriekšējā svešvārdu vārdnīcā. Skaidrojumā nav pieminēts stāstiņa smieklīgais raksturs, un jauninājums – vīriešu dzimte – vārdā *anekdots* latviešu valodā tika saglabāts un lietots līdz pat 20. gadsimta vidum:

anekdote – smieklu stāstiņš (Mekons 1878, 3);

anekdots – īss stāstiņš, ko vērts pieminēt (Dravnieks 1886, 22).

Kā norādījis M. Baltiņš, J. Dravnieka svešvārdu vārdnīcu var uzskatīt par sagatavošanas darbu pirmajām konversācijas vārdnīcām (Baltiņš 2010^b, 8), kurām ir liela loma terminoloģijas attīstības vēsturē.

Vilhelma Lībknehta (1826–1900) sastādītajā svešvārdu vārdnīcā *Politisku un vispārīgu svešvārdu grāmata* (Lībknehts 1908), kas izdota vairāk nekā divdesmit gadus pēc J. Dravnieka (Dravnieks 1886) vārdnīcas, var atrast informāciju par vairāk nekā pusotra simta literatūrzinātnes terminu. Daudzos gadījumos var runāt par mūsdienu izpratnei gandrīz atbilstošu termina definējumu, piem., *epitets* ‘zīmīgs pievārds, kuru pievelk priekšmeta nosaukumam tā labākas raksturošanas dēļ’ (71); *satira* ‘zobojoša runa vaj dzeja; literatūras ražojums, kurā izsmieti sabiedrības netikumi un vājības’ (279); *simbols* ‘pieņemta zīme, ārēja zīme garīgu jēdzienu attēlošanai’ (288). Vērojami arī tādi skaidrojumi, kas mūsdienu terminoloģijas kontekstā sniedz vēsturiski ierobežotu informāciju, piem., *žanrs* ‘suga; glezniecībā: ikdieniškas dzīves attēlojums’ (280), vai arī šķiet komiska un vecmodīga, piem., *prozodomanija* ‘trakums uz peršu kalšanu’ (251). Pārsteidzoši, ka šajā 1908. gadā izdotajā vārdnīcā atrodami vārdi, kas literatūrzinātnē termina nozīmi iegūst vairākus gadus desmitus vēlāk, piem., *nonsenss* ‘blēņas, neprātība, nejēdzība’ (200); *naratīvs* ‘stāstošs’ (195); *kompilācija* ‘no citu grāmatu izvilkumiem sastādīts raksts’ (143).

Salīdzinot ar iepriekšējām svešvārdu vārdnīcām, vairāki vārdi (attiecināmi uz literatūrzinātņi) ir nākuši klāt. Tie ir atsevišķi gan stilistisko, gan māksliniecisko izteiksmes līdzekļu nosaukumi, piem.:

aliterācija – līdzskaņu vienskanība (14);

anafora – stila fīgura: vairāki teikumi no vietas sākas ar vienu un to pašu vārdu (17);

asonance – vienādu vokaļu atkārtotāšanās (25);

sinekdoha – runas izrotājums, uz vārda īsto nozīmi tikai aizrādot (290).

Tie ir arī vairāki ar literatūras veidiem, paveidiem un žanriem saistīti nosaukumi ar veiksmīgāk un mazāk veiksmīgi veidotiem skaidrojumiem, piem.:

eklogs – izvēlēts, gabals, idilisks dzejols (62);

epika – stāstu dzeja (70);

eposs – liela stāstoša varoņu dzeja (71);

farse – poze, joku ludziņa (76);

folklorā – tautas paražu, teiku, pasaku, dziesmu u.t.t. krājums (82);

lubu literatūra – lēti tautas raksti ar mazvērtīgu, vaj pat nevērtīgu saturu (168);

madrigals – melodisks, pēc formas jauks, bet pēc satura pavieglis dzejols (169);

poema – dzejols (233).

Vārdnīcā atrodami tādi šķirkļi, kas mūsdienu izpratnē nosauc literatūras virzienus un tendences, kā *impresionalisms* (resp. *impresionisms*), *klasicisms*,

modernisms, romantisms, sentimentalisms, simbolisms, bet skaidrojumā tikai dažiem no tiem ir norāde par saistību ar literatūru, piem.:

klasicisms – izglītības sistēma, kurā latīņu un grieķu valodas mācās iepriekš reāliem priekšmetiem (139);

modernisms – jaunākā laika gaume (189);

romantisms – māksla vidus laiku gaumē, kas attēlo dažādus dīvainus un fantastiskus gadījumus (274);

impresionalisms – jaunlaiku virziens rakstniecībā un mākslā, kurā parādas pārspīlēta jūtēlība un par ģenialu daudzina nervu vājība (107);

sentimentalisms – rakstniecības virziens, kas iziet uz jūtu attēlošanu (286);

simbolisms – literatūras virziens ar tipiem attēlot idejas, ar priekšmetiem un parādībām attēlot domas un dvēseles sajūtas (289).

Izsekojot vārda *literats* skaidrojuma attīstībai no vārdnīcas uz vārdnīcu, redzamas būtiskas pārmaiņas salīdzinājumā ar iepriekšminēto avotu – „rakstnieks, literatūras pārzinātājs” (166).

Vienā gadā ar V. Lībknehta vārdnīcu izdota arī **Jāņa Vidiņa** (1862–1921) sastādītā *Svešvārdu grāmata* (Vidiņš 1908), kurā ietverts apmēram simts tādu vārdu, kuru saistība ar literatūrzinātņi ir nenoliedzama. Daudzu aizguvumu nozīmes skaidrojums latviešu valodā jau ir nostabilizējies, tas no vārdnīcas uz vārdnīcu vairs būtiski nemainās. Lielākoties kā pilnībā izveidojušies termini parādās pantmēru nosaukumi (*daktils, jamb, trohajs* u. c.), tēlainās izteiksmes līdzekļu nosaukumi (*alegorija, epitets, hiperbola, personifikācija, simbols* u. c.), žanru nosaukumi (*balāde, komēdija, oda, romāns, traģēdija* u. c.). Jēdzienu skaidrojums kļūst arvien plašāks, izvērstāks un līdz ar to – precīzāks, piem.:

motto – neliels dzejolis, kuru pēc virsraksta liek kāda sacerejuma priekšā, pie kam viņa saturs ar sekojošo stāv sakarā tikai pēc vispārējām domām, kas sacerējumā izteiktas (358);

oda – senajā Grieķijā lirisks dzejols, kuru dziedāja korī stabuļu un liras pavadībā; tonis bija svinīgs; par saturu derēja reliģija, daba, māksla, tēvija, patiesība u. t. t. (386).

Interesi piesaista tie vārdi, kas latviešu valodā, iespējams, skaidroti pirmo reizi, piem.:

marginalijas – piezīmes rokrakstu vai vecu grāmatu malās (312);

melodramatisms – pārspīlēta jūtēlība, jūtu nedabiska izrādīšana; nedabiska briesmu un efektu sakraušana lugā (326);

onomastika – apsveicinājums dzejolis uz dzimstamu vai vārda dienu; kristamu vārdu izskaidrošana (394).

Salīdzinot konkrētu vārdu skaidrojumu ar iepriekšējām vārdnīcām, īpaši jāuzsver daži vērā ņemami uzlabojumi, piem.:

poema – episks sacerejums, kura priekšmets ņemts iz veselas tautas, šķiras vai ievērojamās tipiskas personas dzīves; romāns dzejā (456);

romāns – beletristisks ražojums, kurš attēlo dzīvi ar visu dažādību, ar visiem viņas jautajumiem, kas grupējas ap galveno varoņu mīlestības stāstu; pēc rakstura romānus iedala psihologiskos, sociālos, sadzīves u. t. t. (523).

No pirmajām svešvārdu vārdnīcām iegūstams ļoti bagātīgs terminu piemēru klāsts (sk. 4. pielikumu), kas parāda terminoloģijas attīstības galvenās kvantitatīvās (vairāk nekā 300 terminu) un kvalitatīvās iezīmes (daudzos gadījumos skaidrojumā norādītas jēdziena visas būtiskās pazīmes). Svešvārdu vārdnīcas visos terminoloģijas

attīstības posmos ir uzskatāmas par būtisku informācijas avotu. Kā norādījis J. Baldunčiks pētījumā par vārdnīcu izstrādi, „svešvārdu vārdnīcas ir viens no populārākajiem latviešu vārdnīcu paveidiem, jo 132 gadu laikā [no 1878. gada līdz 2010. gadam – A. H.] izdoti vairāki desmiti lielu un mazu vārdnīcu” (Baldunčiks 2012^a, 8). Arī mūsdienu terminoloģijā svešvārdu vārdnīcām ir būtiska uzziņu funkcija.

Līdzās pirmajām svešvārdu vārdnīcām svarīga ir arī pirmās latviešu autoru tulkojošās vārdnīcas loma terminu resursu apzināšanā, jo tulkojumiem vienmēr ir bijusi liela nozīme literatūrteorijas attīstībā. Tulkojošā vārdnīca *Krievu-latviešu-vācu vārdnīce* (Valdemārs 1872) latviešu leksikogrāfijā pazīstama kā **Krišjāņa Valdemāra** (1825–1891) vārdnīca, tāpat kā tās pārstrādātais variants *Latviešu-krievu-vācu vārdnīce* (Valdemārs 1879), kas arī izmantots par vienu no šā pētījuma avotiem. Ļoti apjomīgās vārdnīcas (ap 37 000 vārdu) izveidē strādāja jaunlatviešu autoru kolektīvs (Andrejs Spāģis, Krišjānis Kalniņš, Indriķis Laube, Fricis Brīvzemnieks), un „to var vērtēt kā progresīvu inovāciju” (Jansone, Veisbergs 2013, 437).

K. Valdemāra vārdnīcas kā ļoti nozīmīga latviešu leksikogrāfijas avota pētīšanu veikuši vairāki valodnieki, piem., D. Zemzare (Zemzare 1961), K. Karulis (Karulis 1972), L. Roze (Roze 1972^a; Roze 1972^b; Roze 1973; Roze 1982), J. Baldunčiks (Baldunčiks 2005^a) u. c.

K. Karulis uzsvēris vārdnīcas visaptverošo leksisko materiālu, norādot, ka „vārdnīcā atspoguļotās leksiskās jaunrades avots” ir J. Alunāna, A. Kronvalda un K. Valdemāra ieteikumi par latviešu valodas leksikas papildināšanu, kā arī valodas prakse no laikrakstiem *Mājas Viesis*, *Pēterburgas Avīzes*, *Baltijas Vēstnesis* (Karulis 1972, 41).

K. Valdemāra vārdnīca sniedz informāciju par vairāk nekā trīsdesmit literatūrzinātnes terminiem un to atbilstību ar attiecīgajiem krievu un vācu valodas ekvivalentiem. Līdzās jau zināmiem terminiem (kā *dziesma*, *dziesmiņa*, *dziesminieks*) atvasināts jauns vārds *dziesminiecība* (kr. *смухоморство*), lai apzīmētu poētikas jēdzienu (līdzās jau agrāk piedāvātajiem latviskojumiem *dziede* un *dzejnīca*). Ar vārddāļu *-niecība* vārdnīcā parādās arī tādi atvasināti vārdi kā *zintniecība* ‘zīlniecība, burvība’, *avīžniecība* ‘žurnālistika’, *grāmatniecība* (līdzās jau agrāk zināmajam *rakstniecība*). Kā norādījusi L. Roze, „vārdnīcas leksiskās jaunrades pamatā bija J. Alunāna ieteikumi par latviešu leksikas veidošanu” ar izskaņam *-nieks*, *-nīce*, *-ība* (Roze 1982, 71). Jāatzīst, ka līdzās vārdiem *burtnīce*, *vārdnīce* parādās arī citi līdzīgi veidoti vārdi, kas kaut kādu iemeslu dēļ neieviešas valodas lietojumā, piem., *dienīce* ‘dienas grāmata’, *laiknīce* ‘laika notikumu raksti’. Vārdnīcā iekļauti daudzi vārdi (gan iepriekš zināmi, gan no jauna atvasināti) ar izskaņu *-nieks*, t. sk. *vēsturnieks*, *zinātnieks* (arī *valodas zinātnieks* ‘lingvists’), *pasaknieks* ‘pasaku teicējs’.

Ļoti nozīmīgs ir terminu *stāsts* un *pasaka* atbilstošā ekvivalenta sniegums. *Stāsta* (kr. *разказъ, повѣсть*) un *pasakas* (kr. *басня, басенька, сказка*) jēdzieni bija dažādi interpretēti jau kopš Vecā Stendera beletristikas darbiem. Kā norādīts etimoloģijas vārdnīcā, *stāsts* līdz 19. gadsimtam vācu valodas (*Geschichte*) ietekmē nozīmēja arī ‘vēsturi’ (LEV 2001, 922). Savukārt vārda *pasaka* nozīme etimoloģiski saistīta ar ‘sakāmais, pastāstāmais, pasacītais, pastāstītais’ (sk. LEV 2001, 656). Atspoguļojot šos vārdus kopā ar atbilstošajiem krievu un vācu valodas ekvivalentiem, vārdnīca sniedz lielu ieguldījumu terminoloģiskās skaidrības ziņā, atklājot, ka *stāsts* un *pasaka* ir termini, kas nosauc daiļdarba piederību konkrētam žanram.

Svarīgi, ka vārdnīcā iekļauti pavisam jauni vārdi, kuru lietojums latviešu valodā vēl nebija nostiprinājies, piem., *teika* (kr. *сказание, сказка, предание*, v. *Sage*) un *teiksma* (kr. *сказка*, v. *Märchen, Fabel*). Vārdu *teika* termina nozīmē pirmais lietojis A. Kronvalds 1868. gadā, izteikdams lūgumu sūtīt viņam „tautas dziesmas”, „sakāmos vārdus” un „teikas jeb izstāstīšanas” (Kronvalds 1868, citēts no Kronvalds 1937^a, 672–673). Uz to norādīts arī etimoloģijas vārdnīcā (LEV 2001, 1017–1018). Bet jaunvārdu *teiksma* kā sinonīmu vārdam *teika* ar niansētu nozīmi piedāvājis K. Valdemārs, F. Brīvzemnieks vai viņu palīgi tulkojošās vārdnīcas veidošanas procesā (sk. LEV 2001, 1018). Vārdnīca ne tikai palīdzēja šo jauno vārdu ieviešanā, bet arī nodrošināja terminoloģisku skaidrību tulkošanas gadījumā. Kā norādījis K. Karulis, L. Roze u. c., vārdnīcā pirmo reizi minēti vārdi *izdevējs*, *pēcvārds*, *pretizsacījums* ‘antiteza’, *pretruna* (kr. *возражение*), *pretruņa* (kr. *противоречие*), *sacerējums*, *sacerētājs*, *saruna*, *uzskaņa* ‘akcents’ un daudzi citi vārdi (Karulis 1972, 47; Roze 1982, 71). Starp tiem minami arī tādi jaunvārdi, kas neieviesās valodas praksē, piem., *burkārtīgs* ‘alfabētīgs’, *košskaņa* (kr. *благозвучие*) u. c. Tulkošanas procesā ir nācies vairāku terminu ekvivalentus latviešu valodā izteikt ar vārdkopu, piem., *grāmatu spiešana*, *pasaku teicējs*, *rakstu krājums* u. c.

K. Valdemāra vārdnīca palīdzēja stabilizēt vairāku vārdu lietojumu, kas vai nu bija darināti, vai savu nozīmi ieguvuši tikai 19. gadsimta otrajā pusē. Minami tādi vārdi kā *cēliens*, *dzeja*, *dzejolis*, *luga*, *māksla*, *mākslinieks*, *pants*, *rakstnieks*, *rakstniecība*, *raksturs*, *tēls*, *temats*, *varonis*, *vēstule* u. c. Taču vārdnīcā netika uzņemti jaunvārdi, kas nebija nostabilizējušies lietojumā, piem., A. Kronvalda ieteiktā *dīvatrons* vietā vārdnīcā ieviests internacionālisms *teātris* (Karulis 1972, 46).

„No K. Valdemāra vārdnīcas latviešu literārajā valodā ieviesās daudz internacionālismu,” tā secinājusi L. Roze (Roze 1982, 71). Vairākiem no tiem tika dots ne tikai tulkojums, bet arī paskaidrojums, piem., *akcents* ‘balssvara zīmīte virs zilbes’ (9), *fantazija* ‘iedomāšanas spēks; iedoma’ (66), *kritika* ‘pārspriedums’ (106), *manuskripts* ‘rokraksts’ (122), *mitoloģija* ‘mācība par pasaku laikiem, par dieviem un vecu laiku ticību’ (127), *nekrologs* ‘nāves piemiņas raksts’ (132), *polemika* ‘strīdēšanās laikrakstos; savu domu, uzskata aizstāvēšana’ (171). J. Baldunčiks norāda, ka šajā vārdnīcā ir vairāk nekā 2800 aizguvumu (Baldunčiks 2005^a, 194). Tādējādi var sacīt, ka šī tulkojošā vārdnīca vienlaikus bija arī aizguvumu skaidrojošā vārdnīca, tas bija ļoti būtiski latviešu valodas leksikas straujajā attīstības posmā, kurā lielu ietekmi atstāja gan vācu, gan krievu valoda.

Kā zināms, latviešu leksikogrāfiskā pieredze un prakse līdz 20. gadsimta sākumam ir ļoti neviendabīga – nelatviešu un latviešu veidotās vārdnīcas, skaidrojošās un tulkojošās vārdnīcas, pavisam nelielas un ļoti apjomīgas vārdnīcas –, tomēr, uzmanīgi izpētot un kritiski analizējot vārdnīcu materiālu (gan iepriekš aprakstītās, gan arī te tuvāk neaplūkotās, piem., Karla Kristiāna Ulmaņa (Ulmann 1872), Gustava Bražes (*Brafche* 1880) u. c. vārdnīcas), var gūt priekšstatu ne tikai par leksiku kopumā, bet arī par konkrētās nozares terminu veidošanās procesu.

2. 2. 3. Terminu sistematizēšanas sākums pirmajās latviešu poētikas grāmatās

Iepriekš raksturotā situācija rāda, ka terminoloģijas izkopšanas darbs bija jau aizsācies ar rakstiem periodikā un šķirkļiem vārdnīcās, taču visstraujākā terminoloģijas

attīstība notiek pirmajās poētikas grāmatās latviešu valodā. Materiāla analīzei izvēlēti trīs ļoti atšķirīgi avoti, kas hronoloģiski ir pirmās trīs nozīmīgākās latviešu poētikas grāmatas: E. Dinsberga „Metrika” (Dinsbergs 1890), J. Kalniņa „Latviešu rakstniecības teorija” (Kalniņš 1892) un A. Brača „Rakstniecības teorija” (Bračs 1906). Tās atšķirībā no visiem iepriekšējiem terminu resursiem parāda nozares terminoloģiju noteiktā sistēmā, kaut arī no mūsdienu skatījuma šo autoru piedāvātais sistēmiskums ir subjektīvs.

Pirmā poētikas grāmata latviešu valodā ir **Ernesta Dinsberga**¹⁰ (1816–1902) „**Metrika**” (pilnajā nosaukumā „Metrika ar tām vajadzīgām dzeijas mākslas ziņām”, Dinsbergs 1890). Tajā autors ne tikai centies aprakstīt metriku, bet devis arī ieskatu poēzijas, resp., daiļliteratūras jautājumos kopumā. Literatūrzinātnē par šo darbu izteiktas arī vairākas kritiskas piezīmes. Būtiskākais ir aizrādījums par sistēmiskuma trūkumu (Valeinis 1999, 17), bet tas nemazina pirmās latviski sarakstītās poētikas grāmatas nozīmīgumu gan literatūrzinātnes attīstības jomā, gan terminoloģijas attīstībā.

Jānis Alberts Jansons un K. Karulis par E. Dinsbergu raksta tā: „Ir daudz nozaru, kur Dinsbergu varam saistīt ar vārdu „pirmais”: viņš sastādījis pirmo dzejas antoloģiju latviešu valodā, sarakstījis pirmo grāmatu par etnogrāfiju, pirmo literatūras teorijas grāmatu, pirmo dabaszinību grāmatu, pirmo plašāko vēstures kursu (kur seno un viduslaiku vēsture aizņem 1680 lappušu!) u. c.” (Jansons, Karulis 1967, 241). Par E. Dinsberga darbību rakstīts dažādos aspektos (sk. Jansons, Karulis 1967; Dorbe 1970; Zanders 1991; Bušmane 2008; Zanders 2012 u. c.).

Ar E. Dinsberga vārdu parasti tiek saistīta arī literatūras teorijas attīstība, bet valodniecībā viņa vārds minēts maz, kaut gan tam būtu ierādāma pienācīga vieta arī valodniecības, konkrēti – terminoloģijas – attīstībā, jo viņa centieni un ieteikumi meklēt atbilstošus terminu ekvivalentus latviešu valodā ir nenoliedzami.

Kaut gan grāmatai „Metrika” trūkst satura rādītāja, tās satura izklāsts (87 lappuses) ir sakārtots divās daļās ar vairākām nodaļām katrā. Tas rāda sistēmisku skatījumu. Pirmajā daļā ir aprakstīti poēzijas jautājumi saistībā ar mākslas būtību, skaidrots ritms, doti pantmēru un atskaņu nosaukumi. „Bez metrikas te nu vēl itin īsi pieminēšu citas pie dzeijošanas vajadzīgas ziņas,” tā autors iesāk grāmatas otro daļu, kurā apskata „Dzeijas mākslu dažādās dzeijas kārtās”. Par *dzeju*, kā zināms, līdz pat 20. gadsimta 30. gadiem sauc gan daiļliteratūru vispār, gan arī liriku. Katrai nodaļai ir bagātīgs piemēru klāsts.

Viena no būtiskākajām terminoloģijas iezīmēm pirmajā poētikas grāmatā ir svešvārdu skaidrošana un terminu sinonīmija (par to tuvāk sk. promocijas darba 2. daļas 1.1.2. apakšnodaļā, kur E. Dinsberga grāmatas piemēri atspoguļoti salīdzinājumā ar terminiem jaunākos posmos).

Par galveno ieguldījumu terminoloģijas attīstībā uzskatāmi autora centieni dot latviskos nosaukumus dažādiem pantmēriem. Tas ir bijis sarežģīts un ne viennozīmīgi vērtējams darbs. No bagātīgā terminu klāsta šeit aplūkoti daži spilgtākie piemēri, no kuriem interesantākais ir saistīts ar pantmēru nosaukumiem.

¹⁰ Minētās grāmatas autors uzrādīts kā Dinsberga Ernsts, citos publicējumos atrodams paraksts Dinsbergu Ernests, arī Ernests Dinsberģis un Ernests Dīnsberģis. Izmantojis arī pseidonīmus E. K., K. E., Kubeles Ernests. Mūsdienu literatūrvēsturē pazīstams kā Ernests Dinsbergs.

Kad M. Kaudzīte laikrakstā *Baltijas Vēstnesis* analizē dzejas nodaļu 1873. gada laikrakstos, viņš lieto tādus pantmēra nosaukumus kā *trochejus*, *daktilus* un *kretikus* (Kaudzīte 1874^a). *Kretikus* ir pantmērs (– ∪ –), kuram „pirmais loceklis ir smags” un vajag būt garam arī „beigu locekļam” (Kaudzīte 1874^a, 56). E. Dinsbergs to pašu pantmēru dēvē par *amfīmakeru jeb stiprkāji* (16). M. Kaudzīte, nomināli nosaucot šos pantmērus, līdzīgi kā E. Dinsbergs, izmanto latīņu valodas galotni *-us*, bet tekstā vārdi kļūst lokāmi atbilstoši latviešu valodas normām, piem.: „Pie kretika vajag būt arī beigu locekļam garam.” (Kaudzīte 1874^a, 56). Salīdzinājumam jāpiemin, ka vēl nepilnus desmit gadus vēlāk *Baltijas Vēstnesī* var lasīt teikumus, kuros pantmērus nosaucošie svešvārdi tiek locīti, latīņu valodas galotnei *-us* pievienojot vēl latviešu valodas attiecīgā locījuma galotni: „[...] viņš [krievs] nesāk ķēmoties ar horeusiem vai jambusiem vai iz dziesmu grāmatiņas sarakstīt sīrupsaldenas rindiņas savai izredzētai, bet viņš lūko tik sasniegt savu mērķi, jo taisnāk, jo labāk [...]” (Zviguls 1882, 173). Arī E. Dinsbergs dažviet lietojis šos svešvārdus kādā locījuma formā:

[..] un tas tikai pa retam var gadīties, ka piektajā pēdas mērē ieliek spondeju vai trocheu. (28)

[..] bet piektajam pēdas mērē vajaga arvien būt daktilum [...]. (28)

Daktiļu perši sajaukti ar citādiem pēdas mēriem. (43)

[..] šādus vārdus lieto trocheus vaj jambes peršos [...]. (9)

Redzama formu lietojuma nekonsekvence – viena no 19. gadsimta latviešu valodas galvenajām iezīmēm, kas izpaudās arī vārddarināšanā un svešvārdu aizgūšanā. L. Roze par to raksta: „Nekonsekvence daļēji izskaidrojama ar to, ka nebija stingru, noteiktu principu latviešu valodas leksikas papildināšanai. Galvenais iemesls tomēr bija tas, ka latviešu kultūras darbiniekiem trūka valodu zināšanu, nemaz nerunājot par speciālām valodniecības zināšanām.” (Roze 1961, 274)

Jāuzsver E. Dinsberga centieni izmantot pantmēru nosaukumiem gan valodā funkcionējošus latviskas cilmes vārdus – *kritejs* (– ∪)¹¹, *lēcējs* (∪ –), *rikšotājs* (– ∪ ∪), *dancotājs* (∪ ∪) – un lietot sufiksālus atvasinājumus – *uzlēcējs* (∪ ∪ –), *uzskrējējs* (∪ – –). Pavisam radoši un metaforiski izteismīgi darināti salikteņi – *priekšsitējs* (∪ ∪ – –), *pēcsitējs* (– – ∪ ∪), *grūtsolis* (– – –), *pretvilciens* (∪ – – ∪), *ātrskrējējs* (∪ ∪ ∪), *grūtkritejs* (– – ∪) – un salikteņatvasinājumi – *stiprkājis* (– ∪ –), *vājkājis* (∪ – ∪). Daži nosaukumi, iespējams, vācu valodas ietekmē, skan kā ne līdz galam izveidotas vārdkopas – *dubult lēcējs* (∪ – ∪ –), *dubult skrējējs* (∪ ∪ ∪ ∪), *dubult kritejs* (– ∪ – ∪), *līdz garš* (– –), *dubult līdz garš* (– – – –). Kā zināms, neviens no šiem E. Dinsberga piedāvājumiem pantmēra nosaukumu terminoloģijā nav ieviesies. Pētījuma gaitā nav izdevies noskaidrot, vai vēl kāds valodnieks vai literāts ir lietojis šos E. Dinsberga jaundarinājumus, bet valodas situācija Latvijā 19. gadsimta beigās bija ļoti piemērota, lai priekšroku dotu nevis aizguvumiem, bet gan to vietā darinātu un lietotu jaunus latviskas cilmes vārdus.

Ne mazāk centienu E. Dinsbergs veltījis terminoloģiskās leksikas materiāla pilnveidošanai. Autors grāmatā līdzās vārdam *dzejnieks* neizvēlas lietot ne *koklētājs*,

¹¹ Šeit un turpmāk aiz katra pantmēra nosaukuma iekavās dots tā grafiskais attēls, ar „∪” apzīmējot neuzsvērtu (īsu) zilbi, ar „–” apzīmējot uzsvērtu (garu) zilbi. Tas palīdz izcelt katra vārda semantisko aspektu.

ne koklenieks, ko ieteica M. Kaudzīte un M. Krogzems, bet darina jaunu vārdu dzejolnieks:

Kad nu tagadējā laikā, starp mūsu tautiešiem rodās arī daži jauni dzejnieki jeb dzejolnieki, ka nu jau tagad tādus mēdz dēvēt, kuriem gan labprāt tīk dzejot, un vienā un otrā laikrakstā iespraust savus dailražojumus; starp kuriem daži zināms, ir itin krietni dzeijas mākslas pratēji un viņu gara darbi koši un patīkami [...]. (4)

LEV norādīts, ka vārdu *dzejolnieks* pirmais piedāvājis tieši E. Dinsbergs (LEV 2001, 246). Par citiem terminiem nav tādu ziņu, bet šo grāmatu var nosaukt par lielu ieguldījumu konkrētu leksisku vienību ieviešanā, popularizēšanā, attīstīšanā. To var attiecināt uz daudziem vārdiem un vārdu savienojumiem ar terminoloģisku raksturu, piem.: *balss svars jeb skanums* ‘akcents, uzsvars’, *sievišķas un vīrišķas atskaņas* (arī *saskaņas*), *skaidras un neskaidras atskaņas*, *stāstu dzeijas* ‘eposi, epopejas’, *teātra dzeijas* ‘lugas’, *varonīgas stāstu dzeijas* ‘eposi’, *pēdas mērums jeb ritums* ‘pantmērs’, *neritumīgs* ‘neritmisks’, *pēda un puspēda*, *sēras un gaudu dziesmas*, *augstas dziesmas* ‘eposi, arī odas’, *iegriešanas zīme* ‘cezūra’, *sešpēdumērs* ‘heksamētrs’, *piecpēdumērs* ‘pentamētrs’, *dzeijas māksla* ‘poētika’, *dziedāt* ‘dzejot’, *pantiņa* ‘pants’, *dzejolite* ‘dzejolis’, *četrloceklīgs* ‘četrzilbīgs’, *rakstniecība* ‘literatūra’, *runīgs rakstiens* ‘proza’, *dzejisks rakstiens* ‘dzeja’, *pārtulkojums* (agrāk lietotā *pārcēlums* vietā), *rindes* ‘strofas’, *vārdumērs* ‘vārdu garums zilbēs’, *tautas dzeija un mākslīgā dzeija*, *kārtas* un *šķiras* ‘literatūras veidi’ u. c.

Dažkārt E. Dinsbergs pierāda vērīga valodnieka skatījumu uz terminiem, kas tiek lietoti viņa grāmatā. Situācijā, kad ar vienu un to pašu vārdu tiek saprasti dažādi jēdzieni, ir nepieciešams skaidrojums par to, kāds saturs katrā vārdā ielikts. E. Dinsbergs saskatījis, ka paplašināti jāskaidro vārdā *perši* ietvertā nozīme:

Perši, tas vārds gan no Vāciem cēlies un dažādi saprotams. Kurzemnieki, cik es zinu, ar to vārdu saprot tās mazas nodaļiņas dziesmās, kas pēc virsū pielikta meldiņa caur dziedamas. Tā dažai dziesmai ir 2, citai 3, daudzām 4, un citām vairāk rindīgu peršu. Vidzemē, domāju, tos sauc „pantas” jeb „pantiņas”. Šinī metrikas mācībā tos saukšu par „peršiem” un ne „peršām”, nedz „pantiņām”. To tāpēc pieminu, lai nav jukas pie lasīšanas. Vāci paturejuši tajā vietā Itāliešu vārdu „stancē” no latiņu „stancija”. Bet viņi tajā vietā lieto arī to vārdu „vers”, no ka Latviņi ņēmuši vārdu „persis”, jeb „perša”. Viss, kas stāv vienā strēķī, saucam „rindi”. Tā tad šinī metrikas mācībā, viss, kas vienā strēķī sadzeijots, saukšu „rindi”. (19–20)

Šāda iezīme, kad autors sava darba ievadā skaidro neviennozīmīgi saprotamu vārdu jēgu, ir atzīstama arī mūsdienu zinātnē, bet pārliecinoties, kā konkrētajā gadījumā autors ievērojis savu apgalvojumu, redzams, ka minētais vārds *perši* lietots dažādās nozīmēs, lai gan literatūrzinātnieks V. Valeinis apgalvo, ka E. Dinsbergs par *peršiem* sauc pantus, retāk – dzejoļus (Valeinis 1999, 19). Tomēr izpētes procesā novērots vārda *perši* lietojums vismaz piecās dažādās nozīmēs.

1. ‘dzejas panti’, piem.:

Dzeijas ir visādi dzejiski darbi, kas tikai rindēs (skaludos) un peršos sarīkotas. (19)

Vārdu gariem un īsiem locekļiem metrikā jeb peršu mēru mākslā ir savas mēru zīmes. (6)

2. ‘strofas’ (kopā ar determinētārvārdu), piem.:

Sapfijas perši, pēc tās Grieķu dzejnieces „Sapfo” tā nosaukti. (23)

Asklepiadeija perši, pēc ta Grieķu dzejnieka Asklepiadeija. (24)

3. ‘pēdas, pēdasmēri’, piem.:

Šādus peršus sauc „spondeus”, kurā vienai peršai abi locekļi vienā garumā. (27)
Pie trīslocekļīgiem vārdiem, kā: „dzīvība, laimība, mīlība” pirmais locekļis ir garš un tie citi divi īsi un labi der daktilu peršos. (9)

4. ‘dzejoļi’, piem.:

Kā katrai, tā ari šai mākslai ir savi likumi un savas ziņas, pēc kurām tajā jastrāda, lai izstrādājumi, dziesmas, dzeijas, perši, un kā tos visus vēl sauc, savā kārtā un ziņā ari ir tik kārtīgi, pareizīgi un jauki, ka viņu mākslas likumi to prasa. (4)
Dziesmas, dzeijas un perši ir dažādi un sadzejotas pēc dažāda peršupēdu un dažādu peršumēra. (19)

5. ‘nevērtīga dzeja’, piem.:

Daži tādi no dzeijas likumiem neko nezinādami, tikai rauga sačakarēt šādus tādus peršīņus un iesūtīt laikrakstiem, lai tur apakšā dabu parakstīt savu vārdu un lasītaji dabu zināt, ka atkal radies kāds jauns dzejnieks. (15)
Jaunie dzejnieki, kas pazīst dzeijas mākslu un ritumu, visi to jau atmetuši; tik vien šādi tādi peršu kalēji to vaj neprot vaj neievēro. (14)

Kā jau iepriekš minēts, termins *peršas* jeb *perši* tāpat kā *rīmes* latviešu literatūrteorijas vēsturē lietots ar dažādām nozīmēm (sk. 3. pielikumā).

Aplūkojot E. Dinsberga lietotos terminus vārddarināšanas aspektā, uzmanība veltāma divām galvenajām derivātu grupām, t. i., salikteņiem un salikteņatvasinājumiem.

Salikteņu darināšana E. Dinsbergam bijis ļoti iecienīts paņēmiens. Visbiežāk izmantotie salikteņu komponenti ir vārdi *pēda*, *perši*, *mērs*. Viņš darinājis tādus determinatīvus salikteņus, kas aizstāj vārdu savienojumus *pēdas mērs*, *pēdu mērs*, *pēdas mēri*, *pēdu mēri*. Izmantojot sintaktisko paņēmienu, darināti salikteņi četros dažādos variantos:

- 1) [..] *tie* [vārdi] *jasaliek pēc ta tur piederīga un kartīga pēdasmēra jeb rituma* [..]. (19)
- 2) *Pēc vārdu locekļu pēdumēra, trocheus peršos jaukāki tā skan* [..]. (9)
- 3) *Tā un vēl uz daž dažādu vīzi heksametra pēdasmērus var pamainīt, kad tikai iznāk 6 spondeus pēdas mēri*. (29)
- 4) *Te nu sāksu uzzīmēt tos pēdumērus rindēm un peršiem*. (20)

Minētajos piemēros redzams, ka neatkarīgi no komponentu motivētārvārda gramatiskās formas (vienskaitļa vai daudzskaitļa) salikteņa leksiskā nozīme nemainās. Pastāv vārdu savienojumi, kuri nozīmes ziņā neatšķiras no salikteņiem, tas redzams trešajā piemērā.

Pastāv vēl citi salikteņi, kuru otrā komponenta motivētārvārds ir *mērs* – *vārdumērs*, *peršumērs*. Pirmais komponents ir ar saglabātu pilnu daudzskaitļa ģenitīva galotni. Tas attiecināms arī uz salikteņiem, kuru pirmajā komponentā ir izmantota vārda *perši* daudzskaitļa ģenitīva forma – *pēršupēda*, *peršustance*, *peršumērs*:

Dziesmas, dzeijas un perši ir dažādi un sadzejotas pēc dažāda peršupēdu un dažādu peršumēra. (19)
Pie pārtulkojumiem arvien jau paliek pie tiem peršupēdu un peršustancu mēriem, kādi ir originalam jeb tām dzejām, ko pārtulko. (19)

Pētāmajā materiālā minētais determinatīvo salikteņu lietojums ar zudušu ģenitīva galotni nav atrodams.

E. Dinsberga „Metrikā” ļoti aktīvi izmantoti salikteni, kam pirmā komponenta motivētālvārds ir skaitļa vārds. Var nošķirt divu dažādu veidu darinājumus.

Pirmkārt, sintaktiski darināti trīskomponentu salikteni *piecpēdumērs* un *sešpēdumērs*, kas lietoti kā latviski sinonīmi līdzās svešvārdiem *pentamētrs* un *heksamētrs*. Tie darināti no atbilstoša vārdu savienojuma *piecu+pēdu+mērs*, *sešu+pēdu+mērs* (iespējams, arī no *piecpēdu+mērs*, *sešpēdu+mērs*):

Šo sauc „heksamētru” jeb sešpēdumēru; tapēc ka tajā vienā pašā rindē seši tādi pēdasmēri [...]. (26)

Heksamētra biedris jeb jaunākais brālis ir „Pentamētrs” jeb piecpēdumērs. (33)

Otrkārt, izdalāmi sintaktiski morfoloģiskie divkomponentu adjektīvi, kuriem pirmajā daļā izmantots pamata skaitļa vārds, bet otrajā komponentā visbiežāk vārda *loceklis* celms, pievienojot adjektīva izskaņu *-īgs*, resp. *-īga*, piem., (*vien+locekl+īga*) *vienlocekļīga* pēda, (*div+locekl+īga*) *divlocekļīga* pēda, (*trīs+locekl+īga*) *trīslocekļīga* pēda utt.:

Četrlocekļīgi vārdi ar pirmo garu un trīs īsiem locekļiem [...] Latviešu dzejijās, cik es zinu, nekur nenāk priekšā; bet veco Grieķu odēs gan. (10–11)

Mūsdienu izpratnē tiem atbilst saliktie īpašības ģenitīvi (MLLVG I 1959, 207–208) jeb ģenitīveņi (LVG 2013, 368) – *vienlocekļa*, *divlocekļu*, *trīslocekļu* utt. Bet šie 19. gadsimta otrās puses rakstu piemēri apstiprina to, ka senāki par ģenitīveņiem ir saliktoņatvasinājumi ar izskaņām *-īgs*, *-īga* (par sufiksu *-īg-* un *-isk-* nozīmi literatūrzinātnes terminu darināšanā, kā arī par ģenitīveņiem sk. promocijas pētījuma 2. daļas 1.2. apakšnodaļā par derivatīvajiem paņēmienu).

Plašāk par pirmās latviešu poētikas grāmatas terminoloģisko nozīmīgumu var lasīt pētījuma autores publikācijā „Ernesta Dinsberga darba „Metrika” loma latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas attīstībā” (Helviga 2011^b).

„Sava talanta un iespēju robežās E. Dinsbergs paveicis milzu darbu. Viņš mēdzis sacīt: „Kur daudz graudu, tur daudz arī pelavu.”” (Zanders 1970, 64) Atklājot nelielu, bet ļoti nozīmīgu daļu no E. Dinsberga „graudiem”, ir gūts ieskats sarežģītajā un neviennozīmīgajā valodas attīstības un pilnveides meklējumu ceļā, kas parāda raksturīgas iezīmes arī latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas attīstības otrajā posmā.

Divus gadus pēc pirmās poētikas grāmatas iznāk **Jura Kalniņa** (1847–1919) „**Latviešu rakstniecības teorija**” (Kalniņš 1892). Vietalvas skolotāja sarakstīto rakstniecības teoriju uzskata par pirmo poētikas grāmatu latviešu valodā, kas balstīta uz folkloras materiālu (LRB 1992, 152; Valeinis 1999, 19).

Lai gan hronoloģiski abas minētās grāmatas šķir tikai daži gadi, saturiskās kvalitātes ziņā J. Kalniņa grāmata ir daudz apjomīgāka, precīzāka, zinātniskāka. Terminoloģiskā aspektā tā ir daudz tuvāka nākamajam terminoloģijas attīstības posmam nekā 19. gadsimta beigu raksturīgākajiem izdevumiem.

Grāmatas saturu veido ievads un 3 daļas, kuras autors identificē ar galvenajām jomām *rakstniecības mācībā*: 1) *domu ietērpumu mācība jeb stilistika*, 2) *proza*, 3) *dzeja jeb poēzija*. Katra daļa ir izvērsta ar vairākām nodaļām un paragrāfiem.

Ievadā autors dod ieskatu latviešu valodas attīstībā un atklāj literatūrzinātnes (resp. *rakstniecības*) galveno daļu – *rakstniecības mācības jeb teorijas* un *rakstniecības vēstures* – būtību:

Ja izpētījam, uz kādas likumības pamata un kādā veidā jeb formā kādas tautas gara ražojumi vārdos vaj rakstos tērpjas, tad dabūjam viņas rakstniecības mācību jeb teoriju. (12)

Ja turpretim ievērojam, pa kādiem laikmetiem un pakāpieniem, caur kādiem vīriem un apstākļiem veicināta, pie kādas tautas attīstījusies viņas rakstniecība kopā ar viņas garīgu apgaismību, tad panākam šās tautas rakstniecības vēsturi. (12)

Visu rakstniecības materiālu J. Kalniņš iedala divās daļās un nosauc par *nedzejotu jeb prozaisku ražojumu*, kas tēlo *īstenības jeb lietišķo pasauli*, un *dzejisku jeb poētisku ražojumu*, kas tēlo *iedomu jeb abstrakto pasauli*.

Pirmās daļas pirmajā nodaļā „Valodas galvenās īpašības” atrodami skaidrojumi par *stilistiku, valodas pareizību, valodas skaidrību, valodas noteiktību un valodas tīrību*. Otrajā nodaļā „Tēlojama valoda” aprakstīti tādi tēlainās izteiksmes līdzekļi kā *pievārdi jeb epitēti, atkārtojumi un saīsinājumi, vārdu virknes un vārdu vītenes, ieskaņu vienādība jeb aliterācija un skaņu maiņa jeb anominācija, atņēmiens ‘pārlabojums’, spēcīgums ‘gradācija’ un pārspilējums, metaforas, alegorija, personifikācija, ironija un sarkasms* u. c.

Otrajā daļā „Proza” atsevišķās nodaļās skaidrotas *sacerējumu galvenās īpašības (doma, saturs, izteika* u. c.), *sacerējumu šķiras (aprakstošā proza, vēstošā proza, pārspriedošā jeb didaktiskā proza, oratoriski jeb daiļrunas sacerējumi)*. Kā zināms, par *prozu* attiecīgajā laikposmā tiek saukti ārpus daiļliteratūras esoši sacerējumi, galvenokārt zinātniski un publicistiski raksti.

Literatūrteorijas vēsturē vispretrunīgāk vērtēta (sk. Valeinis 1999, 21) grāmatas trešā daļa „Dzeja jeb poēzija”, kurā ir piecas nodaļas, kas tematiski atklāj dažādas terminu grupas:

- 1) *nojēgums par dzeju, salīdzinot ar citām mākslām (daile un patiesība, dzeja un māksla, mākslu šķiras, dzejas vērtība, dzejas šķiras)*;
- 2) *episka dzeja (episkās dzejas priekšmets un šķiras, epi, teikas, leģendas un pasakas, romāni un noveles, balades un idiles)*;
- 3) *liriska dzeja (liriskas dzejas priekšmets un šķiras, himnas jeb slavas dziesmas, odas, tautas dziesmas, mākslīgās tautas dziesmas, par dziesmām vispāri, elegija, soneta, trioleta, epigrama)*;
- 4) *dramatiska dzeja (par dramu, kā drama cēlusies, drammas sastāvs un šķiras, traģēdijas jeb bēdu lugas, komedija jeb joku spēle, skatu spēle)*;
- 5) *dzejas valodas līdzekļi un veidi (uzskatāmība un tēlojamība, ritums, pantmēri)*.

Kā redzams no nodaļu un paragrāfu nosaukumiem, J. Kalniņš vēl nespēj nošķirt daiļliteratūras materiālu epikā un poēzijā (mūsdienu izpratnē), jo, piem., *balāde* un *idille* aprakstīta vienā nodaļā ar *romānu* un *noveli*.

Šīs grāmatas satura konspektīvais raksturojums rāda, ka J. Kalniņa poētikā aptvertas literatūrteorijas galvenās daļas – daiļliteratūras veidi un žanri, daiļdarba (resp. sacerējuma) valoda, tēlainās izteiksmes līdzekļi, vārsmojuma sistēma –, bet grāmatā ir maz informācijas par daiļdarba elementiem, piem., kompozīciju, tēliem, sižetu, un nemaz nav aplūkoti literatūras virzieni. Kopumā J. Kalniņš savā poētikas grāmatā dod skaidrojumu un/vai definējumu vairāk nekā 150 literatūrzinātnes jēdzieniem/terminiem.

Kā jau minēts, 19. gadsimta beigās vēl nebija mūsdienu izpratnei atbilstoši nošķirti literatūras veidi – proza, dzeja un dramaturģija. Arī J. Kalniņa grāmatā ar terminu *proza* tiek apzīmēti sacerējumi ārpus daiļliteratūras, bet ar terminu *poēzija* jeb

dzeja – visa daiļliteratūra. Plašāki šīs problēmas apraksti ir atrodamī literatūrzinātnē (piem., Valeinis 1999), tāpēc promocijas pētījumā šim aspektam turpmāk vairs netiek pievērsta uzmanība.

Kā *prozaisku sacerējumu šķiras* un *sugas* J. Kalniņš nosauc:

- 1) *aparakstošā proza (ceļojumu apraksti, karakteristikas);*
- 2) *vēstošā jeb vēsturiskā proza (atskati, gadaogrāmatas (anales, kronikas);*
- 3) *dienas grāmatas, piemiņas raksti, memoari, dzīves apraksti (biografijas, autobiografijas, nekrologi);*
- 4) *pārspriedošā, didaktiskā, filozofiskā jeb zinātniskā proza (pārspriedumi, kritika);*
- 5) *oratoriski jeb daiļrunas sacerejumi (apspridošie jeb padomu dodošie, vēstošie jeb pierādošie, tiesās lietojamie).*

Redzams, ka daudzi no šiem terminiem latviešu valodā lietoti pirmo reizi, tāpēc būtisks ir katra termina jēdzieniskais skaidrojums. Piem., termina *kritika* skaidrojums attiecināms arī uz *literatūras* (resp. *rakstniecības*) *kritiku*:

Par kritiku nosauc zinātnību un mākslu ražojumu iztirzājumu, kas dibināts uz domības likumiem. Kritizēt nozīmē tikdaudz, kā iztirzāt un tad pārspriest jeb novērtēt. (89)

J. Kalniņš pirmais latviešu valodā (Valeinis 1999, 21) definē jēdzienu *estetika* un to izmanto arī *poētikas* jēdziena skaidrojumā:

Estetika ir zinība, kura izskaidro, kas daile ir, iekš ka viņa pastāv, noteic dažādo mākslu formas un līdzekļus un nodibina kapēc tam tā un ne citādi vajaga būt. (99)

Poētika ir ta estetikas daļa, kurā sevišķi par dzeju jeb poeziju ir runa. (99)

Savukārt *rakstniecības* nosaukšanai J. Kalniņš izmanto arī terminu *literatūra*, kas minēts jau pirmajās svešvārdu vārdnīcās, bet vairākos gadu desmitos vēl nebija īsti iesakņojies latviešu valodā:

Visu kādā tautā mutiski vaj rakstiski uzglabājušos gara ražojumu kopu nosauc par šās tautas rakstniecību jeb literatūru (no latīņu vārda „litera” = burts). (11)

J. Kalniņa grāmatā „Latviešu rakstniecības teorija” ļoti plaši izvērsta dramaturģisku darbu žanroģiskā terminoloģija, piem., aprakstot *traģēdijas jeb bēdu lugas* (130–131), autors lieto terminus *pilsoniskā traģēdija, varoniskā traģēdija, vēsturiskā jeb historiskā traģēdija, rakstura jeb raktera traģēdija, likteņa traģēdija*; aprakstot *komēdiju jeb joku spēli* (132–133) – *fantastiskā jeb ideālā komēdija, reālā komēdija, joku luga, rakteru joku luga, intriģiju joku luga*; aprakstot *skatu spēli (lugu)* (133), – *vēsturiskā jeb varoniskā skatu spēle, nolūka (tendencu) skatu spēle*. Jāuzsver, ka J. Kalniņš, skaidrojot terminu *drama*, norāda, ka tas jāsaprot šaurākā nozīmē:

No dramatisko cīņu nojēguma un viņa galējā izbeiguma izceļas trīs galvenās šķiras dramatiskā mākslā: traģedija jeb bēdu luga, komedija jeb joku luga un drama šaurākā nozīmē, ko vienkārši par skatu spēli jeb lugu nosauc. (130)

Terminoloģijas attīstības vēlākajos posmos šāda pieeja atsevišķu literatūrzinātnes terminu skaidrojumā (šaurākā un plašākā nozīmē) ir pavisam ierasta (sk. promocijas darba 2. daļas 2. apakšnodaļā par terminu semantiski funkcionālo specifiku), bet 19. gadsimta beigās tas ir vēl visai neierasti.

J. Kalniņš savā poētikas grāmatā nostiprina termina *luga* attiecinājumu uz dramaturģiska rakstura sacerējumu, to pirms tam bija lietojis arī E. Dinsbergs, bet

presē tas lietots kopš 70. gadu sākuma. Kā norāda V. Valeinis, vārds „luga” lietots A. Dravnieka recenzijā par „Mērnieku laikiem” 1880. gadā. To lietojis arī A. Kronvalds un Ādolfs Alunāns 19. gadsimta 70. gadu sākumā, žanriski apzīmējot savas joku lugas. Bet Rainis 1888. gadā vārda „luga” vietā lieto „dramats” (Valeinis 1999, 93). Iepriekš aplūkotajā E. Dinsberga poētikas grāmatā atrodams termina *luga* izcelsmes skaidrojums: „Vārds „Luga” cēlies tikai mūsu laikos un laikam no dziesmas jeb dziesmu daļas, ko uz reizi nodzied.” (Dinsbergs 1890, 85) Atšķirībā no *dziesmu lugām* E. Dinsbergs apraksta *teātra lugas*: „Teātra lugas ir trijadas: skatu lugas, joku lugas un sēru lugas.” Kā liecina iepriekš minētie piemēri, J. Kalniņa poētikas grāmatā termins *luga* atrodams kā virstermins vairākos vārdkopterminos, piem., *bēdu luga*, *joku luga* u. c. Autors skaidro dramaturģijas terminu veidošanu, pamatojoties uz svešvārdu aizguvumu:

Tā ka grieķiski darbības skatu jeb cēlienu nosauc par „dramu”, tad no ta visu šo dzejas šķiru, kur izteic cīņu, darbību, nosauc par dramatiskiem dzejas ražojumiem. (101)

Turklāt J. Kalniņš, aprakstot tēlu būtību lugās, lieto terminus *raksturs*, *persona*, *varonis*, bet, aprakstot lugu uzbūvi, – *cēliens*, *skats*.

Kā jau iepriekš minēts, nacionālās terminoloģijas veidošanās sākumposmā terminoloģiskā sinonīmija ir raksturīga parādība. Līdzīgi kā to darījis E. Dinsbergs un citi autori, lietojot un skaidrojot kādu aizgūtu terminu, arī J. Kalniņš centies nosaukt attiecīgo jēdzienu ar pašcilmes vārdu. Atklājot divu jēdzienu sinonīmiskumu, (līdzīgi kā E. Dinsberga grāmatā) visbiežāk izmantots saiklis *jeb*, kas saista pašcilmes terminu un aizguvumu, piem., *liekvārdība jeb pleonasms* (38), *saīsinājums jeb elipse* (38), *vārdu virknes jeb azindeti* (39), *vārdu vītenes jeb polizindeti* (40), *ieskaņu vienadība jeb aliterācija* (40), *uzruna jeb apoztrofa* (42), *aprakstījums jeb perifraza* (48), *atņēmiens jeb epanortofa* (49), *spēcinājums jeb gradācija* (50), *vārdu maiņa jeb metonīmija* (51), *pavārdi jeb antonomāzija* (52), *domu gājiens jeb dispozīcija* (68), *iekšēja jeb psiholoģiska karakteristika* (81), *dzīves pašapraksts jeb autobiogrāfija* (86), *divruna jeb dialogs* (129), *vienruna jeb monologs* (129) u. c. Zīmīgi, ka minētajos piemēros kā pirmais dots pašcilmes vārds un tikai pēc tam – adaptētais aizguvums. Nereti autors it kā norāda, ka priekšroka dodama pašcilmes vārdam, piem., pirmajā minējumā *pievārdi* ir nosaukti arī par *epitētiem* (*pievārdi jeb epitēti*), bet turpmāk tekstā lietots tikai termins *pievārdi*:

Pievārdus pieliek tādiem jēdzieniem, kuriem grib piešķirt sevišķu pārakumu, priekšrocību un pievilcību un kuriem bez šiem nebūtu vajadzīgā spēka un runas vaj rakstiņa nolūkam piemēriņa svara. (34)

Tomēr vērojama arī cita izteikuma forma – kā pirmais norādīts aizguvums, kam ar saikli *jeb* piesaistīts latviskāks (iespējams, saprotamāks) sinonīms, piem., *klimakss jeb īstenais spēcinājums* (50), *antanaklāsa jeb divdomnieks* (58), *oratoriski jeb daiļrunas sacerējumi* (77), *karakteristika jeb rakstura pārsprīdums* (80), *mīts jeb dievu teika* (105), *cezura jeb grieziens* (137) u. c. Bet dažkārt ar saikļa *jeb* palīdzību minēti adaptētā aizguvuma divi varianti, it kā nenorādot, kurš ir pareizāks, piem., *anafora jeb anafera* (58), *epifora jeb epistrofa* (58). Šādi piemēri rāda jaunu terminu meklējumu ceļu laikā, kad svešvārdu aizgūšanas un adaptēšanas principi valodā vēl nav tradicionāli nostiprinājušies un nav arī stingri normēti.

Kā vēl viens terminu sinonīmijas grafiskā atspoguļojuma veids ir iekavas, kurās var būt norādīts aizguvuma latviskojums, piem., *trioleta (trijolite)* (121), *dramatiska klizma (notikuma mazgls)* (133), bet var būt arī gluži otrādi – līdzās salīdzinoši jaunākam pašcilmes terminam iekavās dots internacionālisms, piem., *dzejisks (beletristisks)*:

Dzejiskos (beletristiskos) ražojumos mēdz dažādās kārtās izlikt to, kas daiļš, kas uz daiļumu zīmējas, jeb īsi: izliek daili. (95)

J. Kalniņš literatūrzinātnes terminoloģijas attīstībā devis nozīmīgu ieguldījumu, sniedzot arī norādes par terminu cilmi, piem., *antiteza (gr. antitesis = pretība)* (48), *parafrāza (gr. paraphrase = paskaidrojošs apraksts)* (48), *hiperbola (gr. hiperballo = pārspīlēju)* (50), *sarkasms (gr. sarkasmos)* (57), *ironija (gr. eironeja)* (57), *oda (gr. = dziesma)* (113) u. c. Šādas norādes, domājams, palīdzējušas straujāk nostiprināties aizgūtajiem terminiem latviešu valodā.

Daži piemēri liecina par autora centieniem pēc iespējas precīzāk paskaidrot latviešu valodas termina ekvivalentu, atsaucoties gan uz latīņu cilmes vārdu, gan uz grieķu cilmes vārdu, piem.:

Skaņu maiņa jeb anominācija (latin.) jeb ari paronomazija (grieķ.) ir tāda runas figura, kuras vienādi skaņošos vārdos mazuliet kas mainas, dažkārt tikai viena pate skaņa, caur ko izceļas nevien gluži cits vārds, ar citādu nozīmi, kuras savā starpā stāv kaut kādā sakarā. (42)

Ar saīsinājumiem tuvā sakarā stāv apture, apkluse jeb apoziopēzis (gr.), reticentia (lat.), t. i. teikuma vidū apturet, apklust, noraut, lai neizsacīto domas daļu klausītājs pats papildinātu. (39)

Jādomā, ka J. Kalniņš pirmais latviešu terminoloģijā lieto un skaidro daudz tādu svešvārdu, kas līdz 19. gadsimta beigām vēl nav atspoguļoti ne zinātniskajā literatūrā, ne leksikogrāfiskajos avotos. Īpaši tas attiecināms uz dažādu *runas figūru* nosaukumiem, piem., *antanaklasa* (58), *antenantiosa* (58), *antiteza* (48), *anominācija* (42), *antonomazija* (52), *apoztrofa* (42), *epanortofa* (49), *parabele* (47), *parafrāza* (48), *paronomazija* (42), *perifrāza* (48) u. c. Ne visi ir ieviesuši literatūrzinātnes terminoloģijā, daudzi no tiem aplūkotajā grāmatā minēti pirmo un vienīgo reizi. Līdzīgi secinājumi izdarīti arī par pirmo poētikas grāmatu latviešu valodā (sk. iepriekš), bet J. Kalniņam atšķirībā no E. Dinsberga daudz veiksmīgāk ir izdevies pielāgot aizguvumus latviešu valodas gramatiskās sistēmas īpatnībām, piem., pantmēru nosaukumi – *spondejs*, *heksamētrs*, *jambis*, *daktilis*, *trochajs* – skan mūsdienu valodā nekā *trochejus*, *jambus*, *daktilus*.

J. Kalniņam raksturīga dziļa pietāte pret valodas tīrību, tādēļ nav grūti pamanīt, ka viņš veltījis daudz vairāk uzmanības katra vārda izvēlei pavisam jauna vai vēl mazpazīstama jēdziena nosaukšanai latviešu valodā: „Valoda paliek netīra, kad viņā nevietā un bez vajadzības iejauc senvārdus jeb arhaismus, jaunvārdus jeb neoloģismus, svešvārdus jeb barbarismus, apvidus vārdus jeb provinciālistus un vietējos jeb novadu vārdus jeb lokālistus.” (Kalniņš 1892, 23)

J. Kalniņa teiktais liecina, ka viņu ietekmējis A. Kronvalda veikums valodas kopšanā un jaunu vārdu izveidē: „Jaunus vārdus atvasināt iespēj tikai mācīts valodnieks, kam dzejas dāvanas valodas ziņā. Tādam netrūkst arī vajadzīgās rūpības un apdomības. Tā Kronvalds jaunus vārdus atvasinot, ņēma citas valodas (īpaši grieķu) par priekšzīmi; izpētīja tur, no kādas saknes un ar kādu piedēkli vārds radies; tad

uzmeklēja latviešu valodā sakni un galotni ar līdzīgu nojēgumu. Kad tas bij noticis, tad ilgi pārdomāja un uzmanīgi klausījās uz skaņu, vai jaunais vārds ir piemīlīgs latvieša ausij. Ar visu ievērību arī viņam dažs vārds neizdevās. Tā piem. viņš cēla jaunu vārdu „divatrons”, kas lai apzīmetu „teatri” (grieķu *theatron*), bet tas nav varējis iesakņoties.” (Kalniņš 1892, 25)

Beidzot ieskatu J. Kalniņa poētikas grāmatā, jāpiemin, ka literatūrteorijas vēsturē tā novērtēta ļoti atzinīgi: „Jura Kalniņa (Prātkopja) „Latviešu rakstniecības teorija” (1892) salīdzinājumā ar E. Dinsberga „Metriku” (1890) ir sistemātisks darbs, kas balstās vairs ne tik daudz uz cittautu, bet gandrīz tikai uz latviešu nacionālo literatūru.” (Valeinis 1999, 19) E. Dinsberga grāmata galvenokārt pieskaitāma veclatviešu tradīciju mantojumam, turpretī J. Kalniņa „Latviešu rakstniecības teorija” ar bagātīgo terminu materiālu ir nozīmīgs resurss literatūrzinātnes terminoloģijas vēstures izpētes procesā.

20. gadsimta pirmajā desmitgadē iepriekšējām divām poētikas grāmatām pievienojas **Augusta Brača** (1880–1967) „**Rakstniecības teorija**” (Bračs 1906), kas lielā mērā turpina J. Kalniņa lietoto literatūrteorijas terminoloģiju, atkārtojot arī tās pašas nepilnības sistēmas izpratnē par rakstniecības veidiem¹². Taču A. Brača devums nozares terminoloģijas attīstības ziņā ir ļoti nozīmīgs, tāpēc minētais darbs tiek aplūkots kā būtisks šajā terminoloģijas attīstības posmā. A. Brača grāmatā teorijas aprakstīšanai izmantots apmēram 300 terminu, salīdzinājumam – E. Dinsberga un J. Kalniņa poētikas teorijas grāmatās izmantoti apmēram pa 150 terminiem katrā (kopskatu par visu trīs minēto grāmatu (Dinsbergs 1890; Kalniņš 1892; Bračs 1906) terminoloģisko materiālu sk. 5. pielikumā).

Terminoloģijas paplašināšana A. Brača grāmatā notikusi vairākos aspektos – jēdzieniskajā, semantiskajā, derivatīvajā, arī definēšanas aspektā. Turpmāk izceltas galvenās iezīmes, ilustrējot tās ar piemēriem.

Pirmkārt, viņš izmanto daudz vārdkopterminu konkrētu virsterminu sistēmas detalizētā atklāsmē, piem., *drāma* (respektīvi – *drama*) – *ģimenes drama*, *dvēseles drama*, *pseudoklasiska drama*, *sabiedriska drama*, *simboliska drama*, *vēsturiska drama*; *komēdija* (respektīvi – *komedija*) – *asaru komedija*, *intrigu komedija*, *raksturu komedija*; *poēma* (respektīvi – *poema*) – *jaunlaiku poema*, *klasiskā poema*, *modernā poema*, *pseudoklasiskā poema*, *romantiska poema*; *novele* – *vēsturiskas noveles*, *nevēsturiskas noveles*, *pamācošas noveles*, *satīriskās noveles*; *epitets* – *metaforisks epitets*, *pastāvīgi epiteti* u. tml. Katrs no jaunajiem terminiem tiek arī kontekstuāli skaidrots, piem.:

Raugoties uz to, kas visvairāk rada komiskās situācijas – varoņa rakstura ērmošanās un smieklīgās īpašības (1), vaj arī dīvainā apstākļu sapīšanās (2), izšķir 1) raksturu komedijas un 2) intrigu komedijas. (172)

Otrkārt, A. Brača poētikā, iespējams, pirmo reizi latviešu valodā tiek nosaukti un aprakstīti literatūras virzieni, piem., *naturaliskais virziens*, *pseudoklasiskais virziens* (*pseudoklasicisms*):

Īsu laiku sevišķi franču literatūrā, valdīja naturaliskais virziens. (155)

¹² Kā zināms, arī nākamajiem literatūrteorētiķiem, piem., Kārlim Dziļlejam, neizdodas sakārtot šo jautājumu, un tikai 20. gadsimta 30. gados latviešu rakstniecības teorijā prozu nošķīra no daiļprozas.

Pseudoklasiskie dzejnieki lietoja svinīgas uzrunas, ievaicājumus un c. figūras pēc klasisko dzejnieku parauga. [...] Tādēļ šo virzienu sauc par pseudoklasicismu. (126–127)

Treškārt, grāmatā ar rakstniecību saistīti un skaidroti tādi termini, kas iepriekš bijuši zināmi no svešvārdu vārdnīcām, bet uz rakstniecību semantiski nav attiecināti, piem., *asociācija, ekspozīcija, figūra, glezna, katastrofa, konflikts, morale, paradokss, recenzija* u. c.:

Caur to viņš [varonis] sanāk konfliktā (pretrunā) ar dažādiem ārīgiem apstākļiem [...]. Šie apstākļi izrādās stiprāki un nāk katastrofa, varonis iet bojā [...]. (169)

Recenzija, tāpat kā kritika, uzrāda kāda darba nozīmi, tikai dara to vispārīgos vilcienos un min tik kritiķa domu gala iznākumu. [...] Recenzijas atrodamas avīzēs, žurnālos, rakstu krājumos un t. t. (110)

Ceturtkārt, A. Bračš ir centies nošķirt terminos *literatūra, rakstniecība* un *burtniecība* ietvertu jēdzienisko būtību:

Viss, kas uzrakstīts un izdots latviešu valodā, ir latviešu rakstniecība. (5)

Tātad „literatūra” latviski tulkots būtu burtniecība. Bet zem burtniecības saprot palaikam tikai senču gara mantas: tautas dziesmas, tautas pasakas un teikas, tautas mīklas, ar vārdu – sacerejumus, kuru saceretājs nezina, kas cēlušies tos laikos, kad tauta vēl neprata rakstīt, un uzglabājušies, pāriedami no mutes mutē. (5)

Tāpat arī rūpīgi skaidrots, ko dēvē par *tulkojumu literatūru* un ko – par *oriģinālrakstniecību*:

Pie latviešu tulkojumu literatūras tā jāpieskaita visi tie latviešu valodā atrodami sacerejumi, kas sarakstīti kādā citā – krievu, poļu, norveģu un t. t. – valodā, kurā viņus turpreti sauc par oriģinālsacerejumiem. (5)

To rakstniecības daļu, kas sacereta tās pašas tautas valodā, kurā mēs viņu sastopam uzrakstītu, sauc par šīs tautas oriģinālrakstniecību. (5)

Šo un vēl citu terminoloģisko risinājumu dēļ A. Bračša grāmata „Rakstniecības teorija” pārliecīgi nodrošina ne tikai nozares terminoloģijas attīstību, tās tematisko diferencēšanos, bet arī veicina rakstniecības terminu lietojuma stabilitāti, kas bija lielākais guvums terminoloģijas attīstības otrajā posmā, kā to uzsvēris M. Baltiņš (Baltiņš 2010^c, 24).

Aplūkotās pirmās trīs latviešu poētikas grāmatas – E. Dinsberga „Metrika” (Dinsbergs 1890), J. Kalniņa „Latviešu rakstniecības teorija” (Kalniņš 1892) un A. Bračša „Rakstniecības teorija” (Bračš 1906) – ne tikai parāda nozares terminoloģijas attīstības otrā posma galvenās iezīmes, bet veido pamatterminu kopu, kas noder salīdzināšanai ar jaunākiem posmiem, piem., cilmes aspektā (sk. promocijas darba 2. daļas 1. nodaļu).

2.3. Galvenie terminogrāfijas resursi trešajā terminoloģijas attīstības posmā (no 20. gadsimta sākuma līdz 40. gadu vidum)

Trešajā terminoloģijas attīstības posmā, kas saistāms ar 20. gadsimta pirmo pusi, literatūrzinātnes terminogrāfijā nav iespējams izcelt kādu atsevišķu izdevumu, kaut gan literatūrteorētiskā doma turpina strauji attīstīties „estētikas, daiļradīšanas psiholoģijas, kā arī daiļdarbu analīzes un vērtēšanas jautājumu risināšanā” (Valeinis 1999, 31). Poētikas pamattermini un to lietojums galvenokārt nostiprinās rakstos periodikā, arī vairākās zīmīgās monogrāfijās un mācību līdzekļos. Ievērojamu devumu atstājis Kārlis Dziļleja ar savām poētikas grāmatām, piem., „Poētika” (Dziļleja 1920;

Dziļleja 1928), „Mazā poētika pamatskolām” (Dziļleja 1921^b) u. c., Roberts Klaustiņš „Ievads latvju rakstniecībā” (Klaustiņš 1923), „Poētika pamatskolām” (Klaustiņš 1927) u. c., Kārlis Kārklis „Rakstniecības teorija” (Kārklis 1932) u. c., Kārlis Kurcalts „Ievads drāmas teorijā” (Kurcalts 1934), Anna Bērzkalne „Pamatjēdzieni par tautas dzeju” (Bērzkalne 1937) u. c. Parādās arī tulkoti cittautu autoru darbi poētikā, piem., Arveda Švābes sakārtotais krājums „Prozas māksla” (Švābe 1924). Būtisks terminu lietojuma atspoguļojums ir sešsējumu „Latviešu literatūras vēsture” L. Bērziņa redakcijā (LLV (Bērziņš) 1935–1937). Vēl šajā posmā aktīvi literatūras pētnieki ir Jānis Veselis, Jānis Grīns, Paula Jēgere-Freimane, Antons Birkerts u. c. (nosaukto un vēl citu autoru grāmatās un rakstos lietoto terminu klāsts analizēts kontekstā ar literatūrzinātnes terminoloģijas lingvistisko raksturojumu dažādos aspektos promocijas darba 2. daļā).

Šajā apakšnodaļā, raksturojot terminoloģijas attīstības trešo posmu, par terminoloģijas resursiem materiāla koncentrētības nolūkā izvēlēti dažādi leksikogrāfijas avoti, t. sk. vairākas vērienīgas, aplūkojamajam laikposmam būtiskas vārdnīcas – terminoloģijas un konversācijas vārdnīcas.

2. 3. 1. Literatūrzinātnes terminu meklējumi terminoloģijas vārdnīcās

Trešajā terminoloģijas attīstības posmā (M. Baltiņš to iezīmējis konkrēti no 1918. gada līdz 1944. gadam, bet šajā pētījumā tā robežas nevar tik strikti novilkt) notiek strauja dažāda apjoma terminu vārdnīcu apkopošana un izdošana. Tās ir gan dažu lappušu nelielas brošūras, kurās publicēti TK pieņemtie nozares termini, piem., mežkopībā (MT 1921), matemātikā, fizikā un kosmogrāfijā (MFKT 1934), gan apjomīgi izdevumi, piem., *Matemātikas termini* (Loja 1923), *Juridiskās terminoloģijas vārdnīca* (JTV 1942), *Tautsaimniecības vārdnīca* (Dunsdorfs 1944), gan arī divvalodu (un trīsvalodu) terminu vārdnīcas, piem., *Vācu-latviešu tirdzniecības termini* (Dravnieks 1935), *Vāciski-latviski grāmatrūpniecības termini* (GRT 1940), *Latviešu, vācu un krievu grāmatrūpniecības vārdnīca* (GRV 1942) u. c.

Rakstniecības jeb literatūras terminu vārdnīcas šajā laika posmā nav, tāpēc ar mērķi – meklēt uz literatūrzinātnei attiecināmus terminus un to skaidrojumu – aplūkoti tādi terminogrāfiska rakstura izdevumi, kuros apkopoti dažādu nozaru termini. Īpaša uzmanība nozares terminoloģiskajos meklējumos pievērsta divām terminoloģijas vārdnīcām: *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcai* (ZTV 1922) un *Zinātņu terminu krājumam* (Loja 1937).

1919. gadā pēc Izglītības ministrijas (turpmāk – IM) ierosinājuma Rīgā tiek izveidota Terminoloģijas pagaidu komisija ar uzdevumu strādāt terminoloģijas jomā. Informācija par komisijas darbību un apspriešanai nodotie termini tiek publicēti *Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā*. Kā zināms, komisija darbojās tikai pāris gadus, līdzekļu trūkuma dēļ 1921. gadā tās darbība apturēta. Bet darba rezultāts ir 1922. gadā izdotā *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca* (ZTV 1922).

Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca (turpmāk – ZTV) ir aplūkota vairākos zinātniskos pētījumos ne tikai terminoloģijas attīstības aspektā (piem., Grabis 2006; Blinkena 1996; Baltiņš 2003; Baltiņš 2011 u. c.), bet arī terminu izstrādes aspektā (piem., Pūtele 2009; Pūtele 2012 u. c.)

Iveta Pūtele norādījusi, ka ZTV „ir nozīmīgs pagrieziena punkts latviešu valodas terminoloģijas attīstībā un terminu darināšanā, jo tā ir pirmā vārdnīca, kurā

apkopoti termini, kas darināti zinātniski un sistēmiski, apzināti atlasot terminu materiālu, saskaņojot nozaru speciālistu un valodnieku viedokli, tādējādi vienādojot terminoloģiju, pārdomāti izveidojot terminu izstrādes un apstiprināšanas principus” (Pūtele 2009, 240). Tajā atrodami ap 7000 vārdu 19 nodaļās – valodniecība; filozofija; tieslietu zinātne; tautsaimniecība un finanšu zinības; mūzika; glezniecība, tēlniecība un celtniecība; dabas zinātnes; mežkopība; ķīmija un ķīmiskā tehnoloģija; matemātika; ģeometrija un zīmēšana; fizika; mehānika un materiālu stiprība; mašīnas un metālu apstrādāšana; būvniecība; elektrība un elektrotehnika; militārā zinātne; jūrniecība; grāmatrūpniecība.

Diemžēl terminu vārdnīcā nav ne rakstniecības, ne literatūrteorijas nodaļas, kaut gan gadsimtu mijā literatūrzinātnes terminoloģija jau bija pietiekami izvēsta un attīstīta. Par to liecina arī iepriekš aplūkotie terminu resursi. Atbilde uz jautājumu – kāpēc literatūrzinātnes termini nav iekļauti pirmajā terminoloģijas vārdnīcā – meklējama IM TK darbībā, tāpēc šeit sniegts neliels ieskats situācijā.

Sākumā tika izveidotas 7 komisijas sekcijas: *dabas zinātņu, fizikas-matematikas, medicīniskā, tehniskā, valodnieciski-filozofiskā, juridiski-ekonomiskā un mākslas* sekcija (ZTV 1922, priekšvārds). Literatūrzinātnei vistuvākā – valodnieciski filozofiskā – sekcija pirmajā darbības gadā bija sasaukusi tikai vienu sēdi un nebija pieņēmusi nevienu terminu (IMM 1920/1, 69). 1920. gadā vairs nav valodnieciski filozofiskās sekcijas, bet ir filozofijas un mākslas sekcija, kurā darbojas 11 locekļi, noturētas 7 sēdes, iztirzāti 109 vārdi, bet netiek pieņemts neviens termins (IMM 1920/3, 252). Salīdzinājumam – citās sekcijās pieņemto terminu skaits ir vairāki simti, piemēram, tehniskajā sekcijā – 385, dabas zinātņu sekcijā – 334 (IMM 1920/3, 252). Minējums, ka terminoloģijas komisijā nebija iesaistīti filologi, kam būtu svarīgi risināt arī literatūrzinātnes terminoloģijas jautājumus, nav pamatots, jo, kā liecina *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, filozofijas un mākslas sekcijā darbojās tādi literāti kā Jānis Akmens, Āronu Matīss, Pauls Dāle, Jānis Jaunsudrabiņš, Kārlis Krūza, Kārlis Kundziņš, Zeltmatis, arī valodnieks Ernests Blese (IMM 1920/4, 383). Tikai vienu reizi tiek publicēts filozofijas un mākslas sekcijas vārdu saraksts, tas pieņemts TK 1920. gada 31. maija un 7. jūnija kopsēdēs (IMM 1920/8, 151–153). Sarakstā ir 70 vārdu (terminu) krievu, vācu un latviešu valodā. Tie lielākoties ir starpnozaru (filozofijas, psiholoģijas) termini – tādi kā *apziņa, apziņas plūsma, atmiņa, ierosa/ierosinājums, iztēle, tēlaina domāšana, zemapziņa* u. c., kas tikai daļēji attiecināmi uz literatūras terminoloģiju.

Iespējams, ka TK skatījumā literatūras jeb rakstniecības teorija nav bijusi pietiekami zinātniski nozīmīga, lai tās terminoloģijas izstrādei veidotu atsevišķu sekciju. Nav izslēdzams arī kāds personību, interešu vai politiskais konflikts, par ko līdzšinējā izpētes procesā informācija nav iegūta.

Ja ZTV būtu iekļauta nodaļa „Rakstniecības teorija”, tad tā varētu būt viena no pilnīgākajām un apjomīgākajām, jo literatūrzinātnes terminoloģija 20. gadsimta 20. gados bija attīstīta un izstrādāta, diemžēl terminogrāfijā tā atspoguļojumu nerod.

Zināmu priekšstatu par literatūrzinātnes terminoloģiju minētajā laika posmā dod *Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā* publicētā skolotāju sagatavošanas kursu programma (IMM 1921/2, 160), kurā rakstniecības teorijas jautājumu izklāstā minēti termini *atskaņas, balade, dramatiskā dzeja, dzejiskās valodas izteiksmes līdzekļi, episkā dzeja,*

epitēti, fabula, figuras, idile, metrika, pantmērs, ritms, tips, tropas, valodas gleznas, zimbols u. c.

Pievēršoties ZTV atspoguļotajam terminu klāstam, redzams, ka atsevišķi uz literatūrzinātņi attiecināmi termini atrodami dažādās nodaļās, piem., nodaļā „Grāmatrūpniecība” – *autors, daiļdarbi, kompozīcija, pants, sacerējums, stils, uzsvars, veltījums*, nodaļā „Tieslietu zinātne” – *pirmteksts*, nodaļā „Ģeometrija un zīmēšana” – *hiperbola*, nodaļā „Dabas zinātnes” – *tēze, tips*, nodaļā „Glezniecība, tēlniecība un celtniecība” – *aina, izteiksme, izteiksmes veids, miniatura*, nodaļā „Mūzika” – *akcents, decima, kvinta, nona, ritmiskas figuras, ritums, terce, trilleris, uzsvars*. Šie atsevišķi fiksētie termini attiecīgajās nodaļās nosauc radnieciskus, bet ne identiskus jēdzienus, līdz ar to neatspoguļo literatūrzinātnes terminoloģiju 20. gadsimta 20. gados.

Piecpadsmit gadus pēc ZTV Maskavā izdota vēl viena terminu vārdnīca – **Zinātņu terminu krājums** J. Lojas redakcijā (Loja 1937). Terminoloģijas vēsturē tas ir pavisam maz aplūkots izdevums, M. Baltiņš to pievienojis „gandrīz ignorēto darbu klāstam” (Baltiņš 2012^a, 26), tāpēc tālāk dots īss ieskats krājuma struktūrā.

Grāmatas ievadvārdos J. Loja norāda, ka tie ir termini, kas apspriesti Krievijas ZFPR Izglītības tautkomisariāta Zinību komitejas apstiprinātajā Centrālajā latvju terminkomisijā (Loja 1937, 3). „Kopumā šīs vārdnīcas priekšvārds dod vispilnīgāko ieskatu par latviešu terminrades darbu PSRS” (Baltiņš 2012^a, 26). Vārdnīcā 130 lappusēs ir vairāk nekā 3,5 tūkstoši šķirkļavārdu, termini ir tikai nosaukti bez skaidrojošās daļas. Kā pirmais minēts termins krievu valodā, tam seko termina ekvivalents latviešu valodā ar norādi par piederību konkrētajai zinātņu nozarei (piem., *fil.* – filozofija, *fiz.* – fizika u. tml.) un trešajā stabiņā pievienots vārds, kas rāda termina atbilstmi vēl kādā citā valodā (visbiežāk – vācu, bet ir arī latīņu, angļu, dāņu, franču, grieķu u. c. valodā).

Jāsecina, ka literatūrzinātnes terminoloģijas jomā šī vārdnīca nekādu materiālu nefiksē. Līdzīgi kā ZTV arī šeit humanitārās jomas terminiem netiek ierādīta pietiekami svarīga vieta. Apkopoti termini sabiedriskajās zinātnēs, filozofijā, fizikulturā, botānikā, zooloģijā, fizikā, ķīmijā, matemātikā, tehnikā, ģeogrāfijā. Uz literatūrzinātņi, protams, attālināti var attiecināt dažus filozofijas terminus, taču jāatzīst, ka konkrētā zinātņu joma palikusi ārpus krājuma veidotāju redzesloka, jo tajā nav iekļauti pat tādi nozares pamattermini kā *literatūra, dzeja, proza, stāsts, romāns, pasaka, atskaņas* u. tml.

Valodnieciskā aspektā krājumā stipri jūtama krievu valodas ietekme atbilstošā ekvivalenta meklējumos un atveidojumos, piem., *античный* – *antisks*, *взаимоотношение* – *savstarpattiecība*, *опосредование* – *arvidojums, vidutība*, *положенность* – *nolikums*, *постепенность* – *ramazitnējība* u. c. Vairākiem terminiem latviešu valodā pievienotas jautājuma zīmes, uz ko redaktors norāda: „Šur tur pieliktās jautājuma zīmes rāda, ka komisijai nav izdevies atrast kaut cik pieskanīgu terminu.” (Loja 1937, 4)

Šo vārdnīcu literatūrzinātnes terminu resursu sakarā varētu pat nepieminēt, ja tā nebūtu viena no apjomīgākajām terminu vārdnīcām 20. gadsimta 30. gados, kas nodrošina zināmu pēctecību ZTV. Jāsecina, ka humanitāro zinātņu jomas, tostarp literatūrzinātnes, terminu iekļaušana zinātnisko terminu krājumos 20. gadsimta pirmajā pusē jeb terminoloģijas attīstības trešajā posmā ir ignorēta.

2. 3. 2. Latviešu konversācijas vārdnīcas – bagātīgs terminu resurss

Tradicionāli Latvijas kultūrvēsturē par konversācijas vārdnīcu mēdz uzskatīt redaktora A. Švābes vadībā izveidoto *Latviešu konversācijas vārdnīcu*, kas no 1927. gada līdz 1940. gadam izdota 20 sējumos (LKV 1927–1940). Mazāk zināmas un aplūkotas ir divas konversācijas vārdnīcas, kas izdotas vēl pirms tās. Pirmā no tām ir J. Dravnieka *Konversācijas vārdnīca* (KV 1891–1893), kas līdzekļu trūkuma dēļ palika nepabeigta, un otrā ir RLB Zinību komisijas *Konversācijas vārdnīca* (KV RLB 1906–1921), kas izdota četros sējumos. Abas mazāk zināmās vārdnīcas raksturotas sīkāk, bet *Latviešu konversācijas vārdnīca* skatīta tikai kontekstā (plašāka informācija par tās konkrētiem šķirkļiem iestrādāta promocijas pētījuma 2. daļā).

Uz pirmo konversācijas vārdnīcu radīšanas laiku attiecināmi M. Baltiņa izteikumi par publicēto iespieddarbu apjoma pieaugumu, par akadēmiski izglītotu valodnieku darbības uzsākumu, par to, ka „ortogrāfijas jautājumi šajā laikā būtiski aizēno konceptuālo interesi par terminoloģiju” un „vislabāk priekšstatu par reālo terminu lietojumu [...] sniedz enciklopēdiskie izdevumi” (Baltiņš 2010^c, 25).

Jēkaba Dravnieka *Konversācijas vārdnīca* (KV 1891–1893) hronoloģiski būtu pieskaitāma iepriekšējam posmam, bet aplūkota šajā nodaļā līdzās pārējām konversācijas vārdnīcām. Leksikogrāfa J. Dravnieka devumu latviešu valodniecībā aprakstījuši vairāki pētnieki, piem., Līvijs Labrence (Labrence 1984), A. Bankavs (Bankavs 1999), Ina Druviete (Druviete 1989), bet vislielāko ieguldījumu J. Dravnieka darbības raksturošanā devis M. Baltiņš (Baltiņš 2010^a; Baltiņš 2010^b u. c.).

J. Dravnieks kopā ar līdzstrādniekiem bija iecerējis 3 gados izdot konversācijas vārdnīcu 36 burtnīcās, bet līdzekļu trūkuma dēļ astoņu gadu laikā (1891–1898) izdevās izdot tikai 27 burtnīcas – līdz vārdam „Kristjans”. M. Baltiņš norāda, ka tās veido apmēram divas piektdaļas no kopējā iecerētā apjoma (Baltiņš 2010^a). Šī pētījuma avotu sarakstā J. Dravnieka vārdnīca minēta kā „Konversācijas vārdnīca. Ar daudz mācītu latviešu palīdzību J. Dravnieka izdota”, kas ir nepabeigtās vārdnīcas 1. sējums (18 burtnīcas) no „A” līdz „J” ar papildinājumiem (KV 1891–1893).

Pieņemts uzskatīt, ka vārdnīcā šķirkļi ir gan autoru veidoti, gan tulkoti (Baltiņš 2010^b, 11). Būtiski, ka enciklopēdiskā tipa vārdnīcai bija izvirzīts mērķis popularizēt terminus. Kārlis Graudiņš izdevumā *Austrums* rakstīja: „Tālāk nevajaga aizmirst, ka daudzas zinības un mākslas tikai tagad sāk vairāk pie mums piekopt latviešu valodā un vajadzīgie termini tikai tagad nodibinājušies. Bet šos terminus pārzin tikai paši speciālisti un arī tiem dažreiz šis tas trūkst, īpaši jauniem iesācējiem, kādēļ nepieciešami vajadzīgs viņus sakopot kādā rokas grāmatā nevien priekš pašiem speciālistiem, bet arī priekš vienkāršiem lasītājiem.” (Graudiņš 1899, citēts no Baltiņš 2010^b, 11)

Literatūrzinātnes terminoloģijas attīstības izpētē pirmā konversācijas vārdnīca piesaista uzmanību ar atsevišķiem ļoti īsiem, koncentrēti veidotiem terminu skaidrojumiem, piem.:

anagrama – burtu vaj zilbju pārstatīšana vārdā, caur ko ceļas jauns vārds ar citu nozīmi, piem., rags – gars (75);

autobiografija – paša sarakstīta biogrāfija (163);

dziesma – lirisks dzejols, dziedamā formā, jūtu dzejisks izteikums (384).

Taču turpat līdzās ir ļoti apjomīgi un sīki izstrādāti šķirkļi, kuros bez termina šķirkļavārdā atrodami vēl vairāki ar to saistīti termini. Tāds, piem., ir šķirklis *drāma*

(respektīvi – *drama*), kurā minēti vairāk nekā divdesmit ar to saistīti termini: *skats, scēna, cēliens, akts, bēdu=luga, traģēdija, priecās luga, joku=luga, komēdija, skatu=luga, drāma* u. c.:

drama (grieķ. „darbība”) *dzejas 3 šķiru svarīgākā, kuras uzdevums ir kādu notikumu darbībā atrisināt priekš mūsu acīm; ar eposu tai ir vielas (objektīvā notikuma), ar liriku subjektīvās valodas (tā pagēr dalībnieku personu raksturs vaj apstākļi) kopība. Drāma sastāv iz monologiem un dialogiem, kurus savieno skatos (scēnās) un šos atkal cēlienos (aktos); ir 3, pa lielākai daļai 5 cēlieni, no kuriem pirmais satur darbības sākumu (ekspozīciju), 2. sarežģīšanos (kolīziju), 3. krīzi, 4. pārvēršanos (peripetiju), 5. darbības beigās jeb atrežģīšanos (traģēdijā katastrofu). Bez tam brīžam drāmas sāk ar prologu un beidz ar epilogu. Dramatiskās dzejas šķiras ir: bēdu=luga (traģēdija), priecās luga (joku=luga, komēdija) un skatu=luga (drāma šaurākā jēgumā), kurām it kā pasugas pieslienās joks (poze), dziesmu=luga, melodrāma, pat opera un vodeviļa. (377)*

Terminoloģiskā aspektā atzīmējams vārdnīcā uzrādītais terminu variantums un vārdšķiriskā modifikācija. Piemēram, šķirkļi *dramatika* iekļauti arī termini *dramatiska dzeja, dramatiska māksla, dramatiķis, dramatisks, dramas veidā, dramai noderīgs, dramatizēt* (377).

Jāatzīst, ka dažos šķirkļos ir pieļautas zinātniskas kļūdas un neprecizitātes. Tas ir saprotams, jo literatūrteorijā atsevišķu jautājumu skaidrojums 19. gadsimta beigās (un vēl 20. gadsimta sākumā) nebija skaidri formulēts, līdz ar to terminoloģijā – identificēts. Tas sakāms, piem., par šķirkli *episka dzeja*:

episka dzeja, viena no trim dzejas virsšķirām, notikumu dzejiska tēlošana stāstošā veidā. Apakššķiras: 1) īstenais epus (epopeja, varoņu dzeja); tēlo ievērojamus atgadījumus lielākā kopā, sadalās: a) tautas epos, kuri cēlušies no tautas mutē uzglabātām teikām, kas beidzot no kāda dziesminieka savienoti par vienu veselu epu [...], b) mākslas epos, kuri no sevišķiem dziesminiekiem pēc mākslas likumiem radīti; viņi var būt gan vēsturīga satura [...], gan garīga [...], gan romantiska, gan jocīga un humoristīga satura; 2) mazāki dzejojumi episka rakstura: idillija, ballāde, romance, dzejisks nostāsts, leģenda. Arī romāns un novele, pasaka un didaktiska, pamācoša satura dzeja pieder pie šīs vārdšķiras. (434)

Vārdnīcas materiāls liecina, ka atsevišķos šķirkļos ir veidots skaidri nošķirts viena termina nozīmes skaidrojums šaurākā un plašākā nozīmē. Iespējams, ka šis ir pirmais latviešu leksikogrāfijas avots, kur realizēta šāda pieeja, piem., šķirkļi *fabula* norādīts, ka tā ir „dzejas šķira” (resp. – daiļdarba veids), bet plašākā nozīmē ar to saprot „darbību” (resp. – notikumu izklāstu):

fabula, dzejas šķira, kura īsa, visvairāk iz kustoņu dzīves ņemta stāsta veidā iztēlo kādu dzīves mācību; fabulu dzeja ļoti veca, cēlusies orientā; slavenākie fabulu dzejnieki: grieķu Ezops, franču Lafontēns [...]. Plašāki fabula apzīmē katra dzejiska ražojuma priekšmetu jeb darbību. (450)

Dažu terminu skaidrojumā ietverta informācija par tā attīstību un nozīmes maiņu, piem., termina *balāde* (resp. – *balade*) skaidrojumā ir akcentēti trīs attīstības posmi:

balade (ital. ballata) vispirms Provansē un Itālijā (no 12. g. s.) mazāks dzejols, dejasdziesma; 14. g. s. Anglijā un Skotijā episkās tautasdziesmas apzīmējums; jaunlaikos episka dziesma, kurā otrādi nekā romancē, jūsmībai, drūzmībai un dziedamai formai pārsvars. (177)

Pēdējie minētie šķirkļi ar savu novatorisko izklāsta veidu (leksiskā apvienojums ar enciklopēdisko) ļauj domāt, ka tie ir tulkoti, jo latviešu valodā šādas leksikogrāfiskās pieredzes vēl nebija.

Tikai dažus gadus pēc J. Dravnieka vārdnīcas izdevuma pārtraukšanas sāk izdot **RLB Zinību komisijas *Konversācijas vārdnīcu*** (KV RLB 1906–1921). Presē tika spriests, vai lietderīgāk būtu turpināt iepriekšējo vai tomēr sākt veidot jaunu vārdnīcu. Viedokli par jaunas vārdnīcas veidošanu izteikuši Reinis Kaudzīte, Rūdolfs Blaumanis, Augusts Bīlenšteins. Šo polemiku atspoguļojis M. Baltiņš, uzsverot arī paša J. Dravnieka viedokli: „Lai gan mana vārdnīca nav tik slikta, ka tā uzskatāma par negatavu augli, kas grāvī iekritis, tomēr es pats to vairāk uzskatīju tikai kā priekšdarbu, vairāk kā materiālu krājumu, un tiklīdz pirmais izdevums būtu bijis gatavs, es tūlīt būtu uzsācis otru plašāku un visādā ziņā papildinātu.” (Dravnieks 1898, citēts no Baltiņš 2010^b, 12)

1902. gadā RLB Zinību komisija pieņem lēmumu par jaunas konversācijas vārdnīcas veidošanu. Plānots izdot 70 burtnīcas, kurās „būtu vēlams dot plašāku skaidrojumu galvenajiem jēdzieniem, nevis apmierināties ar īsiem šķirkļiem” (Baltiņš 2010^b, 13). Par vārdnīcas tapšanas gaitu lasāms Viestura Zandera monogrāfijā „Rīgas Latviešu biedrība (1868–1940) kā nacionālās grāmatniecības centrs” (Zanders 2006, 104–113). J. Dravnieka vadībā piecpadsmit gadu laikā (1906–1921) tika izstrādāti un izdoti četri sējumi. Šī pētījuma avotu sarakstā tā minēta kā RLB *Konversācijas vārdnīca* (KV RLB 1906–1921).

Atšķirībā no iepriekšējās konversācijas vārdnīcas jaunajā vārdnīcā terminu skaidrojums šķirkļos veidots nevis aprakstoši, bet kā strukturēts definējums. Salīdzinājumam – termins *alegorija* abās vārdnīcās:

alegorija, simbolisks izskaidrojums, īpaši abstraktu jēdzienu personifikācija mākslas ražojumos (KV 1891–1893, 52);

alegorija, uz salīdzinājumiem dibināts izteiksmes veids mākslā, kurš abstraktos jēdzienus aiz mākslas nolūkiem allaž paceļ personu kārtā, likdams piemēram mīlestībai, karam, mieram u. c. kā dzīvām būtnēm runāt un darboties (KV RLB I 1906, 71).

Jaunā vārdnīca papildināta ar terminoloģiska satura informāciju, kas pirmajā vārdnīcā vēl nav rodama, piem., šķirklī *gazele* pirmajā vārdnīcā ir norāde tikai uz antilopi (KV 1891–1893, 517), bet otrajā vārdnīcā šķirklis *gazele* (resp. – *gasele*) ir skaidrots divās nozīmēs (arī divos variantos *gasele* un *gazele*), no kurām pirmā ir saistīta ar rakstniecību:

gasele, arābiešu, persiešu un turku literatūrā parasta forma liriskiem dzejoļiem, kuru raksturo tas, ka pirmo divu rindu atskaņa atkārtojas visā dzejoļī ik pāris rindās, tāpat 3., 5., 7. rindas u.t.t. paliek bez atskaņām;

gazele, staltā, piemīlīgā izskata dēļ no austrumu dzejniekiem daudz apdziedāta antilope (KV RLB I 1906, 1014).

Dažu šķirkļu veidojumā ir notikušas pārmaiņas ne tikai satura un apjoma ziņā, bet arī akcentu pārnēsē, norādot pirmo, otro un trešo nozīmi. Piem., šķirklī *figūra* (resp. – *figura*) pirmajā vārdnīcā norādītas trīs nozīmes dažādās jomās šādā secībā: ģeometrijā, retorikā, mūzikā:

figura, tēls, izskats; ģeometrijā vispārīgs nosaukums ikkatram telpas vai ķermeņa nozīmējumam; retorikā (valodas figūras) zināmi runas iztēlojumi un izteicieni, caur kuriem

grib valodai piešķirt sevišķu raksturu; mūzikā īss muzikālais motīvs, paņēmieni (KV 1891–1893, 459).

Savukārt RLB *Konversācijas vārdnīcā* kā pirmā skaidrota nozīme gramatikā, kas sadalīta vēl sīkāk „gramatiskajās figūrās” un „retoriskajās vai estētiskajās figūrās” un tikai pēc tam – nozīme ģeometrijā un mūzikā. Turklāt šķirkļa nobeigumā pievienots un skaidrots atvasinājums *figurācija*:

figura, *tēls, izskats*. 1) *gramatikā* a) *gramatiskās figūras* – vai nu pieliekot vai atlaižot kādu burtu vai balsienu vārda vidū vai beigās, vai pārstatot vesela teikuma vārdu kārtību, ar ko valoda dabūtu zināmu raksturu un savādības; b) *retoriskās vai estētiskās figūras*, kuras piedod valodai spilgtumu un gleznas, vai nu sevišķi oriģinēliem mākslīgiem vārdu sakārtojumiem, atkārtojumiem, skaņām; 2) *ģeometrijā* [...]; 3) *mūzikā* [...].

figurācija, *iztēlošana; runas vai mūzikas gabala izpušķošana figurām*. (KV RLB I 1906, 909).

Pilnā mērā var apgalvot, ka RLB vārdnīcas veidotāji ir centušies ievērot solīto – „dot plašāku skaidrojumu galvenajiem jēdzieniem, nevis apmierināties ar īsiem šķirkļiem”. Piem., 3. sējumā atrodamo šķirkli *pantmērs* veido ne tikai šķirkļavārda definējums, bet arī tādu terminu skaidrojums kā *pantpēda*, *pants*, *trochajs* jeb *chorejs*, *spondejs*, *pirichijs*, *daktils*, *anapests*, *amfibrachijs*, *dipodija*, *dzejas rinda* jeb *strofa*, *četrpēdu trochajs*, *piecpēdu jamba*, *heksamets*, *metrika* u. c. Šķirkli *pantmērs* veido 139 sleju rindas (KV RLB III 1911, 3053–3054). Protams, ne visi šķirkļi ir tik apjomīgi, bet šāda pieeja liecina par sistēmiskumu ekciklopēdisko šķirkļu veidojumā, novērš sadrumstalotību un atkārtošanos, kā arī veicina lasītāja izpratni un palielina viņa iespēju kaut ko uzzināt par aprakstīto parādību. Pēdējais aspekts, proti, lasītāja izglītošana, ir ļoti būtisks, jo poētikas grāmatu un mācību literatūras izdošana 19. gadsimta beigās ir tikai pašā aizsākumā.

Šī vārdnīca ir pirmā, kas sniedz informāciju par literatūras virzieniem un to nosaukumiem. Skaidroti termini *dekadentisms*, *jaunromantisms*, *naturālisms*, *reālisms*, arī *impresionisms*. Skaidrojums ir pietiekami plaši izvērsti un saprotams, piem., šķirkļi *dekadentisms* un *jaunromantisms*:

dekadentisms, *zināms virziens modernajā literatūrā, kurš piesliedamies tagadējās nervozās, pārkaicinātās lielpilsētu inteliģences gaumei, cenšas radīt arvien jaunus, mākslīgus, vēl neizbaudītus kairinājumus, uzmeklēdams un tēlodams psihiski un morāli anormas parādības, ārkārtīgus gara stāvokļus, pret dabiskus jautājumus* (KV RLB I 1906, 564);

jaunromantisms, *virziens jaunākajā literatūrā, kas nošķiras no reālisma, nostādīdams īstenībai pretim fantāzijas tēlus, prātam – jūtas, socialismam – individuālismu, sadzīves problēmām – tīras mākslas ideālus* (KV RLB II 1908, 1449).

M. Baltiņš šo vārdnīcu un arī iepriekš aplūkoto konversācijas vārdnīcu novērtējis kā būtisku materiālu latviešu terminoloģijas vēstures izpētē: „[...] abas vecākās enciklopēdiskās vārdnīcas ļauj iegūt precīzāku priekšstatu par reālo terminoloģijas attīstību līdz valstiskās neatkarības pasludināšanai un ļauj apgāzt ne vienu vien iesakņojušo mītu par terminoloģijas neesamību [...]. Tāpat jāuzsver, ka šo vārdnīcu šķirkļu vai, ideālā gadījumā, visu tajā lietoto terminu saraksti ir būtisks materiāls latviešu terminoloģijas vēstures izpētē.” (Baltiņš 2010^b, 15) Pētījuma laikā no šīs konversācijas vārdnīcas ņemts vairāk nekā 200 ekscerptu, kas dod iespēju šo

terminoloģisko materiālu skatīt kontekstā gan ar konkrētā posma, gan ar nākamās konversācijas vārdnīcas terminiem.

Trešā un apjomā vislielākā ir 20 sējumu *Latviešu konversācijas vārdnīca* (LKV 1927–1940), ko M. Baltiņš nodēvējis par „neapgūtu terminoloģijas vēstures avotu” (Baltiņš 2012^b, 10). Literatūrzinātnes termini, kuri līdz tam lietoti un skaidroti tikai publikācijās periodikā un atsevišķās monogrāfijās, minētajā vārdnīcā parādās vienotā terminoloģijas sistēmā, kas vienlaikus atspoguļo attiecīgā laikposma valodas raksturīgākās iezīmes.

Latviešu konversācijas vārdnīcā (turpmāk – LKV) atrodami gan tādi vispārzināmi literatūrzinātnes termini kā *lirika* (LKV XII, 23730)¹³, *literātūra* (LKV XII, 23767), *poētika* (LKV XVII, 32945), *poēzija* (LKV XVII, 32950), *prōza* (LKV XVII, 34238), *teksts* (LKV XXI, 42436), gan konkrētu daiļliteratūras žanru nosaukumu skaidrojumi, piem., *ballāda* (LKV I, 1606–1607), *drāma* (LKV III, 5812), *poēma* (LKV XVII, 32943), *romāns* (LKV XVIII, 36503–36516). Parasti vārdu skaidrojums ir īss, konkrēts, piem., *poēma* – „episka dzejojuma paveids” (LKV XVII, 32943), *drāma* – „literātūras sacerējums, kura saturā galvenais ir drāmatiskais elements, bet izteiksmē darbība” (LKV III, 5812), *feļetons* – „viegla satura avīžu raksts” (LKV V, 8431). Atsevišķos gadījumos vārda skaidrojums ir plašāks ar norādi, ka tas attiecināms uz literāturu. Tā šķirkļis *balāde* satur šādu informāciju:

balāde – sk. *ballāda* (vecprovans. *ballada*, it. *ballata*, vecfr. *ballade no vidus lat. ballāre, deiot*) literatūrā. 1. Vecprovansiešu dzejā par ballādu sauca nelielu dejas dziesmiņu, ko izpildīja koris ejot rotaļās. 2. Vēlāk 14. g. s. sākumā Z. Francijā ballāda izveidojās par īpašu lirikas veidu ar veltījumu un atdziedājumu [...]. 3. Skotijā un Anglijā par ballādu sauca tautas dziesmas ar vienkāršu tematu un kompozīciju. (LKV I, 1606–1608)

LKV atrodami arī tādi šķirkļi, kas skaidro specifiskus literatūrzinātnes terminus, piem., *prozōdija* – „sākumā mācība par akcentu zīmēm, vēlāk grieķu metrikā mācība par balsienu kvantitāti (gaŗumu), uz ko dibināta grieķu un romiešu versifikācija” (LKV XVII, 34242). Vairākos jēdzienu skaidrojumos ir norāde par vārda vispārīgo nozīmi un specifisko nozīmi literatūrā, piem., *idille* – „vispārīgā nozīmē – klusa, laimīga dzīve vienkāršos apstākļos. Literatūrā – liriskas, episkas vai drāmatiskas nokrāsas dzejojums, kurā attēlota klusa, laimīga dzīve [...]” (LKV VII, 12337–12338) Visiem aizguvumiem ir norāde par to cilmi. LKV ir jāuzskata par vērā ņemamu uzzīņu avotu arī latviešu literatūrzinātnes terminogrāfijā.

LKV vairāki šķirkļi liecina par tādiem terminiem, kuru lietojums un nozīme vēsturiskā attīstības gaitā ir mainījusies vai izzudusi, piem., šķirkļavārda *akts* trešā nozīme, kas mūsdienu terminoloģijā aizstāta ar vārdu *cēliens*:

akts, 3. nozīme *drāmā, drāmatiska darba nobeigts cēliens, atdalīts no nākošā ar pārtraukumu. Antīkā tragēdijā, turēdamās pie vietas un laika vienības, sastāvēja no viena nepārtraukta akta. Turpretim tagad lugu parasti iedala 3–5 aktos; ja luga sadalīta vairāk daļās, tad tās sauc par ainām, scēnām vai epizodēm. Teorētiski aktu skaitu pamato ar drāmatiskās cīņas atsevišķiem cēlieniem: sarežģījums, attīstība, katastrofa, kritiens, atrisinājums. (LKV I, 217)*

¹³ Šeit un turpmāk iekavās aiz saīsinājuma LKV ar romiešu cipariem apzīmēts sējums, bet skaitlis aiz komata norāda slejas numuru.

Turklāt LKV ir bagātīgs uzziņu avots par daudziem vārdiem, it īpaši – aizguvumiem, par kuru eksistenci latviešu valodā nav daudz (vai nav nemaz) citu leksikogrāfisku apstiprinājumu, piem., vairāki šķirkļi ar burtu *a*:

allegācija – aizradījums uz rakstnieku vai viņa darbu (LKV I, 293);

anabola – dzeju virkne ar dažādiem iestarpinājumiem; epi, tautas dziesmu virknes, ziņģes, kuplejas (LKV I, 458);

anacikls – dzejas pants, kas lasot no sākuma un beigām tāpat saprotams kā otrādi lasot (LKV I, 458);

anagnostiķis – drāmas rakstnieks, kas savus darbus raksta tikai lasīšanai (LKV I, 461);

anaklāze – pantmēru dažādība dzejā, vai noteikta pantmēra trūkums (LKV I, 463);

annominācija – vārdu rotaļa, atkārtojot kāda vārda sakni dažādos atvasinājumos (LKV I, 575);

antanaklāze – rētorikā apzināts vārda atkārtojums citādā nozīmē: piem., cilvēks nav cilvēks (LKV I, 584);

antikritika – atbilde uz kritiku, pretkritika (LKV I, 598);

autokritika – paškritika, mākslinieka, sevišķi rakstnieka spriedums par sevi pašu vai savu darbu (LKV I, 1323);

autotips – autora dzīves laikā iznācis darbs; pirmiespiedums (LKV I, 1346).

Sastatījumā ar abām iepriekšējām konversācijas vārdnīcām ekscerpētais materiāls no LKV (vairāk nekā 900 vienību) ļauj izdarīt dažus secinājumus.

Pirmkārt, LKV materiāls daudzos šķirkļos veidots, pamatojoties uz iepriekšējās konversācijas vārdnīcas atbilstošo šķirkli, vai nu pilnīgi to pārņemot (piem., šķirkli *katastāze*), vai arī papildinot (piem., šķirkli *himna*):

katastāze – dramatiskā darbā darbības spēja sarežģīšanās, kura pēc tam atrisinās katastrofā (KV RLB II, 1666);

katastāze – drāmatiskā vai episkā darbā strauja darbības sarežģīšanās, kas sagatavo drīzu katastrofu (LKV VIII, 16158);

himna – pie seniem grieķiem slavas dziesma dieviem un varoņiem, dziedāta svētkos un pie upurēšanas ar mūzikas pavadību un dzeju (KV RLB II, 1235);

himna – sengrieķiem svinīgs kulta dziedājums dievu vai varoņu slavināšanai, kas notika upuru un svētku laikā mūzikas un dejas pavadījumā. Jaunlaiku mūzikā par himnu sauc lielām atskaņotāju un klausītāju masām domātus dažāda satura un veida dziedājumus ar svinīgu raksturu (LKV VI, 11906).

Otrkārt, pirmās konversācijas vārdnīcas materiāls lielā mērā pārņemts no 19. gadsimta vārdnīcām, piem., no svešvārdu vārdnīcas, turpretim LKV atbilstošie šķirkļi veidoti pavisam jaunā zinātniskā pieejā. Salīdzinājumam piedāvāts šķirklis *beletristika* J. Dravnieka svešvārdu vārdnīcā (Dravnieks 1886), pirmajā konversācijas vārdnīcā (KV 1891–1893) un LKV (LKV 1927–1940):

beletristika – ta literatūras daļa, kuŗu mēdz nosaukt par jauko literatūru un pie kuŗas pieder: lirika, romāni, nouvelles, stāsti, ceļojumu apraksti, lugas un laika pakavešanas žurnalistika (Dravnieks 1886, 34);

beletristika – tā literatūras daļa, ko nosauc par daiļo literatūru un pie kuŗas pieder lirika, romāns, novele, apraksti, drama un laika kavēkļa žurnalistika (KV 1891–1893, 215);

belletristika – daiļliteratūra, literārisks sacerējums mākslas prōzā, pantos vai drāmatiskā dialogā; pretstats zinātniskam rakstam (LKV II, 2059).

Treškārt, leksiskās un semantiskās pārmaiņas rāda tādi šķirkļi LKV, kuru nav iepriekšējās konversācijas vārdnīcās (piem., šķirklis *lirika*). Bet vairākos gadījumos

šķirkļa vārds, kuram pirms tam nav bijis attiecinājuma uz literatūrzinātņi, ieguvis jaunu – termina – nozīmi (piem., šķirklī *miniatūra*):

lirika – literatūras veids, kurā vistiešāk izpaužas dzejnieka subjektīvā izjūta vai jūsma (LKV XII, 23730);

miniatūra – literatūrā no glezniecības patapināts apzīmējums neliela apmēra sacerējumiem, kam tomēr nav pieskaitāma lirika un dzejoļi prōzā (LKV XIV, 27305).

Kā noskaidrots pētījuma 1. daļas 2.5. apakšnodaļā, LKV materiālu savas *Dzejas vārdnīcas* veidošanā pēctecīgi izmantojusi J. Kursīte (Kursīte 2002).

2. 4. Literatūrzinātnes terminoloģijas attīstība ceturtajā posmā (no 20. gadsimta 40. gadu vidus līdz 90. gadiem)

20. gadsimta 50. un 60. gados līdz ar padomju varas nostabilizēšanos arī literatūrzinātnes terminoloģijā notika būtiska akcentu pārnese vairākos aspektos:

1) valdošās ideoloģijas maiņas dēļ notika arī literatūrteorētiku maiņa (redzamākie – Arvīds Grigulis, Jānis Niedre, Roberts Pelše, Andrejs Upīts u. c., bet tādi literatūrzinātnieki kā Kārlis Dziļleja, Andrejs Johansons, Kārlis Kārklīšs, Jānis Rudzītis, Valija Ruņģe, Jānis Veselis u. c. savu darbību turpina ārpus Latvijas);

2) par svarīgākajiem literatūrzinātnes ideoloģiskajiem kritērijiem kļūst tautiskums, šķiriskums un partejiskums, bet par daiļliteratūras mērķi – komunistiskā audzināšana;

3) uz vairākiem literatūrzinātnes jēdzieniem, kas nosauc virzienus un strāvojumus, tiek attiecināti tendenciozi apzīmējumi – „tautai naidīgs”, „buržuāziskajai literatūrai raksturīgs” un „galēji reakcionārs” (piem., *akmeisms*, *dekadentisms*, *formālisms*, *futūrisms*, *simbolisms* u. c.), jo par vienīgo atzinīgi vērtēto daiļrades metodi tiek pasludināts sociālistiskais reālisms;

4) literatūrteorijā tiek publicēti vairāki tulkojumi no krievu valodas (arī citām valodām), kuros kontaktvalodas ietekme jūtama arī terminoloģijā (piem., Grigorija Abramoviča „Ievads literatūras zinātnē” (Abramovičs 1955), rakstu krājumi „Drāmas teorija un tehnika” (DTT 1961), „Rietumeiropas rakstnieki un kritiķi par literatūru” (RRK 1974) u. c.);

5) disertācijas literatūrzinātnē tiek publiskas galvenokārt krievu valodā (piem., Лабренце 1955¹⁴; Андерсон 1958; Мауринь 1958; Калве 1964; Биберс 1967 u. c.), tas ierobežo un kavē latviešu terminoloģijas attīstību.

Literatūrzinātnē parādās vairākas monogrāfijas, kurās sistemātiski aplūkoti un skaidroti teorijas un līdz ar to arī terminoloģijas jautājumi, tādas kā V. Valeiņa „Poētika” (Valeinis 1961), Margrietas Dombrovskas un Skaidrītes Sirsones „Latviešu dzeja” (Dombrovska, Sirsone 1966) u. c., kas sniedz labu terminoloģisku pamatu turpmākiem darbiem. Turklāt iznāk vairāki literatūras vēstures izdevumi (piem., LLV (Samsons) 1954–1956; LLV (Sokols) 1956–1963; LLV (Gaile, Grase) 1959).

Sākot ar 20. gadsimta 70.–80. gadiem, latviešu literatūrzinātnē ienāk jauna zinātnieku paaudze, kas attīsta un izvērš literatūrteorijas jautājumus (t. sk. terminoloģiju) kvalitatīvi jaunā pakāpē. Lai gan arī šajā posmā izstrādāto disertāciju materiāls ir pieejams galvenokārt tikai krievu valodā (piem., Хаусман

¹⁴ Šeit un turpmāk atsauce uz disertāciju veidota pēc promocijas darba kopsavilkuma jeb autoreferāta.

1972; Хирш 1977; Гринвалде 1978; Табун 1980; Киршентале 1983 u. c.), taču liela daļa pētījumu materiāla tiek izdota arī latviski.

Ļoti plašo publikāciju klāstu nosacīti var iedalīt trīs grupās:

1) literatūrzinātniskās monogrāfijas, piem., Gunāra Bībera „Latviešu padomju dramaturģija” (Bībers 1976), Harija Hirša „Autora pozīcija romānā” (Hiršs 1980), Valda Ķikāna „Dziedi man, mūza” (Ķikāns 1972), Broņislava Tabūna „Raksturs latviešu prozā” (Tabūns 1978) un „Prozas specifika” (Tabūns 1988), Viestura Skrauča „Nosacītība. Dzīves īstenība. Literatūra” (Skraucis 1977), Benitas Smilkīņas „Latviešu novele” (1981), Rutas Veidemanes „Izteikt neizsakāmo: lingvistiskā poētika” (Veidemane 1977) u. c.;

2) literatūrzinātnieku rakstu, recenziju, apceru krājumi, piem., Valdemāra Ancīša „Saknes un galotnes” (Ancītis 1981), Imanta Auziņa „Cilvēks izdzied savu mūžu” (Auziņš 1975), Reiņa Ādmīdiņa „Dzejas darbdiena” (Ādmīdiņš 1977), Jāņa Čākura „Silueti” (Čākurs 1976), Osvalda Kravaļa „Jābūt” (Kravalis 1984), Ildzes Krontas „Gadi. Darbi. Personības” (Kronta 1986), Andas Kubuliņas „Kontūras” (Kubuliņa 1981), Valda Ķikāna „Vienmēr zaļais koks” (Ķikāns 1976), V. Valeiņa „Dzīve – metafora – dzeja” (Valeinis 1982^a) u. c.;

3) zinātnisku rakstu krājumi par konkrētu tematiku, piem., par literārajiem sakariem „Latviešu un Rietumeiropas literatūra” (1971)¹⁵, par latviešu mūsdienu prozu „Problēmas un risinājumi” (1973), par literatūras teorijas jautājumiem „Par prozas mākslu” (1974), par bērnu literatūru „Sudrabotais vārds” (1977, 1982), par literatūrkritiku „Kritika – teorija, vēsture, prakse” (1975), par žanroloģiju un stilistiku „Žanrs un kanons” (1977) un „Stils un žanrs” (1981) u. c.

Terminu lietojuma piemēri par attiecīgo laikposmu promocijas pētījumā ekscerpēti arī no Ilgoņa Bērsona, Intas Čaklās, Edgara Dambura, Ausmas Grīnvaldes, Birutas Gudriķes, Vijas Jugānes, Viktora Hausmaņa, Mildas Kalves, Ingrīdas Kiršentāles, Elzas Knopes, Maigas Mauriņas, Astrīdas Skurbes, Ingrīdas Sokolovas, Dzidras Vārdaunes, Saulcerītes Vieses, Līvijas Volkovas u. c. autoru darbiem.

Par būtiskiem izpētes avotiem šajā posmā uzskatāmi tādi periodiskie izdevumi kā *Karogs*, *Literatūra un Māksla*, *Jaunās Grāmatas*, *Kritikas gadagrāmata*, *Varavīksne* u. c.

Savukārt terminoloģijas attīstības posma raksturojums veikts, aplūkojot galvenos nozares terminoloģijas krājumus – terminu projektu biļetenu un literatūrzinātnes vārdnīcas tulkojumu latviešu valodā.

2.4.1. LZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas pieņemtie literatūrzinātnes terminu projekti

20. gadsimta otrajā pusē Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas TK izstrādāja un publicēja dažādu zinātņu nozaru terminu sarakstus jeb vārdnīcveida biļetenus (par to sk. Kalniņš, Grabis 1971, 39; Jansone, Veisbergs 2013, 445). 1956. gadā 21. biļetenā publicēti literatūrzinātnes terminu projekti (TK 1956), bet folkloristikas terminu projekti publicēti 1950. gadā kopā ar bibliotēkzinātnes terminiem 8. biļetenā (TK 1950).

¹⁵ Zinātnisko rakstu krājumiem ir norāde par izdošanas gadu, bet atsauce uz pilnu bibliogrāfisko aprakstu nav dota, jo pētījumā ir izmantoti atsevišķu autoru raksti, bet ne krājums kopumā.

Jāzeps Osmanis norādījis: „Terminu projektu saraksts veidojies vairāku gadu laikā, gan pārskatot veco latviešu [literatūras] zinātnes terminoloģiju, gan salīdzinot un tulkojot attiecīgos krievu terminus, gan arī no literatūras zinātnes darba praktiķiem paņemot jaunus literatūrzinātnisko jēdzienu apzīmējumus.” (Osmanis 1957)

TK 21. biļetenā apkopoti 503 termini vai terminoloģiska rakstura vārdi un vārdu savienojumi. Kopskaitā nav iekļauti plašāku jēdzienu terminiem pievienotie šaurāku jēdzienu termini, piem., terminam *klauzula* pievienoti apakštermini – *vienzilbīgā, divzilbīgā, daktiliskā, hiperdaktiliskā* (TK 1956, 6). Dažiem terminiem ir pievienoti vairāk par desmit apakšterminiem, piem., *atskaņas – beigu, blakus, četrkārtējās, divkārtējās, divzilbju, gredzena / aptveru, hiperdaktiliskās, iekšējās, kalamburiskās, nepilnīgās / netiešās, krusteniskās / pārmiju, pilnīgās / tiešās, sākuma, saliktās, trīskārtējās, trīszilbju / daktiliskās, vienkāršās, vienzilbju* (TK 1956, 2). Ja pieskaita arī apakšterminus, tad vienību kopskaits biļetenā palielinās vēl par vairāk nekā diviem simtiem. Turklāt dažiem terminiem doti vairāki varianti (*mākslas tēls* un *māksliniecisks tēls, romanists* un *romanu rakstnieks* u. c.) vai absolūtie sinonīmi (*skatuviskums* un *sceniskums, piedziedājums* un *refrens* u. c.), tādēļ var runāt par vēl lielāku kopējo terminu skaitu. Tas vēl joprojām (tātad gandrīz 60 gadus) ir plašākais literatūrzinātnes terminu apkopojums latviešu valodā.

Termini sakārtoti alfabēta secībā, tiem nav sniegts ne skaidrojums, ne definējums, bet ir dots atbilstošais krievu valodas ekvivalents.

Kā norādījis J. Osmanis, „ar to ir sperts liels solis uz priekšu, tuvāk skaidrībai, precizitātei un nepieciešamajai vienveidībai mūsu literatūrzinātnes valodā”, bet šis „nozīmīgais literatūrzinātnes dokuments” palicis bez sabiedrības novērtējuma, bez „atbalss” (Osmanis 1957). Jāatzīst, ka J. Osmanis laikam ir vienīgais, kas uzrakstījis recenziju par minēto biļetenu, sniedzot laikrakstā *Literatūra un Māksla* plašāku apskatu piedāvātajiem terminiem. Viņš galvenokārt runā par to, kuri termini ir iekļauti sarakstā kā „biežāk lietojamie”, kuriem tur nemaz nevajadzētu atrasties un kuri ir „aizmirsti”. Sagrupējot daudzus J. Osmaņa iebildumus par biļetenā publicētajiem terminiem, var izveidot šādas galveno kļūdu grupas:

1) neprecizitātes, kas veidojušās, tulkojot no krievu valodas (*стихосложение* – jātulko kā *vārsmošanas sistēma*, nevis *vārsmošana*, kas vairāk asociējas ar darbību, nevis ar gatavu dzejošanas sistēmu);

2) nevajadzīgs izvēles pieļāvums termina dzimtes lietojumā (*sonets / soneta, triolets / trioleta*);

3) nekonsekvence analogisku atvasinājumu veidošanā (*traģiķis, liriķis, satiriķis*, bet *prozaīķis* un *prozists*);

4) nepamatotu derivatīvo galotņu lietošana (*četrinde*, nevis *četrinda, divrinde*, nevis *divrinda*);

5) skaitļa kategorijas nepārlicinoša izvēle termina pamatformā (*baltā vārsmā*, nevis *baltās vārsmas, onomatopoeze / skaņu atdarinājumi* nevis *skaņu atdarinājums*);

6) terminoloģiskajai precizitātei nepieļaujams sinonīmisks lietojums (*pants* un *strofa, nobeigums* un *izskaņa*);

7) tradicionāli lietoto terminu nepamatota nobīde perifērijā (*ietvara / aploces kompozīcija*, nevis *gredzena kompozīcija; lokālais kolorīts*, nevis *vietējais kolorīts; dēku literatura*, nevis *piedzīvojumu literatura*).

Protams, ne visiem šiem J. Osmaņa iebildumiem šodienas redzējumā var piekrist, bet uzrādīto trūkumu sarakstam vēl jāpiebilst, ka dažās vietās nav ievērots alfabētiskā izkārtojuma princips, piem., termins *autors* ir atrodams pirms termina *atvirze*, *episkums* – pirms *epiķis*. Nav ievērota konsekvence pašcilmes un aizguvumu izkārtojumā, reizēm kā pirmais ir uzrādīts pašcilmes vārds, piem., *skatuviskums* / *sceniskums*, *kāpinājums* / *klimakse*, *daiļskaņa* / *eifonija*, bet reizēm pirmais minēts aizguvums, piem., *manuskripts* / *rokraksts*, *kontrasts* / *pretstats*, *elipse* / *izlaidums*.

Recenzijas nobeigumā J. Osmanis atzīst, ka literatūrzinātnes terminoloģijā virzība uz priekšu ir ļoti gausa, tāpēc aicina izmantot publicētos literatūrzinātnes darbus, Aristoteļa poētikas tulkojumus un *Konversācijas vārdnīcu* (Osmanis 1957). Bez minētās J. Osmaņa recenzijas nekādas citas atsauksmes par TK 21. biļetenu šajā pētījuma stadijā nav izdevies atrast.

Kā jau minēts, folkloristikas termini nav publicēti kopā ar literatūrzinātnes terminiem, bet gan kopā ar bibliotēkzinātnes terminiem sešus gadus agrāk – „Bibliotēku zinātnes un folkloristikas terminu projekti” (TK 1950, 10–12). Folkloristikas daļā ir 87 termini, kas sakārtoti četrās grupās: „vispārīgie”, „tautas dziesmu termini”, „brahioloģismi”, „mūzikas folklorā”, kas saskarnozaru aspektā aplūkojami arī šeit.

Līdzīgi kā literatūrzinātnes terminiem veltītajā biļetenā, arī folkloristikas termini rādīti tikai atbilstmē ar krievu valodu (dažos gadījumos arī vācu valodā, bet atsevišķos gadījumos ekvivalents nav uzrādīts nevienā no svešvalodām), taču vairākos šķirkļos iekavās dots arī šis termina skaidrojums, piem.:

ziņģe – *сентиментальный народный романс* (11);

folklorizēšanās, folklorizācija (*literaru sacerējumu pārvēršanās vai pārvēršana folkloristiskos*) – *фольклоризация* (10);

folkloras literārizācija (*folkloras sacerējumu izmantošana literāros darbos*) – *использование фольклора в литературе* (10).

Īpašu uzmanību piesaista piezīme biļetena preambulā: „Ar trekniem burtiem iespiests pirmais vārds ir komisijas ieteiktais galvenais termins. Ja ar trekniem burtiem iespiesti divi un vairāk terminu, tie visi atzīstami par līdzvērtīgiem. Ar parastiem burtiem iespiestie vārdi pēc galvenā termina ir ieviesušie sinonīmi, kurus nebūtu ieteicams lietot.” (TK 1950, 1) Līdz ar to tiek sniegta terminoloģiska rakstura papildinformācija, piem., ka termina *daina* vietā ieteicams termins *klasiskā tautasdziesma*, termina *strofa* vietā – *pants* u. c.:

klasiskā tautasdziesma, daina (*pirmspadomju laikmetā radusies tautasdziesma*) (11);

pants, strofa (*sastāvdaļa garajās dziesmās*) – *строфа* (11).

Dažkārt informācija par vēlamu/nevēlamu terminu ir dota vēl kategoriskāk, piem., norādīts, ka zinātni par tautasdziesmām jāsauc nevis par *dainoloģiju*, bet gan par *tautasdziesmu zinātni*, ka četrindes puse nav ne *strofa*, ne *divrinde*, bet gan *dziesmas puse* u. tml.:

dziesmas puse (*četrindes puse*), *ne strofa, ne divrinde* (10);

tautasdziesmu zinātne, ne dainoloģija – *учение о народных песнях* (11).

Tas ir neparasts piemērs, kad terminogrāfiskā izdevumā tiek doti ne tikai vēlamie un ieteicamie termini, bet nosaukti arī nevēlamie, izskaužamie. Bet tā kā biļetenos

publicētie terminu projekti bija domāti apspriešanai, tad šāda pieeja daļēji ir attaisnojama.

Aplūkotajos biļetenos (tāpat kā pārējo nozaru terminu projektos) galvenā uzmanība vērsta tikai uz termina nosaukšanu latviešu valodā un ekvivalentu krievu valodā, tāpēc var secināt, ka šis terminogrāfijas avots piemērots galvenokārt tulkošanas darbam, kas 20. gadsimta 50.–70. gados bija ļoti svarīgi, tulkojot krievu literatūrteorētiku darbus latviešu valodā un arī otrādi – latviešu autoriem rakstot zinātniskos darbus (galvenokārt – disertācijas) krievu valodā.

2. 4. 2. Leonīda Timofejeva un Natana Vengrova literatūrzinātnes terminu vārdnīcas tulkojums

1957. gadā izdota Leonīda Timofejeva (*Леонид Тимофеев*) un Natana Vengrova (*Натан Венгров*) *Īsā literatūrzinātnisko terminu vārdnīca*, kuru no krievu valodas tulkojis J. Osmanis. Tajā atrodami ap 450 terminiem, kuriem tulkotājs „devis piemērus un nepieciešamos paskaidrojumus no latviešu rakstnieku daiļrades” (ĪLTV 1957, 6), tādējādi kļūstot par grāmatas līdzautoru.

Atsaukmi par *Īso literatūrzinātnisko terminu vārdnīcu* (turpmāk – ĪLTV) sniedz Bruno Saulītis, atzīstot, ka literatūrzinātnes grāmatas ir ļoti nepieciešamas, it īpaši skolēniem, studentiem un jaunajiem autoriem (Saulītis 1958, 140). Tas ir arī gandrīz vienīgais pozitīvais atzinums par vārdnīcu, jo rakstā „Dažas piezīmes par īso literatūrzinātnisko terminu vārdnīcu” B. Saulītis izsaka vairākus pārmetumus, kas adresēti gan autoriem, gan latviskotājam J. Osmanim.

Par vienu no nozīmīgākajām ĪLTV autoru kļūdām B. Saulītis uzrāda termina *personāžs* definējumu – „daiļdarbā darbojošās personas, kas neietekmē tā notikuma gaitu” (ĪLTV 1957, 182). „Definējums tātad nepārprotams – personāžs acīm redzot ir tikai tās daiļdarbā darbojošās epizodiskās personas, kuras var būt un kuru var arī nebūt. Bet prasība taču ir un paliek tāda, lai personas, kas „neietekmē notikuma gaitu”, daiļdarbā nemaz nebūtu. Tātad – personāžs sastopams tikai nemākulīgos, līdz galam, neizstrādātos darbos. Diezgan dīvaini un nesaprotami, lai neteiktu vairāk.” (Saulītis 1958, 140) Jautājums par neskaidrību un nekonkrētību termina *personāžs* skaidrojumā un lietojumā plašāk aplūkots promocijas darba 3. daļas 3.2. apakšnodaļā.

B. Saulīša recenzijā kā otra lielākā kļūda uzrādīta atskaņojumu skaidrošana. *Asonanses* definējums ir tik neskaidrs, ka nav saprotams, vai runa ir par „tīro atskaņu” vai par „nemākulīgiem sabalsojumiem” (Saulītis 1958, 141). Savukārt ar norādi par terminu *konsonanse* un *disonanse* sinonīmiskumu (ĪLTV 1957, 62) „vārdnīcā radīts pilnīgs juceklis, kurā dažs labs mazāk pieredzējis jaunais dzejnieks var bīstami apmaldīties” (Saulītis 1958, 141).

Trešo nopietno pārmetumu izpelnījies termina *aleksandrietis* skaidrojums, jo tajā aizmirsts norādīt, ka divrindēs pārmaiņus mijas vīrišķās atskaņas ar sievišķām (Saulītis 1958, 141).

Vairākas norādes ir par kļūmēm, kuras „gadījušās J. Osmaņa sameklētajiem latviešu literatūras piemēriem, kas ilustrē dažādus terminus” (Saulītis 1958, 141).

Recenzijas nobeigumā B. Saulītis raksta: „Patiesības labad jāsaka, ka šādu kļūdu un kļūmju vārdnīcā nav daudz, bet tās varēja pavisam izpalikt, ja grāmatu pirms iespiešanas būtu lasījuši vairāk cilvēku, kas interesējas un domā par literatūras teorijas jautājumiem.” (Saulītis 1958, 142)

Atsauksmi par ĪLTV uzrakstījis arī Valdemārs Ancītis laikrakstā *Skolotāju Avīze* ar nosaukumu „Ļoti vajadzīga vārdnīca” (Ancītis 1958). Raksta pamatdoma – ir nepieciešama pašu latviešu literatūrzinātnieku sastādīta vārdnīca. Par lielāko trūkumu viņš norāda to, ka grāmata ir un paliek tikai tulkojums no citas valodas, citas kultūras: „Vārdnīcā ir daudz terminu [...], kuri uz latviešu literatūru neattiecas vai arī nav tai raksturīgi, toties trūkst mūsu tautas dziesmas, dainas, teikas un jo daudzu citu latviešu literatūras studijās neizbēgami vajadzīgu terminu. Tā vārdnīcā gan atrodam „gallicismus”, bet lituānismu, rusismu un ģermānismu, kuru latviešu valodā un literatūrā netrūkst, nav. [...] Atrodam gan daudzas internacionālās vai arī PSRS tautu strofikas terminus, bet mūsu Raiņa sonets tulkotājam bijis jāievieto pie „soneta”; Medeņa metru, tāpat Plauža divpadsmitrindeņa un pārveidotās sekstīnas, protams, nav nemaz.” (Ancītis 1958) Bez jau nosauktajām trūkstošajām terminu vienībām jāmin arī *kvintas, sekstīnas, septīmas, nonas, Asklepiāda strofas, ritorneles, tankas* un daudz citu terminu, kas arī nav atrodami vārdnīcā.

Vairākus pārmetumus V. Ancītis ir izteicis arī tulkotājam. Daži no tiem:

- J. Raiņa „Labdari” parasti esam uzskatījuši par ironijas, ne sarkasma piemēru;
- Plūdoņa un Skalbes piemēros skaņas atdarinātas ar interjekcijām, tā nav onomatopoēze;

- „slāvismiem” bija nepieciešams papildpaskaidrojums, jo latviešu valodā un literatūrā par slāvismiem gan var saukt no slāvu valodām (krievu, poļu) aizgūtos, nevis slāvu baznīcas valodas vārdus;

- vārdam „viršas” papildpaskaidrojumā jāuzsver, ka sekundārā nozīme ieviesusies tikai krievu valodā, citādi var domāt, ka arī mēs savas „rīmes” varētu saukt par „viršām”.

V. Ancītis vārdnīcu vērtējis kā pagaidu mācību līdzekli: „Kamēr nav radies cits, pilnīgāks un piemērotāks izdevums, L. Timofejeva un N. Vengrova vārdnīca J. Osmaņa tulkojumā ir un paliek nepieciešams palīglīdzeklis literatūras vielas apgūšanai.” (Ancītis 1958)

Vairākus gadus pēc vārdnīcas iznākšanas notiek publiska diskusija par terminu *garais stāsts* un *īsa stāsts* lietderību, atveidojot terminus *новелль* un *рассказ*. Pret „garo stāstu” iebilst Kārlis Freinbergs, uzskatot, ka termins *garais stāsts* nevar tikt lietots kā antonīms terminam *īsa stāsts*, tas ir atmetams, vietā lietojot terminu *stāsts* vai *novele* (Freinbergs 1963). V. Ancītis rosina iztikt arī bez termina *īsa stāsts*, tā vietā izvēloties „trīsdesmitajos gados ierosināto” *pastāsts*, jo tas ir brīvs no „kvantitātes pazīmes” (Ancītis 1963). Alfons Vilsons aicina turpināt lietot terminu *garais stāsts* (noraidot iespējamo *lielstāsts*), jo cita precīzāka latviešu valodā nav (Vilsons 1963).

Vārdnīcas otrajā izdevumā J. Osmanis devis atsauci uz šo diskusiju: „1963. gadā laikrakstā *Literatūra un Māksla* notika diskusija par terminiem „garais stāsts” un „īsa stāsts”. Daži diskusijas dalībnieki ieteica tos abus atmet un lietot tikai terminus *stāsts* un *novele*. Citi turpretī iebilda tikai pret terminu *garais stāsts*. Tā kā pagaidām citi termini nav stabili ieviesti, tad lietojam joprojām terminus *garais stāsts* un *īsa stāsts*.” (MLTV 1965, 265)

Iepriekš aplūkotā vārdnīca tiek papildināta un otrreiz nāk klajā 1965. gadā ar 500 terminiem. Tās nosaukums *Mazā literatūrzinātnes terminu vārdnīca* (MLTV 1965). Redakcijas piezīme grāmatiņas sākumā apgalvo, „sagatavojot tulkojumu

jaunam izdevumam, ņemti vērā recenzentu aizrādījumi un ierosinājumi” (MLTV 1965, 6). Meklējot tam apstiprinājumu, jaunajā redakcijā termina *personāžs* skaidrojumā lasāms:

personāžs – personas, kas darbojas daiļdarbā. Bieži vien šo terminu nepareizi lieto, apzīmējot vienu personu, kas darbojas daiļdarbā. (MLTV 1965, 209)

Arī atskaņas nosaucošie termini *Mazajā literatūrzinātnes terminu vārdnīcā* (turpmāk – MLTV) ir sakārtoti tā, lai nerastos pārpratumi. Terminu skaita papildinājums salīdzinājumā ar pirmo izdevumu ir noticis, pievienojot tādus terminus kā *alūzija, dzīves stāsts, elipse, eposs, georgikas, ritornele, sentence, skaitāmais pants* u. c. Termina *vārsmojums* vietā priekšroka dota terminam *versifikācija*, termini *īsaiss stāsts* un *novele* skaidroti atsevišķos šķirkļos, termina *temats* vietā nepamatoti lietots termins *tēma*. Vairāku terminu rakstībā mainīta galotne, piem., no *četrinda* uz *četrinde*, no *triolets* uz *trioleta*, no *vodevils* uz *vodeviļa*.

Atskatoties uz pirmo un joprojām vienīgo literatūrzinātnes terminu vārdnīcu (abiem izdevumiem – ĪLTV un MLTV) latviešu valodā, jāsecina, ka vistraucējošākais ir politiskās sistēmas noteiktais vērtējums konkrētām literatūras parādībām un virzieniem. Vienlaicīgi tā atspoguļo laikmetam raksturīgo terminu skaidrošanas manieri, ideoloģijas spiediens visstiprāk jūtams tādu terminu kā *akmeisms, formālisms, futurisms, imažinisms, Ēzopa valoda* skaidrojumā:

akmeisms – tautai naidīga muižnieciski buržuāziska strāva krievu literatūrā, kas radās Krievijā neilgi pirms Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas. Akmeismam raksturīga varmācības, agresīva kara, kolonālo tautu verdzinātāju cildināšana, naidis pret tautas masām, tautas masu nicināšana, dzīves patiesa attēlojuma aizstāšana mākslā ar darbības apstākļu, priekšmetu, peizažas detaļu vienaldzīgu un „izsmalcinātu” atveidojumu (ĪLTV 1957, 12);

formālisms – tautai naidīgs mākslas un literatūras, kā arī literatūras zinātnes un kritikas virziens, kas noliedz daiļdarbu idejisko saturu un atzīst tikai to formu (ĪLTV 1957, 84);

futurisms – viens no dekadentiskās buržuāziskās mākslas virzieniem XX gs. dzejā. Futurisms radās Itālijā, atspoguļojot agresīvi noskaņotās imperialistiskās buržuāzijas ideoloģiju, tās laupīšanas tieksmes (ĪLTV 1957, 85);

imažinisms – tautai tikpat naidīga parādība literatūrā kā visi citi dekadentiskie virzieni XIX–XX gs. buržuāziskajā literatūrā (ĪLTV 1957, 103);

Ēzopa valoda – [...] valoda, ko lieto progresīvs rakstnieks, kas cariskā un jebkurā citā tautai naidīgā iekārtā spiests savu domu izteikt līdzībās, lai izbēgtu no cenzuras aizlieguma un valsts varas iestāžu vajāšanām (ĪLTV 1957, 80).

Kā redzams, vārdnīcas autori nav centušies būt zinātniski korekti un politiski neitrāli terminu skaidrotāji, bet gluži otrādi – devuši ideoloģiski vērtējošu raksturojumu tiem jēdzieniem/literatūras parādībām, ko nosauc konkrētais termins. Otrajā izdevumā izteiksme ir nedaudz mainījusies, iepriekš minētajiem terminu skaidrojumiem ir pazudusi ievadfrāze „tautai naidīgs”.

Ne tikai *ideja, idejiskums, ideoloģija, partejiskums*, bet vēl daudzi citi termini tiek skaidroti kā sociālistiskās sabiedrības lozungi: „Atraujot mākslu no reālas īstenības, noliedzot tanī sabiedriskās dzīves un vēsturiskā laikmeta atspoguļojumu, formālisti ignorē daiļdarba nozīmi un tā cildeno mērķi – kalpot tautai, veicināt tās garīgo augšanu, palīdzēt cīnīties par tautas laimi.” (ĪLTV 1957, 84) Tas sasaucas ar tā

laika estētikas pamatnostādņēm, piem., *Mazās estētikas vārdnīcas šķirklī idejiskums mākslā* lasāms:

idejiskums mākslā – progresīvu sabiedrības ideālu atspoguļojums mākslas darbos; mākslas nesaraujama sakars ar sabiedrības progresīvo spēku cīņu pret sociālajiem ļaunumiem; marksistiski leņiniskās estētikas pamatprincips, kas mākslu uzskata ne tikai par varenu īstenības izziņas ieroci, bet arī par līdzekli aktīvai iedarbībai uz īstenību (MEV 1965, 120).

Gandrīz komiskas situācijas veidojas vairāku terminu definējumā, kur uzsvērts, ka skaidrojums attiecināms uz krievu literatūru. Tulkotājs aiz vārda „krievu” iespraudis vārdus „arī latviešu”. Piem., *daktils* skaidrots:

daktils – krievu (arī latviešu) silabotoniskajā vārsmojumā trīs zilbīga pēda, kurā uzsvērta pirmā no trim zilbēm [...] (ĪLTV 1957, 57).

Rodas jautājums, vai *daktils* pazīstams vienīgi „krievu (arī latviešu)” silabotoniskajā vārsmojumā. Līdzīgi veidots terminu *anapests*, *amfibrāhjs*, *spondejs* skaidrojums. Tas ir ļoti sašaurināts skatījums uz literatūrteorijas jautājumiem un nopietna kļūda terminu skaidrojumā.

Līdzīgi kā TK biļetenā, arī šajā vārdnīcā ne vienmēr ievērots alfabētiskais princips terminu izkārtojumā, piem., termins *daiļliteratūras veidi* atrodams pirms *daiļdarba rašanās*, *literatūras vēsture* – pirms *literārais virziens* u. tml. Iespējams, ka šāda kļūme saistīta ar tulkošanas procesu. Otrajā izdevumā šī traucējošā nepilnība ir novērsta.

Neskatoties uz šīs terminu vārdnīcas nelielo apjomu, tulkojuma problēmām, kļūdām un neprecizitātēm, tā vairāk nekā pusgadsimtu ir vienīgā literatūrzinātnes terminu vārdnīca latviešu valodā, lai gan bija viedoklis, ka šī vārdnīciņa ir nepieciešama tikai pagaidām, jo latviešu literatūrzinātnē tiks veidota pašiem sava vārdnīca. V. Ancītis to norādījis savā secinājumā: „J. Osmanis, tulkodams L. Timofejeva un N. Vengrova vārdnīcu, veicis šobrīd nepieciešamu darbu, kas gan kļūs lieks, tiklīdz būs izstrādāta pašiem sava līdzīga rakstura vārdnīca. Tulkotājs gan centies kvadrātiekavās dot latviešu literatūras piemērus, bet ar tiem vien vēl nepietiek, lai vārdnīca atbilstu latviešu literatūras specifiskajām vajadzībām.” (Ancītis 1958) Abu minēto vārdnīciņu (kā arī citu terminogrāfijas avotu) analīze lasāma rakstā „Ieskats latviešu literatūrzinātnes terminogrāfijā” (Helviga 2013°).

Kā zināms, jauna visaptveroša literatūrzinātnes terminu vārdnīca latviešu valodā joprojām nav sagatavota. 2012. gada 12. oktobrī Ķegumā, tiekoties ar astoņdesmitgadnieku J. Osmani (1932–2014), promocijas pētījuma autore intervijā uzdeva šo jautājumu – kāpēc joprojām nav pašiem savas literatūrzinātnes terminu vārdnīcas? J. Osmanis atceras, ka 20. gadsimta 50. gados vajadzību pēc terminu vārdnīcas noteica nepieciešamība tulkot G. Abramoviča grāmatu „Ievads literatūras zinātnē”, tāpēc nolemts, ka jātulko arī vārdnīca. J. Osmanis kritiski un nelabprāt atceras šo laiku un darbu pie vārdnīcas tulkošanas, tas jaušams tādos izteikumos kā „biju spiests domāt ļoti daudz par to, kā iztikt, kā dzīvot”, „meklēju darbu, kādu vien varētu dabūt”, „es priecājos par to, ka man vārdnīcu redakcija uzticēja mazās jeb īsās terminu vārdnīcas tulkošanu”, „tādas radošas pieejas mums diemžēl nebija”, „es uzņēmos un godīgi izsēdēju, un visu to tekstu izbūru cauri”, „es vēl biju pavisam jauns zēns”, „viņus interesēja tikai tikt cauri *glavlitam* un dabūt atļauju izdot”, „nekāda cieņa, ne atzinība, bet agresīvi katrs paliek pie sava”, „man prieka vai gandarījuma

nebija nekāda”, „es pat nezinu, vai kāds to pieminēja” u. tml. Arī par iemesliem, kāpēc palicis nerealizēts literātu nodoms izveidot jaunu vārdnīcu, J. Osmanis ir skarbs: „nevienam pat prātā neienāk, ka to vajadzētu izdarīt”, „tur gandarījuma nav ne materiāla, ne arī morāla, tāpēc neviens to arī nedara”, „atmiņa man bija laba, es varēju turpināt un mēģināt veidot vienu otru jaunu terminu, bet nebija vajadzības”, „Valeinis bija vienīgais tāds aktīvākais arājs šajā laukā”, „tur nekāda loksne nesanāk... attiecībā par samaksu”, „nav cilvēku, kas to darītu”, „pēc tam visi gudri”, „nu pamēģiniet...” u. tml. Intervijas beigās no J. Osmaņa, tiek saņemts sirsnīgs labu sekmju vēlējums literatūrzinātnes terminu pētīšanas un aprakstīšanas darbā.

2. 5. Svarīgākie terminoloģijas resursi piektajā jeb jaunākajā attīstības posmā (20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā)

Lai gan arī 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā nav iespējams runāt par kādu ievērojamu pētījumu literatūrzinātnes terminoloģijā, daži darbi tomēr ir pieminami.

Ir zināms Aijas Blumbergas maģistra darbs Liepājas Universitātē „Literatūrzinātnes terminu attīstība mūsdienās” (Blumberga 2001), kurā aplūkoti žurnālā *Karogs* lietotie termini divu gadu (1999–2000) laikā. Tajā ekscerpēti 820 termini kopā ar tekstu fragmentiem, kas ilustrē terminu semantiku. Līdzās citiem secinājumiem (piem., par terminrades paņēmieniem, par terminu vārdšķirisko modifikāciju, par jaunu terminu ieviešanos u. c.) pētījumā lasāms arī secinājums par jaunas literatūrzinātnes terminu vārdnīcas nepieciešamību (Blumberga 2001, 184).

Vērā ņemamu ieguldījumu terminoloģijas jautājumu skaidrošanā devuši tādi promocijas darbu autori kā Ausma Cimdiņa, Kārlis Vērdiņš u. c. Piem., A. Cimdiņas pētījumā „Eseja latviešu literatūrā” (Cimdiņa 1992) izvērsti skaidrota terminu sistēma, kas saistīta ar esejas žanru – *eseja, esejistika, esejiskā forma, esejisms, interpretācijas eseja, impresionistiskā eseja, ironiskā eseja, kritiskā eseja, portreteseja, spēles eseja, skaidrojošā eseja, zinātniskā eseja* utt. Savukārt K. Vērdiņa promocijas pētījums „Latviešu dzejproza 20. gadsimtā” (Vērdiņš 2009) un monogrāfija „Bastarda forma” (Vērdiņš 2011) atklāj termina *dzejproza* vēsturi un būtību, skaidrojot ar to saistītos terminus *dzejolis prozā, metriskā proza, atskaņotā proza, šķietamā proza, dzejiskā proza* u. c.

Būtisku pavērsienu terminoloģijas attīstībā nodrošina dažādu literatūrteorētiķu darbu tulkojumi, piem., Viktora Ivbuļa sakārtotie izdevumi „Uz kurieni, literatūras teorija?” (Ivbulis 1995), „Romantisma revolūcija” (Ivbulis 1996), „Ceļā uz literatūras teoriju: no Platona līdz Diltejam” (Ivbulis 1998), pasaules literatūrteorētiskās domas apkopojums, piem., Ievas E. Kalniņas un K. Vērdiņa sastādītā grāmata „Mūsdienu literatūras teorijas” (MLT 2013).

Taču galvenokārt literatūrzinātnes termini tiek skaidroti nozares speciālistu publikācijās, monogrāfijās, mācību grāmatās, literatūrkritikas rakstos, recenzijās. Šajā pētījumā bez jau minētajiem autoriem izmantoti Gunta Bereļa, Raimonda Brieža, Maijas Burimas, Rimanda Cepļa, Benedikta Kalnača, Ievas Kalniņas, Janīnas Kursītes, Edgara Lāma, Daces Lūses, Anitas Rožkalnes, Ilvas Skultes, Ilzes Stikānes, Daces Ūdres, Viestura Vecgrāvja u. c. literatūrzinātnieku darbi. No periodiskajiem izdevumiem izmantoti *Karogs, Avots, Grāmata, Latvju Teksti, Kultūras Forums, Kentauris XXI* u. c.

Nozīmīgs leksikas materiāls ir atrodams arī dažādās latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās (piem., LLVV 1972–1996; LVV 2006; MLVV_e), svešvārdu vārdnīcās (piem., SvV 1999; SvV 2008), kā arī enciklopēdiska tipa vārdnīcās (piem., ZTV 2001), tas galvenokārt parādās promocijas pētījuma 2. daļā.

Ļoti būtisku ieguldījumu literatūrzinātnes terminoloģijas apkopojumā un skaidrojumā terminoloģijas attīstības jaunākajā posmā ir devusi J. Kursīte galvenokārt ar *Poētikas terminu vārdnīcu* (Kursīte 1996) un *Dzejas vārdnīcu* (Kursīte 2002). To apskatam veltīta 2.5.1. apakšnodaļa.

Savukārt 2.5.2. apakšnodaļā dots pārskats par terminu atspoguļojumu mācību līdzekļos, jo tas veido nozares pamatterminu klāstu 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā un ir apjomīgākais terminu kopums jaunākajā terminoloģijas attīstības posmā.

2. 5. 1. Janīnas Kursītes devums latviešu literatūrzinātnes terminogrāfijā

J. Kursītes centieni literatūrzinātnes terminu skaidrošanā kļūst pamanāmi jau grāmatā „**Latviešu dzejas versifikācija 20. gadsimta sākumā (1900–1919)**” (Kursīte 1988^b), tās ievadā autore raksta: „Terminoloģiskajiem jautājumiem it kā nevajadzētu veltīt pārāk daudz uzmanības, jo dzejas zinātnē jauni termini tikpat kā netiek ieviesti. Lielākoties pētnieki izlīdzas ar tiem pašiem terminiem, kas lietoti jau antīkajos laikos: tāpat tiek saukti gan metri (daktis, amfibrahijis, anapests, jambis, trohajs u. c.), gan dzejas prosodiskās struktūras lielumi (ikts, anakrūza, klauzula u. c.). Taču katrs virziens, katra literārā skola jau pazīstamajos terminos ieliek savu jēgu un savas nianšes. Un lielākie strīdi visbiežāk notiek nevis par būtību, bet gan tāpēc, ka vienu un to pašu parādību apzīmē ar dažādiem terminiem vai otrādi – atšķirīgas lietas apzīmē ar vienu terminu. Atcerēsimies kaut vai niknos strīdus ap krievu formālistiem. Pat vienas formālās skolas ietvaros vārds „forma” tika izprasts dažādi (sal. J. Tiņanova, V. Šklovskā, R. Jakobsona, V. Propa u. c. viedokļus). Tāpēc tieši pie terminoloģijas jāpakavējas sīkāk.” (Kursīte 1988^b, 10–11)

Aplūkojot dažādas pantformas, J. Kursīte ievadā skaidro daudz terminu, kas izmantoti grāmatā, – *akcentētās vārsmas, anakrūza, astrofija, brīvā strofika, daļeniēks, ikts, klauzula, logaēds, metriskā proza, metrs, pantmērs, ritms, sillabotoniskās vārsmošanas sistēma, strofika, taktometri, toniskās vārsmošanas sistēma, verlibrs* u. c. Tas ir ne tikai terminoloģisks uzziņas materiāls, bet arī interesants skatījums uz termina evolūciju. Piem., skaidrojot terminus *daļeniēks, akcentētās vārsmas* un *toniskais pantmērs*, J. Kursīte raksta tā:

Metru, kurā intervāls starp potenciāli uzsvērtajām pozīcijām ir no vienas līdz divām zilbēm, sauc par daļeniēku. Termins „daļeniēks” latviešu literatūrzinātnē, kā liekas, pirmo reizi lietots, no krievu valodas tulkojot L. Timofejeva un N. Vengrova „Mazo literatūrzinātnes terminu vārdnīcu” (R., 1965, 66.–68. lpp.). Šis termins šķiet piemērotāks mūsu toniskās dzejas populārākā metra apzīmējumam nekā R. Egles un vēlāk M. Dombrovskas pieņemtie „akcentētās vārsmas” un „tīri toniskais pantmērs”. (Kursīte 1988^b, 13)

Autores nepiespiesti vieglā, neformālā norāde par konkrēta termina nozīmes precizējumu rosina lasītāju korekti lietot terminu. Minētajā grāmatā atrodamā papildinformācija par terminu ir gan izzinoša, gan intriģējoša, piem., par terminu *pēda*:

Minimālo metrisko mērvienību kopš seniem laikiem sauc par pēdu. Laiku pa laikam teorētiskajā literatūrā gan mēģināts šī „neglābjami novecojušā”, „vecmodīgā”, „nekur nederīgā” un ar līdzīgiem raksturojumiem apveltītā termina vietā likt kādu „labāku”, aptverošāku (kā „ritmiskā grupa”, „ritmiskais vārds”, „kolons”, „takts” u. c.), bet vismaz pagaidām neviens no šiem jaunievedumiem nav attaisnojies. (Kursīte 1988^b, 18)

Grāmatā „Latviešu dzejas versifikācija [..]” aizsākto paņēmienu – skaidrot lietotos terminus – J. Kursīte turpina grāmatā „**Raiņa dzejas poētika**” (Kursīte 1996). Tajā sistemātiskā veidā aptvertas Raiņa dzejas poētikas īpatnības, atklājot metrikas, strofikas, leksikas, tēlainās izteiksmes elementu saistību ar dzejas saturu. Šo grāmatu dēvē par nozīmīgu notikumu latviešu literatūrzinātnē. „Norādot ceļu uz mākslinieciskās formas semantiku, uz poētiskās sistēmas evolūciju, uz teorētisko jautājumu risinājumu vēl plašākos latviešu un pasaules literatūras kontekstos, šis pētījums iezīmē jaunu pakāpi Raiņa daiļrades apguvē.” (Āboltiņa 1997, 204)

Lai lasītājam pēc iespējas precīzāk skaidrotu tekstā lietotos terminus, autore grāmatas „Raiņa dzejas poētika” beigās pievieno *Poētikas terminu vārdnīcu* (Kursīte 1996, 203–250), ko mūsdienu izpratnē būtu pareizāk saukt par glosāriju. Tajā autore sniedz skaidrojumu 103 literatūrzinātnes terminiem, kas saistīti ar Raiņa dzejas analīzi. Daudzi no tiem latviešu valodā tiek skaidroti pirmo reizi. Kā norādījusi Laura Dumbere, pētījuma lasīšanu varētu sākt ar pēdējo nodaļu – poētikas terminu vārdnīcu (Dumbere 1997). Vērtīgs ieguvums ir ārkārtīgi daudzo strofisko formu nosaukumu skaidrojums, piem., *kvintilja, redondilja, segidilja, siciliāna, stramboto, villanele, virelē*, un piemēru izvēle no Raiņa un citu latviešu dzejnieku darbiem. Nepilnās 50 lappusēs J. Kursīte sniegusi īstu paraugu tam, kā vajadzētu veidoties šķirkļiem mūsdienīgā literatūrzinātnes terminu skaidrojošajā vārdnīcā. Ieskatam doti divi šķirkļi:

***Redondilja** (spāņu redondilla) – spāņu strofiskā forma – četrinde ar atskaņu shēmu: ABBA. Pantmērs tradicionāli astoņzilbnieks, bet arī tāds, kurā secīgi mainās četr- un astoņzilbju rindas. Raiņa dzejoļu krājumos ar romānisko kolorītu („Dagdas skiču burtnīcas”) atrodam vairākas četrindes, kas atskaņu izkārtojuma un strofiskajā ziņā atbilst redondiljai:*

<i>Tu esi siltums manā dvēselē:</i>	a
<i>Man maiga pavasara ir arvienu.</i>	B
<i>Man saule nakti spīd tāpat kā dienu:</i>	B
<i>Tu esi spožums manā dvēselē.</i>	a (Kursīte 1996, 235)

***Stramboto** (itāļu strambotto, no strambo ‘īpatnējs’) – itāļu tautas mīlas dziesma. Stramboto bija sešrinde vai astoņrinde ar divrindu refrēnu strofas beigās. Pantmērs – vienpadsmitzilbnieks (sillabotoniskajā pārkodējumā – piecpēdu jamps). Dažādi atskaņu veidi, biežāk lietotie astoņrindē: ABABABAB; ABABCCDD; ABABABCC; sešrindē: ABABAB; ABABCC; AABCC. Stramboto veida astoņrindes var atrast Raiņa divdesmito gadu dzejā (III, 289, 452). (Kursīte 1996, 246)*

Poētikas terminu vārdnīcā nav iekļauti tādi poētikas pamattermini kā atskaņas, epitets, metafora, pēda, vārsmā u. c., jo autore uzskata, ka tie ir praksē biežāk sastopamie jēdzieni, kuru „skaidrojumu var atrast jebkurā literatūrzinātnes terminu vai enciklopēdiska rakstura vārdnīcā” (Kursīte 1996, 203).

2002. gadā izdota J. Kursītes *Dzejas vārdnīca* (Kursīte 2002), kurā ir 938 šķirkļi. Autore grāmatas ievadā norāda: „Biju aizsākusi veidot „Poētikas terminu vārdnīcu”, tās minivariants parādījās manas grāmatas „Raiņa dzejas poētika” (1996) nobeigumā. Taču iekšēji urdīja izjūta, ka jāveido atraktīvāka, brīvāka vārdnīca,

mēģinot iespēju robežās apvienot kā akadēmiski sausu, tā populāri atraktīvu izklāsta veidu.” (Kursīte 2002, 6) Grāmatas atvēršana ir liels kultūras notikums, tajā piedalās valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga. Pēc *Dzejas vārdnīcas* iznākšanas parādās daudz recenziju un interviju ar autori ne tikai literatūrai un kultūrai veltītajos preses izdevumos (*Karogs, Literatūra un Māksla Latvijā, Jaunā Gaita, Dziesmusvētki*), bet arī citos laikrakstos Latvijā un ārpus Latvijas (*Diena, Neatkarīgā Rīta Avīze, Brīvā Latvija, Latvijas Luterānis* u. c.) ar ļoti cildinošiem virsrakstiem – „Janīnas Kursītes fenomēns” (Jundze 2002^b, 1), „Pirmreizējs darbs latviešu rakstniecībā” (Ekmanis 2003, 61), „Aktuālā poētika” (Cimdiņa 2002, 172), „Neiespējamā grāmata” (Berelis 2002, 12), „Kā pasaule tik kupla – Grāmata” (Lāce 2002, 9) u. tml. Amanda Aizpuriete raksta, ka šo vārdnīcu var lasīt „kā aizraujošu literāru darbu”, jo „tur ir tik daudz Latvijas realitātes, viss tik konkrēts” (Aizpuriete, Kursīte, Bergmanis 2002, 14). Savukārt Aija Lāce vērtē: „Šī grāmata ir kā parādība, kuņas¹⁶ esamība žilbina, bet vērtība pamazām un atkal un atkal no jauna atklāsies tās lietošanā. Jo par lasīšanu vien to būtu grēks un nemaz arī nedrīkstētu saukt – tad jau mēs nebūsim pratuši no tās neko lielu paņemt.” (Lāce 2002, 9)

Dzejas vārdnīca pārsteidz, iepriecina, arī šokē lasītāju, jo līdz šim latviešu literatūrzinātnē nekā tamlīdzīga nav bijis. Bet svarīgi noskaidrot, vai vārdnīca aizpilda to terminogrāfisko tukšumu, kas latviešu literatūrzinātnē bijis kopš 20. gadsimta vidus. Šī uzdevuma veikšanai sniegts ieskats vārdnīcas ieceres un tapšanas procesā, kā arī izpētīti tradicionālie un netradicionālie (jeb kanoniskie un nekanoniskie) šķirkļi.

J. Kursīte uzsver, ka vārdnīca ir tapusi divos posmos: „Tas otrs, protams, bija pati rakstīšana, bet pirms tam bija gara un ilga materiālu vākšana lekcijām literatūrzinātnē. [...] Materiāli krājās, un es [...] ilgu laiku nezināju, kā visu salikt kopā, apvienot, jo cits citam blakus sagūla visai raibi teksti – gan ļoti nopietni, gan ļoti nenopietni, gan tādas kā pašparodijas. Gribējās šos tekstus parādīt, neko nenozaudējot no to savdabības, bet klasiskajā vārdnīcas variantā nav pieņemts daudz citēt. Tad sapratu, ka darbs jāveido pēc postmodernisma principiem, lai katrs teksts runā par sevi, savstarpēji papildinoties.” (Jundze 2002^b, 1)

Vārdnīcas iznākšanas gadā autore sniedz daudz interviju, stāstot par savu netradicionālo ieceri grāmatas veidošanā. Viena no tādām ir arī saruna ar dzejniekiem Amandu Aizpurieti un Andri Bergmani: „Vēl kas man šai vārdnīcā bija ļoti svarīgi – šķirkļu beigās nepielikt tādu treknu punktu. Tur minēti dažādi viedokļi, uzskaitīti dažādi piemēri, bet rezumējuma nav. Gribētos, lai katrs saprot, ka to var rakstīt tālāk, lai turpina pats.” (Aizpuriete, Kursīte, Bergmanis 2002, 14) Šo nepabeigtības jeb nenoslēgtības aspektu vārdnīcā uzsvērusi arī A. Lāce: „Autore skaidrojumā neuzplij attieksmē plūstošu parādību viennozīmību – ceļš paliek vaļā, vari iet tālāk vai ejamo ceļu sazarot.” (Lāce 2002, 9)

Autores skaidrojumi par vārdnīcas ieceri un tapšanu palīdz saprast, kāpēc vārdnīca vietumis atgādina lekciju konspektus, citātu kopsavilkumus, populārzinātniskas skices, esejiskus aprakstus, pusgatavus definējumus, kurus A. Cimdiņa nosaukusi par „darba definīcijām” (Cimdiņa 2002, 173).

Autore vārdnīcā apzināti izvairījusies no principiem, kas tradicionālajām terminoloģijas vārdnīcām nodrošina zinātnisku precizitāti. No sākotnēji iecerētā

¹⁶ Šeit un turpmāk minētajā Aijas Lāces rakstā saglabāta oriģinālrakstība, kāda lietota laikrakstā *Brīvā Latvija* (Lāce 2002).

grāmatas virsraksta „Dzejas terminu vārdnīca” (Kursīte 2002^a, 6) izņemot vārdu „terminu”, autore norāda, ka vārdnīcā nav jāmeklē tas, kas tur nav apsolīts, kaut arī daudzi šķirkļi pēc satura un uzbūves veidoti atbilstoši terminoloģijas vārdnīcas prasībām. Otra autores iecere par grāmatas nosaukumu ir bijusi „Mājas dzejas vārdnīca”, jo visi piemēri esot ņemti no mājas bibliotēkas (Aizpuriete, Kursīte, Bergmanis 2002, 14). Šāds pozicionējums vēl vairāk akcentē neakadēmiskumu, nekanoniskumu, pat privātumu vārdnīcas saturā.

J. Kursīte uzsvērusi, ka ar šādas netradicionālas vārdnīcas palīdzību vēlējusies raisīt lasītāju interesi par dzeju, par dzejniekiem, par daiļrades procesu un tā aprakstīšanu. Intervijā laikrakstam *Brīvā Latvija* autore atzīst, ka mācījusies no Tartu Universitātes profesora Jurijs Lotmana (*Юрий Лотман*) un igauņu profesora Paula Aristes (*Paul Ariste*), kuru stāsti par dzejniekiem un viņu darbiem, arī par viņu dīvainībām bija brīnumaini. Tie bija tik aizraujoši, ka studenti nemanot „tika ievilkti dzejas tapšanas dzīvajā vielā” (Lagzdiņa 2002). J. Kursīte norāda: „Arī man gribējās parādīt mūsu valodas bagātību, latviešu dzejas bagātību, varbūt pat rosināt dzejnieku interesi pašiem pret sevi un arī par viņu amata brāļiem. Tāpēc savā vārdnīcā ievietoju dažādus ekspromptus un parodijas, kas savā ziņā ir folklorizējušies. Man bija svarīgi panākt šo ārpusteksta saikni, kā to dēvē modernie teorētiķi, jo gribējās atklāt gan Latvijā, gan trimdā tapušās dzejas dvēseli.” (Lagzdiņa 2002)

Tā ir pirmā šāda tipa vārdnīca latviešu valodā, kur iespējami vienkāršā, saprotamā un vienlaikus atraktīvā veidā skaidroti gan akadēmiski dzejas teorijas jēdzieni, gan pavisam neakadēmiski jēdzieni. Autore sāk ar šķirkli A un beidz ar šķirkli Z. G. Berelis atzīmē, ka „šajā žestā jaušama autores ironiskā klātbūtne” (Berelis 2002, 12), jo pateikt visu par dzeju nav iespējams. Alfabētiskais princips vārdnīcas veidošanā ir absolūti formāls, jo autore norāda: „Man gribējās, lai vārdnīcu var lasīt kā dzejoļu krājumu – kad uznāk atbilstošs noskaņojums, uzšķir un lasi. Lai būtu kaut kas dvēselei.” (Aizpuriete, Kursīte, Bergmanis 2002, 14)

Šķirkļa vārdiem, kas ir aizguvumi, pievienota norāde par cilmvalodu un nozīmes skaidrojumi, piem.: *himna* (gr. [grieķu] *hymnos* ‘uzslava’) (181)¹⁷; *imažinisms* (no fr. [franču] *image* ‘tēls, attēls’) (190); *kantilēna* (lat. [latīņu] *cantilena* ‘dziesma’) (203); *manierisms* (it. [itāļu] *manierismo*) (243) u. c.

Terminiem, kuriem ir zināmas vairākas formas, tās uzrādītas aiz galvenā šķirkļa vārda, piem., *haika*, arī *hokku*, *haiku* (178); *strāvojums* jeb *strāva* (390); *šūpuļa dziesmas* jeb *šūpla dziesmas*, arī *lolojamās dziesmas* (396); *švanki* jeb *švankas* (396). Tāpat norādīts, ja terminam ir vairāki varianti, piem., *figūrvārsmas*, arī *pegnijs* (154); *jaunreālisms*, arī *neoreālisms* (198); *Menipa satīra* jeb *menipeja* (251); *saīsinātais sonets*, arī *sonetīns*, arī *Raiņa strofa* (352); *tautas dzeja* jeb *tautasdziesmas* (399).

Pašcilmes vārdiem norādīti ekvivalenti dažās citās valodās (biežāk – vācu, krievu, angļu, retāk – latīņu, grieķu, lietuviešu, igauņu), piem., *dzeja*, *dzejolis* (gr. [grieķu] *poiēsis*, lat. [latīņu] *poēsis*, vāc. [vācu] *Dichtung*, ang. [angļu] *poetry*, kr. [krievu] *poezija*, liet. [lietuviešu] *poezija*, ig. [igauņu] *luule*) (109); *stāsts* (kr. [krievu] *rasskaz*, ang. [angļu] *short story*, vāc. [vācu] *Geschichte*) (388); *virsraksts* (lat. [latīņu] *titulus*) (436), bet reizēm arī dots skaidrojums par vārda etimoloģiju, piem., *teika* (no

¹⁷ Skaitlis iekavās šeit (tāpat kā iepriekš) norāda lappusi, kurā atrodams minētais šķirklis aplūkojamajā avotā. Šeit – J. Kursītes grāmatā *Dzejas vārdnīca* (Kursīte 2002).

darbības vārda „teikt” [..] (405); *zīme* [..] atvasinājums no darbības vārda „zināt”, kas savukārt no ide [indoeiropiešu] vārdsaknes **gnō-* ‘zināt, pazīt’ (443).

Dažkārt autore šķirkļavārda skaidrojumam pievienojusi plašāku informāciju par vārda izcelšanos, piem., *daiļrade*, *daiļdarbs* – saliktenis, kura pirmā daļa („daiļš”) saistībā ar dzeju, mākslu sāka lietot 19. gadsimta vidū ar J. Alunāna un A. Kronvalda (dzejoļu daile) ieteikumu. Vārdam „daiļš” pamatā vai nu sakne **dei-* ‘gaiši spīdēt, mirdzēt, laistīties’, vai arī **dāi-* ‘dalīt, sagriezt, saplēst gabalos’ (sk. dēlis, daiva). J. Alunāns „daiļš” ieteica lietot ar nozīmi ‘graciozs, prasmīgs’ (86); *divieši* – Raiņa izgudrots nosaukums panta formai, kas starptautiski pazīstama kā *gnoma* (103).

Taču papildnorāžu sistēmā nav ievērota konsekvence. Vairākiem šķirkļiem nav nekādas norādes par vārda cilmi, piem., *dastans* (89), *debate* (90), *distihs* (103), *džagati* (126), *norito* (277), *oriki* (284), vai arī ir norāde tikai par valodu, no kuras vārds aizgūts, piem., *epanortoze* (gr.) (135), *epicēdija* (gr.) (136), *gatas* (avestā) (165), *kasīda* (arābu) (204), *kita* (arābu) (208). Arī pašcilmes vārdiem ne vienmēr norādīti ekvivalenti citās valodās, piem., *lūgšana* (240), *mākslas dzeja* (243), *papilduzsvars* (289), *vakarēšana* (425).

Kopumā vārdnīcas uzbūve atbilst terminoloģijas vārdnīcas shēmai, bet apgrūtinājumu tās lietošanā rada sistēmas nekonsekvence.

Izmantojot G. Bereļa terminoloģiju, vārdnīcā atrodami šķirkļi ir sadalāmi it kā divās daļās – kanoniskie šķirkļi un nekanoniskie šķirkļi (Berelis 2002, 12). Pie kanoniskajiem šķirkļiem *Dzejas vārdnīcā* ir pieskaitāmi tie termini, kuri tradicionāli attiecināti uz literatūrzinātnes terminoloģiju. Tie ir literatūras žanru nosaukumi (*fabula*, *literārā pasaka*, *miniatūra*, *novele* u. c.), literatūras virzienu nosaukumi (*ekspresionisms*, *impresionisms*, *klasicisms*, *reālisms*, *romantisms*, *sentimentālisms*, *simbolisms* u. c.), literārā darba elementu nosaukumi (*liriskais varonis*, *motīvs*, *tēlainība*, *telpa*, *tēma* u. c.), tēlainās izteiksmes līdzekļu nosaukumi (*alegorija*, *epitets*, *metafora*, *personifikācija*, *salīdzinājums* u. c.). Ļoti daudz šķirkļu attiecināmi tieši uz dzejas teorijas terminoloģiju, tie ir pantmēru nosaukumi (*daktils*, *jamb*, *trohajs* u. c.), dzejas formu nosaukumi (*gazele*, *sonets*, *tanka*, *triolet* u. c.), dzejas žanru (paveidu) nosaukumi (*elēģija*, *epigramma*, *himna*, *idille*, *oda* u. c.), stila figūru nosaukumi (*anafora*, *asonanse*, *epifora*, *ķēde*, *pakare* u. c.), bet, neskatoties uz grāmatas nosaukumā pieteikto literatūras veidu – *dzeju*, tajā atrodami arī termini no citiem literatūras veidiem (*komēdija*, *novele*, *stāsts*, *traģēdija* u. c.).

Kanonisko šķirkļu skaidrojumā tikai retumis var saskatīt tradicionālajām terminu vārdnīcām raksturīgo īso, precīzo definējumu, piem.:

Horijamb – metriskā pēda antīkajā dzejā, kas ietver horeja (trohaja) un jamba apvienojumu (– V V –). Jaunlaiku sillabotoniskajā dzejā (/ V V /) lietots tikai eksperimentālos nolūkos. (184)

Šansons – franču dziesmas žanrs tā dažādajos vēsturiskajos paveidos un izpausmēs (balāde, lē, rondo, virelē, romance). Šaurākā nozīmē šansons apzīmē Provansas trubadūru kurtuāzās mīlas lirikas paveidu, kas parasti aptvēra sešarpus strofu. (394)

Daudz biežāk J. Kursītei ir izdevies tradicionālās definīcijas aizstāt ar t. s. darba definīcijām, kas ir neformālas, aprakstošas, daudz plašākas, piem.:

Zemteksts – rakstītājam, bet bieži arī rakstītājam un lasītājam svarīgs nozīmju slānis vai kāda informācija, kas dažādu apstākļu dēļ (piem., ārējā vai iekšējā cenzūra) tiek noslēpta tekstā un nav virspusē ieraugāma. Zemteksts bija ļoti iecienīts 1905. gada revolūcijas

uzplūdu un atplūdu laika dzejā (piem., Raiņa krājumā „Vētras sēja”), bet jo īpaši padomju laikā (piem., V. Belševicas krājumā „Gadu gredzeni”). [..] (442)

Līdz ar to šķirkļa apjoms vārdnīcā ir ļoti nevienāds. Tas svārstās no dažām rindām (šķirkļos *anagoģija, antifona, apokope, dainoloģija, dimetrs, eskods* u. c.), ja skaidrojums ir tikai definējošs, līdz vairākām lappusēm (šķirkļos *atskaņas, autors, balāde, dzeja/dzejolis, dzejnieks, eposs, garīgā dzeja* u. c.), ja skaidrojumam ir pievienoti piemēri, citāti, komentāri, atmiņas. Tas arī ir noteicošais faktors, kas šo grāmatu padara interesantu gan profesionāļiem, gan jebkuram lasītājam, bet attālina no terminu vārdnīcas formāta.

Kā norāda A. Cimdiņa: „Viņa [J. Kursīte] ir lauzusi stagnācijas laika humanitāro zinātņu priekšstatu, ka jēdzieni un termini eksistē neatkarīgi no mums, ka tie nav cilvēku radīti, bet nemainīgi gatavā veidā nāk it kā „no augšas”, būdami Dieva tā kunga, vai pareizāk – partijas un valdības vispārējai lietošanai radīti un negrozāmi.” (Cimdiņa 2002, 173) Tādējādi šo vārdnīcu var uzskatīt par sava veida protestu pret akadēmiskām terminu vārdnīcām, vēlmi pārkāpt ierastos kanonus un tradīcijas, uzsverot, ka dzeja neiekļaujas nekādos rāmjos. Kā autore norāda: „Mana iecere bija tieši tāda: aptvert visus dzejas aspektus, likt trakulību blakus kanonam. Lai ir kā dzīvē. Savā ziņā tas ir mēģinājums rosināt atgriešanos pie tās maģiskās saiknes, kas pirmsākumos saistīja cilvēku ar dzeju.” (Aizpuriete, Kursīte, Bergmanis 2002, 14)

Jāatzīst, ka vārdnīcas veidojumā izmantotā netradicionālā pieeja, kas radošam lasītājam šķiet ļoti interesanta, rada nopietnas problēmas filoloģiski nesagatavotam (mazāk sagatavotam) lasītājam (skolēnam, studentam), kam, vārdnīcu atverot, jānoskaidro precīzas ziņas par viena vai otra termina cilmi, nozīmi un piemērotu izvēli atbilstoši konkrētai situācijai. A. Cimdiņa norādījusi uz nopietniem trūkumiem terminu *recenzija, dekadence, postmodernisms* interpretācijā (Cimdiņa 2002), G. Berelis – uz „aptuvenību”, „neprecizitāti” un „defektiem” šķirkļos *futūrisms, dzeja, semiotika, literārā kritika, literatūrzinātne* (Berelis 2002). Literatūrzinātniekiem veicams precīzāks un plašāks izvērtējums par *Dzejas vārdnīcu*.

Ļoti interesantu un neparastu vārdnīcas daļu veido t. s. nekanoniskie šķirkļi. Par nekanoniskiem šķirkļiem var uzskatīt tādu jēdzienu nosaukumus, kas no dažādiem skata punktiem aplūko cilvēka radošās izpausmes aspektus visplašākajā kultūrtelpas un kultūrlaika asociativitātē, bet tradicionāli nav definējami kā termini, lai gan, kā jau teikts promocijas pētījuma 1. daļas 1. nodaļā, ne vienmēr ir iespējams precīzi nošķirt terminu no netermina. G. Berelis norāda, ka nekanoniskajos šķirkļos „mēģināts fiksēt to milzīgo reāliju un jēdzienu tīklojumu, kura centrā atrodas dzeja” (Berelis 2002, 12). Aplūkojot nekanoniskos šķirkļus, kas veido apmēram vienu piekto daļu no visiem vārdnīcas šķirkļiem, promocijas pētījumā veikts mēģinājums tos dalīt vairākās – vismaz astoņās – grupās. Un atsevišķos gadījumos, neizslēdzot iespēju nonākt pretrunā ar iepriekš teikto, jāatzīst, ka tie tikai sākotnēji izskatās neterminoloģiski šķirkļi.

Pirmo grupu nosacīti varētu saukt par vispārinātu literāro tēlu (arī simbolisko tēlu) galeriju latviešu un cittautu literatūrā. Tie ir latviešu klasiskajā literatūrā labi zināmie konkrētie tēli, kas ieguvuši simbolisku nozīmi, iespējams, arī deonimizējušies, piem., *Antiņš* (30), *Atraitnes dēls* (47), *Dullais Dauka* (108); *Lāčplēsis un Kangars* (223); *Saulcerīte* (358). Tie ir Jāņa Dreslera komiksu varoņi, kuru vārdi ir folklorizējušies, piem., *Jefiņš* (201); *Slīmests* (383), *Sprukstiņš* (388). Šai grupai pieskaitāmi arī šķirkļi ar pasaulē zināmiem poetizētiem jēdzieniem, kuru pamatā

konkrēts īpašvārds, piem., *Arkādija* (41), *Orfejs* (283), *Parnass* (294), *Pēgass/Pegazs* (302). Šāda veida terminrade (saistīta ar deonimizāciju) tuvāk aplūkota promocijas pētījuma 2. daļas 1.2.5. apakšnodaļā. Interesanti, ka vārdnīcas autore ir aprakstījusi arī vispārinātus literāros varoņus, kas pārstāv dažādu cilvēku tipus, piem., *lūzeris* ‘neveiksmnieks, zaudētājs’ (241); *nākotnes cilvēks* (267), *pārcilvēks* (292), *viscilvēks* (439), kas tradicionāli nav saucami par terminiem.

Otro šķirķļu grupu varētu dēvēt par tautas pašraksturojuma jēdzienu skaidrojumiem jeb „tipiski latviskām padarīšanām” (Berelis 2002, 12), jo tajā atrodami tādi šķirķļi kā *Dainu skapis* (87); *Dainu tēvs*, arī *Barontēvs* (88); *dziedātājtauta* (123), *Līgo* (233), *Vaidelotis* (425), arī tautas tradīciju nosaukumi *apdziedāšana* jeb *apdziedāšanās* (34); *budēļi*, arī *buduļi*, *budeļi* (73); *gavilēšana* (166); *kaladū*, arī *kaladō* (202); *kurcumi* (221), *ķekatas* (223), *rūtošana* (349), *teikšana* (406), *vakarēšana* (425), *riebšana* (338). Skaidroti vairāki folklorā sastopami jēdzieni ar maģisku nozīmi – *dziesmu kamoli* (126), *mezglu raksti* (254). Atrodami arī daži dialektismi, piem., *reitines* – ‘rīta lūgšanas Latgales katoļiem’ (335), *zumba* – ‘tāds, kas mīl pie sevis dziedāt, klusām dungot’ (pierakstīts Alūksnes pusē) (445).

Trešajā grupā iedalāmi šķirķļi, kas vairāk iederētos literatūras enciklopēdijā, jo sniedz informāciju par dzejas saistību „gan ar konkrētiem laikmeta vēsturiskajiem un estētiskajiem strāvojumiem, gan ar citām cilvēka radošā gara izpausmes jomām” (Dziļuma 2002, 30). Bez galvenajiem sabiedriski vēsturiskajiem strāvojumiem *jaunlatvieši* (197), *jaunstrāvnīeki*, arī *Jaunā strāva* (200), *veclatvieši* (432), tie ir arī dažādu latviešu literāro grupējumu nosaukumi gan Latvijā, piem., *Dzelmes grupa* jeb *dzelmēnieki* (123), *Franču grupa* (160), *Latviešu literārā (draugu) biedrība* (228), *Šanas biedrība* (393), *trauksminieki*, *Trauksmes grupa* (416), *Zalkša grupa* (440), *zaļvārnīeki* (440), gan ārpus Latvijas, piem., *Pīpkolonija/Pīpkolonija* (306) Tērbatā, *Elles ķēķis* (133) Ņujorkā, *jaungaitnieki* (196) ASV, Kanādā, Zviedrijā un Austrālijā, kā arī cittautu literātu grupējumi, piem., *ničevoki* (274), *oberiuti* (279) un *Separiona brāļi* (365) Krievijā, *parnasieši* (293) un *Plejāde* (308) Francijā, *Vētras un dziņu strāvojums* (435) Vācijā. Atsevišķos šķirķļos skaidroti radošās inteliģences populāru pulcēšanās vietu nosaukumi Rīgā, piem., *Dieva auss* (100), *Kaza* (207), *Putnu dārzs* (322), *Skapis* (380), *Sukubs* (392).

Tikko aplūkoto trīs grupu šķirķļiem piemērotāka būtu atrašanās enciklopēdiska tipa vārdnīcā. Lai gan vairāki no šiem vārdiem/nosaukumiem ir ar termina pazīmēm, jo tie atspoguļo profesionālajā sfērā būtiskus jēdzienus, tomēr jāatzīst, ka drīzāk te iespējams runāt nevis par nozares terminoloģiju, bet gan par profesionālo leksiku, uzsverot, ka precīzs nošķīrums ir gandrīz neiespējams.

Ceturtajā grupā ierindojamas apceres par dažādām reālijām, kas priekšmetiski saistītas ar dzejas radīšanas procesu, piem., *dators un dzeja* (90); *rakstāmgalds un dzejošana* (324); *rakstāmmašīna un dzeja* (324), *rakstāmspalva un dzeja* (325). Tikko minētie šķirķļavārdi drīzāk uzlūkojami par nelielu eseju virsrakstiem, jo autore sniedz argumentētas filozofiski liriskas pārdomas par to, kā mainījies dzejas radīšanas garīgais process atbilstoši zinātniski tehniskajam progresam. „Rakstāmspalva romantiskā tipa dzejā bieži parādās kā ugunīga, dievišķa gara iemiesojums, kas rakstot rada jaunu pasauli” (325); „Rakstāmgalds ar horizontālo, četrkantīgo virsmu un četrām kājām jeb balstiem simbolizē kosmosa modeli, atbalsta laukumu” (324); „Rakstāmmašīna saistās ar sievišķo un – atkarībā no iedvesmas vai neiedvesmas –

tiklab ar mātišķi aizgādniecisko, auglīgo, kā iznīcinošo” (324); „Dators zemapziņā (apziņā) kļūst par demiurģisko rīku, kas uztver no domu haosa (jeb miskastes, kā daži kritiķi saka) nākošos signālus, pārveido tos sakarīgās zīmēs un rada tekstu (kosmosu)” (90). Šķirkļa nekanoniskums saistīts ar izklāsta manieri, kurā it kā pazūd arī terminoloģiska rakstura informācija.

Piektajā grupā ierindojami šķirkļi, kas līdzīgi kā iepriekšējā grupā norāda uz autores vēlmi terminoloģiju paplašināt, „savādot un atdzīvināt” (Cimdiņa 2002, 174). Tās ir terminu kombinācijas, kas atklāj kopsakarības. Dzejas jēdziens aplūkots gan saistībā ar citām radošām izpausmēm, piem., *dzeja un dziedāšana* (111), *dzeja un mūzika* (112), *dzeja un proza* (113), *literatūra un folklorā* (238), gan saistībā ar sabiedriskajiem procesiem, piem., *dievturība un dzeja* (101), *mecenātisms un dzeja* (246), vai filozofiskām kategorijām, piem., *mīlestība un dzeja* (256), *nāve un dzeja* (268), *nīčeānisms un latviešu dzeja* (273). Autore kādā intervijā norādījusi uz 20. gadsimta krievu formālistu Viktoru Šklovski (*Виктор Шкловский*), kas rakstījis par ierastu jēdzienu „savādošanu”, jo tas ļaujot ar neierastu skatienu palūkoties uz vispārzināmo (Lagzdiņa 2002). Tikko minētie šķirkļi lielā mērā attiecināmi uz autores vēlmi īstenot šo principu savā vārdnīcā.

Sestajā netradicionālo šķirkļu grupā minami tādi jēdzieni, kas pēc satura ir ļoti tuvu literatūrzinātnes terminiem. Tie ir šķirkļi, kuru dēļ vārdnīcu „ar aizrautību lasa gan fiziķi, gan teologi, gan skolotāji, gan mājsaimnieces” (Jundze 2002^b, 1), jo, ikdienišķā vārdā nosaukts, vienkāršā veidā izskaidrots un ar piemēriem bagātīgi ilustrēts, katrs jēdziens ir pazīstams un saprotams. Tādi ir šķirkļi *dzejnieku dievināšana* (100), *dzejas labojumi* (114), *dzejas mode* (115), *dzejas vakars* (116), *dzejnieku zīmējumi* (122), *krāsu simbolika* (217), *lasāmā un klausāmā dzeja* (227), *mūza* (265), *nacionālā simbolika* (266), *rakstīšanas process* (327), *rokraksta dzeja* (341), *šlāgeris* (395), *triksteris* (418), *vieglā dzeja* (435) u. c.

Septītajā grupā var apkopot šķirkļus, kas nosauc „padomju laika reālijas” (Berelis 2002, 12), notikumus un procesus, piem., *aizliegtā dzeja* (15), *atkušņa paaudze* (46), *atvilktnes dzeja* (51), *deficītā dzeja* (91), *grāmatu tirdziņi* (175), *kosmopolītu lieta* (216), *pretestības dzeja* (316), *PSKP lēmumi un dzeja* (320), *samizdats* (354), *specfonds* (386), *Tautas dzejnieks* (402). Arī šāda veida šķirkļiem piemērotāka būtu enciklopēdiska tipa vārdnīca, kas skaidro konkrētā laikmeta parādības.

Astotajā grupā aplūkojami latviešu valodā neadaptētie termini un izteicieni, kas tiek lietoti netulkoti. No kopējā šķirkļu skaita tie ir apmēram 2 %. Par latviešu valodā neadaptētiem var uzskatīt tādus terminus kā *algriim* – ‘igauņu tautas dzejas regiversa skaniskās organizācijas veids’ (21); *berceuse* – ‘franču valodā saukts šūpuļa dziesmas lirikas žanrs’ (62); *carmina burana* – ‘klaidoņu dzeja’ (80, 258); *chansons de geste* – ‘senfranču vēsturiskie eposi, ko viduslaikos rečitēja menestrelī stīgu instrumentu pavadījumā’ (83); *écriture* – ‘vārds, ar ko franču literatūrzinātniskajā tradīcijā apzīmē rakstīšanu’ (126); *nonsense verse* – ‘absurda literatūras priekštece’ (277); *vātēs* – ‘romiešu tradīcijā pareģis, dzejnieks’ (432); *weltschmerz* – ‘jēdziens [...] visaptverošas melanholijas, pasaules sāpju apzīmēšanai’ (440). Vienai daļai šāda veida šķirkļavārdu ir atbilstošs latviskais ekvivalents, bet autore tos lietojusi oriģinālvalodā, piem., *knittelvers* – ‘lauztās vārsmas’ (210), *licentia poetica* – ‘dzejiskā patvaļa’ (232), *poète maudit* – ‘nolādētie dzejnieki’ (309), *Sturm und drang* – ‘Vētras un dziņu strāvājums’

(392), *zaumj* – ‘aizprāts’ (441). Vēl šai grupai ir piederīgi frazeoloģiska rakstura izteicieni, kurus kā profesionālistus parasti lieto netulkotus, piem., *carpe diem* latīņu valodā ‘tver dienu’ – izteiciens, kas nozīmē pamudinājumu baudīt ik dzīves mirkli (80); *fin de siècle* franču valodā ‘gadsimta beigās’ – frāze, kas kļuva populāra 19. gadsimta beigās un tika attiecināta uz dekadenci, simbolismu, principa „māksla mākslai”, panestētisma deklarēšanu un citām specifiskām literatūras un mākslas izpausmēm šajā laikposmā (155); *in medias res* latīņu valodā ‘lietas, notikuma vidū’ – poētikas termins, kas nozīmē literārā darba vēstījuma sākšanu ar galveno situāciju, bez ekspozīcijas (192); *ubi sunt* latīņu valodā ‘kur ir...?’ – refrēnveida frāze, kas bieži lietota viduslaiku latīniskajā dzejā, lai izteiktu dzīves gaistamību, nepastāvību un skaistumu vienlaicīgi, parasti dzejolī, kas piemin kādu aizgājēju (423).

Tajā pašā laikā ārpus iepriekš aplūkotajām nekanonisko šķirķļu grupām paliek daži tādi citu nozaru termini, kuru saistība ar literatūrzinātni ir tik attāli asociatīva, ka to atrašanos šajā vārdnīcā var izskaidrot vienīgi ar autores atļaušanos „izlekt ar savu individualitāti” (Cimdiņa 2002, 173). Tie ir vispārlietojamās leksikas vārdi un jēdzieni: *celmlauzis* (80), *drukāšanas kļūdas* (107), *ekstāze* (130), *ģēnijs* (176), *kritērijs* (219), *paauze* (285), *populāritāte* (312), *slava* (381), *svilpošana* (393), *talants* (397), *zīme* (443) u. c. Iespējams, ka autorei ir sava atbilde un pamatojums tam, kāpēc šie šķirķļi atrodami *Dzejas vārdnīcā*: „Rakstot grāmatu, man gribējās, lai tajā valdītu ironija un pašironija, kas veidotu saistvielu starp teorētiskiem terminiem un palīdzētu savienot nesavienojamo.” (Lagzdiņa 2002)

Nekanoniskie šķirķļi ir tie, kas rada pretrunīgu vērtējumu. No vienas puses, kā autore norāda „dzejaslauka robežu iezīmējums, apzinoties, ka šim laukam nav robežu” (Kursīte 2002, 5), bet, no otras, – vieglums, kas robežojas ar nezinātniskumu. „[...] rakstīta vienkāršā un saprotamā valodā, kas nenomāc ar svešvārdu drūzmēšanos un smagnēju zinātnisko aparātu, sniedzot iespēju jebkuram interesentam (arī tādām, kas par literatūras terminoloģiju interesējas krustvārdu mīklās minamo svešvārdu līmenī) pašam un bez liekām grūtībām iepazīt sarežģīto un daudzveidīgo dzejas anatomiju.” (Jundze 2002^a, 7)

Dzejas vārdnīca atsauksmēs tiek ļoti pozitīvi novērtēta. Rolfs Ekmanis raksta: „*Dzejas vārdnīca* ar vairāk nekā 900 „nepieklājīgi interesantiem” (pārfrazējot Kārli Vērdiņu) šķirķļiem ir kaut kas nebijis latviešu rakstniecībā [...] šeit nav ne smakas no tradicionālā akadēmiskā sausuma, no pelēcības un vienmuļības [...]” Tālāk seko tādi cildinoši vērtējumi kā „spožā stilā uzrakstītie”, „autores dzirkstošais prāts, šarmantā humora izjūta”, „aizraujoši šķirķļi”, „dzirkstošs, radošs vieglums”, „rotalīga atraisītība” u. tml. (Ekmanis 2003, 61–62). Arno Jundze izceļ faktu, ka *Dzejas vārdnīca* ir „pirmais mūsdienīgais” izdevums, kas „saistošā un intriģējošā veidā” stāsta par dzeju (Jundze 2002^a, 7). G. Berelis par *Dzejas vārdnīcas* lielāko veiksmi nosauc šķirķļu „pamatīgo citātu ierāmējumu”. Viņš raksta: „Pārsvarā citēti latviešu autori, turklāt teksti ņemti ne tik daudz no teorētiskiem apcerējumiem, cik no atmiņām, intervijām, literāriem tekstiem. Dažādu autoru un dažādu laikmetu balsis savā starpā sabalsojas, konfliktē, cita citu noliedz. Varbūt tieši šeit visskaidrāk jūtams autores princips; literatūrā nekas nav viennozīmīgs un absolūts, literatūrā ar definīcijām vien nevar tikt cauri. Pat tīri teorētiskās būšanās autora dzīvā balss ir krietni svarīgāka par precīziem formulējumiem; pretišķīgi izteikumi nevis viens otru noliedz, bet gan papildina.” (Berelis 2002, 12) Arī A. Lāce laikrakstā *Brīvā Latvija* uzsver citātu lielo

lomu grāmatas vērtīgumā: „Izvēlētie ilustratīvie piemēri ir dzīva pasaule par sevi – „teicēju” chronoloģiski plašā dzīves telpa ļauj spriest par laiku, sabiedrisko iekārtu, politiskajiem strāvotajiem, ietekmēm, par apziņas brīvības pakāpi, gaumi, kultūras līmeni, inteligenci, par cilvēka raksturu...” (Lāce 2002). Irēna Lagzdiņa par vārdnīcas veiksmi uzskata autores humora izjūtu un prasmi aizraut: „Pārsteidz zinātnieces šarmantais humors un dzirkstošais prāts, kas ļauj akadēmiskus teorētiskus terminus skaidrot tik atjautīgi, ka nemanot ierauj lasītāju dzejas radīšanas un izziņas procesā kā līdzvērtīgu dalībnieku. J. Kursīte brīnumainā kārtā pratusi notvert vārda tapšanu tieši domas rūgšanas un nogatavošanās brīdī, turklāt parādot pasaules un latviešu dzejas kopsakaru.” (Lagzdiņa 2002)

Šie un daudzi citi *Dzejas vārdnīcas* novērtējumi apliecina, ka šī grāmata ir liels notikums literatūrzinātnē, bet tās apskats terminogrāfiskā aspektā liecina, ka par literatūrzinātnes terminu vārdnīcu tā uzskatāma tikai nosacīti. Ja lasītājs *Dzejas vārdnīcu* neuztver tikai kā interesantu lasāmvielu, bet vēlas to lietot, lai noskaidrotu kāda termina definējumu, tad ne vienmēr tā sniedz zinātnisku skaidrību un precizitāti. Tā var maldināt arī par jēdziena „termins” izpratni, ja netiek pietiekami uzsvērtā autores norāde, ka „vārdnīcā nav jāmeklē tas, kas tur nav apsolīts”.

2. 5. 2. Pamatterminu atspoguļojums skolas mācību līdzekļos

Literatūrzinātnē, tāpat kā citās zinātņu nozarēs, mācību grāmatas u. c. mācību līdzekļi ir primārais avots, kur indivīds meklē viena vai otra termina definējumu. Mācību priekšmeta specifika un programmas koncepcija nosaka to, ka skolas mācību līdzekļi (līdzās terminogrāfiskajiem izdevumiem) uzskatāmi par būtisku nozares terminoloģijas resursu, kur var izsekot, kā laika ritumā mainījusies tā vai cita jēdziena forma, saturs, izpratne. Latvijas kultūrvides situācijā, kad trūkst literatūrzinātnes terminu vārdnīcas, mācību līdzekļu autoriem nācies ne tikai izveidot nepieciešamāko terminu kopumu, bet arī izstrādāt terminu definīcijas.

Šīs apakšnodaļas izklāsta pamatā ir pieņēmums, ka terminu kopklāsts mācību līdzekļos ir pietiekami plašs un visaptverošs, lai to varētu uzskatīt par nozares pamatterminu kopumu. Lai apkopotu un analizētu terminus, veidots vispārīgs pārskats kvantitatīvā un kvalitatīvā (formulējumu) aspektā par literatūrzinātnes terminu skaidrojumu skolas mācību līdzekļos, par laikposmu izvēloties 20. gadsimta beigas un 21. gadsimta sākumu, kas atbilst terminoloģijas attīstības jaunākajam posmam. Izpētes gaitā akcentēti šādi aspekti: terminu izvēles un izkārtojuma princips, terminu kopskaits, terminu definējuma un/vai skaidrojuma formulējums.

Aplūkošanai izvēlēti pēc iespējas dažādi avoti – literatūras mācību grāmatas, rokasgrāmatas, mācību palīglīdzekļi, interneta resursi un elektronisko līdzekļu materiāli (sk. 6. pielikumā), kas skolēniem izmantojami literatūras mācību procesā.

Dažādu iemeslu dēļ ārpus pētījuma loka palikušas skolēnu darba lapas un burtnīcas, skolotāja grāmatas, interaktīvās tāfeles materiāli, kā arī tehniskie mācību līdzekļi, kas mūsdienās vairs netiek aktīvi izmantoti literatūras mācībās, – diafilmas, diapozitīvi, televīzijas mācību raidījumi u. c. Ārpus aplūkojamo materiālu klāsta palikuši arī LAT2 mācību līdzekļi, t. sk. Latviešu valodas apguves valsts aģentūras (LVAVA) mācību līdzeklis vidusskolēniem (Burima, Rinkeviča, Baltace 2007; Bernāne, Pamiļjane, Sakova 2007; Plātere, Strode 2007; Kivleniece, Lielanse, Pizāne 2007), Latviešu valodas aģentūras (LVA) mācību līdzeklis 7.–9. klašu skolēniem

(Kalve, Stikāne L7 2011; Kalve, Stikāne L8 2011; Kalve, Stikāne L9 2011), arī izdevniecības „Zvaigzne ABC” 2013. gada izdevumi u. c.

Literatūrzinātnes terminu apskats mācību līdzekļos hronoloģiski skatāms ciešā saistībā ar latviešu literatūras didaktikas attīstību un galvenajām pamatnostādņēm. Elita Stikute pētījumā par literatūras didaktikas jautājumiem (no 1940. gada līdz 1991. gadam) šķir četrus galvenos tās attīstības posmus (Stikute 2010, 105–164). Lai gan padziļināts tēmas apskats veidots par jaunākajiem literatūras mācību līdzekļiem (kopš 1991. gada), ieskicēts arī terminu apskats latviešu literatūras didaktikas attīstības ceturtajā posmā (1978–1991), lai uzskatāmāk atklātu galvenās pārmaiņas terminoloģijas jautājuma risināšanā literatūras mācību priekšmeta apgūvē. Interesants terminoloģiskais materiāls atklājas, aplūkojot mācību līdzekļus arī daudz senākā pagātnē, piem., K. Dziļlejas sastādītajās daiļliteratūras hrestomātijas grāmatās „Darbs un Dzīve” 20. gadsimta 20. gados (Dziļleja 1921^a; Dziļleja 1922^b; Dziļleja 1922^c u. c.), Emmas Andersones sakārtotajās literatūras hrestomātijas grāmatās 40. gados (Andersone 1946; Andersone 1947 u. c.), kā arī pirmajās mācību grāmatās, ko veidojuši autoru kolektīvi 60. gados (Andersone, Niedra, Vasiļevska 1961; Andersone, Niedra 1962 u. c.). Taču minēto posmu mācību līdzekļos par sistemātisku un visaptverošu literatūrzinātnes terminoloģijas atspoguļojumu runāt vēl nevar. Literatūrteorijas, tostarp – terminoloģijas, apguves jautājumu nozīmība īpaši aktualizēta, sākot ar 60. gadiem. Tas lasāms latviešu literatūras didaktikas speciālistu, piem., Mirdzas Gailes (Gaile 1973), Helgas Grases (Grase 1962; Grase 1964), Riharda Kārkla (Kārklis 1981), Jāņa Rudzīša (Rudzītis 1993; Rudzītis 1994–1995; Rudzītis 2000) (plašāk par to var lasīt rakstā „Vispārīgs pārskats par literatūrzinātnes terminiem skolas mācību līdzekļos” (Helviga 2014^c).

Mūsdienīga pieeja literatūras teorijas jautājumu apgūvē koncentrēti atspoguļota Māras Runes monogrāfijā „Stratēģijas literatūras apgūvē pamatskolā”, kurā lasāms: „Visus literatūras teorijas elementus skolēniem var iemācīt procesā, viņi dekodē tos. Lai kļūtu par labu lasītāju, literatūras teorija vajadzīga tādā mērā, lai skolēna rīcībā nodotu visus līdzekļus, kuri nodrošina iespējas strādāt ar literāro darbu. Ir jāapgūst tādi paņēmieni, ar kuriem skolēns tuvojas teksta izpratnei, prot saskatīt, kā izteiksmes līdzeklis funkcionē literārā darbā, kā iespaido tekstu un lasītāja uztveri.” (Rune 2003, 72–73) Šāda pieeja lielā mērā nodrošina tās pamatprasības literatūras mācību priekšmeta apgūvei, ko nosaka Ministru kabineta noteikumi (sk. MK 2006; MK 2008), resp., mācību priekšmeta standarts. Literatūras standarts nenosaka, cik un kādi termini skolēnam jāapgūst, bet ietver informāciju par literatūras veidiem, žanriem (vidusskolā – arī par virzieniem), kompozīciju, valodu, tēmu, ideju, tēliem, sižetu, tēlainās izteiksmes līdzekļiem, ritma elementiem, saistot to apgūvi ar skolēna visdažādākajām darbībām un prasmēm – *uztver, saskata, salīdzina, raksturo, saprot, analizē, vērtē* u. tml. Tātad mūsdienās mācību grāmatu un citu mācību līdzekļu autori (tāpat kā skolotāji) var samērā brīvi izvēlēties, kādā veidā, cik daudz un kurus terminus skaidrot.

Promocijas pētījumā izmantots ekscerpētais materiāls no dažādu gadu mācību līdzekļiem, bet pārskats par jaunāko posmu iesākts ar nelielu **ieskatu 20. gadsimta 70.–90. gadu grāmatās**, ko nosacīti varētu dēvēt par „**iepriekšējās paaudzes**” mācību līdzekļiem.

Kopš 20. gadsimta 60. gadu vidus literatūras mācību saturā „liela uzmanība tika pievērsta literatūras teorijas jautājumiem, kuru zināšanas nepieciešamas pilnvērtīgai literāra darba uztverei, izpratnei un analīzei” (Stikute 2010, 142). Loģiski, ka šāda tendence ietekmē arī pārmaiņas mācību grāmatās. No 60. gadiem līdz pat 90. gadu otrajai pusei literatūras mācību grāmatas pamatskolai (sākot no 4. klases, vēlāk – 5. klases) tiek dēvētas par *literatūras hrestomātiju*, kas atbilstoši definīcijai nozīmē ‘sistemizēts darbu vai darbu fragmentu krājums’, bet, sākot no 9. klases, mācību grāmatas dēvē par *literatūru*. Šajā laikposmā literatūras mācību grāmatas izstrādājuši autoru kolektīvi, zināmākie mācību grāmatu autori ir Sigma Ankrava, Aleksejs Apinis, Dagmāra Ausekle, Uldis Auseklis, Imants Auziņš, Marta Balode, Anita Banga, Beatrise Cimermane, Dzidra Cīrule, Oto Čakars, Ieva Kalniņa, Rita Laķe, Zaiga Lasenberga, Ērika Zimule u. c. Lai gan literatūras teorijas jautājumiem pamatskolas klašu mācību grāmatās ir tikai pastarpināta loma, tomēr atsevišķu terminu skaidrojums ir konstatējams. Piem., mācoties par tautasdziesmām, 5. klases skolēniem (Ausekle u. c. L5 1995) minēti termini *pēda*, *trohajs*, *daktils*, *salīdzinājums*, *paralēlisms*, *epitets* u. tml., kā arī dots to definējums un skaidrojums kopā ar nelielu ilustratīvo materiālu. Terminu resp. tajā nosaukto jēdzienu skaidrojums parasti ir aprakstošs, piem.:

Dzejas valoda ir ritmiska jeb saistīta. Tajā vienmērīgi atkārtojas uzsvērtas un neuzsvērtas zilbes. Zilbju grupu, kas atkārtojas dzejas rindā, sauc par pēdu. (5. kl., 6)¹⁸

Dažkārt terminam dota konkrēta definīcija, piem.:

Par salīdzinājumu sauc tādu tēlainās izteiksmes līdzekli, kur attēlojamo priekšmetu vai parādību salīdzina ar kādu citu priekšmetu vai parādību. (5. kl., 8)

Pamatskolas posma grāmatās ir ap piecdesmit terminu. Tas ir samērā nedaudz, ja salīdzina ar jaunākiem mācību komplektiem. Terminu izvēli nosaka apgūstamais materiāls, ko varētu iedalīt šādās nosacītās grupās: 1) folklorā (*brīnumu pasakas, buramie vārdi, dziesmu folklorā, dzīvnieku pasakas, mīklas, sadzīves pasakas, sīkā folklorā, tautasdziesma, vēstītāja folklorā*); 2) daiļliteratūras valodā (*alegorija, aliterācija, deminutīvs, epitets, hiperbola, metafora, paralēlisms, personifikācija, stilizācija*); 3) metrika (*daktils, pēda, trohajs*); 4) žanristika (*fabula, literārā pasaka, mīts, novele, publicistika, stāsts*); 5) dramaturģiska darba elementi (*atrisinājums, dialogs, ekspozīcija, kāpinājums, kulminācija, monologs, remarka, sarežģījums*).

Paralēli mācību grāmatām literatūras teorijas jautājumu apgūvē tiek izmantots mācību palīglīdzeklis – Helgas Grases „Ievads literatūras teorijā” –, kas izdots atkārtoti vai ik katru gadu un kopš 70. gadu vidus līdz pat 90. gadu vidum kalpo kā papildinājums literatūras hrestomātijas grāmatām 4.–8. (vēlāk 5.–9.) klasei (šeit citēšanai izmantots 1988. gada izdevums, Grase 1988). Galvenās satura daļas un līdz ar to terminu sistēmas struktūra brošūrā „Ievads literatūras teorijā” ir: *Daiļliteratūra – vārda māksla; Folklorā; Priekšpadomju un padomju laikmeta daiļliteratūra; Daiļdarbs un tā galvenie elementi; Daiļdarba valoda; Ritmiskā jeb saistītā valoda; Daiļliteratūras veidi un žanri*. Terminu skaidrojumi nav viendabīgi ne formas, ne apjoma ziņā: atsevišķos gadījumos tie ir lakoniski definējoši, bet citos – informatīvi aprakstoši. Tos papildina ilustratīvais materiāls, piem.:

¹⁸ Šeit un turpmāk – skaitlis iekavās aiz piemēra norāda ne tikai lappusi, bet, kur nepieciešams, arī klasi, kurā citāts atrodas iepriekšējā atsaucē minētajā izdevumā.

Stāsts ir epikas paveids, kas vēstī par vienu vai vairākiem ievērojamiem notikumiem varoņu dzīvē. Stāsti, piemēram, ir V. Lāča „Vanadzīņš”, A. Griguļa „Caur uguni un ūdeni”, A. Upīša „Sūnu Ciema zēni”. Stāstā iezīmējas galvenie notikumi un vairākas blakus norises. Tajā ievīti apraksti un dialogi. Bez galvenajiem varoņiem parādīti arī sekundārie tēli. (26)

Pie *drāmas* plašākajā nozīmē pieder sacerējumi, kas uzrakstīti darbojošos personu sarunu formā. Šā veida sacerējumos dzīve atspoguļota darbībā, varoņu savstarpējās sadursmēs un cīņā. Dramatiskie darbi domāti izrādēm uz skatuves. Tos sauc arī par *lugām*. (38)

Brošūrā „Ievads literatūras teorijā” atrodama informācija par vairāk nekā simts terminiem, tas ir divreiz vairāk nekā mācību grāmatās atrodamo terminu klāsts. Skolēniem piedāvāts daudz vairāk terminu daiļdarba valodas raksturošanai (*anafora, asonanse, divkāršojums, enklīze, epifora, metonīmija, sinekdoha, tropi*) un ritmikas skaidrošanai (*amfībrahijs, anapests, brīvā dzeja, brīvās vārsmas, cezūra, dipodija, jamps, pantmērs, sillabiskais vārsmojums, toniskais vārsmojums*). Skaidroti arī literatūras veidu nosaukšanai izmantotie termini (*drāma, epika, lirika*) un papildināts terminu saraksts literatūras paveidu un žanriskās piederības apzīmēšanai (*apraksts, balāde, dzejolis, eposs, komēdija, himna, lirika, liroepika, miniatūra, poēma, romāns, traģēdija*). Tāpat arī vienīgi H. Grases brošūrā (atšķirībā no aplūkotā posma mācību grāmatām) doti atskaņu veidu nosaukumi (*aptverošās, blakus, daktiliskās, divzilbju, gredzenveida, krusteniskās, pamīšus, pilnīgās, sievišķās, trīszilbju, vienzilbju, vīrišķās*) un daiļdarba galveno elementu termini (*ideja, kompozīcija, sižets, temats, tēli, valoda*). Šis mācību palīglīdzeklis veidojis pamatizpratni par literatūras teorijas jautājumiem un pamatterminiem pamatskolas kursā vairākām paaudzēm.

Vidusskolā (9.–11. klasē, vēlāk 10.–12. klasē) terminu skaidrošanai attiecīgajā laikposmā izmantots cits paņēmieni: mācību grāmatas beigās pievienota sadaļa „Grāmatā izmantotie svešvārdi”, kurā tiek skaidroti gan vispārlietojamās leksikas svešvārdi, gan arī ar svešvārdiem nosaukti literatūrzinātnes termini. Piem., 1990. gadā izdotajā grāmatā „Literatūra 9. klasei” (Ausekle u. c. L9 1990) pievienoti aptuveni 150 svešvārdu skaidrojumi, no tiem viena ceturtdaļa ir literatūrzinātnes termini; 1996. gadā izdotajā grāmatā „Literatūra 10. klasei” (Ankrava u. c. L10 1996) skaidroti ap 500 svešvārdu, no kuriem arī apmēram viena ceturtdaļa ir literatūrzinātnes termini. Tādējādi skolēns līdzās vispārlietojamās leksikas svešvārdiem (tādiem kā *aisbergs, akords, aktuāls* u. c.) noskaidro arī vārdu *aforisms, alegorisks, aliterācija* u. c. nozīmi. Svešvārdu skaidrojumā resp. glosārijā vārdi sakārtoti pēc alfabētiskā principa, dots arī cilmes vārds. Lasot šādu glosāriju, skolēni attiecīgos vārdus, iespējams, pat neuztver kā literatūrzinātnes terminus. Vārdu skaidrojums ir lakonisks, neviendabīgs, bez norādes par piederību konkrētās nozares terminoloģijai, arī bez ilustratīvā materiāla, piem.:

Aforisms (gr. aphorismos) – īss teiciens, domu grauds, kas izsaka kādu vispārinātu domu. (291)

Alegorisks (gr. alegoria) – kādas parādības nosacīts attēlojums ar citu konkrētu parādību, citādi izteikts. (291)

Nav grūti saskatīt līdzību vai pat precīzu sakritību ar svešvārdu vārdnīcu šķirkļiem (piem., SvV 1969; SvV 1978). Pozitīvi vērtējams fakts, ka skolēns vienuviet – mācību grāmatā – var meklēt norādes par neskaidro vārdu (arī terminu) nozīmi. Bet terminoloģiskā aspektā veidojas liels izkropļojums, jo tie termini, kas

izteikti ar pašcilmes vārdu, protams, glosārijā nav ietverti. Nav skaidroti arī tie svešvārdi (resp. termini), kas konkrētās klases grāmatā nav atrodami vai ir skaidroti jau iepriekš, tāpēc šo izdevumu nevar uzskatīt par sistēmisku terminoloģijas avotu, kas sniedz pamatterminu skaidrojumu. Tomēr aplūkoto literatūrzinātnes terminu kopskaits vidusskolas mācību grāmatās (apmēram 250) ir ievērojami lielāks nekā pamatskolas mācību grāmatās. Jaunapgūstamo svešvārdu vidū ir tādi termini kā *almanahs, apokrifs, beletristika, distihs, ekspresija, epitāfija, epopeja, feļetons, haika, heksamets, humoreska, idille, impresionisms, leģenda, memuāri, oda, parodija, personāžs* u. c. To skaitā ir daudz tādu terminu, kas literatūrzinātnes terminu vārdnīcā (ĪLTV 1957; MLTV 1965) līdz tam vēl nav skaidroti, piem., *arhetips, bestiārijs, bestsellers, dadaisms, desižetiskums, eklektisms, eksistenciālisms, epifānija, feerija, interpretācija, pastičo, protosizets, sirreālisms, štamps, tipāžs* u. c. Tādējādi šī mācību literatūra uzskatāma par nozīmīgu zinātnisku papildinājumu nozares terminogrāfijā, neskatoties uz minētajiem apgrūtinājumiem terminoloģijas izklāstā.

Atskatoties uz 20. gadsimta 70.–90. gadu kopainu, par galveno terminu resursu jāatzīst grāmata „Literatūras teorija”, kas apakšvirsrakstā nodēvēta par mācību palīgļīdzekli vidusskolēniem un kam kopš 1978. gada ir vairāki izdevumi (citēšanai izmantots 1983. gada izdevums, sk. Bībers u. c. 1983). Tajā daiļliteratūra aplūkota ne tikai kā viens no mākslas veidiem, bet atbilstoši laikmeta nostādņām izvērsti skaidrots tās *šķiriskums, partejiskums* un *tautiskums*. Literatūras teorijas (un līdz ar to arī terminu) skaidrojums izkārtots trīs nodaļās: 1) literatūras teorijas priekšmets un uzdevumi; 2) daiļdarbs un tā elementi; 3) daiļliteratūras process. Daudz uzmanības veltīts terminiem, kas saistīti ar tēlainās izteiksmes līdzekļu nosaukumiem, ar stilistisko figūru nosaukumiem, kā arī ar daiļliteratūras žanru nosaukumiem. Šis ir vienīgais „iepriekšējās paaudzes” mācību līdzeklis, kurā tiek skaidroti termini, kas raksturo dzejas vārsmojuma sistēmu (*metriskā jeb antīkā vārsmojuma sistēma, sillabiskā jeb zilbiskā vārsmojuma sistēma, sillabotoniskā vārsmojuma sistēma, toniskā vārsmojuma sistēma, brīvais vārsmojums*), nosauktas dažādas pantu un dzejoļu formas (*Alkaja strofa, Asklepiāda strofa, Oņegina strofa, Raiņa sonets, Sapfo strofa* u. c.). Sastopami atsevišķu virsjēdzienu terminoloģiskās sistēmas izvērsumi, piem., *romāns (biogrāfiskais, filozofiskais, piedzīvojumu, sadzīves, satīriskais, sociālais, vēsturiskais, zinātniski fantastiskais), stāsts (īsa, garais)*.

Definīcijas ir īsas, neizvērstas, grafiski izceltas no pārējā teksta, piem.:

Elipse jeb izlaidums ir sintaktiska konstrukcija, kurā trūkst viena vai vairāku teikuma locekļu. (96)

Nereti termins dots sinonīmijā, piem., *elipse jeb izlaidums, pretnostatījums jeb antitēze, toniskā jeb akcentētā vārsmojuma sistēma, gredzens jeb aploce, pāru jeb blakus atskaņas, pamīšus jeb krusteniskās atskaņas, divrinda jeb distihs* u. tml. Bet ir arī gadījumi, kad dots tikai viens no sinonīmiskajiem terminiem, piem., *brīvā dzeja* (neminot *verlibrs*), *pārnesums* (neminot *enžambemens*) u. c. Dažkārt „Literatūras teorijā”, svešvārdu skaidrojot, iekavās norādīts ļoti burtisks latviskais ekvivalents, piem., *heksamets (sešmērs), pentamets (piecmērs)*. Kā zināms, ne *piecmērs*, ne *sešmērs* latviešu literatūrzinātnes terminoloģijā nav ieviesies.

20. gadsimta 70. gados joprojām nav stabilitātes dzimtes izvēlē atsevišķu dzejoļu formu nosaukumos. Grāmatā lietoti sieviešu dzimtes vārdi *soneta* un *trioleta*,

kaut gan jau V. Valeiņa „Poētikā” (Valeinis 1961) un MLTV (MLTV 1965) lietots mūsdienās par normatīvu atzītais variants vīriešu dzimtē – *sonets, triolets*.

Par grāmatas „Literatūras teorija” būtiskāko trūkumu jāmin terminu nesaskaņotie skaidrojumi terminoloģiskajā mikrosistēmā. Šī apgalvojuma pamatojumam alfabētiski apkopoti termini, kas nosauc epikas dažādos žanrus (pieraksta grafiskais noformējums ir vienādots):

Anekdote ir neliels stāstiņš par kādu jocīgu atgadījumu. (149)

Apraksts stāsta par konkrētiem notikumiem un personām. Apraksta galvenā pazīme ir dokumentalitāte. (147)

Par epopeju mēdz apzīmēt tādu romānu, kurā plaši un vispusīgi atspoguļota tautas dzīve kādā nozīmīgā laikmetā. (145)

Esejas ir mākslinieciski kritiski apcerējumi par kādu parādību, mākslinieku, rakstnieku vai literāru darbu. (149)

Feļetons, humoreska, pamflets ir epikas paveidi ar satīrisku un humoristisku nokrāsu. (149)

Miniatūra parasti ir maza apjoma tēlojums ar pārdomu raksturu. (149)

Nostāsts arī pieder pie mazās epikas formām, tajā attēloti autora piedzīvojumi, atmiņas, pārdomas. (150)

Novele ir mazā epikas forma. Noveles saturs veltīts kādam atsevišķam, neparastam, negaidītam notikumam cilvēka dzīvē. (146)

Pasaka ir tāds sacerējums prozā (retāk dzejā), kas stāsta par izdomātiem, reizēm fantastiskiem notikumiem. (142)

Romāns ir episko darbu pati plašākā forma, kurā atspoguļots sarežģīts dzīves process, daudzpusīgi attēlots laikmets un cilvēku dzīve. (144)

Stāsts ir sacerējums, kurā autors pastāsta par dažiem zīmīgiem notikumiem vai arī par vienu atsevišķu posmu cilvēka dzīvē. (146)

Teika, tāpat kā pasaka, izveidojusies sirmā senatnē. Atšķirībā no pasakas teika parasti mēģina kaut ko noskaidrot, pamatot, atklāt, piemēram [...]. (143)

Liriska rakstura aprakstus mēdz saukt par tēlojumiem. (148)

Kā redzams, definīciju uzbūve ir neviendabīga, saturiski tā ir ne tikai vienkāršota, bet reizēm arī nezinātniska: trūkst saskaņotības semantiski saistītu terminu grupā, nav norādīts ne kopīgais, ne būtiskākā pazīme, kas šķir vienu jēdzienu no cita. Lasot burtiski, ir jāpieņem, ka *anekdote ir stāstiņš, esejas ir apcerējumi, miniatūra ir tēlojums*, bet *tēlojums ir apraksts*. Iespējams, ka terminoloģiskā neprecizitāte ir radusies no autoru iedomātas nepieciešamības maksimāli vienkāršotā veidā sniegt (vidusskolēniem!) priekšstatu par galvenajiem literatūrzinātnes teorijas jautājumiem. Un tomēr – tikko aplūkotais mācību līdzeklis (ar apmēram 350 literatūrzinātnes terminu skaidrojumiem) uzskatāms par apjomīgāko un līdz ar to arī nozīmīgāko terminu resursu mācību līdzekļos 20. gadsimta 70.–90. gados.

Kopš 90. gadu otrās puses mācību vidē nonāk pavisam jaunā pieejā veidotas literatūras mācību grāmatas, ko varētu dēvēt par „**jaunākās paaudzes**” **mācību grāmatām**. Tuvāk aplūkoti izdevniecību „Zvaigzne ABC” (autori Daina Auzāne, Inese Auziņa, Dace Dalbiņa, Rūta Kārkliņa, Dace Lūse, Mārīte Milzere, Gunta Sālījuma, Lita Silova, Ingrīda Strēle, Jānis Strēlis, Daina Štokmane, Iveta Vīduša, Aldis Vēvers, Inga Zemīte), „RaKa” (autore Inese Karūsa, Elizabete Leite, Aija Pastare, Māra Rune, Anita Skalberga, Ineta Spolīte, Skaidrīte Šķimele, Vaira Štāle) un

„Pētergailis” (autores Aija Kalve, Ilze Stikāne, Silvija Tretjakova) izdevumi, kur autori veido konceptuāli saskaņotus mācību komplektus.

Mācību grāmatās no **izdevniecības „Zvaigzne ABC”** komplekta 5.–9. klasei (Sālījuma, Zemīte L5 1999; Kārklīņa, Strēle, Strēlis L6 1999; Milzere u. c. L7 1999; Milzere u. c. L8 1999; Milzere u. c. L9 2000) kvantitatīvo rādītāju dinamika ir no 25 terminiem (5. klasē) līdz 80 terminiem (9. klasē). Definīcijas pēc formas ir ļoti lakoniskas, bet skaidrojums biežāk ir aprakstošs, nevis definējošs, piem.:

***Idille** – dzejolis vai glezna, kurā attēlotas skaistas, mierīgas ainas.* (5. kl., 84)

***Monologs** – vienas personas runa.* (6. kl., 95)

*Izplatīta dzejas forma ir **sonets**. Sonetu veido 2 četrindes un 2 trīsindes, tātad kopā – 14 dzejas rindas jeb vārsmas.* (7. kl., 186)

***Saišinātajā sonetā** ir 9 rindas jeb vārsmas. [...] latviešu literatūrā ieviesis Rainis. Tāpēc to mēdz saukt par Raiņa sonetu.* (7. kl., 186)

Skaidrojamo terminu izvēli un izkārtojuma principu nosaka tas materiāls, kas tiek piedāvāts lasīšanai. Definīcija un skaidrojums parādās pie attiecīgās tēmas, piem., 5. klasē, lasot tautas pasakas, tiek skaidroti termini *brīnumu pasakas, dzīvnieku pasakas, sadzīves pasakas*; 6. klasē, iepazīstoties ar dzejas specifiku, skaidroti termini *ritms, vārsmas, pants, atskaņas*; 7. klases grāmatā ir plaša dzejas nodaļa (Auseklis, Pumpurs, Aspazija, Rainis), tāpēc ietverts daudz ar liriku saistītu terminu skaidrojums – *alegorija, aliterācija, asonanse, ideja, sonets, saišinātais sonets*; 8. klasē, apgūstot Agatas Kristi kriminālromāna „Austrumu ekspresis” fragmentus, tiek skaidroti termini *atrisinājums (kriminālsīžetā), ekspozīcija (kriminālsīžetā), formula, kriminālliteratūra, kriminālsīžets, kulminācija (kriminālsīžetā)*.

Tā kā terminu izvēle un izvietojums ir ciešā saistībā ar aplūkojamo literāro materiālu, viens un tas pats termins var atkārtoties vairākkārt, piem., ar dramaturģiju saistītie termini skaidroti 5. klasē saistībā ar Annas Brigaderes pasaku lugu „Sprīdītis” (*luga, dialogs, monologs, remarka*), 6. klasē – ar Raiņa lugu „Zelta zirgs” (*dialogs, dramatisks sacerējums, iekšējais konflikts, intriga, konflikts, iekšējais monologs, polilogs*) u. tml. Kā redzams, jau iepriekš zināmajiem terminiem pievienojas arvien jauni, tas ir atbilstoši didaktikas principiem. Bet dažkārt situatīvais skaidrojums nodara zaudējumu terminoloģiskajai precizitātei, un skolēnam rodas nepieciešamība termina skaidrojumu pārbaudīt kādā no konteksta neatkarīgā terminogrāfiskā izdevumā, piem.:

***Dialogs** – divu personu saruna.* (5. kl., 92)

***Dialogs** – divu vai vairāku personu saruna.* (6. kl., 95)

Vidusskolas klasēs izdevniecības „Zvaigznes ABC” grāmatās (Silova, Vēvers, Vīduša L10 2003; Auzāne u. c. L11 2002; Auziņa, Dalbiņa L12 2003) terminu skaidrošana vairs nenotiek pēc situatīvā principa, bet gan pēc tematiskās vienotības principa, tādējādi atklājot terminoloģiskās mikrosistēmas. Katras grāmatas beigās atrodams kopsavilkums, kurā atrodama informācija par virzieniem, par literatūras veidiem, par pantmēru, par tēlainās izteiksmes līdzekļiem, par stila figūrām, par literārā darba elementiem, par dažādām teksta interpretācijas pieejām u. tml. Vidusskolas klašu grāmatās apmēram 16–18 lappusēs koncentrēti galvenie literatūras teorijas jautājumi, svarīgākie termini, to skaidrojums, dažkārt arī tabulas un shēmas, kas palīdz uztvert semantiski saistītu terminu sistēmu.

Otrs aplūkojamais „jaunākās paaudzes” izdevums ir **izdevniecībā „RaKa”** veidotie mācību komplekti (Rune u. c. L5 1998; Rune u. c. L6 1999; Rune u. c. L7

2000; Rune u. c. L8 2001; Rune u. c. L9 2002). Pamatskolas klašu grāmatās skaidroti apmēram 350 termini, bet šeit autore izmantojušas citu pieeju nekā iepriekš aplūkotajās „Zvaigznes ABC” grāmatās. Katras grāmatas beigās (5.–9. kl.) ir nodaļa „Ceļvedis literatūras pasaulē”, kurā uzskatāmi skaidrots, kas ir literatūras veidi, paveidi un žanri, folkloras veidi, sajūtu gleznas, tēlainās izteiksmes līdzekļi, dzejas izteiksmes savdabība, domraksta mācība. Katras klases grāmatā atrodama informācija par apmēram 30–40 terminiem. Izkārtojumā ievērotais tematiskās saistības princips stipri atvieglo terminoloģijas sistēmisku uztveri un izpratni, piem., vienuviet skaidroti termini *drāma, komēdija, traģēdija, traģikomēdija*. Parasti skaidrojums ir īss, piem.:

Atskaņas – skaņu sabalsojums vārsmas beigās. (5. kl., 148)

Asonanse – patskaņu atkārtojums. (6. kl., 157)

Epitets – spilgts un tēlainš priekšmeta vai parādības apzīmējums. (7. kl., 205)

Dažreiz (īpaši 5. klasē) autore izvēlējušās literatūras teorijas jautājumus ievīt vēstījumā, kas domāts lasītājam, piem.:

Prozas taka tevi iepazīstina ar literāro pasaku – darbu, kurā neiespējama savijas ar īstenību un kuram atšķirībā no tautas pasakas ir zināms autors. (5. kl., 142)

Vidusskolas klasēm autoru kolektīva A. Skalbergas vadībā izstrādātajās grāmatās (Skalberga L10 1999; Skalberga L11 2000; Skalberga L12 2001) terminu izkārtojumā vērojams gan situatīvās noteiktības princips, gan tematiskās vienotības princips (piem., tēlainās izteiksmes līdzekļi, strofu un pantu formas u. tml.). Īpaša uzmanība veltāma 11. klases mācību grāmatā iekļautajai „Literatūras teorijas mazajai vārdnīcai” (Skalberga L11 2000, 301–321), kurā 21 lappuses apjomā alfabētiskā izkārtojumā skaidroti vairāk nekā 150 termini. Vairākiem terminiem – *atskaņas, romāns, strofika* u. c. – norādīti un skaidroti arī apakštermini, piem.: *atskaņas* – pēc atskaņu izkārtojuma pantā (*blakus, krusteniskās, gredzenveida, klejojošās*), pēc atskaņoto zilbju skaita (*vienzilbju* jeb *vīrišķās/neskanīgās, divzilbju* jeb *sievišķās/skanīgās, trīszilbju* jeb *daktiliskās, četrzilbju* jeb *hiperdaktiliskās*), pēc fonētiskā skanīguma (*pilnīgās, daļējās*), pēc morfoloģiskā veidojuma (*vienkāršās, saliktās*). Tādējādi terminu kopskaits „Literatūras teorijas mazajā vārdnīcā” palielinās vēl apmēram par piecdesmit vienībām. Alfabētiskā izkārtojuma principu dažviet nomaina tematiskās vienotības princips, piem., vienuviet raksturoti speciālie valodas tēlainības līdzekļi (*epitets, oksimorons, salīdzinājums*), tropi (*alegorija, eifēmisms, hiperbola*), atkārtojuma figūras (*anafora, divkāršojums, daudzkaršojums, epifora*), retoriskās figūras u. tml. Atklājas terminoloģiskās mikrosistēmas, kas veicina izpratni. Terminu skaidrojums ir neviendabīgs. Dažkārt tas ir pārlietu lakonisks, piem.:

Baltās vārsmas – neatskaņotas rindas. (11. kl., 302)

Epigramma – īss satīriskas rakstura dzejolis, kurā izsmieta kāda persona. (11. kl., 304)

Bet turpat līdzās atrodami daudz plašāk izvērsti skaidrojumi, piem., termins *romāns* skaidrots vairākās rindkopās, ietverot uzziņas materiālu par to, ko atspoguļo romāns, ar ko tas atšķiras no stāsta, kas raksturo romāna varoni, kur un kad meklējami termina aizsākumi, kad termins nostiprinājās latviešu literatūrā, u. tml. informāciju. Apjomīgākie šķirkļi, kā *hronotops, klasiskā drāma, sociālistiskais reālisms*, aizņem 15–20 rindas. Rakstīto tekstu vārdnīcā papildina grafiskas zīmes (pantmēru nosaukumu skaidrojumā), attēli (skaidrojot terminus *dadaisms, ekspresionisms, imāzinisms, impresionisms, konkrētā dzeja* u. c.), tabulas (atspoguļojot literatūras

veidus), shēmas (hronoloģiskajā pārskatā par literatūras virzieniem). Aiz termina skaidrojuma dots neliels ilustratīvais materiāls.

2009., 2010., 2011. gadā izdevniecībā „RaKa” izdotas A. Skalbergas jaunākās grāmatas vidusskolai trīs daļās (Skalberga 2009; Skalberga 2010; Skalberga 2011). Tās veidotas pēc mācību priekšmeta standarta un programmas, kas stājās spēkā ar 2009./2010. mācību gadu. Autore meklējusi jaunu pieeju terminoloģiskajam risinājumam. Grāmatas pirmajai daļai pievienota terminu vārdnīca, kurai ir divi tematiskie bloki: „Vārdnīca antīkās literatūras lasītājam” (*bukolika, ditirambs, epinīkija, monodiskā lirika, oda, panegiriks, prosodija, retorika, satīru drāma* u. c.) un „Vārdnīca renesanses literatūras lasītājam” (*Amadisa romāns, pikareskais romāns jeb blēžu romāns, humānisma drāma, petrarkisms, Spensera strofa* u. c.); savukārt trešajai daļai pievienota „Vārdnīca modernisma un postmodernisma literatūras lasītājam” (*absurda teātris, apziņas plūsma, dadaisms, dekonstrukcija, feministiskā kritika, intertekstuālisms, „jaunais romāns”, kafkaeska, modernisms, neomītisms* u. c.). Diemžēl mācību grāmatas otrajā daļā šādas terminu vārdnīcas nav. Šķirkļu kopskaits šajā komplektā nav liels – 66, bet dažviet vienu šķirkli veido vesela sistēma, piem., šķirklī *komēdija* tiek skaidroti arī klasiskās komēdijas elementi – *prologs, arods, agons, parabāze, ainas, eksods* u. tml. Terminu skaidrojums ir izvērsts, nereti tas aizņem vairākus desmitus rindu, minēts arī ilustratīvais materiāls, piem.:

Imadžisms – angļu un amerikāņu dzejas strāvojums, kas ziedu laikus piedzīvoja 1912.–1914. gadā un spēcīgi ietekmēja ASV un Lielbritānijas dzejnieku daiļradi un pēc tam arī kritiku. Imadžisma centrālā figūra bija amerikāņu dzejnieks Paunds, kas aizstāvēja brīvās vārsmas, sarežģītu tēlainību un poētisku bezpersoniskumu. Paunds pamudināja Dūlitlu savus dzejoļus parakstīt ar pseidonīmu H. D. Imadžiste un 1914. gadā sastādīja antoloģiju „Des Imagistes”. No dzejniekiem, kurus šis strāvojums vēlāk ietekmēja, minami T. S. Eliots, Stīvenss un Mūra. Ar imadžismu sākās modernisms angļvalodīgajā dzejā. (Skalberga 2011, 388)

Trešais salīdzināšanai izvēlētais komplekts – izdevniecībā „Pētergailis” izdotās grāmatas 4.–9. klasei (Kalve, Stikāne, Tretjakova L4 2006; Kalve, Stikāne, Tretjakova L5 2006; Kalve, Stikāne, Tretjakova L6 2008; Kalve, Stikāne L7 2009; Kalve, Stikāne L8 2010; Kalve, Stikāne L9 2012) – terminoloģiskā aspektā veidots daudz kompaktāks un sistēmiskāks nekā iepriekš aplūkotie. Skaidroto terminu kopskaits ir gandrīz divi simti (no 20 terminiem 4. klasē līdz 150 terminiem 9. klasē). To izvietojums ir ciklisks, aiz katras tematiskās nodaļas atrodams „Uzziņu dienests”, kurā skaidroti gan lasāmajā tekstā sastopamie jēdzieni (piem., *alerģija, maldugunis, troļļi, Zvaigznes diena* u. c.), gan literatūrzinātnes termini, gan arī citi ar literatūru saistīti procesi, piem., *Bērnu žūrija, Dzejas dienas* u. tml. No gada gadā daļa terminu tiek skaidroti atkārtoti (sadaļā „Tu jau to esi mācījies”) un papildināti ar jaunajiem (sadaļā „Jauna informācija”). Turklāt 7.–9. klases grāmatu beigās ir apkopojums „Uzziņu krātuve”, kura izkārtojumā ievērots alfabētiskais princips. Izvērstais daudzpakāpju strukturējums palīdz skolēnam orientēties terminu sistēmas apgūvē.

Aplūkojot vienas konkrētas semantiskās grupas terminus – tēlainās izteiksmes līdzekļu nosaukumus –, jāatzīst, ka terminu skaidrojums vai definējums arī šeit ir neviendabīgs (līdzīgi kā iepriekš aplūkotajā materiālā). Reizēm skaidrojums ir pietiekami izvērsts, viegli saprotams, papildināts ar dažiem piemēriem:

Epitets – vārds vai vairāki vārdi, kas tēlaini raksturo kādu priekšmetu, dzīvu būtņi vai parādību. Bieži epitets izteikts ar īpašības vārdu, piem., zeltaini pušķi [...] (4. kl., 31)

Atsevišķos gadījumos termina definējums ir veidots, gan precīzi norādot piederību attiecīgajai semantiskajai grupai (šajā gadījumā – tēlainās izteiksmes līdzekļiem), gan trāpīgi iezīmējot konkrētā jēdziena atšķirīgo pazīmi, piem.:

Salīdzinājums – tēlainās izteiksmes līdzeklis, kad vienu dzīvu būtņi, priekšmetu vai parādību salīdzina ar kādu citu [...]. (7. kl., 295)

Personifikācija – tēlainās izteiksmes līdzeklis, kad priekšmetiem, dzīvām būtņēm vai parādībām tiek piedēvētas cilvēka īpašības [...]. (7. kl., 294)

Bet ne vienmēr definējumā ir skaidra norāde par to, ka tie ir tēlainās izteiksmes līdzekļi, piem.:

Alegorija – pārnestas nozīmes tēla vai tēlu kopas lietojums kādas citas tēlu kopas vietā. [...] (7. kl., 294)

Epitets – tēlains apzīmētājs. [...] (7. kl., 294)

Metafora – vārdi, vārdu savienojumi vai dzejas rindas, kas saprotamas pārnestā nozīmē [...]. (7. kl., 294)

Līdzās mūsdienu mācību grāmatām mācību vidē tiek izmantoti arī dažādi **mācību palīg līdzekļi** – teorijas grāmatas, rokasgrāmatas u. c. uzziņas avoti. Dažkārt tajos koncentrēta informācija par kādas vienas konkrētas tematiskās jomas literatūrteorijas jautājumiem, piem., Dzidras Megi „Satin savu valodiņu! Tēlainās izteiksmes līdzekļi latviešu valodā 5.–9. klasei” (Megi 1995), Latviešu valodas aģentūras (turpmāk – LVA) „No modernisma līdz postmodernismam. Interaktīvs mācību līdzeklis literatūrā 10.–12. klasei” (LVA 2010.) u. tml.

Turpmāk sniegts ieskats četrās grāmatās, kas ir ļoti dažādas pēc apjoma un formas: Andreja Grāpja „Pieci soļi. Literatūrteorija pamatskolai” (Grāpis 1996) un „Literatūrteorija vidusskolai” (Grāpis 2001), Ē. Zimules „Literatūras rokasgrāmata skolēniem” (Zimule 1995) un I. Auziņas „Literatūras teorijas pamatjautājumi” (Auziņa 2011).

1996. gadā kā eksperimentāls mācību palīg līdzeklis iznākusi A. Grāpja grāmata „Pieci soļi. Literatūrteorija pamatskolai”, kurā piecu klašu (5.–9. kl.) skolēniem, autors 189 lappusēs apraksta un skaidro galvenos literatūrteorijas jautājumus, kā arī definē 115 terminus. Termina definējums izcelts no pārējā teksta, tas ir ļoti lakonisks, piem.:

Pantmērs – skaitliski ierobežots vienveida pēdu skaits vārsnā. (115)

Miniatūra – neliels tēlojums ar kodoļīgu saturu. (128)

Paralēlisms – divu parādību vai tēlu tiešs satuvinājums. (152)

Labs palīgs vidusskolēniem literatūrteorijas (t. sk. terminoloģijas) jautājumu apgūvē kopš 2001. gada ir A. Grāpja „Literatūrteorija vidusskolai”, kurā apkopota svarīgākā informācija, kas vidusskolēnam jāzina literatūras teorijas jautājumos. Terminu izkārtojums ir trīs tematiskajās nodaļās (*daiļliteratūra – mākslas veids; daiļliteratūras veidi, žanri un paveidi; literāra darba valoda*), tādēļ ērtākai terminu meklēšanai un atrašanai grāmatas beigās būtu lieti noderējis alfabētiskais rādītājs ar attiecīgo lappušu norādi, kā tas ir grāmatā „Pieci soļi”. Līdzīgi kā „iepriekšējās paaudzes” literatūras teorijas grāmatā (Bībers u. c. 1983) terminu skaidrošanā vērojamas dažādas pieejas. Dažviet dotas īsas definīcijas, bet biežāk gan termini ietverti garākos paskaidrojumos, piem.:

Hronotops – vienots laika un telpas tēls literārā darbā. (14)

Strofa – vārsmas, ko vieno kāda formas pazīme, kura periodiski atkārtojas. (60)

Simbolisks personificējums piešķir priekšmetam cilvēka apziņu, gribu un rīcību. (149)

Pārnestās nozīmes lietojums spēcīgi niansē vārda pamatnozīmi, tuvina epitetu citiem tēlainās izteiksmes līdzekļiem, visbiežāk – metaforai. (146)

Autors, atklājot savu pieeju teorijas un terminoloģijas attiecībām mācību literatūrā, raksta: „Līdzšinējā praksē pāragri uzsvērtā literatūrteorijas specifika, kas piebārstīta ar zinātnisku terminoloģiju, kaut būtu iespējams lietot vienkāršākus apzīmējumus; tas sarežģī mācību satura apguvi.” (Grāpis 1996, 185) Šāda pieeja izskaidro terminoloģisko definējumu precizitātes mazināšanos, akcentējot skolēniem vienkāršotu literatūrteorijas jēdzienisko izpratni.

A. Grāpja grāmata vidusskolēniem ir visbagātīgākais terminu avots mācību literatūrā, tajā atrodama informācija par apmēram četriem simtiem literatūrzinātnes terminu kopā ar ilustratīvo materiālu. Salīdzinājumā ar mācību grāmatās atrodamajiem terminiem „Literatūrteorija vidusskolai” sniedz niansētāku terminu izklāstu, vairāk ir vārdkopterminu un salikto terminu, kur diferencējošais komponents raksturo konkrēto terminu terminoloģiskajā mikrosistēmā, piem., *poēma* (viduslaiku, klasicisma, romantisma, reālisma, jaunlaiku, alegoriskā, dramatiskā, komiskā, liriskā, mītiskā, vēsturiskā); *drāma* (psiholoģiskā, romantiskā, liriskā, pilsoniskā, sadzīves, simbolu, ideju, intelektuālā, absurda, varoņdrāma, melodrāma); *atkāpe* (liriska, psiholoģiska, filozofiska, publicistiska, vēsturiska) u. tml.

Savdabīgi veidota Ē. Zimules „Literatūras rokasgrāmata skolēniem” (Zimule 1995), kurā terminoloģijas skaidrošanai ir atvēlēta vien grāmatas beigu daļa 12 lappušu apjomā. Kopskaitā tikai 20 terminu skaidrojums, lielākoties daiļrades pamattipu un literāro virzienu nosaukumi (*ekspresionisms, impresionisms, modernisms, naturālisms* u. c.). Bet daži termini piesaista interesi ar to, ka citur mācību literatūrā tie nav atrodami, piem., *deepizācija, desizetiskums*. Arī šajā darbā par galveno uzdevumu izvirzīta maksimāli atvieglināta termina apguve, nevis terminoloģiskā precizitāte, skaidrojums ir aprakstošs, tam dažkārt nemaz nav definējošu iezīmju, piem.:

Modernismam (fr. moderne – jaunākais, mūsdienīgais) piemīt jauna pasaules uztvere, domāšana, neierasta izteiksme, formas meklējumi. Modernisti netiecas mākslas vai literatūras darbā paust kādu ideoloģiju. (310)

I. Auziņas sakārtotā rokasgrāmata „Literatūras teorijas pamatjautājumi” (Auziņa 2011), kas izdota „Zvaigzne ABC” sērijā „Špikeris”, ir apjomā neliels izdevums (56 lappuses), bet terminu kopskaits ir samērā liels – apmēram 150. Beigās pievienots terminu alfabētiskais rādītājs, kas atvieglo meklējumus. Šo izdevumu no citiem līdzīgiem atšķir tas, ka nosauktas un skaidrotas arī teksta interpretācijas pieejas – *socioloģiskā pieeja, psihoanalītiskā pieeja, hermeneitiskā pieeja* u. c., piem.:

Hermeneitiskā pieeja paredz, ka, lasot tekstu, pētnieks izvirza hipotēzes par teksta turpinājumu un vēro, kā tas piepildās vai nepiepildās. Lasīšana kļūst par interesantu spēli. (50)

Ikviena no minētajiem mācību palīglīdzekļiem papildina terminoloģisko materiālu ar kaut ko īpašu, jo terminu izvēlē un skaidrojumā katrs autors izvēlējies atšķirīgu pieeju. Bez jau aplūkoto mācību palīglīdzekļiem, protams, ir vēl citi, kuros atrodama terminoloģiska rakstura informācija, piem., sērijas „Universāls

palīglīdzeklis skolēniem” pirmajā grāmatā „Literatūra. Māksla” (Palīglīdzeklis 1997) skaidroti apmēram 30 termini, bet tas ir tulkots darbs un pēc satura vairāk atbilst populārzinātniskam materiālam, tāpēc netiek šeit analizēts.

Pēdējo gadu laikā arvien biežāk tiek diskutēts par drukāto grāmatu aizstāšanu ar datorizētajiem mācību līdzekļiem (sk. piemēram, Lielbārde_e). Digitālo mācību līdzekļu ienākšana mācību vidē ir neizbēgama arī humanitāro zinātņu mācību priekšmetu, t. sk. literatūras, apgūvē. Šajā pētījumā dots ieskats trijos **elektroniskajā mācību vidē pieejamos materiālos**.

2010. gadā LVA izstrādāts interaktīvs mācību līdzeklis literatūrā 10.–12. klasei „No modernisma līdz postmodernismam” (LVA 2010_e). Tā ir aizraujoša multimediju programma DVD formātā, kas piedāvā daudzveidīgu kultūras, t. sk. literatūras, ainu, ietverot bagātīgu literatūrteorētisku, enciklopēdisku un ilustratīvu materiālu. Programma izstrādāta gan kā atbalsts latviešu valodas, literatūras un kulturoloģijas skolotājiem, gan kā ļoti saistošs un mūsdienīgs mācību palīglīdzeklis vidusskolēniem. Mācību līdzekļa autori Maira Valtere, Lita Silova, Ieva Dubiņa un Raimonds Briedis apkopojuši informatīvu un ilustratīvu materiālu par četrpadsmit tēmām – literatūras virzieniem, stiliem, strāvojumiem (*simbolisms, dekadence, impresionisms, ekspresionisms, imāzinisms, konstruktīvisms, eksistenciālisms, sirreālisms, neoklasicisms, pozitīvisms, sociālistiskais reālisms, neoromantisms, neoreālisms, postmodernisms*), kas atspoguļoti tiem raksturīgā interaktīvā vidē.

Katra no programmas četrpadsmit daļām veidota kā nosacīts šķirklis, kura struktūrā ietilpst ne tikai kultūras parādības nosaukums jeb termins un definīcija, bet arī vairāki atslēgvārdi, kas raksturo tā būtību, minēti raksturīgākie pārstāvji pasaules un latviešu literatūrā, norādīta saikne ar citām mākslas nozarēm, kā arī pievienoti dažādi multimedijāli materiāli – teksta fragmenti no daiļdarbiem, attēli (gleznas, zīmējumi, fotogrāfijas), audioieraksti (dziesmas, skaņdarbu fragmenti, balss ieraksti), videoieraksti (fragmenti no teātra izrādēm, kinofilmām, televīzijas raidījumiem). Neizvēršot apskatu dziļāk katra šķirklī „pieturzīmēs”, ieskatam sniegta šķirklī *simbolisms* sākumdaļa:

Simbolisms (grieķu val. symbolon ‘zīme’) – virziens literatūrā un mākslā, kas par galveno izteiksmes līdzekli izvirzīja simbolu – daudznozīmīgu tēlu, ko izziņāt iespējams nevis racionāli, bet ar intuīcijas starpniecību. Literatūrā virziens izveidojās Francijā 19. gadsimta 80. gados dzejnieku S. Malarmē, A. Rembo un P. Verlēna daiļradē. 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā virziens pastāvēja arī Austrijā un Vācijā – R. M. Rilke, H. fon Hofmanstāls, S. George, Beļģijā – M. Māterlinks, E. Verhārens, Krievijā – D. Merežkovskis, Z. Gipiusa, V. Solovjovs, V. Brjusovs, K. Baļmonts, F. Sologubs, A. Bloks, A. Belijs. Latviešu literatūrā simbolisma iezīmes atrodamas Raiņa dramaturģijā („Uguns un nakts”) un dzejā, E. Virzas, V. Eglīša, H. Eldgasta un J. Akuratera daiļradē.

Ļoti blīvajā, daudzslāņainajā informatīvajā un ilustratīvajā materiālā nepazaudēt galvenos šķirklīvārdus palīdz elektroniskajā vidē izmantojamie pārlūkošanas līdzekļi – plāns, karte u. tml. Arī definīcija katrā šķirklī atrodama stingri noteiktā vietā, tāpēc šo interaktīvo mācību līdzekli var izmantot arī kā attiecīgo literatūras terminu skaidrojošu materiālu, lai gan definīcijas nav viendabīgi veidotas. Svarīgāk par terminogrāfisko precizitāti arī šajā izdevumā ir jēdzieniskā skaidrība un spilgti ilustratīvie materiāli.

Vēl viens no elektroniski izmantojamiem mācību palīg līdzekļiem ir interneta vietne www.skolenam.lv, kura vēl ir izstrādes procesā. Sadaļas „Literatūra” (sk. Literatūra_e) trīs apakšnodaļās (*literatūras veidi un žanri; literatūras virzieni; literāro darbu izteiksmes veidi*) atrodama informācija par apmēram 130 literatūrzinātnes terminiem. Tā kā lielākoties terminu skaidrojumi sakrīt ar „Zvaigzne ABC” mācību grāmatām un A. Grāpja „Literatūrteorija vidusskolai”, tad atkārtota uzmanība to aplūkošanai nav nepieciešama.

Un visbeidzot šī pētījuma kontekstā interesi saista A. Skalbergas elektroniskā grāmata „Dzejas lasītājs” (sk. Skalberga_e) CD-ROM formātā. Katra grāmatas nodaļa (*tēma un motīvs; dzejas formas; dzejoļu, strofu un pantu formas; ritms, skaņa un atskaņa; dzejas valoda; kompozīcija* u. c.) sākas ar terminu skaidrojumu. Kopumā skaidroti ap 150 terminu, kas svarīgi dzejas lasītājam. Savdabīgs ir terminu semantiskais grupējums, piem., dzejas valodas izteiksmes figūras sakārtotas šādās kopās: *skaņu figūras (aliterācija, asonanse, hiāts, paronomāze), vārdu figūras (eifēmisms, epitets, neoloģisms, perifrāze, tautoloģija, zeigma), teikuma figūras (anafora, apostrofa, asindetons, elipse, epifora, inversija, hiasms, sintaktiskais paralēlisms, polisindetons, retoriskais izsaukums, retoriskais jautājums, retoriskā uzruna), domu figūras (alegorija, antitēze, ironija, hiperbola, klimakss jeb gradācija, litota, metafora, metonīmija, oksimorons, paradokss, tematiskais paralēlisms, personifikācija, salīdzinājums, simbols, sinestēzija)*. Tā kā šī izdevuma iegāde ir samērā dārga (interneta vietnē www.esigudrs.lv), pieļaujams, ka šis līdzeklis skolas vidē nav īpaši izplatīts.

Specifiskajā Latvijas kultūrvides situācijā, kad literatūrzinātnes terminoloģija nav atrodama kādā vienkopus izdevumā, mācību grāmatas u. c. mācību līdzekļi lielā mērā sekmē terminoloģiskās izpratnes veidošanu. Šis vispārīgais pārskats rāda, ka 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā terminoloģiskais materiāls mācību literatūrā ir ļoti plašs. Terminu kopklāsts no dažiem desmitiem līdz vairākiem simtiem katrā no aplūkotajiem mācību līdzekļiem un palīg līdzekļiem veido to terminu kopumu (apmēram 1120 terminu), kas būtu dēvējams par literatūrzinātnes pamatterminiem, jo aptver visas galvenās terminoloģiskās grupas – daiļliteratūras veidi, žanri un paveidi, literārā darba elementi, tēlainās izteiksmes līdzekļi, stila figūras, daiļrades pamattipi un literatūras virzieni. To nozīmes izpratne un precīza lietošana spēj nodrošināt pamatu literatūrzinātnes jautājumu apguvei. Tādējādi ir apstiprinājies sākotnējais pieņēmums, ka terminu kopklāsts mācību līdzekļos ir pietiekami plašs un visaptverošs, lai to varētu uzskatīt par nozares pamatterminu kopumu.

Atšķirībā no terminogrāfiskiem izdevumiem terminu skaidrojumam mācību līdzekļos ir savas specifiskas iezīmes:

1) skaidrojamo terminu izvēli mācību grāmatās nosaka situatīvās noteiktības princips (kontekstā ar apgūstamo mācību materiālu, virzoties no zināmā uz vēl nezināmo, skaidroti tiek tie termini, kuru izpratne ir nepieciešama attiecīgās mācību vielas uztverē un izpratnē);

2) terminu skaidrojums, kas pielāgots skolēna uztverei, ne vienmēr ir zinātniski korekts un precīzi definējošs (nevienāda definīciju struktūra, nesaskaņoti skaidrojumi vienā terminoloģiskajā mikrosistēmā, semantiski saistītu terminu grupā nav norādīts ne kopīgais, ne būtiskākā pazīme, kas šķir vienu jēdzienu no cita);

3) terminoloģiskās precizitātes vietā akcentēta jēdzieniskās izpratnes veidošana (skaidrojumi ir aprakstoši, izpratni veicinoši, nereti ietverti paskaidrojošā tekstā);

4) mācību palīglīdzekļos izmantots bagātīgs ilustratīvais materiāls, kā arī dotas norādes par terminu nosaucošā aizgūtā vārda etimoloģiju;

5) terminu apkopojumos mācību grāmatu beigu sadaļās izmantots gan alfabētiskā izkārtojuma princips, gan arī tematiskās vienotības princips, kas skolēnam labāk palīdz orientēties katrā konkrētajā terminoloģiskajā mikrosistēmā (to veicina arī izmantotās grafiskās zīmes, attēli, tabulas, shēmas);

6) līdz šim maz pētītas tās priekšrocības, ko literatūrzinātnes terminoloģijas apgūvē varētu sniegt elektroniskajā mācību vidē pieejamais instrumentārijs, jo digitālo jeb „nākamās paaudzes” mācību līdzekļu laikmets Latvijas izglītības sistēmā vēl tikai priekšā.

Pirmās daļas secinājumi

1. Terminoloģija uzskatāma par galveno zinātnes valodas pētniecības priekšmetu, jo tai ir primāra nozīme ikvienas zinātņu nozares apgūvē, informācijas uzkrāšanā un nodošanā. Ikviens vārds (arī vārdkopa), kas nosauc konkrētu jēdzienu, uztverams kā termins, neatkarīgi no tā, vai tas ir/nav apstiprināts atbilstoši terminrades procesuālajai kārtībai. Tā kā literatūrzinātnes termini ir saistīti ar literatūru (un daiļliteratūras lasīšana ir arī viena no izklaides sfērām), tie tiek lietoti ne tikai zinātnieku profesionālajā darbībā, bet saprotami arī ļoti plašā lietotāju lokā. Jo terminoloģijai plašāks lietotāju loks un sfēras, jo pastāv lielāka iespēja, ka notiek atvirzes no standartā definētajiem kritērijiem, proti, vienā un tai pašā terminā tiek ietverts dažāds jēdzieniskais saturs, izveidojas nevajadzīga sinonīmija, notiek atkāpšanās no vārddarināšanas normām u. c.

2. Pētot nozares terminoloģiju, par resursiem jāuzskata ne tikai vārdnīcas, enciklopēdijas, glosāriji, terminu biļeteni, bet arī disertācijas, monogrāfijas, mācību literatūra, rokasgrāmatas, zinātniskas un populārzinātniskas publikācijas, recenzijas, kritikas raksti, anotācijas. Šāds saturiski pietiekams un hronoloģiski visaptverošs lingvistiskais materiāls ļautu izdarīt ticamus secinājumus, uzsverot gan tradicionālo, gan novatorisko.

3. Literatūrzinātnes terminoloģijas attīstības kopainā iezīmējas vairākas vispārīgas tendences:

- terminu izstrādes un ieviešanas procesā ir būtiskas atkāpes no terminradē paredzētās procedūras (apspriešana, saskaņošana, definēšana, apstiprināšana, publiskošana), jo ir ļoti daudz literatūrzinātnes terminu, kas nekad nav apspriesti vai apstiprināti, bet radušies spontāni, impulsīvi, zinātniekam vai tulkotājam nosaucot kādu līdz šim nepazītu jēdzienu, kam latviešu valodā vēl nav sava apzīmējuma;

- galvenās kontaktvalodas ietekme jūtama ne tikai sabiedriski politiskajā aspektā, bet arī tulkojumos, kur jāatrod ekvivalenti daudzu jaunu pasaules literatūrteorētisko jēdzienu nosaukšanai;

- arvien pamanāmākas kļūst iezīmes terminu nekonekventā lietošanā – esošās terminoloģiskās bāzes nepārziņošana, nevajadzīga sinonīmijas pieļāvums, nepamatota jēdzieniskās izpratnes maiņa, nepietiekama nozares speciālistu un valodnieku sadarbība;

- mūsdienu latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas atspoguļojums nav pieejams vienā veselumā (biļetenā, vārdnīcā, datubāzē), un tas būtiski apgrūtina gan terminu pētīšanu, klasificēšanu, aprakstīšanu, gan arī konsekventu lietošanu un mērķtiecīgu attīstību.

4. Literatūrzinātnes terminoloģijas attīstību (tāpat kā visas latviešu terminoloģijas vēsturi, taču ar neredz atšķirīgām hronoloģiskajām robežšķirtnēm) var iedalīt piecos posmos:

- 1. posms – no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta vidum,
- 2. posms – no 19. gadsimta vidus līdz 20. gadsimta sākumam,
- 3. posms – no 20. gadsimta sākuma līdz 40. gadu vidum,
- 4. posms – no 20. gadsimta 40. gadu vidus līdz 90. gadiem,
- 5. posms – 20. gadsimta beigas un 21. gadsimta sākums.

5. Pirmajā attīstības posmā, kas zināmā mērā saistāms par literatūrzinātnes terminoloģijas priekšvēsturi, par galvenajiem resursiem uzskatāma J. Višmaņa grāmata „Nevācu Opics jeb īsa pamācība latviešu dzejas mākslā” (1697) un G. F. Stendera grāmatas „Jauna pilnīgāka latviešu gramatika” (1789) nodaļa „Par poēziju”, kur autori centušies latviešu valodā nosaukt dažus jēdzienus, kas nepieciešami poētikas izpratnē. No šī posma saglabājušies tādi termini kā *dziesmas*, *ziņģes*, *stāsti*, *pasakas* u. c. Terminu klāsts visai niecīgs, jo latviešu valodā vēl pavisam maz tekstu, kas saistāmi ar literatūru.

6. Otrajā posmā, kad latviešu valodā notika strauja leksikas papildināšana ar aizguvumiem un jaundarinājumiem, literatūrzinātnes terminoloģijā vērojamas būtiskas pārmaiņas: attīstās latviešu literatūra un grāmatniecība, pilnveidojas literatūrteorētiskā doma, izvēršas polemikas un kritikas raksti, parādās tipoloģijas, žanroloģijas un stilistikas jautājumu skaidrojumi. Par galvenajiem terminu resursiem uzskatāmi gan laikraksti (K. Hūgenbergera, A. Kronvalda, M. Krogzemja, M. Kaudzītes u. c. darbi laikrakstos *Latviešu Avīzes*, *Baltijas Vēstnesis*, *Draugs un Biedris*, *Balss*, *Mājas Viesis* u. c.), gan vārdnīcas (svešvārdu, tulkojošās, konversācijas) un pirmās poētikas grāmatas (E. Dinsberga, J. Kalniņa, A. Brača darbi). Dažādos terminu resursos kopskaitā konstatēti apmēram 900 vārdu un vārdkopu, kas lietoti literatūrzinātnes terminu funkcijā.

7. Terminoloģijas attīstības trešajā posmā tiek publicēti vairāki terminogrāfiski izdevumi (*Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca*, *Zinātņu terminu krājums* u. c.), bet literatūrzinātnes termini tajos nav atspoguļoti. Nozares terminoloģijas attīstībā būtisku ieguldījumu šajā posmā devuši K. Dziļleja, R. Klaustiņš, K. Kārklīšs, K. Kurcalts, A. Bērzkalne, L. Bērziņš u. c., bet viens no galvenajiem terminu avotiem ir *Latviešu konversācijas vārdnīca*.

8. Ceturtajā posmā tiek publicēti pirmie literatūrzinātnes terminu projekti, kas izstrādāti TK, un izdotas no krievu valodas tulkotās terminu vārdnīcas ĪLTV un MLTV. Literatūrzinātnes terminoloģija (tāpat kā pārējās humanitārās un sociālās zinātnes) šajā attīstības posmā nav brīva no ideoloģijas ietekmes, un daudzu terminu skaidrojumā dominē partijiska tendenciozitāte. Bet 20. gadsimta 60.–80. gados tiek publicētas monogrāfijas, rakstu krājumi, teorētiski un praktiski literatūrzinātnes pētījumi (autori – V. Ancītis, I. Bērsons, G. Bībers, M. Dombrovska, A. Grīnvalde, V. Hausmanis, H. Hiršs, V. Ķikāns, S. Sirsone, V. Skraucis, B. Smilkīņa, B. Tabūns, V. Valeinis, R. Veidemane u. c.), kuros plaši atspoguļoti literatūrteorijas,

literatūrvēstures un literatūrkritikas jautājumi ar izvērstu terminoloģisko sistēmu. Par būtiskiem izpētes avotiem šajā posmā uzskatāmi tādi periodiskie izdevumi kā *Karogs*, *Literatūra un Māksla*, *Jaunās Grāmatas*, *Kritikas gadagrāmata*, *Varavīksne* u. c.

9. Piektajā posmā par galvenajiem terminu resursiem var uzskatīt J. Kursītes vārdnīcas (*Poētikas terminu vārdnīca*, *Dzejas vārdnīca*) ar apmēram 930 terminiem un skolas mācību literatūru, kurā atrodams literatūrzinātnes pamatterminu kopums – apmēram 1120 terminu. Terminoloģiskie jautājumi risināti arī disertācijās un tulkoto literatūrteorētisko darbu izdevumos, bet būtiski terminu resursi ir nozares speciālistu (G. Bereļa, R. Brieža, R. Cepļa, I. Kalniņas, E. Lāma, D. Ūdres, I. Stikānes, V. Vecgrāvja, K. Vērdiņa u. c.) publikācijas gan monogrāfijās, gan sērijizdevumos, gan periodikā – *Karogs*, *Grāmata*, *Latvju Teksti*, *Kultūras Forums*, *Kentaurs XXI* u. c.

II. LITERATŪRZINĀTNES TERMINOLOĢIJAS LINGVISTISKAIS RAKSTUROJUMS

1. Literatūrzinātnes terminu raksturojums cilmes un derivatīvajā aspektā

Skatot literatūrzinātnes terminus cilmes un derivatīvajā aspektā, vēl būtiskāk izvirzās problēma, kas raksturīga visam pētījumam kopumā, proti, ne vienmēr iespējams nošķirt, kurus vārdus uzskatīt par literatūrzinātnes terminiem un kurus – nē. Līdz ar to nav pieejams kāds viens visaptverošs terminu apkopojums, kuru izmantot par pētījuma avotu.

Šajā daļā izmantots viss pētījuma leksiskais materiāls kopumā (sk. avotu sarakstu), tādēļ ne vienmēr dotas precīzas norādes par terminu avotiem, autoriem, lietotājiem, bet galvenā uzmanība veltīta cilmes un derivatīvam aspektam, kas skatīts saistībā ar jau iepriekš raksturotajiem terminoloģijas attīstības posmiem. Daudzos gadījumos nav iespējams precīzi noteikt termina autoru, kā arī vietu un laiku, kad termins pirmo reizi minēts, tāpēc avota norāde liecina par konkrētā termina lietotāju, bet ne vienmēr – par autorību.¹⁹ Atsevišķu aspektu izpētei (piem., pašcilmes vārdu un aizguvumu proporcionalitātes raksturošanai) veidotas konkrētas terminu avotu kopas. Piem., priekšstatam par aizguvumu straujo ienākšanu literatūrzinātnes terminoloģijā izveidota salīdzinājuma tabula ar dažādu laikposmu svešvārdu vārdnīcās atrodamo materiālu (sk. 4. pielikumu).

Pirmajā apakšnodaļā dots terminu cilmes raksturojums, akcentējot pašcilmes un aizguvumu proporcionalitātes un sinonīmijas jautājumus.

Otrajā apakšnodaļā skatīts dažādu derivatīvo paņēmienu (morfoloģiskā, sintaktiski morfoloģiskā, sintaktiskā, sintaktiski leksiskā, semantiskā) un raksturīgāko līdzekļu izmantojums nozares terminos.

1.1. Pašcilmes vārdu un aizgūtās leksikas proporcionalitāte dažādos terminoloģijas attīstības posmos

Visaptverošu pētījumu par pašcilmes un aizguvumu proporcionalitāti latviešu leksikoloģijā nav. Taču valodnieciskajā literatūrā ir minēti dažādu leksikas slāņu cilmes attiecību kvantitatīvie rādītāji (Ahero 1967; Skujiņa 1969; Metzāle-Kangere 1985; Skujiņa 2002; Veisbergs 2006^b u. c.). Tāpat nav pieejami precīzi dati par šādu proporcionalitāti kādas nozares terminoloģijā, jo terminoloģijas neskaidrās robežas apgrūtina statistiskās metodes lietojumu. Uzsākot cilmes jautājuma izpēti, izvirzīts pieņēmums, ka terminoloģijas attīstības agrīnajos posmos pašcilmes vārdu īpatsvars ir lielāks nekā jaunākajā posmā, kaut gan aizguvumi gan agrāk, gan tagad latviešu terminoloģijā ienāk līdz ar nepieciešamību nosaukt apzīmējamo jēdzienu, tātad – nepārtraukti. Turklāt pastāv iespēja, ka tiek aizgūts nevis gatavs termins, bet jauna termina funkcijā tiek lietots jau agrāk latviešu valodā aizgūts vārds (arī leksiskā sakne, cits morfoloģiskais komponents vai cits terminrades elements).

Latviešu leksikoloģijā vārdu cilmes jautājums nav viennozīmīgi un skaidri traktēts, jo etimoloģiskie pētījumi nav pietiekami izvērsti. Pastāv vairāki problēmjautājumi cilmes aspekta aprakstīšanai.

¹⁹ Līdzīgu pieeju izmantojusi Dite Liepa pētījumā „Latvijas preses valoda” (sk. Liepa 2011, 100).

Viens jautājumu loks saistīts ar pašcilmes vārdu konsekventas nodalīšanas iespējām no tādiem citvalodu cilmes vārdiem, kuru asimilācijas pakāpe latviešu valodā ir tik pilnīga, ka tos vairs neuztver par aizguvumiem (piem., *grāmata, luga, spēle, tēls, vēsts*). Tikai specifiski etimoloģiskie pētījumi (piem., LEV 2001; Baldunčiks 2008^a; Baldunčiks 2010^a) ļauj izsekot atsevišķu citvalodu cilmes vārdu derivācijas un semantizācijas procesam latviešu valodā, t. sk. terminoloģijā.

Otrs nepietiekami skaidrots un aprakstīts ir jautājums par atšķirīgu terminu lietojumu aizguvumu sakarā. Zinātniskajā literatūrā lietoti ļoti dažādi apzīmējumi – *aizguvums, svešvārds, citvalodu cilmes vārds, nelatviskas cilmes vārds, citvalodisms, citvalodisks aizguvums, nacionāls aizguvums, internacionāls aizguvums, internacionālisms, internacionalismoīds, identisms, analogisms, barbarisms, kalks, puskalks, hibrīdvārds* u. c. Vērojams, ka latviešu valodniecībā dažādi autori viena un tā paša jēdziena nosaukšanai lieto atšķirīgus terminus, vai arī – vienu un to pašu terminu lieto ar dažādu jēdzienisko izpratni. Precizitāti nenodrošina arī VPSV. Par terminoloģisko neprecizitāti šajā jautājumā vairākkārt rakstījis J. Baldunčiks (Baldunčiks 1981^a; Baldunčiks 1999; Baldunčiks 2005^a; Baldunčiks 2005^b). Viņš norāda, ka būtiski ir vadīties pēc konkrētas klasifikācijas: 1) pēc asimilācijas pakāpes, 2) pēc izplatības dažādās vadodās.

Promocijas darbā lietots termins *leksiskais aizguvums* resp. *aizguvums*, ar to saprotot visus citvalodu cilmes vārdus neatkarīgi no asimilācijas pakāpes un izplatības. Apzināti notikusi izvēle nelietot ne V. Skujiņas ieteikto *internacionalismoīds* (Skujiņa 1977, 79), ne ļoti plaši lietoto terminu *internacionālisms*, jo tas latviešu leksikoloģijā ir ieguvis neviennozīmīgu interpretāciju (sal., piem., Ahero 1967; Skujiņa 1972; Laua 1981; Балдунчикс 1983; Лейчик 1992; Skujiņa 2000; Pommers 2003; Baldunčiks 2005^b). Tā kā arī internacionālismi ir aizguvumi, tad vispārinošais termins *aizguvumi* aptver arī šo leksikas daļu. Informācija par šo leksikas grupu galvenokārt papildināta no dažādu laikposmu svešvārdu vārdnīcām (sk. 4. pielikumu). Ārpus promocijas darba vēl nepietiekamas izpētes dēļ atstāts komplicētais jautājums par vārdu kalkošānu terminoloģiskai nepieciešamībai (par to sk. Ščucka 2009; Butāne 2009 u. c.).

Treškārt, ne mazāk sarežģīts ir jautājums par aizguvumu etimoloģijas skaidrojumu, jo dažādos avotos tas var izrādīties atšķirīgs. Tas pamatojams ar to, ka dažādi leksikogrāfi izvēlējušies dažādus kritērijus: formālo, vēsturisko, semantisko (Baldunčiks 1999, 6). Šis jautājums cieši saistāms ar dominējošās kontaktvalodas ietekmi uz valodu attiecīgajā laikposmā, kad terminam izvēlēts tas vai cits vārds (resp. aizguvums). Uz to norādīts pētījuma 3. daļas 2. nodaļā, aprakstot šķirkļu struktūru eventuālajā literatūrzinātnes terminu vārdnīcā.

Lai konstatētu pašcilmes vārdu un aizguvumu proporcionalitāti literatūrzinātnes terminoloģijā un raksturotu tās attīstības tendenci, veikts neliels lingvistisks eksperiments ar datu statistisko apstrādi. Salīdzināšanai izvēlēts, no vienas puses, nosacīts laikposms literatūrzinātnes terminoloģijas attīstības sākotnē (19. gadsimta beigās–20. gadsimta sākumā), kad var runāt par pirmo latviešu poētikas grāmatu saturu, un, no otras puses, terminoloģijas stāvoklis cilmes aspektā simts gadus vēlāk (20. gadsimta beigās–21. gadsimta sākumā). Katrā no minētajiem posmiem izvēlēta konkrēta avotu grupa.

Pirmā posma raksturošanai izveidots pārskats par terminiem, kas sastopami jau aplūkotajās pirmajās trīs latviešu poētikas grāmatās, t. i., E. Dinsberga „Metrika”

(Dinsbergs 1890), J. Kalniņa „Latviešu rakstniecības teorija” (Kalniņš 1892) un A. Brača „Rakstniecības teorija” (Bračs 1906). Izvēles pamatā ir pieņēmums, ka katra no tām atspoguļo to terminoloģisko situāciju, kas kalpojusi par materiālu konkrētā autora darbam. Visas trīs kopā tās veido pietiekami reprezentablu materiālu kopu, kas raksturo attiecīgā laikmeta terminoloģijas kopainu. Rezultātā apkopota informācija par 590 terminu lietojumu (sk. 7. pielikumu). Atsevišķi nošķirti tie termini, kuri izteikti ar pašcilmes vārdiem, kuri – ar aizguvumiem un kuri ir t. s. hibrīdtermini, jo to sastāvā ietilpst gan pašcilmes vārdi/komponenti, gan aizgūti vārdi/komponenti. Iegūto datu statistiskā apstrāde ļauj secināt, ka aplūkojamā perioda terminoloģijā pašcilmes vārdu un aizguvumu proporcija ir 4 : 3 (‘četri pret trīs’).

Lai iegūtu salīdzināšanai atbilstošus datus, izmantots pamatterminu kopums, kas iegūts, pētot terminus mācību līdzekļos 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā (sk. 8. pielikumu). Iegūts saraksts ar 1117 terminiem no 12 avotu grupām (mācību grāmatām, palīglīdzekļiem, rokasgrāmatām u. tml.), ko veido vairāk nekā 40 avotu vienību, kuru izstrādē piedalījušies apmēram 30 autoru. Kā minēts darba pirmajā daļā, šo terminu kopu, kas iegūta, aplūkojot terminus mācību līdzekļos, var uzskatīt par literatūrzinātnes pamatterminiem, jo tie nodrošina literatūras pamatjautājumu izpratni vidējās izglītības posmā. Apstrādājot šo materiālu ar identisku statistisko analīzi, iegūts rezultāts, ka pašcilmes vārdu un aizguvumu proporcionalitāte ir 1 : 3 (‘viens pret trīs’).

Šis vienkāršais lingvistiskais eksperiments ļauj izteikt apgalvojumu, ka terminoloģijas attīstībā notikusi strauja virzība no pašcilmes vārdu dominēšanas (4 : 3) uz izteiktu aizguvumu pārsvaru (1 : 3). Latviešu pirmo poētiku veidošanās laikā pašcilmes vārdi terminu funkcijā bija pārsvarā, turpretī mūsdienu terminoloģiskajā kopainā tie veido vairs tikai vienu ceturtdaļu no kopskaita. Protams, izvēloties salīdzināšanai citus avotus, iespējams, rezultāti būtu nedaudz atšķirīgi, tomēr vispārējo terminoloģijas tendenci – aizguvumu īpatsvara palielināšanos – tie raksturo precīzi. Var minēt daudz gadījumu, kur agrākā pašcilmes termina vietā mūsdienās tiek lietots aizguvums, piem., *vienruna – monologs, divruna/saruna – dialogs, pievārds – epitets, sešmērs – heksamets, saīsinājums – elipse, vārdu maiņa – metonīmija, priekšruna – prologs, dzīves apraksts – biogrāfija, piemiņas raksti – memuāri, bēdu luga – traģēdija, joku luga – komēdija, vēstuliskā izteika – epistolārs naratīvs* u. c.

Salīdzināšanai ar citu nozaru terminoloģiju un latviešu terminoloģiju kopumā pietrūkst mūsdienīgu pētījumu.²⁰ Atsevišķi apgalvojumi, kas sastopami valodnieciskajā literatūrā, neveido vispusīgu situācijas raksturojumu un neatklāj terminoloģijas attīstības tendences. Lai izvairītos no fragmentāruma, būtu nepieciešami gan lokāli pētījumi atsevišķās zinātņu nozarēs, gan visaptveroši pētījumi

²⁰ Ir pieejami vien atsevišķi apgalvojumi par pašcilmes vārdu un aizguvumu skaitliskajiem rādītājiem dažādās nozarēs. 1969. gadā V. Skujiņa raksta, ka no TK publikācijās ievietotajiem terminiem (dažādu tehnisko zinātņu nozarēs) 32 % ir aizguvumi (Skujiņa 1969). 20. gadsimta 70. gados pašcilmes vārdu un aizguvumu proporcijas terminoloģijā novērtētas kā 2 : 1 (Skujiņa 2001, 123). Par 2000. gadā izdotās *Pedagoģijas terminu skaidrojošās vārdnīcas* (PTSV 2000) leksisko materiālu izteikts secinājums, ka „aptuveni puse ir internacionālismi” (Laugale 2002^a, 241). Sastopams arī apgalvojums, ka tādās nozarēs kā mūzika, ķīmija, medicīna, ģenētika, kulinārija „pārsvaru nepārprotami gūst aizgūtie termini” (Butāne 2010^a, 36). Savukārt par vingrošanas terminiem Vilma Kalme apgalvo, ka „vārdi ar internacionālas cilmes sakni ir aptuveni tikai viena desmitā daļa (11 %) no kopīgā vingrošanas terminos izmantoto vārdšķiru vārdu skaita” (Kalme 1995, 134).

terminoloģijā kopumā. Arī šajā darbā jautājums par tendenci palielināties aizguvumu īpatsvaram literatūrzinātnes terminoloģijā tikai ieskicēts, bet plašāk izvērsti apskats divos no tā izrietošos virzienos: 1) pašcilmes terminu attīstības raksturojums 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā, 2) pašcilmes vārdu un aizguvumu sinonīmijas apskats dažādos terminoloģijas attīstības posmos.

1. 1. 1. Pašcilmes terminu dominēšana 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā

Tuvāk raksturojot situāciju laikposmā, kas rāda pašcilmes terminu pārsvaru pār aizguvumiem, nepietiek aplūkot tikai trīs jau minētos avotus (Dinsbergs 1890; Kalniņš 1892; Bračš 1908). Šie darbi atspoguļo to terminoloģisko kopainu, kas bija jau izveidojusies līdz tam, tāpēc jāatgādina K. Hūgenbergera, M. Kaudzītes, J. Alunāna, A. Kronvalda u. c. autoru valodnieciskajā un literatūrpētnieciskajā darbībā paveiktais. Hronoloģiskā aspektā pārskats par šo posmu jau lasāms promocijas darba 1. daļā, kur aprakstīti pašcilmes termini atvasinājumos ar *dail-*, *dzej-*, *dzied-* u. c., tādēļ šeit aplūkoti vēl daži citi situāciju raksturojoši piemēri.

19. gadsimta otrās puses un 20. gadsimta sākuma pašcilmes terminu kopā dominē sekundārie vārdi – atvasinājumi, salikteņi, salikteņatvasinājumi, analītiskās leksēmas, taču primāro vārdu ir maz.

Kā vieni no senākajiem pašcilmes terminiem minami vārdi, kas atvasināti no vārda *rakstīt*. Kā norādījis K. Karulis, tas cēlies no vārda *rakt*, kam senākās nozīmes ‘bakstīt, urbināt, kasīt, durt’ → ‘(ie)bakstīt, (ie)kasīt (nosacītas zīmes), (ie)šūt (audumā), ieveidot (adījumā) nosacītas zīmes, ornamentu’ → ‘veidot (uz papīra) burtus, tekstu’ ir izzudušas (LEV 2001, 736). Pieņemts uzskatīt, ka atvasinājums *rakstnieks* (*rakst+nieks*) darināts 19. gadsimta 50. gados pēc J. Alunāna ieteikuma, ka „latviešu valodu var ar tādiem vārdiem vairot, kuriem *nieks* galā ir” (Alunāns 1857, 197). Kad 1860. gadā iznāk B. Dīriķa uzrakstītā pirmā latviešu literatūras vēsture „Latviešu rakstniecība” (Dīriķis 1860), tās nosaukumā parādās vēl viens jaunvārds ar šo pašu sakni – *rakstniecība*, kas atvasināts no vārda *rakstnieks* (*rakst-niec+ība*). Arī izskaņa *-ība* tiek aktivizēta pēc J. Alunāna ieteikuma: „Ja latvieši gudrības lietās vairāk uz priekšu ies, tad viņi arī piegalināšanu *ī b a* vairāk brūķēs.” (Alunāns 1862, 228) Viņa rakstos parādās līdzīgi atvasināti vārdi – *valstība*, *ķēnišķība*, *saimniecība*, *jaunlatvietība* (Alunāns 1956).

Atgriežoties pie atvasinājumiem ar sakni *rakst-*, konstatējams, ka A. Kronvalds lietojis vēl citus atvasinājumus ar šo pašu sakni, piem., *rakstiens* (*rakst+iens*) ‘uzrakstītais teksts – vēstule, sacerējums’ (Kronvalds 1936, 373, 382), *rakstīklis* (*rakst-ī+klis*) ‘rakstāms rīks’ (Kronvalds 1937^a, 467) un *raksturs* (*rakst+urs*) ‘iezīmējumi, pie kā katru var pazīt’ (Kronvalds 1869^a, 146). Morfēma *-ur-* izmantota vairāku jaunu vārdu atvasināšanā (*vēsture*, *raksturs*, *musturs*), bet mūsdienu izpratnē tā vairs netiek uztverta par sufiksu (sk. LVG 2013, 220–244), lai gan Baiba Metuzāle-Kangere *Latviešu valodas atvasinājumu vārdnīcā* to nošķir kā atsevišķu sufiksu – „rakst+ur+s” (Metuzāle-Kangere 1985, 232). Savukārt ar jau atvasināto substantīva celmu *rakstur-* jeb terminēmu *raksturs* terminoloģijā saistāmi daudzi tālāki atvasinājumi, piem., *raksturot*, *raksturošana*, *raksturojums*, *raksturotājs*, *raksturojamība*. Turklāt vārds *raksts* aplūkojamajā laikposmā parādās arī salikteņos *virsraksts*, *apakšraksts*, *laikraksts* (piem., *Pēterburgas Avīzēs* 1862. un 1863. gadā).

Turpinot izsekot saknes *rakst-* derivatīvajai aktivitātei, iezīmējas arī plašs flektīvo atvasinājumu loks (no prefiksālo darbības vārdu tagadnes celma), piem., *aprakst+s*, *norakst+s*, *pierakst+s*, *sarakst+s*, *izrakst+s*.

Līdzīgi augstu derivatīvo aktivitāti var novērot arī citos pašcilmes vārdos, piem., *dzeja* (*dzejot*, *dzejisks*, *dzejnieks*, *dzejolis*, *dzejojums*, *dzejiskums*, *atdzejot*, *atdzejojums*, *apdzejot*, *sadzejot*), *stāsts* (*stāstīt*, *stāstītājs*, *stāstnieks*, *stāstiņš*, *pastāsts*, *atstāsts*, *nostāsts*); tas liecina, ka līdz ar terminoloģijas attīstības sākumiem plaši izvēršas arī derivatīvais process.

Savdabīgu pašcilmes terminu grupu veido tādi vārdi kā *teika*, *pasaka*, *stāsts*, kuru žanriskā apzīmējuma būtību raksturo darbību nosaucošie motivētājevārdi *teikt*, *pasacīt*, *stāstīt*. Jau minēts, ka termini *pasaka* un *stāsts* nostiprinājušies 18. gadsimta otrajā pusē līdz ar Vecā Stendera grāmatu nosaukumiem („Svēti stāsti”, „Jaukas pasakas in stāsti”, „Pasakas un stāsti”), tiesa, semantiski tajos ietverot no mūsdienām atšķirīgu nozīmi. Arī atvasinājums *stāstiņi* vēsturiski lietots citādā nozīmē nekā ‘nelieli stāsti’, piem., A. Kronvalds par *visādiem stāstiņiem* dēvē pasakas un teikas: „Visus vecu laiku stāstiņus krādami, iespēsim jo plaši atzīt, kā mūsu tēvu tēvi īsti dzīvojuši, ko viņi ticējuši, ko cerējuši un mīlējuši, pēc kam cīnījušies.” (Kronvalds 1869^b, 187)

Termins *teika* varētu tikt saistīts gan ar verbu *teikt* ‘stāstīt, ziņot’, gan ar apvidvārdu *teika* ‘teikšana, runa’ (LEV 2001, 1017). To sāka lietot apmēram simts gadus vēlāk nekā *pasaka* un *stāsts* – 19. gadsimta otrajā pusē. Droši zināms, ka A. Kronvalds to lietojis kā žanriskās piederības apzīmējumu 1869. gadā: „Pie stāstu dzejoliem pieder pasakas, teikas, visādi īsi un gari stāsti [..].” (Kronvalds 1869^b, 187)

Pamanāms, ka jauni vārdi atvasināti arī ar piedēkli *-sm-*, kuru mēdz izmantot darbības, procesa, stāvokļa un darbības rezultātu nosaukšanai (Kalme, Smiltnece 2001, 75; LVG 2013, 240). Jau terminoloģijas attīstības pirmajos posmos iezīmējas konkrēts modelis, piem., *dziet – dziede – dziedāt – dziesma*; *teikt – teika – teiksma*; *izteikt – izteika – izteiksme*. Vecākais no tiem ir vārds *dziesma*, par kura pirmo konstatējumu pieņemts uzskatīt G. Mancelļa vārdnīcu (Mancelius 1638). Savukārt vārdu *teiksma* un *izteiksme* izcelšanās saistāma ar aplūkojamo laikposmu 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā.

Vārds *teiksma* kā jaundarinājums atrodams K. Valdemāra *Latviešu-krievu-vācu vārdnīcā* ar atbilstmēm *казка* un *Fabel* (Valdemārs 1879, 226). Kā norāda J. Kursīte, terminā ietvertais jēdzieniskais saturs ir bijis mainīgs, sākotnēji tas lietots kā sinonīms vārdam *teika*, 20. gadsimta 20.–30. gados tā tiek dēvēts liroepiskās dzejas žanrs, kas ietver mītizētu vēstījumu par iepriekšēju laiku notikumiem, vēlāk *teiksma* sastopama arī kā prozas žanrs (Kursīte 2002, 405). Bet termina *teiksma* derivatīvais saistījums ar vārdu *teika* visu laiku saglabājies arī semantiskajā līdzībā.

Vārds *izteiksme* konstatēts A. Brača grāmatā „Rakstniecības teorija” (Bračs 1906, 66), bet J. Kalniņa grāmatā „Latviešu rakstniecības teorija” analogiskā nozīmē vēl lietots vārds *izteika* (Kalniņš 1892, 87). Arī šajā gadījumā termina nozīmes attīstījušās saistībā ar motivētājevārdu *izteikt* – 1) domu formulējuma veids, stils; 2) gramatiska kategorija, kas izsaka darbības attieksmi pret īstenību u. c. Tieši no šīs nozīmes (domu formulējuma veids, stils) darināti tālāki derivāti, kas saistāmi ar daiļdarba valodas raksturošanu – *izteiksmība*, *izteiksmīgs*, *izteiksmīgums*. Semantiskais nošķirums (*izteika – izteikums* un *izteiksme – izteiksmīgs – izteiksmīgums*) abos vārdu pāros, kas sākotnēji funkcionējuši kā sinonīmi, ir kļuvis daudz noteiktāks.

Tikko aplūkotie piemēri rosina saskatīt līdzību ar terminu *vārsmā*, kura pamatā varētu būt darbība, kas izteikta ar verbu *vārstīt* ‘vērt, virināt, virknēt’. Šāds minējums ir pieļaujams, pamatojoties uz analogiju ar iepriekš minētajiem terminiem (*dziesma, teiksmā, izteiksme*). Bet ir zināmi citi šī vārda etimoloģiskie skaidrojumi. K. Karulis apgalvo, ka termina *vārsmā* pamatā ir nozīmes pārnesums no apvidvārda *vārsmā, vārsmis, vārsmē* ‘svītra, kārta’ (LEV 2001, 1124). J. Kursīte norāda, ka tā pamatā ir ide vārdsakne **uert-* ‘vērst’ (Kursīte 2002, 432). Ja skata šī termina etimoloģiju plašākā kontekstā, tad nevar ignorēt tā skanisko līdzību ar vācu *vers* un latīņu *versus*, kuriem ir identiska nozīme, tāpēc ir pieļaujama arī aizguvuma iespējamība.

Aplūkojot citus raksturīgākos vārddarināšanas modeļus, jāatzīst, ka īpaši plaši terminoloģijas attīstības pirmajos posmos veikti atvasinājumi ar *-um-* no pašcilmes verbu pagātnes formas celma, motivācijai izmantojot gan sufiksālus, gan prefiksālus verbus, piem., *aizrādījums, apcerējums, apklusums, aprakstījums, atdalījums, atdzejojums, atkārtojums, atrisinājums, ietērpums, ievadījums, ievaicājums, izlaidums, izsaukums, iztīrājums, iztulkojums* ‘izskaidrojums’, *nobeigums, nostādījums, pārcēlums* ‘tulkojums’, *pārspīlējums, pārspriedums, piegalinājums* ‘izskaņa’, *sacerējums, sadalījums, saīsinājums, salīdzinājums, uzminējums*, gan bezpriedēkļu verbus, piem., *daiļojums, dziedājums, spēcinājums, tēlojums, tulkojums, vēstījums* u. c. Šādi atvasinājumi izsaka darbību, norīšu rezultātu (MLLVG I 1959, 158) vai abstraktus jēdzienus ar zināmu konkrētības pakāpi, kas norāda uz rezultātu (LVG 2013, 242), un terminoloģijā ir ļoti piemēroti ar literatūru saistītu parādību un reāliju nosaukšanai, raksturošanai, aprakstīšanai. Tas izskaidro to plašo lietojumu terminoloģijas attīstības pirmajos posmos. Turpmākajā terminoloģijas pilnveides procesā vairāki no tiem ir izzuduši (*ievaicājums, piegalinājums, spēcinājums*), daži lietoti ar citu nozīmi (*iztulkojums, atdalījums*), bet lielākoties tie joprojām ir aktīvā lietošanā (nereti kā latviskais ekvivalents sinonīmiskajam aizguvumam, piem., *ievadījums – ekspozīcija, pārspīlējums – hiperbola*).

Citu sufiksu izmantojums pašcilmes vārdu atvasināšanā ir daudz mazāks, un tomēr pietiekami zīmīgs, lai tos fiksētu kā situāciju raksturojošus. Jau minēts par sufiksa *-niek-* aktivizēšanu pēc J. Alunāna ierosinājuma 19. gadsimta vidū; tas atspoguļojas, apzīmējot personu nosaukumus atbilstoši motivētārvārdā ietvertajai darbībai: *dzejolnieks, dzejnieks, rakstnieks, stāstnieks*. Sufiksācijā parādās arī interfikss *-e-, -i-*, piem., *dailenieks, dziesminieks, koklenieks* ‘dziesminieks’, *mākslenieks*. Iezīmējas arī tendence personu nosaukumus darināt ar *-tājs, -ējs*, piem., *koklētājs, sacerētājs, pārcēlējs, teicējs* u. tml.

„Latviešu valodas gramatikā” (turpmāk – LVG) norādīts, ka mūsdienās abstraktu jēdzienu nosaukšanai par vienu no plašāk izmantotajiem lietvārdu atvasināšanā uzskata sufiksu *-īb-* (LVG 2013, 229). Arī literatūrzinātnes terminoloģijas izveides sākumperiodā iezīmējas vairākas semantiskās grupas ar šo sufiksu. Pirmajā minami tādi termini kā *burtniecība, dziesminiecība, rakstniecība, stāstniecība*, kas skaidrojami kā atvasinājumi no darītārvārdiem ar sufiksu *-niek-* un nosauc to kopumu, kas veidojies visu šo cilvēku (*burtnieks, dziesminieks, rakstnieks, stāstnieks*) darbības rezultātā. Jāsecina, ka šādi atvasinājumi darināti tikai pašcilmes vārdiem, aizguvumos līdzīgā situācijā izmantotas fināles *-ika, -istika*, piem., *dramatika, novelistika, romānistika* u. c. Otrajā grupā iedalāmi atvasinājumi no verba pasīvā tagadnes divdabja formas, piem., *saskaņojams → saskaņojamība, uzskatāms →*

uzskatāmība, tēlojams → *tēlojamība*, kas nozīmes ziņā izsaka abstraktam jēdzienam piemītošu pastāvīgu īpašību vai īpatnību. Trešajā grupā ir tādi atvasinājumi ar sufiksu *-īb-* kā *apcerība, atskanība, izteiksmība*, kas semantiski ir tuvāki īpašības vārdiem.

Nozīmīgu grupu terminoloģijas attīstības sākumposmā veido atvasinājumi ar vārddāļu *-iens* no primāra vai sekundāra verba pagātnes celma, izsakot vai nu vienreizēju atsevišķu, konkrētu darbību (*grieziens* ‘cezūra’, *izteiciens*), vai nosaucot kādu laika sprīdi (*atņēmiens, cēliens*, (domu) *gājiens*), vai arī kādas darbības rezultātu (*ievadiens* ‘ievads’, *paņēmiens* ‘rinda’, (rakstniecības) *virziens*). Vairāki no šādi darinātiem terminiem vēlākajos attīstības posmos, iespējams, strupināti, atmetot piedēkli (*ievadiens* → *ievads*, *rakstiens* → *raksts*), un līdzinās atvasinājumiem ar derivatīvo galotni vai aizstāti ar citiem (*grieziens* – *cezūra*, *paņēmiens* – *rinda*). Kā redzams, tikai daži pēc šāda modeļa darināti vārdi mūsdienu terminoloģijā ir saglabājušies (*cēliens, teiciens*).

Īpaša vieta derivācijas sistēmā ir arī termini, kuri izteikti ar deminutīvu. Ar sufiksu *-iņ-* sastopami gan tādi atvasinājumi, kas kaut kādā mērā varētu apzīmēt reālu pamazinājumu, norādot uz nelielu apjomu, nepietiekamu svarīgumu vai gluži otrādi – īpašu sirsnību (*dziesma* – *dziesmiņa*, *pants* – *pantiņš*, *pasaka* – *pasaciņa*, *rinda* – *rindiņa*, *stāsts* – *stāstiņš*), gan arī tādi, kuriem tieši deminutīva forma piešķir terminoloģisko funkciju (*kājiņa* ‘pēda’, *posmiņas* ‘panti’). Ne K. Hūgenbergera lietotais termins *kājiņa* ‘pēda’ (Hūgenbergers 1856^b, 119), ne A. Kronvalda ieteiktais termins *posmiņas* ‘panti’, lai aizstātu nelatvisko *perši* (Kronvalds 1869^b, 187), nākamajos terminoloģijas attīstības posmos nav saglabāts.

Atšķirībā no mūsdienu terminoloģijas aplūkojamajā laikposmā ir samērā daudz darāmās kārtas tagadnes divdabju ar *-ošs, -oša*, kas gan ar nenoteikto, gan ar noteikto galotni lietoti vārdkoptermina atkarīgajā komponentā. Tie izsaka darbības īpašību (*aprakstošs, tēlojošs, vēstošs* u. c.), kas raksturo galvenajā komponentā nosaukto jēdzienu (*dzeja, proza, stils* u. c.), piem., *aprakstošā proza, darošas* ‘darbojošās’ *personas, pamācošās noveles, pārspriedošā dzeja, tēlojošs stils, vēstošā proza* u. tml.

Atsevišķos gadījumos iespējams fiksēt konkrēta autora izvēli lietot kādu pašcilmes vārdu termina funkcijā, atsakoties no aizguvuma. Piem., K. Kurcalts grāmatā „Ievads drāmas teorijā” skaidro vārda *cēliens* izvēli līdz tam lietotā aizguvuma *akts* vietā: „*Cēliens* ir jau par sevi patstāvīga darba vienība. Šis vārds ir vecs, jo jau J. Stendera darbā sastopam „*cēlenu*”. Labi šo vārdu paskaidrot var ar darba dienu, kas arī dalās cēlienos: ir tautā pazīstami apzīmējumi, rīta cēliens, pusdienas cēliens, launaga cēliens un vakara cēliens.” (Kurcalts 1934, 41) Ne vienmēr tik precīzi iespējams noteikt kāda termina ienākšanu latviešu literatūrzinātnē, it īpaši – aizguvuma aizstāšanu ar pašcilmes terminu. Kā tendenci to var minēt trimdas latviešu literatūrzinātnieku rakstos, kur tiek lietots pašcilmes ekvivalents tādos terminos, kur mūsdienu literatūrteorijā tradicionāli pieņemts lietot aizguvumu, piem., Valdemārs Dambergs, runājot par antīkajām strofām, lieto terminu *pants* (nevis *strofa*) – *Alkaja pants, Asklepiada pants, Sapfo pants* (Dambergs 1947, 103). Bet pēdējie minētie fakti jau attiecināmi uz jaunāku terminoloģijas attīstības posmu, tādēļ šeit nav plašāk izvēršami.

Aplūkojot laikposmu, kurā pašcilmes terminu ir vairāk nekā aizguvumu, jāsecina, ka dominē morfoloģiskais vārddarināšanas paņēmiens, it īpaši sufiksācija. Konstatēti derivatīvi aktīvākie piedēkļi: *-īb-*, *-um-*, *-niek-*, *-ien-*. Iezīmējas arī

sintaktiskais un sintaktiski morfoloģiskais vārddarināšanas paņēmiens, (piem., *daiļskanība, liekvārdība*). Bet līdz ar proporcionalitātes pārmaiņām (aizguvumu pārsvaru pār pašcilmes vārdiem) notiek arī būtiskas pārmaiņas derivatīvo paņēmienu un līdzekļu lietojumā (par to sk. 1.2. apakšnodaļā).

1. 1. 2. Pašcilmes vārdu un aizguvumu terminoloģiskā sinonīmija

Viena no būtiskākajām cilmes aspekta iezīmēm, kas atklājas jau pirmajās latviešu poētikas grāmatās un vērojama arī vēl mūsdienu literatūrzinātnes teorijā, ir terminu sinonīmija jeb tā sauktā absolūtā sinonīmija, kura veidojas no pašcilmes vārda un aizguvuma ekvivalenta. Iespējams, ka tieši sinonīmijas aspektā meklējama atbilde uz jautājumu, kāpēc notikusi tik strauja proporcijas maiņa no pašcilmes vārdu dominēšanas (4 : 3) uz aizguvumu pārsvaru (1 : 3) terminoloģijā.

Lai gan šī parādība sastopama jau pirmajos rakstniecības teorijas rakstos, piem., *izdarāmie jeb dramatiskie dzejoli, stāstu dzejols jeb epigs dzejols* (Kronvalds 1869^a; Kronvalds 1869^b), tomēr īpaši raksturīgi tā atklājas **pirmajās latviešu poētikas grāmatās**.

E. Dinsbergs grāmatā „Metrika” (Dinsbergs 1890) lieto vairākus paņēmienus absolūtās sinonīmijas izteikšanā. Viņš bieži izmanto saikli *jeb*, lai saistītu svešvārdu, kas 19. gadsimta lasītājam varētu būt nesaprotams, un tam atbilstošo līdzās lietoto latviskas cilmes vārdu vai arī citu svešvārdu, kas lasītājam varētu būt vairāk pazīstams. Piem., *poezija jeb dzeija, akcente jeb balss svars, metrika jeb peršu pēdas mēri, māksla jeb daile, proza jeb runīgs rakstiens, pentameters jeb piecpēdumērs, šemates jeb priekšzīmes* u. c. Dažkārt svešādo, mazpazīstamo vārdu E. Dinsbergs piedāvā pēdīnās „*balādes*” jeb *stāstu dzeijas*, „*eposes*” jeb *garas romantiskas dzeijas*, „*dramas*” jeb *teātra dzeijas*, „*heksamets*” jeb *sešpēdu mērs*. Tādējādi jo vairāk tiek izcelts vārds, kuram vēl jāatrod latviskais ekvivalents. Ja vienā teikumā saiklis *jeb* lietots vairākas reizes, tas apgrūtina teksta lasīšanu, bet nozīmes uztveri, iespējams, atvieglo, piem.:

Balss krišanu jeb stiprāku skaņu nosauc arī par akcenti jeb balss svaru [..]. (Dinsbergs 1890, 5)

Heksametra biedris jeb jaunākais brālis ir „Pentameters” jeb piecpēdumērs. (Dinsbergs 1890, 33)

Otrs paņēmiens, kā „Metrikā” skaidroti svešie vārdi, ir iekavu izmantošana. Reizēm iekavās dots latviskais vārds, piem., *poetiski (dzejijiski), vokaļi (skanoši burti), konsonanti (neskanoši burti), liriskas dzeijas (dziesmas)*, bet reizēm iekavās dotais ir aizguvums, piem., *loceklis (zīlbe), runisks (prozaisks), rindes (sklaudi), veci (antiki)*. Iespējams, autors centies savu darbu sniegt pēc iespējas saprotamākā veidā ikvienam lasītājam, bet reizē rosinājis izprast aizgūtājā vārdā ietverto jēgu. 19. gadsimta otrajā pusē, kad latviešu literatūra, valodniecība un kultūra kopumā piedzīvoja strauju attīstību un kad lasīšana, rakstīšana un teksta saprašana vairs nebija atsevišķu izglītotu latviešu privilēģija, svešu vārdu skaidrošana ar absolūtās sinonīmijas palīdzību ir būtiska zinātniskā stila iezīme.

Tematiski plašu sinonīmisko terminu grupu aplūkojamajā grāmatā veido pantmēru nosaukumi. Kā norāda grāmatas virsraksta atslēgvārds „metrika”, par vienu no svarīgākajiem grāmatas uzdevumiem autors uzskatījis sniegt zināšanas par pantmēriem, kā viņš sauc – *peršumēriem*. E. Dinsbergs nosauc vārdā un ilustrē ar

piemēriem 28 grieķu antīkajai dzejai raksturīgos pantmērus. Katram svešvārdam iekavās norādīts latviskais ekvivalents, piem.:

spondejus (līdz garš), *trocheus* (kritējs), *jambus* (lēcējs), *pirichus* (dancotājs), *daktilus* (pirksta sitiens jeb rikšotājs), *anapest* (uzlēcējs), *amfimakers* (stiprkājis), *amfibrachis* (vājkājis), *bachius* (uzskrējējs), *antibachius* (grūtkritējs), *molosus* (grūtsolis), *tribrachis* (ātrskrējējs), *dispondeus* (dubult līdz garš), *korimbus* (uzlēcējs šūpotājs), *antispast* (pretvilciens), *dijambus* (dubult lēcējs), *joniskus a majori* (pēcsitējs), *joniskus a minori* (priekšsitējs), *ditrocheus* (dubult kritējs), *epitrite* (3 sitieni), *peones* (dancotāji), *broceleus matikus* (dubultskrējējs).

Redzams, ka autors nav centies svešvārdus pielāgot latviešu valodas formu sistēmai, bet lietojis vai nu bezgalotņu formas, piem., *anapest* [lat. *anapaestus* < gr. *anapaiston*]²¹, *antispast* [< gr. *antispastos*], vai arī izmantojis vārdu fināles no latīņu valodas, piem., *daktilus* [lat. *dactylus* < gr. *daktylos*], *spondejus* [lat. *spondēus* < gr. *spondejos*], *trocheus* [lat. *trochaeus* < gr. *trochaios*], *jambus* [lat. *jambus* < gr. *jambos*], *amfibrachis* [lat. *amfibrach/ys* < gr. *amfibrachys*]. No visiem minētajiem pantmēru nosaukumiem vienīgi vārds *amfimakers* ir pilnībā pielāgots locīšanai latviešu valodā.

No E. Dinsberga nosauktajiem pantmēriem tikai viens pantmēra nosaukums jau bija minēts F. Mekona sakārtotajā *Svešu vārdu grāmatā – jambe, gr. rīmēšanas mērs, ar vienu garu un otru īsu zilbi* (Mekons 1878, 14). Taču periodikā bija pazīstami vēl daži, piem., *jambusokāja, trokajsokāja, daktilusokāja, spondejusokāja* (Hūgenbergers 1856^b), *trochejus, daktilus, kretikus* (Kaudzīte 1874), *spondejs* (Krogzems 1874). Acīmredzot, aizguvumi E. Dinsbergam šķituši pārāk sarežģīti un nesaprotami, tādēļ viņš centies tiem dot latviskos ekvivalentus.

Līdzīgu mēģinājumu latviskot pantmēru nosaukumus veicis arī K. Dziļleja grāmatā „Poētika” (Dziļleja 1920), izmantojot jau E. Dinsberga ieteiktos terminus *amfibrachijs* (=vājkājis), *amfimakers* (=stiprkājis), *anapests* (=uzlēcējs), *antispasts* (=pretvilciens), *bachijs* (=uzskrējējs), *jambus* (=lēcējs), *moloss* (=grūtsolis), *tribrachijs* (=ātrskrējējs), un arī uz līdzības pamata piedāvājis savus ieteikumus *daktilis* (=pirkstis), *korimbis* (=šūpotājs), *peoni* (=degotāji), *spondejs* (=vienādi garš). Pētījuma laikā nav izdevies pārliecināties, ka *lēcējs, dancotājs, uzskrējējs, priekšsitējs* un līdzīgi veidotie pantmēru nosaukumi būtu izmantoti arī citu autoru darbos.

Absolūto sinonīmiju ļoti plaši var skatīt arī J. Kalniņa monogrāfijā „Latviešu rakstniecības teorija” (Kalniņš 1892). Arī viņš izmanto iekavas, piem., *dzejiski (beletristiski) ražojumi, dramatiskā klizma (notikuma mazgls), trioleta (trijolīte)*. Bet biežāk pašcilmes un aizguvuma sinonīmus saista saiklis *jeb*, turklāt reizēm kā pirmais minēts aizguvums, piem., *miti jeb dievu teikas, cezura jeb grieziens, karakteristika jeb rakstura pārspriedums*, bet daudz biežāk gan pirmais ir minēts pašcilmes ekvivalents, piem., *pašapraksts jeb autobiogafija, vārdu vītenes jeb polizindeti, atņēmiens jeb epanortofa, pretmets jeb antiteza, pavārdi jeb antonomazija, ieskaņu vienadība jeb aliterācija, vārdu virkne jeb azindeti, liekvārdība jeb pleonasms, saīsinājums jeb elipse* u. c. Aizguvumu likšana pēdējās (kā to darīja E. Dinsbergs) vairs nav raksturīga.

Trešajā aplūkotajā poētikas grāmatā – A. Brača „Rakstniecības teorija” (Bračs 1906) – ienāk jauni jēdzieni, bet terminu sinonīmijas atspoguļojumā saglabājas jau minētie paņēmieni: iekavas, piem., *konflikts (pretruna), traģisks (bēdīgs), dramaturgs*

²¹ Svešvārdu rakstības atspoguļojumā iekavās izmantota *Latīņu-latviešu vārdnīca* (LatLV 1955) un *Svešvārdu vārdnīca* (SvV 1999).

(*lugu autors*), *satirisks (izzobojošs)*, un konstrukcija ar saikli *jeb*, piem., *nostādījums jeb ekspozīcija, cēliens jeb akts, epistoliskā jeb vēstuļu izteiksmes forma, trīsbalssienu jeb daktiliskas atskaņas*. Jāsecina, ka joprojām nav vērojama konsekvence, kuram no ekvivalentiem (pašcilmes vai aizguvumam) dota priekšroka. Iespējams, šo izvēli noteikusi autora subjektīvā valodas izjūta.

Zināma konsekvence iezīmējas **20. gadsimta 20. gados**. Piem., K. Dziļlejas grāmatā „Poētika” (Dziļleja 1920) aizguvuma latviskais ekvivalents norādīts iekavās tūlīt aiz tā, izmantojot vienādības zīmi:

Perifraze (=apraksts) ir tāds zinekdochas veids, kas tēlojamo priekšmetu vaj parādību nesauc vārdā, bet rāda viņu īpašības. (Dziļleja 1920, 62)

Epanartoze (=atņēmiens) – jauna teikuma sākums ar iepriekšējā teikuma beigu vārdiem. (Dziļleja 1920, 79)

Visbiežāk terminoloģiskā sinonīmija K. Dziļlejas skaidrojumā veidojas tēlainās izteiksmes līdzekļu un stila figūru nosaukumos, piem., *antiteze (=pretība)*, *aluzija (=pieskaņojums)*, *chiasms (=krustojums)*, *epiceikse (=dubultojums)*, *kalamburs (=vārdu rotaļa)* u. c. Bet atsevišķos gadījumos sinonīmija norādīta arī ar saikļa *jeb* konstrukciju, tikai tad kā pirmais minēts pašcilmes vārds, piem., *jaunvārdi jeb neoloģismi, senvārdi jeb archaismi, jēdzienu izteicēji jeb zimboli* u. tml.

Turpinot izsekot absolūtās sinonīmijas attīstībai **20. gadsimta 30. gados**, jāpakavējas vēl pie dažām literatūrteorijas grāmatām – K. Kārklīņa „Rakstniecības teorija” (Kārklīņš 1932), K. Kurcalta „Ievads drāmas teorijā” (Kurcalts 1934) un A. Bērzkalnes „Pamatjēdzieni par tautas dzeju” (Bērzkalne 1937) –, kurās iezīmējas jauna pieeja. Tajās gandrīz nemaz nav izmantota absolūtā sinonīmija. K. Kārklīņa grāmatā tādi termini kā *amfibrachs, anapests, daktils, epitets, jamps, metafora, metonīmija, personifikācija, trops* u. c. lietoti bez latviskā ekvivalenta. K. Kurcalta monogrāfijā ar dramaturģijas teoriju saistītu aizguvumu ir ļoti daudz (*dialogs, ekspozīcija, katastrofa, konflikts, monologs* u. c.) un nevienam no tiem nav minēts atbilstošais pašcilmes ekvivalents. Sinonīmu neizmantošana raksturīga arī A. Bērzkalnes brošūrā, bet šeit galvenokārt izvēle notikusi par labu pašcilmes vārdam, neminot aizguvumu, piem., *divpēda* ‘dipodija’, *glezna* ‘metafora’, *nesaisīta valoda* ‘neritmiska valoda’, *saistīta valoda* ‘ritmiska valoda’. Tas liecina, ka neatkarīgās Latvijas laikā nevar runāt par priekšroku aizguvuma vai pašcilmes vārda izvēlē, bet parādās centieni atteikties no absolūtās sinonīmijas kā terminoloģijas iezīmes.

20. gadsimta 50.–70. gados absolūtā sinonīmija terminoloģijā ir mazinājusies. Raksturīgākie sinonīmu pāri, kas saglabājušies no iepriekšējiem posmiem, ir *akcents – uzsvars, enžambemens – pārnesums, gradācija – kāpinājums, kontrasts – pretstats, memuāri – atmiņas, peizāža – ainava, poezija – dzeja, refrēns – piedziedājums, strofa – pants, versifikācija – vārsmojums* (aizguvums minēts pirmais, tāpēc ka tā arī biežāk tas konstatēts ekscerpētajā materiālā). Aktīvi tiek lietoti arī sinonīmu pāri, kas nosauc pantā apvienoto rindu skaitu: *divrinde – distihs, trīsrinde – terca, četrinde – kvarta, piecinde – kvinta, sešrinde – seksta, septiņrinde – septima, astoņrinde – oktāva, deviņrinde – nona, desmitrinde – decima*. Pašcilmes saliktoņatvasinājums ne vienmēr terminoloģiski precīzi atbilst aizguvumam, piem., ne visas astoņrindes ir oktāvas, ne visas desmitrindes ir decimas.

Krievu valodas kā dominējošās kontaktvalodas ietekmē minētajā laikā parādās jauni „sinonīmu pāri”, kas patiesībā veido terminoloģijas izkropļojumus, jo semantiski

tos nevar identiskot, piem., *īsais stāsts – novele* (ĪLTV 1957, 109), *teiksmā – leģenda* (ĪLTV 1957, 236), *trīsrinde – tercets* (TK 1956, 13). Plašāk par to sk. 1. daļas 2.4. apakšnodaļā, tādēļ te minēts tikai atgādinājums.

20. gadsimta otrās puses literatūrzinātnes pētījumos arī ir pamanāma terminu sinonīmija, bet tikai atsevišķos gadījumos tā ir absolūtā sinonīmija, proti – pašcilmes vārds un aizguvuma ekvivalents. Taču bieži vien aiz saikļa *jeb* seko termina paskaidrojums vai izteiksmīgāks nosaukums, izmantojot citus valodas līdzekļus, līdz ar to sinonīmija ir visai nosacīta, piem.:

Par eposu jeb varoņpoēmu parasti sauc sacerējumu vārsmotā valodā, kur rādītas diženu tautas varoņu cīņas, atspoguļota laikmeta aina. (LCL 1969, 30)

V. Kožinovs konstatē, ka mītā un teikā dominē fabula jeb faktu sižets [..]. (Ķikāns 1975, 120)

Savos garstāstos jeb „mazajos romānos” rakstnieks nemīl ciešu sižeta veidojumu, kur katra daļa cieši saslēgtos viena ar otru. (Smilkīņa 1987, 139–140)

Tikai atsevišķos gadījumos ar sinonīmijas izmantošanu var saistīt piemērotāko terminu meklējumus, piem.:

Tā kā ar terminu kompozīcija bieži apzīmē gan makrouzbūvi jeb ārējo kompozīciju (arhitektoniku), gan arī mikrouzbūvi jeb iekšējo kompozīciju, tad pēdējās apzīmēšanai jēdzienu skaidrības labad [..] piemērotākais ir termins struktūra. (Ķikāns 1977, 64)

Pētījums par terminu lietojumu mācību līdzekļos **20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā** rāda, ka terminu sinonīmija ir samazināta līdz minimumam, saglabāti vien tādi raksturīgākie sinonīmu pāri kā *brīvā dzeja – verlibrs*, *pants – strofa* (par šo terminu sinonīmisku lietojumu literatūrzinātnieku domas daļās), *pārspīlējums – hiperbola*, *pretstata paņēmiens – kontrasta paņēmiens*, *uztaks – anakrūza* u. c.

Daži netradicionāli sinonīmu pāri saskatāmi J. Kursītes darbos, piem., *hendings jeb iekšējās atskaņas*, *pegnijs jeb figūrvārsmas*, *enigma jeb mīkla*.

Par vienu no jaunākajiem sinonīmu pāriem uzskatāmi termini *vēstījums/stāstījums – naratīvs*, arī *vēstītājs/stāstītājs – narators*, lai gan latviešu literatūrzinātnieki (Renāte Kārklīņa, Jānis Ozoliņš, Inguna Sekste, Olga Senkāne u. c.) atzinuši, ka ar naratoloģiju saistīto terminu izpratnē un lietojumā vienprātība nav panākta: „Naratoloģija izceļas ar bagātīgu, pretrunīgu un piņķerīgu terminoloģiju, kur viena parādība tiek apzīmēta ar dažādiem terminiem vai vieni un tie paši termini tiek saprasti dažādās nozīmēs, vai arī terminu segtie lauki krustojas, pārklājas, izraisot diskusijas un nereti arī pārpratumus. To lielā mērā radījušas avotvalodu – angļu, franču, arī vācu un krievu – neatbilstmes un atšķirīgās tradīcijas viena vai otra termina lietojumā latviešu valodā. Neskaidrības sākas, jau nosaucot naratoloģijas pētījumu objektu – vai tas ir naratīvs (latīņu val. *narrare* – stāstīt, ziņot, vēlreiz pārskatīt; *narro* – stāsts), vēstījums vai stāstījums.” (Sekste 2013, 176) Šāda „piņķerīga terminoloģija” radījusi arī komplicētu teorijas jautājumu izklāstu, terminu skaidrošanas un pierakstīšanas veidu – ar iekavām, ar slīpsvītru, ar saikli *jeb*, ar pēdiņām, ar oriģinālvalodas citējumu, ar ekvivalentu citā valodā u. tml. (minētie trīs piemēri apzināti izraudzīti no viena un tā paša avota):

Kamēr skaidrība nav ieviesusies un tiek lietoti dažādi termini, šī apskata ietvaros tiks paturēts termins „naratīvs” un no tā atvasinātie termini „narators” u. c., kā arī, lai izvairītos no atkārtotāšanās, „vēstījums” un „vēstītājs” tādā pašā nozīmē kā „naratīvs” un „narators”. (Sekste 2013, 176)

Būtiski ir, ka notikumu attēlojums no vēstītāja/naratora nokļūst pie uztvērēja (naratējamā). Narācijas akts ir komunikatīvs akts jeb, ņemot talkā semiotisko komunikācijas pamatmodeli, tajā vienmēr ir sūtītājs (mūsu gadījumā – narators), ziņojums un saņēmējs (lasītājs). (Sekste 2013, 176–177)

Tagad tiek ieviests termins narratee (franču val. narrataire), kam latviskais ekvivalents varētu būt „naratējamais”(latviešu valodā nereti lieto arī terminu „narators”, kas pārņemts no krievu mūsdienu naratoloģijā lietotā „наратор”). (Sekste 2013, 189)

Kopumā var sacīt, ka absolūtā sinonīmija, kas bija tik ļoti izplatīta parādība literatūrzinātnes terminoloģijas attīstības pirmajos posmos, ir kļuvusi par nebūtisku iezīmi jaunākajā laikā, izņemot atsevišķus gadījumus, kā tikko aplūkotajā piemērā (sk. arī Helviga 2014^b). Mūsdienu terminoloģijā, aizgūstot jaunu vārdu termina funkcijā, tas parasti tiek absolūti adaptēts latviešu valodas sistēmā un galvenokārt lietots bez pašcilmes ekvivalenta. Tas arī galvenokārt nosaka izmaiņas proporcionalitātē – aizguvumu pārsvara palielināšanos pār pašcilmes terminiem.

Bet kā absolūtie sinonīmi joprojām aktīvi funkcionē tādi termini, kuros cilmes sinonīmija izpaužas tikai kādā vienā vārda komponentā, piem., *jaunromantisms – neoromantisms, pēcimpresionisms – postimpresionisms* u. tml. (šādi termini tiek skatīti 2. daļas 1.2.2. apakšnodaļā).

1. 2. Literatūrzinātnes terminu derivatīvais raksturojums

Terminu cilmes aspekts lielā mērā saistāms ar jautājumu par derivāciju. Tā kā gan pašcilmes vārdu, gan aizguvumu derivācijā bieži vien tiek izmantoti vieni un tie paši vārddarināšanas paņēmieni un līdzekļi, tad analīze veidota vienkopus, īpaši izceļot pētāmajai terminoloģijai raksturīgos vārddarināšanas paņēmienus (morfoloģisko, sintaktiski morfoloģisko, sintaktisko, sintaktiski leksisko un semantisko). Aplūkotas derivatīvi aktīvāko vārdšķiru (lietvārdu, īpašības vārdu, apstākļa vārdu un darbības vārdu) grupas, akcentējot vārddarināšanas līdzekļus un to nozīmes aspektu.

Daži derivatīvi strukturālie modeļi (salikteņi, ģenitīveņi, defīssavienojumi, apelatīvi) hronoloģiski skatīti padziļināti, jo tie nozares terminoloģijas kopainā ieņem nozīmīgu vietu.

1. 2. 1. Morfoloģiskais vārddarināšanas paņēmiens – viens no produktīvākajiem terminradē

Terminoloģijā visvairāk izmantotā vārdšķira ir lietvārds, un katrai vārda sastāvdaļai ir būtiska loma jēdziena satura izteikšanā (Skujiņa 2002, 71). Šajā apakšnodaļā aplūkoti atvasināti lietvārdi, galveno uzmanību veltot sufiksācijai, bet daži prefīksācijas un fleksācijas piemēri minēti nobeigumā.

Lietvārdu **sufiksācija** ir ļoti produktīvs vārddarināšanas paņēmiens, kas plaši izmantots arī terminoloģijā (sk. 9. pielikumu). Par derivatīvi aktīvākajiem lietvārdu sufiksiem uzskata *-šan-*, *-iņ-*, *-īt-*, *-um-*, *-īb-*, *-niek-* (LVG 2013, 221), šeit tuvāk aplūkoti divi no tiem: *-īb-* un *-niek-*.

Kā jau iepriekš minēts, literatūrzinātnes terminoloģijā substantīvu atvasinājumi ar *-niek-* un *-īb-* ir zināmi jau kopš 19. gadsimta vidus (*rakstnieks – rakstniecība, stāstnieks – stāstniecība*). Pēc līdzīga modeļa, nosaucot to kopumu, kas veidojas no atsevišķiem elementiem, veidoti termini *avižniecība, grāmatniecība, kalendārniecība, arī aprakstniecība, dzejniecība*:

[Veidenbauma] *dzeja ir pilnībā brīva no aprakstniecības nosliecēm* [..]. (Berelis 1999, 34)
[..] *nodaļa sniedz paplašinātu ieskatu Čaka dzejniecības sākumos* [..]. (Bērsone 2008, 154)

Atšķirīgi darināts samērā jauns termins *autorība* (arī *līdzautorība*). Aizguvuma *autors* (arī *līdzautors*) saknei nepastarpināti pievienotā izskaņa *-ība* norāda uz pamatvārdā ietvertā jēdziena abstraktumu, bet šī vārda skaidrojums nav viennozīmīgs. Skaidrojošā vārdnīca (LVV 2006, 148) rāda, ka *autorība* ir „oficiāla atzīšana par autoru (kādam sacerējumam, izgudrojumam, atklājumam u. tml.)”. Pieņemts uzskatīt, ka termins ieviesies no juridiskās nozares terminoloģijas, tādēļ tā semantikā uzsvērts process (atzīšana), nevis rezultāts (fiziskas personas dalība un radošais intelektuālais ieguldījums kāda darba radīšanā, kas ir pietiekami, lai viņa tiktu atzīta par darba autoru), kā norādīts Latvijas Preses izdevēju asociācijas terminoloģijas vārdnīcā (LPIA_e). Termins *autorība* TK apstiprināts 1979. gadā: „Autorība – авторство – sacerējuma (darba) piederība autoram” (Skujiņa 1980, 101). Tātad dažādu avotu skaidrojumā uzsvērtas dažādas semantiskās nianšes – „atzīšana”, „darbības rezultāts” un „piederība autoram”. Literatūrzinātnes terminoloģijā par autorību galvenokārt runā gadījumos, kad kāda daiļliteratūras darba izcelsme tiek apstrīdēta, piem., *polemika par Šekspīra darbu autorību; minējumi par Homēra darbu autorību*.

Daudz skaidrāka semantika ir saliktenī *līdzautorība*, jo tas saistāms ar terminu *līdzautors* – cilvēks, kas ir viens no diviem (vai vairākiem) kāda darba autoriem. Tā kā šāda parādība ir izplatīta arī literatūrā, tad arvien biežāk runā par *līdzautorībā radītu darbu*, par *katra līdzautora devumu darba rakstīšanā*, par *līdzautora tiesībām* u. tml. *Latviešu valodas vārdnīcā* dots skaidrojums: „Līdzautorība – tiesisks stāvoklis, kādā ir darba līdzautors; divu vai vairāku personu autorība uz kopīgi radītu zinātnisku, literāru vai mākslas darbu, izgudrojumu, racionalizācijas priekšlikumu u. tml.” (LVV 2006, 591). Terminoloģiska rakstura uzziņu avotos *līdzautorība* tiek skaidrota kā „kādas personas līdzdalība kolektīva darba radīšanā” (AkadTerm_e). Uz līdzības pamata termins *autorība* varētu tikt iesaistīts arvien jaunu vārdu darināšanā, piem., *kopautorība*, *divautorība*, *citautorība*, jo tādējādi būtu precīzāk aprakstāmi dažādie (un nereti – ļoti sarežģītie) ar autorību saistītie procesi un stāvokļi. Piemēram doti daži eventuāli izteikumi – *kopautorības priekšrocība darba radīšanā; divautorības aspekts nav jūtams; citautorība vēl ir pierādāma* u. tml. Lai gan valodniecībā bieži ir skatīts jautājums par atvasinājumu ar *-ība* semantiku (piem., Skujiņa 1970; Porīte 1973; Skujiņa 1974; Baltiņa 1976), tomēr līdz šim aprakstītās nozīmes (galvenokārt – atvasinājumiem no adjektīva vai verba celma) no šī gadījuma ir atšķirīgas, un literatūrzinātnes terminoloģijā precīzs šo terminu definējums vēl tiek gaidīts.

Atsevišķos gadījumos termina funkcijā tiek lietots arī no lokāmā ciešamās kārtas divdabja celma ar vārddalī *-ība* darināts substantīvs, piem., *aprautība*, *atskaņotība*, *atvērtība*, *koncentrētība*, *samākslotība*, *nosacītība*, *pabeigtība*, *vienotība*, kas vārdkoptermina neatkarīgajā komponentā apzīmē uz atkarīgajā komponentā nosauktā priekšmeta virzītu darbības rezultātu vai stāvokli (MLLVG I 1959, 127; LVG 2013, 229–231), piem., *atskaņu aprautība*, *rindu atskaņotība*, *tēlu nosacītība*, *sīzeta pabeigtība* u. tml.

Īpaša literatūrzinātnes terminu grupa veidojas no substantīvu celma ar vārddalām *-ika*, *-istika*, ar ko apzīmē visu to tematisko, stilistisko, saturisko vai žanrisko kopumu, ko nosauc pamatjēdziens, vai arī zinātnes apakšnozari, kas pēta attiecīgo darbības sfēru vai parādību kopumu, piem., *aforisms* – *aforistika*, *balāde* – *balādistika*, *drāma* –

dramatika, enklīze – enklītika, epigrāfs – epigrāfika, fabula – fabulistika, folklorā – folkloristika, memuāri – memuāristika, metafora – metaforistika, metrs – metrika, mīts – mītika, novele – novelistika, ritms – ritmika, romāns – romānistika, simbols – simbolika, sinonīms – sinonīmika, stils – stilistika, strofa – strofistika, temats – tematika u. c. Atsevišķos gadījumos termins ar fināli *-ika* aizstāj vārdkopterminu, piem., *bukoliskā dzeja – bukolika, anakreontiskā dzeja – anakreontika, apokaliptiskā literatūra – apokaliptika, liroepiskā dzeja – liroepika, lirodramatiskā dzeja – lirodramatika* u. c. Fakts, ka daudziem šāda veida terminiem nav identificējams pamatjēdzienu nosaucošais substantīvs bez fināles *-ika, -istika*, (piem., *beletristika, hronika, katalektika, klasika, komparatīvistika, kritika, lirika, patētika, patristika, poētika*), liek secināt, ka šāda modeļa aizguvumi terminoloģijā pārņemti gatavā veidā. Bet šis strukturāli semantiskais modelis ir aktīvs, piem., *latvieši – latvistika, somugri – somugristika, Rainis – rainistika*, tāpēc minējumu līmenī nevar noliegt, ka eventuāli var veidoties un nostabilizēties arī tādi termini kā *žanrs – žanristika, tēls – tēlistika, teātris – teātristika, saturs – saturistika, oda – odistika* u. tml.

Tālāk aplūkoti aizguvumi, kuru otro daļu veido sakne *-log-* (arī *-(o)log-*), un izskaņa *-ija*, kas šajā gadījumā ir grieķu un latīņu valodas vārdu fināles atveidojums. Tā kā šādas daļas *-logija* (arī *-(o)logija*) ir zināmā mērā gramatizējušās un sāk līdzināties izskaņai, tad šajā darbā nosacīti skatītas vienkopus ar sufiksālajiem atvasinājumiem. Jo vairāk tāpēc, ka parādās jaundarinājumi pašā latviešu valodā. Terminus ar šo fināli semantiski var dalīt vairākās grupās.

Nosacīti pirmajā grupā var minēt aizguvumus, ko attiecina uz zinātnes nozares vai pētījumu apakšnozares nosaukumu, piem., *akcentoloģija, brahioloģija, frazeoloģija, mitoloģija, tekstoloģija, žanroloģija*. Ar līdzīgu semantiku darināti termini *šekspiroloģija, puškinoloģija, brehtoloģija*. Šie piemēri paver iespēju arī latvistikā līdzās terminam *rainoloģija* darināt analogus terminus ar visdažādāko literātu īpašvārdu pamatā: Čaks – *čakoloģija*, Ziedonis – *ziedonoloģija* vai *ziedoņoloģija* u. tml. Bet varbūt tomēr termina funkcijā ieviesīsies labskanīgāki un latviešu valodai ierastāki deonīmi – *čakistika* un *ziedonistika* (plašāk par deonimizāciju sk. 1.2.5. apakšnodaļā).

Taču finālei *-logija* (arī *-(o)logija*) ir arī vēl citas nozīmju nianšes. Ar nozīmi ‘kopums, savākums’ saistāmi tādi termini kā *antoloģija, diloloģija, hronoloģija, patroloģija, tetraloģija, triloloģija*. Neparasti, ka šajā semantiskajā grupā sastopams arī termins ar vīriešu dzimtes galotni *-s* – *martiroloģijs* ‘krājums ar nostāstiem par vajātajiem kristiešu mocekļiem’ (SvV 1999, 461). Uz analogijas pamata (*antoloģija* ‘dažādu autoru darbu kopums’, *patroloģija* ‘seno baznīcas autoru darbu kopums’) tieši sieviešu dzimtes vārds *martiroloģija* varētu būt piemērotāks termins attiecīgā jēdziena nosaukšanai, tas labi iekļautos attiecīgajā semantiskajā grupā.

Ar nozīmi ‘vārds, jēdziens’, kas izteikta finālē *-logija* (arī *-(o)logija*), veidojas vēl viena terminu semantiskā grupa – *ambiloģija, autoloģija, tautoloģija*, kas nosauc dažādas ar vārda uztveri saistītas parādības. Savukārt ar nozīmi ‘mācība, zināšana’ saistāmi tādi termini kā *haploloģija, tipoloģija*. Folkloristikas zinātnes apakšnozari – latviešu tautasdziesmu pētniecību – sauc par *dainoloģiju* (Kursīte 2002, 87 u. c.), lai gan folkloristikas terminu projektā 1950. gadā tika ieteikts *dainoloģijas* vietā lietot vārdkopu *tautasdziesmu zinātne* (TK 1950). Tas liecina, ka aizguvumu fināle *-logs* var tikt izmantota arī pašcilmes vārdu atvasināšanā.

Pašcilmes vārdos savukārt atvasinājums veidots vienīgi ar *-šana* un *-ums* (*atskaņošana, atskaņojums; dzejošana, dzejojums*).

Atvasinājumi ar *-šana* (arī *-šanās*) latviešu valodā ir seni un izplatīti. Tos motivē gan pašcilmes vārdi, gan aizguvumi. Semantiski tie dalāmi darbības nosaukumos un konkrētas nozīmes lietvārdu nosaukumos. Literatūrzinātnes terminoloģijā tie galvenokārt apzīmē darbību nosaukumus, kas saistāmi ar daiļrades procesa laika ziņā neierobežotu un nepabeigtu norisi, piem., *akcentēšana, alegorizēšana, arhaizēšana, asociēšana, deklamēšana, interpretēšana, parodēšana, ritmizēšana, trivializēšana, tipizēšana, teatralizēšana*. Tikai atsevišķos gadījumos var runāt par konkrētas nozīmes lietvārdiem ar lielāku abstrakcijas pakāpi, piem., terminos *sillabotoniskā vārsmošanas sistēma, toniskā vārsmošanas sistēma*. Jāpiebilst, ka praksē vērojama tendence šādi darinātus terminus arvien saīsināt, piem., *sillabotoniskā vārsmošanas sistēma* → *sillabotoniskais vārsmojums* → *sillabotonika*. Uz saīsināšanu jeb strupināšanu vērsta arī pārmaiņas terminā *atdzejošana/atdzejojums* → *atdzeja*, kur saīsinājumā konkretizēta darbības rezultāta nozīme. V. Skujiņa norādījusi uz kādu latviešu terminoloģijas jaunu iezīmi, proti – „deverbālālais atvasinājums ar *-šana* (*-šanās*) tiek darināts tieši no lietvārda, tā celmam vienlaikus secīgi pievienojot gan darbības vārda piedēkli (*-o-*, *-ē-*, *-inā-*), gan izskaņu *-šana* (*-šanās*),” un šādos gadījumos „attiecīgais darbības vārds ir potenciāli iespējams” (Skujiņa 2002, 84). Redzams, ka literatūrzinātnes terminoloģijā šāda modeļa izmantošana nav īpaši raksturīga, kaut gan atsevišķos gadījumos tas ir iespējams, piemēram, *plaģiāts* → *plaģi+ē+šana, sižets* → *sižet+ē+šana, sonets* → *sonet+ē+šana, teksts* → *tekst+o+šana*. Šādiem atvasinājumiem pagaidām ir tikai okazionāls raksturs, taču to kompaktuma dēļ noteikti iespējama tālāka izplatība, piem., runājot par kāda autora prasmi un spēju veidot neparastus un interesantus sižetus, varētu runāt par „sižetēšanas meistarību”. Semantiski ļoti līdzīgi ir iepriekš aplūkoti atvasinājumi ar *-ācija*, ko galvenokārt izmanto aizguvumu derivācijā, bet tie noder, lai izteiksmīgāk raksturotu procesu kā vienotu veselumu, piem., *interpretācija, ritmizācija, stilizācija, tipizācija*.

Izplatīti ir deverbālie substantīvi ar *-ums*, kuru semantikā (atšķirībā no denominālajiem atvasinājumiem ar *-um-*) ir uzsvērtā darbības vai norises nozīme. Var izdalīt vairākas semantiskās grupas:

1) dažādu mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu vai paņēmienu nosaukumi, piem., *atkārtojums, daudzkāŗšojums, divkāŗšojums, izlaidums, kāŗpinājums, noklusējums, pārnesums, pārspīlējums, salīdzinājums, sabalsojums, sablīvējums* u. c.;

2) kādas darbības rezultātā iegūtu abstraktu literatūras parādību nosaukumi, piem., *atrisinājums, portretējums, raksturojums, stāstījums, vēstījums* u. c.;

3) daudz konkrētāku jēdzienu nosaukumi, kas atspoguļo darbības rezultātu, piem., *apcerējums, dramatisējums, sacerējums, strāvojums, tēlojums, vārsmojums* u. c. Protams, nav stingri nodalāmas robežas starp nosacītajām grupām, tāpat kā nav iespējams nosaukt šādu atvasinājumu kopskaitu, jo praktiski līdzīgus atvasinājumus iespējams darināt gandrīz jebkuras darbības vai procesa rezultāta nosaukšanai (*alegorizējums, hiperbolizējums, improvizējums, ironizējums, ilustrējums, kompilējums, parodējums, personificējums, poetizējums, redīgējums* u. c.).

Lietojumā šīs semantiskās nianse, ko sniedz derivāti ar *-šana*, *-ācija*, *-ums*, būtu svarīgi atspoguļot, izvēloties precīzāko atvasinājumu, piem., *stilizēšana, stilizējums* un *stilizācija* šādos teikumos:

Stilizēšana ir raksturīgs process parodiju sacerēšanā.

Modernās dzejas tēlos nereti vērojams tautasdziesmu stilizējums.

Stilizācija ir kāda zināma stila (piemēram, tautasdziesmu) atveidojums.

Ļoti plašu grupu veido arī īpašības vārdu motivētie lietvārdi ar izskaņu *-ums*: *epika – episks – episkums; epizode – epizodisks – epizodiskums; himna – himnisks – himniskums* u. tml. Teorētiski šādus derivātus var darināt no visiem 134 konstatētajiem atvasinātajiem adjektīviem. Šie termini vienā vārdā nosauc visu to īpašību un pazīmju kopumu, ko ietver motivētājvārds, tādēļ īpaša to nozīmes skaidrošana nav nepieciešama. Tie ir ļoti „ietilpīgi” daiļdarba raksturošanai, tādēļ plaši izmantoti zinātniskos un populārzinātniskos tekstos.

Kā redzams, formanti *-šana* un *-ums* lietoti gan pašcilmes vārdu, gan aizguvumu derivācijā (sk. 11. pielikumā).

Daudz mazāk nozares terminu sastopams ar vārdisko izskaņu *-grāfija* (sk. 9. pielikumu), kas semantiski norāda uz tādu zinātņu nozaru nosaukumiem, ko savā nozīmē iekļauj vārda pirmā daļa (MLLVG I 1959, 180). Tā cēlusies no grieķu vārddāļas *graphein* ‘rakstīt’ (Skujiņa 1999, 46), un tieši rakstīšanas, aprakstīšanas jēdziens ir ietverts tādos terminos kā *biogrāfija, epigrāfija, hagiogrāfija, ikonogrāfija, tekstogrāfija*.

Kā aktīvu modeli terminradē var minēt fināli *-āde, -āda*. Līdzās tādiem terminiem kā *aubāde, balāde, plejāde, serenāde, šarāde, tirāde*, kuriem motivētājvārds ir tikai minams, vērojami terminu pāri, kuros var saskatīt šīs izskaņas semantiku, *alba – alborāda, bufs – bufonāde, klauns – klaunāde*. Jauni termini pēc šāda modeļa (arī ar fināli *-āna*) veidojas galvenokārt no eponīmiem, piem., *arlekināde* (no Arlekīna vārda), *attelāna* (no Atellas pilsētas vārda), *ibseniāna* (no Henriha Ibsena vārda), *jeremiāde* (no Vecās derības pravieša Jeremijas raudu dziesmas par izpostīto Jeruzalemi), *ļeņiniāna* (no Vladimira Ļeņina vārda), *robinsonāde* (no Robinsona Kruzo vārda). Līdzīgi, kā jau tas vērojams iepriekš aplūkotajā materiālā, arī šis terminrades modelis tiek izmantots pašcilmes vārdu atvasināšanā, piem., *zīvertiāna* (no Mārtiņa Zīverta vārda), *blaumaniāde* (no Rūdolfa Blaumaņa vārda). Semantiski tas ļauj aptvert daudz plašāku parādību kopumu, nekā to izsaka motivētājvāds.

Pie raksturīgākajiem substantīvu sufiksācijas gadījumiem nozares terminoloģijā jāaplūko visplašāk lietotās fināles *-isms* dažādās semantiskās grupas. Ekscerpēto materiālu var raksturot vismaz četrās grupās:

1) pirmajā grupā apkopojami termini ar *-isms*, kas lielā mērā pārklājas ar valodniecības terminiem, jo tie nosauc kādu valodas leksisko vienību, kādu konkrētu vārdu, piem., *arhaisms, barbarisms, biblisms, folklorisms, ģermānisms, okazionālisms, onomatopoētisms, poētisms, rusisms* u. c., vai kādu izteikumam pielīdzināmu valodas vienību, piem., *aforisms, brahioloģisms, frazeoloģisms*, kam kā saskarnozaru terminiem ir būtiska nozīme daiļdarba valodas raksturošanā;

2) otro semantisko grupu ar fināli *-isms* veido termini, kas norāda uz motivētājvārdā nosauktu pazīmju kopumu, piem., *alegorisms, dramatisms, epizodisms, hiperbolisms, idillisms, ilustratīvisms, lirisms, misticisms, kalambūrisms, komisms, makaronisms, plaģiātisms, prozaisms* (arī *prozisms*), *tragisms*; šīs grupas vārdiem ir sinonīmiski atvasinājumi ar sufisku *-um-*, piem., *epizodisms – epizodiskums, komisms – komiskums, tragisms – tragiskums* u. c.; kaut gan tie darināti no atbilstošā adverba celma, semantiski tie ir tuvāki substantīviskajiem atvasinājumiem ar *-isms*;

3) trešo grupu veido termini, kuri nosauc mākslas izpausmes jomu vai realizēto principu sistēmu, piem., *apokaliptisms, baironisms, dekadentisms, komparatīvisms, manierisms, neomītisms, modernisms, naivisms, naturālisms, pozitīvisms, urbānisms*;

4) ceturtajā grupā ierindojami tie „ismi”, ar ko pieņemts nosaukt mākslas, kultūras, literatūras virzienus dažādos laikposmos, piem., *akmeisms, abstrakcionisms, dadaisms, eksistenciālisms, ekspresionisms, futūrisms, impresionisms, imažinisms, imažisms, klasicisms, reālisms, romantisms, simbolisms, strukturālisms, verisms* u. c.; no šiem terminiem veidojies jauns virsjēdzienu nosaucošs termins *isms*, kas tuvāk aplūkots 1.2.6. apakšnodaļā pie separācijas paņēmiena.

Kā redzams aplūkotajā materiālā, raksturīgākās aizguvumu fināles ir *-isms, -ācija, -grāfija, -loģija* (arī *-(o)loģija*), *-ika* (arī *-istika*), *-āde, -āda*, bet būtiskākās pašcilmes izskaņas ir *-īb-, -niek-* (arī *-šan-, -um-*). Turklāt aizguvumu sufiksācijā tiek izmantoti arī latviski formanti, savukārt pašcilmes vārdu atvasināšana notiek arī ar aizguvumu finālēm un vārddalām (sk. 9. pielikumā).

Ekscerpētais materiāls rāda, ka sufiksācija ir visplašāk izmantotais vārddarināšanas paņēmiens nozares terminoloģijā, bet sava vieta, it īpaši pašcilmes vārdu derivācijā, ir arī **fleksācijai** un **prefiksācijai**.

Jau apskatā par deverbālajiem substantīviem ar izskaņu *-ums* minēts, ka visbiežāk tie ir prefiksāli, resp. tos motivē prefiksāls verbs, piem., *atrisinājums, atslābums, nobeigums, noklusējums, pārspilējums, piedziedājums, sablīvējums, sacerējums, sarežģījums, uzskaitījums* u. c. Šīs semantiskās grupas terminu izstrādē nereti notikusi arī fleksācija, piem., *apcer+e, atkāp+e, atvirz+e, pakar+e*. Šis modelis varētu būt produktīvs, strupinot arī citus vārdus, piem., *noklusējums* → *noklus+e, sablīvējums* → *sablīv+e, sacerējums* → *sacer+e*, bet šie piemēri ir tikai teorētiski.

Atsevišķos gadījumos var runāt par konfiksāciju, t. i., lietvārda atvasināšanu ar piedēkli un priedēkli, piem., *bezsaiklība*. Šāda termina semantikā apvienota pabeigtības un kopīguma sēma, tā veidojas semantiski ietilpīgs vienvārda termins, kas aizstāj garāku skaidrojumu – *konstrukcija bez saikļa izmantojuma*. Bet iespējams, ka starpposms ir vārdkopa ar ģenitīveni atkarīgajā komponentā – *bezsaikļu konstrukcija*:

Bezsaiklība ir saistītālvārda apzināta nelietošana tur, kur tas ierastā valodā būtu nepieciešams. (Grāpis 2001, 159)

Lai gan daudzu literatūrzinātnes terminu sastāvā ir konstatējami priedēkļi, piem., *ap-* (*apraksts, apcerējums*), *at-* (*atdzeja, atstāsts*), *pa-* (*paruna, pastāsts*), *no-* (*nostāsts, noklusējums*), *pār-* (*pārstāsts, pārspilējums*), *sa-* (*salīdzinājums, sarežģījums*) u. c., tomēr par prefiksāciju šeit runāt nevar, jo derivācijas pamatā ir prefiksāli verbi. Īpaši daudz šādu substantīvu ir analītisko leksēmu atkarīgajā komponentā, piem., *atkārtojuma figūras, pārdomu dzeja, piedzīvojumu romāns* u. c.

Bet dažkārt prefiksācija tomēr notikusi tieši terminrades procesā. Tā konstatējama tādos semantisko terminu pāros kā *pilnīgas atskaņas – nepilnīgas atskaņas, ritmiska valoda – neritmiska valoda, strofēta dzeja – nestrofēta dzeja, tiešs raksturojums – netiešs raksturojums* u. tml.

Terminos dažkārt samērā brīvi kombinējas dažādi morfoloģiskie vārddarināšanas paņēmieni (sufiksācija, prefiksācija, fleksācija, cirkumfiksācija, konfiksācija), tādēļ jo īpaši svarīgi izprast katras morfēmas leksiski semantiskās nianšes, lai varētu produktīvi izmantot jau zināmus modeļus jaunu terminu darināšanā.

1. 2. 2. Sintaktiski un sintaktiski morfoloģiski darināto terminu raksturīgākās grupas

Literatūrzinātnes terminoloģijā vienu no plašākajām grupām veido sintaktiski darinātie termini. Lai gan nosacīti tos mēdz dēvēt par salikteņiem, tie ir ne tikai salikteņi, bet arī salikteņatvasinājumi, defissavienojumi un ģenitīveņi. Salikteņu darināšana (arī aizgūšana) ir viens no produktīvākajiem literatūrzinātnes terminu klāsta papildināšanas paņēmieniem. O. Bušs 1986. gadā norāda: „Mūsdienu latviešu literārajā valodā aktīvākais un produktīvākais jaunvārdu veidošanas paņēmiens [...] ir salikteņdarināšana. [...] Jaunu salikteņu veidošanu atvieglo tas, ka šī vārddarināšanas paņēmiena izmantošanai gandrīz nav nepieciešamas īpašas priekšzināšanas valodniecībā [...]” (Bušs 1986, 73)

Šajā apakšnodaļā ir noskaidrotas raksturīgākās salikteņu grupas literatūrzinātnes terminoloģijā, par galveno izpētes aspektu izvēloties derivatīvi semantisko. Bet vārddaļu cilmes aspekts, kā arī salikteņu attīstības kvalitatīvā un kvantitatīvā dinamika tikai ieskicēta, kur tā nepieciešama konteksta izpratnei. Sākotnēji skatīti salikteņi un salikteņatvasinājumi, atsevišķi aplūkojot citvalodu elementu izmantojumu. Ģenitīveņi skatīti vienkopus – gan prefiksācijā, gan salikteņdarināšanā – kā analītisku leksēmu komponenti, bet raksturīgākie defissavienojumi aprakstīti atsevišķā apakšnodaļā, akcentējot hronoloģisko aspektu.

Kā zināms, pēc darināšanas veida tiek šķirti ar sintaktisko paņēmienu darinātie **salikteņi** un ar sintaktiski morfoloģisko paņēmienu darinātie **salikteņatvasinājumi**, bet pēc komponentu savstarpējām sintaktiskajām attieksmēm – determinatīvie un kopulatīvie salikteņi.²³ Motivētājavārdkopas komponenti var būt gan pašcilmes, gan aizguvumi. Aizguvums var būt arī viss saliktenis. Analizējot salikteņterminus, nākas saskarties ar vairākām problēmām.

Viena no problēmām saistīta ar terminu cilmes noteikšanu – salikteņterminus bieži vien ir grūti raksturot cilmes aspektā. Pētāmajā materiālā atrodami arī tādi salikteņtermini, kuriem latviešu valodā nav motivācijas, resp., atbilstoša vārdu savienojuma, no kura termins varētu būt darināts, tāpēc ir pamats domāt, ka šādas leksēmas ir kalkēšanas rezultāts. Nereti tiek darināti hibrīdtermini, apvienojot salikteņi dažādu valodu leksēmas vai to daļas, un ne vienmēr iespējams precīzi noteikt, vai šāds darinājums ir tapis latviešu valodā, vai arī tas ir kalks. Par redzamāko citvalodu cilmes vārddaļu izmantošanu veidots vienkopus pārskats apakšnodaļas beigās. Empīriskajā materiālā atrodami arī vairāki t. s. „terminoloģiskie mutanti” (sk. Baldunčiks 2008^c), bet tie promocijas darbā netiek analizēti, tāpēc ka to pētīšanai būtu nepieciešams īpaši vākts materiāls, kas galvenokārt atrodams ārpus terminoloģiskās leksikas.

Sākumā salikteņtermini raksturoti pēc komponentu savstarpējām sintaktiskajām attieksmēm, iezīmējot determinatīvo un kopulatīvo salikteņu derivatīvi semantiskās īpašības. Tā kā salikteņatvasinājumu aplūkojamajā materiālā nav sevišķi daudz, tad sintaktiskais un sintaktiski morfoloģiskais paņēmiens tiek skatīts vienkopus. Raksturošanai izvēlēti tie salikteņi, kas materiālā ir pārstāvēti visplašāk. Taču pētījumā ietverti arī vairāki okazionāla rakstura salikteņi un potenciālisti, kas ar laiku varētu veiksmīgi iekļauties literatūrzinātnes terminu sistēmā.

²³ Turpmāk tekstā gan salikteņi, gan salikteņatvasinājumi saukti par salikteņterminiem.

Plašākās grupas veido salikteņi, kuru pirmais komponents ir lietvārds, īpašības vārds, skaitļa vārds vai vietniekvārds, savukārt otrajā komponentā var būt ne tikai lietvārds, bet arī īpašības vārds vai apstākļa vārds. Salikteņi ar īpašības vārdu vai apstākļa vārdu otrajā komponentā netiek uzskatīti par atsevišķiem terminiem, jo tie sastopami tikai kā analītiskas leksēmas sastāvdaļa, piem., terminēmas pamatformas *literatūrvēsture* (*pēta*) adjektīviskais atvasinājums ir *literatūrvēsturisks* (*pētījums*), bet adverbiālais – *literatūrvēsturiski* (*izpētīts*).

Aplūkojot salikteņus pēc komponentu savstarpējām sintaktiskajām attieksmēm, nošķir **determinatīvos** un **kopulatīvos salikteņus**. Determinatīvo salikteņu motivētājevārdkopā pirmais komponents pakārtots otrajam komponentam, līdz ar to šādos salikteņterminos spilgtāk nekā citos izpaužas vārdkopterminu raksturs, piem., *kolektīvtēls* (*kolektīva tēls*), *detektīvfabula* (*detektīva fabula*), *īsproza* (*īsā proza*). Kā norādīts „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” (turpmāk – MLLVG), „liela daļa šo salikteņu ir veidojušies ne uzreiz: zināma vārdkopa lēnām un pakāpeniski uzkrāj viena vārda nozīmi un beigās saplūst arī vienā vārdā [...]. Pārejas periodā no vārdkopas uz salikteni ir vēl sastopamas svārstības: vārdu sakopojumu izrunā un raksta gan kā vienu vārdu, gan kā divus vārdus, un bieži ir grūti novilkt robežu starp salikteni un vārdkopu.” (MLLVG I 1959, 200) Šī parādība vērojama vairākos vārdkopu un salikteņu pāros, piem., *dzejas tēls* – *dzejtēls*, *garais stāsts* – *garstāsts*, *īsais stāsts* – *īsstāsts*, arī salikteņos ar kopkomponentu *literatūr-* pirmajā daļā, kas skatīta turpmāk. „Svārstības starp salikteni un vārdkopu var pastāvēt tik ilgi, kamēr vārdkopai un saliktenim ir viena un tā pati leksiskā nozīme. Ja rodas vajadzība pēc nozīmes starpības, saliktenis leksiskās nozīmes ziņā sāk nošķirties un blakus vārdkopai kļūst par stabilu salikteni. Jo vairāk diferencējas un konkretizējas salikteņa kā viena vārda leksiskā nozīme, jo vairāk tas leksiskās nozīmes ziņā attālinās no vārdkopas, kas ir salikteņa pamatā.” (MLLVG I 1959, 200) Literatūrzinātnē vispilgtākais piemērs šāda determinatīvā salikteņa darināšanā ir vārdkopa *tautas dziesma* un saliktenis *tautasdziesma*, kur salikteņterminā nozīme ir konkretizējusies – ‘tautas daiļrades sacerējums vārsnās skandēšanai vai dziedāšanai’ (LVV 1987, 796).

Savukārt kopulatīvie salikteņi, kuros starp komponentiem ir sakārtojuma attieksmes, veidojušies uz vārdrindas pamata, kurā katrs no komponentiem „nosauc vienu priekšmeta sastāvdaļu, un šie sastāvdaļu nosaukumi kopā veido vienu leksisku vienību viena priekšmeta apzīmēšanai” (MLLVG I 1959, 210). Visbiežāk šādos terminos abu komponentu pamatā ir daiļdarba žanrisko piederību nosaucoši lietvārdi, piem., *lirika* un *epika* → *lirioepika* ‘dzeja, kurā apvienoti lirikas [...] un epikas [...] elementi’ (Kursīte 2002, 235), *tragēdija* un *komēdija* → *tragikomēdija* ‘dramatisks sacerējums, kurā ir gan tragēdijas, gan komēdijas iezīmes’ (SvV 1999, 799). Termins, kas tādā veidā radies (vai aizgūts, kā minētajos piemēros), apzīmē abiem žanriem vai literatūras veidiem piemītošo iezīmju kopumu. Nereti līdzīgos gadījumos jēdziena nosaukšanai izmanto pavisam citu strukturāli semantisko modeli, proti, defissavienojumu vai savienojumu ar vienotājdomuzīmi, piem., *romāns–novele*, *pasaka–fabula* (par defissavienojumiem un vienotājdomuzīmes savienojumiem sk. 1.2.4. apakšnodaļā).

Ne vienmēr ir skaidri nosakāms, vai saliktenis ir determinatīvs vai kopulatīvs, piem., salikteņtermins *dzejproza*, kura pamatā var būt gan vārdrinda *dzeja* un *proza*, gan motivētājevārdkopa *dzejiska proza*, vai arī *dzejolis prozā* (iespējami arī citi

varianti – *dzeja kā proza* vai *dzeja prozas veidā*). Kā literatūrzinātnes terminu to aktīvi lieto apmēram gadus desmit piecpadsmīt.²⁴ Par *dzejprozu* tiek dēvēts tas, kas agrāko laiku terminoloģijā tika saukts par *dzejoli prozā* (ĪLTV 1957, 68).

Viens no mūsdienu literatūrzinātnē visbiežāk lietotajiem kopulatīvajiem salikteņiem ir termins *laiktelpa* ← *laiks* un *telpa*. To lietojusi B. Smilktiņa jau 20. gadsimta 80. gados (piem., Smilktiņa 1987, 135), bet intensīvi literatūrzinātnē tas izmantots tikai 21. gadsimtā. Acīmredzot, tas saistīts ar leksiskās nozīmes maiņu, kas notikusi attieksmē pret salikteņa pamatvārdu nozīmi, jo termins *laiktelpa* ir daudz ietilpīgāks un precīzāks nekā atsevišķi jēdzieni *laiks* (process) un *telpa* (*vieta*) vai arī agrāk lietotais termins *laika un vietas vienība* (ĪLTV 1957, 126). Tas ir ekvivalents aizguvumam *hronotops*. Interesanti, ka literatūrzinātnē tiek lietots arī cits saliktenis no tiem pašiem komponentiem tikai apgrieztā secībā – *telplaiks* (piem., Burima 2005^a, 52; Vasiļjeva 2013, 165), kas tradicionāli tiek uzskatīts par fizikas terminu. Iespējams, ka tam ir tikai nejaušības raksturs, bet ir pieļaujama arī semantiska nianšu atšķirība, vai arī lietuviešu valodas ietekme: *chronotopas* – *erdvēlaikis* ‘telplaiks’ (Avantekstas._e).

Plašākā sintaktiski un sintaktiski morfoloģiski darināto terminu grupa ir **lietvārdu** motivētie salikteņtermini. Ir vairāki salikteņi ar terminu *literatūra*, kas var funkcionēt gan kā pirmais, gan kā otrais komponents. Atrodies pirmajā komponentā, vārds *literatūra* kļūst par kopkomponentu salikteņiem, kas attiecināmi uz dažādām ar literatūru saistītām jomām – analīzi, kritiku, pētniecību, teoriju, zinātni, vēsturi – *literatūranalīze*, *literatūrkritika*, *literatūrpētniecība*, *literatūrteorija*, *literatūrzinātne*, *literatūrvēsture* (arī visu šo vārdu aspektuālās modifikācijas un atvasinājumi, piem., *literatūrvēsturisks*, *literatūrvēsturiski*, *literatūrvēsturiskums*, *literatūrvēsturniecība*, *literatūrvēsturnieks*).

Līdzās salikteņiem, kuros abi komponenti ir aizgūti vārdi (*literatūranalīze*, *literatūrkritika*, *literatūrteorija*), redzami arī tādi salikteņi, kuru otrajā komponentā izmantota latviešu valodas leksēma (*zinātne*, *vēsture*, *pētniecība*). Tas vedina domāt, ka salikteņi ar kopkomponentu *literatūr-* varētu būt vai nu darināti latviešu valodā, vai kalkēti pēc vācu valodas parauga, jo vācu valodā ir šādi salikteņi (*Literaturgeschichte*, *Literaturwissenschaft*), savukārt krievu un angļu valodā šie termini ir vārdsavienojumi (*история литературы*, *literary history* vai *history of literature*). Jāatgādina, ka vārds *literatūra* latviešu valodā kā aizguvums parādījies 19. gadsimta otrajā pusē, bet līdz 20. gadsimta 20. gadiem galvenokārt tika lietots vārds *rakstniecība* ar nozīmi ‘literatūra, daiļliteratūra’, līdz ar to salikteņi ar komponentu *literatūr-* latviešu valodā, domājams, nav senāki par simts gadiem.

Dažādos laika periodos un arī atsevišķos izdevumos vērojama tendence lietot šos terminus gan kā salikteņterminus, gan kā vārdkopterminus, t. i., atsevišķi kā divus nesaplūdušus vārdus. Piem., „Latviešu literatūras vēsturē” (LLV (Bērziņš) 1935–

²⁴ Kā izpētījis K. Vērdiņš, pirms termina *dzejproza* ieviešanas, lai nosauktu dzejprozei raksturīgākās iezīmes, latviešu literatūrzinātnē lietoti dažādi aprakstoši apzīmējumi *metriskā proza*, *atskaņotā proza*, *šķietamā proza*, *gan dzejai*, *gan prozai piederīgs teksts*, *rindkopu dzeja*, *dzejiskās prozas teksts* u. c. (Vērdiņš 2011, 16, 20). Interesanti, ka salikteni *dzejproza* pirms gadiem četrdesmit attiecināja uz nemākulīgi veidotu dzeju (Vērdiņš 2011, 20), bet ar laiku salikteņa semantika ir mainījusies. Jāsecina, ka mūsdienu izpratnē salikteņtermins *dzejproza* precīzi nosauc daiļliteratūras starpveidu, kam piemīt gan dzejas, gan prozas iezīmes, lai gan literatūrzinātnieki ne reti iebilst pret to, ka šajā terminā vairāk akcentēts prozas aspekts. A. Grīnvalde sarunā ar pētījuma autori ir norādījusi, ka *rindkopu dzeju* atbilstošāk būtu dēvēt par *prozdzeju*.

1937), kas ir viens no pirmajiem avotiem, kurā atrodami minētie termini, tie lietoti vienlīdz bieži kā vārdkopas un kā salikteni. Priekšroka vārdkopai dota tad, kad termins ir lietots kā teikuma priekšmets, bet saliktenim – tad, kad teikumā galvenais uzsvars nav likts uz termina skaidrojumu, piem.:

Nosaukums literatūras zinātne latviešiem cēlies tikai pašā jaunākajā laikā [..]. (LLV (Bērziņš) I 1935, 21)

1935. g. rudenī sāk darboties R. Egles literatūras studija ar literatūrzinātņu programmu. (LLV (Bērziņš) VI 1937, 91)

Šāds terminu variantums raksturīgs 20. gadsimta 30. un 40. gadu terminoloģijā. 50. gados latviešu valodā izdotajā literatūrzinātnes terminu vārdnīcā minētie termini lietoti un skaidroti kā vārdkopas *literatūras kritika, literatūras teorija, literatūras vēsture, literatūras zinātne* (ĪLTV 1957). Bet vārdnīcas nosaukumā *Īsā literatūrzinātnisko terminu vārdnīca* lietots salikteņatvasinājums *literatūrzinātnisks*, kurā minētie vārdi apvienoti saliktā celmā. Iespējams, krievu valodas ietekmē (arī minētās vārdnīcas ietekmē, kas ir tulkojums no krievu valodas) iezīmējas jauna tendence terminēmas pamatformu lietot kā vārdkopterminu (*literatūras kritika*), bet adjektīviskās un adverbiālās modifikācijas lietot kā salikteņatvasinājumu (*literatūrkritiskie raksti*) (piem., LLV (Sokols) II 1963, 695). Līdzīga iezīme redzama „Latviešu literatūras vēsturē” (LLV (Čakars, Grigulis, Losberga) 1987), kur kā saliktenis konsekventi lietots vienīgi termins *literatūrzinātne*, kā arī iepriekš minēto terminu adjektīviskās un adverbiālās modifikācijas. Iespējams, ka tādi adjektīvi kā *literatūrteorētisks* un *literatūranalītisks* ir kalkēti pēc krievu valodas parauga.

Zināma konsekvence veidojusies tikai 80. gados, par to liecina dažādi avoti. *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* (LVV 1972–1996) visi minētie termini doti kā salikteņtermini. Arī J. Kursītes *Dzejas vārdnīcā* (Kursīte 2002), V. Valeiņa „Ievads literatūrzinātnē” (Valeinis 1994; Valeinis 2007) un vairākos citos terminoloģiski būtiskos avotos lietots salikteņtermins *literatūrzinātne*. *Latviešu valodas vārdnīcā* (LVV 2006) šķirkļa vārdi norādīti kā salikteni, taču aiz to nozīmes skaidrojuma doti arī vārdkopu varianti terminiem *literatūras kritika, literatūras teorija, literatūras vēsture, literatūras zinātne*, piem.:

literatūrzinātne – zinātnes nozare, kurā pētī daiļliteratūru; *literatūras zinātne* (LVV 2006, 604);

literatūrteorija – literatūrzinātnes nozare, kurā pētī daiļliteratūras būtību, nozīmi, attīstību un daiļdarbu izveides likumsakarības; *literatūras teorija* (LVV 2006, 604).

Vārdnīcās nav atrodami tādi salikteni kā *literatūranalīze* un *literatūrpētniecība*, bet tie ir konstatēti ekscerpētajā materiālā, tāpēc ir pamats uzskatīt, ka pēc šī modeļa darinātie termini iekļaujas literatūrzinātnes terminoloģijā un papildina to.

Lai nošķirtu salikteni no vārdu savienojuma, jāņem vērā vairākas pazīmes (sk. Ahero 1979). Pamanāmākā pazīme ir koprakstījums, bet ne mazāk būtisks ir semantiskais aspekts. Rodas jautājums, vai tikko aplūkotie salikteni pēc savas nozīmes atšķiras no atbilstošās vārdkopas. Ja semantiskās atšķirības nav, tad saliktenim ir vienīgi formālas priekšrocības – kompakts, ekonomisks. A. Ahero nošķir pavisam piecus gadījumus, kas raksturo salikteņu nozīmes norobežojumu salīdzinājumā ar vārdkopu lietojumu (sk. Ahero 1965), bet neviens no tiem nav pilnībā attiecināms uz minētajiem literatūrzinātnes terminiem. Iespējams, terminu *literatūrvēsture* un *literatūras vēsture* lietojums nav uzskatāms par gluži sinonīmisku,

jo vārdam *vēsture* latviešu valodā ir vairākas nozīmes: runājot par literatūras attīstības gaitu, vēlams lietot vārdkopterminu *literatūras vēsture* (piem., *latviešu literatūras vēsture*), bet, nosaucot *literatūrvēsturi* kā zinātnes apakšnozari, būtu lietojams salikteņtermins (piemēram, *literatūrvēstures pētnieki*).

Aplūkojot plašu ekscerpēto materiālu, jāsecina, ka vārdkopas *literatūras zinātne* un salikteņa *literatūrzinātne* semantikā un lietojumā nav atšķirību (tāpat kā pārējos aplūkotajos terminu paralēlvariantos, izņemot jau minēto *literatūras vēsture* un *literatūrvēsture*). Jāpieņem, ka tās ir svārstības salikteņu veidošanās, valodas attīstības un terminizācijas procesā. Nereti vārdkopu (nevis salikteni) izvēlas grāmatu vai rakstu krājumu nosaukumos, piem., „Latviešu literatūras kritika” (nevis „Latviešu literatūrkritika”); „Aktuālas problēmas literatūras zinātnē” (nevis „Aktuālas problēmas literatūrzinātnē”) u. tml., bet tā nav konsekvence pat viena autora darbu nosaukumos, piem., „Ievads literatūras zinātnē” (Valenis 1978), „Literatūras teorija” (Valeinis 1982^b), „Ievads literatūrzinātnē” (Valeinis 1994), „Ievads latviešu literatūrteorijas vēsturē” (Valeinis 1999). Lietojuma konsekvences joprojām trūkst. Vērojot tendenci – strauji palielināties salikteņu īpatsvaram –, ir pieļaujams, ka līdzīgas vārdkopas turpmākajā terminoloģijas attīstības periodā tiks pilnīgi aizstātas ar salikteņiem.

Literatūrzinātnē salikteņu virknes ar viena un tā paša kopkomponenta izmantojumu vairākos salikteņos ir ļoti raksturīgas. Veidojas stabili derivatīvie modeļi, pēc kuriem tiek darināti jauni salikteņi, izmantojot pirmo vai otro kopkomponentu (LVGK 2008, 103). Pirmajā komponentā tās var būt leksēmas, kas konkretizē terminu otrajā komponentā. Pirmā komponenta motivētātvārda (lietvārda) galotne galvenokārt ir zaudēta. Piemēram dotas tikai dažas salikteņu virknes ar kopīgu pirmo komponentu:

- detektīv-* (*detektīvliteratūra, detektīvrakstnieks, detektīvromāns, detektīvstāsts, detektīvlīnija, detektīvvaronis* u. c.);
- ievad-* (*ievaddzejolis, ievadstāsts, ievadapcere, ievadepizode, ievadvārdi* u. c.);
- pamat-* (*pamatteksts, pamattēma, pamatkonflikts, pamatstāstījums, pamattips, pamatmotīvs, pamatsaturs, pamatraksturi, pamatintriga* u. c.);
- titul-* (*titullapa, titulrindiņa, tituldzejolis, titultāsts, titulteksts, titulvaronis* u. c.);
- varoņ-* (*varoņeposs, varoņtraģēdija, varoņdrāma, varoņtēls, varoņdziesma, varoņtips, varoņpoēma, varoņteiksma, varoņfantāzija* u. c.).

Kā norāda O. Bušs, viens no apstākļiem, kurš veicina salikteņdarināšanas „standartizāciju”, ir „daudzkārtējas viena un tā paša salikteņkomponenta (kopkomponenta) izmantošanas iespēja” (Bušs 1986, 73). Tas pilnā mērā attiecināms arī uz aplūkojamās nozares terminoloģiju.

Savdabīga un plaša salikteņu grupa veidojas ar *oriģināl-* pirmajā komponentā:

- oriģināldaiļliteratūra, oriģināldarbs, oriģināldramaturģija, oriģināldrāma, oriģināldzeja, oriģināldzejolis, oriģinālfabula, oriģinālliteratūra, oriģinālluga, oriģinālnosaukums, oriģinālpasaka, oriģinālproza, oriģinālrakstniecība, oriģinālromāns, oriģinālsatīra, oriģinālsone, oriģinālteksts.*

Zināms, ka vārds *oriģināls* var būt gan lietvārds, gan īpašības vārds (LVV 1987, 556; SvV 1999, 542). Minētajos salikteņos kā pirmais komponents var būt gan lietvārds *oriģināls* ‘tas, kas nav tulkots, atdzejots, pārveidots, aizgūts’ (piem., *oriģināldzeja latviešu valodā*), gan arī īpašības vārds *oriģināls* ‘tāds, kas ir īsts, pirmreizējs’ (piem., *Kārļa Skalbes oriģinālpasakas*). Minētajos salikteņos leksēmas *oriģināls* nozīme ir nedaudz atšķirīga no vārda pamatnozīmes ārpus salikteņa –

‘pirmraksts, pirmattēls, pirmveidojums (pretstatā kopijai, atdarinājumam)’ (LVV 2006, 749), tāpēc nav viegli noteikt pirmā komponenta vārdšķirisko piederību.

Salikteņi ar *oriģināl-* pirmajā daļā ir vieni no senākajiem latviešu literatūrzinātnes terminoloģijā. Tie atrodami jau 1874. gadā M. Kaudzītes rakstā „Dzejas nodaļa mūsu laikrakstos 1873. gadā” (Kaudzīte 1874). Runājot par dzejas tulkojumiem, viņš lieto salikteņus *oriģinaldzejoli*, *oriģinalrakstnieki*, *oriģinalskaņas*. Vienā no pirmajām svešvārdu vārdnīcām vārdam *originals* dots skaidrojums ‘pirmtaisitajs, pirmzīmetajs’ (Mekons 1878, 26). 20. gadsimta sākumā svešvārdu vārdnīcās aizguvumam *oriģināls* uzrādīta nozīme ‘paša autora ražojums’ (SvV 1926, 114; SvV 1934, 208). Tradicionāli nostiprinājies pieņēmums terminu *oriģināl-literatūra* (arī *-dzeja*, *-luga*, *-proza* u. c.) attiecināt uz nacionālajā valodā rakstītu literatūru pretstatā tulkojumam vai lokalizējumam (arī latviskojumam). Literatūrzinātnē leksēmai *oriģināls* mazāk vai gandrīz nemaz nav saglabājusies nozīme ‘paša autora veidotais eksemplārs, pretstats kopijai, atdarinājumam’. Šādā nozīmē tiek lietoti salikteņi *autorizdevums* vai *autorpublicējums*.

Plašu leksisku grupu veido salikteņi ar lietvārda *puse* celmu pirmajā daļā. Kā savulaik norādījusi A. Ahero, salikteņi ar pirmo komponentu *pus-* ir visproduktīvākie salikteņdarināšanā (Ahero 1979, 171). Arī LVG norādīts, ka komponents *pus-* var tikt izmantots daudzu salikteņu motivācijai (LVG 2013, 250). Šādā aspektā analizējot ekscerpēto materiālu, var secināt, ka vienā daļā salikteņu pirmais komponents patur leksisko nozīmi ‘puse no kaut kā’, piem., *puspēda*, bet citos salikteņos to daļēji zaudē, piem., *pusbelletristisks* (*atmiņu un piedzīvojumu stāsts*) (PRV (Egle, Upīts) IV 1934, 829), *pusromāns* (LLV (Čakars, Grigulis, Losberga) 1987, 101), *pusliterārās* (*versijas*) (Muktupāvela 2009, 175), *pusraksturi* un *pustipi* (Gundars 2009, 83) u. c. Salikteņos *pusbeletristisks* un *pusromāns* pirmās leksēmas nozīme ir ‘tāds, kas ir nepilnīgs, kam kaut kādas pazīmes piemīt tikai daļēji’, savukārt vārdos *pusraksturi* un *pustipi* pirmās leksēmas nozīme ir ‘tāds, kas ir mazāk nozīmīgs par parasto’. Tā kā šiem salikteņiem ir okazionāls raksturs, semantika kļūst nepārprotama vienīgi teikumā, piem.:

*Nereti gadās, ka autors šādā brīdī sāk apdomāt, vai nevajadzētu pacensties būt viltīgam, radot, teiksim, kādus dažus pusraksturus vai pustipus*²⁵. (Gundars 2009, 83)

Salikteņi ar **īpašības vārdu** pirmajā komponentā ir otrs izplatītākais sintaktisko salikteņu veidojums latviešu literatūrzinātnes terminoloģijā. Īpaši aplūkojami daudzie salikteņtermini, kuru pirmajā komponentā ir īpašības vārds *daiļš*, tie visi ir stabili salikteņi (vai arī salikteņatvasinājumi), kas netiek paralēli lietoti kā vārdkoptermini. Iespējams, ka tādi termini kā *daiļražojumi* (Dinsbergs 1890, 4), *daiļruna* (Kalniņš 1892, 90), *daiļskanība* (Bračs 1906, 66) ir vieni no senākajiem latviešu literatūrzinātnes terminoloģijā, jo atrodami pirmajās poētikas grāmatās. Vārdu *daiļš*, kā zināms, 19. gadsimta 50.–60. gados J. Alunāns ieteica lietot ar nozīmi ‘graciozs, prasmīgs’. Taču minēto salikteņu pirmajā komponentā ietvertā semantika saistāma ar vārdu ‘māksla, māksliniecisks’, ko ieteica A. Kronvalds (LEV 2001, 196). Pētījumā iegūtie dati vēl ir salīdzināmi ar J. Baldunčika vēsturisko pārskatu par „daiļsalikteņiem” (sk. Baldunčiks 2014).

Mūsdienu latviešu valodā salikteņiem ar leksēmu *daiļ-* pirmajā daļā šķir divas nozīmes: 1) tā norāda, ka salikteņa un salikteņatvasinājuma otrajā daļā nosauktajam

²⁵ Citātā autors lietojis slīprakstu.

piemīt daiļums (*daiļrunība, daiļskanība, daiļraksts*); 2) tā norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais saistīts ar mākslu (*daiļliteratūra, daiļlasīšana*) (LVV 2006, 216). Latviešu valodas vārdnīcās (LLVV 1972–1996; LLV 1987; LLV 2006) minēti vairāki desmiti salikteņu ar *daiļ-* pirmajā komponentā. No tiem uz literatūrzinātnei attiecināmi – *daiļdarbs, daiļliteratūra, daiļproza, daiļrade*. Pēc šī modeļa tiek darināti arvien jauni salikteņi, piem., *daiļrakstnieki* ‘daiļliteratūras rakstnieki’, *daiļrakstīšana* ‘daiļliteratūras rakstīšanas process’, *daiļproza* ‘proza, kas pieder daiļliteratūrai, pretstatā dokumentālajai prozai’, *daiļtulkošana* ‘daiļliteratūras tulkošana’ u. tml.

Mūsdienu literatūrzinātnes terminoloģijā produktīvi ir darinājumi ar īpašības vārdiem *īss, garš, liels, sīks* pirmajā komponentā, piem., *īsdzejolis, īsproza, īsstāsts, īsluga, garstāsts, garromāns, lielproza, sīkelementi, sīkstāsts*. Šādu salikteņu produktivitāti var skaidrot ar iespēju vienvārda terminā ietvert ne tikai jēdzienu nosaucošo vārdu (*stāsts, romāns, proza*), bet arī norādi par tā kvantitatīvajām un kvalitatīvajām iezīmēm (*īsstāsts, garstāsts, īsromāns, garromāns, īsproza, lielproza*).

Vairāki termini darināti ar īpašības vārda *kopējs* vai *kopīgs* sakni *kop-* pirmajā komponentā. Salikteņiem ar *kop-* pirmajā daļā iespējamās vairākas nozīmes: 1) *kopīgs*; 2) tāds, kas saistīts ar visiem; tāds, kas attiecas uz kopumu; 3) tāds, kas paredzēts visiem ieinteresētajiem, visiem dalībniekiem; 4) tāds, kas notiek (diviem vai vairākiem) kopā (LVV 1987, 397). Salikteņus ar ievaddaļu *kop-* aprakstījusi Beatrise Reidzāne²⁶, norādot, ka tādu latviešu valodā ir gandrīz divi simti, viņa nošķīrusi pavisam piecas semantiskās grupas salikteņiem ar *kop-* pirmajā komponentā (sk. Reidzāne 1977). Par dažām no tām var runāt arī literatūrzinātnes terminu sakarā. Pirmā daļa *kop-* tuvāk apzīmē un semantiski konkretizē otro daļu. Termini *kopaina, kopkompozīcija, koptēls* būtu ierindojami semantiskajā grupā ar vispārināto nozīmi ‘summēts’; *kopvirsraksts* – ar vispārināto nozīmi ‘apkopojums’; *kopautorība, kopdzeja, kopkrājums* – ar vispārināto nozīmi ‘kolektīvs’. Gandrīz neviens no šeit minētajiem salikteņiem ar kopkomponentu *kop-* nav minēts B. Reidzānes pirms trīsdesmit pieciem gadiem veiktajā pētījumā, tas liecina, ka tie radušies vēlāk. Šāds salikteņu derivatīvais modelis joprojām ir aktīvs, viens no jaunākajiem varētu būt termins *kopautorība*, kura motivētārvārdkopa ir *kopēja autorība* (*autorība* ‘kādas personas vai kolektīva darbība vai dalība kāda darba sarakstīšanā vai sagatavošanā’ (BFK 1993)), par ko jau rakstīts iepriekšējā apakšnodaļā.

Kulturoloģijā un literatūrzinātnē diezgan plaši tiek izmantoti salikteņi ar īpašības vārda *jauns* (resp. *jaunais*) celmu pirmajā komponentā, piem., *jaunklasicisms, jaunacionālisms, jaunmītisms, jaunreālisms, jaunromantisms*. Ekscerpētais materiāls rāda, ka literatūras virzienu nosaucošajos terminos paralēli latviešu valodas vārddalī *jaun-* lietota arī aizgūtā vārddala *neo-* (piem., *neoklasicisms, neomītisms, neoromantisms*). Tie ir absolūtie sinonīmi, kuru semantika ir identiska un lietojuma biežumu nosaka vienīgi autora izvēle vai lingvistiskās tradīcijas.

Radniecīgu salikteņu kopa veidojusies ar īpašības vārdu *krimināls* pirmajā komponentā, piem., *kriminālintriga, kriminālliteratūra, kriminālnovele, kriminālrakstnieks, kriminālromāns, kriminālsizžets, kriminālstāsts, kriminālvaronis, krimināl-*

²⁶ B. Reidzāne izsaka šaubas, vai visi tie ir salikteņi, jo pirmā komponenta *kop-* pamatā ir īpašības vārda sakne, nevis celms (Reidzāne 1977, 49). No mūsdienu viedokļa, iespējams, var runāt par pirmā komponenta *kop-* prefiksoīda raksturu, jo vērojama saknes pietuvināšanās priedēkļa funkcijai.

žanrs. Te motivācijā parādās atšķirīga nozīmes nianse, jo ne jau pats darbs ir *krimināls* ‘noziedzīgs’ (LVV 1987, 407), bet gan ‘tāds, kas veltīts, saistīts ar noziegumiem’, tāpēc attiecas uz konkrēto piedzīvojumu literatūru.

Literatūrzinātnē ir plaši lietoti arī tādi salikteņi, kuru pirmajā komponentā ir **skaitļa vārds**. Savdabīgi ir salikteņi ar skaitļa vārda nominatīva vai ģenitīva celmu (izņemot *trīs*) pirmajā komponentā un lietvārdu otrajā komponentā (*cēliens, pēda, rinda, uzsvars, zilbe* u. c.); tie veido derivatīvi atšķirīgu grupu, kur otrais komponents lielākoties ir lietvārds ģenitīvā (par ģenitīveņiem sk. 1.2.3.1. apakšnodaļā), piem., *viencēliena (farss), divcēlienu (luga), četrpēdu (jambi), astoņrindu (strofa), divsleju (pants), vienvārda (rindas), četruzvaru (daļeniķis), trīszilbju (pēdas), divzilbju (atskaņas)* u. c. Konstatēti arī daži netipiski salikteņi, kurus motivē vairākas vienības nosaucošs skaitļa vārds (piem., *divi, četri*) un lietvārds vienskaitļa nominatīvā (piem., *pēda, rinda*). Salikteņi *divpēda* ‘divas pēdas’, *četrinda* ‘četras rindas’ ir vispārinātas vienskaitļa formas, kaut arī motivācija ir no daudzskaitļa vārdkopas.

Šis modelis ar skaitļa vārdu salikteņa pirmajā komponentā atrodams jau 19. gadsimta tekstos, piem., *vienruna* ‘monologs’ un *divruna* ‘dialogs’ (Kalniņš 1892, 129). E. Dinsbergs darina salikteņatvasinājumus ar skaitļa vārdu pirmajā komponentā (bet ar adjektīvu otrajā komponentā), piem., *četrlocekļīgi (vārdi), divlocekļīgas (pēdas), sešpēdīgs (spondeus)* (Dinsbergs 1890). Arī mūsdienu terminoloģijā sastopami salikteņatvasinājumi, bet tie parasti ir darināti vai nu ar derivatīvo galotni *-e/-is*, piem., *četrinde, astoņrinde, piecrindis* vai arī ar izskaņu *-nieks*, piem., *astoņzilbnieks, vienpadsmitzilbnieks*.

Īpaša salikteņterminu grupa veidojas ar kārtas skaitļa vārdu *pirmais* pirmajā komponentā, piem., *pirmiespiedums, pirmizdevums, pirmpublicējums, pirmteksts, pirmtēls*. Pirmā komponenta semantika norāda ‘tas, kas bijis sākumā, pats pirmais, vēl nepārstrādāts, neatkārtots’. Interesanti, ka termins *pirmteksts* ZTV ir atrodams kā sinonīms vārdam *oriģināls* (ZTV 1922, 5). Kā jau minēts iepriekš, leksēmas *pirmais* un *oriģināls* ir ar ļoti līdzīgu semantiku, bet salikteņa struktūrā tām vērojams nozīmes šķīrums, piem., vārds *pirmteksts* tiek lietots ar nozīmi ‘sākotnējais teksts, pirmais teksta variants, negrozīts un nepārstrādāts teksts’, bet vārds *oriģinālteksts* saprotams kā ‘netulkots, nepārveidots, nepielāgots teksts’. Termini *oriģināldzeja, oriģināldramaturģija, oriģinālliteratūra* nav aizstājami ar salikteņiem *pirmdzeja, pirmdramaturģija, pirmliteratūra*.

Savukārt **vietniekvārds** nav izteikti raksturīgs pirmā komponenta motivētājevārds, tomēr vairāki literatūrzinātnes termini darināti, salikteņa pirmā komponenta motivācijai izmantojot vietniekvārda *pats* vienskaitļa ģenitīva formas celmu, piem., *pašapraksts, pašatklāsme, pašidentifikācija, pašinterpretācija, pašironija, pašizteiksme, pašnaratīvs, pašparodija, pašraksturojums, pašreference, paštēls*. Salikteņi ar *paš-* pirmajā komponentā MLLVG aprakstīti īpašā nodaļā, norādot, ka šādu salikteņu otrajā komponentā parasti ir deverbāls lietvārds (MLLVG I 1959, 218). Vērojams, ka mūsdienu vārddarināšanā attīstījusies jauna tendence – salikteņa ar *paš-* otrais komponents var būt ne tikai deverbāls lietvārds (*pašidentifikācija, pašraksturojums*), bet jebkurš lietvārds, piem., *paštēls, pašreference, pašnaratīvs*, kā arī daudzu terminu adjektīviskā un adverbiālā modifikācija (piem., *pašironija – pašironisks, pašironiski*). Šādu salikteņu semantika pastiprināti norāda uz otrajā komponentā ietvertā jēdziena ciešo saistību ar autoru

(vēstītāju) – *paštēls* nav jebkurš no tēliem daiļdarbā, *pašironija* nav vienkārši ironija u. tml. Acīmredzot salikteņi ar motivētājcelmu *paš-* pirmajā komponentā uzsver autora, vēstītāja, varoņa koncentrēšanos uz savu *es* kā mākslas faktu vai notikumu.

Apkopojot šo ieskatu salikteņterminos un salikteņatvasinājumterminos, secināms, ka literatūrzinātnes terminoloģijā visvairāk tiek izmantoti sintaktiski darinātie jeb neatvasinātie salikteņi. Pēc sintaktiskajām attieksmēm dominē determinatīvie salikteņi, kur pirmais komponents pakārtots otrajam. Plašākās grupas veido salikteņi, kuru pirmais komponents ir lietvārds, īpašības vārds, skaitļa vārds, retāk – vietniekvārds, savukārt otrajā komponentā var būt ne tikai lietvārds, bet arī īpašības vārds vai apstākļa vārds.

Par raksturīgākajiem kopkomponentiem pētāmajā materiālā var uzskatīt *literatūr-*, *oriģināl-*, *pamat-*, *pirm-*, *varoņ-*, *kop-*, *pus-*, *titul-*, *ievad-*, *detektīv-* salikteņterminu pirmajā daļā un *-luga*, *-romāns*, *-stāsts*, *-sižets*, *-tēls* otrajā daļā.

Salikteņdarinājumu produktivitāte terminoloģijā skaidrojama ar nepieciešamību pēc semantiskās precizitātes un formas īsuma. Kā norāda R. Kvašīte, „salikteņtermini ir nepieciešami, lai nosauktu sarežģītus saliktus jēdzienus, un vienvārda termins šim nolūkam ir parocīgāks nekā vārdkoptermins” (Kvašīte 2003, 91). Jāpiebilst, ka dažreiz salikteņi kļūst „neparocīgi”, ja apvieno trīs un vairāk komponentus, piem., *monoprototipisks* (Ceplis 2009, 157), *neofotopostmodernsocreālisms* (Berelis 1997, 163). D. Liepa Latvijas preses valodā konstatējusi tādus jaundarinājumus kā *komēdijgrāvējs*, *lugarakstniecība*, *briesmonstilistikas romāns*, *nereālpsiholoģiska drāma* (Liepa 2011, 106), kas lielākoties uzskatāmi par okazionālismiem ar emocionāli ironisku pieskaņu. A. Vulāne, aplūkojot okazionālos salikteņus daiļliteratūrā, atzinusi, ka tā tiek panākts gan nepieciešamais emocionālais efekts, gan stila vienreizīgums un atšķirīgums, atkarībā no konteksta salikteņu komponentu nozīmes summējas, rodas jauns vārds ar satura transformāciju, kurā pirmais komponents it kā zaudē savu nozīmīgumu, pavājinās arī atributīvā attieksme un uzmanība koncentrējas uz otro komponentu (Vulāne 2000, 194–201).

Kopumā jāpievienojas atziņai, ka mūsdienu terminoloģijā priekšroka dota divkomponentu salikteņiem (Skujiņa 2002, 91–92). Praksē vērojama tendence sinonīmijas gadījumā dot priekšroku nevis vārdkopterminam, bet salikteņa lietojumam, pat ja tas veidojas ļoti garš (vairāk nekā piecas sešas zilbes), piem., *memuārliteratūra*, *miniatūrpoēma*, *oriģināldaiļliteratūra*. Līdztekus tam notiek salikteņu aizstāšana ar atvasinājumiem, tādējādi nozares terminoloģijā veidojas jauni strukturāli semantiskie modeļi, piem., *memuārliteratūra* – *memuāristika*, *romānliteratūra* – *romānistika* u. tml., par kuriem jau rakstīts iepriekš.

Plašāks salikteņu un salikteņatvasinājumu apskats lasāms rakstā „Raksturīgākās salikteņu grupas literatūrzinātnes terminos” (Helviga 2012^f).

Kā ļoti būtisks terminradē jāaplūko **citvalodu elementu izmantojums salikteņterminos** (sk. Helviga 2011^a). Šeit skatīti literatūrzinātnes terminoloģijā lietotie salikteņi ar citvalodu cilmes elementu pirmajā komponentā, starp kuriem ir gan pilnībā aizgūtas leksēmas, gan derivāti ar pašcilmes otro komponentu jeb hibrīdtermini. Tā kā citvalodu cilmes vārddāļas, kas atrodas vārda beigās, fināles jeb postfiksoīdi (piem., *-(o)loģija*, *-ācija*, *-istika*, *-isms* u. c.) aplūkoti pie sufiksācijas, tad šie vārddarināšanas modeļi te vairs skatīti netiek.

Jautājumam par citvalodu vārddaļu izmantojumu latviešu valodā valodnieki pievērsušies vairākkārt, piem., J. Baldunčiks 1977. gadā raksta par „modes salikteņkomponentiem” ar *super-* un *mini-* (Baldunčiks 1977), A. Ahero 1979. gadā kā produktīvākos min *radio-* un *elektro-* (Ahero 1979), O. Bušs 1986. gadā apraksta „superkomponentus” *super-*, *retro-*, *disko-*, *pseido-* (Bušs 1986).

Visbiežāk salikteņdarināšanā tiek izmantoti latīņu un grieķu cilmes vārddaļu komponenti, par tiem informācija gūstama dažādās svešvārdu vārdnīcās, kā arī *Latīņu un grieķu cilmes vārddaļu vārdnīcā* (Skujiņa 1999). Šajā sadaļā vienkopus skatīti aizgūtie un latviešu valodā darinātie salikteņtermini ar citvalodu cilmes elementu pirmajā komponentā, vienlaikus ar derivatīvo raksturojumu akcentējot arī semantisko aspektu. Daļa salikteņu, iespējams, sākotnēji parādījušies citās nozarēs un laika gaitā pārņemti, lai raksturotu literatūras attīstības procesus. Tā kā daudzi no ekscerpētajā materiālā atrodamajiem piemēriem nav konstatēti literatūrzinātnes terminoloģijas attīstības pirmajos posmos, tad ir zināms pamats uzskatīt, ka terminoloģijā analizējamās leksēmas ir samērā jaunas. Tur, kur ir iegūti ticami dati, tiek fiksēti termina senākie lietošanas gadījumi. Analizējot materiālu, veidotas visai nosacītas derivatīvi semantiskās grupas, ņemot vērā arī izplatības apjomu.

Plašu un derivatīvi aktīvu terminu grupu veido salikteņi ar pirmo komponentu²⁷ *post-*, *neo-*, *pre-*, *pro-*, *proto-*, kuros savijušās laika un telpas sēmas.

Ļoti izplatīts ir komponenta *post-* (lat. ‘pēc, aiz’ (SvV 1999, 616)) lietojums salikteņos, lai norādītu „uz notikuma, parādības, stāvokļa secību laikā, telpā, attīstībā, darbībā pēc kā cita” (Skujiņa 1999, 105). Šķiet, ka 90. gadu sākumā daudzu jauno politisko, sabiedrisko un mākslas parādību apzīmēšanai lietotais ģenitīvenis *postpadomju* (*valstis, cilvēki, kultūra, literatūra* u. c.) aktivizēja vārddaļas *post-* lietojumu. Protams, šī vārddaļa konstatējama jau daudz agrāk salikteņos, kas nosauc dažādus literatūras virzienus un strāvojumus, stilus un paņēmienus, piem., *poststrukturālisms, postromantisms, postreālisms, postkoloniālisms*. Kā zināms, daļa šo terminu funkcionē ne tikai literatūrzinātnē. Vispopulārākais literatūrzinātnē šobrīd varētu būt termins *postmoderns* un tā motivētie derivāti – *postmodernisms, postmodernists, postmodernistisks, postmoderniskums, postmodernizācija, postmodernitāte, postmodernistika*. Daži autori izmanto arī terminu *pirmsmodernisms* (*nevis premodernisms*), tādējādi uzsverot pēctecības nozīmi, piem.:

[..] *asimilējot pirmsmodernisma, modernisma un postmodernisma drāmas elementus* [..]. (Kuduma 2005, 5)

Šajā pašā atmiņā glabājas arī pirmsmodernisma, popkultūras un masu kultūras žanri, kodi un tēlu pasaules. (Čakare 2004, 17)

Uz līdzības pamata saprotami kļūst arī citi strukturāli līdzīgi termini, piem., *postdramatisms, postepiskums, postliteratūra*. E. Lāms rakstā „Teksti jeb postliteratūra” skaidro termina *postliteratūra* rašanos un nozīmi: „Jau labu laiku daļa latviešu rakstnieku un tie, kas par tādiem izliekas, vairs neraksta literārus darbus, nerada mākslu, bet gan veido tekstus. Teksti un literatūra kā mākslas veids ir pavisam

²⁷ Šajā pētījumā komponenti *post-*, *neo-*, *proto-* un citi tiem līdzīgi aizgūvumi tiek uzskatīti par salikteņa daļu atbilstoši to raksturojumam svešvārdu vārdnīcās (piem., SvV 1999), kaut gan minētās valodas vienības, ņemot vērā to tendenci gramatizēties, iespējams uzskatīt par prefiksoīdiem. Vienkopus tiek skatīti arī termini, kuru sastāvā ir tādas vārddaļas kā *pre-*, *pro-*, kas latīņu valodā ir priedēkļi.

atšķirīgi lielumi. Teksts vēl nav literatūra. Atbrīvojoties no jēgas, atmetot mākslai raksturīgās funkcijas, neuzņemoties nekādu atbildību, ignorējot žanriskās likumsakarības un nepārstāvot nekādu estētisku sistēmu, galu galā – runājot beztēlu valodā, literatūras vietā tiek producēti teksti.” (Lāms 2009^b, 101) Šāda veida teksti tiek nosaukti par *postliteratūru*. Intervijā E. Lāms paskaidro: teksti, kas neaizsniedz līdz mākslas, līdz literatūras līmenim, ir raksturīga parādība postmodernismam, tāpēc tādu literatūru, kas paliek tikai tekstu līmenī, var saukt par *postliteratūru*.

Lingvistiski neierasti skan termins, kurā saklausāma reduplikācija, jo vārddaļa *post-* atkārtota divreiz *postpoststrukturālisms*. Ar šo vārdu tiek nosaukta teksta analīzes metode, kas idejiski seko pēc *poststrukturālisma*, piem.:

Analizējot tekstu, postpoststrukturālisms runā par to, kas šajā tekstā ir, arī par to, kā un kādēļ šajā tekstā nav, bet izvairās runāt par to, kas šajā tekstā varēja un kam vajadzēja būt. (Lukaševičs, Mickeviča, Sokolova 2007, 40)

Semantiskā ziņā tuva, bet daudz retāk literatūrzinātnē tiek lietota vārddaļa *pre-* (lat. ‘priekš’ (SvV 1999, 620)), kurai ir pretēja nozīme vārddaļai *post-*, piem., *preambula*, *prelūdijs* u. c.). Daudz izteiktāk sēma „pirms” uzsverama tādā aizgūvumā kā *preromantisms* – „tajā satiekas bijušais klasicisms ar nākamo romantismu” (Štolls 2006, 100). Arī terminā *prerafaelisms* (*prerafaelīti*) laika semantika ir dominējošā:

Prerafaelīti (ang. *Pre-Raphaelites*) – angļu rakstnieku un mākslinieku grupējums jeb, kā viņi paši sevi dēvēja, brālība [..], kas izveidojās 19. gadsimta vidū [..] un savos darbos stilizēja viduslaiku garu, jutekliskumu, reliģiozitāti [..], pievērsās laikam un māksliniekiem pirms Rafaēla, kas, viņuprāt, bija tuvāki dabai, ar dziļāku dabas izjūtu [..]. (Kursīte 2002, 316)

Līdzās latviskajai vārddaļai *jaun-* vērojama grieķu cilmes vārddaļas *neo-* (gr. ‘jauns’ (SvV 1999, 515)) lietošana, piem., *neoklasicisms*, *neoromantisms*, *neopozitīvisms*, *neodadaisms*, *neomītisms*, *neomitoloģija*, *neomodernisms*²⁸:

Jaunmītisms – aizsākumi šim domāšanas veidam rodami 19. gadsimta 2. pusē [..] kā pretspars pozitīvisma strāvojumam un ar to saistīto reālisma un naturālisma virzienu proponētajai vēsturiskajai jeb lineārajai domāšanai. (Kursīte 2002, 198)

Jaunreālisms, arī *neoreālisms* – reālistiskā poētiskā tipa virziens vai strāvojums 20. gadsimta sākumā Eiropas literatūrā, radās kā atbildes reakcija uz simbolismu, neoromantismu, impresionismu u. c. virzieniem, kas balstījās romantiskajā poētiskajā daiļrades tipā. (Kursīte 2002, 198–199)

Kā jau minēts, šādi terminu pāri (*jaunreālisms* – *neoreālisms*, *jaunmītisms* – *neomītisms*) ir absolūtie sinonīmi un to lietošanas biežumu nosaka vienīgi autora subjektīvā izvēle, dažkārt arī saskaņotība ar pārējo kontekstu. Nebūtu vēlama abu sinonīmu nekonsekventa lietošana vienā tekstā, kā arī nesaskaņošana ar citiem terminiem, piem., vienā tekstā runāt par *jaunromantismu* un *jaunklasicismu*, bet šiem terminiem līdzās lietot terminus *neomītisms*, *neomodernisms* u. tml., kā bieži vērojams praksē.

²⁸ Nereti tādu paņēmienu kopumu kā *neobaroks*, *neogotika*, *neorenesanse* dēvē par „eklektisma formālajiem novirzieniem” (Blūma 2000, 317–319), kas izmanto jau zināmus (baroka, gotikas, renesanses) mākslinieciskos paņēmienu un izteiksmes līdzekļus. Parasti tādi *jaun-...-ismi* jeb *neo-...-ismi* kā virzieni un strāvojumi veidojušies kā atbildes reakcija (arī protests) uz kaut ko, kas bijis pirms tam un ir sevi izsmēlis, tādējādi terminā ir pamatots šāda komponenta lietojums.

Zināmu laika un vietas sēmu apkopojumu ietver vārddalās *pro-* un *proto-* (gr. ‘pirmais’ (SvV 1999, 638)). Ar komponentu *proto-* ‘sākotnējs, pirmējs’ pirmajā daļā, visbiežāk vārdnīcās minētais saliktenis ir *prototips* (ĪLTV 1957, 189; SvV 1999, 638; Kursīte 2002, 317; LVV 2006, 884 u. c.). Tā skaidrojuma pamatā ir norāde uz ‘sākotnējo, pirmējo’, resp., to reālo personu, kas kalpojusi par ierosmi literāra tēla izveidei. Termina *prototips* motivēti derivāti ir *prototipisks*, *prototipiskums*, *prototipisms*, *prototipitāte*, *prototipizēšana*. Uz līdzības pamata terminoloģijā aizgūti un darināti jauni vārdi – *profabula*, *protosīžets*, *protomateriāls*, *protodetaļas*, *prototēls*, *protoluga* –, kuros saglabāta jēdziena būtība ‘tas, kas kalpo par ierosmi’:

Par [jūgendstila literatūras] protomateriālu stilizācijas un ornamentācijas procesā tiek izmantoti floras un faunas dotumi. (Tabūns 2008, 10)

[..] Čehova dramaturģiskais teksts [..] uztverts kā viena visaptveroša *protoluga*, kurā aizmetņos saskatāmi visu pārējo darbu motīvi, tāpēc „Tēvocī Vaņā” iepludināti fragmenti no citām lugām [..]. (Tišheizere, Borga 2010, 94)

Vārddalāi *pro-* piemītošā laika un vietas nozīme ‘priekšā, uz priekšu, pa priekšu, papriekšu’ aplūkotajā terminoloģijā īstenojas divējādi. Vairākos aizguvumos semantiskā saistība ar novietojumu un notikumu secību vairs tik tieši nav uztverama, piem., *profanācija*, *prosodija*, bet ļoti izteikti šī semantika ir saglabājusies tādos vārdos, kuriem vārddalā *pro-* ir diferencējošais elements attiecīgos terminu pāros: *proklīze* – *enklīze*, *prologs* – *epilogs*.

Pavisam atšķirīgi komponents *pro-* realizējas, norādot uz ‘piekrišanu kam vai kādam, uz darbošanos kā vietā vai kāda interesēs’ (Skujiņa 1999, 107). Var teikt, ka tie ir samērā jauni vārdi, kas kā vārdkopas atkarīgie locekļi iezīmē kādas parādības vai rīcības simpatizēšanu kaut kam jau labi zināmam, piem., *prosovjetisks*, *prodemokrātisks*, *prodekadentisks*, *prokrievisks*, *proamerikānisks*, *prorietumniecisks*. Literatūrzinātnē šī modeļa realizāciju precīzi iezīmē šāds piemērs:

Prodekadentiska ievirze 1906.–1908. gadā ir arī Mārtiņa Buclera izdotajam literatūras, mākslas un fotogrāfijas žurnālam „Stari”. (Kursīte 1999, 396)

Samērā plašu un iezīmīgu salikteņu grupu veido kvantitāti un reizē arī kvalitāti nosaucošie komponenti *mikro-*, *makro-*, *kamer-*, *mono-*, *poli-*, *mini-*, *maksi-*.

Leksēmas ar pirmo komponentu *mikro-* (gr. ‘mazs’ (SvV 1999, 481)) un *makro-* (gr. ‘garš, liels’ (SvV 1999, 452)) izsaka savstarpēji pretēju nozīmi, piem., *mikrotēls* – *makrotēls*, *mikrotelpa* – *makrotelpa*. Tajos motivētājavārds var būt gan pašcilmes (kā iepriekš minētajos), gan arī aizguvums, piem., *mikroteksts*, *mikrokonteksts*, *mikrosīžets*, *mikrometafora*, *mikroepizode*, *mikrotēma*, *makroteksts*, *makrokonteksts*, *makrouzbūve*, *makroteorija*, *makrotēma* u. c. Tātad latviešu valodā šāds vārddarināšanas modelis eksistē pēc aizguvumu parauga. To izmanto, lai raksturotu kādā literatūrzinātnes pamatterminā (*tēls*, *telpa*, *cikls*, *sīžets*, *uzbūve*, *strofa*, *metafora* u. c.) nosauktu reāliju, piem., J. Kursīte runā par *makrostrofisku dzeju*, par *dzejoļu minicikliem* un *makrocikliem* (Kursīte 1988^b). Tieši ar literārā darba nelielo apjomu saistāms termina *mikroromāns* lietojums, piem.:

Lakoniskumu turpina Egīls Venters ar mikroromānu „Neizsamisušie” jeb Raiņa un Aspazijas grotesku ķengāšanu, iedzīvinot tos gluži vai bezpajumtnieku ādā. (Bražinskis 2009, 158)

Jāsecina, ka līdzīgās situācijās literatūrzinātnieki biežāk izvēlas lietot salikteni ar *miniatūr-* pirmajā komponentā, piem., *miniatūrchronika* (Silova 2008, 93), *miniatūrpoēma* (Paparinska 2005, 17) u. c. Taču saliktenos ar *mikro-* un *makro-* izsaka ne tikai kvantitatīvās aprises, bet arī kvalitatīvos aspektus. Piem., *mikrotēla* un *makrotēla* kvantitatīvās un kvalitatīvās attiecības skaidro A. Grīnvalde un V. Ķikāns:

[..] mākslinieciskās domāšanas asociativitātes rezultātā starp vārdiem tiek atrasti sakari un tie tiek satuvināti *mikrotēlos*. (Grīnvalde 1977, 120)

Katrs mākslas darbs sastāv no vissīkākajiem elementiem – *mikrotēliem* (dzejā – trojiem), kuri noteiktā sistēmā veido literāros tēlus. (Ķikāns 1977, 64)

Radušies *mikrotēli* daiļdarbā tiek satuvināti lielākos tēlos – *makrotēlos* [..]. (Grīnvalde 1977, 120)

Nereti pēc šāda modeļa veidotiem terminiem pastāv arī sinonīmi (kā minētajā piemērā *mikrotēli* – *tropi*), bet, lai uzsvērtu kādu specifisku niansi, tieši elementi *makro-* un *mikro-* ir precīzākie raksturotāji. Piem., mākslas darba uzbūvi mēdz dēvēt par *arhitektoniku*, taču arhitektoniku veido tikai *makrouzbūve*, nevis *mikrouzbūve*:

Poēmas *makrouzbūvi* – daļu izkārtojumu, nodaļu secību, tā vai cita notikuma ievīšanu, turpināšanu, pārtraukšanu tajā vai citā vietā – varam apzīmēt ar terminu *arhitektonika*. (Ķikāns 1977, 63)

Termini ar vārddalām *mikro-* un *makro-* ir izplatīti dažādās zinātņu nozarēs (*mikrofilma*, *mikroflora*, *makroekonomika*, *makroklimats* u. c.). Arī literatūrzinātnē un tās saskarozarē valodniecībā tiek lietoti daži kopīgi termini, piem., *mikroteksts* – *makroteksts*, *mikrokonteksts* – *makrokonteksts*, *mikrotēma* – *makrotēma*. Definējums var būt līdzīgs vai arī niansēs atšķirīgs, piem.: „Ar terminu *makroteksts* saprot veselu, nobeigtu runas darinājumu ar vienotu saturu, stilu, sižetu, ar noteiktiem kompozīcijas elementiem: rindkopām, nodaļām, daļām, skatiem, cēlieniem utt., kas izsaka nobeigtu plaša apjoma informāciju jeb *makrotēmu*.” (Rozenbergs 1986, 39) Šis skaidrojums sākotnēji attiecināms uz valodniecību, bet ļoti tuvu tas atklāj arī literatūrzinātnes jēdziena *makroteksts* nozīmi. Šis ir tipisks piemērs, kā termins tiek pārņemts no citas zinātņu nozares.

Vēl apjoma sēmu ietver arī vārddala *kamer-* (lat. ‘tas, kas saistīts ar mazām formām, nelielu sastāvu’ (Skujīņa 1999, 58)). Ar skaitliski nelielu lomu/izpildītāju kolektīvu saistās *kamerluga*, *kamerdrāma*, *kamerizrāde*, *kamerspēle*, *kamerteātris*, *kamermūzika*. Šos jēdzienus raksturo viena kopīga iezīme jeb pazīmju kopums, ko dēvē par *kamerstilu*, un tā tas tiek attiecināts arī uz citiem literatūras žanriem, piem., *kamerstila soneti* (Kalve 1977, 25), *kamerstila romāns* (Berelis 1999, 126) u. c.

Ar daudzuma nozīmi saistāmas arī vārddalās *mono-* (gr. ‘viens, vienīgais’ (SvV 1999, 496)) un *poli-* (gr. ‘daudz’ (SvV 1999, 605)), kas precīzi realizējas terminu pāros *monologs* – *polilogs*, *monometrija* – *polimetrija*, *monostilistika* – *polistilistika*, *monoritmija* – *poliritmija*. Bet ne vienmēr šādi termini veido semantiskos pārus, piem., *monodrāma*, *monogrāfija*, *monogramma*, *monotematisks*, *monopodija*, *monorims*, *monostihs*, *monotonija*, *polifonija*, *polisindetons*, *politonalitāte*. Vairākos gadījumos aizgūvums ir tik sens, ka grūti saskatīt motivētārvārda nozīmi, piem., *monorims* – (fr. *monorime*) ‘dzejolis, kurā visas rindas beidzas ar vienu un to pašu atskaņu’, *polisindetons* – (gr. *polysyndetos*) ‘vairākkārtējs kāda saikļa atkārtojums vārdrindas komponentu vai sakārtotu teikuma daļu saistīšanai ar nolūku pasvītrot tēlojamās darbības plūduma nepārtrauktību vai palēlinājumu’.

Savdabīgi realizējusies vārddauļa *mini-* (lat. 'vismazākais' (Skujiņa 1999, 80)) un *maksi-* (lat. 'vislielākais' (Skujiņa 1999, 74)) semantiskā slodze jauna terminu pāra veidojumā – *maksimas* un *minimas*, kas gan nav salikteņi, bet skatīti šeit kā citvalodu elementi. Tā kā viens no tiem (*minimas*) latviešu literatūrā tiek lietots pavisam nesen, tad ir vērts izsekot tā veidošanās procesam.

Termins *maksima* latviešu valodā kā aizguvums ir zināms jau sen, iespējams, ka pirmoreiz tas skaidrots RLB Zinību komisijas izdotajā *Konversācijas vārdnīcā*:

Maksima – *cilvēka darbības augstākais pamatlikums, augstākais gribas princips, vispārēja dzīves regula, darbības mēraukla, ko cilvēks pats sev devis vai atzīst un pie kā tas savā darbībā pieturas un pēc kā tas viņu veido.* (KV RLB III 1911, 2601)

Mūsdienu izpratnē *maksima* tiek skaidrota kā sentences paveids gan prozā, gan dzejā:

Maksima (lat. maxima regula 'augstākais princips') – *sentences paveids. Kā patstāvīgs žanrs guva attīstību 18. gadsimta Eiropas literatūrā (kā prozas, tā dzejas formā). Maksimāi raksturīgs īsums, domas koncentrētība un aforistiskums.* (Kursīte 2002, 242)

Savukārt par *minimu* latviešu literatūrzinātnē sāk runāt pēc Aivara Eipura grāmatas „Minimas jeb vienā istabā ar Antonu Vēbernu” (Eipurs 2008) iznākšanas,²⁹ bet pēc otrās *minimu* grāmatas „Minimas jeb zemestrīce zābakā” (Eipurs 2013), kļūst skaidrs, ka latviešu literatūrzinātnē var runāt par jauna termina ieviešanu jauna literārā žanra apzīmēšanai, kam raksturīgākās pazīmes ir atklāsmes īsums, konkrētība, vienkāršums, sadzīviskums, anekdotiskums, bet precīzs jēdziena formulējums un termina skaidrojums ir literatūrzinātnieku tuvākās nākotnes uzdevums.

Ļoti dažādi pēc savas būtības, bet kaut kādā veidā ar konkrētu stāvokļu un attieksmju raksturojumu saistāmi komponenti *ko(n)-*, *anti-*, *pseido-*, *par(a)-*, *super-*.

Aizgūtā vārddauļa *ko(n)-* oriģinālvalodā (latīņu) ir prievārds, bet latviešu valodā tas, iespējams, būtu dēvējams par prefiksoīdu, lai gan dažos terminos tas uztverams par salikteņa pirmo komponentu, piem., *konteksts* (arī *kontekstuāls*, *kontekstualitāte*); *konsituācija* (arī *konsituatīvs*, *konsituatīvi*); *koncentrs* (arī *koncentriskis*, *koncentrēts*), kur skaidri uztverama vārddauļa *ko(n)-* nozīme 'ar, kopā' (Skujiņa 1999, 63), kas norāda uz kopēju, saskarīgu, kopā notiekošu. Bet dažkārt morfēma *ko(n)-* ar attiecīgo nozīmi ir grūti uztverama par salikteņa pirmo komponentu, jo aizguvumu otrās daļas motivētājpārds nav skaidri identificējams, piem., *koncepts*, (arī *konceptcija*, *konceptuāls*, *konceptuālisms*), *konflikts*, *konspekts*, *kontaminācija*, *kontemplācija*, *konsonanse*, *konstruktīvisms* u. c. Pētījumā nav nācies saskarties ar salikteni vai salikteņatvasinājumu, kur pēc vārddauļa *ko(n)-* sekotu pašcilmes motivētājpārds, tas ļauj secināt, ka latviešu valodā šis vārddarināšanas modelis nav aktīvs.

²⁹ Aivars Eipurs skaidro, ka pats izveidojis jaunu literāru žanru – *minimas*: „Es radīju *minimu* kā literāru žanru, jo tādi apzīmējumi kā refleksija, miniatūra un *maksima* derēja tikai dažos gadījumos. *Minimas* ir sadzīviskas, te valda nevis doma, bet notikumi un izdoma. Šeit es rādu publikai nejašu savas sirds portretu – šis manis teiktais atšķiras no Larošfuko teiktā tāpat, kā manas *minimas* no viņa *maksimām*.” (Eipurs 2008, uz 4. vāka) Ilva Skulte tās tuvina dienasgrāmatas vai skices žanriskajam apzīmējumam, norādot, ka *minimas* ir „teorētiski interesants fenomens par dzejas un prozas robežām” (Skulte 2009, 8), bet jaunā žanra nosaukuma terminoloģisko būtību (vārdu pāri *maksimas* – *minimas*) pasaka Artis Svece: „[...] viegli pretstatīt *maksimu* pompozitāti un *minimu* sadzīviskumu, *maksimas* ir visaptverošas un univerālas, *minimas* – konkrētas un anekdotiskas.” (Svece 2009, 147).

Savukārt grieķu cilmes vārddāļa *anti-* ‘pret’ latviešu valodā uzskatāms par ļoti produktīvu vārddarināšanas komponentu, jo tas uzskatāmi apzīmē „pretstatu, nesaderību vai naidīgumu, parasti attiecībā uz to, kas izteikts pamatvārdā” (SvV 1999, 59). Latviešu valodā tiek lietoti vairāki desmiti terminu ar morfēmu *anti-* pirmajā daļā – gan aizguvumi, gan latviešu valodas derivāti. Pēc aizguvumu parauga (*antifona, antireālisms, antiimpresionistisks, antiutopija, antitradicionāls, antihistorisks, antitēze, antimimētisks* u. c.) arī latviešu valodā notiek derivācija ar komponentu *anti-*, piem., *antivaronis, antiluga, antistāsts, antidzejoļi, antimāksla*. Nav ignorējama iespēja, ka arī no aizguvumiem saliktenis ar *anti-* veidojies tieši latviešu valodā, piem., *antiromāns, antinovele, antiteksts, antiteātris, antiliteratūra* u. tml.:

Tapusī izrāde ir antiteātra piemērs – tajā nav sižeta un dialogu, runātais vārds skan tikai mehāniskajā ierakstā [...]. (Gulbe 2005, 227)

Salikteņdarināšanā strauji aktivizējusies no grieķu valodas aizgūtā vārddāļa *pseido-* ar nozīmi ‘tāds, kas neatbilst patiesībai, viltus’ (Skujiņa 1999, 108). ĪLTV minēti tikai divi šāda veida salikteņi – *pseidonīms (pseudonīms)* un *pseudoklasicisms*, turklāt abi tie sastopami jau pirmajās latviešu poētikas grāmatās. Bet mūsdienu literatūrzinātnē tiek lietoti daudzi aizguvumi un darinājumi, kuriem motivētājavārds eksistē arī latviešu valodā – *pseudotautiskais* (romantisms), arī *pseudoromantisms, pseudodokuments, pseudovēsturisks, pseudoidejiskums, pseudoklasisks, pseudointelektuālists, pseudovaronis, pseudomitoloģija, pseudopoētisms, pseudosižets, pseudostāsts, pseudoromāns, pseudodzeja, pseudonobeigums, pseudodokumentalitāte, pseudoliteratūra* u. c. Derivātos ar vārddāļu *pseido-* vērojama arī dažāda rakstība, piem., *PSEIDO-romāns* (ar defisi), *pseido romāns* (kā vārdkopa). Latviešu valodā pieļaujams būtu vienīgi salikteņa pieraksta veids (bez defises) – *pseudoromāns*.

Mazāk izmantota ir vārddāļa *par(a)-* (gr. ‘pie, blakus, garām’), kura lietojumam šķir četras dažādas nozīmes: 1) tāds, kas atrodas klāt, blakus; 2) saistīts ar nelielu pārmaiņu; 3) atšķirīgs, pretstatīts; 4) diametrāli pretēji esoši (SvV 1999, 556). Latviešu valodā tradicionāli tiek lietoti daudzi aizgūti termini, kuros šo morfēmu grūti uztvert kā salikteņa pirmo komponentu, jo latviešu valodā neeksistē atbilstošs motivētājavārds, piem., *parabola, paradigma, paradokss, paralēlisms, parēmija, parentēze, parodija, parods, paronīmi, paronomāze* u. c. Iespējams, uz līdzības pamata ar vārdu *paralingvistika* ‘valodniecības nozare, kas pētī nevalodiskus izteiksmes līdzekļus’ tiek lietots jauns saliktenis – *paraliteratūra*³⁰, kurā uzskatāmi savijušies vārddāļas *para-* vairāku nozīmju akcenti – tāds, kas atrodas blakus, līdzās, bet ir atšķirīgs, pretstatīts.

Uz savdabīgu attieksmju sēmu norāda arī vārddāļa *super-* (lat. ‘virs, pār’ (Skujiņa 1999, 128)), kas aptver visas tās vārdā nenosaucamās iezīmes, kas *varoni* padara par *supervaroni, tēlu* – par *supertēlu* u. tml. Dažreiz šis elements raksturo visaptverošu parādību iepretim konkrētajai, piem., *konteksts – superkonteksts*:

[...] jēdzienam „konteksts” nemaz nebūtu tiesības eksistēt – vismaz ne kā precīzam terminam, kā to parasti mēdz lietot. [...] Būtībā ir vairāki pilnīgi atšķirīgi konteksta jēdzieni. Pirmais ir personīgais konteksts: cilvēka apziņa – viss, ko vien kāds lasītājs ir lasījis. [...] Tālāk – vispārējais konteksts: viss, kas vien sarakstīts. [...] Un visbeidzot –

³⁰ Latviešu valodā saliktenis *paraliteratūra* vēl samērā reti lietots, bet lietuviešu valodā izdota grāmata ar nosaukumu „Literatūra un paraliteratūra” (*Literatura ir paraliteratura*), kuras autors ir Vītauts Martinkus (*Vytautas Martinkus*).

ideālais konteksts, superkonteksts [..], kurš ietver sevī visus iespējamus tekstus [..]. (Berelis 1991, 73–74)

Šajā nosacīti veidotajā grupā būtu jāpiemin arī elementi *sub-* (lat. ‘zem’ (Skujiņa 1999, 127)), kas norāda uz stāvokli zemāk, uz pakārtojumu (*subkultūra, subliterārs*), *tauto-* ‘tas pats, tāds pats’, kas vieno terminu *tautoloģisks, tautogramma, tautosillabisks* pirmajā daļā pateikto ‘tāds, kurā elementi atkārtojas, ir tāds pats’, un vēl citi komponenti, kuri pētāmajā materiālā ir novēroti daudz retāk.

Pēdējo desmit divdesmit gadu laikā literatūrzinātnē īpaši aktivizējies tādu aizguvumu un derivātu lietojums, kuru pirmais komponents ir *hiper-, inter-, meta-*.

Grieķu valodas vārddāļa *hiper-* ‘virs, pāri’ norāda uz pārmērīgu, pastiprinātu paaugstināšanos, pārspilējumu, pastiprinājumu (Skujiņa 1999, 50), kas visprecīzāk saskatāms terminā *hiperbola* – pārspilējums kā tēlainis izteiksmes līdzeklis. Ar paaugstinātu kādas parādības, procesa vai reālijas pārspilējumu saistās vārdu *hipervaronis* un *hiperkritika* nozīme. Atšķirīgā nozīmē tiek lietots *hiper-* terminā *hiperrealitāte*, kurā vārddāļa *hiper-* norāda, ka jēdzienam ir visai maza saistība ar patieso *realitāti*:

Uz skatuves radīta modeļu un simulakru pasaule, kurai nav saistības ar realitāti, bet to uztver kā reālu. Pasaule, kura balstās tikai pati uz sevi. Filozofs Žans Bodrijārs to sauc par hiperrealitāti. (Gulbe 2005, 230)

Tiesa, paralēli terminam *hiperrealitāte* tiek lietots arī *virssrealitāte* (piem., Kalnačs 2008, 76) un *pararealitāte* (piem., Millere 2008, 157).

Bet literatūrzinātnē morfēma *hiper-* biežāk tiek lietota, lai izceltu kādā vārdā ietvertā jēdziena augstāko vispārinājumu, piem., *hiperteksts* kā ārkārtīgi plašs, sazarots savstarpēji saistītu tekstu teksts; līdzīgi arī *hipertelpa, hipertēma, hiperstāsts, hiperliteratūra*.

Latīņu valodas vārddāļai *inter-* ‘starp, starpā, vidū’ ir divas nozīmes (Skujiņa 1999, 55–56) – terminoloģijā kopumā vairāk izmantota nozīme ‘tāds, kas aptver vairākus, daudzus’, piem., *interdisciplinārs, internacionālisms, interlingvistika*. Konkrēti literatūrzinātnes terminoloģijā vairāk saskatāma otrā nozīme, kas norāda uz ‘iespraudumu, iejaukšanos, esību vai virzību kam starpā, iekšā, vidū’, piem., *interlūdijs, intermēdijs, interference, interpretācija, interpolācija* u. c. Uz līdzības pamata veidojies ļoti komplicēta jēdziena nosaukums *interteksts* (arī atvasinājumi *intertekstuālisms, intertekstualitāte, intertekstuāls, intertekstuāli*), bet apskata izvērsums par to lasāms promocijas pētījuma 3. daļas 3.1. apakšnodaļā.

Literatūrzinātnes terminoloģijā ir izplatīti aizguvumi ar komponentu *meta-*, piem., *metabola, metafora, metafrāze, metalepse, metamorfoze, metastrofa, metatēze, metatonija, metonīmija, metanomāzija* u. c. Svešvārdu vārdnīcā termins ar *meta-* pirmajā komponentā minēts jau 1908. gadā (iespējams – pirmo reizi): *metakritika* – ar nozīmes skaidrojumu – „kritikas kritika” (Lībcknehts 1908, 182). Mūsdienās svešvārdu vārdnīcās šai vārddāļai sniegts skaidrojums ‘tāds, kas nāk aiz; tāds, (lielāks kopums), kas ietver (piem., Metagalaktika³¹): ar.., starp.., pēc.., aiz.. (SvV 1999, 474). *Latīņu un grieķu cilmes vārddāļu vārdnīcā* atrodams nedaudz atšķirīgs skaidrojums – *meta-* „norāda uz stāvokli vai attīstību, kas seko kaut kam, uz pārmaiņu, aizstāšanu, pāreju no viena stāvokļa otrā” (Skujiņa 1999, 78). Pavisam nesenā pagātnē literatūrzinātnē

³¹ Saglabāts lielā sākumburta lietojums kā *Svešvārdu vārdnīcā* (SvV 1999, 474).

aktivizējusies tādu aizguvumu lietošana kā *metasemantika, metaliteratūra, metaliterārs, metatopoloģisks, metateksts, metatekstuāls, metateorētisks, metaromāns* u. c. Saliktenis *metastāstījums* rāda, ka komponents *meta-* var būt derivatīvi aktīvs arī savienojumā ar pašcilmes vārdiem. Nav grūti prognozēt, ka salikteenārinājumi ar *meta-* pirmajā komponentā kļūs vēl produktīvāki, jo tas piešķir vārda nosauktajam jēdzienam plašumu, daudznozīmīgumu, norādi pašam uz sevi, bet literatūrzinātnē šādiem terminiem jēdzieniskās nozīmes skaidrojums vēl jāprecizē, piem:

Terminu „metaliteratūra” 20. gs. 60. gados piedāvā amerikāņu rakstnieks un literatūrteorētiķis Viljams Gass [..]. Viņš definē metaliteratūru kā pašrefleksīvās literatūras paveidu, kas pēta savas rašanās nosacījumus [..]. (Meškova 2005^b, 77)

[..] specifiska zīmju sistēma, kurai būtu jāapliecina šī konkrētā rakstu darba piederību metaliteratūrai, kas „it kā” stāsta par vienu [..], bet patiesībā veic kulturoloģisku testu ar lasītāju [..]. (Naumanis 2003, 15)

„Ilūziju grāmata” līdzīgi kā īsi pirms tās publicētā „Orākulu nakts”, ir sava veida metaromāns, kurā stāsts mijiedarbojas ar tā autora [Pola Oстера – A. H.] dzīvi. (Gailītis 2007, 6)

[Metateksts – A. H.] – lasītāju muļķojošs teksts, kurā aiz tēliem gubu gubās nozīmes un mānīgas nenozīmes. (Ceplis 2005^a, 17)

R. Blaumaņa teksts 21. gadsimtā turpina metateksta iezīmi – sevi atgādina, diskutē, turpinās. (Kalniņa 2005, 231)

Līdzās šai metatekstuālajai idejai valdzina arī teksta vēstījuma veidojums [..]. (Burima 2005^b, 126)

Jāpiemin vēl dažas terminu grupas, kurās izmantotas raksturīgas vārddaljas, kas pēc savas būtības nav salikteņu komponenti, bet gan **citvalodu cilmes prefiksi**, un šeit pieminēti cilmes kopsakarības dēļ. Visizplatītākais, šķiet, ir *de-* ‘nost’ (*deepizācija, deindividualizācija, dekanonizācija, dekonstrukcija, demitoloģizācija, depersonalizācija, depoetizācija, desubjektivizācija*), taču iezīmējas arī citas grupas, piem., ar prefiksu *a-* ‘ne, bez’ (*astrofija, asižetisks, ahistorisms*), *dis-* ‘atdalīts, nošķirts, uz dažādām pusēm’ (*disharmonija, diskurss*), *eks-* ‘laukā no, ārā’ (*ekscentrīks, ekskurss*), *re-* ‘atpakaļ, atkal, pretim’ (*recitēšana, recenzēšana, reinterpretācija*) u. c.

Kā jau iepriekš teikts, salikteenārinājumiem piemīt augsta produktivitāte. Uz salikteņiem ar citvalodu elementiem tas attiecināms jo īpaši. Raksturīgāko vārddāļu (piem., *post-*, *neo-*, *mikro-*, *makro-*, *ko(n)-*, *anti-*, *pseido-*, *proto-*, *par(a)-* u. c.) semantika ir vispārzināma, tradicionāli stabila un internacionāli atpazīstama, tādēļ katrs šādi veidots termins iekļaujas zināmā sistēmā un viegli pārceļo no valodas uz valodu kā aizguvums.

Kopumā mūsdienu literatūrzinātnē dominē aizgūtie termini, kas daļēji sakrīt ar valodniecībā, kulturoloģijā, filozofijā, psiholoģijā, antropoloģijā u. c. zinātņu nozarēs izmantotajiem terminiem un, iespējams, ir no tām pārņemti. Latviešu valodā ir pamanāmi arī t. s. hibrīdtermini, kas veidoti, saliktenī vai salikteenatvasinājumā kombinējot citvalodu cilmes elementu un pašcilmes vārddāļu.

1. 2. 3. Analītisko leksēmu jeb vārdkopterminu atkarīgais komponents gramatiskā aspektā

Terminradē biežāk nekā citās valodas sfērās tiek izmantots sintaktiski leksiskais paņēmiens, kā rezultātā veidojas analītiskas leksēmas jeb vārdkoptermini. Visbiežāk vārdkopterminā ir divi komponenti pakārtojuma attiecsmēs. Neatkarīgais jeb galvenais

komponents parasti izteikts ar lietvārdu, bet atkarīgais komponents var būt izteikts ne tikai ar substantīvu, bet arī ar adjektīvu, verbu, adverbu.

Pirmkārt, aplūkoti ģenitīveņi kā vārdkopterminu atkarīgais komponents, kas pēc savas uzbūves ir gan salikteņi, gan atvasinājumi, bet skatīti savrup no pārējiem sintaktiski morfoloģiskajiem derivātiem, jo tie vieni paši terminu veidot nevar. Otrkārt, pievērsta uzmanība dažādu vārdšķiru (adjektīvu, adverbu, verbu) atvasinājumiem, ko mēdz uzskatīt par termina aspektuālo modifikāciju (Skujiņa 2002) un kas veido vārdkoptermina atkarīgo komponentu jēdzienisko pazīmju izteikšanai.

1. 2. 3. 1. Ģenitīveņi kā vārdkopterminu atkarīgais komponents. Aplūkojot dažādas literatūrzinātnes terminu derivatīvi strukturālās grupas, atsevišķa vieta ierādāma ģenitīveņiem, kas ir „produktīva mūsdienu latviešu valodas parādība. To skaits arvien palielinās, īpaši tas sakāms par terminoloģiju, daiļliteratūru un publicistikas valodu.” (LVGK 2008, 219)

Ģenitīveņi uzskatāmi par vienu no neparastākajām salikteņu grupām, jo pēc savas formas tie atgādina lietvārda ģenitīvu, bet „funkcionāli līdzinās kā adjektīviem, tā arī adverbjiem” (Nītiņa 2001, 23). Tiem piemīt īpašības ģenitīva, piederības ģenitīva, laika ģenitīva u. c. nozīmes. Ģenitīveņi pēc uzbūves iedalāmi divās grupās: 1) salikteņi, 2) prefiksālie ģenitīveņi.

Ģenitīveņi neatbilst nevienai no tradicionālajām vārdšķirām, bet tie ir tuvi lietvārdiem savas cilmes dēļ, tuvi apstākļa vārdiem savas nelokāmības dēļ un tuvi īpašības vārdiem apzīmētāja funkcijas dēļ. Uz salikto ģenitīveņu darināšanas produktivitāti terminoloģijā norādījusi V. Skujiņa (Skujiņa 2002, 90). Promocijas darbā analizētas vairāk nekā divsimt sintaktisku konstrukciju jeb vārdkopterminu, kuru atkarīgais komponents ir ģenitīvenis, kas norāda „kādu raksturīgu apzīmējamā objekta pazīmi” (LVG 2013, 252). Tieši otrā komponenta lietvārda terminoloģiskais raksturs nosaka analītiskās leksēmas piederību terminu sistēmai.

Kā uzsvērusi E. Soida: „Ģenitīveņu veidošana acīmredzot saistāma ar latviešu valodai tipisku, vēsturiski nostiprinātu paņēmienu vai tradīciju – iztikt ar lietvārdu ģenitīvā tur, kur citās valodās lietojams attiecīgs īpašības vārds.” (Soida 1974, 125) Par ģenitīveņiem terminoloģijā ir visai maz pētījumu, bet valodnieku skatījums uz ģenitīveņiem dažādos laikos ir bijis atšķirīgs.³² Arī terminoloģiskā aspektā nav

³² K. Mīlenbahs tos dēvējis par „ģenitīvā sastopamajiem salikteņiem”, iekļaujot tos nodaļā „Īpašības vārds” (Endzelīns, Mīlenbahs 1923, 125). J. Endzelīns tos aplūkojis nodaļā par salikteņiem un saucis – „īsti vecs *genitivus qualitatis* ar nesašaurinātu nozīmi” (Endzelīns 1951, 263). 20. gadsimta 40.–50. gados ģenitīveņi saukti par „īpašības ģenitīvu”, kas saplūdis jeb saaudzis salikteņi ar savu apzīmētāju (Baltiņa-Bērziņa 1946, 185; Lepika 1954, 58). MLLVG tie nosaukti par „salikto īpašības ģenitīvu”, aplūkojot tos pie saliktajiem lietvārdiem (MLLVG I 1959, 207–209). Arturs Ozols, Rūta Augstkalne, Jānis Kušķis tos aprakstījuši kā „defektīvus salikteņus” (Ozols, Augstkalne, Kušķis 1967, 252). E. Soida norādījusi, ka šo vārdu „piederība pie lietvārdiem [ir] visai nenoteikta un diskutējama” (Soida 1976, 148). D. Nītiņa tos dēvē par „pārejas formas jeb hibrīdvārdiem” (Nītiņa 1994, 23). V. Kalme un G. Smiltnece ģenitīveņus ierindo nelokāmo lietvārdu kategorijā (Kalme, Smiltnece 2001, 113). Dzintra Paegle par ģenitīveņiem saka – „no substantīviem darināti savdabīgi [nelokāmi] salikteņi” (Paegle 2003, 53). VPSV ģenitīvenis definēts kā lietvārds, kuram ir tikai vienskaitļa vai daudzskaitļa ģenitīva forma un ko parasti lieto apzīmētāja funkcijā (VPSV 2007, 136). Jaunajā latviešu valodas gramatikā ģenitīveņi aplūkoti sadaļā „Nelokāmie lietvārdi”, uzsverot, ka ģenitīveņi ir relatīvi patstāvīgi, nelokāmi vārdi, „kas pēc savas formas atgādina lietvārdu vienskaitļa vai daudzskaitļa ģenitīvu, bet pēc nozīmes un funkcijas līdzinās gan īpašības vārdiem,

vienveidības, ir dažādi minējumi, pat polemika par termina „ģenitīveņi” autorību un piemērotību (sk. Soida 1974; Hauzenberga-Šturma 1976 u. c.). Plašāk par to sk. publikācijā „Ģenitīveņi literatūrzinātnes terminoloģijā” (Helviga 2012^b).

Šajā pētījuma daļā izmantoti termini „salikts ģenitīvenis” (pamatā ir divu vārdu celmi), „prefiksāls ģenitīvenis” (pamatā ir prievārds un viena vārda celms). Savukārt E. Soidas lietotais termins „pamatkonstrukcija” (ģenitīvenim atbilstošais vārdu savienojums) šajā pētījumā aizstāts ar mūsdienu vārddarināšanas teorijā biežāk lietoto „motivētājvārdkopa” vai „motivētājkonstrukcija”.

Pētot ģenitīveņu iezīmes literatūrzinātnes terminoloģijas sākumposmā, jāsecina, ka pirmajās poētikas grāmatās (arī literatūrteorijas un literatūrkritikas rakstos vēl pirms tām) ģenitīveņi nav raksturīgi. To vietā var konstatēt salikteņatvasinājumus ar izskaņām *-īgs, -īga*, piem.: *vienzilbīgi vārdi, trīslocekļīgas pēdas, sešpēdīgs pēdasmērs* u. c. Kādā piemērā konstatēts līdz galam neizveidojies ģenitīvenis:

Citām tautām tādu bez peršu dzeiju papildnam vien. (Dinsbergs 1890, 54)

E. Soida līdzīgus gadījumus sauc par „starppakāpi starp pamatkonstrukciju un ģenitīveni” (Soida 1974, 119), jo motivētājkonstrukcija vēl nav saplūdusi vienā vārdā.

ZTV ģenitīveņu (gan salikto, gan prefiksālo), kas attiecināmi uz dažādām citām zinātņu nozarēm, ir ļoti daudz, piem.: *daudzposmu sija, divdaļu taktmērs, beztēlu domāšana, beztermiņa rente, priekštermiņa iemaksa* u. c. (ZTV 1922) Ģenitīveņi ienāk latviešu terminoloģijā līdz ar tās sistemātiskas izveides sākumiem. Literatūrzinātnē tas ir laiks 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā, kompaktuma dēļ empīriskais materiāls tālāk skatīts vienkopus, nesadalot terminoloģijas attīstības posmos, bet, kur nepieciešams, avota identifikācija (piemēra autors un gads) norādīta iekavās.

Kā pirmā aplūkota **salikto ģenitīveņu** grupa, un sīkāka iedalījuma pamatā ir motivētājvārdkopas pirmā komponenta vārdšķiras piederība, kas iezīmē raksturīgākos semantiskos modeļus.

Ģenitīveņi ar **daudzuma nozīmi** jeb daudzumu nosaucošie ģenitīveņi norāda uz terminā ietvertā jēdziena skaitlisko apjomu un ierobežojumu. Daudzuma apzīmēšanai biežāk izmantoti ģenitīveņi ar skaitļa vārda celmu pirmajā komponentā. D. Nītiņa norāda, ka tie ir ļoti seni (Nītiņa 2001, 24). Tā, iespējams, ir ne tikai senākā, bet arī plašākā ģenitīveņu grupa (LVGK 2008, 217).

Analizējamajā materiālā ģenitīveņa pirmais komponents parasti ir skaitļa vārds no *viens* līdz *desmit* un otrs komponents ir lietvārds, kas nosauc skaitliski nozīmīgās vienības – *balsiens, cēliens, pēda, rinda, uzsvars, zilbe* u. c., piem., *divbalsienu pantmērs, pieccēlienu luga, trīspēdu pantmēri, astoņrindu strofa, četruzvaru daļeniķis, divzilbju atskaņas*.

Vairāku šo ģenitīveņu motivētājvārdkopas atkarīgais komponents ir instrumentāli, piem., *luga ar pieciem cēlieniem* → (*piecu cēlienu luga*) → *pieccēlienu luga*. Dažos šādos ģenitīveņos netiek iekausēti visi atributīvās motivētājkonstrukcijas komponenti, piem., *četras pēdas gara rinda* → *četrpēdu rinda, četras moras gara pēda* → *četrmoru pēda*. Minētajos piemēros izlaists īpašības vārds *gara*. Uz līdzīgiem gadījumiem norāda E. Soida: „Plašākas atributīvās konstrukcijas nozīme ar ģenitīveni izteikta koncentrētāk, izlaižot semantiski mazāk noslogoto komponentu.” (Soida 1974,

gan apstākļa vārdiem, jo tie nosauc priekšmetu vai dzīvu būtņu pazīmes un vienmēr ir saistīti ar kādu lietvārdu” (LVG 2013, 368).

120) Dažreiz ģenitīvenī koncentrēta vēl plašāku sintaktisko savienojumu nozīme un elidēts vairāk nekā viens vārds, piem., *pantmērs, kas veidots no trīs pēdām* → *trīspēdu pantmērs*. Bet iespējams, ka motivētājkonstrukcija ir *trīs pēdu pantmērs*.

Vairāki ģenitīveņu piemēri rosina aplūkot arī pluralizācijas un singularizācijas jautājumu, ko skaidrojuši A. Ozols, R. Augstkalne, J. Kušķis (Ozols, Augstkalne, Kušķis 1967, 262; Kušķis 1976, 124). Pluralizācija vērojama tādos gadījumos kā *vienpēdu rindas* (Dziļleja 1921^b, 47), *vienzilbju atskaņas* (Bērziņš 1925, 5). Šāds daudzskaitļa lietojums saliktenī, kur pirmais komponents *vien-* norāda uz vienskaitli, neatbilst vārda semantikai. Uz skaitīšanas analogijas pamata – *piecpēdu rindas, četrpēdu rindas, trīspēdu rindas, divpēdu rindas, vienpēdu rindas* – daudzskaitļa ģenitīvs ieviešas arī salikteņos ar *vien-* (Ozols, Augstkalne, Kušķis 1967, 263). Parāli pluralizācijas gadījumiem ir vērojama arī loģiskā vienskaitļa galotne, piem., *vienbalsiena atskaņas* (Kārklīšs 1932, 39), *viencēliena luga* (Grase 1976, 45).

Izsekojot termina *viencēliens* veidošanās procesa iespējamiem posmiem, var apgalvot, ka ģenitīvenis kļuvis par bāzi jauna vārda darināšanai: 1) *luga ar vienu cēlienu* vai arī *luga vienā cēlienā* (motivētājkonstrukcija) → 2) *viena cēliena luga* (līdz galam neizveidojies ģenitīvenis jeb starppakāpe) → 3) *viencēliena luga* (salikts ģenitīvenis) → 4) *viencēliens* (kondensēta jeb sablīvēta vārdkopas nozīme). Līdzīgas pārmaiņas vērojamas arī terminos, kur ģenitīvenis aizstāts ar salikteņatvasinājumu, piem., *astoņzilbju pantmērs* → *astoņzilbnieks, desmitrindu pants* → *desmitrinde, piecristindu pants* → *piecristindenis*:

Ja pāršķirstam dzejoļu krājumus, tad pirmais, kas duras acīs, ir panta vienmuļība: četrinda un četrinda, rets divrindenis, vēl retāks trīsrindenis vai piecristindenis – un tas viss. (Lukss 1954, 91)

Ietverot tās lietvārda vārdkopas nozīmi, kurā bijis par atkarīgo komponentu, ģenitīvenis transformējas par salikteņatvasinājumu ar pilnu lietvārda deklinācijas paradigmu.

Mūsdienu literatūrzinātnē bez jau iepriekš minētajiem var konstatēt tādas daudzumu apzīmējošus ģenitīveņus, kam otrajā komponentā ir vēl citi jēdzieni, piem., *persona, sleja, varonis, vārds* u. c., tādējādi jāsecina, ka šis termindarināšanas paņēmiens joprojām ir aktīvs:

R. Ezeras stāsts ir savdabīgs vienpersonas vēstījums [..]. (Mauriņa 1977, 143)

V. Lāma romāns „Jokdaris un lelle” [..] arī uzrakstīts kā *divvaroņu romāns*. (Skurbe 1977, 222)

Tas panākts, [..] veidojot sarežģītas konfigurācijas *divsleju pantu* [..]. (Tabūns 2008, 107)

Liānas Langas dzejolī „sveiciens vecajam dada”, [..] *dažāda garuma, pat vienvārda rindas ienāk haotiskā birumā* [..]. (Tabūns 2008, 110)

Par ģenitīveņa pirmo komponentu var būt arī nenoteikta daudzuma apzīmējumi *vairāk, daudz*. Ar adjektīvu *vairāki* norāda uz to, ka ir vairāk nekā viens cēliens, zilbe u. tml. – *vairāczilbju, vairākcēlienu*, piem.:

Pašlaik uz skatuves blakus sadzīvo gan tradicionālas vairākcēlienu lugas [..], *gan mūziklu libreti* [..], *gan postmodernas kolāžas* [..]. (Ulberte 2007, 37)

Saliktenis ar adverbu *daudz* pirmajā komponentā norāda, ka ar salikteņa otro daļu izteiktais nojēgums piemīt (kam) vairumā, lielā daudzumā (LVV 2006, 225), piem.:

Lugas rotējošo bezizejas struktūru realizē absurda drāmai raksturīgais daudztēlu vienības princips. (Kuduma 2005, 13)

Arī veidojot paradoksus daudzraksturu konstrukcijas gadījumā, visauglīgāk izvēlēties vienu vadošo raksturu [...]. (Gundars 2009, 128)

Otra grupa literatūrzinātnes terminoloģijā ir ģenitīveņi ar **laika nozīmi**. To pirmajā komponentā parasti ir adjektīvs, kas semantiski raksturo laika pazīmi. Jau ZTV atrodams ģenitīvenis *senlaiku* kā tulkojums vārdam *antik* (ZTV 1922, 42).

20. gadsimta sākumā daudzi termini darināti, izmantojot ģenitīveni *jaunlaiku*, piem.: *jaunlaiku komēdija* (Bračs 1906, 170), *jaunlaiku drāma* (Dziļleja 1921^b, 77), *jaunlaiku pasaka* (Klaustiņš 1923, 222), *jaunlaiku romāns* (Klaustiņš 1927, 12), *jaunlaiku mākslas dzeja* (Bērzkalne 1937, 26) u. c. Viens no senākajiem termina *jaunlaiku literatūra* lietojumiem, iespējams, ir 1892. gadā Jaņa Jansona-Brauna apcerējumā „Domas par jaunlaiku literatūru” (Jansons-Brauns 1892–1893). Vārds *jaunlaiku* tiek lietots ne tikai ar nozīmi ‘raksturīgs pašreizējam laikposmam’ (LLVV 4 1980, 36), bet arī ‘mūsdienu’, ‘mūslaiku’, ‘moderns’, piem.:

Jaunlaiku jeb modernai pasakai [ir] tagadnes domas un centieni. (Klaustiņš 1927, 17)

Pavisam šis termins nav izzudis no literatūrzinātnes valodas, bet to lieto, lai apzīmētu daudz ilgāku vēsturisku laika posmu nekā tikai pašreizējo, piem.:

Vēsturiski nodala vairākus poēmu veidus: 1) varoņpoēma jeb varoņeposs; 2) viduslaiku poēma [...]; 3) jaunlaiku poēma [...]. (Kursīte 2002, 309)

Lai apzīmētu pašreizējos literāros notikumus, ģenitīvenis aizstāts ar tādiem vārdiem kā *mūsdienu*, dažreiz arī *mūslaiku*, bet arvien biežāk – *modernais/modernā*.

Ģenitīveņi var izteikt arī **piederības nozīmi**. Piederības raksturošanai galvenokārt izmantots ģenitīvenis *cittautu* ar vietniekvārda *cits* celmu pirmajā komponentā. Tas konstatēts jau 20. gadsimta sākumā un ir aktīvi lietots vēl mūsdienās: *cittautu literatūra* (Cālītis 1905, 7), *cittautu dzeja* (Dziļleja 1921^c, 94), *cittautu rakstnieki* (Dziļleja 1922^a, 90), *cittautu autori* (Burima 2005^a, 52), piem.:

Cittautu literatūras daļā īsi apskatīti pasaules literatūras klasiķi un progresīvi ārzemju rakstnieki. (LCL 1969, 6)

Paralēli tiek izmantota arī vārdkopa *citu tautu literatūra*. Vārdkopterminā, kur svarīgi izcelt atkarīgā komponenta semantiku, lielāka precizitāte panākama ar ģenitīveni (*cittautu literatūra*), nevis vārdkopu (*citu tautu literatūra*). Kā sinonīms vārdam *cittautu* senāk lietots arī *sveštautu*, piem.:

[...] mūsu literatūra nav pārdzīvojuse tādas attīstības laikmetus, kā sveštautu literatūras. (Cālītis 1905, 6)

Jābiebilst, ka semantiski tuvi ir termini *ārzemju literatūra* un *aizrobežu literatūra* (BTV 1957, 211), kas ir tulkojums no krievu valodas *иностранный литература* un *зарубежная литература*, kā arī *citvalstu literatūra*, piem.:

Daudzsološi ir pētījumi, kur ar salīdzinošās literatūrzinātnes metodēm tiek skatīta saistība starp latviešu un citvalstu literatūru. (Eglāja-Kristsons 2007^a, 91)

Savdabīgu piederības resp. nepiederības nozīmi atklāj ģenitīvenis *starpžanru* (kas uzbūves dēļ būtu apskatāms prefiksālo ģenitīveņu grupā): *starpžanru teksti* (Berelis 1999, 174), *starpžanru situācija* (Silova 1998, 32), *starpžanru teritorija* (Berelis 1997, 296), piem.:

Saskaņā ar TK atzinumiem atributīvā saistījumā visos attiecīgajos gadījumos jālieto ģenitīvenis ar *-veida*. Turpretī predikatīvā saistījumā pareizi ir vienīgi salikteņatvasinājums ar *-veidīgs* (Rubīna 1973, 102). Tātad pareizi būtu sacīt: *darbam ir gredzenveida kompozīcija* vai arī *darba kompozīcija ir gredzenveidīga*.

Savukārt V. Skujiņa norāda, ka „salikteņus ar *-veida* izmanto, lai norādītu uz dažādu objektu ārējo – formas, apveida – līdzību, piem., *adatveida sprausla, āķveida īlens*, turpretī salikteņus [resp. salikteņatvasinājumus – A. H.] ar *-veidīgs* patur gadījumos, kad runa ir par abstraktāku īpašību līdzību, piem., *gāzveidīga viela, pastveidīgas ziepes* (salīdzinājums pēc struktūras)” (Skujiņa 1974, 110). Ekscerpētais materiāls rāda, ka tieši īpašības vārda salikteņatvasinājumi (nevis ģenitīveni) ir zīmīgāki, lai kādu literatūras vienību raksturotu pēc žanriskās līdzības, piem.:

[..] ar *romānveidīgu sacerējumu spēja parādīties atklātībā katrs iesācējs vai diletants, kam vien nebija slinkums*. (Grīns 1942, 37)

[..] *publicējis kuletveidīgo satīru „nekur tā neiet kā pasaulē”* [..]. (Niedre 1953, 271)

[..] *liriskas īpatsvara pieaugums iepretī līroepiskiem dzejojumiem, poēmveidīgiem cikliem arī ir likumsakarīgs, procesa determinēts*. (Skujnieks 1987, 142)

Nereti ģenitīvenis *gredzenveida* vai salikteņatvasinājums *gredzenveidīgs* tiek aizstāts ar lietvārda ģenitīvu *gredzena*, piem., *gredzena kompozīcija, gredzena tehnika*:

Romānam „Mērnieku laiki” ir gredzena kompozīcija, jo tas sākas un beidzas ar notikumiem jau pēc zemes mērīšanas. (LCL 1969, 40)

Jaunākajā terminoloģijā uz līdzības pamata ar *-veida* radušies jauni salikteņi, kuriem otrajā daļā ir *-tipa*: *karnevāltipa literatūra* (Lazduzieda-Čaklā 1999, 73), *karikatūrtipa teksti* (Lāms 2009^b, 102), piem.:

Neskaitāmas detaļas, karnevāliskās izdarības [..] *ļauj pieskaitīt arī A. Zeibota darba piederību karnevāltipa literatūrai* [..]. (Lazduzieda-Čaklā 1999, 73)

Nobeigumā aplūkojamas dažas **prefiksālo ģenitīveņu** semantiskās grupas. D. Nītiņa norāda, ka izplatīti ir ģenitīveni, kuri darināti ar *bez-*, *starp-*, *pirms-*, *pret-*, bet mazāk izplatīti ir atvasinājumi ar *aiz-*, *apakš-*, *ār-*, *ārpus-*, *ne-*, *pār-*, *pēc-*, *pie-*, *priekš-*, *virš-*, *zem-* (Nītiņa 2001, 23). Literatūrzinātnes terminoloģijā prefiksālie ģenitīveni tiek izmantoti daudz mazāk nekā saliktie ģenitīveni. Ekscerpētā materiāla kopa liecina, ka jāpakavējas pie trim prefiksālo ģenitīveņu grupām, kuras dod iespēju atklāt raksturīgākās tendences.

Viena no prefiksālo ģenitīveņu semantiskajām grupām ir ar **laika nozīmi**, ko izsaka pirmais komponents *pirms-*, kas ‘norāda uz kā pastāvēšanu, norisi pirms tā, kas izteikts salikteņa otrajā daļā’ (LVV 2006, 856), un *priekš-*, kas ‘norāda uz to, kas eksistējis pirms (kā), iepriekš’ (LVV 2006, 877), piem., *pirmspadomju* un *priekšpadomju*:

Viņš [Blaumanis] ir lielākais noveles meistars latviešu pirmspadomju literatūrā. (LCL 1969, 49)

Taču priekšpadomju laikmeta rakstnieki nav notēlojuši tikai negatīvo dzīvi. (Grase 1976, 12)

Dažkārt ģenitīvenim laika nozīme tiek piešķirta ar latīņu valodas vārddāļu *post-* ‘pēc, aiz’ vai *pre-* ‘priekš, pirms’, piem., *postpadomju literatūra* (par to sk. 2. daļas 1.2.2. apakšnodaļā). Jāpiebilst, ka Aldis Lauzis, aplūkojot ģenitīveņa un lietvārda ģenitīva robežšķirtni, skaidro, ka vārds *padomju* ir nevis ģenitīvenis, bet gan

„sastindzis ģenitīvs” (Lauzis 2006, 27). Protams, ka vārds *padomju* ‘tāds, kas attiecas uz bijušo Padomju Savienību’ par ģenitīveni uzskatāms visai nosacīti, kaut arī uz to norādīts *Latviešu valodas vārdnīcā* (LVV 2006, 755). Šajā pētījumā par ģenitīveņiem ir uzskatīti vārdi *postpadomju*, *pēcpadomju*, bet ne *padomju*, jo tam gramatiski ir iespējama pilna lietvārda paradigma.

Danute Aukštikalne, pētot prievārdu ģenitīveņus latviešu valodā, konstatējusi tādus laika nozīmes ģenitīveņus, kam otrajā komponentā ir īpašvārds, piem., *pirmsjāņu*, *pirmskolumba*, *pēcnautilusu* (Aukštikalne 2004, 10). Latviešu literatūrzinātnē tādiem vārdu savienojumiem kā *pirmsblaumaņa noveles* vai *pērcraiņa drāmas* varētu būt vien okazonāls raksturs.

Mūsdienu terminoloģijā arvien aktīvāk tiek lietota prefiksālo ģenitīveņu grupa ar **vārddaju bez pirmajā komponentā**, kas semantiski norāda uz to, ka trūkst to īpašību vai elementu, ko izsaka pamatvārds (LVV 2006, 166): *beztemata stāsts*, *bezžanru teksti*, *beztēlu vēstījums*, *bezmākslas stāsts*, *bezvīrienu teksti*, *bezlaika telpa*, *bezfabulas sižets*, *bezatskaņu dziesmas* u. c. Jāatzīst, ka šāda veida termini ir pietiekami plaši atspoguļoti jau ZTV: *beziadaļu stobrs*, *bezlodes patrona*, *bezmuitas apgabals*, *beznaudas maksājums*, *bezšķērša enkurs*, *beztēlu domāšana*, *bezziņas prombūtne* u. c. (ZTV 1922). Tātad tā ir sena parādība.

Šāda ģenitīveņa nozīme var būt vai nu atbilstoša tai, kāda tā ir ar prievārdu savienotam lietvārdam attiecīgajā locījumā, piem., *stāsts bez temata – beztemata stāsts*; *vēstījums bez tēliem – beztēlu vēstījums*, vai arī ietver plašākas konstrukcijas nozīmi, piem., *stāsts, kuram nav mākslinieciskas vērtības – bezmaksas stāsts*; *teksti, kuriem nevar noteikt piederību konkrētam žanram – bezžanru teksti*:

[..] par *bezfabulas sižetiem* varam runāt tajos gadījumos, kad sižetu kompozicionāli laikā un telpā neorganizē fabula. (Bībers 1986, 54)

Bezžanru un bezvīrienu teksti iezīmē divaini izkropļotu literatūras attīstības fāzi – *postliteratūru*. (Lāms 2009^b, 102)

Postmodernajā literatūrā, kurā notiek iepriekšējo vērtību noārdīšana, atteikšanās no kanoniem, rodas postmodernā literatūrkritika, kurā šie „beztermini” veic savas noteiktas funkcijas. Tie izsaka trūkuma nozīmi. Pašlaik nav iespējams paredzēt, vai tie būs dzīvotspējīgi. Bet mūsdienu zinātniskajā saziņā tie ir ļoti trāpīgi un semantiski ietilpīgi, lai arī tiem piemīt zināma ekspresivitāte, kas terminoloģijā nav vēlama parādība. Precīzi norādījusi D. Aukštikalne – ģenitīveņu popularitāti nosaka tas, ka ar tiem „var lakoniski izteikt vārdkopas, kurās ir elidētas plašākas vai ne tik plašas sintaktiskās konstrukcijas” (Aukštikalne 2004, 11).

Jāatzīst, ka ģenitīveņi latviešu literatūrzinātnes terminoloģijā ir produktīvs un semantiski ietilpīgs termindarināšanas paņēmieni, kas vēl ir pārāk maz pētīts un aprakstīts. Šī derivatīvā modeļa lietojumā ir vērojama tendence attīstīties un paplašināties dažādās semantiskās grupās (daudzumu, laiku, piederību, līdzību raksturojošās), it īpaši tas sakāms par prefiksālajiem ģenitīveņiem. Taču jāakcentē, ka līdzās ģenitīveņu aktīvai izplatībai mūsdienu terminoloģijā iezīmējas arī pretējā tendence – ģenitīveņa celms iegūst pilnu lietvārda deklinācijas paradigmu, vai nu kondensējot tās lietvārda vārdkopas nozīmi, kurā ģenitīvenis bijis par atkarīgo komponentu, vai arī veidojot saliktoņatvasinājumus.

1. 2. 3. 2. Dažādu vārdšķiru modifikācijas (adjektīvi, adverbji, verbi).

Analītisko leksēmu darināšanā bez lietvārdiem sastopami arī īpašības vārdi, apstākļa vārdi, darbības vārdi, retāk skaitļa vārdi un vietniekvārdi.

Visbiežāk terminoloģijā vārdkoptermina atkarīgajā komponentā atrodas īpašības vārds. V. Skujiņa norāda, ka vārdkopterminos ietvertās jēdzieniskās attieksmes lielā mērā atkarīgas no komponentu semantikas. Īpašības vārds atkarīgajā komponentā raksturo apzīmējamo jēdzienu no dažādiem viedokļiem (Skujiņa 2002, 107). Literatūrzinātnes terminoloģijā **adjektīvam** jeb adjektīviskajai modifikācijai ir ļoti būtiska loma precīzā jēdzienu izteikšanā (kopskatu sk. 10. pielikumā), tādēļ tas derivatīvajā aspektā aplūkots tuvāk.

Par produktīvākajiem īpašības vārdu piedēkļiem tiek uzskatīti *-ain-*, *-isk-* un *-īg-* (LVG 2013, 264). Plašāk tiek skatīta sufiksu *-īg-* un *-isk-* izplatība literatūrzinātnes terminu darināšanā, akcentējot gan cilmes, gan hronoloģisko aspektu.

Atvasinājumos ar sufiksiem *-īg-* un *-isk-* hronoloģiski vērojama pakāpeniska nozīmju diferencēšanās. Kaut arī MLLVG (MLLVG I 1959, 253–254), V. Kalmes un G. Smiltnieces grāmatā „Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija” (Kalme, Smiltiece 2001, 125) un E. Soidas pētījumā „Vārddarināšana” (Soida 2009, 98–108) norādīts, ka abu šo sufiksu nediferencēts paralēlformu lietojums ir izskausts vai pieļaujams tikai atsevišķos gadījumos, tomēr arī mūsdienās vērojamas divas tendences: 1) konsekvents semantiski funkcionālais nošķīrums un 2) atsevišķu atvasinājumu pāru paralēls lietojums. E. Soida atzīst, ka „rūpīgi izveidotā atslēga šo adjektīvu nozīmes atslēgšanai te nav iedarbīga” (Soida 2009, 103), tāpēc šai pētījuma daļai veidots padziļināts vēsturisks ieskats.

Mūsdienu latviešu valodā adjektīviem ar piedēkli *-īg-* bagātīgi piemīt tas, ko izsaka pamatvārds (Endzelīns 1951, 369), tie apzīmē aktīvu kvalitatīvu īpašību (Saule-Sleine 1967, 115), kas ir „motivētājsubstantīva nosauktā vai nosauktajam priekšmetam raksturīgā pazīme” (Soida 2009, 98), bet adjektīvi ar piedēkli *-isk-* izsaka līdzīgumu vai atbilstību tam, kas ietverts pamatvārda nozīmē (Saule-Sleine 1967, 116), atbilstību kāda priekšmeta ārējai pazīmei, kas priekšmetam var piemist arī neilgu laiku (MLLVG I 1959, 253), tiem var būt gan attieksmes, gan kādības nozīme (LVG 2013, 266). Īpašības vārds ar *-isk-* vārdkoptermina atkarīgajā komponentā ir galvenokārt kvalitatīvas pazīmes izteicējs (Skujiņa 2002, 107).

Ne vienmēr iespējams stingri noteikt, vai adjektīvs ar *-isk-* un *-īg-* ir darināts pēc latviešu valodas parauga no aizgūta substantīva (piem., *jamb*s – *jambisks*, *hiperbola* – *hiperbolisks*), vai arī aizguvums latviešu valodā pārņemts jau kā atvasinājums ar vācu valodas (izskaņa *-isch*) vai krievu valodas (izskaņa *-учекуи*) starpniecību. Vārdkopterminu atkarīgais komponents ar *-īg-* un *-isk-* pēc aizgūto vārdu parauga 19. gadsimtā darināts arī no jaunajiem, latviskajiem vārdiem (*dzeja* – *dzejīgs*, *dzejisks*; *vēsture* – *vēsturīgs*, *vēsturisks* u. c.).

Ieskatoties pašā senākajā valodas attīstības posmā, jāsecina, ka adjektīvi ar piedēkli *-īg-*, *-isk-* (resp., *-īgs*, *-isks*, *-iskis*, *-išks*, *-išķis*, *-iske*, *-esks* u. tml.) ir lietoti jau kopš pirmajiem tekstiem latviešu valodā 16. gadsimtā. To funkcionāli semantisko nianšu pētniecībai pievērsušies vairāki latviešu valodnieki, piem., Ieva Celmiņa (Celmiņa 1948), M. Saule-Sleine (Saule-Sleine 1961; Saule-Sleine 1972).

Pirmo reizi jautājumam par adjektīvu atvasināšanu ar izskaņām *-īgs*, *-īga* un *-isks* (*-išks*, *-išķs*), *-iska* (*-iška*, *-išķa*) pievēršas G. F. Stenders savā latviešu valodas

gramatikā (Stenders 1761). Viņš konstatē, ka adjektīvi ar *-isks* (*-išks*, *-išks*) atvasināti no substantīviem, un norāda arī motivētājevārdus, no kuriem atvasinājumi darināti, piem., *sievisks*, arī *sievišķs* ← *sieva*. G. F. Stenders raksta, ka minētās izskaņas norāda piederību un to, kas kaut kam ir raksturīgs vai piemītošs. Savukārt ar izskaņu *-īgs* atvasinātie adjektīvi apzīmē kvalitāti. M. Saule-Sleine atzīst, ka „nereti Stenders abas adjektīvu izskaņas *-īgs* un *-isks* nešķir, tā atkārtodams savu priekšteču kļūdas” (Saule-Sleine 1961, 103).³³

19. gadsimtā valdīja uzskats, ka atvasinājumi ar *-īg-* ir latviski, turpretim atvasinājumi ar *-isk-* ir lietojami tikai svešvārdos. Kā norāda L. Roze un citi 19. gadsimta latviešu valodas pētnieki, attiecīgajā laikā *-īg-* un *-isk-* lietojumā ir raksturīga nekonsekvence (Roze 1962, 17). J. Endzelīns „Latviešu valodas gramatikā” neizdala latviešu valodas adjektīvus ar izskaņu *-isk-*, savukārt atvasinājumi ar *-īg-* plaši aprakstīti, grupējot tos 1) atvasinājumos no substantīviem, 2) atvasinājumos no citiem adjektīviem un 3) atvasinājumos no vārdiem (Endzelīns 1951, 369–372).

Jau aplūkotojos A. Kronvalda apcerējumos „Cilveka iekšīgs un ārīgs veids” (Kronvalds 1868), „Dzeija jeb poēzija” (Kronvalds 1869^a), un „Stāstu dzejoli jeb epīgie dzejoli” (Kronvalds 1869^b) autors lietojis piedēkli *-īg-* atvasinājumos no motivētājevārdiem *dzeja*, *daile*, *vēsts*, piem., *dzejīga valoda*, *dailīga valoda*, *dailīgs ritums*, *vēstīgs dziedonis*, *vēstīga dzeja*. Arī svešvārdu atvasinājumos A. Kronvalds konsekventi lieto tikai sufiksu *-īg-*, piem., *epīgs dzejols*, *epīga viela*, *epīga dzeja*, *dramatīgi dzejoli*, *lirīgs (lyrīgs) dzejols*. No šiem atvasinātajiem adjektīviem darināti arī adverbji – *dailīgi saslogsnētas*, *dailīgi izglītots*.

Dažkārt ar līdzīgu nozīmi A. Kronvalds darinājis atvasinājumus ar sufiksu *-ain-* (resp., *-aiņ-*), piem., *dzejaiņa valoda*, *dzejaiņais greznums*, *pantaiņas rindiņas*, *spulgaiņas glīves jeb krāslas* ‘krāsas’, *dailaiņas domas*. Kā zināms, adjektīva sufiksu *-ain-* latviešu valodā izmanto, lai atvasinātu īpašības vārdus no bezpriedēkļa lietvārdu – konkrētu priekšmetu nosaukumu – celmiem (MLLVG I 1959, 229), tie izsaka kvantitatīvi raksturojošu pazīmi (LVG 2013, 164). E. Soida uzsver, ka atšķirībā no adjektīviem ar *-ain-* adjektīvi ar *-isk-* „izsaka nematerializētu pazīmi” (Soida 2009, 104). Cik zināms, A. Kronvalda piedāvātie termini *dzejaiņa valoda*, *dailaiņas domas* un *pantaiņas rindiņas* citu autoru darbos nav lietoti. Mūsdienu terminoloģijā šo jēdzienu apzīmēšanai izmantotas substantīvu ģenitīva formas vārdkoptermina atkarīgajā komponentā – *dzejas valoda*, *panta rindiņas*, bet atvasinājumi ar *-ain-* tiek veidoti galvenokārt no pašcilmes vārdiem, piem., *mīklains*, *pasakains*, *teiksmains*.

Visos trīs minētajos A. Kronvalda apcerējumos, kas terminoloģijas ziņā literatūrteoriā ir ļoti būtiski (sk. 1. daļas 2.2. apakšnodaļā), ar formantu *-isk-* netiek darināti jēdzienu nosaukumi (taisnības labad gan jāpiebilst, ka autors lieto adverbis *latviski*, *pusvāciski*, *vāciski*, *krieviski*, *leitiski*, *grieķiski*). Izvairīšanās lietot piedēkli *-isk-* izskaidrojama ar minētā formanta atbilstību vācu un krievu valodas attiecīgajām izskaņām un sasaucas ar A. Kronvalda centieniem latviešu valodas izkopšanā: „Citu

³³ M. Saules-Sleines rakstā pārskata veidā atrodama informācija, kas apliecina – latviešu valodas pētnieki Kristofs Harders (1747–1818) un Oto Benjamiņš Rozenbergers (1769–1856) norādījuši, ka atvasinājumus ar *-isks* un *-iska* darina pēc vācu valodas parauga un pašu zemnieku (latviešu) valodā bieži nedzird lietojam, Heinrihs Heselbergs (1792–1848) uzsvēris, ka to vietā biežāk izvēlas lietot attiecīgā substantīva ģenitīvu, bet Augusts Bīlenšteins (1826–1907) atzinis adjektīvu piedēkli *-isk-* latviešu valodā par neproduktīvu un mirušu (plašāk par to sk. Saule-Sleine 1961, 109–112).

tautu rakstus pārtulkodami, gādāsim par to derīgiem tulkojumiem un nevis tik par tādiem pārcēlumiem, kas vārdu pēc vārda sakrīt kopā ar svešo valodu. Mūsu valodai savs gars!” (Kronvalds 1987, 133)

Iespējams, ka vārdu *dzejīgs* un *dzejisks* semantiskais nošķirums pirmo reizi iezīmējas M. Kaudzītes un M. Krogzema polemikā par dzejas nodaļu laikrakstā *Baltijas Vēstnesis* 1874. gadā. M. Kaudzīte priekšroku dod sufiksa *-īg-* lietojumam, piem., *dzejīgs viens (dzejīga viela)*, *vienzīlbīgi vārdi, vairākzīlbīgi vārdi*, arī aizguvumu atvasināšanā – *oriģinālīgas dzejola domas, zatīrīga parodija*. Savukārt M. Krogzems lieto gan sufiksu *-īg-*, piem., *dzejīgais tautas gars*, gan it kā nelatvisko sufiksu *-isk-*, piem., *dzejiski ražojumi, dzejisks svars* ‘nozīme, vērtība’.

Iespējams, ka M. Krogzemam izdevies pirmo reizi latviešu literatūrzinātnē precīzi nodalīt terminkomponentu semantiku – *dzejīgs* un *dzejisks*. Ar vārdu savienojumu *dzejīgais tautas gars*, apzīmējot tādu *tautas garu*, kam piemīt *dzejai* raksturīgās īpašības, iezīmes, bet ar vārdkopu *dzejisks ražojums*, nosaucot *ražojumu*, kas ir atbilstošs *dzejas* raksturam un ir *dzejai* līdzīgs.

Pētījumam ekscerpētais materiāls liecina, ka 19. gadsimta 80. gados vērojama vislielākā nekonsekvenca, lietojot atvasinājumus un darinot jaunus vārdus ar sufiksiem *-īg-* un *-isk-*. Piem., Vensku Edvarts (Haralds 1880), lieto terminus *vēsturīga persona, vēsturīgs romans*, bet turpat līdzās – *teoloģisks romans, politisks romans*. Pieņēmus, ka svešvārdu (*teoloģija, politika*) motivētos atvasinājumos priekšroka dota piedēklim *-isk*, neapstiprinās, jo tajā pašā darbā autors lieto adverbu *dzejiski*, kura pamatā ir pašcilmes substantīvs *dzeja* (resp., adjektīvs *dzejisks*), bet aizguvumu *karakters* Vensku Edvarts atvasina kā *karakteristīgas* (vārdkopā *karakteristīgas savādības*).

19. gadsimta 80.–90. gados parādās un nostiprinās daudz jaunu terminu ar sufiksu *-isk-* gan latviskas cilmes atvasinājumos, piem., *tautiskā dzeja* (Pārstrautu Jānis 1881, 102), *tautiska literatūra* (Akots 1885, 183), gan aizgūtos adjektīvos – *partejiska kritika* (Rainis 1888, 190), *dramatiskas scēnas* (Dravnieks 1880, 90), *beletristiskas lietas* (Pārstrautu Jānis 1881, 103), *episka dziesma* (Pārstrautu Jānis 1881, 102) u. c.

E. Dinsbergs (Dinsbergs 1890) vienlīdz aktīvi izmanto gan derivātus ar *-īg-* (resp., *-ig-*), piem., *runīgs rakstiens, neritumīgs persis, daktilīgas atskaņas, eposīga dzeja*, gan derivātus ar *-isk-*, piem., *dzejisks rakstiens, prozaisks lasījums, runiski raksti, satirisks raksturs*. Acīmredzot, katra sufiksa nozīmes nianse šajā darbā netiek diferencētas, par to liecina fakts, ka vienā teikumā, skaidrojot līdzās divus svešvārdus, autors vienā gadījumā lieto sufiksu *-ig-*, bet otrā – *-isk-*, piem.:

Vienu no šīm mākslām sauc „Prozu” jeb runīgu rakstienu un otru „Poeziju” jeb dzejisku rakstienu. (Dinsbergs 1890, 7)

Turpat nodaļas virsrakstā (trīs rindas augstāk) atvasinājums *runīgs rakstiens* tiek aizstāts ar atvasinājumu *runisks raksts*. Jāatgādina, ka E. Dinsberga grāmatā parādās daudzu terminu paralēllietojums (sk. 1. daļas 2.2. apakšnodaļā).

1892. gadā izdotā J. Kalniņa grāmata „Latviešu rakstniecības teorija” (Kalniņš 1892) nostiprina sufiksa *-isk-* lietojuma pārākumu gan aizguvumos (*didaktiskā proza, filozofiskā proza, liriskā dzeja, episkā dzeja, dramatiskā dzeja, reliģiskas odas, mistiskas teikas, lakoniska runa, analītiskā domu izteika, dialogiskā izteikas forma, epistoliskā izteikas forma, psiholoģiska karakteristika, satiriska epigrama, prozaisks sacerējums*), gan jaunu vārdu darināšanā, par pamatu izmantojot latviešu valodas lietvārdus (*zinātnisks* (← zinātne) *apraksts, vēsturiskā* (← vēsture) *proza, dzejisks*

(← *dzeja*) *sacerējums*, *vēstuliskā* (← *vēstule*) *izteikas forma*, *varoniska* (← *varonis*) *skatu spēle*, *pilsoniskā* (← *pilsonis*) *tragēdija*).

Redzams, ka visi atvasinājumi, izņemot *vēstulisks* un *varonisks*, tiek izmantoti arī mūsdienu literatūrzinātnes terminoloģijā. Turklāt J. Kalniņš piedāvā savdabīgu atvasinājumu ar *-ejad-*, kas ir divpakāpju formants (*-ēj+ād-*), piem., *dziesmejadā lirika* ‘tāda lirika, kas izpaužas kā dziesma’, *himnejadā lirika* ‘lirika, kas izpaužas kā himna’. Šādi adjektīvu atvasinājumi literatūrzinātnes terminoloģijā nav ieviesušies.

Sufiksa *-isk-* izplatību palīdz raksturot svešvārdu vārdnīcu materiāls. Pašās pirmajās svešvārdu vārdnīcās (PA 1862; Mekons 1878) nav atrodams neviens uz literatūrzinātņi attiecināms termins ar sufiksu *-isk-*. Savukārt 20. gadsimta sākumā izdotajās svešvārdu vārdnīcās redzami daudzi šādi atvasinājumi, kas potenciāli var kļūt par vārdkopterminu atkarīgajiem komponentiem literatūrzinātnes terminoloģijā. Piem., V. Lībknehta *Politisku un vispārīgu svešvārdu grāmatā* (Lībknehts 1908) – *bukolisks*, *dramatisks*, *idilisks*, *episks*, *humoristisks*, *metriskis*, *pentadaktilisks*, *poetisks*, *prozaisks*, *ritmisks*, *satīrisks*, *sarkastisks* – un J. Vidiņa *Svešvārdu grāmatā* (Vidiņš 1908) – *ironisks*, *jonisks*, *karakteristisks*, *mitisks*, *silabisks*, *tonisks* u. c. 20. gadsimta otrajā pusē svešvārdu vārdnīcās (piem., SvV 1951; SvV 1969; SvV 1978) šādu atvasinājumu klāsts ir ļoti bagātīgs – *arhaisks*, *eklektisks*, *elēģisks*, *katalētisks*, *liroepisks* u. c.

Mūsdienu terminoloģiskajā materiālā sufikss *-īg-* ir saglabāts vien atsevišķos atvasinājumos/saliktenatvasinājumos (*manierīgs*, *izteiksmīgs*, *daiļskanīgs*, *liekvārdīgs* u. c.), toties gandrīz ikvienam ar lietvārdu nosauktam terminam iespējams veidot adjektīva modifikāciju ar *-isk-* (*alegorisks*, *anekdotisks*, *balādīskis*, *daktīlīskis*, *epigrāfīskis*, *fabulīskis*, *feļetonīskis* u. c.). Atsevišķos gadījumos līdzās pastāv abi derivāti – gan ar *-īg-*, gan ar *-isk-*, akcentējot semantisko atšķirību, piem., *stilīgs* un *stilīskis*, *saturīgs* un *saturīskis*. Bet iezīmējas cita tendence: aizguvumos līdzās izskaņai *-isks* tiek lietota arī paplašinātā izskaņa *-istīskis*, kas nav vēlama, ja tai nav semantiskas nianse nošķiruma, piem., *mitoloģīskis* un *mitoloģistīskis*, *refrēnīskis* un *refrēnistīskis*.

Adjektīvi ar *-isks* sastopami daudzu vārdkopterminu atkarīgajā komponentā, piem., *episka drāma*, *daktīliskas atskaņas*, *didaktiskā dzeja*, *estētiskais ideāls*, *fantastiskā proza*, *feministiskā literatūrkritika*, *gotiskā balāde*, *kalambūrīskās atskaņas*. Tie nav aizstājami ar it kā semantiski tuvajiem derivātiem ar *-īg-*, jo terminoloģiskajā leksikā ir svarīga katra nozīmes nianse. Valodas praksē vērojama tendence šādus adjektīvus (piem., *cilvēcīskis* un *cilvēcīgs*) lietot kā sinonīmus un arī vārdnīcās to semantiskās nianse ne vienmēr ir nošķirtas (LVG 2013, 266).

Mazāk literatūrzinātnes terminoloģijā sastopami citi adjektīvu atvasinājumi (t. sk. aizgūti atvasinājumi), piem., ar *-āl-* (*teatrāls*, *tekstuāls*, *triviāls*, *paradoksāls*, *pastorāls*) un ar *-ain-* (*frāžains*, *mīklains*, *pasakains*, *teiksmains*, *tēlains*). Vēl retāk ar *-īv-* (*asociatīvs*, *ekspresīvs*, *intonatīvs*) un ar *-ār-* (*lapidārs*, *lēgendārs*, *literārs*). M. Saule-Sleine, salīdzinot raksturīgākās adjektīvu izskaņas zinātniski tehniskajā literatūrā, secinājusi, ka visbiežāk lietoti adjektīvi ar izskaņu *-isks* (31,2 %), *-īgs* (26,6 %) un *-āls* (9,4 %) (Saule-Sleine 1972, 246). Šī pētījuma laikā apzinātie adjektīvi (sk. 10. pielikumu) ļauj secināt, ka visbiežāk lietotā vārddāļa ir *-isks* (arī *-istīskis*) (73,13 %), mazāk izplatītas – *-īgs* (9,70 %), *-āls* (6,72 %), *-ains* (5,22 %), pavisam reti – *-īvs* (2,98 %), *-ārs* (2,24 %).

No visiem adjektīviem, kas atvasināti no substantīva ar sufiksu *-isk-* (arī *-istīsk-*) var darināt arī **adverbiālu modifikāciju**, piem., *anekdote* – *anekdotīskis* –

anekdotiski, daktils – daktilisks – daktiliski, elēģija – elēģisks – elēģiski, epika – episks – episki utt. (sk. 10. pielikumu).

Līdzās adjektīviskajai un adverbijālajai modifikācijai terminoloģiskajā leksikā nevar iztikt bez darbības vārdiem, t. sk. arī divdabjiem, un darbības vārda motivētiem substantīviem, tāpēc aplūkota arī **verbālā modifikācija** (sk. 11. pielikumu).

Pieņemts uzskatīt, ka darbības vārds terminu sistēmā tiek izmantots reti, biežāk tiek izmantotas divdabim piemītošās kategorijas (Skujiņa 2002, 80). Literatūrzinātnes vārdkopterminu atributīvā funkcijā visbiežāk var skatīt lokāmo ciešamās kārtas pagātnes divdabi, kas nosauc kādas jau notikušas darbības vai procesa rezultātā veidojušos pazīmi vai stāvokli, piem., *autorizēt – autorizēts, anotēt – anotēts, alegorizēt – alegorizēts, akcentēt – akcentēts, cenzēt – cenzēts, dramtizēt – dramtizēts, hiperbolizēt – hiperbolizēts, poetizēt – poetizēts* utt. Šī divdabja veidošana no nenoteiksmes celma ar formantu *-t-* iespējama no visiem pārejošajiem darbības vārdiem un daudziem nepārejošajiem darbības vārdiem (Kalme, Smiltnece 2001, 271), turklāt daudzos gadījumos darbības vārda nozīme ir nivelējusies, neitralizējusies (Skujiņa 2002, 81), bet semantikā dominē rezultāta aspekts, piem., *folklorizēts tēls, publicēts romāns, romantizēts sižets, stilizēta metafora, teatralizēta kompozīcija* u. c. Nereti motivētārvārdam izmantots prefiksāls verbs, piem., *notēlot – notēlots, sabalsot – sabalsots, sacerēt – sacerēts, samākslot – samākslots*. Iespējams, ka dažos gadījumos var runāt par desamentizāciju un divdabja adjektivēšanu.

Vārdkoptermina atkarīgajā komponentā lokāmais ciešamās kārtas pagātnes divdabis atkarībā no konteksta var būt lietots ar nenoteikto galotni, piem., *aizgūts sižets, atvērta kompozīcija, hiperbolizēts raksturs, salikts epitets, subjektivizēts vēstījums*, bet biežāk lietots ar noteikto galotni, piem., *abstraktā alegorija, aizkavētā ekspozīcija, akcentētā vārsmojuma sistēma, aprautā atskaņa, improvizētais dialogs, pārtrauktais dialogs, saīsinātais sonets*. Šo terminu modeli var uzskatīt par vienu no senākajiem, jo *dzejota valoda, mēroti perši, norauta runa* u. c. tamlīdzīgi vārdu savienojumi lietoti jau pašās pirmajās poētikas grāmatās (sk. 5. pielikumu).

Citu divdabju formas terminoloģijā ir sastopamas daudz retāk. Lokāmais darāmās kārtas tagadnes divdabis savu laika kategoriju un pamatfunkciju – izteikt darbību, procesu, stāvokli, kas ietver runas momentu – terminoloģijā daļēji zaudē, piem., *aprakstošs tēlojums, klejojošās atskaņas, vērtējoša metafora, tēlojošs epitets*. Kā norāda V. Skujiņa, šādi divdabji „ietver lielāku darbības nojēguma vispārinājumu, un tos izmanto pastāvīgas pazīmes izteikšanai” (Skujiņa 2002, 80), tātad notikusi adjektivācija. Piem., lai nodalītu saturiski dažādus epitetu veidus, izmanto divus vārdkopterminus ar atšķirīgu atkarīgo komponentu – *tēlojošs epitets, vērtējošs epitets*. Savukārt katrs no atkarīgajiem komponentiem saistījumā ar citu terminēmu var veidot atkal jaunu terminu, piem., *tēlojošs salīdzinājums, vērtējoša metafora*.

Lokāmais darāmās kārtas pagātnes divdabis terminoloģijā galvenokārt sastopams ar atgriezenisko galotni, piem., *folklorizējies tēls, lokalizējies sižets*. Tā nozīme saistāma ar pabeigtu darbību vai sasniegtu stāvokli (MLLVG I 1959, 642), bet atgriezeniskā galotne rāda procesa (*folklorizēšanās, lokalizēšanās*) patstāvīgumu un darbības (*folklorizēt, lokalizēt*) pasivitāti (Kalme, Smiltnece 2001, 207). Abi minētie un citi līdzīgi termini attiecināmi vienīgi uz ļoti ilgstošā procesā notikušām literatūras pārmaiņām, kurās nav nosakāma kāda konkrēta spēka līdzdalība.

Lokāmais ciešamās kārtas tagadnes divdabis, kam terminoloģiskajā leksikā galvenokārt piemīt iespējamības nozīme, pamanāms tikai kādās konkrētās situācijās (galvenokārt – terminoloģijas attīstības senākajos posmos), tādēļ to terminoloģiskais raksturs ir tikai nosacīts, piem., *aprakstāmais notikums, lasāmā viela, portretējamais tēls, tēlojamās personas, sakāmais vārds, sižetējams notikums*. Nereti mūsdienu latviešu valodā šādu vārdkopu abi komponenti saplūduši saliktenī, piem., *lasāmviela, sakāmvārds*. Taču teorētiski lokāmā ciešamās kārtas tagadnes divdabja forma iespējama visiem pētījumā sastopamajiem verbiem (sk. 11. pielikumu).

Savdabīgi ir tādi verbi, kuri ir mazāk zināmi un mazāk lietoti salīdzinājumā ar atbilstošajiem deverbiālajiem substantīviem, piem., *alegorizēt, kulminēt, retardēt, sižetēt, tekstot, tematizēt* u. c., bet aplūkotais materiāls rāda, ka zinātnes valodā parādās arī šādas modifikācijas.

1. 2. 4. Defissavienojumi un vienotājdomezīmes savienojumi kā sintaktiski darināti termini

Savdabīgi ir sintaktiski darinātie defissavienojumi, kuri semantiski un funkcionāli tiek pielīdzināti salikteņiem (LVG 2013, 202). Defissavienojumi latviešu rakstu valodā ir sena parādība, un valodnieki pievērsuši tiem uzmanību dažādos laikposmos. Tomēr to veidošanās un lietojuma vēsture vēl arvien nav pietiekami izpētīta nedz valodā vispār, nedz arī kādas zinātņu nozares terminoloģijā, tādēļ pētījumā iekļauts arī šis jautājums. Tā kā arī mūsdienu terminoloģijā vērojama tendence izmantot defissavienojumus, tad viena no problēmām saistīta ar nepieciešamību izpētīt, kuri defissavienojumu modeļi ir raksturīgi literatūrzinātnes terminu aizguvumos, kuri ir derivatīvi aktīvi latviešu valodā un kuri tādi nav.

Jautājums ir aktuāls gan no terminoloģijas vēstures izpētes viedokļa, konkrēti, no defissavienojumu struktūras, semantikas un terminu lietojuma viedokļa, gan arī valodas normas aspektā. Šādu terminu īpatsvars nav visai liels, bet interese par tiem noturīga to savdabības un mainīguma dēļ. Iezīmētas vairākas semantiskās grupas pēc abu komponentu nosauktajām jēdzieniskajām attieksmēm, hronoloģisko un salīdzināmo ieskatu sniedzot tikai kā fona informāciju. Atsevišķos gadījumos uzsvērts arī defissavienojuma lietojuma normatīvais aspekts. Tā kā ekscerpētās vienības ir ļoti dažādas, visiem piemēriem norādīts avots, jo katrs gadījums var izrādīties unikāls.

Vispirms jāskaidro apzīmējumu dažādība, kas tiek izmantota defissavienojumu nosaukšanai. V. Skujiņas izmantotais nosaukums „defissavienojums” šajā pētījumā lietots kā virstermins, ar to saprotot gan „defiskopu” ‘vārdu savienojums sakārtojumā, kurā komponenti ir savienoti ar defīsi’, gan „defiskopterminu” ‘salikts termins, kas izteikts ar defiskopu’, gan „defīsrakstījumu” ‘saliktas leksiskas vai sintaktiskas vienības rakstījums, sastāvdaļu saistīšanai izmantojot defīsi’ (VPSV 2007, 80–81). Pētījumā lietots arī termins „vienotājdomezīmes savienojums”, ar to saprotot tādu vārdu savienojumu, kura komponenti savienoti ar vienotājdomezīmi (VPSV 2007, 448), un termins „biedruzīmes savienojums”, ar to saprotot vārdu saistījumu ar biedruzīmi (VPSV 2007, 64).

Lai gan pastāv uzskats, ka defissavienojumi un defiskoptermini latviešu valodas zinātniskajā terminoloģijā lietoti maz (Skujiņa 2002, 117), mūsdienu latviešu literatūrzinātnē defissavienojumi un tiem pielīdzināmie vienotājdomezīmes savienojumi tiek pietiekami bieži izmantoti, lai to semantikas un struktūras dažādību

aplūkotu tuvāk. Tie ir vai nu aizguvumi, vai arī pēc aizguvumu (visbiežāk angļu vai krievu valodas, agrāk – arī vācu valodas) parauga veidoti vārdu savienojumi. Uz krievu (dažkārt arī angļu) valodas ietekmi defissavienojumu lietojumā norādījuši A. Blinkena (Blinkena 1965), J. Kušķis (Kušķis 1976), V. Skujiņa (Skujiņa 1991), I. Pūtele (Pūtele 2006; Pūtele 2008^a), A. Veisbergs (Veisbergs 2006^a) u. c. valodnieki.

Aplūkojot mūsdienu literatūrzinātnes terminoloģiju salīdzināmā aspektā, jāsecina, ka latviešu valodā nav pārņemts paņēmiens defissavienojumus veidot ar dažādiem gramatiski semantiskajiem modeļiem, kā tas ir vērojams angļu valodā, piem., *post-colonial* (Culler 1997, 118), *post-structuralism* (Culler 1997, 125), *courtly-love poetry* (Peck, Coyle 2002, 28), *half-rhyme* (Peck, Coyle 2002, 24), *pure-stress metre* (Peck, Coyle 2002, 54), *inter-textuality* (Wolfreys 2004, 119), *lit-crit* (ALV 2007, 604), *story-writer* (ALV 2007, 984), un joprojām arī krievu valodā, piem., *силлабо-тоническое стихосложение* (Гурьева 2009, 265), *лиро-эпический характер* (Гурьева 2009, 284), *лиро-эпика* (Инджиев 2010, 151), *лиро-драма* (Инджиев 2010, 151), *тони́ко-силлабический принцип* (Поливанов 2010, 151), *рифма-каламбур* (Поливанов 2010, 155) u. c. Defises lietošanas normas valodā ir nekonekventas, diahroniski mainīgas. Kā norāda A. Veisbergs, bieži vien angļu valodā nav svarīgi, vai saliktenis rakstīts kopā vai atsevišķi, ar defisi vai bez tās (Veisbergs 2007, 135). Empīriskais materiāls liecina, ka atsevišķos gadījumos tas attiecināms arī uz latviešu valodu. Ņemot vērā to, ka normatīvajā sistēmā ir pietiekami skaidri norādīts, kāda veida defissavienojumi latviešu valodā ir lietojami un kāda – ne, var prognozēt, ka būtiskas pārmaiņas šajā jomā nav sagaidāmas.

Defissavienojumos būtiskākā ir komponentu leksiski semantiskā vienotība, un defise starp komponentiem ir tikai grafiska zīme.³⁴

Jautājums par defises lietošanu latviešu valodā būtu jāskata hronoloģiskā attīstībā. Tā kā plašāks skatījums par defises lietojuma vēsturisko attīstību atrodams atsevišķā publikācijā „Defissavienojumi latviešu literatūrzinātnes terminoloģijā” (Helviga 2012^a), tad šeit sniegti tikai neliels ieskats.

Latviešu rakstu valodas sākumposmā bijusi izplatīta defisei līdzīgā biedruzīme (∅), kas visbiežāk tikusi lietota ne tikai terminoloģiska rakstura vārdu savienojumos, kam tieksme saplūst saliktenī, bet arī saistot jebkuru apzīmētāju ar apzīmējamo vārdu (Blinkena 2009, 72). Vēl senākos avotos biedruzīme lietota aiz prievārdiem resp. priedēkļiem. Par biedruzīmes lietojuma īpatnībām liecina pētījumi latviešu valodas vēsturē 16.–19. gadsimtā (Ozols 1965; Bergmane, Blinkena 1986; Blinkena 2009; Elksnīte 2011 u. c.).

Latviešu literatūrzinātnē 19. gadsimta beigās ar biedruzīmi rakstītus terminus var konstatēt daudz, piem., *tautasdziesmas* (Kalniniēks 1882, 9), *dzeijasomāksla* (Dinsbergs 1890, 4), *jokuāspēles* (Kalniņš 1892, 132), *rauduādziesmas* (Kalniņš 1892, 118), *varoņuāeps* (Kalniņš 1892, 103). Visi šie piemēri rāda, ka biedruzīme lietota vārdkopu komponentu saistīšanai. Iespējams, ka E. Dinsbergs pirmais latviešu literatūrzinātnē lietojis biedruzīmi mūsdienu izpratnē par defissavienojumiem, proti,

³⁴ A. Blinkena norādījusi, ka „defise latviešu rakstībā īsti nepieder pie pieturas zīmēm, jo tā nerāda teksta sadalījumu gramatiskās vai intonatīvās vienībās. Tai vairāk ir tehniskas rakstu zīmes loma, un to lieto, lai parādītu vārda dalījumu, vārda daļu, burtu vai burtkopu izlaidumu, kā arī vārdu saistījumu vienā jēdzieniskā resp. leksiski semantiskā vienībā” (Blinkena 1965, 146). A. Blinkena defisi nosauc par nosacīto, nevis īsto pieturzīmi (Blinkena 2009, 53).

savienojot vārdus, starp kuriem ir sakārtojuma attiecības un kuros katrs no vārdiem nosauc patstāvīgu reāliju:

Šos peršus [...] izlieta gaŗās varoņu eposēs (epopeijās)stāstudzeijās). (Dinsbergs 1890, 51)

Jāatzīst, ka E. Dinsberga darbos, tāpat kā citos 19. gadsimta rakstu avotos, tā vēl ir gadījuma, nevis sistemātiska parādība.

Pēc jaunās ortogrāfijas pieņemšanas (1908. gadā) biedruzīmes vietā lietota defise (Blinkena 2009, 65). 20. gadsimtā vairs tikai atsevišķos gadījumos vērojams defissavienojuma lietojums starp vārdkopas komponentiem pakārtojuma attiecībās:

Laika-grāmata vajadzīga ikvienam. (Krūza 1927, 3)

Mūsdienu latviešu valodniecībā pastāv dažādi uzskati par defissavienojumu darināšanas īpatnībām.³⁵ Turklāt literatūrzinātnes terminoloģijā par defises lietošanu nevar runāt atrauti no vienotāzīmes jeb vienotājdomuzīmes lietojuma. Vienotājdomuzīme (–), kas grafiski garāka par defisi (·), bieži vien iespieddarba tehniskajā izpildījumā (neuzmanības, nezināšanas vai nevērības dēļ) tiek jaukta ar defisi, tāpēc pētījumā nav iespējams vienmēr precīzi noteikt zīmes veidu, līdz ar to, kā jau iepriekš minēts, ar nosaukumu „defissavienojums” šajā pētījumā saprotams ikviens grafiski un strukturāli defissavienojumam līdzīgi veidots savienojums (ar vienotāzīmi jeb vienotājdomuzīmi). Bieži vien izvēli par labu defisei vai vienotājdomuzīmei noteicis nevis literatūrzinātnieks, pētījuma autors, bet gan konkrētā izdevuma literārais vai tehniskais redaktors. Šī pētījuma turpinājumā vienveidības dēļ piemēru pierakstā izmantota tikai defise.

Semantikas un struktūras aspektā literatūrzinātnē izdalāmi vairāki atšķirīgi defissavienojumu lietošanas gadījumi, tādējādi pēc abu komponentu nosauktajām jēdzieniskajām attiecībām veidotas strukturāli semantiskās defissavienojumu lietošanas grupas.

Pirmajā grupā iedalāmi defissavienojumi, kas **nosauc daiļdarba žanrisko piederību**. Apvienojot vienā jaunā terminā divu atšķirīgu žanru nosaukumus, literatūrpētnieki cenšas parādīt starpžanriskuma iedabu jeb abu nosaukto žanru pazīmju ciešo saistījumu konkrētajā daiļdarbā, piem., *romāns-epopeja* (Damburs 1967, 139), *luga-dramatizējums* (Bērsone 1976, 462), *poēma-vēstule* (Bērsone 1976, 483), *romāns-poēma* (Valeinis 1982^b, 135), *romāns-eseja* (Berelis 1999, 297), *stāstiņš-novele* (Smilktiņa 1999, 85), *romāns-pasaka* (Stikāne 2005, 98), *stāsts-pasaka*

³⁵ Daļa valodnieku, piem., V. Kalme, G. Smiltnece, norāda, ka defissalikteņi (šis termins minēts abu minēto valodnieču grāmatā) ir pieskaitāmi kopulatīvajiem salikteņiem, kuros defise izmantota divu komponentu savienošanai (Kalme, Smiltnece 2001, 51). Arī MLLVG norādīts, ka „tādus pēc citu valodu parauga veidotus vārdu sakopojumus, kuru komponenti nav saplūduši vienā vārdā, bet patur gramatisko patstāvību un ir lokāmi” varētu pieskaitīt pie kopulatīvajiem salikteņiem (MLLVG I 1959, 211). LVG uzsvērts, ka defissavienojumu „apskats vārddarināšanas kontekstā ir problemātisks”, jo ne vienmēr veidojas jauna leksiska vienība (LVG 2013, 202). Savukārt V. Skujiņa norādījusi, ka defissavienojumi ir izdalāmi īpašā kategorijā, jo tie būtiski atšķiras no salikteņiem un vārdkopām gan ar savām formālajām pazīmēm, gan ar komponentu jēdzienisko un sintaktisko saistījumu (Skujiņa 2002, 116). Latviešu valodas zinātniskajā terminoloģijā defissavienojumos komponenti viens otru parasti tuvāk neraksturo, neapzīmē, bet gan kopā izsaka vai apzīmē jēdzienu, kurā dažādas reālijas apvienotas kā līdzvērtīgi salikta jēdziena komponenti, tāpēc „defissavienojumiem ierādāma patstāvīga vieta nominācijas resp. terminācijas vienību sistēmā, kā tas pamatoti tiek darīts pēdējos gadu desmitos dažādu tautu valodniecībā” (Skujiņa 2002, 116).

(Stikāne 2005, 98), *romāns-hronika* (Romanovska 2006, 47) u. c. Kā redzams no minētajiem piemēriem, visbiežāk šādi tiek apzīmēti prozas darbi, kuros bez galvenajām žanriskajām pazīmēm (nosauktas pirmajā komponentā) piemīt arī vēl kāda žanra raksturīgas iezīmes (nosauktas otrajā komponentā). Dažkārt tikai viens no komponentiem (visbiežāk – pirmais) nosauc žanru, bet otrs – paskaidro tuvāk, precīzē šo nosaukumu ar kādu citu terminu (arī vārdkopterminu) vai vispārlietojamās leksikas vārdu, piem., *apraksts-reportāža* (Bērsone 1976, 46), *spēle-pasaka* (Bērsone 1976, 108), *komēdija-improvizācija* (Bērsone 1976, 376), *novēle-likteņa drāma* (Smilktīņa 1999, 48), *stāsts-ekspresija* (Kastiņš 2006, 72), *literāra pasaka-alegorija* (Lūse 2008, 275), *romāns-apsūdzība* (Briedis 2010, 122), *romāns-grēksūdze* (Briedis 2010, 123), *intervija-dzīvesstāsts* (Baklāne 2012, 39) u. c.

Minētajos piemēros viens lietvārds tuvāk raksturo otru, reizē izsakot arī kādu papildu jēdzienu ar precizējuma nozīmi, tādējādi veidojas jauns nosaukums. Šādos gadījumos pareizāk būtu lietot vienotājdomuzīmi (*romāns-grēksūdze*), kas ekscerpētajā materiālā bija vērojams tikai dažviet, jo tā parāda divu nozīmes ziņā līdzīgu jēdzienu ciešo saistījumu (Blinkena 2009, 384). Taču iespējams lietot arī semantiski līdzīgu vārdkopterminu *grēksūdzes romāns*.

Daudz līdzīgu terminu lietoti mūsdienu krievu literatūrzinātnes terminoloģijā, piem., *роман-трилогия* (Гурьева 2009, 267), *стихи-новеллы* (Гурьева 2009, 275), *роман-памфлет* (Инджиев 2010, 152), *роман-фелетон* (Инджиев 2010, 152).

Otro terminu grupu literatūrzinātnē veido defissavienojumi, kuros **precizēta informācija par darba autoru**. Darītārvārdam *rakstnieks*, *dzejnieks*, *mākslinieks*, *kritiķis* u. tml. pievienojot precizējošu informāciju par nodarbošanos, uzskatiem, izcelsmi, pārliecību, veidojas pielikumam līdzīgas attieksmes, tomēr par pielikumu to nevar uzskatīt, jo abas nosauktās nozīmes ir vienlīdz svarīgas un tikai abas kopā izsaka domāto jēdzienu (Blinkena 2009, 385). Šādu defissavienojumu ir īpaši daudz 20. gadsimta pirmās puses literatūrpētnieku rakstos, piem., *kritiķis-dzejnieks* (Birkerts 1912, 147), *kritiķis-analītiķis* (Birkerts 1912, 147), *ideologs-beletrists* (Upīts 1912, 220), *kritiķis-mākslinieks* (Knoriņš 1913, 130), *mākslinieks-radītājs* (Knoriņš 1913^b, 131), *radītājs-mākslinieks* (Knoriņš 1913^b, 140), *rakstnieks-epiķis* (Dziļleja 1920, 157), *dzejnieks-liriķis* (Dziļleja 1920, 169), *dzejnieks-filozofs* (Dziļleja 1920, 176), *rakstnieks-proletārietis* (Upīts 1952, 63), *dzejnieks-cīnītājs* (Upīts 1952, 134), *teorētiķis-publicists* (Niedre 1953, 100) u. c.

Līdzīgi defissavienojumi, kas paspilgtina kādu rakstnieka izpausmes specifiku – kaut kādas viņa darbam vai darbiem vien raksturīgas vēstījuma nisanses –, tiek veidoti un lietoti arī 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā, piem., *rakstnieks-satīriķis* (Valeinis 1982^b, 120), *dzejnieks-praviētis* (Lazduzieda-Čaklā 1999, 69), *mākslinieks-radītājs* (Veide 2005, 7), *autors-stāstītājs* (Vasiļenko 2006, 112), *autors-pamācītājs* (Daija 2008, 125), *autors-izklaidētājs* (Daija 2008, 125), *autors-varonis* (Briedis 2010, 14), *autors-triksteris* (Briedis 2010, 14), *autors-cenzors*, *redaktors-cenzors*, *recenzents-cenzors* (Briedis 2010, 108). Kā zināms, saliktošos un defis-savienojumos dominējošais komponents ir otrais, ar ko nosauc pašu reāliju (t. i., *rakstnieks*, *dzejnieks* utt.). Pirmais komponents ir terminējoša vienība, ar kuru norāda uz to, kas ir raksturīgs tieši šim objektam resp. personai. Tikko minētajos defissavienojumos, mainot vietām nominācijas komponentus, mainās arī akcents – priekšplānā izvirzīts specifiskais. Tātad – *rakstnieks-satīriķis* ir nevis vienkārši *rakstnieks*, bet tāds rakstnieks, kurš reizē

ir arī *satīriķis*; *autors-varonis* ir nevis tikai *autors*, bet tāds autors, kurš pats ir arī *literārais varonis*. Iespējams, ka šāds jēdziena nosaukšanas veids izmantots, lai pateiktu īsāk, aizstātu garāku sintaktisku konstrukciju, koncentrējot informatīvo slodzi divos defissavienojumā saistītos vārdos. Piem., Raimonds Briedis monogrāfijā „Teksta cenzūras īsais kurss: prozas teksts un cenzūra padomju gados Latvijā” (Briedis 2010) raksta par kontroles sistēmu un radošo procesu, aplūkojot vairākus cenzūras veidus. Pirmajā gadījumā cenzūras klātbūtni iespējams pamanīt paša autora padarītajā (*autors-cenzors*), otrajā gadījumā – izdevniecību politikā (*redaktors-cenzors*), trešajā gadījumā – varas iestāžu „iejaukšanās nospiedumos radošajā procesā” (*recenzents-cenzors*). Tātad ar terminējošo elementu palīdzību (*autors, redaktors, recenzents*) no viena termina (*cenzors*) izveidoti trīs atšķirīgi termini, kuri skaidri iezīmē nosaukamo jēdzienu, ir ērti lietojami un precīzi uztverami, jo visa nepieciešamā informācija ir koncentrēta defissavienojumā. Arī šīs konstrukcijas būtu dēvējamas par vienotājdomuzīmes savienojumiem, kas grafiski tā arī ir redzams (*autors-cenzors*) norādītajā avotā (Briedis 2010).

Nav grūti saskatīt šīs grupas vārdu zināmu līdzību ar terminiem krievu valodā, kas precizē rakstnieka piederību literatūras virzienam, piem.: *писатель-реалист* (СЛТ 1974, 208), *писатель-сентименталист* (СЛТ 1974, 207), *писатель-экзистенциалист* (СЛТ 1974, 295), *поэт-романтик* (СЛТ 1974, 269), *автор-сюрреалист* (Гурьева 2009, 341), *автор-постмодернист* (Инджиев 2010, 119).

Šādus un līdzīgus defissavienojumus aplūkojusi I. Pūtele pētījumā par profesiju nosaukumiem latviešu valodā, konstatējot, ka 20. gadsimta 90. gadu beigās un 21. gadsimta sākumā „zinātniskajā terminoloģijā profesiju nosaukumos defise [vairs] netiek izmantota. Pēc iespējas vairāk tiek lietotas defissavienojumiem atbilstošas adefisālās konstrukcijas. [...] Mūsdienu tendence ir – tad, ja starp abiem profesijas nosaukuma komponentiem ir atributīvas attiecības, tiek darināti vai nu salikteni, vai vārdkopas ar atkarīgā lietvārda ģenitīvu [...]” (Pūtele 2008^b, 124) Šādi apgalvojumi saistīti ar to, ka defissavienojumi uzskatīti par latviešu valodai nepiemērotiem.

Šī pētījuma laikā noskaidrots, ka nozares terminoloģijā joprojām aktīvi tiek lietoti defissavienojumi personu nosaukšanai. Lielākoties tie izmantoti, lai paskaidrotu, precizētu autora īpašo lomu vai funkciju konkrētajā darbā. Līdzīgs princips izmantots arī daiļdarba varoņu un tēlu nosaukšanai, atklājot kādu personai īpašu iezīmi, piem., *tēli-simboli* (Smilktiņa 1999, 72), *varonis-vēstītājs* (Veide 2005, 7), *filozofs-spriedējs* (Lāms 2008, 88), *tēls-ideja* (Vērdiņš 2011, 106). Kā okazionāla rakstura defissalikteņus (Nītiņa, Veisbergs 2007, 387) šajā semantiskajā grupā var minēt savienojumus ar trim komponentiem, piem., *cenzors-redaktors-autors* (Briedis 2010, 46), *autore/varone-vēstītāja* (Meškova 2008, 51).

Trešajā grupā minami tādi 20. gadsimta pirmajā pusē ļoti bieži lietoti defissavienojumi, kuros skaidri redzama **krievu valodas terminu struktūra**, tie vienkārši pārceļti, resp. kalkoti, latviešu valodā, piem., *buržuaziski-dekadentiskā kultūra* (Jansons 1908, 8), *realistiski-sabiedriskais virziens* (Jansons 1908, 22), *biografiski-kritiska skice* (Krauja 1912, 379), *vēsturiski-materialistiskais virziens* (Pelše 1912, 153), *literari-kritisku rakstu krājums* (Vārds 1912, titullapa), *biogrāfiski-kritisks apcerejums* (Knoriņš 1913^a, 343), *humoristīgi-satiriskie dzejoļi* (Upīts 1913, 354), *sabiedriski-psiholoģisks romāns* (Dziļleja 1920, 151), *tautiski-progresīvā laikmeta pazīmes* (Dziļleja 1922^b, 124), *allēgoriski-simbolistiskais tēlošanas veids*

(Jansons 1930, 213), *liriski-episks dzejolis* (SvV 1934, 253). Šie termini saucami par defiskopterminiem, un tiem visiem ir viens gramatiskais modelis – vārdkopas atkarīgais loceklis, kas izteikts ar adjektīvu, papildināts ar precizējošu adverbu, kas novietots kā pirmais komponents pirms defises. 20. gadsimta vidū literatūrzinātnes terminogrāfijas avotos (TK 1956; ĪLTV 1957) šāda modeļa defissavienojumi vairs nav raksturīgi. Turpretī krievu valodā šādu literatūrzinātnes terminu attīstība turpinās, piem., *художественно-изобразительные средства* (СЛТ 1974, 288), *научно-фантастический жанр* (СЛТ 1974, 237), *интонационно-образующие факторы* (ЛЭТП 2001, 310) *ритмико-интонационная структура* (Гурьева 2009, 285). Latviešu valodā šādas konstrukcijas termini ir aizstājami ar vārdkopsterminiem, atsakoties no defises lietojuma, piem., *reālistiski sabiedriskais virziens*, *sabiedriski psiholoģisks romāns*, *liriski episks* (vai arī *liroepisks*) *dzejolis* u. tml.

Izpētes materiāls rāda, ka dažkārt defise tiek lietota **okazionālos darinājumos** ar *es-* un *ne-* pirmajā komponentā, piem.:

[..] *rodas atklāti jeb maksloti es-romani, es-stāsti jeb dramatiskas es-dzejas.* (Knoriņš 1913^b, 143)

Lai autors neminstinātos un nemulstu, veidojot ne-cilvēku raksturus, vērts atgādināt jau zināmo – ikviens raksturs, neatkarīgi no izejmateriāla, ir autora jaunradītāja varā. (Gundars 2009, 75)

[..] *Anšlavs Eglītis ir ne tikai populāras tendences rakstnieks, bet arī ne-elitāras un ne-snobiskas, populāras orientācijas kritikas atbalstītājs [..].* (Lāms 2008, 87)

[..] *robeža starp kontroles principiem, kas attiecināti uz daiļliteratūras un ne-daiļliteratūras tekstiem, nav tik viegli novelkama.* (Briedis 2010, 35)

Par šādiem gadījumiem mēdz teikt, ka defisei ir atdalītājzīmes funkcija, piem., filozofijas termins *ne-es* izsaka pretstatu kategorijai, kas apzīmēta ar *es* (Skujiņa 1991, 170). Šim apgalvojumam var piekrist tikai daļēji, jo minētajos piemēros starp komponentiem ir drīzāk vienojošas, nevis norobežojošas attieksmes. Veidojas akcentējums, tāpēc ka defise atdala komponentus, tos savdabīgi vienojot. Neapšaubāmi, šādi konstruētos vārdos daļa pirms defises ir vairāk izcelta nekā tad, ja tā būtu tieši pievienota vārdam. Jaunajai nominatīvajai vienībai tiek piešķirts vizuālais izcēlums, arī zināma ekspresivitāte, kas gan nav terminiem raksturīga pazīme. Dažkārt (it īpaši agrākajos gados) šādos gadījumos lietota rakstība pēdiņās:

Tikai dzejas priekšmets te nav subjekts (dzejnieka „es”), bet objekts – ārpus dzejnieka stāvošs „ne-es”. (Knoriņš 1914, 105)

Tā kā tie ir konstatēti tikai atsevišķu autoru darbos, tad nav pamata šos vārdus uzskatīt par tradicionāliem literatūrzinātnes terminiem. Nepieciešamība pēc šāda pretstatu akcentējoša nominācijas līdzekļa var sekmēt to, ka dažu autoru piedāvātais derivatīvais modelis tomēr kļūst aktuāls gan literatūrzinātnes, gan filozofijas u. c. nozaru terminoloģijā.

Skatot defissavienojumu lietojumu literatūrzinātnē, iezīmējas divas galvenās atziņas. Pirmkārt, izplatītākie ir defissavienojumi (resp. vienotājdomuzīmes savienojumi), kuri parāda divu nozīmes ziņā līdzīgu jēdzienu ciešo saistījumu vienā, lai aizstātu garāku sintaktisku konstrukciju, koncentrējot informatīvo slodzi divos defissavienojumā saistītos vārdos. Turklāt defissavienojumos izmantotas ne tikai neitrālas, bet arī ekspresīvas nominatīvās vienības, kurās pausts vērtējums, attieksme pret nosaukto objektu. Iespējams, ka tieši emotīvā un aksioloģiskā komponenta

klātesamība atšķir literatūrzinātnes defissavienojumus salīdzinājumā ar citu nozaru (īpaši ar eksakto zinātņu) līdzīgām nominatīvām vienībām. Otrkārt, par novecojušiem uzskatāmi kalkoti defiskoptermini ar adverbu un adjektīvu, kas bija izplatīti 20. gadsimta pirmajā pusē. Lai izdarītu plašākus secinājumus, nepieciešams veikt salīdzinājumu ar sociālo un citu mākslas zinātņu terminiem, bet ir pietiekams pamats izteikt pieņēmumu, ka literatūrzinātnes terminoloģijā defissavienojumos atspoguļojas arī literatūrai specifiskās iezīmes – emocionālā, vērtējošā attieksme pret pasauli.

1. 2. 5. Ar deonimizācijas un separācijas procesu saistītie termini

Aplūkojot dažādu derivatīvo paņēmienu izmantojumu literatūrzinātnes terminoloģijā, līdzās afiksācijai un salikteņdarināšanai īpaša uzmanība veltāma tādai terminu grupai, kas saistīta ar deonimizācijas, t. sk. arī apelativācijas, procesu, un separācija. Apelativācija un separācija latviešu valodniecībā un terminoloģijā, tiek aplūkota salīdzinoši nesen – kopš 20. gadsimta 80. gadiem.³⁶ Ar apelativāciju saprotama īpašvārdu pārtapšana par sugasvārdu (VPSV 2007, 37), bet separācija ir afiksācijai un salikteņdarināšanai pretējs process, kurā par jaunu leksisku vienību kļūst atvasinājuma vai salikteņa daļa (VPSV 2007, 351). Pastāv uzskats, ka šie vārddarināšanas paņēmieni tiek izmantoti galvenokārt terminu veidošanā (Kalme, Smiltnece 2001, 39).

Kā redzams, šie abi vārddarināšanas paņēmieni – apelativācija un separācija – tradicionāli aplūkoti līdzās, taču to derivācijas pamatā ir gluži atšķirīgi principi, tāpēc šajā pētījumā tie analizēti atsevišķi: sākumā dots plašāks apskats par deonimizācijas procesu, t. sk. apelativāciju, bet nobeigumā dots īss ieskats mazāk pētītajā separācijas procesā. Ekscerpētais materials rāda, ka par separāciju var runāt tikai atsevišķos gadījumos, bet ar apelativācijas procesu ir saistāmi daudz terminu un to motivēti tālāki derivāti, tāpēc semantiskā aspekta dēļ vienkopus skatīti ne vien tiešās apelativācijas piemēri, bet arī deonimizācijas procesā veidojušies atvasinājumi un salikteņi.

Deonimizācijas, t. sk. apelativācijas, procesa apraksts nozares terminradē jāsāk ar jautājuma teorētisko raksturojumu. Nereti precīzi netiek nošķirti jēdzieni *apelativācija* un *deonimizācija*. Ar apelativāciju saprotama tikai tāda īpašvārdu pāreja sugasvārdos jeb sugasvārdu darināšana no īpašvārdiem, kuras procesā netiek izmantoti papildu vārddarināšanas līdzekļi (VPSV 2007, 37). Tā vienmēr saistīta ar nozīmes pārnesumu. Savukārt deonimizācija ir plašāks jēdziens, jo aptver ne tikai apelativāciju, bet arī tādu sugasvārda darināšanu no īpašvārda, kurā izmantoti afiksi (VPSV 2007, 84). Valodnieciskajā praksē biežāk abos gadījumos tiek lietots termins *apelativācija*.

Īpašvārds, kas tiek izmantots jauna sugasvārda darināšanā, tiek saukts par eponīmu (VPSV 2007, 108). Taču termins *eponīms* valodniecībā tiek traktēts neviennozīmīgi (sk. Bankava, Bušs 2013), un bez jau minētā skaidrojuma pastāv arī vēl citi. Dažreiz par eponīmu tiek dēvēts arī attiecīgais sugasvārds, bet citreiz par eponīmu sauc arī īpašvārdu, no kura radies cits īpašvārds. Uz abām pēdējām nozīmēm

³⁶ 1986. gadā izdevumā „Latviešu valodas kultūras jautājumi” V. Skujiņa skaidro apelativāciju un separāciju, atsaucoties uz krievu valodnieču Natālijas Podoliskas (*Наталья Подольская*) un Aleksandras Superanskas (*Александра Суперанская*) darbiem (Skujiņa 1986). 80. un 90. gadu mijā apelativācija latviešu valodniecībā tiek saukta par jaunu vārddarināšanas paņēmienu (Skujiņa 1989), kas vēl ir pavisam svešs (Freimane 1993, 168).

norāda gan eponīma skaidrojums VPSV (VPSV 2007, 108), gan *Jaunās eponīmu vārdnīcas* ievadā (JEV 2012, 4). Šajā darbā termins *eponīms* attiecināts uz īpašvārdu, no kura radies sugasvārds.

Par eponīmiku jeb eponīmu izpēti pasaules valodniecībā pastāv interese kopš 20. gadsimta 60. gadiem (JEV 2012, 7), bet latviešu valodniecībā šis jautājums sākts skatīt apmēram divdesmit gadu vēlāk.

1989. gadā V. Skujiņa nodala pilno un nepilno apelatīvāciju. Pilnajai apelatīvācijai nošķirti trīs paveidi: tiešā, afiksālā un kompozitīvā. Tiešajā apelatīvācijā īpašvārds kļūst par sugasvārdu bez jebkādiem papildu vārddarināšanas līdzekļiem, afiksālajā – reizē ar īpašvārda pāreju sugasvārda kategorijā notiek arī afiksācija, kompozitīvajā – veidojas saliktenis (Skujiņa 1989). Nepilnajā apelatīvācijā latviešu valodā saglabājas īpašvārda lielā sākumburta rakstība. Šo pašu iedalījumu V. Skujiņa skaidro arī grāmatā „Latviešu terminoloģijas izstrādes principi”, piebilstot, ka šaurākajā nozīmē „uz apelatīvāciju attiecināms tikai tiešās apelatīvācijas paveids” (Skujiņa 2002, 101).

21. gadsimta sākumā joprojām tiek apgalvots, ka „apelatīvācija kā vārddarināšanas paņēmiens latviešu valodā nav aplūkota” (Skujiņa 2002, 100). Iespējams, ka apelatīvācijas paņēmiens sākotnēji bijis aktīvāks sarunvalodā, t. sk. arī sarunvalodiskajā terminoloģijā (piem., *stradiņi, misiņi, rozentāļi, vefiņš, ulmaņlaiki* u. c.). Ar deonimizācijas paņēmienu atvasināto adjektīvu piemēri (*sokrātisks, platonisks, ļeņinisks, rainisks, švaukstisks, donžuānistisks, donkilotisks* u. c.) aprakstīti jau MLLVG (MLLVG I 1959, 259–261). Tādējādi var sacīt, ka uzmanība šim vārddarināšanas paņēmienu bijusi pievērsta jau daudz senāk nekā pieņemts uzskatīt.

Jaunu pavērsienu šī jautājuma teorētiskajā nostādņē sniedz materiāls „Latviešu valodas gramatika: koncepcija, prospekts, atsevišķu nodaļu pirmvarianti, diskusijas materiāli”, kur vārddarināšanas nodaļā A. Vulāne norāda, ka jautājums par afiksālo un kompozitīvo apelatīvāciju ir diskutabls un „šāda veida derivāti tomēr būtu skatāmi kā īpašvārdu motivēti atvasinājumi vai salikteņi” (LVGK 2008, 107). Tas būtiski paplašina izpratni par savulaik MLLVG minēto adjektīvu atvasināšanu no īpašvārdiem (MLLVG I 1959, 259) un E. Soidas aprakstīto īpašvārdu motivēto adjektīvu grupu (Soida 2009, 104). LVG apelatīvācija ir aplūkota līdzās onimizācijai un deonimizācijai kā semantiskā vārddarināšanas paņēmienu paveidi. Kā jau minēts, deonimizācija ir plašāks jēdziens (nekā apelatīvācija), mūsdienu latviešu valodniecībā un arī šajā konkrētajā pētījumā ar to saprotams funkcionāli semantisks process, „kura rezultātā onīms zaudē īpašvārda statusu un funkcijas un kļūst par sugasvārdu vai sekundāras leksēmas komponentu” (LVG 2013, 204). LVG norādīts, ka deonimizācija var realizēties ar vairākiem vārddarināšanas paņēmienu: 1) apelatīvāciju (pilnīgu vai daļēju); 2) morfoloģisko vārddarināšanas paņēmienu (sufiksāciju); 3) sintaktisko vārddarināšanas paņēmienu (salikteņu un analītisku leksēmu darināšanu) (LVG 2013, 204).

Jāatzīst, ka pēdējos desmit piecpadsmit gados deonimizācija un ar to cieši saistītā deonīmu izpēte latviešu valodniecībā, t. sk. onomastikā, ir aktivizējusies.³⁷

³⁷ Dažādi teorētiskie aspekti ar bagātīgu ilustratīvo materiālu atrodami Baibas Bankavas darbos, piem., rakstā „Ieskats eponīmu leksiski semantiskajā raksturojumā” (Bankava 2009) aprakstīta nacionālo un internacionālo deonīmu (eponīmu) tipoloģiskā klasifikācija, rakstā „Internacionālie eponīmi latviešu valodā” (Bankava 2006) dotas dažādas deonīmu tematiskās grupas, dažkārt tie aplūkoti nacionālo

Terminoloģijas aspektā visplašāk deonimizācijas process, konkrēti – apelativācija, skatīta augu nosaukumu darināšanā (sk. Ēdelmane 1998; Piete 2007). Latviešu valodā biežāk lietoto deonīmu (eponīmu) apkopojums skatāms B. Bankavas sakārtotās vārdnīcas divos izdevumos – *Eponīmu vārdnīca* (EV 2007) un *Jaunā eponīmu vārdnīca* (JEV 2012).

Literatūrzinātnes terminoloģijā ar deonimizācijas procesu saistītais materiāls (apmēram 250 vienības) rosina šo terminu kopu aplūkot tuvāk, iezīmējot būtiskākās derivātu grupas, bet par galveno izvirzot dažādu semantisko modeļu aspektu.

Pieņemts uzskatīt, ka apelativējumi galvenokārt ir aizguvumi (Skujiņa 1986, 69; Skujiņa 2002, 99; Bankavs 2002, 8; Bankava 2009, 179), tas nozīmē, ka deonimizācija notikusi pirms šo terminu aizgūšanas latviešu valodā. Literatūrzinātnes terminoloģijā pašcilmes apelativējumi ir apmēram 10–15 % no pētījumā ekscerpētajām vienībām. Tā kā pašcilmes un aizguvumu deonimizācijā nereti tiek izmantoti vieni un tie paši līdzekļi un ne vienmēr ir skaidri nosakāms, kurā valodas attīstības stadijā tā notikusi, tad turpmāk tie skatīti vienkopus, izceļot atsevišķus iezīmīgākos (kopīgos un atšķirīgos) aspektus.

Galvenās onīmu grupas ir antroponīmi (personvārdi), toponīmi (vietvārdi), etnonīmi (tautas vai etniskas kopības nosaukumi), astionīmi (pilsētvasi), mitonīmi (mitoloģisku tēlu un vietu nosaukumi), teonīmi (dievību nosaukumi), bet literatūrzinātnē nozīmīgu vietu ieņem arī termini, kuri deonimizēti no kāda daiļliteratūras tēla vai daiļdarba nosaukuma. Līdz šim latviešu valodniecībā nav ticis lietots kāds konkrēts termins, ar kuru nosaukt onīmus no daiļliteratūras, jo šis jautājums nav izvērtis pētīts. Pasaules valodniecībā sastopami dažādi termini – *literārā onomastika*, *poētiskā onomastika*, *literārā antroponīmika*, *mākslinieciskā teksta onomastika*. Ukrainu filologs Valērijs Kaļinkins (*Валерий Калинин*) monogrāfijā „Onīma poētika” (*Поэтика онима*) 1999. gadā iesaka terminu „poetonīms” (*поэтоним*) (Калинкин 1999). Jāatzīst, ka *poetonīms* ir ļoti piemērots termins daiļliteratūras onīmu nosaukšanai, jo vārddāļa *poet-* (< gr. *poiētikē*) attiecināma kā uz poētiku, tā arī uz literatūrteoriju kopumā. Savukārt, ja attiecīgo terminu gribētu atvedināt no vārddāļa *biblio-* (< gr. *biblion* ‘grāmata’), tad semantiski tas vairāk saistītos ar *Bībeli* un *bibliismu*. Par *biblionīmiem* varētu dēvēt Bībelē sastopamos onīmus, lai nošķirtu tos no *biblistiem* – jebkuriem leksiskiem aizguvumiem no Bībeles. Turpmāk šajā pētījumā termini *poetonīms* un *biblionīms* lietoti šādā nozīmē: *poetonīms* ‘īpašvārds, kas nosauc daiļliteratūras tēlu vai daiļdarba nosaukumu’; *biblionīms* ‘īpašvārds, kas nosauc kādu Bībeles tēlu vai Bībelē minētas vietas nosaukumu’.

V. Skujiņa norāda, ka terminiem var būt dažāds apelativācijas līmenis, nodalot pilno apelativāciju no nepilnās apelativācijas. LVG savukārt raksturota pilnīgā un daļējā jeb nepilnīgā apelativācija. Tā kā ne viens, ne otrs no šiem daļījumiem nedod iespēju aptvert visu konkrētā pētījuma materiālu, tad uzskatīts par lietderīgu piedāvāt precīzāku iedalījumu, balstoties uz padziļinātu analīzi. Pētījumā ir nošķirts 1) sintaktiski semantiskais, 2) leksiski semantiskais, 3) semantiski derivatīvais paņēmiens deonimizācijas procesā (sk. arī Helviga 2014^a).

aizguvumu aspektā, piem., rakstā „Itāļu eponīmi mūsdienu latviešu valodā” (Bankava 2007). Par nacionālajiem un internacionālajiem deonīmiem referējis arī Andrejs Bankavs (Bankavs 2002).

Kā pirmais skatīts **sintaktiski semantiskais paņēmiens jeb nenotikusi apelatīvācija**, kur par deonimizāciju var runāt tikai nosacīti. Tās ir analītiskas leksēmas, kurās onīms vārdkoptermina atkarīgajā komponentā saglabājis savu sākotnējo formu. V. Skujiņa to dēvē par nepilno apelatīvāciju, kurā termins uz vārda nozīmes pārnesuma (jeb abstrahēšanas) pamata „it kā simbolizē attiecīgā terminējamā jēdziena raksturīgās, būtiskās pazīmes” (Skujiņa 2002, 100). LVG norādīts, ka šādās analītiskās leksēmās, kas veidojušās ar sintaktiski semantisko paņēmienu, „bieži vien īpašvārds norāda tikai uz attiecīgās reālijas rašanās vietu vai izgudrotāju, kas nebūt nav terminējamā jēdziena būtiskākā pazīme” (LVG 2013, 205). Tā rakstībā parasti saglabāts lielā sākumburta lietojums, jo saistība ar īpašvārdā ietvertu jēdzienu nav zudusi, piem., *Alkaja strofa*³⁸, *Menipa satīra*, *Ēzopa valoda*.

Visbiežāk šāds semantiskais modelis izmantots, lai literatūrzinātnē terminētu kāda konkrēta autora izgudrotu, bieži liētu vai izkoptu strofu, vārsmu vai mākslinieciskās izteiksmes līdzekļa veidu, kuru pēc tam izmantojuši arī citi autori, bet nosaukumā saglabātais īpašvārds norāda uz asociatīvo saistību par izcelsmi (autora personvārdu/uzvārdu vai retāk – daiļdarba nosaukumu). Šādu terminu nozarē ir daudz – *Alkaja strofa*, *Alkmana strofa*, *Arhiloha vārsmas*, *Asklepiāda strofa*, *Bērnsa strofa*, *Čosera strofa*, *Ēzopa valoda*, *Ferekrāta metrs*, *Hiponakta strofa*, *Menipa satīra*, *Nībelungu strofa*, *Oņegina strofa*, *Pindara dzeja*, *Ronsāra strofa*, *Sapfo strofa*, *Sotada pants*, *Spensera sonets*, *Spensera strofa*, *Šekspīra sonets*, *Vitmena rinda* u. c.

Arī latvistikā pēc šāda modeļa ir darināti termini, piem., *Medeņa metrs*, *Medeņa strofa*, *Raiņa divieši*, *Raiņa sonets* u. c. Dažkārt no šādiem deantroponimiskiem terminiem tiek tālāk atvedināti mazāk personalizējami nosaukumi, piem., *Raiņa divieši* tiek saukti vienkārši *divieši*, vai arī *Raiņa sonets* tiek dēvēts arī par *saīsināto sonetu*. Interesanti, ka šādu terminu lietojumā nereti pievienots metalingvistiskais komentārs „tā sauktais” vai „tā dēvētais” un rakstībā dažkārt lietotas pēdiņas, piem.:

Latviešu dzejā sevišķi izplatīts saīsinātais sonets, tā sauktais „Raiņa sonets” – deviņrindu strofa, kas sastāv no kvartas, tercās un noslēguma divrindas [..]. (ĪLTV 1957, 228)

Vispirms tas pamanāms t. s. Medeņa metros jeb precīzāk – strofās. (Kursīte 1988^a, 52)

Atsevišķos gadījumos no analītiskajām leksēmām var izveidoties pilnīgi apelatīvējumi, jo pakāpeniski (stingras robežas un kritēriji tam nav nosakāmi) pirmā komponenta īpašvārds zaudē sakaru ar konkrēto onīmu un vārdkopu aizstāj atvasinājums, piem., *Toskānas oktāva* → *toskānas oktāva* → *toskaniāna*; *Sicīlijas oktāva* → *sicīlijas oktāva* → *siciliāna*:

Oktāva ir astoņvārsmu strofa, kuras sākotne rodama itāliešu tautas dzejā. Tās senākā forma ir siciliāna. Daudz izplatītāka ir toskānas jeb parastā oktāva. Atšķirībā no siciliānas tai ir trīs atskaņas: abababcc. (Grāpis 2001, 73)

Lai gan šādu terminu veidošanu zinātniskajā terminoloģijā uzskata par nevēlamu, jo antroponīms (tāpat kā toponīms un citi onīmi) „neizsaka būtiskas jēdziena pazīmes” (Skujiņa 2002, 101), pētījums rāda, ka šāds vārdkoptermina modelis ir pastāvējis dažādās kultūrās atšķirīgos laikposmos, jo ar savu konkrētību un īsumu

³⁸ Visi minētie piemēri apkopoti deonimizācijas procesā darināto terminu tabulā (sk. 12. pielikumā), kur skaidrota arī to cilme vai dots raksturojošs lietojuma piemērs, tādēļ šeit un turpmāk nav cilmes un semantikas skaidrojuma aiz katra termina.

ļoti labi iekļaujas terminoloģijas sistēmā, kā arī nepazaudē savu jēdzienisko būtību tulkošanas procesā.

Jautājums par onīmu semantiku un līdz ar to piemērotību/nepiemērotību jēdzienu nosaukšanai, resp. terminiem, ir ļoti sarežģīts un atšķirīgi skaidrots. Padomju valodniecībā valdīja uzskats, ka īpašvārdiem nav leksiskās nozīmes, jo tie saistīti ar atsevišķiem objektiem (piem., Суперанская 1973, 263). Mūsdienu skatījums ir nedaudz mainījies, norādot, ka onīmiskie termini ir atdalījušies no sava objekta un pārgājuši citā leksiskā kategorijā (Суперанская, Подольская, Васильева 2007, 33).

Latviešu valodniecībā īpašvārdu semantikas jautājumu galvenokārt pētījis O. Bušs (Bušs 1985; Bušs 2002; Bušs 2003; Bušs 2004; Bušs 2006). Atsaucoties uz pasaulē zināmu onomastu – Frīdhelma Debusa (*Friedhelm Debus*), Gerharda Votjāka (*Gerhard Wotjak*), Ernesta Mihaela Kristofa (*Ernst-Michael Christoph*), Bengta Pampa (*Bengt Pamp*) – pētījumiem, O. Bušs apgalvo, ka īpašvārdu semantisko struktūru veido ne tikai etimoloģiskā semantika, konotatīvā semantika, asociatīvā semantika, bet arī denotatīvā semantika jeb leksiskā nozīme, ar kuru saprotams „valodas lietotāju apziņā izveidojies priekšstats par īpašvārda jēdzienisko saturu” (Bušs 2006, 31). Tajā pašā laikā O. Bušs uzsver, ka „jebkura īpašvārda denotāts ir unikāls, eksistē vienā eksemplārā vai kā atsevišķs vienotu elementu kopums” (Bušs 2002, 14). Viņš aplūkojis arī onīmu un terminu paralēles un līdzības, norādot, ka „termini un onīmi ir savstarpēji tuvākas, radniecīgākas kategorijas, nekā parasti pieņemts uzskatīt” (Bušs 2004, 165).

Šie O. Buša apgalvojumi pilnā mērā attiecināmi uz literatūrzinātnes terminiem, kuriem ir antroponīmiska etimoloģija. Piem., jau minētais termins *Raiņa sonets* latviešu literatūrzinātnē nešaubīgi ir saglabājis saikni ar antroponīmu *Rainis*, kas valodas lietotāju apziņā saistās ar vairākām nozīmēm – ‘izcils latviešu dzejnieks’, ‘dažādu dzejas formu un izteiksmes līdzekļu meistars’, ‘jaunu dzejoļu formu kopējs’ utt. Plaši pazīstamiem personvārdiem semantika ir attiecināma uz leksisko līmeni (Bušs 1985, 55), tas nozīmē, ka onīmam ir iespējams nozīmes skaidrojums un eksistē tā leksiskā nozīme. Tādējādi termina *Raiņa sonets* pirmajā komponentā ietvertā nozīme atbilst gan atsevišķam enciklopēdiskam objektam, gan arī individuālam „neenciklopēdiskam” jēdzienam. O. Bušs norāda: „Īpašvārda leksiskā nozīme nekādā ziņā nav identiska ar tā saukto enciklopēdisko nozīmi, resp., ar šī īpašvārda apzīmētā objekta precīzu enciklopēdisku aprakstu, kaut gan abām šīm nozīmēm – leksiskajai un enciklopēdiskajai – vienmēr vai gandrīz vienmēr ir arī kopīgi elementi. Enciklopēdiskā nozīme iekļauj sevī faktu izklāstu, leksiskā nozīme – apziņā atspoguļotu priekšstatu par vārda jēdzienisko saturu [...]” (Bušs 2006, 31) Tādējādi par tādu terminu kā *Raiņa sonets* var teikt, ka lielā mērā ir notikusi deonimizācija, bet nav notikusi apelatīvācija.

Ar apelatīvācijas paņēmienu visai attāli saistīts, taču struktūras un semantikas ziņā tuvs terminu modelis ir tāds, kur vārdkopterminu atkarīgajā komponentā ir izmantots nacionālās kultūras piederības nosaukums jeb etnonīms, piem., *angļu sonets*, *franču balāde*, *franču sonets*, *itāliešu sonets*, *krētiešu pantmērs*, *vācu groteska*, *franču romantisms* u. tml. Šādos terminos jēdziena būtību neizsaka etniskās piederības nosaukums – *angļu*, *franču*, *vācu* –, bet literārās tradīcijas nacionālspecifiskais aspekts ir tieši tas diferencētājfaktors, kas ļauj nošķirt *angļu sonetu* no *franču* vai *itāliešu soneta*. Šāda modeļa priekšrocība ir neierobežotais variantu daudzums visdažādāko literatūras parādību tipoloģiskai klasificēšanai, piem., Guntars Dreijers, raksturojot

groteskas jēdziena attīstību, norāda, ka Šarls Boldērs esejā „Par smieklu būtību” aplūko piecas groteskas nacionālspecifiskās īpatnības, runājot par *franču grotesku*, *angļu grotesku*, *spāņu grotesku*, *itāliešu grotesku* un *vācu grotesku* (Dreijers 2013, 85). Katrs no šiem jēdzieniem kļūst par pilnvērtīgu terminu, jo īsā, precīzā formā nosauc to parādību kopumu, kas diferencē vienu groteskas paveidu no cita, piem.:

Pavisam lakoniski Š. Bodlērs izsakās par itāliešu un spāņu grotesku. Tās centrālais aspekts ir karnevalizācija, savukārt spāņu groteska ir nežēlīga, un fantāzijas – drūmas. (Dreijers 2013, 86)

Empīriskais materiāls rāda, ka dažkārt šādu nepilnās jeb sintaktiski semantiskās apelatīvācijas terminu tālākai diferencēšanai tiek izmantoti vēl dažādi palīgkomponenti. Tie var būt adjektīvi „liels”, „mazs”, „jauns”, „vecs”, piem., *lielā franču balāde* un *mazā franču balāde*:

Variējot zilbju un vārsmu skaitu, iegūti vēl divi retāk lietoti [franču balādes – A. H.] varianti – lielā un mazā franču balāde. (Grāpis 2001, 98)

Turklāt pavisam neparasti, ka šādi darinātus terminus papildina ar skaitļa vārda sēmu, tādējādi norādot, ka, piem., *Medeņa metram* pastāv deviņi varianti:

J. Medenis laika gaitā izveidoja 9 metrus, kas pirmoreiz plašāk atspoguļoti viņa dzejoļu krājumā „Varenība” (1936). Pirmais Medeņa metrs, otrais Medeņa metrs (lielais metrs un mazais metrs), trešais Medeņa metrs [..]. (Kursīte 2002, 246)

Literatūrzinātnes teorijā ir zināms, ka antīkajā dzejā pazīstamo *Asklepiāda* vārsmu romiešu dzejnieks Horācijs pārveidojis piecās dažādās strofu formās. To terminējumā eksistē skaitļa vārda pieraksta vairāki grafiskie varianti, piem.:

[..] var pieminēt *Asklepiāda 2. strofu*, kas sastopama Rainim („Būtnes bailes”) [..]. (Dombrovska, Sirsone 1966, 158)

Asklepiāda II strofu pārsvarā atrodam tikai antīkās dzejas tulkojumos. (Kursīte 1996, 206)
Asklepiāda trešā strofa divas sākotnējās vārsmas pārņēmusi no pirmās Asklepiāda strofas. (Grāpis 2001, 68)

Atbilstoši terminoloģiskās precizitātes principam būtu ieteicams vienādot lietojumu un pierakstu (1. komponents – onīms, 2. komponents – numerālis, kas rakstīts vārdiem, 3. komponents – virstermins), par atbilstošāko atzīstot *Asklepiāda pirmā strofa*, *Asklepiāda otrā strofa*, *Asklepiāda trešā strofa* utt., attiecīgi arī citās šādās analītiskās leksēmās, kas veidojušās ar sintaktiski semantisko paņēmieni – *Medeņa pirmais metrs*, *Medeņa otrais metrs*, *Medeņa trešais metrs* utt.

Kā otrs aplūkots **leksiski semantiskais paņēmieni jeb tiešā apelatīvācija**. To, ko valodnieciskajā literatūrā mēdz dēvēt par pilno apelatīvāciju, var nošķirt trīs paveidos: tiešajā, afiksālajā un kompozitīvajā (Skujiņa 1986, 69; Freimane 1993, 168; Skujiņa 2002, 100). Šajā pētījumā tiešā apelatīvācija saukta par leksiski semantisko deonimizācijas paņēmieni, kad īpašvārds pilnībā pārgājis sugasvārda kategorijā, neizmantojot citus vārddarināšanas paņēmienus, jo latviešu valodā pievienoto galotni nevar uzskatīt par flektīvu derivāciju (LVGK 2008, 106).

Nozāres terminoloģijā tie ir vārsmu nosaukumi – *adonijs* (< teonīms *Adonijs/Adonīss*), *falekijs* (< antroponīms *Falekijs*), *limeriks* (< astionīms *Limerika*), arī grāmatniecības vienības – *aldas* jeb *aldīnas* ‘grāmatmākslas paraugi’ (< antroponīms *Aldine*), *bedekeri* ‘ceļojumu rokasgrāmatas’ (< andronīms *Bādeker*), *damaskini* ‘literatūras pieminekļi’ (< antroponīms *Damaskins*). Tie ir arī konkrēta

daiļdarba nosaukuma motivēti apelatīvējumi – *georgikas* ‘bukoliskās dzejas paveids’ (< poetonīms *Georgikas*), *heroidas* ‘vēstules mīļākajam no svešuma’ (< poetonīms *Heroides*), *odiseja* ‘vēstījums par ceļojumu ar piedzīvojumiem’ (< poetonīms *Odiseja*):

Sugasvārdā „bedekers” jau kopš 19. gadsimta tika dēvētas vācu izdevēja Kārļa Bedekera (Büdeker) apgādā (tas dibināts 1827. gadā Koblenčā, bet vēlāk pārcelts uz Leipcigu) iznākušās ceļojumu rokasgrāmatas. Rokasgrāmatas, kas bija un vēl joprojām ir sinonīms visaugstākajiem precizitātes, ticamības un aktualitātes standartiem. „Bedekeri” tika izdoti veselās sērijās un neskaitāmos atkārtojumos [...]. (Grīnuma 2007, 93)
[...] Džeimsa Džoisa romānā „Uliss” [...] neheroistiskā varoņa Leopolda Blūma vienas diennakts odisejā cauri laikmetiem [...]. (Tabūns 2008, 27)

Dažkārt terminoloģijā ir labi zināmi vārdi, kuru izcelsme vairs netiek saistīta ar apelatīvācijas procesu, jo tie aizgūti jau kā deonīmi, piem., *bards, baroks, kalambūrs, psalmi* u. c., bet etimoloģiskie pētījumi noved pie konkrēta īpašvārda (sk. JEV 2012). Svarīgi atzīmēt, ka termins, kas darināts ar leksiski semantisko paņēmienu, rakstāms ar mazo sākumburtu, tādējādi tas tiek nošķirts no īpašvārda. Latviešu leksikogrāfijā nostiprinājusies tradīcija šķirkļavārdu attēlot ar visiem lielajiem burtiem apgrūtina šī aspekta pareizrakstības konsekventu ievērošanu (par to tuvāk sk. 3. daļas 2. nodaļā).

Tādus apelatīvējumus kā *donkihots, donžuāns, fausts, frankenšteins, figaro, kasandra, kazanova, mefistofelis, minhauzens, orfejs, tarzāns* u. c. parasti neuztver par terminiem tradicionālā nozīmē, drīzāk gan runā par terminoloģijas un vispārlietojamās leksikas (arī sarunvalodas un eifēmismu) robežzonu. Tā kā šo apelatīvējumu motivētājvārds ir kāds daiļliteratūrā (arī mitoloģijā) labi zināms un tādēļ simbolizējies tēls, par terminoloģiskumu šādos vārdos ļauj runāt gan terminam piemītošās iezīmes – nozīmes precizitāte, formas īsums, viennozīmīgums, mononīmiskums –, gan uz antonomāzes pamata tradicionāli izveidojies jēdziena ietilpīgums, koncentrējot konkrētā poetonīma enciklopēdisko un leksisko nozīmi. Tas literatūrzinātnē un kulturoloģijā kopumā dod iespēju šo personvārdu apelatīvējumu uz metonīmijas pamata izmantot procesu un parādību raksturošanai, neprasot izvērst tālāku skaidrojumu par konkrētajā tēlā saskatāmo vispārinošo terminatīvo funkciju.

Arī latvistikā ir zināmi ar leksiski semantisko paņēmienu darināti vārdi jeb tiešie apelatīvējumi, kas tiek lietoti nozares termina funkcijā, piem., *antiņš, cibiņš, dullais dauka, kangars, lāčplēsis, paija, saulcerīte, sprīdītis, švauksts* u. c. Šāda terminoloģiska vienība koncentrēti ietver un ļauj nosaukt literāra tēla (rakstura, varoņa, tipa) raksturīgāko iezīmju kopumu, piem.:

Viegli ietekmējams, dažkārt bez noteiktības, draugu acīs tāds antiņš vien viņš [romāna galvenais varonis] ir. (Lūse 2008, 229)

Par vairāku minēto apelatīvējumu leksisko nozīmi liecība atrodama latviešu valodas skaidrojošajā vārdnīcā, piem.:

antiņš – naivs, lētticīgs cilvēks; vientiesis (LVV 2006, 54);

švauksts – ākstīgs cilvēks (piem., valodas, ģērbšanās ziņā) (LVV 2006, 1076).

Pusceļā uz termina *antiņš* definējumu ir J. Kursīte *Dzejas vārdnīcā*:

Antiņš – Raiņa lugas „Zelta zirgs” (1909) galvenais varonis, kurš radīts, lielā mērā balstoties pasaku priekšstatos par trešo tēva dēlu – pastarīti un muļķīti, kas pēc pubertātes

iniciācijas pārbaudījumu izturēšanas izrādās visgudrākais un veiksmīgākais no visiem. (Kursīte 2002, 30)

Nemot vērā visu aplūkoto aspektu kopumu (poetonīma semantiku, apelativējuma vispārlietojamās leksikas nozīmi un terminoloģiskuma iezīmes), ir iespējams veidot jauna literatūrzinātnes termina *antiņš* definīciju. Tā varētu būt šāda:

antiņš – literārs tips, kurā ietvertas naiva, lētticīga un vientiesīga cilvēka pazīmes; tipa nosaukuma pamatā ir Raiņa lugas „Zelta zirgs” (1909) galvenā varoņa Antiņa vārds, kurš simbolizē trešo tēvadēlu – pastarīti un muļķīti, kas pēc pārbaudījumu izturēšanas izrādās visgudrākais un visveiksmīgākais.

Līdzīgi būtu definējami arī citi uz antonomāzes pamata nosauktie literārie tipi – *švauksts, sprīdītis, cibiņš* u. tml.

Nozares terminoloģijā ir interesants kāds piemērs, kad samērā jauna terminējuma pamatā ir andronīms. Rakstnieka Jāņa Einfelda daiļdarbi nenosakāmās žanriskās piederības dēļ tiek dēvēti par *einfeldiem*. Šo savdabīgo parādību literatūrā aprakstījuši G. Berelis (vēl nenosaucot vārdā *einfelds*), Anita Rožkalne, Sandra Ratniece u. c.:

Faktiski šiem tekstiem nav žanra apzīmējuma. Dažbrīd pavīd atspulgi no pasakas poētikas, ir līdzības elementi, sirreālisma atspulgi, pazīstamu literāru sižetu apspēles vai mitoloģiskas spēles, taču visprecīzāk būtu sacīt, ka Einfelds ir iedibinājis savu žanru: parasti neliels (dažas lappuses vai tikai dažas rindkopas) teksts bez sižeta, bez centrālajām personām un bez daudziem citiem literatūrā ierastiem elementiem, kura poētika balstās uz metaforu savstarpējo spēli. (Berelis 1997, 317–318)

*Jāņa Einfelda pirmie divi romāni „Cūku grāmata” (1996) un „Veči” (1999), kā arī stāstu krājumi „Mēness bērns” (1995), „Pornogrāfisko bildīšu tirgotājs” (2001) un „Neļaudis” (2005) ir apliecinājums rakstnieka īpašajam, atšķirīgajam rokrakstam, kas savas īpatnējās stilistikas, tēlainības dēļ literatūras aprītē ieguvis, kā raksta literatūrzinātniece A. Rožkalne, apzīmējumu *einfeldi*.* (Ratniece 2007. e)

Robeža, kad šis konkrētais vārds „einfelds” no okazionāla apelativējuma var kļūt par terminu īpaša žanriskā piederīguma nosaukšanai, nav stingri nosakāma ne laikā, ne telpā. Bet šāds modelis literatūrzinātnes terminradē ir tradicionāls, tāpēc uzskatāms par potenciāli produktīvu arī latviešu valodā.

Daudz biežāk terminradē izmantots **semantiski derivatīvais paņēmiens**, kad apelativācija notikusi kopā ar afiksāciju, tādus terminus var dēvēt par **onīma motivētiem derivātiem**, bet skatīti šeit vienkopus saistībā ar apelativācijas aspektu. Pēc savas būtības tie ir afiksāli (arī kompozitīvi) apelativējumi, kuros deonimizācija notikusi pilnībā. Taču šajā grupā vairākos gadījumos pareizāk būtu runāt par deonimizācijas un afiksācijas paņēmienu kombinēšanu, jo tieša apelativācija kā starpstadija nemaz nav notikusi (*Ziedonis* → [ziedonis] → *ziedonisms*; *Zīverts* → [zīverts] → *zīvertiāna*).

Lai gan šajā grupā pārsvarā ir aizguvumi, tomēr pamanāmas arī pašcilmes vārddarināšanas līdzekļu specifiskās iezīmes. Lai apgalvotu, kādi sufiksi katrā aizguvumā saglabāti no oriģinālvalodas un kādi pārņemti no starpniekvalodas, būtu nepieciešams īpašs pētījums katra termina etimoloģijā un salīdzinājums ar atbilstošajiem terminiem citās valodās. Tikai atsevišķos gadījumos, piem., *aleksandriešu dzeja* (< toponīms *Aleksandrija*), *aleksandrietis* (< antroponīms *Aleksandrs*), *leoniešu vārsmā* (< antroponīms *Leo*), *krētiešu pantmērs* (< toponīms

Krēta), ir iespējams noteikt, ka sufiksācija notikusi, vārdu aizgūstot latviešu valodā, konkrētajos piemēros uz to norāda izskaņa *-ietis*.

Visbiežāk terminradē sufiksācija notikusi jau pirms vārda aizgūšanas, un latviešu valodā tas adaptēts, pievienojot attiecīgo galotni, piem., *aldīnas* (< antroponīms *Aldus*), *arabeska* (< toponīms *Arābija*), *bakhijs* (< teonīms *Bakhs*), *glikonejs* (< antroponīms *Glikons*), *krētiks* (< toponīms *Krēta*), *vodeviļa* (< toponīms *Vodevīra*). Iezīmējas vairākas raksturīgas fināles, piem., *-āde*: *arlekināde* (< poetonīms *Arlekīns*), *jeremiāde* (< biblionīms *Jeremījs*), *robinsonāde* (< poetonīms *Robinsons Kruzo*); *-āna*: *atellāna* (< astionīms *Atella*), *siciliāna* (< toponīms *Sicīlija*). Tāpat arī aizgūvumos ar formantu *-ism-* pievienota vienīgi latviešu valodas galotne. Uz līdzības pamata ar idejisko autoru (*marksisms*, *ļeņinisms*, *staļinisms*) un labi zināmo domātāju (*freidisms*, *nīčeānisms*, *platonisms*, *spinozisms*) iedibināto mācību, virzienu nosaukumiem arī literatūrzinātnē tiek lietoti termini konkrētu daiļrades virzienu, strāvojumu, skolu, stilu nosaukšanai, kuru motivētājavārds ir autora uzvārds, piem., *baironisms* (< *Bairons*), *gongorisms* (< *Gongors*), *marīnisms* (< *Marīno*), *osiānisms* (< *Osiāns*), *petrarkisms* (< *Petrarka*). Dažkārt sufiksālā apelatīvācija papildināta ar prefiksālo, piem., *prerafaelisms* (< *Rafaels*), bet citkārt veidots arī salikteņatvasinājums, piem., *džeklondonisms* (< *Džeks London*s).

Semantiski un derivatīvi līdzīgi ir daiļdarba varoņa vārda apelatīvējumi, ko uz metonīmijas pamata var izmantot līdzīgu literāro procesu, tēlu un parādību raksturošanai, piem., poetonīmi: *grobīānisms* (< *Grobīāns*), *bovarisms* (< *Bovarī kundze*), *verterisms* (< *Jaunais Verters*). Runājot par apelatīvējumiem, jāsecina, ka aizgūvumu motivētājavārdi var būt arī toponīmi, dažiem – pilsētas nosaukums, piem., *lakonisms* (< *Lakonija*), *solecisms* (< *Soli*), bet lielākoties – valstu/teritoriju nosaukumi, kas rāda aizgūvuma izcelsmi, piem., *gallicisms* (< *Gallija*), *ģermānisms* (< *Germania*), *hellēnisms* (< *Hellāda*), *polonisms* (< *Polija*) u. tml.

Iepriekš aplūkotie modeļi plaši tiek izmantoti arvien jaunu apelatīvējumu darināšanā arī latviešu valodā. Iespējams runāt par vairākām iezīmēm. Viena no tām saistāma ar kultūrprocesuāla kopuma nosaukšanu. Ir dažādi mēģinājumi veidot vienvārda nosaukumu tādām procesam, kas saistīts ar kāda autora daiļrades izpēti, interpretāciju, aprakstīšanu, piem., *ibseniāna* (< *Henrihs Ibsens*), *zīvertiāna* (< *Mārtiņš Zīverts*):

Vairāk nekā 115 gadus ilgajā Latvijas ibseniānā visbiežāk Ibsena vārdā latviešus uzrunājušas rakstnieka lugu izrādes [...]. (Burima 2006, 157)

Atliek cerēt, ka Dailes teātra zīvertiānai būs spilgts un bagāts turpinājums, gan interpretējot jau zināmus skatuves darbus, gan iepazīstinot skatītājus ar līdz šim neredzētu lugu iestudējumiem. (Rotkale 2004, 257)

Ļoti produktīvs vārddarināšanas modelis ir apelatīvējums ar fināles *-isms* izmantošanu, jo derivātu semantika ir atbilstoša attiecīgo jēdzienu apzīmēšanai. Visbiežāk literatūrzinātnes rakstos un populārzinātniskajās publikācijās vērojami „ismi”, kas norāda uz kāda autora daiļrades iezīmju kopumu vai specifisku daiļrades paņēmienu, arī konkrētu poētismu, piem., *blaumanisms*, *einfeldisms*, *ērmanisms*, *rainisms*, *steicisms*, *upītisms*, *vācietisms*, *ziedonisms* utt.:

Tomēr uz šo einfeldisma padarīšanu var palūkoties mazliet plašākā aspektā. (Berelis 1997, 232)

Kad Pēterim Ērmanim (1893–1969) jautājuši, kādu virzienu pārstāv viņa dzeja, Ērmanis mazliet ironiski atteicis: „ērmanismu”. (Berelis 1999, 70)

Šīs divrindes, četrindes, dažreiz veselus dzejoļus, kas, pateicoties zāgējošajam ritmam, skaņu ciešajam savijumam, lasītāja apziņā burtiski ielīp, gribētos nosaukt par sava veida aforismiem dzejas valodā, varbūt pat steicisms [no Jāņa Steika uzvārda – A. H.], jo citu līdzīgu mūsu dzejas vēsturē nav. (Kursīte 1999, 465)

Līdzīgi kā *verterisms* un *bovarisms*, arī latviešu literatūrā pastāv konkrētu daiļdarbu nosaukumu motivēti apelatīvējumi ar *-isms*, piem., *duktisms*, *epifānisms*, *indrānisms*, *motociklisms* u. c. Viens no spilgtākajiem piemēriem ir *indrānisms* (no Rūdolfa Blaumaņa lugas „Indrāni”), kas ar lugas idejisko saturu veido ietilpīgu terminu, kurš ļauj vienā vārdā nosaukt plašu kultūrvēsturisku vērtību kopumu. Aija Priedīte rakstā „Indrānisms – latviešu identitātes stūrakmens?” sniedz skaidrojumu par terminā *indrānisms* ietvertu jēdzienisko saturu:

Šajā rakstā izmantots jēdziens „indrānisms” kā tradicionālās viensētas saimnieka galveno īpašību kopuma apzīmējums: saimnieks, kas gājis cauri smagajam zemes iegūšanas procesam un jūtas piesaistīts pie savas zemes, savas viensētas, ar gandrīz vai iracionālām saitēm, kas attaisno viņa tiesības uz patriarhālu, pat despotisku uzvedību pret savu apkārtni. Iegūtās zemes saglabāšana par katru cenu, bieži atbīdot malā jebkādas racionālus pretargumentus, noved viņu konfliktā ar nākamo paaudzi. (Priedīte 2012, 239)

Dažkārt kāda autora dzīves un daiļrades izpētes procesu mēdz pielīdzināt atsevišķai zinātnes apakšnozarei, tādā gadījumā rodas kompozitīvi apelatīvējumi ar vārddāļu *-(o)logs*, *-(o)loģija* otrajā komponentā, piem., *šekspirologs*, *šekspiroloģija*. Latvistikā tiek lietoti *rainologs* un *rainoloģija*, arī *čakologs* un *čakoloģija*. Analogiski veidots ne viens vien kompozitīvs deonīms, piem., *duktologs* un *duktoloģija*:

[..] *gribot negribot nākas* [Aivara Ozoliņa] „*Duktu*” konspektēt un veidot kaut ko līdzīgu *Dukta* enciklopēdijai vai *duktoloģijas* īsajam kursam, lai šī teorija kļūtu daudz maz pārskatāma. (Berelis 1997, 124)

Šādiem apelatīvējumiem galvenokārt ir okazionāls raksturs, bet, pēc šāda modeļa darināti, tie ir potenciāli iespējami, jo labi iekļaujas sistēmā un ir ērti tālākajā derivācijas procesā, piem., *duktoloģisks*, *duktoloģisms* u. tml.

Jāuzsver, ka pastāv zināma sinonīmija, jo latviešu valodā lielāku kopumu, kas saistāms vai nu ar kāda autora daiļrades, vai arī nacionālspecifisko kultūras procesu izpēti, mēdz formulēt atvasinājumā ar fināli *-ika/-istika*. Tā līdzās *šekspiroloģijai* un *rainoloģijai* mēdz runāt par *šekspīristiku* un *rainistiku*. Latviešu literatūrzinātnē iezīmējas arī *čakistikas* un *ziedonistikas* aprises, tādējādi var teikt, ka šis terminrades modelis ir potenciāli aktīvs un būtībā neierobežots. Šo pašu fināli izmanto arī apelatīvējumos no Latvijas vārda – *latvistika/letistika*, *letika*, *letonika* – kuru nozīme saistāma ar Latvijas nacionālspecifisko kultūras parādību, procesu, reāliju kopumu. Šie termini iekļaujas vienotā sistēmā ar citu valstu/kultūru/reģionu analogiem – *lituānistika*, *ģermānistika*, *romānistika*, *rusistika*, *slāvistika*, *somugristika*, *amerikānistika*, *orientālistika*, *arābistika*, *balkānistika* u. tml., kaut gan ir arī *sinoloģija*, *indoloģija*, *ēģiptoloģija*.

Ļoti produktīvi veidojas apelatīvu motivēti tālāki derivāti, tie ir ne tikai jauni lietvārdi, bet arī īpašības vārdi un darbības vārdi. Var runāt par veselām derivatīvajām līgzdām, „kurās ietilpst gan atvasinājumi no īpašvārda, gan arī šo derivātu motivēti

otrās un trešās pakāpes derivāti, kuri pieder dažādām vārdšķirām” (LVGK 2008, 107), piem., *rainisks, rainiskot, rainiskojums* u. tml.

Šādā veidā derivēti darbības vārdi literatūrzinātnes tekstos ir reti sastopami, bet īpašības vārdi tiek darināti no ļoti daudziem autoru uzvārdiem gan latvistikā – *blaumanisks, čakisks, laicenisks, upītisks, ziedonisks* – gan pasaules literatūrā un kultūrā – *berherisks, brehtisks, gogolisks, kafkisks, rableziānisks, šekspīrisks, šillerisks*, kas vārdkoptermina atkarīgajā komponentā „izsaka vispārinātu attieksmi pret attiecīgā rakstnieka vai mākslinieka ideoloģiskajiem uzskatiem, tēlošanas paņēmieniem” (MLLVG I 1959, 259), piem., *upītiskā satīra* (Krauliņš 1971, 122), *brehtiskās lugas* (Pētersons 1987, 22), *rableziāniskie smieklī* (Kursīte 1999, 475), *kafkiskā rakstība* (Gūtmane 2005, 153), *laicenisks pants* (Tabūns 2008, 120) u. tml.:

Šie upītiskās satīras vilcieni jau skaidri samanāmi asprātīgi uzrakstītajā novelītē „Romantiķis” (1903). (Krauliņš 1971, 122)

Laicenisks pants nereti slēpj aizturētu spriegumu, spēku, kas tiecas izlauzties brīvā telpā. (Tabūns 2008, 120)

Šādu deonīmu semantisko ietilpīgumu un terminoloģisko precizitāti nodrošina tas, ka „mūsu pieredzē jau ir iepriekš fiksēts priekšstats par attiecīgo denotātu” (Bušs 1985, 52). Šāds paņēmieni ir ļoti izplatīts mūsdienu terminoloģijā, bet tas nav jauns. Pastāv uzskats, ka „pirmais šādu adjektīvu darināšanas ceļu latviešu valodā gājis Rainis [1888. gadā] ar atvasinājumu *sapfisks* (no Sapfo)” vārdkopā *sapfiskās dzejas* (Saule-Sleine 1972, 244).

Protams, arī šajā apelatīvu motivētajā derivātu grupā var saskatīt absolūti okazionālus darinājumus, kas ietilpīgi, bet metaforiski izsaka kādu daiļliteratūras jēdzienu, piem., *kafkiāniski borheriska fantāzija* (Berelis 1997, 249), *bergsoniskais intuitīvisms* (Gaižūns 2006, 19), *rokpelniskā intonācija* (Berelis 2010, 110), *vitmeniska atmosfēra* (Čaklā 2013, 149), *ādamsoniska ironija* (Čaklā 2013, 129), *ziedoniska tagadne* (Čaklā 2013, 228) u. c.

Vēl izteismīgāk priekšstati par attiecīgo denotātu tiek izteikti t. s. **kompozitīvajā apelatīvācijā**, kad veidojas divkomponentu saliktenis vai salikteņatvasinājums, piem., *ziedoņpasakas, šekspīrtraģēdijas, blaumaņnoveles, upīšstāsti* u. tml. Dažkārt tikai viens no komponentiem ir saistīts ar deonimizāciju, bet otrs – norāda kādu raksturojošu iezīmi, piem., *brūverdrūmā pasaulsijūta* (Berelis 2010, 109). 20. gadsimta pētījumos norādīts, ka šāda veida salikteņatvasinājumus darinājuši jau Andrejs Upīts, Linards Laicens un citi autori, aprakstot „apsīšjēkabiskos lauku paradīzes sludinājumus”, „relīģisko mārtiņluterisko un bībeles garu”, „noveles varoņa donžuāniskos piedzīvojumus”, „autora donkilotisko cīņu ar neiespējamo”, „džeklondoniskos dēku elementus”, „džeklondonisko inteliģenci” u. c. (MLLVG I 1959, 260–261; Saule-Sleine 1972). Tādi salikteņi kā *donkihots, donžuāns* visticamāk veidojušies jau onīmiskajā leksikā (*dons Kihots, dons Žuans*) vai reizē ar tās apelatīvāciju, bet atvasinājumi *donkilotisms, donžuānisms* darināti no deonīmiem.

Jāatzīst, ka literatūrzinātnes valodā nereti izpaužas tēlaini ekspresīvais un emocionāli vērtējošais aspekts, kas gan nav raksturīgs (vēlams) terminoloģiskajai leksikai, bet pētāmais un aprakstāmais materiāls to inspirē.

Deonimizācijas, t. sk. apelatīvācijas, procesa izpēte konkrētajā zinātņu nozarē atklāj daudz interesantu faktoloģisku materiālu – personas, vietas, notikumus, daiļdarbu u. c. kultūrfaktu nosaukumus, raksturīgas iezīmes, tradīciju turpinātājus,

attīstības ceļu no individuālā uz vispārīgo –, tas viss rod atspulgu literatūrzinātnē, kam loģiski jāpāraug jaunus jēdzienus un jaunus terminus. Atšķirībā no apelatīvācijā tradicionāli visbiežāk iesaistītajiem eponīmiem – antroponīmiem un toponīmiem – literatūrzinātnes terminoloģijā deonimizācija notiek arī no teonīmiem, mitonīmiem un poetonīmiem. Tieši poetonīmu deonimizācija ar savu māksliniecisko piesātinātību literatūrzinātnes terminoloģijā ne vienmēr ļauj nodrošināt terminiem nepieciešamo emocionālās neitralitātes principu. Deonimizācijas loma literatūrzinātnes terminradē ir ļoti būtiska. Tā veido savdabīgu leksikas starpslāni starp terminoloģisko leksiku, profesionālo leksiku, vispārlietojamo leksiku un sarunvalodas leksiku, kur stingras robežas nav nosakāmas. Iespējams, ka tā ir humanitāro zinātņu nozaru raksturīga iezīme. Lai to apgalvotu, būtu nepieciešams plašāks salīdzināmais pētījums.

Ar separāciju saistītu iezīmju atspoguļojums terminoloģijā ir daudz mazāk pētīts un aprakstīts. Šo savdabīgo vārddarināšanas paņēmienu „uzskata par afiksācijai un salikteņdarināšanai pretēju paņēmienu” (LVGK 2008, 104). Tā veidošanās būtība saistāma nevis ar pievienošanu, bet atdalīšanu, tāpēc var teikt, ka separācijas ceļā veidojies termins ir tikai kāda daļa no „veselo” jeb „pilno” terminu kopuma. V. Skujiņa norāda, ka „separācija kā patstāvīgs vārddarināšanas paņēmiens vārddarināšanas sistēmā parasti netiek izdalīts” (Skujiņa 2002, 97).

Par raksturīgāko separācijas piemēru literatūrzinātnes (iespējams, arī kulturoloģijas) terminoloģijā ir kļuvis *isms*, kas kā grieķu cilmes vārddāļa nozīmē ‘zinību, nodarbību, izpausmju joma, sistēma’ (Skujiņa 1999, 56). Jau iepriekš aplūkotas dažādas terminu semantiskās grupas, kuras vieno fināle *-isms*, t. sk. literatūras virzienu, strāvojumu, stilu, skolu nosaukumi (*eksistenciālisms*, *ekspresionisms*, *dadaisms*, *reālisms*, *romantisms*, *simbolisms* u. c.). Ekscerpētais materiāls rāda, ka pēdējo desmit gadu laikā latviešu literatūrzinātnē ir izstrādājies paradums kā virsjēdzienu, kas nenosauc katru parādību atsevišķi, bet norāda uz kopuma būtību, lietojot separatīvājumu *isms*, biežāk daudzskaitlī – *ismi*. Rakstībā ir dažādas pieejas: 1) to rakstīt kā atsevišķu vārdu (*isms*, *ismi*); 2) to rakstīt kā fināli ar defisi (*-isms*, *-ismi*); 3) to rakstīt pēdīnās („isms”, „ismi”, „-isms”, „-ismi”).

Turklāt vienskaitlim un daudzskaitlim ir niansētas nozīmju atšķirības. Vienskaitlis norāda uz kāda jauna, vārdā vēl nenosaukta vai neidentificēta un neaprakstīta virziena/strāvojuma/stila vispārinošo nosaukumu, piem.:

Deviņdesmitajos gados literatūra piedzīvo tik radikālas pārmaiņas, ka tās nav iespējams atvedināt uz „eksperimentiem” vai kāda „-isma” ienākšanu literatūrā. (Berelis 1999, 323)

Savukārt daudzskaitlis vai nu nosauc vienā vārdā visu iespējamo virziena/strāvojuma/stila nosaukumu kopumu, neidentificējot katru atsevišķi, vai arī norāda uz jaunu parādību esību, kam konkrēts nosaukums vēl nav dots, piem.:

Izrādē it kā pārstāvēti vairāki „ismi” – naturālisma elementi, ekspresionisms caur mēmā kino ainām, arī hepeninga paņēmiens. (Gulbe 2005, 227)

[..] vērojama tendence autoriem norobežoties no jebkādiem „-ismiem”. (Vērdiņa 2006, 8)

Viena no modernisma laikmeta jaunajām pazīmēm bija ne tikai jaunu „-ismu” uzplaisnījumi, bet arī to saplūsmē publiskajā sfērā. (Vērdiņa 2006, 3)

[..] visbiežāk gan dada ir bijis neliels posms starp „-ismiem”. (Vērdiņa 2006, 7)

Domājams, ka šis jaunvārds savas izplatības dēļ vairs nav uzskatāms par okazionālismu, bet tā definējums terminoloģiskajā sistēmā visdrīzākajā laikā ir iespējams.

Daži separācijas piemēri atrodami valodniecības un literatūrzinātnes starpnozaru terminoloģijā. Tāds, piem., ir aizguvums *ēma*, kas uztverams kā separācijas procesā darināts vispārinošs vārds kontekstā ar konkrētajiem terminiem *fonēma, leksēma, morfēma, semantēma, terminēma*:

ēma – abstrakta, kompleksa, jēdzieniski vispārināta, ar noteiktu valodas līmeni saistīta valodas struktūrvienība kā dažādu šīs vienības izpausmes veidu kopums (invariants, nevis konkrēts īstenojums) [...]. (VPSV 2007, 105)

Jāatzīst, ka pēc uzbūves līdzīgos aizguvumos separācija ne vienmēr ir notikusi, piem., *anafora* un *epifora*, *asonanse* un *konsonanse* u. c., kas netiek aptverta vienā vispārinošā vārdā (resp. *fora, sonanse*).

Par daļējām separācijas iezīmēm var runāt dažos salikteņu sadalīšanās gadījumos latviešu valodā. Ne vienmēr iespējams izsekot separācijas procesam, tāpēc šeit ieskats tikai vienā no tiem, kam ir saistība arī ar deonimizāciju. Zināms, ka termins *jūgendstils* ir aizguvums, kas cēlies no vāciskā *Jugendstil*. Tas sākotnēji tiek attiecināts uz mākslu pēc 1896. gadā Mīnhenē izdotā žurnāla *Jaunība (Jugend)* grafiskā noformējuma parauga. Ar žurnāla oriģinālnosaukuma apelatīvējumu pirmajā komponentā un vārdu „stils” otrajā komponentā veidots saliktenis, kas kā aizguvums tiek lietots vairākās valodās, arī latviešu. No vārda *jūgendstils* veidojušās arī dažādas aspektuālās modifikācijas (adverba, adjektīva), piem.:

Tā puķotā vinjete kā jūgendstila zīme ierāmē Līgotņu Jēkaba dzejoli ar jūgendstilistisku tematu – „Nerātnei Linai ziedoni” [...]. (Tabūns 2008, 12)

Jūgendstila pētniece latviešu literatūrzinātnē S. Ratniece ieviesusi paradumu līdzās termina modifikācijām *jūgendstilisks* (arī *jūgendstilistiski*) lietot strupinājuma- atvasinājumu *jūgendisks* (arī *jūgendiski*), lai gan lietvārda „jūgends” latviešu valodā nav:

Jūgendstilā tāpat kā simbolismā aktualitāti gūst mītiskais laiks, un latviešu 20. gadsimta literatūrā autori jūgendiski stilizējuši arī mitoloģiskās būtnes [...]. (Ratniece 2006, 37)

Šķiet paradoksāli, taču pat visneestētiskākā satura teksts var tikt estetizēts, ornamentizēts ar tēlaino izteiksmes līdzekļu palīdzību, veidojot krāšņu, tēlainu jūgendisku redzes gleznu. (Ratniece 2009, 13)

R. Briedis visprecīzāk pietuvinājis literārā jūgendstila kanoniem, [...] samanāmas dažas tipoloģiskas līdzības ar literāro jūgendstilu, piebilstot, ka šīs jūgendiskās atblāzmas šķautnes piedzīvojušas 21. gadsimta sākuma metamorfozes. (Ratniece 2013, 239)

Iespējams, ka šādu autores izvēli nosaka vārdu *jūgendstilistisks* un *jūgendstilistiski* pārlietu lielais garums (5–6 zilbes), bet visticamāk, ka darbojas labskaņas aspekts, lai vienā vārdkopterminā līdzās nav jālieto divi vienādsakņu vārdi – *jūgendstila stilistika, jūgendstila stilizējumi, jūgendstila stilizācija* u. tml. Izpētes gaitā neviena cita literatūrzinātnieka pētījumos par literāro jūgendstilu (piem., Kursīte 1999; Tabūns 2008) šādi lietojuma piemēri nav fiksēti, tādēļ tikai laika pārbaude rādīs, vai tas paliks kā konkrētās autores individuāla iezīme terminoloģiskajā leksikā.

Nobeigumā jāatzīst, ka par separāciju literatūrzinātnes terminoloģijā var runāt vien atsevišķos gadījumos, turpretī apelatīvācijas (precīzāk – deonimizācijas) loma literatūrzinātnes terminoloģijā ir ļoti nozīmīga.

2. Literatūrzinātnes terminu semantiski funkcionālā specifika: vispārīgās iezīmes un leksikogrāfiskais apraksts

Attiecsmi starp terminu un vārdu raksturo semantiski funkcionālā specifika. Termins ir vārds noteiktā funkcijā, līdz ar to var apgalvot, ka daļa vārdu ir arī termini, bet termini ir vai nu konkrēti vārdi, vai arī vārdu savienojumi. Tātad terminu no „parasta” vārda (vai vārdu savienojuma) atšķir semantiskā funkcionalitāte. Terminu speciālo funkciju var atklāt tikai sistēmā, jo daudzi vispārlietojamās leksikas vārdi konkrētā terminoloģiskajā sistēmā tiek lietoti kā termini. „Termins reizē ir gan terminoloģijas, gan kopīgās valodas leksiskās sistēmas elements, un termini ir viens slānis kopīgajā leksisko vienību krājumā” (Skujiņa 2002, 30).

Leksikā nepārtraukti notiek semantiski funkcionālās pārmaiņas. Pie tām pieskaitāmas arī vārda nozīmes sašaurināšanās vai paplašināšanās. Atsevišķas vārdu nozīmes kļūst neaktuālas, bet citas turpretī paplašinās, aktivizējas vai veidojas no jauna. Tas attiecināms arī uz speciālās leksikas slāni – terminiem. Pārmaiņas notiek abos virzienos: līdz ar jaunām reālijām rodas jauni termini, bet vienlaikus daudzi termini determinoloģizējas un kļūst par vispārlietojamās leksikas daļu.

Terminu semantiski funkcionālā specifika skatāma gan valodniecībā, gan konkrētajā zinātņu nozarē – literatūrzinātnē. Šajā darbā, pirmkārt, sniegts ieskats par nozares terminoloģijas un vispārlietojamās leksikas semantisko nošķirumu un problēmām, kas saistītas ar vārda daudznozīmīgumu un terminu atveidi skaidrojošajās vārdnīcās. Otrkārt, raksturots terminu homonīmijas jautājums tradicionālajā izpratnē un saistībā ar to lietojumu plašākā un šaurākā nozīmē.

2.1. Terminu un vispārlietojamās leksikas semantiskās attiecsmes leksikogrāfiskā apraksta kontekstā

Jautājums par terminoloģijas un vispārlietojamās leksikas semantiskajām attiecsmēm latviešu valodā skatīts dažādu valodnieku darbos. Vairākkārt aktualizēts arī jautājums par terminoloģiskās leksikas atspoguļojumu skaidrojošās vārdnīcās (Zuicena 2008; Šmidebergs 2009). Termini vairs nav leksikas perifērijā, gluži otrādi – terminoloģija ievērojami tuvojusies leksikas centrālajai daļai, vārdu krājuma pamatfondam (Ķeinis 2003).

Parasti filoloģiska tipa skaidrojošajās vārdnīcās (arī svešvārdu vārdnīcās) līdzās vispārlietojamās leksikas vārdiem iekļauta arī kāda daļa no speciālās leksikas. Tie ir populārzinātniskajā literatūrā un periodikā biežāk sastopami termini no zinātņu nozarēm, kas skar tādas cilvēka dzīves sfēras kā medicīna, politika, sabiedriskās zinātnes, arī māksla, mūzika, sports un literatūra. Pazīstamāko terminu iekļāvums vispārlietojamās leksikas skaidrojošajā vārdnīcā nodrošina šo terminu vēl biežāku lietojumu, semantiskās funkcionalitātes paplašināšanos un nereti arī determinoloģizāciju. Terminu saplūsme ar vispārlietojamo leksiku ir raksturīga tendence mūsdienu lingvistikā. Uz to norādījuši vairāki valodnieki (Skujiņa, Ķirīte 2005.; Zuicena 2008). I. Zuicena skaidro, ka parasti filoloģiska tipa skaidrojošajās vārdnīcās iekļauj tos terminus, kas lielākā vai mazākā mērā ir jau determinoloģizējušies (Zuicena 2008, 260). I. Šmidebergs uzsvēris, ka arī skaidrojošo vārdnīcu veidošanā būtu nepieciešama sadarbība ar attiecīgās nozares terminoloģijas speciālistiem, lai neprecīzi un pat nepareizi skaidroti termini nedegradē vārdu nozīmes pareizu izpratni (Šmidebergs 2009, 35).

Jautājums par terminu iekļaušanu skaidrojošā vārdnīcā aktualizēts saistībā ar jaunās *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas* (turpmāk – MLVV) tapšanas procesu (Zuicena 2008; Zuicena 2012^b). Arī tajā iekļauts ievērojams daudzums terminoloģiskās leksikas. Kā norādīts jaunās vārdnīcas anotācijā, „vārdnīcā doti jauni, politiski neitrāli skaidrojumi vairākiem finanšu, ekonomikas, politikas, filozofijas, literatūrzinātnes un mākslas terminiem” (MLVV_e). Šo un vēl citu iemeslu dēļ turpmākajās apakšnodaļās latviešu valodas vārdu nozīmes skaidrojumam galvenokārt izmantota jaunākā vārdnīca – MLVV. Atsaucoties uz I. Zuicenas rakstīto, akcentējami vairāki problēmaspekti šajā jautājumā: 1) kā atlasīt, kuri termini būtu iekļaujami un kuri nebūtu iekļaujami vārdnīcā; 2) kā rīkoties ar norādēm uz šķirkļavārda piederību specifiskai nozarei, ja termins ir lietojams vairākās nozarēs, ja termina skaidrojumā jau ietverta norāde uz attiecīgo nozari; 3) kā rīkoties, ja vārda leksiskā nozīme un termina jēdzieniskā nozīme ir atšķirīgas; 4) kā rīkoties, ja termins ir jaunvārds vai aizguvums, kuram vēl nav tradicionāli nostiprināta vienota pareizrakstība (Zuicena 2008). Turpmākais skatījums uz vispārlietojamās leksikas un terminu atveidi skaidrojošajās vārdnīcās veikts šo problēmaspektu kontekstā.

Kā būtiska problēma ir aplūkojama **literatūrzinātnes terminu atveide un marķējums filoloģiska tipa skaidrojošajās vārdnīcās**. Lielā mērā šis jautājums sasaucas ar termina būtības skaidrojumu. Termins nav kāda no dzīvās valodas atrauta īpaša vienība, bet gan jebkurš vārds, lietots īpašā funkcijā. „Termina kā funkcionālas vienības būtību nosaka šīs vienības lietošanas sfēra (t. i., nozare) un funkcionālā nozīme, kas ir atkarīga no attiecīgās lietošanas sfēras (nozares). Novilkt stingru robežu starp vispārlietojamu vārdu un nozares terminu nav iespējams, jo viens un tas pats vārds daudzos gadījumos reizē ir vispārlietojamās valodas piederums un atsevišķas nozares termins. Pat tad, ja termina funkcijai tiek īpaši darināts jaunvārds, laika gaitā tas ar nozīmes pārnesumu var iekļūt vispārlietojamā leksikā, t. i., determinoloģizēties, tāpat kā vispārlietojamie vārdi terminoloģijas procesā var kļūt par terminiem, iegūstot noteiktu vietu attiecīgās nozares jēdzienu sistēmā ar precīzām attiecīgā jēdziena robežām,” tā termina un vārda attieksmes skaidrotas rakstā „Termins vārdnīcā kā terminzinātnes attīstības un valodas bagātināšanas avots” (Skujiņa, Ķirīte 2005_e).

Pamatojoties uz minētā raksta virsrakstā izteikto apgalvojumu, ka termins jebkurā vārdnīcā ir terminzinātnes attīstības un valodas bagātināšanas avots, veidots ieskats literatūrzinātnes terminu atspoguļojumā latviešu valodas vārdnīcās. Materiāla ieguvei izvēlētas četras filoloģiska tipa skaidrojošās vārdnīcas: *Latviešu literārās valodas vārdnīca* (turpmāk – LLVV) 8 sējumos (LLVV 1972–1996), divi *Latviešu valodas vārdnīcas* (turpmāk – LVV) izdevumi (LVV 1987; LVV 2006) un *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca* (MLVV_e). Par vārda piederību nozares terminoloģijai viensējuma LVV norādes nav dotas. Līdz šim plašākajā latviešu valodas vārdnīcā LLVV atrodama piezīme, ka norāde uz vārda piederību literatūrzinātnes terminoloģijai (resp. *literat.*) lietota tikai tad, ja konstatējamas specifiskas terminoloģiskas iezīmes. Līdzīga norāde atrodama arī jaunajā elektroniski pieejamajā vārdnīcā MLVV, kurā šauri speciāli termini doti ierobežotā skaitā, bet „vairāk doti termini no nozarēm, ar ko cilvēks saskaras ikdienas dzīvē vai kas saistīts ar viņa vaļasprieku, piem., literatūra, māksla, sports, kulinārija, medicīna” (MLVV_e).

Turpmākam salīdzinājumam izveidota nosacīta leksikas vienību kopa – šķirkļa vārdi ar sākumburtu *a* (sk. 13. pielikumu) no jau minētajām četrām vārdnīcām. Norāde

par vārda terminoloģisko funkcionalitāti (resp. *literat.*) LLVV atrodama daudz biežāk nekā MLVV. Iespējams, ka tas pamatojams ar to, ka vārdnīcām ir atšķirīgi atlasas kritēriji, atšķirīgi mērķi, bet šajā pētījumā noskaidroti divi iemesli. Pirmkārt, LLVV iekļauti tādi specifiski literatūrzinātnes termini, kuri jaunajā MLVV vairs nav ietverti, piem., *akrostihs*, *aleksandrietis*, *amfibrahijis*, *anapests* u. c. Šo vārdu vienīgā nozīme LLVV skaidrota kā nozares termina definējums, piem.:

akrostihs – literat. *Dzejolis, kura rindu pirmie burti (lasot no augšas un leju) veido kādu vārdu vai frāzi.*³⁹ [...] (LLVV 1 1972, 148)

aleksandrietis – literat. *Klasiskā dzejas forma, kas sastāv no divrindēm sešpēdu jambā ar cezūru rindas vidū un blakus atskaņām, mijoties vīriskām un sieviskām atskaņām.* [...] (LLVV 1 1972, 157)

amfibrahijis – literat. *Pantmērs, kam ir trīszilbīga pēda, kur vidējā zilbe ir uzsvēta (sillabotoniskajā vārsmošanas sistēmā) vai gara (antikajā vārsmošanas sistēmā).* [...] (LLVV 1 1972, 166)

Atbilde – kāpēc šie vārdi nav iekļauti jaunajā MLVV – meklējama I. Zuicenas komentārā: „Vispārlietojamās leksikas skaidrojošajās vārdnīcās parasti netiek ievietoti šauri specializēti termini.” (Zuicena 2012^b, 237) Otra iezīme, kas rāda specifiskās norādes *literat.* lietojuma samazināšanos, ir saistīta ar vārda nozīmes skaidrojuma vispārinājumu, atteikšanos no konkrēto terminoloģisko iezīmju aprakstīšanas šķirkļī. Kā piemērs līdzās dots viena un tā paša šķirkļa vārda (*apokrīfs* un *atskaņa*) atveidojums abās salīdzināmajās vārdnīcās:

apokrīfs – literat. **1.** *Sens, anonīms, ar bībeles sižetiem saistīts sacerējums, ko neatzīst oficiālā baznīca.* [...] **2.** *reti Neīsts, viltots, apšaubāms raksts, sacerējums.* [...] (LLVV 1 1972, 244)

apokrīfs – *sens, reliģiska satura sacerējums, kas nav iekļauts Bībelē.* (MLVV_e)

atskaņa – **1.** literat. *Skaņu grupa, kas atkārtojas dzejoļa rindu nobeigumos, sākot ar pēdējo uzsvēto patskani. Precīza atskaņa – atskaņa, kas rodas, ja skaņas, sākot ar pēdējo uzsvēto rindas patskani, ir vienādas. Nepilnīga atskaņa – atskaņa, kas rodas, ja līdzskaņi aiz pēdējā uzsvērtā rindas patskaņa nav vienādi. Vīriskās atskaņas – atskaņas ar uzsvaru rindas pēdējā zilbē. Sieviskās atskaņas – atskaņas rindas divās pēdējās zilbēs ar uzsvaru rindas priekšpēdējā zilbē. Daktiliskās atskaņas – atskaņas rindas pēdējās trīs zilbēs ar uzsvaru trešajā zilbē no rindas beigām.* [...] **2.** *dsk. paretī Noskaņojums, arī sekas (pēc kāda notikuma).* [...] (LLVV 1 1972, 436)

atskaņa – **1.** *Skaņu vai skaņu grupu atkārtojums, kas saista divas vai vairākas dzejoļa rindas (parasti to nobeigumā).* [...] **2.** *Iespaidi, arī sekas (pēc kāda notikuma).* [...] (MLVV_e)

Taču šajā aspektā MLVV vērojama arī zināma nekonsekvence, piem., šķirkļos *aliterācija*, *anafora*, *asonanse*, *anakreontisks* ir norāde par vārda terminoloģisko funkciju, bet šķirkļos *akmeisms*, *alegorija*, *apokaliptika*, *apoteoze*, *avangardisms* šādas norādes nav. Kā norāda vārdnīcas autori, gadījumos, kad norāde *literat.* nav minēta, termins vai nu lietojams vairākās nozarēs (to varētu attiecināt uz vārdu *alegorija*), vai arī termina skaidrojumā jau ietverta norāde uz attiecīgo nozari (kā tas redzams šķirkļos *apokaliptika*, *akmeisms*):

³⁹ Šeit un turpmāk izrakstā no vārdnīcas šķirkļa atrodama tikai tā informācija, kas ir būtiski nepieciešama šī darba kontekstā, ir izlaists vārda gramatiskais raksturojums, piemēri un cita informācija. Vārdnīcās izmantotais slīpraksts jeb kursīvs šeit attēlots bez slīpinājuma.

alegorija – mākslinieciskās izteiksmes paņēmiens – kādas parādības nosacīts attēlojums ar citu, līdzīgu parādību; ar šādu paņēmienu veidots (literatūras, mākslas) darbs. [..] (MLVV_{-e})

apokaliptika – reliģiskās literatūras veids, kurā simboliskās ainās tēloti nākotnes notikumi un paredzēts pasaules gals. [..] (MLVV_{-e})

akmeisms – modernisma virziens krievu dzejā 20. gs. sākumā. [..] (MLVV_{-e})

Vadoties pēc šāda principa, atsauce *literat.* nebūtu jāliek arī tādos šķirķļos kā *aliterācija*, *anafora*, *asonanse*, bet tur tā ir:

aliterācija – *literat.* *Stilistisks paņēmiens (daiļdarbā) – vienādu līdzskaņu atkārtotāšanās (strofā, pantā, frāzē u. tml.).* [..] (MLVV_{-e})

asonanse – *literat.* *Stilistisks paņēmiens – vienādu patskaņu atkārtotāšana (pantā, frāzē u. tml.).* [..] (MLVV_{-e})

anafora – *literat.* *Stilistiska figūra – vārda vai vairāku vārdu atkārtojums dzejas rindu sākumā.* [..] (MLVV_{-e})

Pavisam citāda situācija veidojas, ja šķirķļavārds ir daudznozīmīgs un ar literatūrzinātnes terminoloģiju saistāma tikai viena (otrā vai trešā) no tā nozīmēm. Tad skaidrojumā ir obligāti iekļaujama norāde uz nozares terminoloģiju, kā tas darīts šķirķļos *antitēze* (3. nozīme), *apraksts* (2. nozīme):

antitēze – **1.** loģ. *Spriedums, kas ir pretrunā dotajam spriedumam (tēzei).* [..] **2.** filoz. *Hēgeļa dialektikā – otrā pakāpe triādē (tēze, antitēze, sintēze).* [..] **3.** *literat. Pretēju vai kontrastējošu jēdzienu vai tēlu pretnostatījums iespaida pastiprināšanai.* [..] (MLVV_{-e})

apraksts – **1.** *Secīgs attēlojums, izklāsts.* [..] // *Mākslinieciskās izteiksmes paņēmiens (literārā darbā).* [..] **2.** *literat. Prozas žanrs, kam raksturīga dokumentalitāte, konkrētu faktu un personu attēlojums; šī žanra sacerējums.* [..] (MLVV_{-e})

Bet dažkārt arī šādās situācijās MLVV norādes nav, un vārda funkcionālā piederība literatūrzinātnes terminoloģijai jāizsecina no skaidrojuma, piem., šķirķļos *aina* (2. nozīme), *atkāpe* (3. nozīme), *atrisinājums* (2. nozīme):

aina – **1.** *Redzes lokā ietverama (arī iztēlē veidota) apkārtnes daļa; ainava, skats.* [..] **2.** *Dramatiska sacerējuma (lugas) cēliena daļa.* [..] (MLVV_{-e})

atkāpe – **1.** *Teksta atvirzījums no malas (rindkopas sākumā).* [..] **2.** *Novirzīšanās (no normas, kārtības u. tml.).* [..] **3.** *Iespraudums stāstījumā, kas literārā darbā nav tieši saistīts ar sižeta risinājumu.* [..] (MLVV_{-e})

atrisinājums – **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → atrisināt.* [..] **2.** *Iznākums, rezultāts (konfliktam, darbībai) literāra darba kompozīcijā.* [..] (MLVV_{-e})

Dažkārt ar literatūrzinātnes terminoloģiju saistās nevis vārda nozīme, bet tikai kāda atsevišķa nozīmes nianse (skaidrota aiz zīmes //), tad papildinformācija ir absolūti nepieciešama, piem., šķirķlī *apdare*:

apdare – **1.** *Galīgās formas izveidošana.* [..] // *Formas izveidojums (literārā darbā).* [..] **2.** *Harmonizācija (melodijai, tautas dziesmai).* [..] (MLVV_{-e})

Kā jau minēts, viensējuma vārdnīcās (LVV 1987; LVV 2006) norāde uz literatūrzinātnes terminu (*literat.*) nav lietota, jo tajās „šauri speciāli termini” nav iekļauti, izņemot tos gadījumus, kad vārdam „līdzās speciālajai nozīmei nav vēl kāda cita, izplatītāka nozīme” (LVV 2006, 5). Jau aplūkotajā terminu kopā redzams (sk. 13. pielikumu), ka arī viensējumu vārdnīcās atrodami tādi vārdi, kuru vienīgā nozīme ir lietota literatūrzinātnes termina funkcijā, piem., *aliterācija*, *atdzejojums*:

aliterācija – stilistisks paņēmiens (daiļliteratūrā) – vienādu līdzskaņu atkārtotāšanās (strofā, pantā, frāzē u. tml.). [...] (LVV 1987, 40)

atdzejojums – paveikta darbība, rezultāts → atdzejojot; tulkots dzejas darbs. [...] (LVV 2006, 106)

Tādi vārdi nebūtu iekļaujami skaidrojošajās vārdnīcās, bet mūsdienu leksikogrāfijas prakse rāda, ka vārdnīcas nav viendabīgas un dažkārt tajās apvienoti dažādi leksikas slāņi un dažādas leksikas vienības. Ne vienmēr ir skaidri saprotami atlases kritēriji, pēc kuriem skaidrojošajās vārdnīcās ir ievietota informācija par atsevišķiem literatūrzinātnes analītiskajiem terminiem, piem., *absurda dramaturģija* (šķirkļī *absurds*), *kompozicionālā anafora* (šķirkļī *anafora*), *gredzena atskaņas* (šķirkļī *gredzens*), *ideju drāma* (šķirkļī *ideja*), *īsa stāsts* (šķirkļī *īss*), *kalambūriskas atskaņas* (šķirkļī *kalambūrisks*), *daktiliskā klauzula* (šķirkļī *klauzula*), *delartiskā jeb masku komēdija* (šķirkļī *komēdija*), *liriskais varonis* (šķirkļī *lirisks*), *lubu romāns* (šķirkļī *luba*), *meditatīvā lirika* (šķirkļī *meditatīvs*) u. c.:

absurda dramaturģija – virziens 20. gs. 50.–60. gadu dramaturģijā, kurā, atsakoties no tradicionālās dramaturģijas paņēmiem, tika paustas cilvēka eksistences bezjēdzīguma, absurduma idejas. (MLVV-*e*)

kompozicionālā anafora – līdzīgu motīvu atkārtojums noteiktu daiļdarba posmu sākumā. (MLVV-*e*)

Pētījums, kā literatūrzinātnes termini atveidoti un marķēti skaidrojošajās vārdnīcās, rāda vairākas iezīmes: 1) literatūrzinātnes termini (arī vārdkopstermi) ir iekļauti skaidrojošajās vārdnīcās vairāk/biežāk nekā šāda tipa vārdnīcās tas iederētos; 2) norāde uz termina piederību literatūrzinātnei ir būtiska, ja termins ir tikai viena no polisēmiska vārda nozīmēm; 3) daudzos gadījumos vārda leksiskās nozīmes skaidrojumā ietverta informācija par tā attiecinājumu uz daiļliteratūru, kas netiešā veidā norāda uz piederību nozares terminoloģijai; 4) ne vienmēr literatūrzinātnes termins tiek iezīmēts ar speciālo norādi *literat.*; 5) terminoloģiskās leksikas marķējums skaidrojošajās vārdnīcās nav lietots konsekventi.

Turpmāk skatīti **termini leksiskās polisēmijas kontekstā**. Vispārlietojamās leksikas daudznozīmība un termina semantiskais raksturojums jau ieskicēts, aplūkojot terminu atveidi skaidrojošajās vārdnīcās, kur šīs semantiskās atšķirības redzamas viszīmīgāk. Tā nozīme, kas attiecināta uz konkrēto terminu, vispārlietojamās leksikas daudznozīmīga vārda šķirkļī atainota kā atvasinātā nozīme (nevis kā pamatnozīme, kas skaidrota pirmā). Tā visbiežāk ir 2. vai 3. nozīme, piem., *cēliens* un *intriga*:

cēliens – 1. *Laika posms*. [...] 2. *Pabeigta daļa (dramatiskā darbā)*. 3. *Vienreizēja paveikta darbība* → *celt*. [...] (MLVV-*e*)

intriga – 1. *Slepena, viltīga rīcība kāda (parasti ļaunprātīga, pret kādu vērsta) mērķa sasniegšanai*. [...] 2. *Tas, kas tiek turēts slepenībā, noslēpumā*. [...] 3. *Notikumu samezģojums, darbības spraiģa attīstība (daiļdarbā)*. (MLVV-*e*)

Atsevišķos gadījumos uz terminu attiecināma vārda 4., 5. vai pat 6. nozīme, piem., šķirkļī *darbība* un *forma*:

darbība – 1. *Kustība, pāreja no kāda stāvokļa citā*. [...] 2. *Rīcība, pasākumu kopums, lai (ko) izveidotu, radītu, panāktu u. tml.* [...] 3. *Norise, process (dzīvā organismā, tā daļā)*. [...] 4. *jur. Cilvēka gribas izpaudums, rīcība, kam ir tiesiskas sekas*. [...] 5. *literat. Notikumu, norišu kopums, kas veido (daiļdarba) siģetu*. [...] 6. *mat. Veids, kādā (ko) aprēģina, skaitģo*. (MLVV-*e*)

forma – 1. Ārējais veids, apveids (piemēram, priekšmetam). [..] 2. Veidne. [..] 3. filoz. Eksistences veids, satura organizācija, struktūra. [..] 4. Viens no vairākiem (dzīvu organismu) veidiem. Paveids. [..] 5. Uzbūve, iekārtojums, struktūra (kā realizēšanai, izpaušmei). [..] 6. Māksliniecisko līdzekļu kopums (mākslas darba satura izteikšanai). Mākslas darba žanrs, variants. [..] 7. Noteikts paraugs. [..] 8. Instrukcijā, nolikumā noteikts (vienāda šuvuma un krāsas) apģērbs (vienas profesijas vai grupas cilvēkiem). [..] 9. val. Līdzeklis, veids (gramatisko kategoriju izteikšanai). [..] 10. parasti vsk. Stāvoklis, kad var pilnīgi parādīt savas spējas, māku, spēkus. [..] (MLVV_{-e})

Šādos gadījumos vārda polisēmija var stipri apgrūtināt termina semantisko raksturojumu, turklāt dažos gadījumos termina funkcijā tiek lietota vispārlietojamās leksikas, nevis kāda atsevišķa nozīme, bet tikai nozīmes nianse, piem., *dienasgrāmata*:

dienasgrāmata – 1. *Burtnīca, klade u. tml., kur cilvēks ar noteiktu datumu pieraksta savus pārdzīvojumus, atzīmē tās dienas notikumus.* [..] // Daiļdarbs, kas rakstīts šādā formā. 2. *Burtnīca (skolēniem) ar iedaļām katras dienas uzdevumu un atzīmju ierakstīšanai.* (MLVV_{-e})

Skaidrojošajās vārdnīcās atrodami arī tādi speciālās leksikas vārdi, kas ir termini pēc savas būtības, bet to plašais lietojums dažādās nozarēs tos tuvina vispārlietojamās leksikas vārdiem. Piem., vārda *intonācija* leksiskā nozīme saistās ar skaņu, bet šo vārdu kā terminu izmanto valodniecībā, literatūrzinātnē un mūzikā ar niansēs atšķirīgu jēdzienisko nozīmi, kas MLVV skaidrotas šādi:

intonācija – 1. val. *Kādai (parasti garai) zilbei raksturīgais skaņu augstums un spēks.* [..] 2. val. *Valodas skaņu spēka, augstuma, ilguma un tembra maiņas kā ekspresīvo un emocionālo nozīmju izteikšanas līdzeklis.* [..] 3. mūz. *Vismazākā melodijas daļa, kam ir muzikālās izteiksmes nozīme; mūzikas skaņu izpildījums.* [..] 4. literat. *Frāzes jēdzieniskā un emocionālā noskaņa, ko atklāj, piem., vārdkārta, pieturzīmes u. tml.* (MLVV_{-e})

Dažkārt vārds lietots termina funkcijā dažādās nozarēs ar absolūti nesaistītu jēdzienisko nozīmi, piem., *hiperbola*:

hiperbola – 1. *Pārspīlējums kā tēlainis izteiksmes paņēmiens.* [..] 2. *mat. Tādu plaknes punktu ģeometriskā vieta, kuru attālumiem līdz diviem noteiktiem punktiem ir nemainīga starpība.* [..] (MLVV_{-e})

Tādā gadījumā vārdam vispārlietojamās leksikas nozīme nav nosakāma, jo semantiskā funkcionalitāte saistāma vienīgi ar dažādu nozaru terminoloģiju.

Daudz plašāks ir speciālās leksikas slānis, kuru veido termini, izteikti ar vienu un to pašu vārdu vairākās zinātņu nozarēs. Katrā sfērā tie tiek konkretizēti un definēti atšķirīgi, ņemot vērā nozares specifiku. Uz literatūrzinātņi attiecināmi tādi termini kā *dinamika, eksaltācija, fantastika, fantāzija, fikcija, gradācija, improvizācija, katastrofa, klišeja, kompilācija, kontrasts, lokalizējums, nonsenss, paradokss* u. c. Lai šādi termini netiktu mehāniski pārnesti no vienas sfēras uz citu, nepieciešama ļoti stingra jēdzieniskās nozīmes precizēšana un konkretizēšana attiecīgajā terminoloģiskajā sistēmā. Šāda terminu definēšana veicama nozaru terminu vārdnīcās, jo skaidrojošajās vārdnīcās atrodamā informācija ir vispusīga un reizēm arī virspusīga. Salīdzinājumam – vārda *gradācija* skaidrojums MLVV un *Dzejas vārdnīcā*:

gradācija – *pakāpeniska, vienmērīga pāreja no zemākās pakāpes uz augstāko vai otrādi; viena šāda pārejas pakāpe, iedaļa.* [..] (MLVV_{-e})

gradūcija – stilistiska figūra tradicionālajā poētikā, kas apzīmē vai nu pakāpenisku epitetu, metaforu u. c. kāpinājumu (to sauc arī par klimaksu), vai – tieši otrādi – tā visa pakāpenisku samazinājumu (antiklimakss). (Kursīte 2002, 171)

Šāda pati iezīme raksturīga daudziem vispārlietojamās leksikas vārdiem, kas skaidrojošajās vārdnīcās netiek uzrādīti kā termini, un tikai specializētās leksikas kontekstā vārds iegūst nozares termina funkciju, piem., *cikls, glezna, grāmata, ilustrācija, indivīds, izlase, izskaņa, krājums, līdzība, raksturs* u. c.

Meklējot konkrētās nozares terminoloģijas atspoguļojumu filoloģiska tipa skaidrojošajās vārdnīcās, secināts, ka vārda leksiskā nozīme un termina jēdzieniskā nozīme katrā gadījumā prasa ļoti atšķirīgu skaidrojumu un definējumu, kaut arī robeža starp vispārlietojamo leksiku un speciālo leksiku ne vienmēr ir stingri nosakāma, kā to norādījuši leksikoloģijas un terminoloģijas speciālisti.

Atsevišķos gadījumos termina funkcijā tiek lietota kāda vispārlietojamās leksikas vārda pārnestā nozīme, piem., termina *ķēde* jēdzieniskā nozīme (dzejoļa posmu saistījums, kurā nākamais posms sākas ar iepriekšējā posma pēdējās rindas atkārtojumu) ar vārda *ķēde* leksisko nozīmi (atsevišķu posmu virkne) saistāma uz nozīmes pārnese pamata. Literatūrzinātnē ir vairāki termini, kuru pamatā ir vārda nozīmes pārnese, piem., *aina, atbalss, gredzens, ķēde, metrs, pēda, virziens* u. c. Tāpat zināms nozīmes pārnese vērējams arī frazeoloģiski veidotajos terminos, piem., *baltais pants, Ēzopa valoda, makaroniskās vārsmas, melnais humors* u. tml.

Turpinājumā piedāvāta viena šādi veidota termina – *pēda* – plašāka analīze, kurā raksturota **vārda nozīmes maiņa kā viens no terminrades paņēmieniem**. Lai izsekotu konkrētā vārda semantikā vispārlietojamā leksikā un tās maiņai terminā, veikta vārda *pēda* parauganalīze, kurā izmantota pēc iespējas plaša valodnieciskā informācija un vērā ņemama literatūrzinātnes piemēru kopa.

V. Skujiņa pētījumā „Vārda nozīmes maiņa kā terminu darināšanas līdzeklis” aplūko dažādus vārda nozīmes maiņas tipus un uzsver, ka terminu darināšanai, mainot vārda nozīmi, pozitīvs ir tas, ka šādi termini ir īsi, vienkārši, viegli iegaumējami, bet negatīvs ir tas, ka šī maiņa saistīta ar daudznozīmīgumu, kas mazina izteiksmes skaidrību un precizitāti. (Skujiņa 1967, 90) Vārdam *pēda* LLVV ir uzrādītās piecas nozīmes (LLVV 6₁ 1986, 581–583): 1. nozīme – paplatināta kājas apakšējā daļa, atsperīgs atbalsta orgāns; 2. nozīme – iespiedumi, nospiedumi, kādas pazīmes, ko atstājusi šī orgāna apakšējā daļa, arī uzvilktu apavu, zeķu apakšējā daļa, saskaroties ar kādu pamatu; 3. nozīme – apakšējā, parasti paplatinātā, daļa, elements (priekšmetiem); arī pamatne; 4. nozīme – uzsvērto un neuzsvērto zilbju savienojums (sillabotoniskajā vārsmošanas sistēmā) vai garo un īso zilbju savienojums (antīkajā vārsmošanas sistēmā), kas vārsnā atkārtojas un nosaka tās ritmu; 5. nozīme – garuma mērvienība – aptuveni 30,48 centimetri (angļu un vecajā krievu mērvienību sistēmā).

LVV vārdam *pēda* ir skaidrotas sešas nozīmes: 1. nozīme – kājas apakšējā daļa, kājas apakša; 2. nozīme – apakšējā vai pamata daļa (priekšmetam); 3. nozīme – kājas nospiedums uz kādas virsmas, jebkurš nospiedums, jebkura atstāta zīme; 4. nozīme – zīme, pazīme, palieka, kas par ko liecina; 5. nozīme – sena garuma mērvienība (apmēram 30 centimetru); 6. nozīme – vārsmošanas sistēmā uzsvērto un neuzsvērto zilbju (antīkajā versifikācijā – garo un īso zilbju) savienojums (LVV 1987, 604; LVV 2006, 817–818). Tas ir neparasts leksikogrāfisks gadījums, kad viensējuma vārdnīcā

vārda nozīmes (sešas nozīmes) ir aprakstītas detalizētāk nekā astoņsējumu vārdnīcā (piecas nozīmes). MLVV šķirkļi *pēda* attiecīgajā pētījuma posmā vēl nebija pieejams.

LEV skaidrots, ka vārda *pēda* pamatā ir indoeropiešu pirmvalodas forma **pēd-*: **pōd-* ‘kāja’. Notikusi nozīmes maiņa no veseluma uz daļu – ‘kāja’ → ‘kājas apakšdaļa’ → ‘pēda’. Šī nozīmes maiņa parādās vairākās valodās, galvenokārt – slāvu, ‘kāja’ → ‘tas, ko min kājām, klons, zeme’. Šāda nozīme latviešu valodā izteikta ar vārdu citā skaņumijas pakāpē – apvidvārds *pads* ‘klons’. Dažās izloksnēs vārda *pads* nozīme ir ‘zole’. Iespējams, ka tās pašas cilmes apvidvārds ir *pada* ‘zema vieta lauka vidū, ko nevar art’. Vārdnīcā norādīts, ka jau A. Kronvalds vārdu *pēdas* lietojis arī nozīmē ‘sekas’ (LEV 2001, 664–665).

LKV redzams, ka ir bijušas vēl dažas vārda *pēda* nozīmes, kuras mūsdienā latviešu valodā ir zudušas. Bez garuma mērvienības tā ir bijusi arī daudzuma mērvienība, piem., *linu pēda*. Ērģeļu būvē un mūzikā lietots termins *pēda* stabuļu šķirošanai (LKV XVI 1937–1938, 31376–31382).

Visa iepriekš apkopotā informācija, kā arī ziņas par etimoloģiju un ekvivalentiem citās valodās, derivatīvo aktivitāti (sk. 14. pielikumu) rāda, ka vārds *pēda* pieder mantotajai leksikai, tā izcelsme no ide pirmvalodas ir neapstrīdama, tam ir ļoti plaši sazarota nozīmju sistēma. Šie faktori ir veicinājuši vārda terminoloģizēšanu.

Ar vārda *pēda* daudzajām nozīmēm saistās dažādu nozaru termini, kuru pamatā ir atvasinājums vai analītiska leksēma. Dēminatīvs *pēdiņas* ir termins pieturzīmes nosaukšanai, no vārda *pēdas* tas daļēji saglabājis pamazinājuma nozīmi, jo nosaukamais objekts ir neliels, taču termina funkcijā pamazinājuma nozīme vārdam neitralizējas un pamazinājuma forma tiek izmantota galvenokārt kā jēdzienu diferencētāja (Skujiņa 2002, 85). Vides zinībās ir pazīstami vārdu savienojumi *ekoloģiskā pēda*, *klimata pēda*, *oglekļa pēda*, kas ir termini ar simbolisku un metaforisku nozīmi, piem.:

Ekoloģiskās pēdas nospiedums ir ilgtspējīga dzīvesveida mērvienība; tas parāda, cik liela zemes platība ir nepieciešama, lai apmierinātu mūsu vajadzības. (www.zb-zeme.lv)

Aprēķināta Latvijas iedzīvotāju klimata pēda. (www.tvnet.lv)

Pasaules Dabas fonds publisko pētījumu par t. s. Latvijas oglekļa pēdas nospiedumu – rādītāju, kas līdz ar klimata izmaiņām kļūst arvien aktuālāks visā pasaulē. (www.tvnet.lv)

Kā norādījusi Benita Laumane: „Katras valodas vārdu krājums papildinās ne tikai vārddarināšanas ceļā un ar aizguvumiem, bet arī vārdiem iegūstot jaunas nozīmes. Viennozīmīgu jeb monosēmisku vārdu valodā ir maz, samērā daudz ir vārdu ar vairākām nozīmēm.” (Laumane 2011, 7) Autore to teikusi monogrāfijas „Kāja un mārķāja: vārda lietojuma lauks” ievadā, bet to var attiecināt arī uz šo pētījuma daļu.

Literatūrzinātnes termina *pēda* veidojumā nozīmes pārnesums noticis no senās garuma mērvienības uz laika mērvienību. *Pēda* apzīmē dzejas zilbju apvienojumu konkrētā laikposmā, kas izteikts ritmā. Metriskā *pēda* angļu valodā tiek saukta – *foot*; krievu valodā – *смона*; vācu valodā – *verstuß* (AkadTerm_e); lietuviešu valodā – *pēda* (Letonika_e).

Interesanti, ka K. Hūgenbergers, kurš pirmais latviešu valodā apraksta pantmērus – jambu, trohaju, daktilu, spondeju – tos sauc nevis par *pēdām*, bet gan par *kājām* un *kājiņām* (Hūgenbergers 1856^b). Autors izvēlējies vārdam *Fuß* kā ekvivalentu latviešu valodā lietot vārdu *kāja* ar nozīmi ‘pēda, pantmērs’: *jambusokāja*, *trokajsokāja*, *daktilusokāja*, *spondejusokāja* (par to sk. 1. daļas 2. nodaļā). Jau minēta

K. Karuļa norāde, ka vārda *pēda* pamatā ir ide. **pēd-*: **pōd-* ‘kāja’. Tātad nozīmes maiņa ir secīga: ‘kāja’ → ‘kājas apakšdaļa’ → ‘pēda’. Šī maiņa parādās vairākās valodās, piem., senskandināvu – *fōtr*, senaugšvācu – *fuoz*, vācu – *Fuss*, anglosakšu – *fōt*, angļu – *foot* ‘kāja’ u. c. (LEV 2001, 664). Iespējams, ka tieši vārda nozīmes maiņa izskaidro K. Hūgenbergera izvēli latviešu valodā pantmēra apzīmēšanai lietot vārdu *kāja*, *kājiņa*, bet ir iespējams arī skaidrojums par autora nepietiekamajām latviešu valodas zināšanām, izvēloties piemērotāko ekvivalentu. Ar vārdu *kāja* (arī *kājiņa*) veidots gan vārdkoptermins – *persīša kājiņas*, gan salikteņtermins – *četrūkājas persītis*, gan defiskoptermins ar biedruzīmi – *jambusokāja*. Tas liecina par šī vārda aktīvu izmantošanu K. Hūgenbergera lietotajā/veidotajā terminoloģijā, turklāt termins *kāja* pantmēra nosaukšanai ir sastopams arī vēl citu autoru darbos, piem.:

Bez daktiliem un spondejiem dzejnieki izlietā savu dzejolu ritumos daždažādas kājas, īpaši trohejus un jambus [..]. (Laube 1885, 271)

Senākais avots, kurā ir izdevies atrast literatūrzinātnes termina *pēda* lietojumu, ir M. Kaudzītes raksts „Dzejas nodaļa mūsu laikrakstos 1873. gadā” laikrakstā *Baltijas Vēstnesis* 1874. gadā:

Trešais pants šim dzejolam ir prozaiski sakraustīts un pirmais paņēmiens par vienu metruma pēdu garāks nekā citi. (Kaudzīte 1874, 39)

E. Dinsbergs grāmatā „Metrika” (Dinsbergs 1890) iekļāvis veselu nodaļu ar virsrakstu *Peršu pēdasmēri (metrika)*. Lai gan viņa darbā ir diezgan daudz nekonsekvences gan teorijas jautājumos, gan terminoloģijas lietojumā (par to sk. 1. daļas 2. nodaļā), tomēr termina *pēda* lietojums ir pietiekami biežs, lai varētu izdarīt dažus secinājumus. E. Dinsbergs lieto salikteņus *pēdasmērs* (arī *pēdasmērums*), *puspēda* un vārdkopterminus, kurā vārds *pēda* ir atkarīgajā komponentā, piem.:

[..] *heksametra pēdasmērus var pamainīt [..].* (Dinsbergs 1890, 29)

Tikvien kad no vecām valodām pārceļ kādas dzeijas savās valodās, tad patur to vecu pēdasmērumsu jeb ritumu. (Dinsbergs 1890, 37)

Tam nav vis vairs 6 pilnīgas pēdas, bet treša pēda ir pus un tāpat arī sestaja ir puspēda un tādēļ tam ir tikai 5 pēdas. (Dinsbergs 1890, 33)

Dažādu vecu tautu peršu pēdas metri. (Dinsbergs 1890, 19)

Cenšoties veidot latviskos ekvivalentus svešvārdiem, E. Dinsbergs nevirās arī no salikteņiem ar diviem un trim komponentiem:

Šo sauc „heksametru” jeb sešpēdumēru; tāpēc ka tajā vienā pašā rindē seši tādi pēdasmēri [..]. (Dinsbergs 1890, 26)

Termina *pēda*, iespējams, pirmo definējumu latviešu valodā devis A. Bračs grāmatā „Rakstniecības teorija” (Bračs 1906):

To valodas daļu, pēc kuras atkārtojas iepriekšējā balsienu kārtība, sauc par pēdu. (Bračs 1906, 31)

A. Bračs lieto arī ģenitīveņus: *vienpēdu dzeja*, *divpēdu dzeja*, *trīspēdu dzeja*, *četrpēdu dzeja*, *piecpēdu dzeja*, *sešpēdu dzeja*.

K. Dziļleja lieto jaunu salikteni *pantpēda* un, iespējams, pirmais lieto aizguvumu *dipodija* ar nozīmi ‘divpēda’, piem.:

Brīvs ritms saistītā valodā iestājas tad, kad neatkārtojas vairs viena vien pantpēda vaj arī tās nemainās noteiktā kārtībā, bet kad dažas pantpēdas mainās gluži nejauši. (Dziļleja 1920, 124)

Latvju daiņu pantmēram ir zināma īpatnība: trochajiskās dziesmās nav jāskaita pēdas pa vienai, bet pa divām kopā. Tādu kārtību nosauc par dipodijas likumu. (Dziļleja 1920, 106)

Vēlākos gados K. Dziļleja (arī A. Bērzkalne u. c.) gan priekšroku dod termina *dipodija* latviskajam ekvivalentam *divpēda*, resp., *divpēdu likums*, *pilna divpēda*, *nepilna divpēda*, un terminu klāsts tiek papildināts ar jauniem vārdu savienojumiem – *vesela pēda*, *pēdas daļa*, *nocirsta pēda*, *krītoša pēda*, *ceļoša pēda*:

Pilna divpēda šādā labi uzrakstītā vai uzglabātā dziesmā var beigties tikai ar īsu patskani [...]. (Bērzkalne 1937, 12)

[...] trochajs un daktilis ir krītošas pēdas: pēdas beigās balsis nokrīt, kāpēc tām ir maiga, dažreiz sēra noskaņa. (Dziļleja 1921^a, 45)

Jambs un anapests ir ceļošās pēdas. Viņas izrunājot, balsis paceļas pēdas beigās, un tas piešķir viņām straujumu. (Dziļleja 1921^a, 45)

K. Dziļleja, rakstīdams poētikas grāmatas skolēniem 20. gadsimta pirmajā pusē, arvien no jauna precizē definīcijas, arī jēdzienam *pēdas*:

Pie viena gara balsiena saistas viens vaj vairāki īsi balsieni; tādus garo un īso balsienu savienojumus nosauc par pēdām. (Dziļleja 1921^a, 43)

Nostiprinās vārdu savienojumu lietojums – *divbalsienu pēda*, *trīs balsienu pēda* (Dziļleja 1921^a; Kārklīšs 1932), kas 20. gadsimta otrajā pusē tiek aizstāts ar *divzilbju pēda*, *trīszilbju pēda*.

Literatūrzinātnes terminu vārdnīcā (ĪLTV 1957, 184) termina *pēda* skaidrojums nošķir zilbju savienojumu sillabotoniskajā vārsmojumā (uzsvērtās un neuzsvērtās) un antīkajā vārsmojumā (garās un īsās) zilbes. Līdzīga definīcija dota J. Kursītes *Dzejas vārdnīcā*: „Pēda – dažādas kvalitātes zilbju (īsu – garu), (neuzsvērtu – uzsvērtu) savienojums pēc noteiktiem likumiem.” (Kursīte 2002, 302) Jāpiebilst, ka šajā definīcijā akcentēta vienīgi zilbju kvalitāte, bet nav pieminēta zilbju kvantitāte, kas ir būtiska īso un garo zilbju attieksmēs. Redzams, ka terminu skaidrojumā (definējumā) nav stingras viennozīmības, bet tas vairs nav saistīts ar vārda daudznozīmīgumu, bet gan ar nepieciešamību precizēt terminoloģiju.

Mūsdienu literatūrzinātnes tekstos termins *pēda* tiek lietots gan kā vienvārda termins, gan saliktenī termins, gan arī vārdkopterminā un ģenitīvenī, bet *divpēda* parasti tiek aizstāta ar aizguvumu *dipodija*, piem.:

Mainīgu emocionālo noskaņu atveidošanai dzejoļa ietvaros pēdas un pantmērus var dažādot. (Grāpis 2001, 55)

Jamba pēdai, kuru skaits rindā abos dzejoļos ir vienāds, atšķirību „piešpricē” klauzulas, to izkārtojums [...]. (Kubuliņa 2010, 7)

Plaši pazīstama bija sešpēdu daktila vārsmā – heksamets. (Valeinis 1978, 123)

Deviņas desmitdaļas tautasdziesmu sacerētas trohaja pantmērā. Katra trohajiska rinda dalās divās daļās – divās dipodijās. Dipodija sastāv no divām pēdām. (Valeinis 2007, 131)

Kad daudznozīmīgs vārds no vispārlietojamās leksikas iegūst termina funkciju, tad svarīgi noskaidrot vairākus aspektus – kura no vārda nozīmēm saistīta ar termina jēdzienisko nozīmi, kā noticis nozīmes pārnesums, kādi termina ekvivalenti atbilst citās valodās, kā veidojas termina definējums, kādas ir tā lietošanas tradīcijas u. tml.

Tikko veiktā termina *pēda* parauganalīze ir mēģinājums rast atbildes uz šiem jautājumiem.

Turpinot raksturot terminu un vispārlietojamās leksikas semantiskās attieksmes, aktuāls ir arī jautājums par **literatūrzinātnes terminu determinoloģizēšanos**. Terminu determinoloģizēšanās ir vērā ņemama parādība, kas atklājas filoloģiska tipa skaidrojošajās vārdnīcās. Šķirkļu analīzē pamanāmi vairāki desmiti vārdu, kuru terminoloģiskā semantika attiecināta arī uz vispārlietojamo leksiku, saglabājot kādas konkrētas semantiskās nianšes vai atklājot pārnesto nozīmi, piem., *drāma, epopeja, leģenda, mistērija, romāns, stāsts* u. c.

Nosacīti pirmajā grupā var aplūkot vispārlietojamās leksikas vārdus, kuros saglabāta un akcentēta kāda atsevišķa sēma no atbilstošā termina. Viens no biežāk lietotajiem piemēriem ir vārds *drāma* un tam derivatīvi radnieciskie vārdi *dramatisks, dramatisms, dramatisēt*. Kā zināms, termins *drāma* (šaurākajā nozīmē) tiek attiecināts uz lugu, kurā atspoguļoti un tiek risināti nopietni konflikti un sarežģītas situācijas, savukārt *dramatisēt* nozīmē kādu sižetu vai literāru tekstu pārstrādāt, izveidojot lugu jeb dramatisējumu. MLVV liecina, ka līdzās terminam *drāma* (plašākajā un šaurākajā nozīmē) šis vārds nozīmē arī „dzīves situāciju, kas saistīta ar spēcīgiem pārdzīvojumiem”:

drāma – 1. Viens no daiļliteratūras veidiem (blakus epikai un lirikai), kam raksturīgi daiļdarbi personu sarunu vai monologu formā bez autora stāstījuma. Vispārīgie drāmas principi. Izteiksmes līdzekļi drāmā.⁴⁰ 2. Luga, kurā attēlots sarežģīts, nopietns konflikts, sasprindzināta cīņa; skatuves mākslas veids, kurā izmanto šāda veida darbus. Sarakstīt, iestudēt drāmu. Drāmas aktieris. Drāmas teātris. 3. Dzīves situācija, kas saistīta ar spēcīgiem pārdzīvojumiem. Smaga drāma. Ģimenes drāma. Cilvēka vecumdienu drāma. Cilme no grieķu drama ‘darbība’. (MLVV.-e)

Saprotams, ka determinoloģizējoties vārdā zudusi darbības, darbošanās sēma, bet saglabājusies un izcelta konflikta un sarežģītības sēma. Vēl izteiktāk tā dominē īpašības vārda (*dramatisks*), lietvārda (*dramatisms*) un apstākļa vārda (*dramatiski*) modifikācijā, kas vispārlietojamā leksikā saistās ar sasprindzinājumu, ar spēcīgiem pārdzīvojumiem, ar asu rīcību – *dramatiska situācija, dramatiski notikumi, dramatiski pārdzīvojumi, piedzīvots īsts dramatisms, dramatiski risināta problēma* u. tml. Savukārt darbības vārdā *dramatisēt* attīstīta sēma par dramatisma piešķiršanu, par situācijas saasināšanu un pārspīlēšanu – *dramatisēt notikušo, tendence visu dramatisēt* u. tml. LLVV vārdam *dramatisēt* attiecīgās nozīmes skaidrojuma nav, MLVV ir norādīts, ka šāds lietojums raksturīgs tikai sarunvalodai. LVV 1987. gada izdevumā šāda nozīmes skaidrojuma nav (LVV 1987, 193), bet 2006. gada izdevumā vārdam *dramatisēt* kā otrā nozīme uzrādīta „pārspīlēt (grūtu situāciju, nepatīkamu notikumu)” (LVV 2006, 255). Šāds leksikogrāfiskās situācijas raksturojums rāda pārmaiņas vārda semantikā, kas turpina attīstīties. Bezgaldaudzie praktiskā lietojuma piemēri liecina, ka šim vārdam latviešu valodā determinoloģizācijas rezultātā ir izveidojusies (atvasināta) vēl viena patstāvīga nozīme ‘pārspīlēt grūtu situāciju, rādīt notikumu nepatīkamāku nekā tas patiesībā ir’. Vārds ar šādu leksisko nozīmi funkcionē ne tikai sarunvalodā, bet arī publicistiskajā un lietišķajā stilā, piem.:

Kā lai cīnos pret tieksmi visu dramatisēt un sabojāt? (www.delfi.lv)

⁴⁰ Šeit šķirkļa citējumā saglabāti vārdnīcā dotie piemēri.

Situāciju ar iespējamajām ekonomikas sankcijām pret Baltkrieviju nevajag dramatizēt [..]. (financenet.tvnet.lv)

Britu raidkorporācija BBC, ar pelēcīgiem Cēsu kadriem vēstot par drūmo situāciju Latvijā, apzināti izvēlējusies pilsētas skatus, lai situāciju dramatizētu [..]. (www.tvnet.lv)
Starptautiskās reitingu aģentūras „Standard and Poor’s” lēmumu Francijas kredītreitingu „AAA” pazemināt par vienu iedaļu līdz „AA+” nevajadzētu nedz dramatizēt, nedz arī minimizēt, preses konferencē norādīja Fijons. (www.apollo.lv)

Līdzīgas pārmaiņas mūsdienu valodā notiek ar termina *epika* īpašības vārda modifikāciju *episks*, kura lietojuma popularitāre ir kļuvusi ļoti pamanāma. Termina nozīmē vārds *episks* skaidrots kā tāds, kas saistīts ar epiku, tai raksturīgs vai tāds, kam ir vēstījuma raksturs. Uz to norāda arī vārda cilme – grieķu *epikos* ‘vēstījošs’. Šādā nozīmē ir uztverama vārda lietojuma nozīme tādos vārdu savienojumos kā *episks vēstījums*, *episks stāsts*, *episka filma*, *episks attēls* u. tml. Arī termina *episkais teātris* pamatā ir vēstījuma sēma (pretstatā darbības sēmai):

„Trīsgrašu opera” ir viena no populārākajām B. Brehta lugām. Turklāt to varētu raksturot kā episkā teātra aizsākumu. Kas ir episkais teātris? Episkā teātrī izrādes varonis ir cilvēks, kas pārveidojas un pārveido, kura saprāts dominē par jūtām. Skatītājs šādā izrādē netiek „iesaistīts” lugas darbībā, bet kļūst par vērotāju un analizētāju. Suģestijas vietā dominē argumentācija. Episko teātri B. Brehts radīja pagājušā gadsimta 30-tajos gados kā novatorisku „jaunā” teātra formu, kā revolucionāru alternatīvu dramatiskā teātra žanram. (www.delfi.lv)

Bet valodā eksistē arī vārdu savienojumi, kuros vārda *episks* saistību ar vēstījumu ir grūti vai pat neiespējami noteikt, piem., *episks karš*, *episka spēle*, *episks gads*, *episks jautājums*, *episka mūzika*, *episka personība* u. tml. Acīmredzot šeit saskatāmas determinoloģizācijas iezīmes, par kurām skaidrojošajās vārdnīcās informācija vēl nav atrodamā. Jaušama vārda *episks* nozīme, kas saistās ar izcilību, noslēpumainību, teiksmainību. Iespējams, ka minētajos gadījumos vārda lietošana sabalsojas ar 1999. gada svešvārdu vārdnīcā minēto šī vārda pārnesto nozīmi ‘majestātiski mierīgs, plašs’ (SvV 1999, 202). Bet vārda izvēlē ir iespējama arī ietekmēšanās no angļu valodas vārda *epic*, kur tas kā lietvārds attiecināts uz eposu un līdz ar to ietver vēsturiskā nozīmīguma, izcilības, varonības un teiksmainības sēmu. Un varbūt pastāv kāda saistība arī ar vārdu *epohāls* (vācu, angļu *epochal* < gr. *epochē* ‘apstāšanās’), kam viena no nozīmēm ir ‘ļoti nozīmīgs’ (SvV 1999, 203):

23. novembrī uz Latvijas ekrāniem iznāk „Matriks” triloģijas veidotāju, Lanas un Endija Vačovsku un filmas „Parfīms” autora Toma Tikvera kopdarbs – episks fantastikas piedzīvojumu stāsts „Mākoņu atlants”. (www.delfi.lv)

Uz ekrāniem episka pasaka „Persijas princis: laika smiltis”. (www.apollo.lv)

Nereti vārdu *episks* lieto ar ironisku konotāciju vai pārnestā nozīmē ‘bēdīgi slavens, daudz aprunāts’, piem., *episkais kaķis* (spoki.tvnet.lv), *episkais kautiņš* (izklaide.kasjauns.lv), *episkais špagats* (www.la.lv) u. tml. No visa iepriekš teiktā secināms, ka šī vārda determinoloģizācijas rezultātā veidojušās jaunās nozīmes būtu nepieciešams atspoguļot leksikogrāfijā.

Ar literatūrzinātnes terminu īpašības vārda modifikāciju ir saistāmi vēl daži determinoloģizācijas gadījumi, piem., *lēģenda* resp. *lēģendārs*, *lirika* resp. *lirisks* u. c. Vārdā *lēģendārs* no sākotnējās termina jēdzieniskās nozīmes saglabājusies sēma ‘fantastisks, neparasts’. Vispārlietojamā leksikā izveidojušās vairākas atvasinātas

leksiskās nozīmes: 1) ļoti slavens, izcils (piem., *leģendārs mūziķis, leģendārs karavadonis*); 2) bieži pieminēts, daudzmināts, plaši pazīstams, populārs (piem., *leģendāri notikumi, leģendārs aktieris*); 3) tāds, par ko stāsta izdomātus, nepatiesus stāstus (piem., *leģendārs noziedznieks, leģendāra pilsēta*); 4) izdomāts, īstenībā neesošs (piem., *leģendārs tēls, leģendārs nostāsts*). Dažādā secībā šīs nozīmes (visas vai dažas no tām) uzrādītas dažādās latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās un svešvārdu vārdnīcās, tas liecina, ka šīs nozīmes ir jau valodā nostiprinājušās, un tikai viena no vārda *leģendārs* nozīmēm (pēdējā no nākamajiem četriem piemēriem) saistāma ar terminu *leģenda* ‘teiksmains, fantastisks nostāsts par patiesām vai izdomātām personām vai notikumiem; literārs sacerējums ar šādu raksturu’:

[..] *mūžībā aizgājis leģendārais amerikāņu autosportists Diks Trikls, kurš savā karjerā aizvadījis vairāk kā 2200 sacīkstes.* (www.nra.lv)

Leģendārais kuģis „Titanic” noslīcis nevis tāpēc, ka, kā pieņemts uzskatīt, tas peldēja pārāk ātri vai apkalpe nepaspēja pamanīt aisbergu, bet gan rupjas stūrmaņa kļūdas dēļ. (www.delfi.lv)

Pēc dažādām tradīcijām medības vada kāds vēsturisks vai leģendārs tēls [..]. (lv.wikipedia.org)

Sigurds ir leģendārs varonis skandināvu mitoloģijā, Volsungas sāgas centrālais tēls. (lv.wikipedia.org)

Atšķirīgas semantiskās pārmaiņas notikušas vārdā *lirisks*, kas ar terminu *lirika* saglabājis jēdzieniskās nozīmes saistību ‘tāds, kas raksturīgs lirikai, attiecas uz liriku’, piem., *liriskais varonis, liriskais tēls, liriskā intonācija, liriskā poētika* u. tml., taču paralēli vārdam *lirisks* līdzīgos vārdkopterminos tiek lietots arī vārda *lirika* ģenitīva forma (*lirikas tēls, lirikas intonācija* u. tml.), piem.:

Liriskais „Es” (liriskais varonis) izprotams kā vispārināta persona, kas dzejnieka teikto jūt kā savu pārdzīvojumu, pārlicību, koncepciju. (Skalberga L10 1999, 90)

[..] *par Rokpeļņa lirikas „es” tēlu un tā vietu viņa dzejā.* (Čaklā 2013, 83)

Vārds *lirisks* galvenokārt tiek lietots ar atvasinātajām nozīmēm (kā norādīts LLVV un MLVV), kas izsaka saistību ar sirsnīgu, maigu emocionālu pārdzīvojumu atspoguļojumu daiļdarbā (arī skaņdarbā un citā mākslas darbā), piem., *liriska atvirze, liriskais tēlojums, liriska balāde, liriska dziesma, liriska ainava*:

20. gadsimtā liriskais tēlojuma veids ieplūdis epikā un drāmā, tāpēc radušās tādas žanra formas kā liriskais romāns, liriskā drāma, liriskā komēdija [..]. (Rune u. c. L9 2002, 248)

Liriskajā poēmā maz hronoloģisku notikumu, sižetu virza autora asociāciju, liriska apcere un noskaņa. (Grāpis 2001, 138)

Turklāt vārdam *lirisks* ir vēl cita nozīme ‘sirsnīgs, maigs, arī jūtīgs (par cilvēku, tā psihes īpašībām, psihiskajām norisēm)’, piem.:

„Minhauzena precību” galvenajā varonī liriskā stīga jaušama visu laiku. (www.la.lv)

Kopā ar [„Čikāgas piecīšu”] lirisko balsi Loriju Vudu sagatavota mīlestības dziesmu programma „Mīlestība nekad nebeigsies” [..]. (www.la.lv)

Mūsdienu valodā iepriekš minētā termina semantika ir pilnībā saplūduši ar vispārlietojamās leksikas attiecīgā vārda semantiku, zaudējot ne tikai sākotnējo jēdzienisko nozīmi ‘saistīts ar liriku’, bet arī semantisko attiecinājumu uz cilvēka „psihes īpašībām” un „psihiskajām norisēm” (MLVV_e), piem., *liriski tērpi, smaržu liriskais aromāts* u. c.:

[..] *liriskais aromāts* [..] izsmalcinātām sievietēm. (www.salidzini.lv)

Romantiskā stila tērpi ir liriski, sapņaini, rotaļīgi [..]. (www.gudrinieks.lv)

[..] kolekcijās dominē smalki materiāli un *liriskas ziedu apdrukas* [..]. (www.kasjauns.lv)

Otra iezīmīga terminu grupa, kas saistāma ar determinoloģizāciju, ir tāda, kur termina saplūsme vai pāreja vispārlietojamā leksikā galvenokārt saistāma ar tā lietojumu pārnēstā nozīmē, piem., *epopeja* ‘reālu daudzu notikumu virkne, kas veido vienu kopumu’ (piem., *darba meklējumu epopeja*); *farss* ‘ākstīgs izlēciens, rupjš joks, absurda vai nenopietna rīcība, situācija’ (piem., *tiesas sēde bija farss*); *idille* ‘mierīga, saskanīga, bezrūpīga, laimīga dzīve’ (piem., *mūsdienu ģimenes idille*); *konteksts* ‘apstākļu, notikumu, faktu kopums, kas nepieciešams, lai varētu saskatīt vai saprast citu apstākli, notikumu, faktu’ (piem., *politiskais un ekonomiskais konteksts*); *mistērija* ‘tas, kas nav izzināms, saprotams, neatšķetināms noslēpums’ (piem., *mistērija ap vēstures notikumiem*); *mīts* ‘izdomājums, nepatiesa apgalvojums vai pieņēmums’ (piem., *dzīvot mītos vai realitātē*); *parodija* ‘tāds objekts vai parādība, kam ir tikai ārēja, attāla arī izkropļota līdzība ar attiecīgā objekta vai parādības patieso būtību’ (piem., *suņa parodija*); *pasaka* ‘izdomājums, blēņas, nepatiesība’ (piem., *nestāsti man pasakas, saki taisnību*); *poēzija* ‘daiļums, skaistums, burvība’ (piem., *dabas poēzija*); *romāns*, arī *romāniņš* ‘intīmas attiecības, mīlas sakars’ (piem., *viņiem bija romāniņš*); *sāga* ‘kāda nozīmīga, svarīga, bet grūta procesa atspoguļojums’ (piem., *tievēšanas sāga*); *scenārijs* ‘kāda notikuma iespējama vai reālais risinājums’ (piem., *iespējamais vēlēšanu scenārijs*); *tips*, arī *tipiņš* ‘cilvēks, kam piemīt kādas spilgtas izteikti negatīvas īpašības’ (piem., *nepatīkams un nīgrs tips*); *tragēdija* ‘liela nelaime, briesmīgs notikums, kas rada dziļas ciešanas’ (piem., *kārtējā tragēdija uz ceļa*) u. c. Tikai atsevišķos gadījumos šīs nozīmes fiksētas arī skaidrojošajās vārdnīcās, dažkārt ar norādi par pārnēsto nozīmi, dažkārt – par ierobežotu stilistisko funkcionalitāti (piem., *nievājošs vai sarunvalodas stils*). Bet lielākoties šīs nozīmes vēl nav leksikogrāfiski aprakstītas, tikai sastopamas dzīvajā sarunvalodā, arī neformālajā saziņā un nereti arī preses un citu plašsaziņas līdzekļu valodā.

Dažreiz termini, saplūstot ar vispārlietojamo leksiku, saskatāmi arī frazeoloģismiem līdzīgos izteikumos, piem., *spēlēt komēdiju* ‘izlikties, būt nepatiesam, liekuļot’; *taisīt drāmu* ‘pārspīlēt, pietēlot nopietnību’; *likteņa ironija* ‘apstākļu, notikumu sagādīšanās, kas ir krasi pretēja gribētajam, cerētajam’; *karātavu humors* ‘jokošana par traģisko’; *ārpus katras kritikas* ‘neatbilstošs nekādām normām, prasībām, nekam nederīgs’ u. tml.

Domājams, ka lasīšana un literatūra, kas ir arī populāra izklaides sfēra, veicinājusi literatūras (resp. literatūrzinātnes) terminu atpazīstamību sabiedrībā, biežu to lietošanu populārzinātniskajā un preses valodā. Tas savukārt atspoguļojas leksikogrāfiskajā materiālā, atklājot gan terminu un vispārlietojamās leksikas semantiskās attiecības, gan determinoloģizācijas procesu.

2. 2. Terminu homonīmijas raksturojums

Terminu homonīmijas jautājumi aplūkojami divos aspektos: tradicionālā homonīmija, kas atspoguļota leksikogrāfijā, un nozares terminoloģiskā homonīmija, kad terminam ir skaidrojums šaurākā un plašākā nozīmē.

Tradicionālajā homonīmijā parasti uzsver, ka homonīmi ir vienādi vārdi ar dažādām savstarpēji nesaistītām nozīmēm. Literatūrzinātnes terminoloģijā tādu vārdu

nav daudz, tāpēc zīmīgākos no tiem var aplūkot katru atsevišķi. Zināmākie piemēri ir *dīvāns*, *gazele*, *grifs*, *tropi*, *mīkla*, kur tikai viens no homonīmu pāra ir nozares termins. Pieņemts uzskatīt, ka homonīmija veidojas, ienākot valodā aizguvumiem, taču vārds *mīkla* ir pašcilmes vārds, kurā homonīmija veidojusies, sakrītot atvasinājumiem no diviem dažādiem darbības vārdiem – *mīcīt* un *minēt*. A. Laua par šo homonīmiju raksta tā: „Pirmajam vārdam ir tā pati sakne, kas verbā *mīcīt*, kur *c* radies skaņu mijas rezultātā no *k*, kas piedēkļa *-l-* priekšā palicis nepārveidots. Otrs vārds ir atvasināts ar piedēkli *-kl-* no verba *minēt*, in tautosillabiskā pozīcijā pārvērties par *ī*.” (Laua 1981, 56) Parasti leksikogrāfijā kā pirmais no homonīmiem tiek minēts *mīkla*¹ ‘mīksta vai pašķidra masa no miltiem, ko izmanto maizes vai konditorejas izstrādājumu izgatavošanai’ un otrajā homonīmā skaidrota folkloras termina jēdzieniskā nozīme *mīkla*² ‘alegorisks, īsi formulēts uzdevums ar jautājumu un tā atrisinājums, atbilde’ (MLVV_e). Tātad šāda homonīmija ir skaidrojama ar vārda etimoloģiju.

Savukārt aizguvumos *dīvāns*, *grifs* un *gazele* homonīmija meklējama cilmes valodā. Vārda *dīvāns* pamatā ir persiešu valodas vārds *dīvān*, kurš, acīmredzot ir polisēmisks vārds, jo latviešu valodas vārdnīcās ir atrodami dažādi šī vārda skaidrojumi: ‘ar paklāju segta paaugstināta grīda’, ‘tiesa, sols’, ‘antoloģija, saraksts’, ‘raksts, grāmata’. Skatot vienkopus šo informāciju, nav grūti izprast homonīmiju latviešu valodā – *dīvāns*¹ ‘mīksta mēbele sēdēšanai vai gulēšanai (parasti ar atzveltni, roku balstiem)’; *dīvāns*² ‘dzejoļu krājums (Tuvo un Vidējo Austrumu literatūrā), kurā dzejoļi sakārtoti noteiktā secībā, ievērojot vai nu lirikas žanru, vai atskaņotos vārdus’ (MLVV_e). Protams, terminogrāfiskajos avotos termina skaidrojums ir plašāks un precīzāks: „Austrumos parasts viena vai vairāku autoru dzejoļu krājuma nosaukums, kurā dzejoļi pēc viduslaiku likumiem izkārtoti šādā kārtībā: pēc to dzejas formas (kasidas, gazeles, rubaji) vai atskaņojamo vārdu alfabēta kārtībā, ja tas – kā parasti senajā austrumtautu dzejā – ir vienādu atskaņu dzejoļu krājums.” (MLTV 1965, 72); „Viena vai vairāku autoru lirikas krājums (antoloģija) arābu, persiešu u. c. austrumtautu klasiskajā dzejā.” (Kursīte 2002, 103).

Vārdam *grifs* latviešu valodā homonīmiju veido nevis divas nozīmes (kā parasts homonīmu gadījumā), bet gan četras: *grifs*¹ ‘liels piekūnveidīgo kārtas maitas putns’; *grifs*² ‘mītisks dzīvnieks – spārnots lauva ar ērgļa galvu’; *grifs*³ ‘pirkstu laipa (stīgu instrumentiem) – plāksne, pie kuras spēlējot piespiež stīgas’; *grifs*⁴ ‘īpašs uzraksts uz dokumentiem un grāmatām’ (MLVV_e). Ceturtā nozīme ir tā, kas attiecināma uz literatūrzinātnes terminoloģiju, tā cilme saistīta ar franču valodas vārdu *griffe* ‘nags’. Pirmā un otrā nozīme atvasināta no latīņu *gryphus*, bet trešās nozīmes pamatā ir vācu valodas vārds *Griff* ‘rokturis’. Latviešu valodā nejaušas sakrītības dēļ šiem dažādas cilmes aizguvumiem atbilst viens un tas pats vārds. Iespējams, ka tāds pats skaidrojums ir arī termina *tropi* (vsk. *trops*) vienas nozīmes saistībai ar ģeogrāfijas terminu – *tropi* (no vācu valodas *Tropen*) ‘zemes josla’ (*tropu josla*, *tropu meži*), bet otras nozīmes saistībai ar literatūrzinātnes terminu – *trops* (no grieķu valodas *tropos* ‘pagrieziens’) ‘runas figūra vai izteikums, ko lieto pārnestā nozīmē’ (*metaforisko tropu grupa*, *zemteksta saistība ar tropu lietojumu*).

Homonīmija, kas saistīta ar terminu *gazele*, ir skaidrojama ne tikai ar vārda etimoloģiju (arābu *ghazal* ‘savērpums’ → franču *gazelle*), bet galvenokārt ar asociatīvo saikni, jo antilopju dzimtas dzīvnieka *gazeles* aprakstā tiek izmantotas frāzes, kas uzsver tās tievās, slaidās kājas un vieglo, graciozo gaitu. Arī dzejas formai

gazelei raksturīgs liriskums, vieglums un graziozitāte ritmā, ko veido atskaņu atkārtojums katrā otrajā rindā. A. Grāpis *gazeli* apraksta kā divvārsmu strofu, kas pazīstama Austrumu literatūrā kopš 7. gadsimta. Sastāv no piecām līdz divpadsmit divvārsmu strofām, kur katra izsaka pabeigtu domu. Atskaņotas ir pirmās divas vārsmas un katras nākamās strofas otrā vārsmā, kas beidzas ar atkārtotu vārdu vai frāzi – redifu. (Grāpis 2001, 62) Uz šo homonīmu asociatīvo saikni norāda alūzijas dažādos leksikogrāfiskajos avotos, piem., RLB Zinību komisijas *Konversācijas vārdnīcas* 1. sējumā atrodama šāda norāde: „Gazele – staltā, piemīlīgā izskata dēļ no austrumu dzejniekiem daudz apdziedāta antilope.” (KV RLB I 1906, 1014)

Interesants ir vēl kāds homonīmijas gadījums, kur abi homonīmu pāra vārdi attiecināmi uz literatūrzinātnes terminoloģiju. Tas ir vārds *fabula*, kura pirmā nozīme ‘alegorisks dzejolis (retāk īss prozas darbs) ar pamācošu, satīrisku vai ironisku saturu’, bet otrā – ‘daiļdarbā tēloto notikumu (daiļdarba satura) secīgs izklāsts’. Abos gadījumos vārda cilme ir kopīga, no latīņu *fabula* ‘stāstījums, stāsts’. Iespējams, ka tieši tādēļ skaidrojošajās vārdnīcās (LLVV, MLVV u. c.) tas nav uzrādīts kā homonīmu pāris, bet gan kā polisēmisks vārds:

fabula – 1. *Dzejolis (retāk īss prozas darbs) ar pamācošu vai satīrisku saturu.* Ezopa fabulas. Fabulu meistars. 2. *Daiļdarba satura secīgs izklāsts; sižets.* Lugas fabula. *Cilme no latīņu fabula ‘stāstījums, stāsts’.* (MLVV-*e*)

Nemot vērā vārda atšķirīgo funkcionālo semantiku terminoloģijā, būtu vēlams to skatīt kā homonīmu ar divām savstarpēji nesaistītām (vai attāli saistītām) nozīmēm.

Dažāds ir bijis šī vārda terminoloģiskais skaidrojums laika gaitā. Atsevišķos gadījumos vārda atšķirīgās jēdzieniskās nozīmes tikušas skaidrotas kā plašākā nozīme un šaurākā nozīme, piem.:

fabula – *īsteni katra dzejasdarba saturs, priekšmets, viela vai darbība. Tā runā par kāda romāna fabulu, domājot pie tam visu to notikumu jeb darbības gaitu, par ko romānā ir stāstīts. Bet šaurākā nozīmē fabula ir viens sevišķs episkās dzejas veids ar didaktisku, pamācošu saturu.* (KV RLB I 1906, 885)

MLTV dots ieteikums vārdu *fabula* lietot, tikai attiecinot uz „īsu sacerējumu dzejā vai – retāk – prozā ar pamācošu, satīrisku vai ironisku saturu” (MLTV 1965, 93). Daiļdarbā attēloto notikumu vai atgadījumu secīgu izklāstu ieteikts dēvēt par sižetu: „Tā kā fabula principā neatšķiras no sižeta, tad, analizējot darbu, mērķtiecīgāk aprobežoties ar terminu *sižets*” (MLTV 1965, 94). Tomēr 20. gadsimta 60. un 70. gados latviešu literatūrzinātnē notiek termina *fabula* divu dažādu nozīmju nošķirums. Piem., V. Valeinis monogrāfijā „Poētika” (Valeinis 1961) terminu *fabula* vēl nelieto ar nozīmi ‘attēloto notikumu izklāsts’, bet mācību grāmatā „Ievads literatūras zinātnē” viņš raksta: „Dažreiz no sižeta šķir jēdzienu *fabula*, ar to saprotot dzīves pamatnotikumu, par kuru vēstījot autors veido sižetu ar visām radošajā fantāzijā iztēlotajām epizodēm un situācijām. Fabulu var pielīdzināt prototipam, sižetu – mākslas tēlam.” (Valeinis 1978, 72) 80. gados jau skaidri nošķirtas terminu *sižets* un *fabula* nozīmes: „Jēdzienu *sižets* un jēdzienu *fabula* nevar vienādot, jo fabula apzīmē tiešās ārējās darbības norises un savā nozīmē ir šaurāks jēdziens nekā sižets, piem., var izstāstīt literāra darba fabulu, bet nevar pilnīgi atstāstīt sižetu. [...] Literatūras vēsturē ir samērā daudz gadījumu, kur uz vienas fabulas pamata veidoti vairāki ļoti atšķirīgi un savdabīgi literāri darbi.” (Bībers u. c. 1983, 37)

Mūsdienu terminoloģijā vārdam *fabula* ir nostabilizējušās divas homonīmiskas nozīmes, kuru jēdzieniskais skaidrojums terminu vārdnīcā varētu būt šāds:

*fabula*¹ – *daiļdarbā tēloto notikumu (daiļdarba satura) secīgs izklāsts;*

*fabula*² – *neliela apjoma alegorisks daiļdarbs (dzejā vai prozā) ar satīrisku vai ironisku saturu un kādu dzīves gudrību vai mācību (morāli).*

Ar pirmo terminu saistās tādi vārdkoptermini un izteikumi, kur izmantots arī atvasinājums, saliktenis vai salikteņatvasinājums no vārda *fabula*, piem., *bezfabulas sižets, sižeta fabuliskais risinājums, lugas fabuliskā darbība, detektīvfabulas formula, krājuma protofabuliskais pamats* u. tml. Savukārt *fabula* (kā daiļdarbs) tradicionāli tiek pieskaitīta pie liroepikas, kaut gan tā var būt arī prozā, bet saturiski izveidojušies divi fabulas paveidi: *loģiski askētiskā fabula*, kurā ir minimāla izteiksmes tēlainība, jo svarīgākais ir sižets un autora spriedums, un *poētiski gleznieciskā fabula*, kurā spilgti realizējas alegorija un citi pārnestās nozīmes tēli (Grāpis 2001, 137).

Visi šeit aprakstītie un vēl citi mazāk pamanāmi homonīmijas gadījumi ir precīzi definējami terminogrāfijā, jo skaidrojošajās vārdnīcās informācija ir ierobežota.

Nozares terminoloģiskā homonīmija saistāma ar vārda funkcionalitāti plašākajā un šaurākajā nozīmē. Tā ir atšķirīga no tradicionālās homonīmijas, un parasti skaidrojošajās vārdnīcās šādas norādes nav. Tajās vārdu nozīmes skaidrojumi sarindoti secīgi, kā pirmo uzrādot plašāk lietoto nozīmi (nevis termina skaidrojumu plašākajā nozīmē). Piem., vārdam *alegorija* MLVV dots šāds skaidrojums:

alegorija – *mākslinieciskās izteiksmes paņēmiens – kādas parādības nosacīts attēlojums ar citu, līdzīgu parādību; ar šādu paņēmienu veidots (literatūras, mākslas) darbs. Saprotama, viegli uztverama alegorija. Cilme no grieķu allēgoria, allēgorein 'citādi pateikt'. (MLVV-ē)*

Jēdziena *alegorija* skaidrojums mūsdienu literatūrzinātnē ir šāds: „Alegorija (gr. *allegoria* – līdzība) ir kādas veselās vienotas parādības aizstāšana ar citu līdzīgu parādību.” (Valeinis 2007, 105) Terminoloģiski ir jāprecizē, ka *alegorija* plašākajā nozīmē attiecināma uz visu daiļdarbu kopumā, kas veidots pēc šāda principa, bet šaurākajā nozīmē – uz vienu no tropu veidiem. MLVV kā pamatnozīme skaidrota termina šaurākā nozīmē, bet termina plašākā nozīmē atspoguļota kā vārda leksiskās nozīmes nianse. Praktiskajā lietojumā tikai konteksts parāda, vai termins lietots pašākajā vai šaurākajā nozīmē, piem.:

Teksts „Dzīves brauciens” ir alegorija par cilvēka mūžu, kura veidota pēc noveles principiem [...]. (Vērdušs 2011, 85)

Episki rāmā vēstījuma virsējā slānī parādīta neliela kuršu ciema cilvēku likteņu aina, paralēlēs ar to rakstnieks filosofiskajā⁴¹ alegorijā, simbolos skāris cilvēces esamības pamatjautājumus [...]. (Lūse 2008, 349)

Veidojot mūsdienu literatūrzinātnes terminu vārdnīcu, termins *alegorija* būtu atveidojams un skaidrojams šādi:

*alegorija*¹ – [*gr. allēgoria, allēgorein 'citādi pateikt'*] *mākslinieciskās izteiksmes paņēmiens, kurā kāda parādība, ideja vai abstrakts jēdziens uz nosacītas līdzības pamata attēlots ar kādu konkrētu tēlu. Alegoriskā tēlā (priekšmetā, dzīvniekā, dabas parādībā) pārnestā nozīmē ietvertas attēlojamās parādības vai idejas būtiskākās pazīmes. Alegorija sastopama gan folklorā, gan mitoloģijā. Daiļliteratūrā alegorija visspilgtāk vērojama fabulās, arī liroepikā un dzejā.*

⁴¹ Šeit un turpmāk arī mūsdienu piemēros saglabāta autora lietotā ortogrāfija.

*alegorija*² – daiļdarbs, kura pamatā ir alegoriska tēlu sistēma un viss sacerējums kopumā uztverams pārnestā nozīmē.

Arī vārda *dialogs* šķirkļi parasti kā pirmā tiek skaidrota termina šaurākā (bet biežāk lietotā) nozīme ‘saruna starp divām [...] personām; šādas sarunas attēlojums daiļdarbā’ un tikai kā nozīmes nianse minēta termina plašākā nozīme ‘literārs darbs, kas sarakstīts sarunas formā’ (MLVV_e). Jāuzsver, ka terminoloģiskās precizitātes labad nav attaisnojams nu jau tradicionāli iegājies skaidrojums terminu *dialogs* attiecināt ne tikai uz divu personu sarunu, bet arī uz trīs un vairāku personu sarunu, kam piemērotāks ir termins *trialogs* un *polilogs* (sakārtojoties sistēmā – *monologs, dialogs, trialogs, polilogs*).

Līdzīgi termina divējādā funkcionālā semantika (šaurākā un plašākā) atklājas vairākos jēdzienos, kad vienā vārdā nosaukta kāda atsevišķa parādība (mākslinieciskās izteiksmes vai stila paņēmieni) un vienlaikus arī viss kopums (daiļdarba žanriskā piederība, formas apzīmējums). Piem., termins *apraksts* šaurākajā nozīmē nosauc mākslinieciskās izteiksmes paņēmieni, kas parāda secīgu pazīmju, īpašību, notikumu, procesa attēlojumu vai izklāstu (*dabas apraksts, dzīves apraksts, svētku apraksts*), bet plašākajā nozīmē – prozas žanru vai konkrētu daiļdarbu, kam raksturīga dokumentalitāte, konkrētu faktu un personu attēlojums (pēc aprakstītā objekta – *ceļojuma apraksts, problēmas apraksts*; pēc mākslinieciskās pieejas – *tēlainis apraksts, publicistisks apraksts, lirisks apraksts*). Dažreiz ar šaurāko nozīmi saprot *aprakstu* kā konkrētu prozas darbu, bet ar plašāko – žanru kopumā:

Apraksts ir literāri publicistisks darbs, kas no stāsta atšķiras ar dokumentalitāti, ar tiešu atbilstību dzīves faktiem (notikumiem, personām, dažādām aktualitātēm). [...] Apraksts kā žanrs pirmo spilgtāko izpausmi guva 18. gadsimta apgaismes reālismā [...]. (Valeinis 2007, 166–167)

Līdzīgi par šaurāko un plašāko nozīmi termina lietojumā var runāt arī citos gadījumos, kad to var attiecināt gan uz konkrēto daiļdarbu, gan uz visu žanru kopumā, piem., *feļetons, eseja* u. c.:

Feļetons ir humoristisks vai satīrisks avīžu raksts, kura pamatā ir konkrēti notikumi un personas, kas bieži sauktas to īstajos vārdos. [...] Latviešu feļetona vēsturē nozīmīgu vietu ieņem Ā. Alunāns, R. Blaumanis, J. Vainovskis (pseidonīms – Sukuburs), E. Vulfs (pseidonīms – Puliera Padēls) [...]. (Valeinis 2007, 167)

[...] par *eseju* sauc mākslinieciski kritisku darbu, kurā autors pauž savu attieksmi pret kādu parādību, galvenokārt literatūrā. [...] Par *esejas* aizsācēju tiek uzskatīts franču humānists M. Montēns („Esejas”, 1580), kas [...] *esejas* pamatā lika intensīvu radošu domu par cilvēka dabu, viņa dzīves jēgu un likteni. (Valeinis 2007, 168)

Jau iepriekš atvasinājumu sakarā teikts, ka žanriskā kopuma apzīmējumu ieteicams veidot ar vārddaiļu *-istika*, tātad uz līdzības pamata ar terminiem *novelistika, romānistika* var lietot arī *feļetonistika* un *esejistika*, tādējādi kaut daļēji novēršot terminoloģisko homonīmiju.

Savdabīgas nozīmju attieksmes veidojušās semantisko pārmaiņu vēsturiskā procesā, kad termins sākotnēji lietots šaurākā nozīmē, bet vēlāk ieguvis plašākas nozīmes lietojumu. Tāds, piem., ir termins *ditirambs*, kas sengrieķu poēzijā apzīmējis jūsmīgu dziesmu, ko sacerēja viņa un līksmes dieva Dionīsa jeb Bakha slavināšanai, tos dziedāja koris mūzikas un deju pavadījumā šim dievam par godu rīkotajos tautas svētkos (MLTV 1965, 72). Mūsdienu latviešu valodā ir nostiprinājusies izpratne, ka

ditirambs ir arī svinīgs dzejojums, kurā cildināti kāda cilvēka panākumi vai nopelni (MLVV_e), nesaistot to ar slavinājumu Dievam.

Visplašāk aprakstīti un terminoloģijā skaidroti ir šaurākajā un plašākajā nozīmē lietotie termini *drāma* un *dramaturģija*. Uz termina *drāma* nošķīrumu šaurākajā un plašākajā nozīmē norādīts jau pirmajās poētikas grāmatās, piem:

Dramatiskā dzeja iedalās trijās galvenajās šķirās: 1) traģēdijā, 2) komēdijā un 3) dramā (šaurā nozīmē). (Bračs 1906, 134)

Vēsturiskās attīstības gaitā terminu *dramatiskā dzeja, drāma, dramatika, dramaturģija* u. c. jēdzieniskais saturs ir stipri mainījies, bet izpratne par šaurāko un plašāko nozīmi – saglabājusies. MLVV plašākās nozīmes apraksts ir dots kā vārda pamatnozīme, bet šaurākā nozīme – kā otrā jeb atvasinātā nozīme:

drāma – 1. *Viens no daiļliteratūras veidiem (blakus epikai un lirikai), kam raksturīgi daiļdarbi personu sarunu vai monologu formā bez autora stāstījuma.* Vispārīgie drāmas principi. Izteiksmes līdzekļi drāmā. 2. *Luga, kurā attēlots sarežģīts, nopietns konflikts, sasprindzināta cīņa; skatuves mākslas veids, kurā izmanto šāda veida darbus.* Sarakstīt, iestudēt drāmu. Drāmas aktieris. Drāmas teātris. [...] (MLVV_e)

Terminoloģijas avotos biežāk *drāma* (plašākajā nozīmē) tiek aizstāta ar terminu *dramaturģija*, piem.:

Drāma jeb dramaturģija, tāpat kā epika, pieder pie attēlojošiem literatūras veidiem, kuri (pretēji lirikai, kas atspoguļo galvenokārt apziņu) pievēršas objektīvajai esamībai. (Valeinis 2007, 182)

Dramaturģija ir daiļliteratūras veids, kura pilnīgākā, spilgtākā izpausme ir teātra izrāde. Dzejā tēls atklāj dvēseles pašizteiksmi, prozā – akcentē attieksmi pret ārpasauli, bet dramaturģijā tēls redzams rīcībā, uzskatu kolīzijās un tiešā saskarē ar citiem tēliem. (Grāpis 2001, 125)

Taču arī termins *dramaturģija* literatūrzinātnē tiek lietots divās nozīmēs: tikko minētais skaidrojums attiecināms uz šaurāko nozīmi ‘daiļliteratūras veids’, bet senākā un līdz ar to arī plašākā nozīmē termins *dramaturģija* attiecināts uz dramatiska darba uzbūves teoriju. Lauris Gundars „dramaturģijas likumsakarības un amata rīkus” aprakstījis grāmatā „Dramatika jeb racionālā poētika” (Gundars 2009), tādējādi piedāvājot dramaturģijas teoriju saukt par *dramatiku*. Jāpiebilst, ka vārds *dramatika* nav jauns, tas atrodams jau RLB *Konversācijas vārdnīcā* ar skaidrojumu – „dramatiska dzeja, arī mācība par drāmu” (KV RLB I 1906, 647).

Turklāt ar terminu *dramaturģija* tiek nosaukts arī visu dramaturģisko darbu kopums kāda autora, tautas, laikmeta daiļliteratūrā, tāpēc var runāt par šī termina vēl vienu jēdzienisko nozīmi:

Jaunākajā vācu dramaturģijā redzamāko vietu ieņem B. Brehta drāmas. (Valeinis 1961, 76)

Vācu modernisma dramaturģija Latvijā. (Kalnačs 2002, 90)

Jāatzīst gan, ka arī šādā nozīmē lietotu terminu *dramaturģija* ‘visu dramaturģisko darbu kopums’ nereti mēdz aizstāt (lietot paralēli, kā tālāk minētajos piemēros) ar īsāko *drāma*, kaut gan šajā nozīmē tiem sinonīmija sākotnēji nav bijusi:

Jaunas iezīmes Baltijas drāmā atklājas 20. gadsimta 60. gadu beigās un 70. gadu pirmajā pusē. (Kalnačs 2008, 100)

Ar krietnu devu atturības 70. gadu vidū tika uzņemta arī jaunās paaudzes ienākšana latviešu drāmā. (Kalnačs 2008, 103)

Otra būtiska Baltijas dramaturģijas iezīme 60. un 70. gadu mijā ir folkloras elementu aktualizācija. (Kalnačs 2008, 107)

Terminu *drāma* un *dramaturģija*, arī *dramatika* semantiskā daudz-funkcionalitāte ir sarežģīts un interesants nozares terminoloģijas fakts, ko vēlams aplūkot ne tikai lingvistiskā, bet arī literatūrzinātniskā aspektā, izpētot un salīdzinot daudz plašāku valodas materiālu.

Otrās daļas secinājumi

1. Latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas attīstībā pēdējo simtdivdesmit gadu laikā notikusi strauja virzība no pašcilmes vārdu dominēšanas (4 : 3) uz izteiktu aizguvumu pārsvaru (1 : 3). Mūsdienu literatūrzinātnē dominē aizgūtie termini, daudzi no tiem daļēji sakrīt ar valodniecībā, kulturoloģijā, filozofijā, psiholoģijā, antropoloģijā u. c. zinātņu nozarēs izmantotajiem terminiem un, iespējams, ir no tām pārņemti.

2. Par izplatītāko derivatīvo paņēmienu uzskatāms morfoloģiskais vārddarināšanas paņēmiens (galvenokārt – sufiksācija, mazāk – prefiksācija un fleksācija), bet būtiska loma ir arī sintaktiski morfoloģiskajam un sintaktiskajam paņēmienam, kā arī sintaktiski leksiskajam un semantiskajam paņēmienam.

3. Literatūrzinātnes terminoloģijas attīstības pirmajos posmos ļoti izplatīta parādība bija absolūtā sinonīmija, bet jaunākajā posmā tā ir kļuvusi par nebūtisku iezīmi (kā absolūtie sinonīmi joprojām aktīvi funkcionē tādi termini, kuros cilmes sinonīmija izpaužas tikai kādā vienā vārda komponentā, piem., *jaun-* – *neo-*, *pēc-* – *post-*). Mūsdienu terminoloģijā, aizgūstot jaunu vārdu termina funkcijā, tas parasti tiek pilnīgi adaptēts latviešu valodas sistēmā un galvenokārt lietots bez pašcilmes ekvivalenta, tas arī galvenokārt nosaka izmaiņas proporcionalitātē – aizguvumu pārsvara palielināšanos pār pašcilmes terminiem.

4. Raksturīgākās aizgūto terminu substantīvu fināles ir *-isms*, *-(iz)ācija*, *-grāfija*, *-(o)loģija*, *-(ist)ika*, *-āde*, *-āda*, bet izplatītākās pašcilmes izskaņas ir *-ība*, *-nieks*, (arī *-šana*, *-ums*). Turklāt aizguvumu sufiksācijā tiek izmantotas arī latviskas vārddāļas, savukārt pašcilmes vārdu atvasināšana notiek arī ar aizguvumu finālēm un vārddalām. Adjektīvu atvasinājumos visbiežāk izmantotie formanti ir *-isks* (arī *-istisks*), mazāk izplatīti – *-īgs*, *-āls*, *-ains*, pavisam reti – *-īvs*, *-ārs*.

5. Kā ļoti būtisks terminrades paņēmiens ir salikteņdarināšana, tā produktivitāte terminoloģijā skaidrojama ar nepieciešamību pēc semantiskās precizitātes un formas īsuma. Literatūrzinātnes terminoloģijā visvairāk tiek izmantoti sintaktiski darinātie jeb neatvasinātie salikteņi. Pēc sintaktiskajām attieksmēm dominē determinatīvie salikteņi, kur pirmais komponents pakārtots otrajam. Plašākās grupas veido salikteņi, kuru pirmais komponents ir lietvārds, īpašības vārds, skaitļa vārds, retāk – vietniekvārds, savukārt otrajā komponentā var būt ne tikai lietvārds, bet arī īpašības vārds vai apstākļa vārds. Par raksturīgākajiem kopkomponentiem var uzskatīt *literatūr-*, *oriģināl-*, *pamat-*, *pirm-*, *varoņ-*, *kop-*, *pus-*, *titul-*, *ievad-*, *detektīv-* salikteņterminu pirmajā daļā un *-luga*, *-romāns*, *-stāsts*, *-sižets*, *-tēls*, *-motīvs* otrajā daļā. Raksturīgākās aizgūtās vārddāļas (piem., *post-*, *neo-*, *mikro-*, *makro-*, *ko(n)-*, *anti-*, *pseido-*, *proto-*, *par(a)-*), kuru semantika ir vispārzināma, tradicionāli stabila un internacionāli atpazīstama,

konstatējamas ne tikai aizgūtajos terminos, bet tiek izmantotas arī kombinācijā ar pašcilmes vārddalām.

6. Saistībā ar saliktu terminiem vērojamas divas atšķirīgas attīstības iezīmes: no vienas puses palielinās tendence dot priekšroku nevis vārdkopu terminam, bet saliktu lietojumam, pat ja tas veidojas ļoti garš (vairāk nekā 5–6 zilbes), piem., *memuārliteratūra*, *miniatūrpoēma*, *oriģināldaiļliteratūra*; bet līdztekus tam notiek saliktu aizstāšana ar atvasinājumiem, piem., *memuārliteratūra* – *memuāristika*, *romānliteratūra* – *romānistika*.

7. Par produktīvu un semantiski ietilpīgu termindarināšanas paņēmieni literatūrzinātnē jāatzīst ģenitīvu darināšana. Šī derivatīvā modeļa lietojumā ir vērojama tendence terminiem attīstīties un paplašināties dažādās semantiskās grupās – daudzuma raksturošanai (*trīspēdu*, *astotrindu*), laika raksturošanai (*jaunlaiku*, *mūslaiku*), piederības raksturošanai (*cittautu*, *starpžanru*), līdzību raksturošanai (*gredzenveida*, *refrēnveida*); it īpaši tas sakāms par prefiksālajiem ģenitīviem (*caurviju*, *bezfabulas*). Mūsdienu terminoloģijā iezīmējas arī pretējā tendence – ģenitīvu celms iegūst pilnu lietvārda deklinācijas paradigmu (*viencēliens*), vai nu kondensējot tās lietvārda vārdkopas nozīmi, kurā ģenitīvenis bijis par atkarīgo komponentu (*desmit+rind+e*), vai arī veidojot saliktu atvasinājumus (*divrindenis*).

8. Sintaktiski darinātu terminu vidū īpaši izdalāmi defissavienojumi un vienotājdomuzīmes savienojumi, kuru lietojums literatūrzinātnē iezīmē divas galvenās atziņas. Pirmkārt, izplatītākie ir defissavienojumi, kuri parāda divu nozīmes ziņā līdzīgu jēdzienu ciešo saistījumu vienā, lai aizstātu garāku sintaktisku konstrukciju, koncentrējot informatīvo slodzi divos defissavienojumā (resp. vienotājdomuzīmes savienojumā) saistītos vārdos (*luga–dramatizējums*, *varonis–vēstītājs*). Otrkārt, par novecojušiem uzskatāmi kalkoti defiskopu termini ar adverbu un adjektīvu, kuri bija izplatīti 20. gadsimta pirmajā pusē (*liriski-episks*, *sabiedriski-psiholoģisks*). Šādi veidotos literatūrzinātnes terminos atspoguļojas arī literatūrai specifiskās iezīmes – emocionālā, vērtējošā attieksme pret pasauli (*buržuāziski-dekadentisks*, *tautiski-progresīvs*).

9. Īpaša terminu grupa veidojas ar deonimizācijas (t. sk. apelativācijas) un separācijas paņēmieni. Deonimizācijas procesā pētījumā nošķirts 1) sintaktiski semantiskais (*Raiņa sonets*, *Medeņa metrs*), 2) leksiski semantiskais (*antiņš*, *einfelds*), 3) semantiski derivatīvais (*zīvertiāna*, *indrānisms*) paņemiens. Tā kā līdz šim latviešu valodniecībā nav ticis lietots kāds konkrēts termins, ar kuru nosaukt onīmus no daiļliteratūras (daiļdarbu nosaukumus un tēlu vārdus), jo šis jautājums nav bijis izvērtēts pētīts, tad šajā darbā ir ierosināts tos dēvēt par poetonīmiem. Atšķirībā no apelativācijā tradicionāli visbiežāk iesaistītajiem onīmiem – antroponīmiem (*falekijs*, *bedekers*) un toponīmiem (*aleksandriešu dzeja*, *siciliāna*) – literatūrzinātnes terminoloģijā deonimizācijā ir arī teonīmi (*adonijs*, *bakhijs*), mitonīmi (*apollonisks*, *dionīsisks*) un poetonīmi (*donkhotisms*, *verterisms*). Poetonīmu deonimizācija ar savu māksliniecisko piesātinātību literatūrzinātnes terminoloģijā ne vienmēr nodrošina emocionālu neitralitāti. Deonimizācija literatūrzinātnes terminradē ir ļoti būtiska, tā veido savdabīgu leksikas starpslāni starp terminoloģisko leksiku, profesionālo leksiku, vispārlietojamo leksiku un sarunvalodas leksiku, kur stingras robežas nav nosakāmas. Atsevišķos gadījumos literatūrzinātnes terminoloģijā vērojams arī separācijas process (piem., *ismi*).

10. Mūsdienu leksikogrāfijas prakse rāda, ka vispārlietojamās leksikas skaidrojošās vārdnīcas nav viendabīgas un dažkārt tajās apvienoti dažādi leksikas slāņi un dažādas leksikas vienības, t. sk. arī termini. Ne vienmēr ir skaidri saprotami atlases kritēriji, pēc kuriem skaidrojošajās vārdnīcās ir ievietota informācija par atsevišķiem literatūrzinātnes analītiskajiem terminiem (*daktiliskā klauzula, kompozicionālā anafora*). Literatūrzinātnes terminu atveidojums un marķējums skaidrojošajās vārdnīcās rāda vairākas iezīmes:

- literatūrzinātnes termini (arī vārdkoftermini) ir iekļauti skaidrojošajās vārdnīcās vairāk/biežāk nekā šāda tipa vārdnīcās tas iederētos;

- norāde uz termina piederību literatūrzinātnei ir būtiska, ja termins ir tikai viena no polisēmiska vārda nozīmēm;

- daudzos gadījumos vārda leksiskās nozīmes skaidrojumā ietverta informācija par tā attiecinājumu uz daiļliteratūru, kas netiešā veidā norāda uz piederību nozares terminoloģijai;

- ne vienmēr literatūrzinātnes termins tiek iezīmēts ar speciālo norādi *literat.*;

- terminoloģiskās leksikas marķējums skaidrojošajās vārdnīcās nav lietots konsekventi.

11. Vārda leksiskā nozīme un termina jēdzieniskā nozīme prasa atšķirīgu skaidrojumu un definējumu, kaut arī robeža starp vispārlietojamo leksiku un speciālo leksiku ne vienmēr ir stingri nosakāma. Bieži vien terminoloģijas un vispārlietojamās leksikas semantiskās atšķirības raksturojamas saistībā ar vārda daudznozīmīgumu, kad termina funkcijā tiek lietota vārda otrā, trešā nozīme vai kāda nozīmes nianse (*cēliens, dienasgrāmata*). Daudzi vispārlietojamās leksikas vārdi tikai specializētās vārdnīcās tiek skaidroti kā literatūrzinātnes termini (*cikls, izlase, krājums, raksturs*). Atsevišķos gadījumos termina funkcijā tiek lietota kāda vispārlietojamās leksikas vārda pārnestā nozīme (*kēde, pēda*).

12. Filoloģiska tipa skaidrojošās vārdnīcas uzskatāmi atspoguļo daudzu literatūrzinātnes terminu determinoloģizēšanos – pāreju uz vispārlietojamo leksiku, saglabājot kādas konkrētas semantiskās nianse (*dramatisks, leģendārs, episks*) vai veidojot pārnestās nozīmes (*farss, mistērija, tips*). Lielākoties gan šīs nozīmes vēl nav leksikogrāfiski aprakstītas, tikai sastopamas sarunvalodā, neformālajā saziņā un nereti arī preses un citu plašsaziņas līdzekļu valodā.

13. Nozares terminoloģijā svarīgi analizēt arī homonīmijas jautājumu, kas iezīmējas divos virzienos: tradicionālajā homonīmijā, kas norāda, ka homonīmi ir vienādi vārdi ar dažādām savstarpēji nesaistītām nozīmēm (*dīvāns, fabula, gazele, tropi*), un terminu divējādā funkcionālajā semantikā jeb skaidrojumā par vārda plašāko un šaurāko nozīmi (*alegorija, apraksts, drāma*).

III. MŪSDIENĪGAS LITERATŪRZINĀTNES TERMINU VĀRDNĪCAS IZSTRĀDE: PROBLĒMJAUTĀJUMI UN RISINĀJUMA IESPĒJAS

20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā latviešu leksikogrāfijā ir vērojams straujas attīstības posms. Divdesmit gadu laikā latviešu leksikogrāfiju papildinājuši vairāk nekā sešsimt sešdesmit vārdnīcu izdevumi (Šmite 2012, 192–247). Jāsecina, ka terminoloģiska rakstura vārdnīcu izstrāde un izdošana pašlaik latviešu leksikogrāfijā kvantitatīvi aizņem ļoti būtisku daļu – apmēram 30 %. Citi informācijas avoti rāda, ka terminoloģiska rakstura izdevumu proporcija pret visu vārdnīcu apjomu ir vēl lielāka (sk. Bibliogrāfisks rādītājs 1995). It īpaši nozaru terminoloģijas krājumu skaita pieaugums vērojams jaunākajā posmā – kopš 1991. gada (TTC 2007).

Terminu vārdnīcas izveide ir ļoti darbietilpīgs process, tāpēc parasti tas ir autoru kolektīva darbs, piem., *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca* (VPSV 2007), *Lingvodidaktikas terminu skaidrojošā vārdnīca* (LTSV 2011). Taču ir iespējams, ka vārdnīca veidota kā atsevišķa autora privātās iniciatīvas un izpratnes rezultāts, piem., Līlijas Skangales *Vēsturisko jēdzienu skaidrojošā vārdnīca* (Skangale 2005), Dainas Blūmas *Mazā mākslas vēstures terminu vārdnīca* (Blūma 2005).

Ne vienmēr ir skaidri nosakāma katra leksikogrāfiskā izdevuma piederība (vai nepiederība) terminogrāfijai, tas sakāms par vārdnīcām resp. uzziņu avotiem, kas vai nu tikai daļēji atbilst terminoloģijas vārdnīcai izvirzītajām prasībām, piem., J. Kursītes *Dzejas vārdnīca* (Kursīte 2002), Jūlija Aldersona *Mākslas un kultūras vārdnīca ar interneta atslēgvārdiem* (Aldersons 2011), Jāņa Torgāna *Mūzikas terminu vārdenīte* (Torgāns 2010), vai arī pavisam attālināti atgādina tradicionālu terminogrāfijas izdevumu, piem., Ineses Rubertes *Vārdu klētiņa: ilustrēta folkloras vārdnīca skolai* (Ruberte 1997) un *Senvārdu vārdnīca* (Ruberte 2007). Diemžēl visaptverošs terminu vārdnīcu izvērtējums latviešu leksikogrāfijā nav veikts, līdz šim tas darīts tikai atsevišķos aspektos (sk. piem., TTC 2005; TTC 2007; VVK 2007).

Kā norādīts darba pirmajā un otrajā daļā, latviešu literatūrzinātnē trūkst mūsdienīgas terminu vārdnīcas. A. Cimdiņa atzinusi, ka „stāvoklis literatūrzinātnes terminoloģijas vārdnīcu jomā Latvijā ir katastrofāls” (Cimdiņa 2002, 173). Problēmas risinājums ir mūsdienīgas literatūrzinātnes terminu vārdnīcas izveide. Pirmais pieteikums šī jautājuma aprobācijai veikts 3. starptautiskajā terminoloģijas konferencē „Aktuālas tendences terminoloģijas teorijā un praksē” 2012. gadā ar ziņojumu „Literatūrzinātnes terminu vārdnīca mūsdienu leksikogrāfijas kontekstā” (Helviga 2012^d) un rakstā „Eventuālā literatūrzinātnes terminu vārdnīca mūsdienu leksikogrāfijas kontekstā: koncepcijas daži aspekti” (Helviga 2013^b).

Nepārkāpjot pēctecības principu, bet izmantojot galvenokārt šo pētījumu, kura pamatā ir pietiekami plašs ekscerpēto vienību kopums, kā arī apzinoties latviešu valodas korpusa un elektronisko datu bāzu dotās mūsdienu iespējas, jāizstrādā koncepcija jaunas literatūrzinātnes terminu skaidrojošās vārdnīcas izveidei. Tajā paredzēts fiksēt un skaidrot vārdus un vārdu savienojumus, kas latviešu valodā lietoti literatūrzinātnes terminu funkcijā.

Turpmāk piedāvāts skatījums uz problēmu loku un risinājuma iespējām, pamatojoties uz Latvijas leksikogrāfijas (Laua 1981; Roze 1982; Baldunčiks 2012^b u. c.) un terminogrāfijas pieredzi, kā arī atsaucoties uz vairākām terminu vārdnīcām angļu, krievu, lietuviešu, vācu un zviedru valodā. Jautājuma izpratni un profesionālu

izvērsumu apgrūtina nelielais publikāciju skaits latviešu leksikogrāfijas un terminogrāfijas jaunākā posma izpētē.

Paturot prātā, ka vārdnīcai ir garīgās kultūras, komunikatīvā, normatīvā un vēl citas funkcijas (Baldunčiks 2012^a), eventuālās vārdnīcas koncepcija mūsdienu leksikogrāfijas kontekstā aplūkojama vairākos aspektos, par galveno izvirzot uzziņas funkciju. Koncepcija par speciālās vārdnīcas uzziņas funkciju kā pašu galveno balstīta R. Hartmana atziņā, ka leksikogrāfija ir uzziņu zinātne (*reference science*) (Hartmann 2001, 30).

Mēģinājums ieskicēt eventuālās vārdnīcas aprises skatīts kā viena no iespējām veidot jaunu literatūrzinātnes terminu vārdnīcu.

Latvijas Republikā (tāpat kā citās valstīs) pastāv noteikta kārtība, kādā notiek nozares terminu apkopošana, sistēmas izstrāde, apstiprināšana (par to sk. 1. daļas 1. nodaļā). Kā jau promocijas darba sākumā minēts, šajā pētījumā netiek nošķirts, kuriem literatūrzinātnes terminiem ir terminu juridiskais statuss un kuriem tāda nav. Lietojot jēdzienu „literatūrzinātnes terminoloģija”, tiek saprasts ikviens termins, kas fiksēts kādā terminu vārdnīcā vai citā terminoloģijas resursā, kā arī vārdi, kas dažādās publikācijās lietoti termina funkcijā, lai aprakstītu ar literatūrzinātnes procesiem saistītos notikumus.

Veidojot mūsdienīgas terminu vārdnīcas koncepciju, jāpievēršas ļoti dažādiem problēmaspektiem, piem., kā noteikt vārdnīcā iekļaujamo terminu atlasē kritērijus, kā atspoguļot termina lietojumu šaurākā un plašākā nozīmē, kā rīkoties sinonīmijas gadījumā, cik lielā mērā rādīt vārddarināšanas procesu saistībā ar dažādiem strukturāli semantiskajiem modeļiem, vai šķirkļi atspoguļot arī vārda vēsturiski semantiskās un gramatiskās pārmaiņas, kā nošķirt terminus no profesionālistiem un vispārlietojamās leksikas, vai vārda polisēmijas gadījumā aprakstīt tikai to nozīmi, ar kādu vārds lietots termina funkcijā, kā veidot definīcijas, kā atlasīt ilustratīvo materiālu u. tml. Turpmāk ieskicēti daži svarīgākie aspekti – pamatjautājumi, kas saistīti ar vārdnīcas adresātu un šķirkļavārdu atlasī, iespējamie risinājumi šķirkļu vizuālā tēla un struktūras izveidē, kā arī ieskats terminu definīciju izstrādes problemātikā.

1. Pamatjautājumi vārdnīcas plānošanā

Par vārdnīcas plānošanas pamatjautājumiem šajā pētījumā uzskatāmi divi: pirmais saistās ar vārdnīcas adresātu, bet otrajā ietverami šķirkļavārdu atlasē kritēriji un principi.

1.1. Vārdnīcas adresāts

Nemot vērā situāciju, Latvijā ir absolūti nepieciešama oriģināla literatūrzinātnes terminu vārdnīca, kas veidota pēc labākajām leksikogrāfijas tradīcijām, izmantojot empīrisku pētījumu. Tai jābūt zinātniskai (iespējams, pat akadēmiskai), skaidrojošai terminu vārdnīcai, kas kalpotu ikvienam, kam ir nepieciešamība uzzināt konkrētā termina skaidrojumu vai jēdziena nozīmi. Tajā pašā laikā vārdnīcā iespēju robežās jāievēro izklāsta vienkāršība, ilustrējošo piemēru uzskatāmība, lai tā būtu saprotama ne tikai šauram nozares speciālistu lokam, bet arī skolēniem, studentiem, visiem literatūras cienītājiem. Citiem vārdiem, lai ikviens latviešu valodas lietotājs, kura interese kaut kādā veidā (profesionālā, mācību vai citā) saistīta ar literatūrzinātnes

jomu, spētu atrast atbildi uz jautājumu, ko attiecīgais termins nozīmē un kāda jēdziena apzīmēšanai tas lietojams.

Dažkārt terminu vārdnīcām ir iezīmēts konkrēts adresāts, īpaši tas jāsaika par krievu autoru vārdnīcām. Piem., L. Timofejeva un N. Vengrova *Īsā literatūrzinātnisko terminu vārdnīca* (*Краткий словарь литературоведческих терминов*, 1955), kā arī tās latviskajā tulkojumā (ĪLTV 1957) un lietuviskajā tulkojumā *Literatūras zinātnes terminu vārdnīca* (*Literatūros mokslo terminų žodynis*, LMTŽ 1961) ir norāde, ka vārdnīca ir aptvērusi to minimumu, kas jāzina „vecāko klašu audzēkņiem [...] literatūras teorijas laukā” (ĪLTV 1957, 4). Savukārt vārdnīcā *Literatūrzinātnisko terminu vārdnīca absolventiem un abiturientiem* (*Словарь литературоведческих терминов для выпускников и абитуриентов*, Инджиев 2010) adresāts norādīts jau nosaukumā. Šāda tipa vārdnīcās šķirkļu skaits parasti ir neliels (ap 450–500). 1974. gadā izdotajā *Literatūrzinātnisko terminu vārdnīcā* (*Словарь литературоведческих терминов*) atrodama norāde, ka tā kā uzziņas līdzeklis domāta vidusskolu literatūras skolotājiem (CJT 1974, 3). Tajā apkopota informācija par apmēram 800 terminiem. Apjoma ziņā plašākas ir tās terminu vārdnīcas, kas nosaukumā pozicionētas kā lasītāja rokasgrāmata, piem., *Merriama Vebstera lasītāja rokasgrāmata* (*Merriam-Webster's Reader's Handbook*, Merriam-Webster 1997), *Literatūras terminu jaunā rokasgrāmata* (*A New Handbook of Literary Terms*, Mikics 2007). Rokasgrāmatas ievadā (vai virsrakstā) ir raksturīgi norādīt tās potenciālo lietotāju jeb adresātu, par to plašāk rakstījusi D. Laiveniece, uzsverot, ka parasti rokasgrāmatu mērķauditorija tiek norādīta iespējami plašāka (Laiveniece 2012, 160). Latviešu leksikogrāfijā nav raksturīgi terminoloģiska satura izdevumus saukt par rokasgrāmatām.

J. Kursīte savas *Dzejas vārdnīcas* ievadā atļāvusies ļoti demokrātisku norādi, ka vārdnīca paredzēta „visiem, kas to kaut kāda iemesla dēļ atvērs” (Kursīte 2002, 5). Jaunāko vārdnīcu autori parasti, iezīmējot vārdnīcas adresātu, norāda uz samērā plašu potenciālo lietotāju loku, piem., J. Aldersona *Mākslas un kultūras vārdnīcas* ievadā teikts: „Grāmata lieliski noder ikvienam cilvēkam, kuru interesē māksla un kultūra, to var izmantot mākslas skolu audzēkņi un dažādu specialitāšu studenti, tā ir neaizvietojams palīgs gan skolēniem, kuri apgūst ar mākslu un kultūru saistītos priekšmetus, gan viņu skolotājiem.” (Aldersons 2011, 4) Dažkārt mērķauditorija raksturota ļoti lakoniski, tikai dažos vārdos norādīts uz adresātu, piem., „vārdnīca paredzēta zinātniekiem, skolotājiem, studentiem un visiem interesentiem, kam rūp latviešu valodas attīstības un apguves jautājumi” (LTSV 2011, 6), „tā domāta jo apjomīgām lietotāju lokam” (Torgāns 2010, 7) u. tml. Atšķirīgi ir tie gadījumi, kad vārdnīca veidota situatīvā atbilstībā kādam konkrētam mērķim, piem., jau iepriekš minētajās A. Skalbergas veidotajās literatūras mācību grāmatās vidusskolai atrodamas tematiskas terminu kopas – *Vārdnīca antīkās literatūras lasītājam* (Skalberga 2009, 248–251), *Vārdnīca renesanses literatūras lasītājam* (Skalberga 2009, 252–258), *Vārdnīca modernisma un postmodernisma literatūras lasītājam* (Skalberga 2011, 386–392). Šīs terminu kopas kā glosāriji atrodami mācību grāmatas beigās, tāpēc to tematisko iezīmējumu nosaka mācību grāmatās atrodamās daiļliteratūras piederība attiecīgā laikmeta un virziena rakstniecībai.

Jāpiezīmē, ka norāde par izdevuma adresātu mūsdienu grāmatniecībā nereti ir izdevniecību reklāmas stratēģijas sastāvdaļa, lai salīdzinoši ierobežotajā grāmatu tirgū

potenciālo pircēju pārliecinātu, ka konkrētā grāmata nepieciešama tieši viņam. Respektējot katra autora un izdevēja izvēli par vārdnīcas adresātu, tomēr jāuzsver, ka zinātniska terminu vārdnīca kādā konkrētā nozarē neprasa īpašu norādi par adresātu, jo tai jānodrošina nozares terminu sistēmas precīza izpratne visiem tās lietotājiem. No tās pēctecīgi var atvestināt konkrētām adresātām – skolēniem, studentiem u. tml. – paredzētus darbus.

1. 2. Vārdu atlases kritēriji un principi

Otrais pamatjautājumu loks vārdnīcas plānošanā saistāms ar vārdu atlasī, kas cieši sasauca ar termina izpratni un robežu, ar jau ieskicēto vārdnīcas apjomu, kā arī ar vārdnīcas nosaukumu.

Terminu atlases pamatā jābūt empīriskam vākumam un pētījumam par lietojuma biežumu saistībā ar zinātnisku aprakstu par aktuālajiem strukturāli semantiskajiem modeļiem, lai vārdnīcā noteikti nonāktu termini, kuri ir nozarei aktuāli un pietiekami bieži lietoti. Materiālam jābūt pietiekami plašam, lai saskaņā ar izpratni par terminogrāfa darbu, tas varētu atlasīt nepieciešamo un fiksēt vārdnīcā (Суперанская, Подольская, Васильева 2007, 207). Ja nozares terminoloģijā jau eksistē iepriekš izdotas terminu vārdnīcas, tad jaunas vārdnīcas veidošanas procesā tā būtu izmantojama par pamatu, turpināma un papildināma, bet literatūrzinātnē šī prakse nav īstenojama jau iepriekš raksturotās terminogrāfiskās situācijas dēļ.

Vārdnīcā maksimāli iekļaujami visi tie termini, kuru nozīmes izpratne ir nepieciešama, lai spētu nodrošināt pilnvērtīgu informācijas uzkrāšanu un pieredzes nodošanu attiecīgajā zinātnes nozarē. **Vārdnīcas apjoms**, izvērtējot ekscerpēto materiālu, varētu būt 3–4 tūkstoši vārdu, kaut gan nereti līdzīgās vārdnīcās šķirkļu skaits nepārsniedz pusotra tūkstoša vārdu, tāda ir gan *Literatūras terminu Oksfordas vārdnīca* (*The Oxford Dictionary of Literary Terms*, Baldick 2008), gan *Literatūras terminu glosārijs* (*A Glossary of Literary Terms*, Abrams, Harpham 2012), gan vārdnīca zviedru valodā *Literatūras terminu vārdnīca* (*Termllexikon i litteraturvetenskap*, Termlexikon 2008). Ņemot vērā nepieciešamību vienkopus sniegt pēc iespējas pilnīgāku literatūrzinātnes terminoloģiskās sistēmas apkopojumu latviešu valodā, būtu vēlams izstrādāt plašāku darbu.

Nereti vārdnīcu veido viens autors, tāpēc ierobežoto resursu dēļ netiek aptverts maksimāli plašs terminu loks vai nepietiekami izstrādāti šķirkļi no leksikogrāfijas viedokļa. Parādās iezīme **vārdnīcas nosaukumā** izmantot vārdus *vārdnīciņa*, *vārdene*, *vārdenīte*, it kā piedāvājot lasītājam kaut ko mazāk zinātnisku, mazāk nopietnu. Piem., R. Kvašītes *Terminoloģijas mācību vārdnīciņa* (*Mokomasis terminologijos žodynėlis*, Kvašytė 2005), J. Kursītes *Neakadēmiskā latviešu valodas vārdnīca jeb Novadu vārdene* (Kursīte 2007) un *Tautlietu vārdene* (Kursīte 2009), J. Torgāna *Mūzikas terminu vārdenīte* (Torgāns 2010). Uzsverot izdevuma nosaukuma lielo nozīmi, jāatgādina O. Buša teiktais par J. Kursītes grāmatu *Neakadēmiskā latviešu valodas vārdnīca jeb Novadu vārdene*: „Ja uzskata izdevumu par *Vārdnīcu*, tad var tai šo to pārnest no leksikogrāfiskās formas viedokļa, turpretim, lasot *Vārdeni*, var uzzināt krietni daudz jauna vai pusaizmirsta, rosinājumam derīga [...] vai gluži vienkārši [...] vadīt laiku pie interesantas lasāmvielas.” (Bušs 2007^b, 2) Jāatzīst, ka no pārlieku jūtāmā autora/-u subjektīvās klātbūtnes faktora (jeb ietekmes uz kvalitāti) zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā ir ieteicams izvairīties. Savukārt nelielas vārdnīcas

kvantitatīvo apjomu var marķēt ar vārdiem „mazā vārdnīca”, „īsā vārdnīca” u. tml. Šāds paņēmiens ir bijis raksturīgs 20. gadsimta vidū, tas izmantots gan abos tulkotajos literatūrzinātnes terminu izdevumos – *Īsā literatūrzinātnisko terminu vārdnīca* (ĪLTV 1957) un *Mazā literatūrzinātnes terminu vārdnīca* (MLTV 1965) –, gan citās neliela apjoma vārdnīcās, piem., *Mazā estētikas vārdnīca* (MEV 1965), *Īsā filozofiskā vārdnīca* (ĪFV 1955). Jaunākajā terminogrāfijā šis paņēmiens nav zudis pavisam, taču to izmanto ne tikai apjomā nelielu vārdnīcu nosaukumā, piem., D. Blūmas *Mazā mākslas vēstures terminu vārdnīca* (Blūma 2005) ir 228 lappušu un apmēram 1000 šķirkļu apjomīga. Biežāk to izmanto glosārija tipa uzziņu materiāla nosaukšanai, piem., *Mazā vīna terminu vārdnīca*, *Mazā salātu nosaukumu vārdnīca*, *Franču virtuves mazā vārdnīca* (sk. www.cetrassezonas.lv), *Mazā astroloģijas vārdnīca* (sk. www.astropolis.lv) u. c.

Latviešu terminogrāfijā vērā ņemama kļuvusi cita tendence – apjoma ierobežojumu vārdnīcas nosaukumā iezīmēt ar vārdu *pamatermini*, piem., *Valodniecības pamaterminu skaidrojošā vārdnīca* (VPSV 2007), *Elektroenerģētikas pamaterminu skaidrojošā vārdnīca* (EPSV 1997), *Militāro jēdzienu skaidrojošā vārdnīca ar pamaterminu tulkojumu angļu valodā* (Justs 2008), *Eiropas tiesību pamatermini* (Šmits 2010) u. c. Lai gan nesaprotamu iemeslu dēļ pašā VPSV nav skaidrojuma vārdam *pamatermini*, ar to būtu saprotams terminu kopums, kas būtībā nodrošina attiecīgās nozares terminoloģiskās sistēmas izpratni.

Ja precizējošas ziņas par vārdnīcas apjomu norādītas tās priekšvārdā, īpašs apjomu iezīmējošs paskaidrojums (*mazā, īsā, pamaterminu* u. tml.) vārdnīcas nosaukumā nav nepieciešams.

Dažkārt vārdnīcas veidotāji nosaukumā izvairās lietot vārdu *termini*, aizstājot to ar vārdu *jēdzieni*, piem., *Vēsturisko jēdzienu skaidrojošā vārdnīca* (Skangale 2005), *Militāro jēdzienu skaidrojošā vārdnīca* [...] (Justs 2008), vai arī lietojot vienīgi nomenklatūras vārdu *vārdnīca*, piem., *Zinātnes un tehnoloģijas vārdnīca* (ZTV 2001), *Dzejas vārdnīca* (Kursīte 2002), *Mākslas un kultūras vārdnīca* [...] (Aldersons 2011) u. c. Raksturīgi, ka arī zinātniskajā literatūrā vārdi *jēdziens* un *termins* nereti tiek jaukti un neadekvāti lietoti. Bet iemesls šāдай vārdnīcu autoru izvēlei varētu būt lielā mērā saistīts ar uzskatu, ka termini ir nevis visi vārdi un vārdu savienojumi, kas izteic kādu jēdzienu, bet tikai tie, kas ir oficiāli par tādiem atzīti un apstiprināti.

Būtiska nozīme vārdnīcas nosaukumā ir vārdam *skaidrojošā*, jo tas norāda, ka termini ir ne tikai nosaukti (iespējams, doti arī ekvivalenti citās valodās), piem., *Franču-latviešu-angļu leksikogrāfijas terminu vārdnīcā* (Bankavs 2006), bet arī jēdzieniski skaidroti. Skaidrojums (arī definējums) ir ļoti būtisks komponents terminoloģiskās sistēmas izpratnei.

Ņemot vērā visu iepriekš rakstīto, eventuālās vārdnīcas optimālākais nosaukums varētu būt *Literatūrzinātnes terminu skaidrojošā vārdnīca*. Saskaņā ar normatīvajiem dokumentiem vārdnīcas satura apstiprināšana LZA TK ir nepieciešama.

Literatūrzinātnes terminoloģijas vārdnīca noteikti pārsniedz vienas zinātņu nozares robežas, tā veidojama pēc **starpnozaru principa**. V. Skujiņa aprakstījusi „speciālistu un valodnieku sadarbības principu”, uzsverot, ka „terminoloģijas darbā jācenšas pārvarēt mūsdienām raksturīgo nozaru tematisko sadrumstalotību, zinātnieku šaurās specializācijas robežas” (Skujiņa 2002, 192). Jāuzsver, ka starpnozaru princips ir daudz plašāks nekā tikai „speciālistu un valodnieku sadarbības princips”. Tas nosaka

radniecīgu un izpausmes ziņā tuvu zinātnes un mākslas nozaru terminu aptvērumu, tādējādi literatūrzinātnes vārdnīcā jānonāk terminiem no estētikas, ētikas, filozofijas, kulturoloģijas, mūzikas, teātra, tēlotājas mākslas, reliģijas jomas. Piem., termini *balāde, elēģija, etīde, fūga, himna, kancona, noktirne* ir kopīgi gan literatūrzinātnei, gan mūzikai, līdz ar to terminu skaidrojumā ir svarīgi saistīt abas nozares, uzsverot kopīgo un atšķirīgo tā, lai konkrētajai nozarei specifiskais būtu nepārprotami pateikts. Minētajos piemēros kopīgā ir vairāk nekā atšķirīgā, bet tādiem terminiem kā *decima, kvarta, kvinta, nona, oktāva, terca*, kas arī ir kopīgi literatūrai un mūzikai, skaidrojums ir būtiski atšķirīgs. Ievērojot sistēmiskumu, svarīgi literatūrzinātnes terminu skaidrojumu saskaņot ar vēl citu saskarozaru jēdzienu interpretāciju, piem., estētikas (*absurdais, komiskais, traģiskais* u. c.), filozofijas (*arhetips, demitoloģizācija, eklektika* u. c.), reliģijas (*apokaliptika, apoteoze, hagiogrāfija* u. c.), kulturoloģijas (*biogrāfija, globalizācija, koncepts* u. c.). Svarīgi ir fiksēt saskarozarēs atšķirīgo, piem., kulturoloģijas termini *mīts* un *mitoloģija* būtiski neatšķiras, bet termini *adaptācija* un *dialogs* kulturoloģijā tiek skaidroti atšķirīgi no literatūrzinātnes (sk. Priedītis 2003). Līdzīgus piemērus varētu minēt arī no citām zinātnes un mākslas nozarēm. Veidojot šādus šķirkļus, svarīga ir semantiskās dominantes izvēle, vispirms skaidrojot raksturojamās nozares terminu, tad – saskarozares terminu semantiku. Arī pastarpināti saistītus terminus skaidrojot, svarīgi pievērst lietotāju uzmanību to funkcionālajai specifikai, piem., *slengs, žargons*.

Mēģinājumu apvienot mākslas un kultūras jēdzienu skaidrojumus vienā vārdnīcā ir veicis J. Aldersons grāmatā *Mākslas un kultūras vārdnīca ar interneta atslēgvārdiem* (Aldersons 2011). Jāatzīst, ka literatūrzinātnes jomā šķirkļu izvēlē vārdnīca rada fragmentāruma iespaidu, piem., tajā ir iekļauts šķirklis *Alkaja strofa*, bet nav šķirkļu *Adonīsa vārsmas, Asklepiāda strofa, Oņegina strofa, Raiņa sonets, Sapfo strofa*. Var minēt vairākus šādus piemērus. Šķirklī *aina* nav atrodama nekāda norāde uz dramatiska darba cēliena daļu. Šķirklī *akcents* ir runa tikai par krāsu, formu un novietojumu, bet nav minēts par uzsvāru daiļliteratūras valodas ritmā. Līdz ar to nav skaidrs, vai vārdnīcas autors literatūru uzskata par mākslai un kultūrai piederošu, vai tomēr nē. Tādējādi vārdnīcas nosaukumā apsolītais neatspoguļojas saturā, un izdevums kopumā atstāj kompilatīvu un fragmentāru iespaidu, kā arī rāda pārdomātas koncepcijas trūkumu.

Kā īpaša literatūrzinātnes saskarozare jāmin valodniecība, jo abām ir ļoti daudz kopīgu terminu, piem., *alegorija, aliterācija, asonanse, epitets, enklīze, konsonanse, metafora, proklīze, simbols, stils* u. c. (sk. VPSV 2007). Literatūrzinātnes vārdnīcā jābūt ne tikai tādiem vispārzināmiem un plaši lietotiem valodniecības terminiem kā *rindkopa, uzruna, uzsvārs, zilbe, virsraksts*, bet arī tādiem terminiem, kuros valodniecības un literatūrzinātnes interpretācija savdabīgi (bet ne pilnīgi) pārklājas, piem., *dialogs, parodija, pārstāsts, poētisms, stils, teksts, zemteksts*. Kā piemēru šādai starpnozaru terminoloģijas atspoguļošanai var minēt Krievijā izdoto *Lingvistisko un literatūrzinātnisko terminu vārdnīcu* (*Словарь лингвистических и литературоведческих терминов*, Поливанов 2010), kurā vienkopus skaidroti lingvistikas un literatūrzinātnes termini. Līdzīgi veidota atsevišķai nozarei – stilistikai – veltītā terminu vārdnīca *Pamattermini/atslēgvārdi stilistikā* (*Key Terms in Stylistics*, Nørgaard, Montoro, Busse 2010). Stilistikas (kā valodniecības nozares un kā

literatūrteorijas nozares) terminu saskaņotam skaidrojumam jāpievērš īpaša uzmanība, lai precīzi atspoguļotu valodas stilistiskās izteiksmes līdzekļu kopumu.

Tāpat šķirkļu izvēlē jāievēro starpnozaru princips, uz ko norādījis arī R. Grabis (Grabis 2006, 258), bet galvenais atlasē kritērijs – maksimāli visi termini (arī saskarnozaru), kas nodrošina pilnvērtīgu informācijas uzkrāšanu un pieredzes nodošanu literatūrzinātnē, īpašu vērību veltot problemātiskajiem gadījumiem.

Būtisks vārdnīcas izveidē un vārdu atlasē ir arī **diahroniskais princips**. Atklāt katra termina veidošanās un attīstības procesu vienā vārdnīcā nav iespējams, bet svarīgi iekļaut tādu informāciju, kas palīdz saprast termina lietojuma nozīmi arī senākajos rakstu avotos, it īpaši tajos gadījumos, kad tā ir būtiski atšķirīga no mūsdienu interpretācijas un tādēļ ļoti nepieciešama mūsdienu lietotājam. To iespējams risināt, dodot tā saucamās ierobežojošās norādes, piem., *vēst.* (*vēsturisks*, tāds vārds, vārdforma vai vārda nozīme, kas attiecināms uz agrākiem laikiem). Kā piemēri te minami ne tikai hrestomātiskie gadījumi ar jēdzieniem *perša*, *rīme* un *ziņģe*, bet arī terminu *dzeja* un *proza*, *pasaka* un *fabula*, *stāsts* un *novele*, *dziesma* un *dzejolis* nozīmju pakāpeniska diferencēšanās latviešu literatūrteorijā. Atsevišķos šķirkļos šādu pieeju realizējusi J. Kursīte *Dzejas vārdnīcā* (Kursīte 2002). Termina nozīmju izmaiņas atspoguļotas arī vārdnīcā *Mūsdienu literatūrteorijas glosārijs* (*A Glossary of Contemporary Literary Theory*, Hawthorn 2000) un citur.

Vārdnīcā svarīgi ievērot arī **enciklopēdisko principu**. Bieži jēdzienu skaidrojošajās vārdnīcās līdzās tīri terminoloģiskiem šķirkļiem ir atrodamī arī šķirkļi ar enciklopēdisku saturu. Tā ir gan *Dzejas vārdnīcā* (Kursīte 2002), gan *Mākslas un kultūras vārdnīcā* [...] (Aldersons 2011), arī labi zināmos krievu izdevumos *Jaunā literatūras vārdnīca* (*Новый литературный словарь*, Гурьева 2009), *Literatūras terminu un jēdzienu enciklopēdija* (*Литературная энциклопедия терминов и понятий*, ЛЭТП 2001) un arī citos lielformāta izdevumos, piem., trīssējumu vārdnīcā vācu valodā *Brokhausa literatūra* (*Der Literatur Brockhaus*, 1988), *Pasaules literatūras terminu vārdnīcā* (*Dictionary of World Literary Terms*, Shipley 1970) u. c. Šāda tipa izdevumos veidojas šķirkļi ar neviendabīgu materiālu – terminoloģisku un enciklopēdisku. Turklāt enciklopēdiskie šķirkļi arī ir ļoti dažāda rakstura, piem., konkrētu rakstnieku biogrāfijas, literatūras virzienu apraksti, bibliogrāfijas rādītāji u. tml.

Leksikas materiāla izklāsta aspektā leksikogrāfijā tiek aplūkoti dažādi vārdnīcu tipi, kas piemēroti terminu vārdnīcu izveidei, piem., tēzauris (sk. Calzolari 1988; Aitchison, Dextre Clarke 2004._e), onomasioloģiskā (*onomasiological*) vārdnīca (sk. Sierra 2000._e; Grzega 2011._e) ideogrāfiskā (*идеографический*) vārdnīca (sk. Табанакова 2001) u. c. Tradicionālais iedalījums filoloģiskajās un enciklopēdiskajās vārdnīcās (sk. Laua 1981, 212; Roze 1982, 4; Kirkness 2004, 59–60 u. c.) šajā gadījumā nav īsti izmantojams. Terminu vārdnīcas šķirkļi veidojami ne tikai ar filoloģisku informāciju par konkrēto vārdu, kas tiek lietots termina funkcijā, bet literatūrzinātnes terminu skaidrojumā ir absolūti nepieciešama arī enciklopēdiska rakstura informācija, piem., skaidrojot terminu *Spensera strofa*, ir jādod informācija par to, kas ir Edmunds Spensers (1552–1599), kura vārdā nosaukta šī pantforma, tāpat arī terminu *Medeņa metrs*, *Hiponakta strofa*, *gongorisms*, *baironisms*, *glikonejs* u. c. skaidrojumos, piem.:

Medeņa metrs – nosaukums latviešu dzejnieka Jāņa Medeņa (1903–1961) metriskajam veidojumam [..].

Lai arī tas apgrūtina viendabīguma nodrošināšanu, jāatzīst, ka nepieciešamības gadījumā vārdnīcas šķirkļos iestrādājama šāda veida enciklopēdiska rakstura informācija. Kā atzinusi V. Tabanakova, mūsdienu vārdnīcām, tiecoties pēc pilnības, vairs nav viendabīgs, bet gan jaukts, sintētisks (*смешанный, синтетический*) raksturs (Tabanakova 2001, 63). Arī eventuālās literatūrzinātnes terminu vārdnīcas šķirkļiem galvenokārt varētu piemist sintētisks raksturs (lingvistiskā + enciklopēdiskā informācija).

2. Šķirkļa vizuālais tēls un struktūra

Vēl viens jautājumu loks saistāms ar šķirkļu vizuālo tēlu un struktūru. Iepazīstoties ar daudzām terminoloģijas vārdnīcām, kā būtisks trūkums ir novērots šķirkļavārda rakstība tikai ar lielajiem burtiem vai ar lielo sākumburtu. Uz to norādījis arī J. Baldunčiks pārskatā par nozīmīgākajām vienvalodas vārdnīcām (Baldunčiks 2012^b, 130, 163). Šis tīri tehniskais noformējums jeb vizuālais tēls traucē uztvert termina rakstības **normatīvo aspektu**, jo vairāku literatūrzinātnes terminu rakstībā jāievēro lielā sākumburta lietojums. Tie ir termini ar onomastisku izcelsmi – pilnīgi vai daļēji apelatīvējumi. Parasti tādu terminu rakstībā kā *Alkaja strofa*, *Oņegina strofa*, *Raiņa sonets* neskaidrības nerodas. Bet iespējams, ka rodas vajadzība vārdnīcā pārbaudīt tādu terminu pareizrakstību kā *aleksandrietis* (no personvārda Aleksandrs), *falekijs* (no personvārda Falekijs), *fescenīna* (no pilsētas nosaukuma Fescenīna), *glikonejs* (no personvārda Glikons), *baironisms* (no personvārda Bairons), *rainistika* (no personvārda Rainis). Šķirkļavārda sākumburta rakstības izvēlē (protams, arī citos aspektos) jābūt atspoguļotām normatīvajām prasībām, lai terminu skaidrojošā vārdnīca kalpotu arī par terminu pareizrakstības vārdnīcu. Piem., šķirkļavārda FALEKIJS/Falekijs/falekijs rakstībā jālieto trešais pieraksta veids, jo ne pirmais, ne otrs vizuālais noformējums neatspoguļo to, ka šis vārds kā deonīms rakstāms ar mazo sākumburtu, piem.:

falekijs – *pantmērs, kas savu nosaukumu ieguvis no sengrieķu Aleksandrijas laikmeta dzejnieka Falekija vārda* [..].

Tāpat svarīgi uzrādīt visus iespējamus termina **rakstības variantus** (arī atvasinājumus), ja tādi ar tradīciju valodas praksē ir nostiprinājušies, piem., japāņu dzejas formas *haiku* nosaukumam latviskajā ekvivalentā tiek lietoti četri varianti – *haika*, *haiku*, *hokku*, *hoku*. Terminu vārdnīcā dodama informācija, ka visi termina varianti attiecināmi uz vienu un to pašu jēdzienu, kaut gan daži avoti liecina, ka terminam *hoku* ir nedaudz atšķirīgs skaidrojums. Svarīgi būtu norādīt, kurš no variantiem ir uztverams kā normatīvs. Šīs problēmas iespējamais risinājums – par rekomendējamo variantu noteikt *haiku*, jo šāda forma ir fiksēta *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcā* (LVPPV 1995, 259) un tādēļ jau reiz ir atzīta par normatīvu.

Skaidrība būtu panākama arī terminu *zevgma*, *zeugma* un *zeigma* (arī *zoigma* un *zigma*) skaidrojumā. Tiem pamatā ir grieķu valodas vārdi *zeugma*, *zeugyana* ‘sasaiste, savienot’. Dažādos avotos atrodami dažādi nosaukumi un skaidrojumi, salīdzinājumam minēti piemēri no pieciem dažādiem avotiem:

zevgma – tautas dzejā, lai stingri iezīmētu robežu starp vienas rindas beigām un otras sākumu, pastāvējis aizliegums veidot vārddalījumu starp rindas pēdējo un priekšpēdējo zilbi, t. i., vārsmā nedrīkstēja beigties ar vienzilbīgu vārdu [...]. (Kursīte 2002, 443)

zeugma – tādu divu teicienu vai vārdu savienojums, kas balstās uz kādu viena vārda lietojumu dažādās nozīmēs. (Valeinis 1961, 228)

zeigma – tropu veids, darbības vārda lietojums kopā ar diviem vai vairākiem dažādās jēdzieniskās attieksmēs pakārtotiem vārdiem. (VPSV 2007, 457)

zeugma – a figure of speech by which one word refers to two others in the same sentence. Literally a 'yoking', zeugma may be achieved by a verb or preposition with two objects [...] Or it may employ a verb with two subjects [...] However, the term is frequently used as a synonym for syllepsis – a special kind of zeugma in which the yoking term agrees grammatically with only one of the terms to which it is applied, or refers to each in a different sense. In the confusion surrounding these two terms, some rhetoricians have reserved 'zeugma' for the ungrammatical sense of syllepsis.⁴² (Baldick 2008, 359)

Eventuālajā vārdnīcā šādos neviennozīmīgos gadījumos būtu jānodrošina terminoloģiskā skaidrība, akcentējot biežāk lietoto, ieteicamo un/vai pareizrakstības ziņā normatīvo variantu. Tā kā VPSV ir fiksēta forma *zeigma* (VPSV 2007, 457), tad ir pamats to arī pieņemt par normatīvo, kaut gan seno valodu filoloģe Brigita Aleksejeva (tagad Kukjalko) privātā konsultācijā kā atbilstošāko norādījusi variantu *zeugma*. Termina definējumā jāakcentē tā saistība ar jēdzienu *silepse* un jānorāda, ka tas ir viens no tropu veidiem un ka tas nav tas pats jēdziens, ko J. Kursīte skaidrojusi šķirklī *zevgma* (Kursīte 2002, 443).

Šie un vēl citi terminoloģijas problēmjaucējumi rāda – lai izstrādātu kompaktu, informatīvi korektu šķirkli, vārdnīcas veidotājam jāsavāc maksimāli pilnīgs materiāls gan vēsturiskā, gan lingvistiskā, gan funkcionālā aspektā. Daži šādi materiālu vākumi atspoguļoti šīs daļas 3. nodaļā, ievērojams klāsts pievienots pielikumos, bet liela daļa no pētījumā savāktā materiāla ir palicis ārpus promocijas darba.

Svarīga ir arī **valodu izvēle**, kurās termins vārdnīcā nosaukts. Mūsdienu terminoloģijā līdzās terminam latviešu valodā ir svarīgi sniegt ekvivalentu citās valodās, tas palīdzētu nodrošināt zinātnisku tekstu kvalitatīvu tulkojumu. Latviešu terminogrāfijā tā ir atzīta prakse, piem., VPSV bez latviešu valodas termins nosaukts arī krievu, angļu un vācu valodā, *Lingvodidaktikas terminu skaidrojošajā vārdnīcā* (LTSV 2011) – angļu un krievu valodā, *Franču-latviešu-angļu leksikogrāfijas terminu vārdnīcā* (Bankavs 2006) – franču un angļu.

Interesanta ir lietuviešu pieredze. Lietuvā savulaik literatūras terminu oriģinālas vārdnīcas trūkums novērsts ar tulkojumiem. 1998. gadā lietuviski no angļu valodas tulkota Džeremija Hevtorna (*Jeremy Hawthorn*) vārdnīca *Mūsdienu literatūras teorijas glosārijs/ceļvedis* (*A Glossary of Contemporary Literary Theory = Moderniosios literatūros teorijos žinynas*, MLTŽ 1998), kurā līdzās lietuviešu valodas terminam dots angļu valodas ekvivalents. 2000. gadā lietuviski izdots vārdnīcas

⁴² *Zeigma* – runas figūra, kurā viens vārds attiecas uz diviem citiem vārdiem tajā pašā teikumā. Tiešā nozīmē „sajūgumu/kopsatvērumu” jeb *zeigmu* var veidot darbības vārds vai prievārds ar diviem objektiem [...] Vai arī tā ietver darbības vārdu ar diviem subjektiem [...] Taču šo terminu dažkārt izmanto kā *silepses* sinonīmu – īpašu *zeigmas* veidu, kurā *kopsatvēruma* termins gramatiski saistās tikai ar vienu no vārdiem, ar kuriem tas ir saistīts, vai arī attiecas uz katru, bet atšķirīgā nozīmē. Ar šiem diviem terminiem saistītajā jēdzienā daži retoriski „*zeigmu*” uzskata par *silepses* negramatisko nozīmi. (Tulkojums mans – A. H.)

Galvenie mūsdienu literatūras jēdzieni (Pagrindinēs moderniosios literatūros sąvokos, PMLS 2000) tulkojums no vācu valodas, tajā gan termini doti tikai lietuviski. Savukārt lietuviešu oriģinālo vārdnīcu *Literatūras terminu vārdnīca: romāns (Literatūros terminų žodynas: Romanas, LTŽ 1995)* un *Literatūras terminu vārdnīca: poēzija (Literatūros terminų žodynas: Eilėdara, LTŽ 1998)* termini doti sešās valodās (lietuviešu, franču, angļu, vācu, poļu, krievu). R. Kvašīte *Terminoloģijas mācību vārdnīciņā (Mokomasis terminologijos žodynelis, Kvašytė 2005)* lietuviešu valodas terminiem piedāvājusi ekvivalentus angļiski, krieviski un arī latviski. Jāatzīst, ka šādu praksi – norādīt terminu ekvivalentus vēl citās valodās – nevar atzīt par raksturīgu aplūkotojām vārdnīcām angļu, krievu un vācu valodā.

I. Pūtele, aprakstot risinājumus profesiju nosaukumu vārdnīcai, norāda: „Vārdnīcā izmantoto valodu izvēle un skaits visbiežāk atkarīgs no konkrētās nepieciešamības un šo valodu prestiža un nozīmes attiecīgā laika posma politiskajā situācijā, kā arī no terminoloģijas nozares specifikas.” (Pūtele 1998, 166) Ņemot vērā mūsdienu kultūrtelpas tradīcijas un nozares specifiku, latviešu literatūrzinātnes terminu vārdnīcā būtu vēlams termina ekvivalents vismaz angļu, vācu un krievu valodā (varbūt arī franču), iespējams, interesanti būtu iekļaut ekvivalentu arī lietuviešu valodā, piem.:

epitets (angļu – *epithet*, vācu – *Epitheton*, krievu – *эпитет*, franču – *épithète*, lietuviešu – *epitetas*);

aforisms (angļu – *maxim, aphorism*, vācu – *aphorismus*, krievu – *афоризм*, franču – *maxime*, lietuviešu – *aforizmas*).

Vai šķirkļos uzrādāma arī **vārda cilme** – šis jautājums vārdnīcas veidošanā var izrādīties ļoti problemātisks. Par daudzu pašcilmes vārdu etimoloģiju lielā mērā informāciju var gūt LEV. Tur arī atrodamas ziņas par vārdu *aina, dzeja, dziesma, pants, pēda, raksturs, rinda, teika, tēls, varonis* u. c. etimoloģiju, lai gan ne reizi vien norādīts uz to, ka minētajā vārdnīcā informācija ir nepietiekama un neprecīza (sk. Jansone 1997, 47; Baldunčiks 2008^b, 7–18; Baldunčiks 2010, 19–27; Baldunčiks 2012^b, 169–180). Vērtīgu uzziņu materiālu par vārdu cilmi sniedz mūsdienu svešvārdu vārdnīcas (piem., SvV 1999; SvV 2008 u. c.) un aizguvumu skaidrojošās vārdnīcas (Baldunčiks 1989; Skujiņa 1999 u. c.).⁴³

Prakse rāda, ka dažādos avotos atrodamā informācija ir pretrunīga, piem., par terminu *balāde* LKV norādīts, ka tas cēlies no viduslatīņu *ballāre* ‘dejoj’ (LKV I, 1606), ĪLTV – no itāļu *ballare* ‘dejoj’ (ĪLTV 1957, 37), *Dzejas vārdnīcā* un *Svešvārdu vārdnīcā* – no franču *ballade* (Kursīte 2002, 57; SvV 1999, 91). Turklāt bieži vien ir problemātiski noteikt, no kuras starpniekvalodas vārds latviešu valodā ir ienācis. Šai problēmai uzmanību pievērsis J. Baldunčiks *Svešvārdu vārdnīcas* (1999) ievadā: „Svešvārdu etimoloģizācijā (cilmes noteikšanā) ir vērojami dažādi kritēriji – formālais, vēsturiskais, semantiskais. Atkarībā no kritērija vienam un tam pašam vārdam dažādās vārdnīcās uzrādīta dažāda etimoloģija. Tas ir saistīts ar jautājumu par tuvākajiem un tālākajiem aizgūšanas avotiem. Mūsdienās aizguvumu pētnieku lielākā daļa pieņēmusi

⁴³ Lai gan jautājums par cilmi un etimoloģiju šajā pētījumā nav izvērts plašāk, jāatzīmē, ka latviešu valodniecībā tas ir problemātisks vairākos aspektos: pirmkārt, netiek precīzi nošķirts dalījums – cilme un etimoloģija; otrkārt, ir nepietiekami valodas etimologu pētījumi; treškārt, pastāv iesakņojušies stereotipi un pieņēmumi, kas veido vienkāršotu izpratni par komplicētiem jautājumiem.

vēsturiski semantisko etimoloģizācijas metodi, kuras pamatā ir nostādne, ka vārds cēlies tajā valodā, kurā tas ieguvis konkrēto nozīmi un formu. [...] Dažkārt īsto vārda izveides avotu noteikt ir visai sarežģīti, tomēr tas valodniekiem nedod tiesības ignorēt vārda vēstures nozīmīgāko posmu un apgalvot, ka vārds cēlies tajā valodā, no kuras īstenībā tikai paņemta(s) vārda veidošanai nepieciešamā(s) sastāvdaļa(s).” (Baldunčiks 1999, 6)

Līdzīgu gadījumu ar nekonekvenci aizguvumu etimoloģijas skaidrojumā latviešu leksikogrāfijā ir samērā daudz, tādēļ norādes par vārdu cilmi varētu būt liels izaicinājums eventuālās vārdnīcas veidošanā, bet, nenorādot vārdu cilmi, vārdnīca zaudē ļoti būtisku informatīvu elementu. Viens no risinājumiem – norādīt tikai tās valodas (grieķu, latīņu, franču, itāļu), kur meklējama termina sākotne un atklājas vārda iekšējais tēls, starpniekvalodu norādot tikai tādos gadījumos, kad tā ir svarīga semantiskajā aspektā.

J. Kursīte *Dzejas vārdnīcā* rīkojusies nekonekvienti, jaucot cilmi ar ekvivalentiem – reizēm iekavās aiz šķirkļa vārda dota norāde par vārda cilmi, piem., *izosillabisms* (gr. *isos* ‘vienāds, līdzīgs’ + *syllabē* ‘zilbe’) (Kursīte 2002, 195), bet reizēm tur atrodami termina ekvivalenti vēl vienā vai vairākās valodās, piem., *jūgendstils* (vāc. *Jugendstil*, fr. *art nouveau*, kr. *stilj modern*, sp. *modernismo*, ang. *modern style*) (Kursīte 2002, 201). Šāda neviendabīga šķirkļu struktūra ne tikai rada leksikogrāfisku nekonekvenci, bet arī apgrūtinā informācijas iegūvi, tāpēc tā nebūtu pieļaujama eventuālajā terminu vārdnīcā.

Terminu skaidrojošajā vārdnīcā ļoti būtisks ir jautājums par **piemēru lietojumu jeb ilustratīvo materiālu** – daudzu terminu izpratnē piemēri ir absolūti nepieciešami. Tie atvieglo pantmēru nosaukumu, tēlainās izteiksmes līdzekļu nosaukumu, stila figūru nosaukumu izpratni.

Mācību literatūrā un rokasgrāmatās ilustratīvais materiāls jeb piemēri ir neatņemams šķirkļu elements, piem., I. Auziņas sastādītajā brošūrā skolēniem „Literatūras teorijas pamatjautājumi” (Auziņa 2011) līdzās terminam un tā skaidrojumam atrodami piemēri – dzejoļi – tradicionālajām dzejas formām (*sonetam, trioletam, gazelei, odai, idillei* u. c.), dažādas dzejas rindu pēdas tradicionālajiem pantmēriem (*trohajam, jambam, daktilam, amfibrahijam*), kā arī tēlainās izteiksmes figūrām (*metaforai, epitetam, personifikācijai* u. c.) un stila figūrām (*anaforai, epiforai, ķēdei, pakarei* u. c.). Savukārt garākiem literatūras žanriem (*balādei, stāstam, novelei, romānam, drāmai* u. c.) ir pievienotas norādes ar autora vārdu un darba nosaukumu, bet literatūras virzienu (*klasicisma, sentimentālisma, romantisma, reālisma* u. c.) skaidrojumam dotas norādes par spilgtākajiem autoriem.

Īpašu vērību ilustratīvajam materiālam pievērsis J. Osmanis, tulkojot terminu vārdnīcu no krievu valodas un piemeklējot piemērus latviešu valodā. Kā viņš personīgā intervijā atzina, tas bijis ļoti grūts darbs (par to sk. 1. daļā).

I. Zuicena, runājot par ilustratīvā materiāla ievietošanu skaidrojošās vārdnīcās, uzsver trīs galvenos mērķus: 1) lai apstiprinātu faktu, ka attiecīgais vārds patiešām eksistē valodā; 2) lai parādītu vārda lietošanu kontekstā, proti, kā vārds funkcionē teikumā; 3) lai papildinātu skaidrojumu ar sīkākām nozīmes niansēm vai sniegtu papildu informāciju par šķirkļa vārdu (Zuicena 2012^a, 182). Uz terminu skaidrojošajām vārdnīcām ilustratīvā materiāla nepieciešamības aspektā būtu īpaši attiecināms I. Zuicenas minētais trešais iemesls – lai papildinātu nozīmes skaidrojumu.

Pieņemts uzskatīt, ka ilustratīvais materiāls vārdnīcās sniedz arī bagātīgu ekstralingvistisko informāciju, kultūrvēsturiskas ziņas un faktus par ideoloģiju, sabiedriski politiskajiem un ekonomiskajiem apstākļiem (Zuicena 2012^a, 184), tomēr jāuzsver, ka uz akadēmisku terminu vārdnīcu to nevajadzētu attiecināt.

Aplūkojot vairākas latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas, J. Baldunčiks pievērš īpašu uzmanību arī šķirkļavārda skaidrojumu papildinošiem piemēriem, uzsverot, ka to realizācijai jābūt informatīvai, efektīvai un ekonomiskai, ka piemēriem jābūt tādiem, kas „aplūkoto jēdzienu uzreiz padara pietiekami izprotamu” (Baldunčiks 2012^b, 142). Terminu skaidrojošajā vārdnīcā šīs prasības ir īpaši svarīgas, kā atzinis S. Landau – galvenais ir izskaidrot tā, lai to saprot lasītājs (Landau 2001, 154).

Akadēmiskā terminu vārdnīcā piemēru var būt pavisam maz (bet ļoti trāpīgi) un tikai pie tiem šķirkļiem, kur tiešām ilustratīvais materiāls palīdz uztvert skaidroto jēdzienu, piem.:

aliterācija – stilistisks paņēmieni dzejā, retāk prozā, kurš veidots ar vienādu vai saskanīgu līdzskaņu mērķtiecīgu atkārtojumu strofā, pantā, frāzē (parasti vārdu vai uzsvērtu zilbju sākumā). Piem., Liptin lipa liepu lapa.

daktīls – pantmērs, kuru veido trīszilbju pēdas ar uzsvērtu pirmo zilbi. Piem., Saulīte dancoja sudraba kalnā (I V V I V V I V V I V)

Pēc šāda principa ir veidotas vairākas vārdnīcas, piem., *Literatūras terminu Oksfordas vārdnīca* (*The Oxford Dictionary of Literary Terms*, Baldick 2008), *Literatūras terminu vārdnīca* (*Termlexikon i litteraturvetenskap*, Termlexikon 2008), *Literatūrzinātnisko terminu vārdnīca* [...] (*Словарь литературоведческих терминов* [...], Инджиев 2010), *Literatūras terminu vārdnīciņa* (*Literatūros terminų žodinėlis*, LTŽ_e) u. c.

Tālāk aplūkojams jautājums par **šķirkļa vārda sistēmisko raksturojumu**. Iepazītajā terminogrāfiskajā materiālā konstatēts, ka pastāv divi galvenie izklāsta veidi – 1) katrs termins pats par sevi veido vienu šķirkli; 2) šķirkli veido virsjēdziena termins resp. nomenklatūras vārds, bet apakšjēdzienam termini un pakārtotie termini skaidroti virsjēdziena termina šķirkļa ietvaros. Piem., termini *biogrāfiskais romāns*, *pie dzīvojamumu romāns*, *vēsturiskais romāns* u. c. var tikt skaidroti dažādos šķirkļos pie attiecīgā alfabēta burta, bet var arī būt apvienoti vienā virsjēdziena šķirklī *romāns*. Izvēloties terminus sakārtot un atspoguļot sistēmā, veidojot t. s. vārdnīcas līgdu, iespējams kompaktāk koncentrēt informāciju, piem.:

romāns – prozas žanrs, kam raksturīgs izvērsts, attīstībā rādīts vēstījums par dzīvi, cilvēkiem un notikumiem ilgākā laika posmā, daudzpusīgi atsedzot galvenā varoņa personību, izaugsmi, domu un jūtu pasauli. Pēc tematikas un vēstījuma stila izšķir dažādus romāna paveidus – **biogrāfisko romānu**, **dēku jeb avantūras romānu**, **fantastikas romānu**, **filozofisko romānu**, **kriminālromānu**, **pie dzīvojamumu romānu**, **vēsturisko romānu**, **psiholoģisko romānu**, **publicistisko romānu**, **sadzīves romānu**, **satīrisko romānu**, **sociālo romānu**, **utopisko romānu**, **zinātniskās fantastikas romānu** u. c.

Šāda pieeja nodrošina vārdnīcas lietotājam iespēju atrast vienkopus visu informāciju par dažādiem romāna paveidiem, taču veidojas apjomīgi (līdz ar to – nepārskatāmi) šķirkļi, kas aizņem vairākas lappuses, piem., *Literatūras terminu glosārijā* (*A Glossary of Literary Terms*, Abrams, Harpham 2012) šķirklis *romāns* (resp., *novel*) izklāstīts 8 lappusēs un ietver 25 apakšterminus, bet *Literatūras terminu un literatūrteorijas*

vārdnīcā (*A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Cuddon 1998) romāns raksturots 41 lappusē.

Dažkārt vienkopus tematiski tiek apskatīti visi termini, kas saistīti ar kādu konkrētu literatūras jomu, piem., dzeju, dramaturģiju, romānu, kritiku u. tml. Pēc šāda principa kārtotas vārdnīcas *Literatūras termini un kritika (Literary Terms and Criticism*, Peck, Coyle 2002), *Svarīgākie atslēgvārdi literatūras un kultūras teorijā (Critical Keywords in Literary and Cultural Theory*, Wolfreys 2004), *Pamattermini/atslēgvārdi stilistikā (Key Terms in Stylistics*, Nørgaard, Montoro, Busse 2010), arī *Literatūras terminu vārdnīca: romāns (Literatūros terminų žodynas: Romanas*, LTŽ 1995) un *Literatūras terminu vārdnīca: poēzija (Literatūros terminų žodynas: Eilėdara*, LTŽ 1998). Šāda risinājuma iespēja jāpatur prātā, ja nav pietiekami daudz resursu, lai uzreiz veidotu visaptverošu vārdnīcu.

Šo un vēl citu problēmaspektu loks norāda, ka jaunas literatūrzinātnes terminu vārdnīcas izveide ir liels izaicinājums mūsdienu latviešu leksikogrāfijā. Tomēr šajā pētījumā netiek apspriesta iespēja sekot dažu citu nozaru paraugam un veikt literatūrzinātnes terminu vārdnīcas tulkojumu resp. lokalizējumu (piem., kādai no šeit pieminētajām vārdnīcām angļu, vācu, krievu vai lietuviešu valodā), jo šī eventuālā vārdnīca ir tik kultūrspecifiska, ka tai noteikti jābūt oriģinālizdevumam.

Jautājuma teorētisko pamatojumu un profesionālu izvērsumu apgrūtina tas, ka latviešu terminogrāfijas jaunākais posms ir samērā maz pētīts, nav analizēta pozitīvā un mazāk veiksmīgā prakse terminu vārdnīcu izveidē. Taču vēl svarīgāka par latviešu un ārvalstu terminogrāfiskās pieredzes apgūšanu ir nozares speciālistu – literatūrzinātnieku, terminologu, leksikogrāfu u. c. – sadarbība, lai vārdnīca kļūtu par vēra ņemamu ieguldījumu vienotas un precīzas terminoloģiskās sistēmas izstrādē.

3. Ieskats definīciju izstrādes problemātikā: terminu semantiski funkcionālā konteksta izzināšana

Promocijas darba pēdējās daļas nobeigumā apkopotu dažu terminu definīciju sagatavošanas materiāli, pamatojoties uz maksimāli plašu to semantiskās funkcionalitātes izzināšanu dažādos aspektos. Lai pēc iespējas precīzāk definētu kādu terminu, nepietiek tikai ar to, ka tiek saprasta attiecīgā jēdziena vieta jēdzienu sistēmā un attiecsmes ar citiem jēdzieniem (Skujiņa 2005, 8). Jau pētījuma 2. daļā aplūkota literatūrzinātnes terminu semantiski funkcionālā specifika, galvenokārt analizējot vispārīgās iezīmes. Bet, skatot kādu parādību ne tikai analīzes, bet arī sintēzes ceļā, proti – atsevišķos elementus skatot kopsakarībās, izdodas aprakstīt būtiskas detaļas, kas palīdz ieraudzīt terminā izteikto jēdziena komplicēto veselumu.

Turpinājumā divos virzienos plašāk iezīmēti daži terminu definīciju izstrādes materiāli semantiskās funkcionalitātes kontekstā: 1) ar leksēmas *teksts* analīzi atklāta termina derivatīvā aktivitāte un plašais polisēmiskais lietojums terminoloģijā; 2) ar termina *personāžs* lietojuma specifiskas atklāsmi parādīts jēdzieniskās semantikas pārmaiņu process.

3.1. Leksēmas *teksts* plašais polisēmiskais lietojums un derivatīvā aktivitāte mūsdienu literatūrzinātnes terminoloģijā

Liels izaicinājums eventuālajā literatūrzinātnes terminu vārdnīcā varētu būt termina *teksts* definējums. Tas ir viens no visbiežāk lietotajiem terminiem, kas lielā

mērā arī nosaka šīs leksēmas derivatīvo aktivitāti. Pētījuma rezultātā konstatēti vairāk nekā piecdesmit leksēmas *teksts* lietojuma varianti (dažādi atvasinājumi, modifikācijas, salikteni, vārdkopterminu komponenti):

aizteksts, aiztekstuāls, antiteksts, apakšteksts, arhiteksts, ārpusteksta, ārpustekstuāls, hiperteksts, hipertekstualitāte, hipertekstuāls, hipotekstualitāte, hipoteksts, interteksts, intertekstuālisms, intertekstualitāte, intertekstuāls, konteksts, kontekstualitāte, kontekstuāls, makroteksts, maztekstiņš, metateksts, metatekstuāls, mikroteksts, mutantteksts, oriģinālteksts, palīgteksts, pamatteksts, paratekstualitāte, parateksts, pēcteksts, pirmteksts, primārtēksts, subteksts, tekstforma, tekstgrupa, tekstisks, tekstkritika, tekstologs, tekstoloģija, tekstoloģisks, tekstotāji, tekstprojekti, tekstualitāte, tekstualizācija, tekstuāls, tekstveida, tekstveide, tekstzinātne, tekstžanrs, titulteksts, transtekstualitāte, virsteksts, zemteksts u. c.

Pētījums ir izvērstis divos virzienos: noskaidrotas leksēmas *teksts* semantiskā lietojuma galvenās tendences un derivatīvi semantiskā aspektā aplūkoti izplatītākie termini, kuru motivētājvārds ir leksēma *teksts*.

Vārda *teksts* nozīmes skaidrojumu analīzē vispirms veikts leksikogrāfiskais raksturojums vēsturiskā aspektā. Iespējams, senākais vārda *teksts* skaidrojums latviešu valodā ir 1878. gadā izdotajā pirmajā svešvārdu vārdnīcā, kurā teikts, ka teksts ir „grunts valoda, vārdi priekš muzikas, raksta gabals priekš izskaidrošanas, spredikošanas, pārrāšanas” (Mekons 1878, 39). Šī aizguvuma definējums 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā dažādās vārdnīcās ir stipri atšķirīgs. Visapjomīgākais skaidrojums jēdzienam *teksts* atrodams J. Vidiņa sastādītajā *Svešvārdu grāmatā*:

Teksts – vārdi no svētiem rakstiem, kurus pieved kā pierādījumus vaj ņem par sprediķa tematu. Rakstīts vaj drukats sacerejums, atšķirībā no turpat ievietotiem zīmējumiem, piezīmēm u.t.t. Taisni tie vārdi, kurus autors pats runājis vaj rakstījis, atšķirībā no paskaidrojumiem, komentāriem. Vārdi, pie kuriem saraksta meldiju. Drukātavā burtu šķira. (Vidiņš 1908, 614)

Taču tajā pašā gadā izdotajā *Politisku un vispārīgu svešvārdu grāmatā* vārda *teksts* nozīme skaidrota ļoti lakoniski kā „vārdi, pirmvārdi; runas pamata vārdi” (Lībknehts 1908, 312). Galvenokārt uzsvērts, ka *teksts* ir raksta vai grāmatas tiešais saturs, bet ne piezīmes, komentāri, paskaidrojumi (sk. arī KV RLB IV, 4162; LKV XXI, 42436). Tikai 20. gadsimta vidū jēdziena *teksts* skaidrojums sāk līdzināties mūsdienu izpratnei par tajā ietvertu jēgu: 1) paša autora vārdi; 2) uzrakstīts vai iespiests raksts atšķirībā no turpat ievietotiem zīmējumiem rasējumiem, piezīmēm utt.; 3) vokālo skaņdarbu (operas, romances u. c.) vārdi (SvV 1951, 333).

Svešvārdu vārdnīcā norādīts, ka vārda *teksts* cilme ir no latīņu valodas *textus* ‘savijums, sakārtojums’ un tam ir trīs nozīmes: runāta, rakstīta, iespiesta izteikumu virkne (no atsevišķa teikuma līdz veselam romānam); iespieddarba salikuma galvenā daļa – bez attēliem, kartēm utt.; skaņdarba (piem., dziesmas) vārdi (SvV 1999, 780).

LLVV vārds *teksts* skaidrots kā mutvārdos izteikts vai rakstu zīmēm fiksēts vārdu, teikumu, to savienojumu kopums, kam ir kādas funkcijas sazināšanās procesā (piem., *rakstīts teksts, tipogrāfiski iespiests teksts, runāts teksts, romāna teksts, telegrammas teksts, autora teksts, teksta uzdevums* (matemātikā) utt.) (LLVV 7₂ 1991, 484). Šajā skaidrojumā uzsvērts, ka teksts var būt gan rakstveida, gan mutvārdu.

LVV atrodams īsākais un vispārīgākais (bet ne precīzākais) jēdziena *teksts* skaidrojums: „Teksts ir tas, kas izteikts, uzrakstīts, iespiests ar burtiem, vārdiem.” (LVV 1987, 798; LVV 2006, 1087)

Redzams, ka katrā vārdnīcā vārda *teksts* skaidrojums ir vairāk vai mazāk atšķirīgs, izceļot kādas atsevišķas jēdziena nianšes. Kā svarīgākie aspekti, kas jāpatur prātā, skaidrojot vārda *teksts* konkrētā lietojuma semantiku un veidojot nozares termina definīciju, ir šādi: 1) teksts ir lingvistiski izteikts vēstījums; 2) teksts var būt rakstveida un mutvārdu; 3) teksts veic visdažādākās sazināšanās funkcijas.

Valodniecībā ar jēdzienu *teksts* saprot mutvārdos izteiktu vai rakstveidā fiksētu loģiski strukturētu, funkcionāli vienotu jēdzieniski saistītu izteikumu kopumu vai atsevišķu izteikumu (VPSV 2007, 392). Jēdziena *teksts* definējumu latviešu lingvistikā snieguši Jūlijs Kārklīšs, Jānis Rozenbergs, Jānis Valdmanis, Maija Baltiņa u. c. valodnieki. Plašāku pētījumu par teksta definīciju variantiem lingvistiskajā literatūrā veikusi D. Laiveniece: „Teksts kā dažādu zinātņu nozaru un starpnozaru izpētes objekts ir kļuvis par aktualitāti jau pagājušā gadsimta 60.–70. gados. Literatūrzinātnē, filozofijā, lingvistikā, sociolingvistikā, psiholingvistikā u. c. teksts kļuvis par vienu no „pieprasītākajiem” pētījuma priekšmetiem. Vēl vairāk – teksts no lingvistiskas kategorijas ir kļuvis par sabiedrības modes vārdu, laikmeta ikonu, kas ikdienas leksikā tiek gan kanonizēts, gan pavirši un neapdomīgi lietots. Savukārt mūsdienu kultūras telpā vārds *teksts* tiek iekļauts tādos vārdu savienojumos, tādā kontekstā, kādā to, šķiet, nevarēja vērot ne pirms 20, pat ne pirms 10 gadiem.” (Laiveniece 2010, 83)

20. gadsimta 60. un 70. gados semiotiķi, piem., Rolāns Barts (*Roland Barthes*), Jurijs Lotmans (*Юрий Лотман*) u. c., piedāvā jēdziena *teksts* robežu būtisku paplašināšanu, *tekstu* saprotot un traktējot visplašākajā nozīmē, uzskatot, ka visi estētikas objekti ir *teksts*. J. Lotmana kultūrsemiotikas skolas pārstāvji uzskata: „Kultūru vispār var priekšstatīt kā tekstu kopumu; taču, no pētnieka viedokļa, precīzāk ir runāt par kultūru kā par mehānismu, kas rada tekstu kopumu, un par tekstiem kā par kultūras realizāciju. [...] Vienas kultūras raksturo priekšstats par sevi kā par normētu tekstu kopumu [...], bet citas sevi modelē kā noteikumu sistēmu, kas noteic tekstu izveidi.” (Лотман, Успенский 2000, 492) Uz vārda *teksts* pārlietu biežo lietošanu norādījis R. Barts 1971. gadā, sakot, ka „jūt kārdinājumu to bieži lietot”, ka šis vārds ir kļuvis moderns (Barts 1995, 185). Par daiļdarba un teksta attieksmēm R. Barts raksta: „Iepretī *daiļdarbam* kā tradicionālam jēdzienam, kas ilgu laiku ticis un vēl šodien tiek izprasts caur Ņūtona prizmu, rodas prasība pēc jauna objekta, ko iegūtu ar iepriekšējo kategoriju modificēšanu vai apgāšanu. Šis objekts ir teksts.” (Barts 1995, 185)

Termina *teksts* nozīme valodniecībā ir atšķirīga no tā nozīmes literatūrzinātnē un kulturoloģijā.

Arturs Priedītis *Kulturoloģijas terminu vārdnīcā* par *tekstu* raksta, ka tas ir kulturoloģijā ļoti plaši izplatīts termins, „atsevišķā grupā nošķirot zīmju formā pastāvošas kultūras formas, objektus; plašākā nozīmē terminu lieto jebkuras kultūras parādības interpretācijā, jo katrā kultūras parādībā imanenti ietilpst zināma semiotiskā jēga, proti, katra kultūras parādība sevī satur noteiktu informāciju gan par sevi, gan par sabiedrību kopumā” (Priedītis 2003, 218).

Literatūrzinātnē termins *teksts* latviešu valodā nav skaidri definēts, ir tikai atsaucē uz semiotikas teorētiskajiem postulātiem, pēc kuriem „tekstam jāatbilst vismaz diviem nosacījumiem: a) tam jāietver saturiskais plāns un izteiksmes plāns; b) abi šie

teksta plāni pēc noteiktas „valodas” vai koda tiek organizēti zināmā struktūrā” (Kursīte 2002, 406), vai norāde par saistību ar postmodernismu – „tradicionālā literārā darba vietā postmodernisms savdabīgi skaidro jēdzienu *teksts*. Teksts – intuitīvi uztverams atšķirīgu nozīmju kopums.” (Grāpis 2001, 42) Galvenokārt, skaidrojot *teksta* jēdzienu, tiek dotas norādes uz jau minētajiem autoriem – R. Bartu un J. Lotmanu, tulkojot kādu vienu vai citu aprakstošu fragmentu.

Lai kaut nedaudz pietuvotos terminā ietvertajai jēdzieniskajai izpratnei, dots ieskats termina *teksts* lietojumā mūsdienu latviešu literatūrzinātnē.

Galvenās termina *teksts* semantiskās interpretācijas tendences palīdz atklāt empīriskais materiāls – apmēram 320 lietojuma piemēru. Termina *teksts* lietojums literatūrzinātnē nav viennozīmīgs, var nošķirt vairākas tā semantiskā lietojuma grupas, kas šeit identificētas, pamatojot ar vairākiem lietojuma piemēriem.

Pirmkārt, terminā *teksts* tiek ietverta viena no šā vārda pamatnozīmēm, proti, rakstīta, iespiesta izteikumu virkne (no atsevišķa teikuma līdz veselam romānam), arī mutvārdu izteikumi, piem.:

Lasot tekstu, saprotam, ka talantīgs vārda meistars arī mūsdienu laikmetā ir privilēģēts lietot tādus vārdus kā „laime”, „nāve”, „skumjas”, „sāpes”, „vilšanās”, „kauns”, „prieks”, „vainā” vai „līdzcietība”. (Skulte 2010, 4)

[..] *tekstu* nav iespējams pārstāstīt saviem vārdiem tā, lai neveidotos dialogiskas attiecības starp pārstāstīto un pārstāstāmo. (Berelis 1997, 195)

[..] *dzeja dzimst, tekstus rečitējot, tāpēc lasītājam baudāmus veidoja ne vien rakstītos, bet vēl jo vairāk runātos priekšā cēlumus ar precīzi artikulētām ritma struktūrām.* (Kubuliņa 2010, 7)

Otrkārt, lietojot terminu *teksts*, domāts veselums, kas veidojies sacerēšanas procesā, piem.:

Liekas, ka rakstnieks tieši to ir vēlējis – saliekot dažādus laiku, vēstījumu un skatījumu slāņus vienotā tekstā, panākt savdabīgu stereo efektu, daudzdimensionalitāti, lai izslēgtu vienas izpratnes, viena pareizā lasījuma iespēju. (Skulte 2010, 4)

Pats teksts veidots kā postmoderna mūsdienu pasaka. (Kalniņa 2007, 59)

Te ne tikai nav norādes uz oriģinālajiem tekstu autoriem, bet arī paši teksti ir pēc iespējas pārstrādāti – gan īsināti, gan papildināti. (Daija 2008, 126)

Treškārt, gluži pretēji iepriekšējam apgalvojumam – ar *tekstu* tiek saprasts fragments no kaut kā lielāka, piem.:

[..] *tiek veidots šķietami objektīvs, neitrāls teksts, kas disonē ar pārējo stāsta vēstījumu* [..]. (Romanovska 2006, 47)

[..] *Margarētā izmantotie Fausta tekstu citējumi nav nošķirti, tie veido daļu no lugas centrālās varones pašanalīzes, veidojot dialogu ar savu agrāko pieredzi.* (Kalnačs 2008, 136)

[..] *kalendāram pakārtots cits kompozicionālais princips: atsevišķi tekstu bloki, ko vieno kāds motīvs – vārds, mīlestība, nāve utt., turklāt starp blakus tekstiem bieži vien pastāv dialogiskas attiecības.* (Berelis 1997, 213–214)

Ceturtkārt, vārds *teksts* tiek lietots kā sinonīms vārdam *daiļdarbs* (arī *stāsts*, *luga*, *romāns* u. c.), piem.:

Spilgtākajai šī tipa lugai, traģēdijai „Jāzeps un viņa brāļi”, piekļaujas virkne 20. gadu tekstu [daiļdarbu], piemēram, traģēdija „Mīla stiprāka par nāvi”. (Kalnačs 2008, 31)

*Citādi ir ar Saksa debijas prozas grāmatu „Nopietnie nolūki”, kurā apkopoti astoņi teksti [stāsti], – tajos nav ne miņas no gaidītajām dekonstrukcijas idejām. (Ceplis 2008, 168)
[..] Eduarda Aivara otrais dzejoļu krājums, maza brošūriņa, kurā ietverti aptuveni 40 teksti [dzejoļi] un kura apskaužamā lakonismā nodēvēta par „jā”. (Berelis 1997, 261).*

Literatūrteorijas rakstos un grāmatās, kā arī skolu programmās aktīvi tiek lietoti vārdkoptermini, kuros atkarīgais komponents (leksēma *teksts*) saprotams kā termins *daiļdarbs*, piem., *teksta interpretācija*, *teksta inspirācija*, *teksta bicepcija*, *teksta atražošana* u. c.

Piektkārt, par *tekstu* tiek saukta personāža runa daiļdarbā, piem.:

*Taču, kad Autors savu labsirdīgo smaidu no teksta pārnes uz darbību, Rūdups atdzīvojas, kļūstot par ideālu tautisku varoni, kurš dzīvi un arī nāvi, svin kā svētkus. (Pērkone 2010, 2)
Jāņa būtība ir iekodēta viņa tekstos, kuros nojaušams, kā dzīves ārējo telpu papildina viņa iekšējā pasaule [..]. (Vensko 2009, 9)*

Sestkārt, par *tekstu* tiek saukti pēc žanriskās piederības neidentificēti (arī neidentificējami) daiļdarbi, piem.:

*Šī koncepcija [..] ir saglabājusies līdz pat mūsdienu laikiem un ļauj, piemēram, Jāņa Einfelda tekstus „Upe” un „Apsolītā Eldorado” nodēvēt par dzejprozu. (Ceplis 2007, 14)
Hamsuna īsprozas darbi (nereti atsevišķi teksti nodēvēti arī par tēlojumiem un novelēm) periodikā parādījušies ar apbrīnojamu regularitāti [..]. (Burima 2009, 168)
[Noras Ikstenas] „Dievmātes draudzene” ir teksts, kura žanru grūti definēt. (Simsone 2013, 47)*

Septītkārt, termins *teksts* tiek attiecināts uz nevērtīgu literatūru, kas neaizsniedz līdz daiļliteratūras, mākslas līmenim, resp. nav daiļdarbi. Jau minēts E. Lāma raksts „Teksti jeb postliteratūra”, kurā skaidrots, kāpēc termins *teksts* lietots šādā izpratnē: „Ja teksts emocionāli nesaviļņo, estētiski nevaldzina vai idejiski nesuģestē, tad tas palicis tikai teksta līmenī, bet literatūras pakāpi nesasniedz, uz mākslas statusu pretendēt nevar.” (Lāms 2009^b, 101)

Astotkārt, kā ļoti raksturīga un izplatīta tendence jāmin termina *teksts* nevajadzīgs, lieks lietojums. Ja vārda klātbūtne vai iztrūkums zinātnes valodā nemaina teikuma satura jēgu, tad tā lietojums uzskatāms par liekvārdību, kā minētajos piemēros:

*Dzejoļu teksti ir veidoti tā, lai tie liktu izjust pasaules lielo kārtību kā kaut ko personisku [..]. (Veidemane 2007, 79)
Franču literatūrā dzeja prozā sāka ieviesties, pateicoties valdošajai atdzejošanas praksei, kas nepieprasīja atveidot oriģināla metru un atskaņas, bet pārstāstīt to prozas tekstā. (Vērdiņš 2006, 116)
[..] jaunāku laiku folkloras tekstos var atrast arī atsevišķus ikdienas ēdienu skarošus tekstus, piemēram, „Siļķes aste, skāba putra” [..]. (Gaigala 2008, 86)*

Tātad korektāk būtu sacīt nevis *dzejoļu teksti ir veidoti*, bet *dzejoļi ir veidoti*, nevis *pārstāstīt prozas tekstā*, bet *pārstāstīt prozā*, nevis *folkloras tekstos var atrast*, bet *folklorā var atrast*.

Iespējams, ka varētu atklāt vēl citas leksēmas *teksts* nozīmes vai nozīmju nianšes mūsdienu latviešu literatūrzinātnē, bet šie u. c. piemēri jau pietiekami skaidri rāda termina *teksts* daudznozīmīgumu jeb viennozīmīguma trūkumu. Izstrādājot šķirkli *teksts* jaunajā literatūrzinātnes terminu vārdnīcā, jāizmanto viss aplūkotais materiāls, precīzi jānorāda kopīgais un atšķirīgais saskarnozaru (literatūrzinātnes, valodniecības

un kulturoloģijas) terminoloģijā, jāatklāj jēdziena izpratnes maiņa vēsturiskajā kontekstā un jāņem vērā galvenās tendences termina semantiskajā interpretācijā mūsdienu literatūrzinātnē.

Eventuālās vārdnīcas sakarā ļoti būtiski ir jautājumi, cik daudz un kurus no nodaļas sākumā minētajiem atvasinājumiem, salikteņiem, neoloģismiem iekļaut vārdnīcā, kuriem vārdiem veidot atsevišķu šķirkli, kurus skaidrot terminu ligzdā, kurus pieminēt kā jaunvārdus un potenciālus terminus.

Dažādi latviskas cilmes un aizgūtie **sekundārie vārdi, kuru pamatā ir leksēma teksts**, aptver plašu semantisko grupu. Par galvenajām afiksālo atvasinājumu grupām jau rakstīts promocijas pētījuma 2. daļā, tādēļ šeit skatīti tikai raksturīgākie un biežāk sastopamie gadījumi.

Viens no izplatītākajiem ir termins *tekstuāls* ar fināli *-āls*, *-āla*, kas ir tipiska aizguvumu adjektīvu izskaņa. Tādiem derivātiem piemīt attieksmes adjektīvu raksturs, un tie izsaka kādu pazīmi, atbilstību kādam priekšmetam vai ar to saistītu priekšmetiskuma pazīmi (MLLVG I 1959, 291). Uz analogijas pamata (piem., *mūzika – muzikāls*, *teātris – teatrāls*, *kultūra – kulturāls*) veidots arī atvasinājums *teksts – tekstuāls*. Vārda *tekstuāls* derivācijā izmantots arī interfikss *-u-*. Šo vārdu var attiecināt uz to, kam piemīt tekstam raksturīgās iezīmes, kas saistīts ar tekstu vai izteikts tekstā. To lieto vārdkoptermina atkarīgajā komponentā. Latviešu literatūrzinātnē vērojams minētā vārda lietojums gan ar noteikto (piem., *tekstuālā izpēte*, *tekstuālie labirinti*), gan ar nenoteikto galotni (piem., *tekstuālas paradigmas*):

[..] *Jānis Rozenbergs ir veicis tautasdziesmu tekstuālo izpēti* [..]. (Zariņš 2009, 202)

Tekstuālos labirintus aizstāj nacistu ideologa Alfrēda Rozenberga sacerējumi [..]. (Briedis 2007, 67)

Par fantāzijas žanra pamatkonceptiju bāzi kalpo dažādu Rietumeiropas mitoloģisko sistēmu tekstuālas un kontekstuālas paradigmas. (Stroda 2007, 25)

Ar adjektīvu *tekstuāls* derivatīvi saistāms substantīvs *tekstualitāte*. Formants *-(i)tāte* norāda uz tāda nojēguma nosaukumu, kas apzīmē kādas abstraktas īpašības stāvokli (MLLVG I 1959, 177), tas, kas ir *tekstuāls*, tam piemīt *tekstualitāte*:

[..] *tekstualitātes haotiskajam procesam jātiek apzināti regulētam, kontrolētam un apstādinātam*. (Ivbulis 1995, 85)

[..] *poststrukturālisma teorijās veidojas radikāli priekšstati par tekstualitāti kā pašrefleksīvu lauku* [..]. (Meškova 2005^b, 77)

Bet teksti man šķiet būtiskāki, un tekstualitāte vairāk sliecas uz literatūru. (Zirnis 1999.^e)

Savukārt derivāts ar formantu *-ācija* resp. *-izācija*, kā jau iepriekš minēts, apzīmē darbību, iedarbību vai to rezultātu. Ar vārdu *tekstualizācija* nosauc darbību, kuras rezultātā veidojas kaut kas *tekstuāls*. Lai apzīmētu to procesu, kurā veidojas *teksts*, būtu jāveido analogiska atbilsme – *tekstācija*, taču latviešu valodā šī procesa nosaukšanai lieto salikteņatvasinājumu *tekstveide*. Terminu *tekstualizācija* lieto, lai apzīmētu procesu, kurā kaut kas cits tiek pārveidots *tekstā*, piem.:

[..] *autobiogrāfijas skatuviskais lasījums* [..] *izvirzījis dramatiskās tekstualizācijas un materiāla prezentācijas problēmas tās veidotājiem*. (Uzulēna 2011.^e)

[..] *izdevēji, kam šīs tēmas tekstualizācija un ietērpšana attiecīgos vākos nes ienākumus*. (Cimdiņa 2002^b, 16)

Sievietes veiktajā sievišķās [...] subjektivitātes tekstualizācijā pirmām kārtām izpaužas ironija par līdzšinējā tradīcijā [...] aprobētajiem priekšstatiem par sievišķo. (Meškova 2002, 162)

Pētījuma 2. daļā plašāks apskats veltīts adjektīviem ar sufiksu *-isk-*, kas ir viens no visproduktīvākajiem adjektīvu tipiem mūsdienu latviešu valodā, bet atvasinājums *tekstisks* nav bieži konstatēts pētītajā materiālā. Darinot atvasinājumu ar sufiksu *-isk-*, var raksturot atbilstību, līdzīgumu, piemērotību tam, kas ietverts pamatvārda nozīmē (MLLVG I 1959, 252), *teksts* – *tekstisks* ‘tāds, kas izteikts ar teksta palīdzību’. Vispārlietojamā leksikā tiek izmantoti tādi vārdu savienojumi kā *tekstisks darījums*, *tekstiska informācija*, *tekstisks vēstījums*, *tekstisks formāts*, *tekstisks attēls*, *tekstisks pieraksta veids*, *tekstisks pasniegšanas veids*, bet ieteicams būtu lietot *tekstveida informācija*, *tekstveida formāts* u. tml. Biežāk lietoti atvasinājumi ar *-āls*, *-āla*, piem., *tekstuāls vēstījums*, kam, kā minēts iepriekš, ir tikai nedaudz atšķirīga nozīmes nianse.

Bieži lietoti ir arī aizgūti salikto atvasinājumi *tekstoloģija* un *tekstoloģisks*. Aizguvums *tekstoloģija* (angļu *textology* = latīņu *textus* + grieķu *logos*) apzīmē literatūrzinātnes palīgnozari, kas „pētī literāru darbu, folkloras, kā arī vēstures dokumentu tekstus, pārbaudot un nosakot to īstumu, pareizību, rašanās laiku, piederību autoram, un sagatavo tekstu tālākai literatūrzinātniskai izpētei, interpretācijai vai publikācijai” (LPE IX 1987, 566), piem.:

Pārējie dzejas tekstoloģijas un daiļrades psiholoģijas jautājumi pilnībā jāiztirzā atsevišķos, šīm problēmām veltītos darbos. (Andersone 1968, 10)

Komentāros Rūmnieks aplūkojis daudzus tekstoloģijas jautājumus („Skudru pudelei”, piemēram, ir pieci melnraksti un trīs tūrraksti). (Bērsone 2008, 157)

Semiotiski tekstu pēta trīs nozares: tekstoloģija, hermeneitika un poētika. (Vasiļjeva 2013, 161)

Vārds *tekstoloģija* izmantots kā motivētājvārds adjektīvam *tekstoloģisks*, kas norāda uz kaut ko ar *tekstoloģiju* saistītu. Tas tiek lietots vārdkopterminu atkarīgajā komponentā gan ar nenoteikto, gan ar noteikto galotni, piem., *tekstoloģisks uzdevums*, *tekstoloģiskās pārmaiņas*, *tekstoloģiskā bāze*:

Interpunkcijas radikālāka tuvināšana mūsdienu pareizrakstības prasībām nav tikai vienkāršs pareizrakstības un tās vēstures jautājums, bet gan ļoti sarežģīts un darbietilpīgs tekstoloģisks uzdevums [...]. (Rudzītis 1987, 24)

Tekstoloģisko pārmaiņu nav sevišķi daudz. (Bērsone 2008, 152)

Tādējādi ir izdarīts pats svarīgākais – radīta pilnīga tekstoloģiskā bāze latviešu visu laiku spožākā dzejnieka [Čaka] daiļrades fundamentālai izpētei. (Radzobe 2001. e)

Uz to, ka derivācijas process noticis latviešu valodā, norāda prefiksi *zem-*, *aiz-*, *pēc-* tādos atvasinājumos kā *zemteksts*, *aizteksts*, *pēcteksts*. Termins *zemteksts* literatūrzinātnē tiek skaidrots kā vārdos neizteikta doma, kas izriet no plašāka teksta kopuma (Grase 1976, 28), piem.:

[...] *vēstītājs nekur nenorāda, ka viņš atceras, tomēr zemtekstā atmiņu kategorija ir klātesoša.* (Romanovska 2006, 49)

Dzeja ir iespēja apmānīt Dievu un laiku (viens no zemtekstiem – apmānīt, apvest ap stūri varu, izvilt tai savu esmi un brīvību) [...]. (Rižis 2010, 163)

Latviešu valodas piedēklis *zem-* norāda uz kaut ko, kas ir apakš, zem kaut kā. Tiešā nozīme vārdam *zemteksts* ir vērojama vārdkopas atkarīgā komponenta ģenitīva lietojumā, piem., *zemteksta piezīmes*, *zemteksta komentāri*. Bet literatūrzinātnes

terminam *zemteksts* tiek izmantota vārda pārnestā nozīme – tas, kas nav teksta virspusē (redzamajā daļā), bet jāuztver no teksta kopuma, no teksta iekšpuses. Termina semantisko saturu precīzi skaidrojis G. Bībers:

Tikai teksts var iezīmēt orientierus abstraktajā zemteksta pasaulē. Lai iekļūtu zemteksta valstībā, mums jāizjūt, ka tekstā aizsniegtas vārda galējās robežas. [...] Daiļrades prakse pierāda, ka zemteksta magnētisko lauku ap sevi spēj radīt tikai tāds teksts, kurā ietverts liels vispārinājums, spēcīgs emocionāli intelektuāls lādiņš. (Bībers 1986, 60)

Vērojama tendence terminu *zemteksts* arvien vairāk attiecināt arī uz vispārlietojamo leksiku, piem., *vēsturisks zemteksts, politisks zemteksts, pārmaiņu zemteksts, balsojuma zemteksts, dāvanu zemteksts* u. tml.

Savukārt adjektīva *tekstuāls* atvasināšana ar priedēkli *aiz-* no gramatiskā viedokļa šķiet aplama, jo parasti priedēklis *aiz-* ir substantīvu un verbu, nevis adjektīvu derivatīvais līdzeklis. Taču darinājums *aiztekstuāla realitāte* ir semantiski tik precīzs (tāds, kas ir aiz/ārpus teksta), ka, iespējams, jaunvārds *aiztekstuāls* šajā gadījumā attaisno šo derivatīvo izņēmumu:

Šīs drāmas teksta īpatnības, protams, nosaka aiztekstuāla realitāte: skatuves, izrādes specifika. (Butkus 2005, 222)

Ar līdzīgu semantiku tiek lietots saliktais ģenitīvenis vārdkoptermina atkarīgajā komponentā – *ārpusteksta* un saliktenis *ārpustekstuāls*, piem.:

Feministiskā naratoloģija [...] analizē naratīvu saistībā ar ārpustekstuālo kontekstu, meklējot atsaucis uz sociālo realitāti [...]. (Sekste 2013, 193)

[...] teksts nekad nav līdz galam piesaistīts kaut kam, kas to stabilizē (piemēram, jau minētajai ārpustekstuālajai realitātei – lietām, izjūtām, notikumiem) [...]. (Baklāne 2013, 133)

Derivācijas un semantiskās interpretācijas ziņā līdzīgi ir substantīva prefiksālie atvasinājumi *aizteksts* un *pēcteksts*, kas, piem., Pētera Zeiles rakstā „Teksts, aizteksts un pēcteksts” norāda uz *ārpusteksta* materiālu:

[...] lasot tās [Ingrīdas Sokolovas „Sirdssāpe – sirdsprieks”] tekstu, rodas ne mazums aizteksta un pēcteksta piezīmju, kas izriet no paša laika korektīvām. (Zeile 1991, 4)

Par īpaši bieži lietotiem leksēmas *teksts* derivātiem uzskatāmi vārdi ar prefiksālo formantu *ko(n)-* (lat. *co(n)-*), kas norāda „uz ko kopēju, saskarīgu, kopā notiekošu” (Skujiņa 1999, 63) – *konteksts, kontekstuāls, kontekstualitāte*. Termins *konteksts* literatūrzinātnē tiek skaidrots kā „kāda izteikuma daļas (frāzes, rindas, panta, atsevišķa dzejoļa u. tml.) kopējā jēga, kas kļūst saprotama un novērtējama, tikai iepazīstoties ar visu tekstu (dzejoli, dzejoļu krājumu, literatūras virzienu, ko pārstāv autors)” (Kursīte 2002, 215). Taču arī tā lietojuma semantiskā specifika ir paplašinājusies (līdzīgi kā terminam *teksts*). Vārdu savienojumos *vēsturiskā laika kontekstā* (Kupšāne 2006, 21), *politiskais un sociālais konteksts* (Eglāja-Kristsons 2007^b, 18), *vairāku autoru darbu kontekstā* (Stroda 2007, 24), *jūgendstila poētikas iezīmju kontekstā* (Gaigala 2007, 85), *latviešu kontekstā* (Berelis 1997, 18), *latviešu lugu kontekstā* (Ulberte 2007, 37), *teiku kontekstā* (Girņus 2009, 198), *filozofijas kontekstā* (Grudule 2006, 24), *sociālajā kontekstā* (Vasiļjeva 2007, 71), *problemātikas kontekstā* (Kalnačs 2008, 30), *ekspedīcijas kontekstā* (Zariņš 2009, 205) u. c. ir gandrīz neiespējami saskatīt vārda *konteksts* sākotnējo jēgu, proti, teksta daļa, kas nepieciešama, lai saprastu kādu teksta elementu. Vārda semantiskais lauks

paplašinājies ar nozīmes pārnese. Kā norādīts skaidrojošajās vārdnīcās, vārds *konteksts* var tikt lietots arī pārnestā nozīmē – apstākļu, notikumu, faktu kopums, kas nepieciešams, lai varētu saskatīt vai saprast kādu atsevišķu apstākli, notikumu, faktu (LLVV 4, 350; SvV 1999, 391; MLVV_e). Šādai vārda *konteksts* pārnestajai (vai atvasinātajai) nozīmei vairs ir tikai attāls un nosacīts saistījums ar vārda *teksts* sākotnējo nozīmi. Konteksts valodniecībā definēts, kā „teksts, teksta daļa, kas ir nepieciešama un pietiekama kādas tekstā lietotas valodas vienības nozīmes noteikšanai” (VPSV 2007, 193), lai gan, kā norādījis O. Bušs, arī valodniecībā, definējot terminu *konteksts*, nav viennozīmīga traktējuma (Bušs 2007^a).

Pārnesto nozīmi vairāk attiecina uz sabiedrisko un politisko sfēru, bet tās lietojums pamanāms arī literatūrzinātnē. Šķiet, ka neierasti un nevietā termins *konteksts* lietots šādos teikumos:

Viens komentārs ir par folkloras vākšanas metožu produktivitāti, kas padomju valsts kontekstā bija svarīgs rādītājs [..]. (Zariņš 2009, 205)

Baudu un atkarību kontekstā uzmanības vērts ir arī stāsts „Pusnomodā”. (Vasiļjeva 2007, 72)

Arī derivātos *kontekstuāls* un *kontekstualitāte* saglabājas semantiskā saistība ar terminu *konteksts*, piem.:

[..] sarežģīti kultūras kodi, ko iespējams atšifrēt tikai kontekstuālā analizē. (Tabūns 2008, 71)

Skatījumam uz vēsturiskajiem notikumiem un vēsturiskajiem tēliem vienmēr būs kontekstuāls radīšanas laika sociālās realitātes uzslāņojums. (Ceplis 2006, 9)

Kopumā Bahtina pētījumos ietvertais atvērtā dialoga jēdziens, daudzvalsība, kontekstualitāte ir tuvi poststrukturālisma idejām [..]. (Sekste 2013, 191)

Leksēmas *teksts* motivētu salikteņu latviešu valodā ir daudz, daži no tiem jau minēti iepriekšējās rindkopās, vairāki (*makroteksts*, *mikroteksts*, *metateksts*, *superkonteksts* u. c.) skatīti pie salikteņiem ar citvalodu komponentiem, tādēļ te vairs netiek izvērsti aplūkoti.

Mūsdienu latviešu valodā salikteņi *oriģinālteksts* un *pirmteksts* nereti tiek lietoti kā sinonīmi, taču literatūrzinātnē šiem terminiem ir dažādas nozīmes. Salikteni ar leksēmu *oriģināls* pirmajā komponentā un leksēmu *teksts* otrajā komponentā var lietot tikpat dažādās nozīmēs, cik to ir aizgūvumam *oriģināls* – ‘sākotnējs’, ‘pirmreizējs’, ‘īsts’, ‘savdabīgs’, ‘īpatnējs’, piem.:

Kur palika „Dienas Lapas” rīcībā esošie oriģinālteksti, nav zināms [..]. (Vilsons 1967, 76)
Profesionālajos teātros divu gadu laikā iestudēti divpadsmit jauni oriģinālteksti, kā arī trīs režisoru autorprojekti, taču tie ne vienmēr uzskatāmi par lugām tradicionālā izpratnē. (Ulberte 2007, 34)

Tikko minētajos piemēros terminu *oriģinālteksts* pirmajā gadījumā iespējams saprast kā ‘manuskripts, rokraksts’, bet otrajā – ‘oriģināllugas’, bet tā kā arī vārdam *teksts* ir ļoti plašs lietojuma areāls un vārdam *oriģināls* arī ir vairākas nozīmes, tad par salikteņa *oriģinālteksts* semantisko prezicitāti atsevišķos gadījumos ir gandrīz neiespējami izteikt kādus konkrētus apgalvojumus.

Salikteni *oriģinālteksts* praksē galvenokārt lieto ar trīs dažādām nozīmēm: 1) ‘tāds, no kura veikts tulkojums, lokalizējums, adaptējums, pārstrādājums, uzlabojums’; 2) ‘tāds, kas ir sākotnējs, saglabāts nemainīts, nepārstrādāts, neuzlabots’; 3) ‘tāds, kas ir paša sacerēts’ (par to sk. promocijas pētījuma 2. daļā):

„Brīves buramvārdus meklējot” ir 1988. gada Latvijas Tautas Frontes lektoru konferences oriģināltekstu apkopojums, turklāt satur absolūti autentisku materiālu [..]. (Šterns 2010._e)
Dažādu gadsimtu oriģinālteksti, laika liecības, domātāju atziņas vai izteikumi rosinās uz pārdomām [..]. (Grāmatu katalogs 2011._e)
Šobrīd projekta [Hiperteksts] mājaslapā jau ir pieejamas arī visas „Paralēlās miniatūras” – oriģinālteksti un mutantteksti [..]. (Matulis 2011._e)
[Jānis Rātminders] oriģināltekstos balstījies uz iedibinātiem stilistiskiem paņēmieniem. (Latviešu valodniecības darbinieki 2011._e)

Savukārt saliktenis *pirmteksts*, kura motivētārvārdi ir *pirmais teksts*, literatūrzinātnē tiek lietots tikai ar nozīmi ‘sākotnējais teksts’, ‘sākotnējais teksta variants pirms pārveidojumiem, labojumiem’, piem.:

Neskatoties uz pirmtekstā vēl jaušamām atsevišķām padomju vēstures dežūrfrāzēm [..], vēlāk koriģētā teksta versijā dzejolis iegūst visnotaļ nacionāli patriotisku skanējumu [..]. (Lāms 2005, 79)

V. Rūmnieks cieši turējies pie sava principa – „Kopotos rakstos” iespiest pirmtekstus. (Bērsons 2008, 155)

Interesanti, ka termins *pirmteksts* ir atrodamas ZTV nodaļā „Tieslietu zinātne” ar skaidrojumu ‘oriģināls’ (ZTV 1922, 5), tātad tāds, no kura veido dokumenta norakstu, kopiju, dublikātu. Ar literatūrzinātni tam tolaik nav bijis nekāda sakara, tāpēc ir pamats apgalvojumam, ka latviešu valodā senāks ir aizguvums *oriģinālteksts* un pašcilmes derivātam *pirmteksts* piemīt tikai daļa no tām nozīmēm, kas piemīt terminam *oriģinālteksts*.

Savdabīgs semantiskais pāris veidojas no derivātiem *pamatteksts* un *palīgteksts*. Saliktenis ar celmu *pamat-* pirmajā komponentā darināts latviešu valodā kā determinatīvs saliktenis, kurā motivētārvārdgrupas semantika ir tikai nedaudz atšķirīga no saliktenī esošo komponentu nozīmes: *pamata teksts* → *pamatteksts*. Tātad *pamatteksts* varētu būt ‘tas, kas ir daiļdarba pamatā, bez pielikumiem, papildinājumiem’, piem.:

Darba pamattekstu papildina neskaitāmi pielikumi [..]. (Stroda 2005, 304)

Pievērsīsim uzmanību divām Raiņa lugām, kuru pamatteksts veidojies laika posmā starp 1915. gadu [..] un 1919. gadu [..]. (Kalnačs 2008, 29)

Semantisko precizitāti vārdam *pamatteksts* palīdz noteikt sastatījums ar vārdu *palīgteksts*. *Palīgteksts* ir ‘tas, kas dod papildinformāciju, paskaidro kaut ko, palīdz atklāt pamattekstu jeb galveno tekstu’. Nākamajā piemērā autors terminu *palīgteksts* ir lietojis pēdīnās it kā šauboties par tā piemērotību un atbilstību:

Divkārstību nolemj fakts, ka no drāmas pamatteksta, resp., no personāžu valodas, izslēgtais stāstītājs parasti pavisam tieši parādās drāmas „palīgtekstā”, metatekstā – dažāda satura remarkās. (Butkus 2005, 220)

Jāatzīst, ka termins *palīgteksts* literatūrzinātnē nav bieži izmantots, plašāk tas tiek lietots datorzinātnē. Tāpat arī uz līdzības pamata darinātie termini *apakšteksts* un *virsteksts*, t. i., teksts, kas, atrodoties apakšā (zem) vai virsū (uz) attēlam, dod kaut kādu papildinformāciju, nosaukumu, paskaidrojumu, norādījumu.

Kā jau pieminēts pētījuma 2. daļā, samērā plaša terminu kopa veidojusies ar latīņu valodas morfēmu *inter-* ‘starpā, vidū’ pirmajā komponentā. 20. gadsimtā vairāk izmantota nozīme ‘tāds, kas aptver vairākus, daudzus’, piem., *internacionāls*, *interlingvistisks*. 21. gadsimtā vairāk izmantota otrā nozīme, kas norāda uz

iespraudumu, iejaukšanos, esību vai virzību kam starpā, iekšā, vidū, kopā, piem., *interteksts*, *intertekstualitāte*, *intertekstuāls* (arī adverbiālā modifikācija – *intertekstuāli*). Pieņemts uzskatīt, ka terminu *intertekstualitāte* ieviesa franču semiotiķe Jūlija Kristeva (*Julia Kristeva*) 1967. gadā. Tas kļuvis par vienu no poststrukturālisma literatūras pamatterminiem. Intertekstualitātes konceptā ir aizgūts un izvērsts priekšstats par nepārtrauktu dialoga principu – jebkurš literārs teksts pastāv dialogā ar citiem literāriem tekstiem:

Neviens teksts nav aplūkojams ārpus literārā procesa, kas veido vienotu intertekstu, ietverot visu jebkad uzrakstīto. (Lukaševičs, Mickeviča, Sokolova 2007, 18)

Franču filozofa Žaka Deridā (*Jacques Derrida*) koncepcijā par terminos *interteksts* un *intertekstualitāte* ietverto jēdzienisko saturu teikts:

Tā kā valoda kalpo par esamības pamatu, pasaule parādās kā bezgalīgs Teksts. Viss tiek tekstualizēts. Visi konteksti – vai tie būtu politiski, ekonomiski, sociāli, psiholoģiski, vēsturiski vai teoloģiski, kļūst par intertekstiem, t. i., ārpasaules ietekmes un spēki tiek tekstualizēti. Literatūras vietā mums ir tekstualitāte; tradīcijas vietā – intertekstualitāte. (Ivbulis 1995, 84)

Intertekstualitāte ir ļoti plaši pētīta un analizēta parādība mūsdienu literatūrzinātnē (sk., piem., MLT 2013); tā balstās uz atziņu, ka jebkurš literārs teksts ir iekļaujams plašākā intertekstuālā kontekstā un nav aplūkojams tikai kā noslēgta zīmju sistēma. 20. gadsimta beigās, bet jo īpaši 21. gadsimtā, veidojas arvien jauni un jauni vārdkoptermini un izteikumi – *intertekstuāla telpa*, *intertekstuāls konteksts*, *intertekstuāli tēli*, *intertekstuāls dialogs*, arī *Bībeles tekstu intertekstualitāte*, *Blaumaņa teksta intertekstualitāte*, *Stumbres un Raiņa lugu intertekstualitāte* u. tml.:

[..] *jebkurš literārs teksts ir iekļaujams plašākā intertekstuālā kontekstā un nav aplūkojams tikai kā noslēgta zīmju sistēma.* (Lukaševičs, Mickeviča, Sokolova 2007, 18)

[..] *Bībeles teksti, pateicoties to atpazīstamībai, ir ideāls pamats intertekstualitātei [..].* (Stroda 2007, 23)

[..] *P. Putniņa drāmā „U-ūu!” un H. Gulbja drāmā „Cīrulīši” rādīta R. Blaumaņa teksta intertekstualitāte.* (Kalniņa 2005, 233)

[..] *pētīta tradicionālu kultūrzīmju rezonanse L. Stumbres lugā „Dancoju, spēlēju”, Stumbres un Raiņa lugu intertekstualitāte, izvirzot autorības problēmu 20. gadsimta nogalē.* (Kuduma 2005, 9)

Intertekstuāli nodaļas vieno ūdens un Noasa šķirsta mitologēmas, kas aktualizētas ar visdažādāko sižetu, motīvu un tēlu palīdzību [..]. (Burima 2005^b, 125)

Jautājumi, kas saistīti ar intertekstualitāti, ir plaši aprakstīti pasaules literatūrzinātnē, bet latviešu valodā šajā jomā pētījumu vēl ir pamaz, tāpēc var prognozēt, ka dažādi atvasinājumi un modificējumi ar celmu *intertekst-* strauji attīstīsies.

Līdzīgi latviešu valodā ienācis aizguvums *transtekstualitāte* ar pirmā komponenta nozīmi ‘caur, šķērsām, pāri’. Ja *intertekstualitāte* ietver citēšanu, pārņemšanu, mājienu došanu saistībā ar citu tekstu, tad *transtekstualitāte* norāda uz daudz plašāku, visaptverošāku tekstu saplūsmi:

Līdzās plašāk pazīstamajiem poststrukturālistu jēdzieniem, kā, piemēram, Jūlijas Kristevas intertekstualitāte, Žerāra Ženeta transtekstualitāte, Rolāna Barta priekšstati par tekstu kā citādu audumu, minami Žaka Deridā piedāvātie jēdzieni, teoretizējot komplicētās

attiecības starp tekstualitātes konfigurācijām: potzars jeb transplantāts (graft), invaginācijas jeb tekstuālo kabatu veidošanās u. c. (Meškova 2005^b, 77)

Arī termins *hiperteksts*, kas sākotnēji lietots kā datorzinātnes jēdziens – „teksts datora sistēmā, kuram ir saites, kas ļauj lietotājam pārvietoties no viena teksta uz citu” (SvV 1999, 282), literatūrā uztverams kā informācijas strukturēšanas forma. Ienāk arī jauni atvasinājumi – *hipertekstuāls*, *hipertekstualitāte*.

2007. gadā Latvijā tika īstenots unikāls avangarda literatūras projekts ar nosaukumu „Hiperteksts” (sk. www.hiperteksts.lv; www.letonika.lv; www.satori.lv). Projektā piedalījās 28 literāti, kas katrs uzrakstīja vienu īso stāstu un pabeidza divus citu autoru stāstus. Ar īpaši radītas datorprogrammas palīdzību lasītājs var dažādos veidos ceļot no viena teksta citā, veidojot pats savu stāstu. Termina *hiperteksts* skaidrojumu sniedzis projekta idejas autors Haralds Matulis „Hiperteksta manifestā”:

Hiperteksts piedāvā fragmentāru pasaules uztveri, fragmentāru mākslas baudīšanas veidu. Hiperteksts proponē jaunu lasīšanas veidu – ceļošana no teksta uz tekstu fragmentu līmenī pa kādiem šim tekstam piemītošiem līdzīgiem elementiem ar citu tekstu. Tā ietvaros lasītājs vairs netiecas uzzināt sižetu, lielos naratīvus, bet viņu interesē pati valodas funkcionēšana, medija funkcionēšana. (Matulis 2007.-e)

Dažreiz, lai īpaši precīzi un reizē arī pietiekami spilgti nosauktu kādu parādību, tiek darināti okazonāli salikteni, kas saprotami tikai konkrētajā kontekstā, bet var kļūt par jaunvārdiem resp. jauniem terminiem, piem., *antiteksts*, *titulteksts*, *tekstžanrs*, *tekstprojekti* u. tml. Ekscerpētajā materiālā tādi atrodami E. Lāma, K. Vērdiņa, S. Meškovas, V. Butkus u. c. literatūrzinātnieku rakstos, piem.:

Mēģinot novatorizēt žanrus vai lietojot it kā universālo tekstžanru, faktiski ieviešas un plašumā vēršas garlaicīga vienveidība, tiek zaudētas tradicionālas nacionālas formas un žanra tipi. (Lāms 2009^b, 102)

Arī šī krājuma [I. Auziņa „Duna” (1977) – A. H.] dzejprozas tekstiem raksturīga atskaņu un dažādu vārdu sabalsojumu pārblīvība, kas nosaka dzejoļu tēlainību, piemēram, fragmentā no krājuma titulteksta [..]. (Vērdiņš 2011, 188)

Praksē pamanāmi arī grafiski savdabīgi noformēti salikteni, kas izceļ to unikalitāti, vienreizīgumu, piem., *intra-tekstuāls*, *ultra-tekstuāls* (Meškova 2002). Par defises izmantošanu šādā funkcijā jau rakstīts promocijas darba 2. daļā. (Plašāk par leksēmas *teksts* lietojumu un derivatīvo aktivitāti mūsdienu literatūrzinātnes terminoloģijā sk. Helviga 2012^c).

Aplūkoti vairāki desmiti terminu, kuru motivācijai izmantota leksēma *teksts*. Liela daļa no apakšnodaļas ievadā minētajiem vārdiem nav uzskatāmi par terminiem tradicionālā izpratnē, bet tomēr tie pilnīgi vai daļēji veic terminu funkciju. Šie vārdi galvenokārt ir tulkoti, aizgūti, kalkoti, pielāgoti, retāk – darināti latviešu valodā atbilstoši zināmiem modeļiem, semantika ir saprotama, tālākizmantojums – iespējams, tāpēc lielākoties tie iekļaujas literatūrzinātnes terminoloģijā un būtu definējami eventuālajā terminu vārdnīcā.

3. 2. Termina *personāžs* lietojuma specifika latviešu literatūrzinātnē

Literatūrzinātnes terminoloģijā nereti vērojama nekonsekvence kāda termina lietojumā. Dažādi autori vienā un tajā pašā terminā ietver atšķirīgu saturu, kā jau tas tika atklāts saistībā ar terminu *teksts*. Vēl viens no tādiem problemātiskiem terminiem ir termins *personāžs*, kas šajā apakšnodaļā skatīts tuvāk, lai veiktu tā funkcionāli

semantisko analīzi un atklātu galvenās problēmas, kas apgrūtina termina definējumu eventuālajā vārdnīcā. Izpētes materiāls iegūts no vairāk nekā 150 ekscerpētiem termina *personāžs* lietojuma piemēriem literatūrzinātnieku darbos un skaidrojumiem (arī tulkojumiem) dažādās vārdnīcās. Visagrāk fiksētie termina *personāžs* izmantojuma gadījumi ir no 1942. gada (Grīns 1942), bet svešvārdu vārdnīcā tas minēts jau 1908. gadā (Vidiņš 1908, 439).

Vārda *personāžs* skaidrojums un termina definējums literatūrzinātnē saistāms ar 20. gadsimta vidu, kad vērojama ļoti spēcīga krievu valodas un Krievijā tapušo literatūrzinātnisko pētījumu ietekme. 1957. gadā izdotajā ĪLTV, kas tulkota no krievu valodas, iespējams, pirmo reizi latviešu valodā atrodams termina *personāžs* skaidrojums: „Personāžs ir daiļdarbā darbojošās personas, kas neietekmē tā notikumu gaitu” (ĪLTV 1957, 182). Šis skaidrojums norāda, ka daiļdarbā notikumu gaitu virza un ietekmē nevis *persona*, bet *varonis*. „Par varoni bieži sauc katru daudzpusīgi attēlotu darbojošos personu literārā darbā.” (ĪLTV 1957, 129) Tātad tā laika literatūrzinātnē cenšas nodalīt „galvenās personas” jeb „varoņus” no „pārējām personām” jeb „personāža”. Tas sasauca ar padomju estētikas nostādnēm 20. gadsimta vidū. Ieskatam – estētikas vārdnīcā termina *personāžs* skaidrojums: „Personāžs – persona daiļdarbā vai skatuves uzvedumā. Par personāžiem pareizāk ir saukt mazāk nozīmīgas daiļdarba personas atšķirībā no galvenajām personām – varoņiem. Tā, piemēram, Ļ. Tolstoja romānā „Karš un miers” ir vairāk nekā piecsimt personāžu, bet varoņu – apmēram trīsdesmit. Raksturojot daiļdarba (it īpaši dramatiska darba) personas, tās bieži dēvē par komisku, traģisku personāžu. Tāds nosaukums saglabājies no antīkās drāmas laikiem, kad aktieri tēloja maskās, kurām tika dota izrādāmā darba – traģēdijas vai komēdijas raksturam atbilstoša izteiksme.” (MEV 1965, 235–236) Lasot, ka „romānā ir vairāk nekā piecsimt personāžu”, saprotams, ka šeit vārds *personāžs* tiek lietots kā sinonīms vārdam *persona*, *tēls*, *varonis*.

Jau pieminētajā literatūrzinātnisko terminu vārdnīcā, kas atkārtoti izdota 1965. gadā, kopumā izmaiņu nav daudz, bet termina *personāžs* skaidrojumā uzmanība pievēršama diviem būtiskiem aspektiem – pirmkārt, šis termins attiecināts uz visām personām, kas darbojas daiļdarbā (nevis otrā plāna personām, kā tas bija uzsvērts iepriekšējā izdevumā), un, otrkārt, tulkotājs un papildinātājs J. Osmanis devis norādi, ka „bieži vien šo terminu nepareizi lieto, apzīmējot vienu personu, kas darbojas daiļdarbā”. (MLTV 1965, 209) Tātad latviešu literatūrzinātnē terminam *personāžs* jāapzīmē personu kopums, nevis viena persona. Tas iezīmē galveno atšķirību latviešu valodas termina *personāžs* un krievu valodas termina *персонаж* lietojumā.

1968. gadā izdotajā *Īsajā literatūras enciklopēdijā* (*Краткая литературная энциклопедия*, КЛЭ 1968) dots plašs šī termina skaidrojums krievu valodā, kur cita starpā uzsvērti šādi būtiskākie termina lietošanas aspekti: 1) parasti tas nozīmē to pašu, ko literārais varonis; 2) literatūrzinātnē tam nav viennozīmīga skaidrojuma; 3) precīzu nozīmi var noteikt tikai kontekstā; 4) visbiežāk šo terminu lieto divās nozīmēs: a) personas, kas raksturotas darbībā (piemēram, dramaturģijā), b) jebkura darbojošā persona (izņemot liriku); 5) šo terminu attiecina uz mazāk svarīgiem, arī epizodiskiem tēliem, nevis uz galvenajiem varoņiem (КЛЭ 1968, 698). Šī termina skaidrojums krievu valodā būtiski nav mainījies arī 1987. gadā izdotajā *Literatūras enciklopēdiskajā vārdnīcā* (*Литературный энциклопедический словарь*, ЛЭС 1987).

Savukārt latviešu valodā izdotajās enciklopēdijās šķirkli *personāžs* var atrast *Latvijas padomju enciklopēdijā*: „Personāžs – persona vai personu kopa, kas attēlota vai darbojas mākslas darbā (literatūrā, teātra izrādē, filmā utt.). Literatūras zinātnē, it īpaši praksē, terminu „personāžs” biežāk lieto atsevišķu darbības personu apzīmēšanai. Personāžs var būt arī pats autors, ja tas iekļauts tēlojamo parādību sistēmā.” (LPE VII 1986, 642)

Izsekot vārda *personāžs* semantiskajai attīstībai, vadoties pēc dažādiem informācijas avotiem, t. sk. – pēc skaidrojošajām un tulkojošajām vārdnīcām, ir viens no šīs pētījuma nodaļas uzdevumiem. Kaut arī šādu vārdnīcu uzdevums nav nodrošināt terminoloģisku skaidrojumu, tomēr ieskatu vārda nozīmes attīstības tendencēs tās sniedz nepārprotami. Uz līdzīgu atziņu norāda R. Grabis: „Jebkuras nozares terminoloģija, kas taču ir valodas leksikas daļa, veidojas un attīstās pēc tiem pašiem likumiem, pēc kādiem attīstās valoda vispār” (Grabis 2006, 217).

Turpinājumā dots **ieskats vārda *personāžs* atspoguļojumā latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, svešvārdu vārdnīcās un tulkojošajās vārdnīcās**, sākot ar 20. gadsimta vidu, jo, kā noskaidrojies, tieši šajā laikā notikušas termina *personāžs* semantiskās pārmaiņas.

K. Mīlenbaha *Latviešu valodas vārdnīcā* (ME 1923–1934) vārds *personāžs* nav atrodams (tāpat kā citi aizguvumi). LLVV lasāms, ka „personāžs ir tēlu kopums, sistēma (parasti daiļdarbā, muzikāli dramatiskā darbā), piemēram, *romāna personāžs, kinofilmā personāžs*” (LLVV 6₁ 1986, 615). Līdzīgs skaidrojums atrodams arī LVV: „Personāžs ir mākslas darba tēlu kopums, piem., *pozitīvs personāžs, negatīvs personāžs, komisks personāžs, lugas personāžs* (LVV 1987, 607). 1993. gadā Amerikas Latviešu apvienības izdotajā *Latviešu valodas vārdnīcā* šķirklis *personāžs* skaidrots kā „personas literārā darbā” (LVV 1993, 580).

Vārds *personāžs* skaidrots arī 50.–70. gados izdotajās svešvārdu vārdnīcās, kurās norādīta arī tā cilme, proti, vārds *personāžs* cēlies no franču *personnage*, kas savukārt no latīņu *persona*. Konkrētāk – 1951. gada vārdnīcā šķirkļa vārds *personāžs* skaidrots kā „darbojošās personas lugā, romānā, filmā, operā utt.” (SvV 1951, 256), 1969. gadā – „personas, kas attēlotas kādā mākslas darbā (drāmā, romānā, kinofilmā)” (SvV 1969, 503). Tieši tāda pati definīcija atrodama arī 1978. gadā iznākušajā *Svešvārdu vārdnīcā* (SvV 1978, 551).

Visi šie skaidrojumi nepārprotami norāda, ka termins *personāžs* latviešu valodā (un literatūrzinātnē) attiecināms uz personu kopumu, nevis vienu personu. Bet 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā skaidrojošajās vārdnīcās parādās iezīme vārdu *personāžs* attiecināt arī uz vienu personu (resp. tēlu). *Svešvārdu vārdnīcā* lasāms: „Personāžs ir tēls vai tēlu kopums kādā mākslas darbā (literatūrā, teātra izrādē, filmā)” (SvV 1999, 585). Tāds pats skaidrojums atrodams 2006. gadā izdotajā LVV, vārda *personāžs* skaidrojumā pieļauta sinonīmija, attiecinot to gan uz vienu, gan uz vairākiem tēliem: „Tēls vai tēlu kopums mākslas darbā” (LVV 2006, 823). MLLVG norādīts, ka atvasinājumiem ar šo izskaņu piemīt daudzuma sēma: „Lietvārdi ar izskaņu *-āža (-āžs)* apzīmē [...] abstraktu daudzumu [...]” (MLLVG I 1959, 177) Rodas jautājums, kāpēc nepieciešams lietot jēdzienu *personāžs*, runājot par vienu personu.

Domājams, ka vārda nozīmes paplašināšanā nav ievērots vārda cilmes aspekts. Proti, ja vārds cēlies no latīņu valodas pastarpinājumā ar franču valodu ar izskaņu *-āžs, -āža*, tad tas norāda uz vārda semantikā ietvertā satura kopuma nozīmi (Skujiņa 1999,

19). Tātad, ja *persona* ir viena vienība, tad *personāžs* ir šo vienību kopums. Literatūrzinātnē ir pazīstami līdzīgi veidoti termini, piem., *tips* un *tipāžs*. Daudzu terminu semantikas precizitāti nodrošina postfiksālie elementi (konkrētajā gadījumā fināle *-āžs*). Kaut arī termins nav veidots latviešu valodā, bet ir aizgūts, tieši šis termindarināšanas elements dod iespēju diferencēt semantiski tik līdzīgo aizguvumu (*persona* – *personāžs*) nozīmes.

Līdzīgas situācijas ir aprakstījis M. Baltiņš: „Ja nu pieejamie terminoloģiskie resursi neko īpašu nedod [...], tad jāņem palīgā vispārīga lietojuma vārdnīcas. [...] Rezultātā nereti parādās dažādi viena un tā paša termina atveidojumi, kā arī dažādu jēdzienu apzīmēšanai tiek lietots viens un tas pats termins, kaut gan bez pūlēm būtu iespējams atrast vairākus ekvivalentus.” (Baltiņš 2007^b, 39)

Nozīmīga informācija atrodama arī **tulkojošajās vārdnīcās** – franču, angļu, vācu, krievu. *Franču-latviešu vārdnīcā* vārda *personnage* tulkojums ir *personāžs*, un sniegta arī daudzskaitļa forma *les personnages* – *personāži* (FLV 1994, 963). *Latviešu-angļu vārdnīcā* vārdam *personāžs* kā tulkojums norādīts *character* (LAV 1982, 394), bet *Angļu-latviešu vārdnīcā* vārdam *character* ir atrodamas vairāk nekā desmit nozīmes – ‘raksturs’, ‘raksturīga pazīme’, ‘personība’, ‘persona’, ‘tips’, ‘tēls’, ‘raksturojums’, ‘reputācija’, ‘rakstu zīme’, ‘simbols’ u. c. –, bet nekur nav norādīts, ka ar tādu vārdu nosauc ‘personu kopumu’ (ALV 1995, 186). Tam ir dots cits vārds – *personage* ar tulkojumu *personāžs* (ALV 1995, 790).

Informācija vācu valodas vārdnīcās, rāda, ka arī te trūkst konsekvences. 1963. gadā izdotajā *Latviešu-vācu vārdnīcā* vārds *personāžs* tulkots kā *handelnde Person* ‘darbojošā persona’ (LVāV 1963, 588), bet 1980. gadā izdotajā vārdnīcas otrajā izdevumā *personāžs* tulkots kā *handelnde Personen* ‘darbojošās personas’ (LVāV 1980, 588).

Krievu-latviešu vārdnīcā krievu valodas vārds *персонаж* tiek tulkots kā *personāžs* un *persona* (KLV II 1959, 95), nenošķirot to, vai vārds attiecināms uz vienu indivīdu vai personu kopumu. Nostiprinās jau iepriekš minētais pieņēmums, ka tieši krievu valodas ietekmē radies paradums nediferencēt vārdu *persona* un *personāžs* nozīmes. Šo piemēru min arī V. Skujiņa, skaidrojot, ka „vēl 50. gadu beigās un 60. gados latviešu valodā vārdu „personāžs” lietoja personu kopuma apzīmēšanai [...]. Bet krievu valodas ietekmē sāka ieviesties cita šī vārda nozīme – ‘viena persona’. Uz to, ka šāds lietojums ir nepareizs, norādījis J. Osmanis [...]. Diemžēl praksē šī nozīme jau plaši izplatījusies un pat literatūrzinātnieki to vairs neizjūt kā aplamu.” (Skujiņa 2002, 23) Turpat V. Skujiņa arī skaidro situāciju: „Latviešu un krievu valodā ilgstošo ciešo kontaktu dēļ nereti tiek lietoti vieni un tie paši internacionālismi, tomēr ne vienmēr internacionālismu semantika abās valodās ir vienāda.” (Skujiņa 2002, 22)

Valodniecībā ir zināms jēdziens *viltusdraugi* (vārdu pāri divās valodās, kuriem ir līdzīga forma (izruna un rakstība), bet atšķirīga nozīme (vai kāda no vairākām nozīmēm), par šo parādību rakstījuši A. Veisbergs (Veisbergs 1994), Veneta Žīgure (Žīgure 2004), J. Baldunčiks (Baldunčiks 2005^b) u. c., uzsverot, ka šādi lingvistiskie pārpratumi arvien vairāk piesārņo valodu. Redzams, ka gadījums ar vārda *персонаж* tulkojumu no krievu valodas (arī *persona*) ir tipisks *viltusdraugu* variants, kā rezultātā veidojies šis leksiskais pseidoekvivalents (*personāžs* = *persona*).

Sinonīmu vārdnīca vārdam *persona* uzrāda tikai vienu sinonīmu – *indivīds* (SV 1998, 733). No visa iepriekš aplūkotā lingvistiskā materiāla secināms, ka nav pamata uzskatīt vārdus *persona* un *personāžs* par sinonīmiem.

Lai paplašinātu ieskatu par termina *personāžs* nozīmes skaidrojumu, aplūkoti arī **citi informācijas avoti**. Kā norādījis viens no latviešu terminoloģijas zinātnes veidotājiem R. Grabis: „Ļoti svarīgs ir agrāk radušos terminu precizēšanas un uzlabošanas darbs.” (Grabis 2006, 220) Tā kā dažādas vārdnīcas par vārda *personāžs* semantiku sniedz neviennozīmīgu informāciju, bet mūsdienīgas literatūrzinātnes terminu vārdnīcas joprojām nav, lai noskaidrotu, ko literatūrzinātnē 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā saprot ar terminu *personāžs* un kāda ir šī vārda terminoloģiskā semantika, jāmeklē mūsdienu literatūrzinātniskajos rakstos.

V. Valeinis 1961. gadā izdotajā „Poētika” (Valeinis 1961, 312) nedod termina *personāžs* skaidrojumu. Arī V. Valeiņa darbā „Ievads literatūrzinātnē” (Valeinis 1978; Valeinis 1994; Valeinis 2007), runājot par atsevišķiem tēliem daiļdarbā, autors nelieto terminu *personāžs*, bet gan *persona*, *tēlotās personas*, *centrālās personas* un *blakus personas*, *varonis*, *galvenais varonis* u. tml. Jāatzīmē, ka V. Valeiņa (tāpat kā G. Bībera un daudzu citu literatūrzinātnieku) darbos termina *personāžs* lietojums ir precīzi atbilstošs sākotnējai definīcijai latviešu valodā, t. i., *personu kopums*, piem.:

Atbilstoši konfliktam lugas galvenais personāžs sadalās divās pretējās noietnēs – vecajos Indrānos un viņu atbalstītājos (Kaukēns, Zelmiņa, Līze) un jaunajos un viņu pusē stāvošajos (Edžiņš, Irbe). (Valeinis 1994, 16)

No vairākiem iespējamiem lugas valodas izpētes aspektiem līdz šim kā visnoturīgākā iezīmējama kāda konkrēta dramaturga [...] lugu personāža valodas individualizācijas paņēmieni analīze. (Bībers 1986, 61)

Daudzos literatūrzinātnes tekstos, arī trīssējumu „Latviešu literatūras vēsturē”, ir vērojama aplūkojamā termina korekta lietošana, piem.:

Romāna personāžs nav īpaši plašs, tur ir nedaudzi cilvēki, taču tie ir individualizēti, visai savdabīgi raksturi. (LLV (Hausmanis) III 2001, 449)

[...] autore [Belševica] sapludina reālo un komisko, radot groteskas klātbūtni, kas vēlāk iegūst arvien lielāku nozīmi personāža monologu stilizējumos, jo īpaši prozas krājumā „Nelaieme mājās” (1979). (LLV (Hausmanis) III 2001, 69)

Bet vārds *personāžs* ar nozīmi *persona* tiek intensīvi lietots (it īpaši 60. gados), citējot tulkojumus no krievu klasiku darbiem, piem., V. Valeiņa grāmatā „Poētika” M. Gorkija darba „Par literatūru” tulkotajā fragmentā:

Romānos un stāstos tēlotie cilvēki darbojas ar autora palīdzību, autors vienmēr paliek kopā ar viņiem, pastāsta lasītājam savu personāžu slepenās domas, viņu rīcības apslēptos motīvus, ar dabas un apstākļu aprakstiem atspoguļo viņu noskaņojumu un vispār nepārtraukti tur viņus savu nodomu pavedienos, brīvi un, bieži lasītājam nemanot, ļoti veikli, bet patvarīgi vada savu personāžu rīcību, vārdus, darbus [...]. (Valeinis 1961, 38–39)

Pieņēmu, ka termina nekonsekventais lietojums latviešu valodā ienācis un nostiprinājies ar tulkojumu starpniecību, pierāda arī rakstu kopoījums „Drāmas teorija un tehnika” (DTT 1961, 798). Tajā atrodamas gan krievu klasiku, gan citu pasaules tautu dramaturgu atziņas. Atšķirīgi tulkotāji izmantojuši atšķirīgus valodas līdzekļus. Piem., tulkotājs K. Blaus M. Gorkija raksta „Par lugām” tulkojumā nelieto terminu *personāžs*, bet gan izmanto vārdu salikumus *tēlotās personas* un *darbības personas*

(DTT 1961, 366). Bet tulkojājs V. Sauleskalns B. Brehta rakstā „Mazais organons teātrim” (nav zināms, vai tulkojums veikts no oriģinālvalodas vai pastarpināti no krievu valodas) lieto terminu *personāžs* ar nozīmi ‘persona’:

Bet visvairāk viņš [tēls] izzinās par sevi no tā, kā lugas citi personāži izturas pret viņu. (DTT 1961, 267)

Stāju, intonāciju un mīmiku nosaka sabiedriskais „žests”: personāži cits citu nolamā, saka komplimentus, pamāca utt. (DTT 1961, 798)

Kritiski izsekojot personāža dažādām izpausmēm, kā arī izsekojot prettēla un lugas pārējo tēlu izpausmēm, aktieris apgūst atveidojamo tēlu. (DTT 1961, 268)

J. Kursīte *Dzejas vārdnīcā*, kas mūsdienās bieži tiek izmantota literatūrzinātnes terminu nozīmes noskaidrošanā, pieļauj terminu *persona* un *personāžs* sinonīmisku lietojumu: „Jaunlaiku literatūrā persona jeb personāžs var nozīmēt to pašu, ko liriskais varonis, tādā gadījumā runā par galveno personāžu.” (Kursīte 2002, 303)

Lai atklātu **galvenās tendences termina *personāžs* lietojumā literatūrzinātniskajās publikācijās**, aplūkots apjomīgs rakstu klāsts pēdējo divdesmit piecu gadu periodikā, zinātnisko rakstu izdevumos, monogrāfijās u. c. literatūrzinātnes (lielākoties literatūrkritikas) darbu publicējumos. Tas veido šajā pētījuma daļā izmantotā ekscerpētā materiāla klāstu.

Iezīmējas vairākas tendences. Netiek ievērotas ideālam terminam izvirzītās pamatprasības semantiskajā aspektā, proti: semantiskā precizitāte, viennozīmīgums, mononīmiskums, kontekstneatkarība (Skujiņa 2002, 44–45).

Semantiskajai precizitātei ir liela nozīme skaidri saprotamas informācijas sniegšanā un uztverē. Šajā gadījumā būtu nepieciešams konkretizēt termina robežas – vai termins *personāžs* skaidri norāda apzīmējamā jēdziena būtiskākās pazīmes? Tā kā sākotnēji jēdziens *personāžs* nozīmē personu kopumu, tas ietver šādas būtiskākās jēdziena pazīmes: 1) vairāk nekā viena persona; 2) personas, kas darbojas vienā daiļdarbā; 3) personas, nevis citi tēli (priekšmetiski vai abstrakti).

Jebkuram zinātniskam terminam jābūt viennozīmīgam vienas zinātnes nozares terminu sistēmā. Ja lieto terminus *personāžs* un *persona* kā sinonīmus, tad ārpus konteksta nav skaidrs, vai ar terminu *personāžs* domāta viena persona vai personu kopums, piem.:

Vailda dekadentiskajam personāžam Dorianam Grejam tējas dzeršana ir ikdienišķa tradīcija, kas tiek ievērota pēc tālaika Anglijā strikti noteiktiem uzvedības kanoniem [...]. (Kačāne 2007, 165)

Katra no šīm daļām savukārt sākas ar īsu ekspozīciju, kurai seko attiecīgā personāža konfrontācija ar autores aprakstīto sarkano zibeņu laiku [...]. (Vērđiņš 2007, 75)

Būtībā modernais detektīvs tiešā veidā izaug no eksistenciālisma un franču psiholoģiskā detektīva ar tā pastiprināto interesi par upuru personāžu. (Briedis 2007, 66)

Ja pirmajā piemērā skaidri saskatāms, ka *personāžs* ir domāta viena konkrēta persona daiļdarbā, tad otrajā un trešajā piemērā termins nav viennozīmīgi uztverams. Termins nedrīkst mainīt nozīmi, nonākot citā kontekstā, bet nākamie trīs piemēri, kas apzināti izvēlēti no viena raksta, liek domāt par šī principa neievērošanu:

Personāžs ne tikai dziļi izprot simfonijas struktūru, bet arī iztēlojas kādu ainu un pat sāk rakstīt dzejas rindas, kas, viņaprāt, saskan ar muzikālo tēlu. (Romanovska 2007, 8)

Tomēr viņš [A. Austriņš] akcentē personāžu dzirdētās skaņas kādā būtiskā dzīves posmā, turklāt tās bieži vien iegūst īpašu simbolisku vai metaforisku nozīmi. (Romanovska 2007, 7)

Dabas un mūzikas ciešo mijiedarbību izjūt romāna „Garā jūdze” personāžs Aizbetnieks. (Romanovska 2007, 10)

Iespējams, ka šī termina semantisko un funkcionālo nobīdi veicinājis arī fonoloģiskais aspekts. Vārda skanējums vienmēr ir bijis svarīgs faktors ne tikai sarunvalodā, bet arī terindarināšanā. Protams, ka vārda *personāžs* izruna vairāk atgādina svešvārdu, smalku aizguvumu no franču valodas, nekā vienkārši *persona*, kuram, iespējams, pietrūkst skanīguma, smalkuma, manierīguma izrunā, kas (kā jau latīņu cilmes vārds) vairāk līdzinās smagnējam latviskam vārdam. Nav noliedzams, ka arī *persona* ir plaši lietots vārds, bet ar mazliet citu semantisku niansi. Mūsdienų literatūrzinātnē (iespējams, atsevišķu autoru rakstos) tomēr ir tendence terminu *personāžs* lietot daudz biežāk nekā tas pēc šī vārda nozīmes iederētos.

Pētījums rāda, ka tas ir kļuvis par modes vārdu, par primitīvisma zīmi, jo ļauj autoram neizvēlēties kādu no daudzajiem terminiem *varonis, tēls, indivīds, persona, personība, raksturs, tips* u. c., kuriem ir katram sava nozīme, un tādējādi tie daiļdarba analizē dotu zinātnisku precizitāti. Taču aplūkotajos rakstos ir šādu vārdu savienojumu pārblīvējums – *dzejas personāžs, liriskais personāžs, personāža dzīve, personāžu sistēma, personāži nav nodarbināti, personāžiem ir simboliski dubultnieki, personāža raksturs, personāži dzīvo, personāžu bērnības gadi, personāža semantika, personāžs izjūt, personāžu emocionālais stāvoklis, tuvina personāžus izpratnei* u. tml. Reizēm termina izvēlē un lietojumā parādās nevērība, piem., Alīnas Romanovskas rakstā „Skaniskās pasaules ainas organizācija Antona Austriņa prozā” (Romanovska 2007) astoņās teksta lappusēs vārds *personāžs* lietots (resp. ekspluatēts) 39 reizes.

Jāatzīst, ka arī morfoloģiskais aspekts ir svarīgs iemesls, kādēļ priekšroka tiek dota vīriešu dzimtes vārdam *personāžs*, nevis sieviešu dzimtes vārdam *persona*. Šos terminus nevar lietot abās dzimtēs, bet tie attiecināmi uz abu dzimšu pārstāvjiem. Terminu aizgūstot vai darinot, to parasti noformē tādā dzimtē, kādā ir attiecīgās semantiskās grupas vārdi (Skujiņa 2002, 72), tādēļ valodas lietotājam jēdzienu rindā – *varonis, tēls, indivīds, raksturs, tips* – labāk iederas vīriešu dzimtes vārds *personāžs*, nekā sieviešu dzimtes vārds *persona*. Izpētes procesā vērojami vārdu savienojumi *personāžs Aizbetnieks, personāžs Līcītis, personāžs Dorians Grejs, personāžs Pietuka Krustiņš* (vīr. dz.), bet pavisam reti pamanīti tādi vārdu savienojumi kā *personāžs Maija* vai *personāžs Annuža* (siev. dz.):

Pietuka Krustiņš ir personāžs bez attīstības, viņa uzvedība nemainās, salīdzinot laiku pirms mērnieku ierašanās un posmu pēc tam. (Vasiļjeva 2013, 171)

Annuža ir viengabalains personāžs, savas idejas nesēja – cauri visām ciešanām saglabāt spēju mīlēt cilvēkus, būt viņiem uzticamai un izpalīdzēt. (Vasiļjeva 2013, 174)

Un visbeidzot – par skaitļa kategoriju. Terminu pamatforma galvenokārt ir vienskaitļa nominatīvs, kam ir terminoloģiski vispārinošs raksturs (Skujiņa 2002, 73). Tā kā termins *personāžs* sākotnējā lietojumā latviešu valodā nozīmē ‘personu kopums’, tad tā lietojums daudzskaitlī semantiski nav pieļaujams nekādā kontekstā. Apjomīgākos daiļdarbos varētu runāt par atsevišķām tēlu grupām, izdalot *komisko personāžu* ‘visu komiski veidoto tēlu kopumu’ vai *vēsturisko personāžu* ‘visu vēsturisko personu kopumu’ u. tml. Šādu termina lietojumu aplūkotajā materiālā atrast

neizdevās. Tā kā termins *personāžs* tiek visbiežāk lietots kā sinonīms terminiem *persona*, *varonis*, *raksturs*, *tēls*, tad arī skaitļa kategorija tiek izvēlēta atbilstoši kontekstam – vienlīdz bieži kā daudzskaitlī, tā vienskaitlī, piem.:

[..] galvenie darbības virzītāji un personāžu raksturotāji ir spraigi, ļoti kodolīgi dialogi [..]. (Smilktiņa 1999, 24)

Kā zināms, daudzus Rūdolfā Blaumaņa stāstu un lugu personāžus iedvesmojuši reāli cilvēki, tai skaitā arī jauni vīrieši [..]. (Vērdiņš 2013, 403)

[..] viņā nepatiku raisa kāda mākslinieka gleznotais Ivara portrets, kurā īpaši izceļas „glēvie vaibsti, kas liecināja par aso nesaskaņu starp godkārību un gribas trūkumu”, tātad priekšmets (glezna) darbojas kā patiesā personāža rakstura atklājējs [..]. (Konošonoka 2009, 92)

Vārda *personāžs* lietojums ir ļoti izplatīts arī ārpus literatūrzinātniskās terminoloģijas. To, protams, lieto teātra un kinokritiķi, runājot par tēliem un tēlu sistēmu konkrētā izrādē. Diemžēl arī te nav ievērota konsekvence, piem.:

Tās ir visai tiešas, bet ne kaitinošas asociācijas, kas rodas starp scenogrāfijas tēlu un izrādes personāžiem. (Radzobe 2004, 2, 8)

Jaunajā iestudējumā radošā grupa nav noticējusi nevienam neviena personāža vārdam „tāpat vien”. (Radzobe 2004, 2, 8)

Par šī termina lietojumu dramaturģijā teikts:

Strindbergs teorētiski pamato principiāli citādu tēlu veidošanas paņēmieni, salīdzinot ar klasisko drāmu. Rakstnieks noraida attiecībā uz lugas varoni izplatīto apzīmējumu „raksturs” un iesaka lietot vai nu terminu „personāžs”, vai „dvēsele”. Jo viņam primāri nav svarīgas tēlu psiholoģiskās īpašības vai fiziskie dotumi, bet gan rīcības motīvi. (Radzobe 2004, 2, 8)

Aktualizējas jautājums – kas traucē vienotas terminoloģijas lietojumu? Šai problēmai pieskārušies vairāki autori. I. Lazovskis citu iemeslu vidū uzsvēris intuitīvu iegaumēšanu un atdarināšanu, kas sekmē kļūdaini lietotu terminu ieviešanos (Lazovskis 1997, 156). V. Laugale konstatējusi, ka apmēram 90 % studentu un mācībspēku mājās nav terminu vārdnīcu, turklāt tās lieto tikai apmēram 50 % (Laugale 2002, 203). V. Skujiņa minējusi vairākus iemeslus, t. sk. arī nevēlēšanos ņemt vērā apstiprinātus terminus jeb „individuālo pretstāvi” (Skujiņa, Ķirīte 2000). Individuālai „pretstāvei” parasti raksturīgs tas, ka objektīvo kritēriju vietā priekšroka tiek dota subjektīvām emocijām, patikas resp. nepatikas kritērijiem. Jāsecina, ka tā ir noticis ar termina *personāžs* lietojumu pēdējo gadu laikā.

Jāatzīst, ka terminoloģijas procesā darbojas arī ekstralingvāli jeb ārpusvalodiski principi, bet to aplūkošana šajā pētījumā nav paredzēta.

Vārdu *personāžs* ļoti labi zina un bieži lieto arī bērni un pusaudži, jo to izmanto kā terminu datorspēlēs, piem., *Jūsu personāža vārds*, *personāža vecums*, *Jūsu personāža atrašanās vieta* u. c. Spēlētājs identificē sevi ar spēles varoni jeb, spēles terminoloģijā runājot, *personificē sevi ar personāžu*:

Šeit Jūs varat izmainīt paroli un reģistrāciju datus, atcelt profesiju, pievienot Jūsu foto un „iesaldēt” Jūsu personāžu. (<http://amf.myartsonline.com>)

Sporta zāle diennaktī var apkalpot līdz 30 personāžiem. (<http://amf.myartsonline.com>)

Spēles, kas norit reālajā laikā un prasa no spēlētāja māku vadīt vairākus personāžus jeb junitus. (<http://www.gamez.lv>)

Jebkurš personāžs, pār kuru spēlētājam nav tiešas kontroles. (<http://www.gamez.lv>)

Jau minēts I. Zuicenas raksts, kur viņa secina, ka daudziem terminiem mūsdienās ir tendence iekļauties vispārlietojamā leksikā, resp., notiek terminu saplūsmē ar vispārlietojamo leksiku (Zuicena 2008, 260). Tā notiek arī ar šo pētījuma objektu, piem., žurnālists Māris Zanders jebkuru politikā darbojošos personu dēvē par *personāžu*. Tā kā žurnālists pašreiz ir populārs, viņa viedoklis izskan gan radio, gan televīzijā, gan internetā, tad jāsecina, ka viņa valodas lietojuma īpatnība atstāj vērā ņemamu iespaidu uz valodas runas kultūru kopumā, piem.:

[..] ja beidzas pilnvaru termiņš, parādās arī iespēja vienu *personāžu* nomainīt ar citu, konkrētajai partijai tīkamāku. (www.kasjauns.lv)

Pirmkārt, pārsteidz reformas (lietosim šo jēdzienu, jo arī sliktas izmaiņas principā ir reforma) pretinieku apgalvojumi, ka galvenais iemesls, kāpēc koalīcija un aiz tās stāvošie grupējumi cenšas panākt lielāku kontroli pār Satversmes aizsardzības biroju (SAB), esot vēlme uzzināt, kādu *personāžu* telefonsarunas dienesti noklausās un attiecīgi pret kuriem notiek rakšana. Atvainojiet, bet t. s. aprindās patiešām būtiski jautājumi telefoniski vairs netiek apspriesti (lielā mērā pateicoties Jūrmalgeitai), tādēļ *personāža* klausīšanās nav sevišķi vērtīga informācija. (<http://blogi.nozare.lv>)

Šī pētījuma daļa pilnībā publicēta rakstā „Termina *personāžs* lietojuma specifika latviešu literatūrzinātnē” (Helviga 2011^d).

I. Zuicena, komentējot jaunās MLVV tapšanas procesu, uzsver: „Tikai balstoties uz ļoti plašu valodas materiālu, ir iespējams precīzi konstatēt attiecīgās leksēmas semantiskās nianšes, noteikt atšķirības starp semantiski līdzīgiem vārdiem.” (Zuicena 2012^b, 236) Aplūkojot tikai viena konkrētā termina *personāžs* leksikogrāfisko atspoguļojumu un mūsdienu lietojuma specifiku, atklājas vairākas būtiskas iezīmes literatūrzinātniskajā terminoloģijā: 1) konsekvences trūkums gan skaidrojošajās, gan arī tulkojošajās vārdnīcās stipri sarežģīt konkrētu jēdzienu lietojumu terminoloģijā, netiek ievērotas terminam izvirzītās pamatprasības semantiskajā aspektā; 2) kāda termina pārlietu bieža un nepamatota lietošana deformē terminu sistēmu kopumā; 3) situācijā, kad dažādu zinātņu nozaru terminiem ir tendence iekļauties vispārlietojamā leksikā, ir vēl svarīgāk, lai attiecīgās nozares speciālisti terminus lietotu konsekventi un precīzi.

Lai novērstu nekonekventu termina *personāžs* lietojumu, eventuālajā literatūrzinātnes terminu vārdnīcā vēlams pēc iespējas īsāks un precīzāks definējums. Tas varētu būt šāds:

personāžs – mākslas darbā tēloto personu kopums.

Lai teorētisko aprakstu pamatotu ar praktiskas ievirzes devumu, darbam pievienots pielikums, kurā atspoguļoti daži šķirkļi (ar burtu A) no eventuālās terminu vārdnīcas (sk. 15. pielikumu). Šķirkļi paraugkopā nav uzskatāmi par pilnībā izstrādātiem, jo ir tapuši vienpersoniski bez sadarbības ar citiem nozares speciālistiem, bet tie sniedz priekšstatu par eventuālo literatūrzinātnes terminu vārdnīcu.

Trešās daļas secinājumi

1. 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā Latvijā izdotas vairāk kā sešsimt vārdnīcas, no kurām apmēram 30 % ir terminoloģiska rakstura vārdnīcas, bet tās izvērtētas tikai atsevišķos aspektos. Tematiski visvairāk vārdnīcu ir ekonomikas, vadībzinātnes, juridiskās jomas un dažādu tautsaimniecības nozaru terminiem, turklāt filoloģijā – tikai nepilns desmits.

2. Ņemot vērā nepieciešamību pēc jaunas, oriģinālas literatūrzinātnes terminu vārdnīcas, izstrādāta koncepcija eventuālajai vārdnīcai, par galveno izvirzot uzziņas funkciju un pamatojoties Latvijas leksikogrāfijas un terminogrāfijas pieredzē, kā arī atsaucoties uz atsevišķām terminu vārdnīcām angļu, krievu, lietuviešu, vācu un zviedru valodā.

3. Eventuālajai vārdnīcai jābūt zinātniskai (iespējams, pat akadēmiskai), skaidrojošai terminu vārdnīcai, kas kalpotu ikvienam, kam ir nepieciešamība uzzināt konkrētā termina skaidrojumu vai jēdziena nozīmi. Vārdnīcā iespēju robežās jāievēro izklāsta vienkāršība, ilustrējošo piemēru uzskatāmība, lai tā būtu saprotama ne tikai šauram nozares speciālistu lokam, bet arī skolēniem, studentiem, visiem literatūras cienītājiem.

4. Terminu atlases pamatā jābūt empīriskam vākumam un pētījumam par lietojuma biežumu, vārdnīcā maksimāli iekļaujami visi tie termini, kuru nozīmes izpratne ir nepieciešama, lai spētu nodrošināt pilnvērtīgu informācijas uzkrāšanu un pieredzes nodošanu attiecīgajā zinātnes nozarē. Vārdnīcas apjoms (provizoriski) varētu būt 3–4 tūkstoši vārdu, un tās optimālākais nosaukums – *Literatūrzinātnes terminu skaidrojošā vārdnīca*. Saskaņā ar latviešu terminoloģijas vārdnīcu izstrādes tradīcijām un LZA Terminoloģijas komisijas noteikumiem vārdnīcas satura saskaņošana un apstiprināšana LZA TK būtu nepieciešama.

5. Literatūrzinātnes terminoloģijas vārdnīca noteikti pārsniedz vienas zinātņu nozares robežas, tā veidojama pēc starpnozaru principa. Tas nosaka radniecīgu un izpausmes ziņā tuvu zinātnes un mākslas nozaru terminu aptvērumu, tādējādi literatūrzinātnes vārdnīcā jānonāk terminiem no estētikas (*absurdais, komiskais*), filozofijas (*arhetips, demitoloģizācija*), kulturoloģijas (*biogrāfija, globalizācija*), mūzikas (*balāde, elēģija*), reliģijas (*apokaliptika, hagiogrāfija*) u. c. jomām. Veidojot šādus šķirkļus, svarīga ir semantiskās dominantes izvēle, vispirms skaidrojot raksturojamās nozares terminu, tad – saskarnozares terminu semantiku.

6. Vārdnīcas izveidē svarīgi ievērot arī diahronisko principu, kas palīdz saprast termina lietojuma nozīmi arī senākajos rakstu avotos, it īpaši tajos gadījumos, kad tā ir būtiski atšķirīga no mūsdienu interpretācijas. Dodot tā saucamās ierobežojošās norādes, piem., *vēst.* (*vēsturisks*, tāds vārds, vārdforma vai vārda nozīme, kas attiecināms uz agrākiem laikiem), jāskaidro ne tikai termini *perša, rīme* un *ziņģe*, bet arī terminu *dzeja* un *proza, pasaka* un *fabula, stāsts* un *novele, dziesma* un *dzejolis* nozīmju pakāpeniska diferencēšanās latviešu literatūrteorijā.

7. Lai vārdnīca nodrošinātu termina lietojuma normatīvo aspektu, svarīgi atteikties no šķirkļāvārda rakstības tikai ar lielajiem burtiem. Vairāku literatūrzinātnes terminu rakstībā (terminos ar onomastisku izcelsmi) svarīgi nošķirt lielā sākumburta lietojumu sintaktiski semantiskajā deonimizācijā (*Alkaja strofa, Oņegina strofa*) un mazā sākumburta lietojumu leksiski semantiskā (*falekijs, odiseja*) un semantiski derivatīvajā deonimizācijā (*rainistika, indrānisms*). Tāpat svarīgi ir norādīt, kurš no variantiem ir normatīvais, ja valodas praksē ir nostabilizējušies vairāki (*haika, haiku, hokku, hoku; zevgma, zeugma, zeigma, zoigma, zigma*).

8. Terminu vārdnīcām latviešu valodā (atšķirībā no vārdnīcām angļu, vācu un krievu valodā) raksturīgi norādīt terminu ekvivalentus vēl divās, trīs vai vairāk valodās. Ņemot vērā mūsdienu kultūrtelpas tradīcijas un nozares specifiku, latviešu literatūrzinātnes terminu vārdnīcā būtu vēlams termina ekvivalents vismaz angļu, vācu

un krievu valodā (varbūt arī franču), iespējams, arī lietuviešu valodā. Aizguvumiem nepieciešams norādīt arī vārda cilmi, kur atklājas vārda iekšējais tēls, un atsevišķos gadījumos arī starpniekvalodu, no kuras vārds aizgūts latviešu valodā.

9. Tradicionālais iedalījums filoloģiskajās un enciklopēdiskajās vārdnīcās šajā gadījumā nav pilnībā izmantojams, jo galvenokārt šķirkļiem varētu piemist sintētisks raksturs (lingvistiskā + enciklopēdiskā informācija). Līdzās lingvistiskajai informācijai, piem., vārda cilme, tā nozīmes skaidrojums, ekvivalenti citās valodās, pareizrakstības norma un iespējamie varianti, jānorāda arī enciklopēdiska rakstura informācija par denotātu piem., skaidrojot terminu *Medeņa metrs*, jādod informācija par latviešu dzejnieku Jāni Medeni (1903–1961).

10. Terminu skaidrojošajā vārdnīcā ļoti būtisks ir jautājums par piemēru lietojumu jeb ilustratīvo materiālu – daudzu terminu izpratnē piemēri ir absolūti nepieciešami. Tie atvieglo pantmēru nosaukumu, tēlainās izteiksmes līdzekļu nosaukumu, stila figūru nosaukumu izpratni. Akadēmiskā terminu vārdnīcā piemēru var būt pavisam maz (bet ļoti trāpīgi) un tikai pie tiem šķirkļiem, kur tiešām ilustratīvais materiāls palīdz uztvert skaidroto jēdzienu.

11. Šķirkļa vārda sistēmiskajā raksturojumā konstatēti divi galvenie veidi – a) katrs jēdziens pats par sevi veido vienu šķirkli, b) šķirkli veido virsjēdziens, bet apakšjēdzieni skaidroti sistēmā, veidojot t. s. vārdnīcas ligzdu, tā iespējams kompaktāk koncentrēt informāciju.

12. Raksturojot terminu definīciju sagatavošanas materiālu semantiski funkcionālā kontekstā, par svarīgu uzskatīts to atklāt divos virzienos: a) termina derivatīvā aktivitāte un plašais polisēmiskais lietojums terminoloģijā (piem., *teksts*), b) termina lietojuma specifika un jēdzieniskās semantikas izmaiņu process (piem., *personāžs*). Šāda veida informācijas izpēte nepieciešama, lai pēc iespējas precīzāk definētu kādu terminu, atsevišķos elementus skatot kopsakarībās, aprakstot būtiskas detaļas, kas palīdz ieraudzīt terminā izteikto jēdziena komplicēto veselumu.

Nobeigums un tēzes

Promocijas darba mērķis – raksturot latviešu literatūrzinātnes terminoloģiju vēsturiskajā, lingvistiskajā un terminogrāfiskajā aspektā – ir sasniegts, realizējot ievadā izvirzītos uzdevumus:

- 1) izzinātas termina izpratnes pamatnostādnes nozares attīstības kontekstā;
- 2) veidots pārskats par latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas attīstību kopš 19. gadsimta vidus līdz mūsdienām, skatot terminus piecos attīstības posmos latviešu terminoloģijas attīstības kontekstā, un apzinātas literatūrzinātnes terminoloģijas būtiskākās resursu grupas (vārdnīcas, glosāriji, biļeteni, enciklopēdijas, monogrāfijas, rokasgrāmatas, zinātniski un populārzinātniski raksti, mācību līdzekļi, promocijas darbi);
- 3) sniegts literatūrzinātnes terminu raksturojums cilmes un derivatīvi strukturālajā aspektā;
- 4) dots terminu semantiski funkcionālais raksturojums, veicot atsevišķu terminu parauganalīzi, lai atklātu termina definēšanai nepieciešamo un pietiekamo materiālu;
- 5) pamatota mūsdienīgas literatūrzinātnes terminu vārdnīcas nepieciešamība, aktualizēti eventuālās vārdnīcas koncepcijas problēmjaudājumi un izstrādāti vairāki

paraugšķirkļi, balstoties ne tikai uz Latvijas, bet arī starptautisko terminogrāfisko pieredzi.

Atbildot uz pētījuma ievadā izvirzīto jautājumu – kāda informācija ir nepieciešama un pietiekama latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas attīstības raksturošanai, lai nodrošinātu teorētisko un praktisko pamatu jaunas terminu vārdnīcas izveidei –, jānorāda uz trīs pētījumā izvērstiem lokiem:

- 1) latviešu terminoloģijas jautājumu pamatnostādnes un attīstības posmi, kuru izpēte dod plašu un padziļinātu kontekstu ikviena termina skatījumam;
- 2) literatūrzinātnes terminu raksturojums cilmes un derivatīvajā aspektā, kas ļauj skatīt terminus kā leksiskas vienības lingvistiskajā kopainā;
- 3) literatūrzinātnes terminu funkcionālā specifika un leksikogrāfiskais apraksts, kas var nodrošināt pēc iespējas precīzāku katra termina nozīmes skaidrojumu un terminogrāfisko atspoguļojumu.

Promocijas darba ierobežotā apjoma dēļ ārpus tā palikušas nodaļas par terminu fonētiskajām īpatnībām, par dažādiem vārdkoptermina izpētes aspektiem un vēl citas līdzšinējā izpētes procesā mazāk apstrādātas materiālu kopas. Arī vairāki pielikumi veidoti tikai kā paraugkopas, materiālu atspoguļojot saīsināti. Lielākā daļa pētījuma materiālu jau publicēti zinātniski recenzētos rakstu krājumos un aktualizēti referātos starptautiskās konferencēs.

Promocijas darba izstrādes laikā apzinātas jomas, kurās pētījums turpināms:

- 1) vēl vairāk jāizvērs šis pētāmo avotu aptvēruma, papildinot datu vākumu ar jaunākajos promocijas pētījumos un monogrāfijās lietoto terminoloģiju;
- 2) jāturpina analizēt apgūto terminoloģisko materiālu, lai papildinātu literatūrzinātnes terminu vārdnīcā ievietojamu šķirkļu sarakstu, pilnveidojot vārdnīcas struktūru un aprobējot jau izstrādātos šķirkļus;
- 3) jāveic sastatāmā analīze, lai precīzi noteiktu atbilstošus terminu ekvivalentus angļu, vācu, krievu un lietuviešu valodā.

Perspektīvā šis pētījums var nodrošināt iespēju izstrādāt terminogrāfisku darbu *Literatūrzinātnes terminu skaidrojošā vārdnīca*.

Promocijas darba rezultāts atspoguļots secinājumos pēc katras pētījuma daļas, bet galvenās aizstāvēšanai izvirzītās pamatatziņas formulētas **tēzēs**.

1. Literatūrzinātnes terminu identificēšanā, tāpat kā terminoloģijā kopumā, ir grūti nosakāmas robežas – kuri vārdi un vārdkopas ir uzskatāmi par terminiem, bet kuri nav uzskatāmi. Pētījumā par terminu tiek uzskatīts ikviens vārds un vārdkopa, kas nosauc nozarei specifisku jēdzienu, neatkarīgi no tā, vai tas ir vai nav apstiprināts atbilstoši terminrades procesuālajai kārtībai. Literatūrzinātnes praksē samērā brīvi tiek interpretēts termina izpratnes jautājums, pētījumos vērojams savdabīgs leksikas starpslānis starp terminoloģisko, profesionālo, vispārlietojamo un sarunvalodas leksiku, un stingras robežšķirtnes nemaz nav nosakāmas. Tā kā daiļliteratūras lasīšana un apspriešana ir arī viena no izklaides jomām, ar literatūru saistīti termini tiek lietoti ne tikai zinātnieku profesionālajā darbībā, bet saprotami arī ļoti plašam lietotāju lokam. Jo vairāk cilvēku lieto attiecīgās nozares terminus, jo pastāv lielāka iespēja, ka vienā un tai pašā terminā tiek ietverts dažāds jēdzieniskais saturs. Turklāt mūsdienu latviešu literatūrzinātnes terminoloģija nav pieejama vienā apkopojumā (biļetenā, vārdnīcā, datubāzē), un tas būtiski apgrūtina gan terminu konsekventu lietošanu, gan to pētīšanu, klasificēšanu un aprakstīšanu, gan arī mērķtiecīgu attīstību.

2. Latviešu terminoloģijas attīstības kopainā iezīmējas vairākas literatūrzinātnes terminoloģijas tendences:

- ir ļoti daudz terminu, kas nekad nav apspriesti vai apstiprināti, bet radušies spontāni, impulsīvi, zinātniekam vai tulkotājam nosaucot kādu līdz šim nepazītu jēdzienu, kam latviešu valodā vēl nav sava apzīmējuma;
- galvenās kontaktvalodas ietekme jūtama ne tikai sabiedriski politiskajā aspektā, bet arī tulkojumos, kur jāatrod ekvivalenti daudzu jaunu pasaules literatūrteorētisko jēdzienu nosaukšanai;
- arvien pamanāmākas kļūst iezīmes terminu nekonekvētā lietošanā – esošās terminoloģiskās bāzes nepārzināšana, nevajadzīgas sinonīmijas pieļāvums, nepamatota jēdzieniskās izpratnes maiņa, nepietiekama nozares speciālistu un valodnieku sadarbība.

3. Tikai ļoti plašs aplūkojamo avotu klāsts no dažādām resursu grupām (vārdnīcām, enciklopēdijām, glosārijiem, terminu biļeteniem, disertācijām, monogrāfijām, mācību literatūras, rokasgrāmatām, zinātniskām un populārzinātniskām publikācijām, recenzijām, kritikas rakstiem, anotācijām) ļauj veidot terminu materiāla kopas katrā attīstības posmā un izdarīt drošus secinājumus, uzsverot gan tradicionālo, gan novatorisko. Literatūrzinātnes terminoloģijas attīstību (tāpat kā visas latviešu terminoloģijas vēsturi, taču ar nedaudz atšķirīgām hronoloģiskajām robežšķirtnēm) var iedalīt piecos posmos:

- 1. posms – no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta vidum,
- 2. posms – no 19. gadsimta vidus līdz 20. gadsimta sākumam,
- 3. posms – no 20. gadsimta sākuma līdz 40. gadu vidum,
- 4. posms – no 20. gadsimta 40. gadu vidus līdz 90. gadiem,
- 5. posms – 20. gadsimta beigas un 21. gadsimta sākums.

Bieži vien jauna literatūrzinātnes terminoloģijas attīstības posma sākums pamanāms nedaudz agrāk nekā terminoloģijā kopumā, jo to galvenokārt nosaka kāda konkrēta personība vai darbs, ne tik daudz vēsturiski noteiktie sociāli politiskie apstākļi.

4. Raksturojot latviešu literatūrzinātnes terminoloģiju cilmes aspektā, jāsecina, ka pēdējo simtdivdesmit gadu laikā notikusi strauja virzība no pašcilmes vārdu dominēšanas (4 : 3) uz aizguvumu pārsvaru (1 : 3). Literatūrzinātnes terminu kopas papildināšana notiek gan ar aizguvumiem, gan ar pašcilmes vārdiem, tostarp derivātiem, taču mūsdienu literatūrzinātnē dominē aizgūtie termini; daudzi no tiem daļēji sakrīt ar valodniecībā, kulturoloģijā, filozofijā, psiholoģijā, antropoloģijā u. c. zinātņu nozarēs izmantotajiem terminiem un, iespējams, ir no tām pārņemti. Aizgūstot jaunu vārdu termina funkcijā, tas parasti tiek pilnīgi adaptēts latviešu valodas sistēmā un galvenokārt lietots bez pašcilmes ekvivalenta (absolūtā sinonīma); tas arī galvenokārt nosaka aizguvumu pārsvara palielināšanos pār pašcilmes terminiem. Tāpat kā valodā kopumā arī terminoloģijā vērojama hibridizācija, proti, pašcilmes vārdu derivācijā tiek izmantotas arī aizgūtas vārddāļas un otrādi – aizgūtu leksēmu derivātos saskatāmi latviešu valodai raksturīgi vārddarināšanas līdzekļi. Par izplatītāko derivatīvo paņēmienu uzskatāms morfoloģiskais vārddarināšanas paņēmiens (galvenokārt – sufiksācija, mazāk – prefiksācija un fleksācija), bet būtiska loma ir arī sintaktiski morfoloģiskajam un sintaktiskajam paņēmienam, kā arī sintaktiski leksiskajam un semantiskajam paņēmienam. Pētāmajā materiālā dominē atvasinājumi un salikteni, tostarp ģenitīveņi, kā arī defissavienojumi, deonīmi. Turklāt termins

derivatīvi strukturālajā aspektā skatāms kompleksi ar visām iespējamām tā vārdformām, vārdšķiriskajām modifikācijām un derivātiem, nevis tikai kā atsevišķa nominatīva vienība; tā tas iespēju robežās arī ir skatīts promocijas pētījumā.

5. Speciālajā leksikā pastāvīgi notiek semantiski funkcionālas pārmaiņas. Pie tām pieskaitāmas arī vārda nozīmes sašaurināšanās vai paplašināšanās. Atsevišķas vārdu nozīmes kļūst neaktuālas, bet citas turpretī paplašinās, aktivizējas vai veidojas no jauna. Semantiski funkcionālajā raksturojumā literatūrzinātnes terminoloģijā ļoti būtiska ir arī sinonīmija un homonīmija. Sinonīmijas jautājumi atklājas cilmes aspektā, jo pastāv pašcilmes un aizguvuma sinonīmu pāri. Savukārt homonīmija iezīmējas divos virzienos: tradicionālā homonīmija, kur homonīmi ir vienādi vārdi ar dažādām savstarpēji nesaistītām nozīmēm, un terminu divējādā funkcionālā semantika, kurai raksturīgs skaidrojums par termina lietojumu plašākā un šaurākā nozīmē.

6. Mūsdienu latviešu leksikogrāfijas prakse rāda, ka daudzi termini iekļauti vispārlietojamās leksikas skaidrojošās vārdnīcās. Vārda leksiskā nozīme un termina jēdzieniskā nozīme paredz atšķirīgu skaidrojumu un definējumu, turklāt bieži vien terminoloģijas un vispārlietojamās leksikas semantiskās atšķirības raksturojamas saistībā ar vārda daudznozīmīgumu, kad termina funkcijā tiek lietota vārda otrā, trešā nozīme vai kāda nozīmes nianse. No vienas puses, ir pamanāmi gadījumi, kad termina funkcijā tiek lietota kāda vispārlietojamās leksikas vārda atvasinātā vai pārnestā nozīme, bet, no otras puses, vērojams pretējs process – vairāku literatūrzinātnes terminu determinoloģizēšanās jeb pāreja uz vispārlietojamo leksiku, saglabājot kādas konkrētas semantiskās nianse vai veidojot pārnestās nozīmes. Lielākoties gan šīs nozīmes vēl nav leksikogrāfiski aprakstītas, tikai sastopamas sarunvalodā, neformālajā saziņā un nereti arī preses un citu plašsaziņas līdzekļu valodā.

7. Promocijas darbā ir argumentēti pierādīta nepieciešamība veidot mūsdienīgu literatūrzinātnes terminu vārdnīcu un, izmantojot Latvijas un pasaules terminogrāfijas pieredzi, izstrādāta iespējamā vārdnīcas izveides pamatkonceptcija. Eventuālā vārdnīca veidojama kā oriģināldarbs latviešu valodā, nebūtu pieļaujams tulkojums no citas valodas un aprobežošanās ar visu iepriekš izdoto uzziņas materiālu kompilāciju. Tai jābūt skaidrojošai terminu vārdnīcai, kas kalpotu ikvienam, kam ir nepieciešamība uzzināt konkrētā termina skaidrojumu vai jēdziena nozīmi. Vārdnīcā iespēju robežās jāievēro izklāsta vienkāršība, ilustrējošo piemēru uzskatāmība, lai tā būtu saprotama ne tikai šauram nozares speciālistu lokam, bet arī skolēniem, studentiem, visiem literatūras cienītājiem. Definīciju izstrādes pamatā jābūt plašam izpētes materiālam par termina lietojuma specifiku, semantiskajām pārmaiņām, tā ekvivalentiem citās valodās, būtiskākajām pazīmēm, kas ļauj pēc iespējas precīzāk definēt konkrēto jēdzienu. Literatūrzinātnes terminoloģijas vārdnīca noteikti pārsniedz vienas zinātņu nozares robežas, tā veidojama pēc starpnozaru principa, paredzot radniecīgu un izpausmes ziņā tuvu zinātnes un mākslas nozaru terminu aptvērumu, tādējādi literatūrzinātnes vārdnīcā jānonāk atsevišķiem terminiem arī no estētikas, filozofijas, kulturoloģijas, mūzikas, reliģijas u. c. jomām. Eventuālā vārdnīca modelēta kā sintētiska tipa vārdnīca, kurā apvienoti gan filoloģiskas, gan enciklopēdiskas vārdnīcas elementi. Vārdnīcas apjoms (provizorisks) varētu būt 3–4 tūkstoši vārdi, un tās optimālākais nosaukums – *Literatūrzinātnes terminu skaidrojošā vārdnīca*.

Saīsinājumi

XXX_e – pieejams elektroniski
ide – indoeiropiešu
IM – Izglītības ministrija
ĪLTV – *Īsā literatūrzinātnisko terminu vārdnīca*
LEV – *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*
LKV – *Latviešu Konversācijas vārdnīca*
LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*
LVA – Latviešu valodas aģentūra
LVAVA – Latviešu valodas apguves valsts aģentūra
LVG – *Latviešu valodas gramatika*
LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*
LZA – Latvijas Zinātņu akadēmija
MK – Ministru kabinets
MLLVG – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*
MLTV – *Mazā literatūrzinātnes terminu vārdnīca*
MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*
piem. – piemēram
ps. – pseidonīms
resp. – respektīvi
RLB – Rīgas Latviešu biedrība
sk. – skatīt
SvV – *Svešvārdu vārdnīca*
t. i. – tas ir
TK – Terminoloģijas komisija
t. sk. – tai skaitā
TTC – Tulkošanas un terminoloģijas centrs
u. c. – un citi
u. tml. – un tamlīdzīgi
utt. – un tā tālāk
VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*
ZTV – *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca*

Bibliogrāfija

Vārdnīcas

1. Abrams, Harpham 2012 – **Abrams, M. H.; Harpham, Geoffrey Galt.** *A Glossary of Literary Terms*. Tenth edition. USA : Wadsworth, Cengage Learning, 2012.
2. AkadTerm_e – Akadēmiskā terminu datu bāze *AkadTerm*. Pieejams: *termini.lza.lv*
3. Aldersons 2011 – **Aldersons, Jūlijs.** *Mākslas un kultūras vārdnīca ar interneta atslēgvārdiem*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2011.
4. ALV 1995 – *Angļu-latviešu vārdnīca*. Sast. Z. Belzēja, I. Birzvalka, L. Jurka u. c. Rīga : Jāņa sēta, 1995.
5. ALV 2007 – *Angļu-latviešu vārdnīca. Dictionary*. Rīga : Avots, 2007.
6. Baldick 2008 – **Baldick, Chris.** *The Oxford Dictionary of Literary Terms*. Third edition. Oxford : Oxford University press, 2008.
7. Baldunčiks 1989 – **Baldunčiks, Juris.** *Anglicismi latviešu valodā*. Rīga : Zinātne, 1989.
8. Bankavs 2006 – *Franču-latviešu-angļu leksikogrāfijas terminu vārdnīca*. Sast. A. Bankavs. 2. papild. izd. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006.
9. BFK 1993 – *Bibliotēku fondi un katalogi: terminoloģiska vārdnīca*. Rīga : LNB, 1993.
10. Blūma 2000 – **Blūma, Daina.** *Kultūras vēsture vārdos, jēdzienos un nosaukumos*. Rīga : RaKa, 2000.
11. Blūma 2005 – **Blūma, Daina.** *Mazā mākslas vēstures terminu vārdnīca*. Red. I. Sausiņa. Rīga : Zvaigzne ABC, 2005.
12. Brafche 1880 – *Lettifches Wörterbuch von Ulmann und Brafche. Zweiter Theil. Deutfch-lettifches Wörterbuch von Gustav Brafche*. Riga, Leipzig : Verlag von H. Brutzer & Co, 1880.
13. BTSV 2005 – *Bībeles terminu skaidrojošā vārdnīca: vairāk nekā 450 šķirkļu*. Red. A. Tukiša. Rīga : Daugava, 2005.
14. BTV 1957 – **Peile, Jevgeņija.** *Bibliotekaro terminu vārdnīca: krievu-latviešu un latviešu-krievu*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1957.
15. Cuddon 1998 – **Cuddon, John Anthony** (ed.). *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. Fourth edition. Oxford (UK), Malden (MA) : Blackwell Publishers, 1998.
16. Der Literatur Brockhaus 1988 – *Der Literatur Brockhaus*. Herausgegeben und bearbeitet von Werner Habicht, Wolf-Dieter Lange und der Brockhaus-Redation. 3 Band. Mannheim : F. A. Brockhaus, 1988.
17. Dravnieks 1886 – **Dravnieks, Jēkabs.** *Svešu vārdu grāmata*. Jelgava : [b. i.], 1886.
18. Dravnieks 1915 – **Dravnieks, A.** *Pareizrakstības vārdnīca skolām un pašmācībai*. Rīga : [b. i.], 1915.
19. Dravnieks 1935 – **Dravnieks, Elvīra.** *Vācu-latviešu tirdznieciskā terminoloģija*. Rīga : Grafika, 1935.
20. Dunsdorfs 1944 – *Tautsaimniecības vārdnīca*. E. Dunsdorfa red. Rīga : Saimniecības literatūras apgāds, 1944.
21. Elger 1683 – **Elger, Georgii.** *Dictionarivm Polono-Latino-Lottaucum. Opus posthumum*. Vilnæ, 1683.
22. Elvers 1748 – **Elvers, Caspar.** *Liber Memorialis Letticus: Oder Lettisches Wörter-buch, Sowohl Für Die Einheimischen Als Fremden Anstatt Eines Lexici Eingerichtet*. Rīga, 1748.
23. EPSV 1997 – *Elektroenerģētikas pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Z. Krišjāns, V. Skujiņa u. c. Rīga : Jumava, 1997.
24. EV 2007 – *Eponīmu vārdnīca*. Sast. B. Bankava. Rīga : Madonas poligrāfists, 2007.
25. FLV 1994 – *Franču-latviešu vārdnīca*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1994.
26. Hawthorn 2000 – **Hawthorn, Jeremy.** *A Glossary of Contemporary Literary Theory*. Fourth Edition. London, New York : Oxford University Press, 2000.
27. Hiršs, Hirša 2008 – **Hiršs, Ilmārs; Hirša, Sigita.** *Reliģisko terminu vārdnīca*. Rīga : Kristīgās vadības koledža, 2008.
28. GRT 1940 – *Vāciski-latviski grāmatrūpniecības termini*. Sast. A. Auziņš, F. Kleinbergs, F. Plostenieks. Rīga : Latvijas grāmatrūpniecības arodu savienība, 1940.

29. GRV 1942 – *Latviešu, vācu un krievu grāmatrūpniecības vārdnīca*: ar vāciski-krievisku un krieviski-vācisku alfabētisku terminu sarakstu un 12 reprodukciju pielikumiem. Sakārt. A. Auziņš. Rīga : Latvju Grāmata, 1942.
30. ĪFV 1955 – *Īsā filozofiskā vārdnīca*. M. Rozentals, P. Judins. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1955.
31. ĪLTV 1957 – **Timofejevs, Leonīds; Vengrovs, Natans.** *Īsā literatūrzinātnisko terminu vārdnīca*. Tulk. J. Osmanis. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1957.
32. JEV 2012 – *Jaunā eponīmu vārdnīca*. Precizēts un papildināts izd. Sast. B. Bankava. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012.
33. JTV 1942 – *Juridiskās terminoloģijas vārdnīca*. Sast. J. Lauva, H. Blēse. Rīga : Latvju grāmata, 1942.
34. Justs 2008 – **Justs, Francis.** *Militāro jēdzienu skaidrojošā vārdnīca ar pamatterminu tulkojumu angļu valodā*. Rīga : Avots, 2008.
35. Kalvokoresi 1999 – **Kalvokoresi, Pīters.** *Bībeles enciklopēdiskā vārdnīca*. No angļu valodas tulk. A. Vāczemiece. Rīga : Jumava, 1999.
36. Kārklīš 2006 – **Kārklīš, Ludvigs.** *Mūzikas leksikons*. Red. I. Rāte. Rīga : RaKa, 2006.
37. KLV 1959 – *Krievu-latviešu vārdnīca*. 2 sējumos. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1959.
38. KLV 2005 – *Krievu-latviešu vārdnīca ar skaidrojumiem un piemēriem*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2005.
39. KLV 2006 – *Krievu-latviešu vārdnīca*. 2 sējumos. Rīga : Avots, 2006.
40. Kursīte 2002 – **Kursīte, Janīna.** *Dzejas vārdnīca*. Rīga : Zinātne, 2002.
41. Kursīte 2007 – **Kursīte, Janīna.** *Neakadēmiskā latviešu valodas vārdnīca jeb Novadu vārdene*. Rīga : Madris, 2007.
42. Kursīte 2009 – **Kursīte, Janīna.** *Tautlietu vārdene*. Rīga : Nemateriālā kultūras mantojuma valsts aģentūra, 2009.
43. KV 1891–1893 – *Konversācijas vārdnīca*. Ar daudz mācītu latviešu palīdzību J. Dravnieka izdota. Jelgava : J. Draviņ-Davnieka apgādībā, 1891–1893.
44. KV RLB 1906–1921 – *Konversācijas vārdnīca*. Rīgas Latviešu Biedrības Zinību komisija. 4 sējumos. Jelgava : G. Landsbergs, 1906–1921.
45. Kvašytė 2005 – **Kvašytė, Regina.** *Mokomasis terminologijos žodynelis*. Šiaulai : Šiaulių universiteto leidykla, 2005.
46. Lange 1772–1777 – **Lange, Jacob.** *Vollständiges Deutschlettisches und Lettischdeutsches Lexicon*. Mitau, 1772–1777.
47. LatLV 1955 – *Latīņu-latviešu vārdnīca*. Sast. K. Veitmane, L. Čerfase u. c. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1955.
48. Lauksmans 1999 – **Lauksmans, Frīders.** *Filozofijas ABC: jauni ceļi uz vecām atziņām*. No vācu valodas tulk. U. Tīrons. Rīga : Alberts XII, 1999.
49. LAV 1982 – **Turkina, Eiženija.** *Latviešu-angļu vārdnīca*. 4. pārstrād. izd. Rīga : Avots, 1982.
50. LAV 2002 – *Latviešu-angļu, angļu-latviešu vārdnīca*. Rīga : Zvaigzne, 2002.
51. Letonika_e – **Tilde.** *Letonika*. Pieejams: www.letonika.lv
52. LEV 2001 – **Karulis, Konstantīns.** *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2001.
53. Lībknēhts 1908 – **Lībknēhts, Vilhelms.** *Politisku un vispārīgu svešvārdu grāmata*. [B. v.] : Apiņu Jāņa apgādībā, 1908.
54. LKV 1927–1940 – *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 21 sēj. Red. A. Švābe. Rīga : A. Gulbis, 1927–1940.
55. LLVV 1972–1996 – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8 sēj. Atb. red. L. Ceplītis, M. Stengrevica. Rīga : Zinātne, 1972–1996.
56. LMTŽ 1961 – *Literatūros mokslo terminų žodynelis: pagalbinė priemonė mokiniams*. L. Timofejevas, N. Vengrovas; [Vertė ir lietuviškus pavyzdžius parinko J. Vildžiūnas]. Kaunas : Valstybinė pedagog. literatūros leidykla, 1961.
57. Loja 1923 – **Loja, Jānis.** *Matemātikas termini*. Москва, Петроград : [b. i.], 1923.
58. Loja 1937 – *Zinātņu terminu krājums*. J. Lojas red. ZPRS Latvju centrālās terminu komisijas izdevums. Maskava : Prometejs, 1937.
59. LPE 1981–1988 – *Latvijas padomju enciklopēdija*. 10 sējumos. Rīga : Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1981–1988.

60. LPIA_e – **Latvijas Preses izdevēju asociācija**. *Terminoloģijas vārdnīca* [skatīts 2013. g. 26. jūl.]. Pieejams: www.lpia.lv/?id=9
61. LTSV 2011 – *Lingvodidaktikas terminu skaidrojošā vārdnīca*. V. Skujiņa, Z. Anspoka, V. Kalnbērziņa, A. Šalme. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011.
62. LTV 2002 – *Leksikogrāfijas terminu vārdnīca* (franču-latviešu-angļu valodā). Sast. A. Bankavs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2002.
63. LTŽ 1995 – *Literatūros terminų žodynas*. Šaš. 1: Romanas. Parengė A. Krasnovas. Vilnius : Baltos lankos, 1995.
64. LTŽ 1998 – *Literatūros terminų žodynas*. Šaš. 2: Eilēdara. Parengė J. Girdzijauskas. Vilnius : Baltos lankos, 1998.
65. LTŽ_e – *Literatūros terminų žodynėlis* [skatīts 2012. g. 30. aug.]. Pieejams: http://ualgiman.dtiltas.lt/literaturos_terminai_a.html
66. LVāV 1963 – *Latviešu-vācu vārdnīca*. Sast. autoru kolektīvs. V. Bisenieka un I. Niseloviča redakcijā. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1963.
67. LVāV 1980 – *Latviešu-vācu vārdnīca*. Sast. autoru kolektīvs. V. Bisenieka un I. Niseloviča redakcijā. Pārstrādāts otrais izd. Rīga : Avots, 1980.
68. LVPPV 1995 – *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca: A–Ž*. L. Ceplītis, A. Miķelsone, T. Poříte, S. Raģe. Atb. red. A. Pārupe. Rīga : Avots, 1995.
69. LVV 1987 – *Latviešu valodas vārdnīca: A–Ž*. Atb. red. D. Guļevska. Rīga : Avots, 1987.
70. LVV 1993 – *Latviešu valodas vārdnīca*. Atb. red. V. Bērziņa-Baltiņa, J. Bičolis. Amerikas Latviešu apvienība. Ņujorka, 1993.
71. LVV 2006 – *Latviešu valodas vārdnīca*. Red. D. Guļevska, I. Rozenštrauha, D. Šnē. Rīga : Avots, 2006.
72. Mancelius 1638 – **Mancelius, Georg**. *Lettus das ist Wortbuch Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache*. Rīga, 1638.
73. ME 1923–1934 – **Mīlenbahs, Kārlis**. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1.–4. sējums. Rīga : [b. i.], 1923–1934.
74. Mekons 1878 – **Mekons, Frīdrihs**. *Svešu vārdu grāmata priekš grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem ar 2200 svešiem vārdiem un viņu nozīmēšanu latviskā valodā*. Liepāja : [b. i.], 1878.
75. Merriam-Webster 1997 – *Merriam-Webster's Reader's Handbook*. Your Complete Guide to Literary terms. Springfield, Massachusetts : Merriam-Webster, Incorporated, 1997.
76. Metuzāle-Kangere 1985 – **Metuzāle-Kangere, Baiba**. *Latviešu valodas atvasinājumu vārdnīca*. Hamburga : [b. i.], 1985.
77. MEV 1965 – *Mazā estētikas vārdnīca*. M. Ovsjaņņikova un V. Razumnija redakcijā. Tulk. E. Blūmentāle, A. Feldhūne, R. Vīlpa. Rīga : Liesma, 1965.
78. MFKT 1934 – *Terminoloģijas komisijas pieņemtie matemātikas, fizikas un kosmografijas termini*. Rīga : [b. i.], 1934.
79. Mikics 2007 – **Mikics, David**. *A New Handbook of Literary Terms*. New Haven, London : Yale University Press, 2007.
80. MLTV 1965 – **Timofejevs, Leonīds; Vengrovs, Natans**. *Mazā literatūrzinātnes terminu vārdnīca*. Otrais, izlabotais un papildinātais izd. Tulk. un papild. J. Osmanis. Rīga : Liesma, 1965.
81. MLTŽ 1998 – *Moderniosios literatūros teorijos žinynas*. J. Hawthorn; iš anglų kalbos vertė D. Čiočytė. Spec. redaktorė E. Jakaitienė. Vilnius : Tyto alba, 1998.
82. MLVV_e – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Red. I. Zuicena. LU Latviešu valodas institūts. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>
83. MT 1921 – *Mežkopības termini*: Dabas zinātņu sekcijas vārdu saraksts, pieņemts Terminoloģijas komisijas, Valodnieciskās komisijas 20. jūlija 1920. gada sēdē. Rīga : [b. i.], 1921.
84. Nørgaard, Montoro, Busse 2010 – **Nørgaard, Nina; Montoro, Rocio; Busse, Beatrix**. *Key Terms in Stylistics*. London, New York : Continuum, 2010.
85. PA 1862 – Iztulkošana no kādiem svešiem vārdiem, kas „Pēterburgas Avīzēs” no 1862. gada atronami. *Pēterburgas Avīzes*, pielikums 1862. gada 26. numuram.
86. Peck, Coyle 2002 – **Peck, John; Coyle, Martin**. *Literary Terms and Criticism*. Third Edition. New York : Palgrave Macmillan, 2002.

87. PMLS 2000 – *Pagrindinēs moderniosios literatūros sąvokos*. Sudarytojai Dieter Borchmeyer, Victor Žmegač; iš vokiečių kalbos vertė Rita Tūtlytė, Agnė Rudėnienė, Zofija Stanevičienė. Vilnius : Tyto alba, 2000.
88. Priedītis 2003 – **Priedītis, Arturs**. Kulturoloģijas terminu vārdnīca. *Ievads kulturoloģijā. Kultūras teorija un kultūras vēsture*. Daugavpils : A. K. A., 2003, 201.–219. lpp.
89. PTSV 2000 – *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. aut. kol. V. Skujiņas vadībā. Rīga : Zvaigzne ABC, 2000.
90. Ruberte 1997 – **Ruberte, Inese**. *Vārdu klētiņa: ilustrēta folkloras vārdnīca skolai*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997.
91. Ruberte 2007 – **Ruberte, Inese**. *Senvārdu vārdnīca*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2007.
92. Shipley 1970 – **Shipley, Joseph T.** (ed.) *Dictionary of World Literary Terms*. Forms, Technique, Criticism. USA : Boston Publishers The Writer, Inc, 1970.
93. Skangale 2005 – **Skangale, Lilija**. *Vēsturisko jēdzienu skaidrojošā vārdnīca: mācību līdzeklis vēsturē*. Rīga : RaKa, 2005.
94. Skujiņa 1999 – **Skujiņa, Valentīna**. *Latīņu un grieķu cilmes vārddauļu vārdnīca*. Rīga : Kamene, 1999.
95. SV 1998 – *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. E. Grīnberga, O. Kalnciems, G. Lukstiņš u. c. Trešais papild. un pārstr. izd. Rīga : Avots, 1998.
96. SvV 1926 – *Svešvārdu vārdnīca*. Sakārt. Ed. Ozoliņš. Red. J. Endzelīns. Rīga : A. Gulbis, 1926.
97. SvV 1934 – *Svešvārdu vārdnīca*. Sakārt. Ed. Ozoliņš. Red. J. Endzelīns. Rīga : A. Gulbis, 1934.
98. SvV 1951 – *Svešvārdu vārdnīca*. No krievu valodas tulk. A. Feldhūns, A. Gūtmanis, E. Stenders. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
99. SvV 1969 – *Svešvārdu vārdnīca*. No krievu valodas tulk. S. Cepurniece, A. Gūtmanis, G. Lukstiņš, V. Strazdiņa, R. Vīlpa. Papild. A. Feldhūns. Rīga : Liesma, 1969.
100. SvV 1978 – *Svešvārdu vārdnīca*. No krievu valodas tulk. S. Cepurniece, A. Gūtmanis, G. Lukstiņš, V. Strazdiņa, R. Vīlpa. Paild. A. Feldhūns, A. Gūtmanis. Izlabots un papildināts otrais izd. Rīga : Liesma, 1978.
101. SvV 1999 – *Svešvārdu vārdnīca*. J. Baldunčika red. Rīga : Jumava, 1999.
102. SvV 2008 – *Svešvārdu vārdnīca*. Sast. I. Andersone u. c. Rīga : Avots, 2008.
103. Šmits 2010 – **Šmits, Tomass**. *Eiropas tiesību pamattermini*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2010.
104. Šteina 2002 – **Šteina, Inese**. *Garīgo terminu skaidrojošā vārdnīca*. Red. L. Soma. Rīga : Zvaigzne ABC, 2002.
105. Termlexikon 2008 – *Termlexikon i litteraturvetenskap: Från A till Ö*. Kenneth Åström (red.). Fackgranskad av Louise Vinge. Malmö (Sweden) : Studentlitteratur, 2008.
106. Torgāns 2010 – **Torgāns, Jānis**. *Mūzikas terminu vārdnīce*. Rīga : Zinātne, 2010.
107. Ulmann 1872 – *Lettisches Wörterbuch. Erfter Theil. Lettisch-deutsches Wörterbuch von Bischof Dr. Carl Christian Ulmann*. Rīga : Verlag von H. Brutzer & Co, 1872.
108. Valdemārs 1872 – **Valdemārs, Krišjānis**. *Krievu-latviešu-vācu vārdnīce*. Москва : Министерство народного просвещения, 1872.
109. Valdemārs 1879 – **Valdemārs, Krišjānis**. *Latviešu-krievu-vācu vārdnīce*. Tautas Apgaismošanas Ministerija. Москва : [b. i.], 1879.
110. Veisbergs 1994 – **Veisbergs, Andrejs**. *Latviešu-angļu / angļu-latviešu viltus draugu vārdnīca*. 2. izd. Rīga : SI, 1994.
111. Vidiņš 1908 – *Svešvārdu grāmata*. Sast. J. Vidiņš. Rīga : J. Rozes grāmatu pārdošanas izdevums, 1908.
112. Vilks 2000 – **Vilks, Andris**. *Vārdnīca filozofijā: vidusskolām*. Rīga : RaKa, 2000.
113. VPPTV 2004 – *Valodas prasmes pārbaudes terminu vārdnīca*. Tulk. un adapt. D. Blūma, A. Grīnfelde, V. Kalnbērziņa u. c. Rīga : LR Naturalizācijas pārvalde, 2004.
114. VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.
115. ZTV 1922 – *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca: Izglītības ministrijas terminoloģijas komisijas sakopojumā*. Izglītības ministrijas izdevums. Rīga : A. Gulbis, 1922.
116. ZTV 2001 – *Zinātnes un tehnoloģijas vārdnīca*. Rīga : Norden AB, 2001.
117. Wolfreys 2004 – **Wolfreys, Julian**. *Critical Keywords in Literary and Cultural Theory*. New York : Palgrave Macmillan, 2004.

118. Гурьева 2009 – **Гурьева, Татьяна.** *Новый литературный словарь.* Ростов-на-Дону : Феникс, 2009.
119. Инджиев 2010 – **Инджиев, Артур.** *Словарь литературоведческих терминов для выпускников и абитуриентов.* Издание третье, дополненное и переработанное. Ростов-на-Дону : Феникс, 2010.
120. КЛЭ 1968 – *Краткая литературная энциклопедия.* Гл. ред. А. А. Сурков. Т. 5. Москва : Советская энциклопедия, 1968.
121. ЛЭС 1987 – *Литературный энциклопедический словарь.* Под общей ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. Москва : Советская энциклопедия, 1987.
122. ЛЭТП 2001 – *Литературная энциклопедия терминов и понятий.* Главный редактор и составитель А. Н. Николюкин. Российская Академия Наук. Институт научной информации по общественным наукам. Москва : НПК «Интелвак», 2001.
123. Поливанов 2010 – **Поливанов, Евгений.** *Словарь лингвистических и литературоведческих терминов.* Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010.
124. СЛТ 1974 – *Словарь литературоведческих терминов.* Редакторы-составители Л. И. Тимофеев, С. В. Гураев. Москва : Просвещение, 1974.

Avoti

1. Abramovičs 1955 – **Abramovičs, Grigorijs.** *Ievads literatūras zinātnē: mācību grāmata skolotāju institūtiem.* Tulk. V. Valeinis, J. Osmanis. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1955.
2. Akots 1885 – **Akots.** Mūsu rakstniecība. *Tēvija*, Nr. 8., 1885, 20. febr. [Citēts pēc *Latviešu literatūras kritika: rakstu kopoījums, 1. sēj.* Sakārt. A. Grigulis, V. Austrums. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956, 179.–185. lpp.].
3. Alunāns 1956 – **Alunāns, Juris.** *Izlase.* Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956.
4. Ancītis 1981 – **Ancītis, Valdemārs.** *Saknes un galotnes: apceres, polemikas, recenzijas.* Rīga : Liesma, 1981.
5. Andersone 1946 – *Literaturas chrestomatija 8. klasei.* Sakārt. E. Andersone. Rīga : VAPP, 1946.
6. Andersone 1947 – *Dzimtenes literatura. Chrestomatija 5. klasei.* Sakārt. E. Andersone. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1947.
7. Andersone 1968 – **Andersone, Emma.** *Raiņa dzeja.* Rīga : Zinātne, 1968.
8. Andersone, Niedra, Vasiļevska 1961 – *Literatūras hrestomātija 5. klasei.* Sakārt. E. Andersone, V. Niedra, L. Vasiļevska. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.
9. Andersone, Niedra 1962 – *Literatūras hrestomātija 6. klasei.* Sakārt. E. Andersone, V. Niedra. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1962.
10. Ankrava u. c. L10 1996 – *Literatūra 10. klasei: mācību grāmata.* S. Ankrava, A. Apīnis, O. Čakars u. c. Rīga : Zvaigzne ABC, 1996.
11. Ausekle u. c. L9 1990 – *Literatūra 9. klasei: mācību grāmata.* D. Ausekle, I. Auziņš, I. Kalniņa u. c. Rīga : Zvaigzne, 1990.
12. Ausekle u. c. L12 1990 – *Literatūra 12. klasei: mācību grāmata.* D. Ausekle, U. Auseklis, I. Auziņš u. c. Rīga : Zvaigzne, 1990.
13. Ausekle u. c. L8 1993 – *Literatūras hrestomātija 8. klasei: mācību grāmata.* D. Ausekle, B. Cimermane, Z. Lasenberga u. c. Rīga : Zvaigzne, 1993.
14. Ausekle u. c. L7 1994 – *Literatūras hrestomātija 7. klasei: mācību grāmata.* D. Ausekle, A. Banga, Dz. Cīrule u. c. Rīga : Zvaigzne, 1994.
15. Ausekle u. c. L5 1995 – *Literatūras hrestomātija 5. klasei: mācību grāmata.* D. Ausekle, Dz. Cīrule, R. Laķe, Ē. Zimule. Rīga : Zvaigzne ABC, 1995.
16. Ausekle u. c. L6 1997 – *Literatūras hrestomātija 6. klasei: mācību grāmata.* D. Ausekle, B. Cimermane, Dz. Cīrule u. c. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997.
17. Ausekle u. c. L12 1997 – *Literatūra 12. klasei: eksperimentāla mācību grāmata.* D. Ausekle, I. Auziņš, M. Balode u. c. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997.
18. Ausekle, Cīrule, Zimule L6 1993 – *Literatūras hrestomātija 6. klasei: mācību grāmata.* D. Ausekle, Dz. Cīrule, Ē. Zimule. Rīga : Zvaigzne, 1993.

19. Auzāne u. c. L11 2002 – *Literatūra 11. klasei*: eksperimentāla mācību grāmata. D. Auzāne, D. Lūse u. c. Rīga : Zvaigzne ABC, 2002.
20. Auziņa 1882 – **Auziņa, Pēteris**. Jocīgas pasaciņas un stāstiņi. *Baltijas Zemkopis*, Nr. 52, 1882, 29. dec., 2. lpp.
21. Auziņa 2011 – **Auziņa, Inese**. *Literatūras teorijas pamatjautājumi*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2011.
22. Auziņa, Dalbiņa L12 2003 – *Literatūra 12. klasei*: eksperimentāla mācību grāmata. I. Auziņa, D. Dalbiņa. Rīga : Zvaigzne ABC, 2003.
23. Auziņš 1975 – **Auziņš, Imants**. *Cilvēks izdzied savu mūžu*: pārdomas par dzeju. Rīga : Liesma, 1975.
24. Ādmīdiņš 1977 – **Ādmīdiņš, Reinis**. *Dzejas darbdiena*: literatūrkritiski raksti. Rīga : Liesma, 1977.
25. Baklāne 2012 – **Baklāne, Anda**. Proza 2011. gadā. *Latvju Teksti*, Nr. 7, 2012, 39.–42. lpp.
26. Baklāne 2013 – **Baklāne, Anda**. Dekonstrucija. *Mūsdienu literatūras teorijas*. Sast. I. E. Kalniņa, K. Vērdiņš. Rīga : LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2013, 117.–150. lpp.
27. Berelis 1991 – **Berelis, Guntis**. Klusums un vārds. *Grāmata*, Nr. 6, 1991, 70.–81. lpp.
28. Berelis 1997 – **Berelis, Guntis**. *Klusums un vārds*: esejas un apceres par literatūru. Rīga : Daugava, 1997.
29. Berelis 1999 – **Berelis, Guntis**. *Latviešu literatūras vēsture: no pirmajiem rakstiem līdz 1999. gadam*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999.
30. Berelis 2010 – **Berelis, Guntis**. Rokpelnis bez komatiem un nāves. *Karogs*, Nr. 4, 2010, 109.–111. lpp.
31. Bernāne, Pamiļjane, Sakova 2007 – **Bernāne, Juta; Pamiļjane, Laima; Sakova, Vija**. *Antīkā literatūra un renesanse. Literatūra vidusskolai*: mācību līdzeklis skolēnam. Rīga : LVAVA, 2007.
32. Bērsone 1976 – **Bērsone, Ilgonis**. *Padomju Latvijas rakstnieki*. Rīga : Liesma, 1976.
33. Bērsone 2008 – **Bērsone, Ilgonis**. Čaks – viss un vecais labais. *Karogs*, Nr. 6, 2008, 151.–162. lpp.
34. Bērziņš 1925 – **Bērziņš, Ludis**. *Nevācu Opics*: literatūras vēsture monografijās, Nr. 4. Rīga : Vidusskolu Skolotāju kooperatīva izdevniecība, 1925.
35. Bērzkalne 1937 – **Bērzkalne, Anna**. *Pamatjēdzieni par tautas dzeju*. Rīga : D. Zeltiņš, 1937.
36. Birkerts 1912 – **Antons [Birkerts, Antons]**. No tautiskā romantisma līdz vēsturiskajam materialismam. *Vārds*: literariski-kritisku rakstu krājums, 1. sēj. Sast. A. Upīts. Rīga : Dzirciemnieku izdevums, 1912, 99.–152. lpp.
37. Bībers 1976 – **Bībers, Gunārs**. *Latviešu padomju dramaturģija*. Rīga : Zinātne, 1976.
38. Bībers 1986 – **Bībers, Gunārs**. *Drāmas teorijas jautājumi*. Rīga : P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1986.
39. Bībers u. c. 1983 – *Literatūras teorija*. Palīg līdzeklis vidusskolu 9.–11. klašu skolēniem. G. Bībers, I. Freidenfelds, M. Gaile u. c. 2. izdevums. Rīga : Zinātne, 1983.
40. Bračs 1906 – **Bračs, Augusts**. *Rakstniecības teorija*. Rīga : Sīmaņa apgādībā, 1906.
41. Bražinskis 2009 – **Bražinskis, Rihards**. Būvlaukums. *Karogs*, Nr. 3, 2009, 156.–159. lpp.
42. Briedis 2007 – **Briedis, Ronalds**. Detektīva formula jaunākajā latviešu kriminālromānā. *Letonika. Jaunākā latviešu literatūra*: žanru pārskati, teorija un kritika. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2007, 63.–67. lpp.
43. Briedis 2010 – **Briedis, Raimonds**. *Teksta cenzūras īsais kurss: prozas teksts un cenzūra padomju gados Latvijā*. Rīga : LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2010.
44. Burima 2005^a – **Burima, Maija**. Kaukāzs 20. gs. sākuma latviešu un cittautu literatūrā. *Literatūrzinātne un folkloristika. Latvijas Universitātes Raksti*, 681. sēj. Rīga : Latvijas Universitāte, 2005, 50.–62. lpp.
45. Burima 2005^b – **Burima, Maija**. Norvēģu literatūras tulkojumi Latvijā 2000–2003: tendences un aktualitātes. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 10. Liepāja : LiePA, 2005, 124.–140. lpp.

46. Burima 2006 – **Burima, Maija**. H. Ibsens 19./20. gs. mijas latviešu literatūras kritikā. *Meklējumi un atradumi*: rakstu krājums. LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts. Rīga : Zinātne, 2006, 157.–170. lpp.
47. Burima 2009 – **Burima, Maija**. Pārsteidzošais Hamsuna stāstu mantojumā. *Karogs*, Nr. 3, 2009, 166.–172. lpp.
48. Burima, Rinkeviča, Baltace 2007 – **Burima, Maija; Rinkeviča, Rudīte; Baltace, Inga**. *Literārā teksta interpretācija. Literatūra vidusskolai*: mācību līdzeklis skolēnam. Rīga : LVAVA, 2007.
49. Butkus 2005 – **Butkus, Vigmants**. Telpas poētikas specifika dramaturģijā. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 10. Liepāja : LiePA, 2005, 219.–225. lpp.
50. Caunītis 1859 – **C. [Caunītis, Juris]**. Jauns sakāms vārds. *Mājas Viesis*, Nr. 18., 1859, 4. maijs, 142.–143. lpp.
51. Cālītis 1905 – **Cālītis, Eduards**. *Domās par literatūru un tās sakaru ar dzīvi*. Rīga : A. Lācis, 1905.
52. Ceplis 2005^a – **Ceplis, Rimands**. Dievs dzīvo pie Kolmaņa virtuvē. *Diena*, Nr. 46, 2005, 24. febr., 17. lpp.
53. Ceplis 2005^b – **Ceplis, Rimands**. Mākslinieciskās tendences 2003. gadā izdotajās „Lata romāna” sērijas grāmatās. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 10. Liepāja : LiePA, 2005, 17.–24. lpp.
54. Ceplis 2006 – **Ceplis, Rimands**. 20./21. gs. mijas latviešu vēsturiskais romāns: personība starp sociālo realitāti un fantāziju. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 11. Liepāja : LiePA, 2006, 7.–18. lpp.
55. Ceplis 2007 – **Ceplis, Rimands**. Proza. *Letonika. Jaunākā latviešu literatūra*: žanru pārskati, teorija un kritika. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2007, 10.–22. lpp.
56. Ceplis 2008 – **Ceplis, Rimands**. Viņš kutina ar maskulīniem smiekliem. *Karogs*, Nr. 6, 2008, 168.–171. lpp.
57. Ceplis 2009 – **Ceplis, Rimands**. Ceļojums uz perifēriju. *Karogs*, Nr. 5, 2009, 155.–157. lpp.
58. Cimdiņa 1992 – **Cimdiņa, Ausma**. *Eseja latviešu literatūrā*: disertācijas kopsavilkums filoloģijas zinātņu doktora grāda iegūšanai. Rīga : Latvijas Universitāte, 1992.
59. Cimdiņa 2002^b – **Cimdiņa, Ausma**. Beatrisis izcelšanās. *Diena*, Nr. 268, 2002, 14. nov. 16. lpp.
60. Culler 1997 – **Culler, Jonathan**. *Literary Theory: A Very Short Introduction*. Oxford : University Press, 1997.
61. Čakare 2004 – **Čakare, Valda**. Postmodernisms un modernisms. *Postmodernisms teātrī un drāmā*. Sast. Silvija Radzobe. Rīga : Jumava, 2004, 11.–37. lpp.
62. Čaklā 2013 – **Čaklā, Inta**. *Kas dzīvo vārdos*: raksti par literatūru. Rīga : LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2013.
63. Čākurs 1976 – **Čākurs, Jānis**. *Silueti*: literatūrkritiski raksti un recenzijas. Rīga : Liesma, 1976.
64. Daija 2008 – **Daija, Pauls**. Populāro un elitāro tendenču mijiedarbe latviešu literatūrā tautas apgaismības kontekstā. *Populārās un elitārās tendences literatūrā un mākslā. Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 13. Liepāja : LiePA, 2008, 65.–72. lpp.
65. Dambergs 1947 – **Dambergs, Valdemārs**. *Zaļais rakstniecības koks*: apcerējumu krājums. Mullsjö (Zviedrija) : A. Dravnieka grāmatu apgāds, 1947.
66. Damburs 1967 – **Damburs, Edgars**. Vēstule jaunajam prozaikim. *Varavīksne*: literatūras vēstures un kritikas gadagrāmata. Rīga : Liesma, 1967, 130.–144. lpp.
67. Dinsbergs 1882 – **Dinsbergs, Ernests**. Atbilde cien. Austruma kgam. *Baltijas Zemkopis*, Nr. 52, 1882, 29. dec., 1. lpp.
68. Dinsbergs 1890 – **Dinsbergs, Ernests**. *Metrika ar tām vajadzīgām dzeijas mākslas ziņām*. Liepāja : K. Ukstiņa apgādienā, 1890.
69. Dīriķis 1860 – **Dīriķis, Bernhards**. *Latviešu rakstniecība*. Rīga : Ernests Platess, 1860.
70. Dombrovska, Sirsone 1966 – **Dombrovska, Margrieta; Sirsone, Skaidrīte**. *Latviešu dzeja*. Rīga : Zinātne 1966.
71. Dravnieks 1880 – **Dravnieks, Jēkabs**. Drusciņ par mūsu slavēto romanu „Mērnīku laiki”. *Baltijas Zemkopis*, Nr. 10., 1880, 5. martā. [Citēts pēc *Latviešu literatūras kritika*: rakstu

- kopojums, 1. sēj. Sakārt. A. Grigulis, V. Austrums. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956, 90.–92. lpp.]
72. DTT 1961 – *Drāmas teorija un tehnika*: rakstu kopojums. Sakārt. A. Grigulis. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.
 73. Dreijers 2013 – **Dreijers, Guntars**. Šarla Bodlēra devums groteskas jēdziena attīstībā. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 18. Liepāja : LiePA, 2013, 81.–89. lpp.
 74. Dziļleja 1920 – **Dziļleja, Kārlis**. *Poētika (Rakstniecības teorija)*: skolām un pašmācībai. Rīga : Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1920.
 75. Dziļleja 1921^a – **Dziļleja, Kārlis**. *Darbs un Dzīve*, III. Latvju daiļliteratūras hrestomātijā pamatskolām. Rīga : Kultūras Balss, 1921.
 76. Dziļleja 1921^b – **Dziļleja, Kārlis**. *Mazā poētika pamatskolām*. Rīga : A. Gulbja apgādībā, 1921.
 77. Dziļleja 1921^c – **Dziļleja, Kārlis**. *Latvju rakstniecības vēsture pamatskolām*. Rīga : A. Gulbja apgādībā, 1921.
 78. Dziļleja 1922^a – **Dziļleja, Kārlis**. *Darbs un Dzīve*, IV. Latvju daiļliteratūras hrestomātijā pamatskolas ceturtaī klasei. Trešais, papildināts izd. Rīga : Kultūras Balss, 1922.
 79. Dziļleja 1922^b – **Dziļleja, Kārlis**. *Darbs un Dzīve*, V. Latvju daiļliteratūras hrestomātijā pamatskolas piektaī klasei. Rīga : Kultūras Balss, 1922.
 80. Dziļleja 1922^c – **Dziļleja, Kārlis**. *Darbs un Dzīve*, VI. Latvju daiļliteratūras hrestomātijā pamatskolas sestaī klasei. Rīga : Kultūras Balss, 1922.
 81. Dziļleja 1928 – **Dziļleja, Kārlis**. *Poētika*. Vidusskolu kurss. Rīga : Valters un Rapa, 1928.
 82. Eglāja-Kristsons 2007^a – **Eglāja-Kristsons, Eva**. Literatūrzinātne, 2000–2005. *Letonika. Jaunākā latviešu literatūra*: žanru pārskati, teorija un kritika. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2007, 88.–92. lpp.
 83. Eglāja-Kristsons 2007^b – **Eglāja-Kristsons, Eva**. *Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekškara laikmetā (20. gs. 50.–80. gadi)*: promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai literatūrzinātnes nozarē latviešu literatūras vēstures apakšnozarē. Rīga : Latvijas Universitāte, 2007.
 84. Eipurs 2008 – **Eipurs, Aivars**. *Minimas jeb vienā istabā ar Antonu Vēbernu*. Rīga : Dienas Grāmata, 2008.
 85. Eipurs 2013 – **Eipurs, Aivars**. *Minimas jeb zemestrīce zābakā*. Rīga : Dienas Grāmata, 2013.
 86. Gaigala 2007 – **Gaigala, Austra**. Spilgtākās debijas dzejā, 2004–2005. *Letonika. Jaunākā latviešu literatūra*: žanru pārskati, teorija un kritika. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2007, 82.–87. lpp.
 87. Gaigala 2008 – **Gaigala, Austra**. Apēdamā literatūra jeb bērnu grāmatas „feinšmekeriem”. *Karogs*, Nr. 6, 2008, 86.–89. lpp.
 88. Gailītis 2007 – **Gailītis, Viestarts**. Augšāmcelšanās Ostera stilā. *Kultūras Diena*, Nr. 1, 2007, 5. janv., 6. lpp.
 89. Gaižūns 2006 – **Gaižūns, Silvestrs**. Joza Ereta ģermanistika. No vācu mistiķiem līdz Gētem. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 11. Liepāja : LiePA, 2006, 19.–22. lpp.
 90. Girņus 2009 – **Girņus, Gita**. Sižetiski tematiskā daudzveidība latviešu kara teikās. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 14. Liepāja : LiePA, 2009, 188.–201. lpp.
 91. Grase 1976 – **Grase, Helga**. *Ievads literatūras teorijā 5.–7. klasei*. 2. izd.. Rīga : Zvaigzne, 1976.
 92. Grase 1988 – **Grase, Helga**. *Ievads literatūras teorijā*. Palīglīdzeklis 4.–8. klasei. 8. labotais izd. Rīga : Zvaigzne, 1988.
 93. Grāmatu katalogs 2011_e – *Grāmatu katalogs* [skatīts 2011. g. 20. maijā]. Pieejams: www.zvaigzne.lv
 94. Grāpis 1996 – **Grāpis, Andrejs**. *Pieci soļi. Literatūrteorija pamatskolai*: eksperimentāls mācību līdzeklis. Rīga : Zvaigzne ABC, 1996.
 95. Grāpis 2001 – **Grāpis, Andrejs**. *Literatūrteorija vidusskolai*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2001.
 96. Grīns 1942 – **Grīns, Jānis**. Par latviešu tagadējo romānu. *Rakstniecības un mākslas gada grāmata 1942. gadam*. K. Strauta redakcijā. Rīga : Latvju grāmata, 1942, 37.–45. lpp.
 97. Grīnuma 2007 – **Grīnuma, Gundega**. Raiņa „Kastaņola” – atmiņu grāmata vai „bedekers”? *Meklējumi un atradumi*: rakstu krājums. LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts. Rīga : Zinātne, 2007, 66.–103. lpp.

98. Grīnvalde 1977 – **Grīnvalde, Ausma**. Vārds un dzejas mākslinieciskais tēls. *Vārds un vārda funkcija*. Viļa Lāča Liepājas Valsts pedagoģiskais institūts. Rīga : Zvaigzne, 1977, 114.–143. lpp.
99. Grīnvalde 1978 – **Grīnvalde, Ausma**. Mūsdienu latviešu padomju dzejas tēla konkretizācija. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 6, 1978, 84.–95. lpp.
100. Grudule 2006 – **Grudule, Māra**. „Līksmība no dieva dota...” Fr. Šillera odas „Priekam” tulkojumi (1804–2004). *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 11. Liepāja : LiePA, 2006, 23.–35. lpp.
101. Gulbe 2005 – **Gulbe, Mārīte**. Teksta funkcijas Alvja Hermaņa izrādēs. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 10. Liepāja : LiePA, 2005, 226.–230. lpp.
102. Gundars 2009 – **Gundars, Lauris**. *Dramatika jeb racionālā poētika: dramaturģijas likumsakarības un amata rīki*. Rīga : Biedrība „Darbnīcas”, 2009.
103. Gūtmane 2005 – **Gūtmane, Zanda**. Kafkas stila raksturības Vladimira Kaijaka stāstos. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 10. Liepāja : LiePA, 2005, 148.–154. lpp.
104. Haralds 1880 – **Haralds [Ed. Skujeniēks – Vensku Edvarts]**. „Mērnieku laiki”. Romans no Kaudzītes Matīsa un Reiņa. *Balss*, Nr. 67, 1880, 5. nov. [Citēts pēc *Latviešu literatūras kritika*: rakstu kopojums, 1. sēj. Sakārt. A. Grigulis, V. Austrums. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956, 85.–90. lpp.]
105. Hiršs 1980 – **Hiršs, Harijs**. *Autora pozīcija romānā*. Rīga : Zinātne, 1980.
106. Hugenberger 1830 – **Hugenberger, Karl**. *Erfahrungen für die lettische Verskunst*. Magazin, II [1], 1830, 30.–67. lpp.
107. Hūgenbergers 1855 – **Hūgenbergers, Kārlis**. Kāds vārdiņš par peršu un rīmju skolu. *Latviešu Avīzes*, 1855, Nr. 44 (pielikums).
108. Hūgenbergers 1856^a – **Hūgenbergers, Kārlis**. Vēl kāds vārds par peršu un rīmju skolu. *Latviešu Avīzes*, 1856, Nr. 29, 19. jūl., 114.–115. lpp.
109. Hūgenbergers 1856^b – **Hūgenbergers, Kārlis**. Vēl kāds vārds par peršu un rīmju skolu. *Latviešu Avīzes*, 1856, Nr. 30, 26. jūl., 119.–120. lpp.
110. IMM 1921/2 – Skolotāju sagatavošanas kursu programma. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 2, 1921, 157.–174. lpp.
111. Ivbulis 1995 – *Uz kurieni, literatūras teorija?* I–III daļu autors un antoloģijas sast. V. Ivbulis. Rīga : LU žurnāla „Humanities and Social Sciences. Latvia” Fonds, LU Svešvalodu fakultāte, LU Filoloģijas fakultāte, 1995.
112. Ivbulis 1996 – *Romantisma revolūcija*. Sast. V. Ivbulis. Rīga : Latvijas Universitāte, 1996.
113. Ivbulis 1998 – *Ceļā uz literatūras teoriju: no Platona līdz Diltejam*. Sast. V. Ivbulis. Rīga : Zinātne, 1998.
114. Jakimenko 1975 – **Jakimenko, Ļ.** Sociālistiskais reālisms – progresīvās mākslas karogs. *Literatūra un Māksla*, 1975, 7. nov., 4. lpp.
115. Jansons 1908 – **Jansons, Janis**. *Fauni vaj klauni? Piezīmes par mūsu jaunāko rakstniecību*. Pēterburga : „Dzirksteles” apgādība Nr. 3, 1908.
116. Jansons 1930 – **Jansons, Jānis Alberts**. J. Rainis, viņa Tāļās noskaņas, kā arī ievērojamākie drāmatiskie darbi mūsu kultūras un literatūras vēstures gaismā. *Filologu biedrības raksti*, X sēj., Rīga : Valters un Rapa, 1930, 164.–223. lpp.
117. Jansons-Brauns 1892–1893 – **Jansons-Brauns, Janis**. Domas par jaunlaiku literatūru (1892–1893). *Literatūra un laikmets*. Rīga : Liesma, 1972.
118. Kačāne 2007 – **Kačāne, Ilze**. Tēja Oskara Vailda un Erika Ādamsona poētiskajā pasaulē. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 12. Liepāja : LiePA, 2007, 163.–172. lpp.
119. Kalnačs 2002 – **Kalnačs, Benedikts**. *Modernisma drāma Vācijā*. Liepāja : LiePA, 2002.
120. Kalnačs 2008 – **Kalnačs, Benedikts**. *Latviešu drāmas vēstures etīdes*. Liepāja : LiePA, 2008.
121. Kalniniēks 1880 – **Kalniniēks [Kaudzīte, Matīss]**. „Zalkša līgava”. Latviešu teika no Lautenbach-Jūsmiņa. *Balss*, Nr. 73, 1880, 17. dec. pielikums. [Citēts pēc *Latviešu literatūras kritika*: rakstu kopojums, 1. sēj. Sakārt. A. Grigulis, V. Austrums. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956, 93.–95. lpp.]

122. Kalnieks 1882 – **Kalnieks [Kaudzīte, Matīss]**. *Pārstrauta Jānis un viņa „domas par tautiskās dzejas nodibināšanu”*. Rīga : Pūcišu Ģederta un biedra apgādībā, 1882.
123. Kalniņa 2005 – **Kalniņa, Ieva**. „Tie paši oši” vai ieskats zemes tēmā jaunākajā latviešu drāmā. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 10. Liepāja : LiePA, 2005, 231.–235. lpp.
124. Kalniņa 2007 – **Kalniņa, Ieva**. Jaunākā latviešu bērnu literatūra. *Letonika. Jaunākā latviešu literatūra*: žanru pārskati, teorija un kritika. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2007, 54.–62. lpp.
125. Kalniņš 1892 – **Kalniņš, Juris**. *Latviešu rakstniecības teorija*. Jelgava : J. Draviņ-Dravnieka apgādībā, 1892.
126. Kalve 1977 – **Kalve, Milda**. Par žanriem lirikā. *Žanrs un kanons: žanri un to izmaiņas jaunākajā latviešu padomju literatūrā*. Rīga : Zinātne, 1977, 13.–53. lpp.
127. Kalve, Stikāne L7 2009 – *Literatūra 7. klasei*: mācību grāmata. A. Kalve, I. Stikāne. Rīga : Pētergailis, [2009].
128. Kalve, Stikāne L8 2010 – *Literatūra 8. klasei*: mācību grāmata. A. Kalve, I. Stikāne. Rīga : Pētergailis, [2010].
129. Kalve, Stikāne L7 2011 – *Literatūra 7. klasei. Vērtību pasaule*: mācību līdzeklis skolēnam. A. Kalve, I. Stikāne. Rīga : LVA, 2011.
130. Kalve, Stikāne L8 2011 – *Literatūra 8. klasei. Spēle*: mācību līdzeklis skolēnam. A. Kalve, I. Stikāne. Rīga : LVA, 2011.
131. Kalve, Stikāne L9 2011 – *Literatūra 9. klasei. Dzīves virpuļos*: mācību līdzeklis skolēnam. A. Kalve, I. Stikāne. Rīga : LVA, 2011.
132. Kalve, Stikāne L9 2012 – *Literatūra 9. klasei*: mācību grāmata. A. Kalve, I. Stikāne. Rīga : Pētergailis, [2012].
133. Kalve, Stikāne, Tretjakova L4 2006 – *Literatūra 4. klasei*: mācību grāmata. A. Kalve, I. Stikāne, S. Tretjakova. Rīga : Pētergailis, [2006].
134. Kalve, Stikāne, Tretjakova L5 2006 – *Literatūra 5. klasei*: mācību grāmata. A. Kalve, I. Stikāne, S. Tretjakova. Rīga : Pētergailis, [2006].
135. Kalve, Stikāne, Tretjakova L6 2008 – *Literatūra 6. klasei*: mācību grāmata. A. Kalve, I. Stikāne, S. Tretjakova. Rīga : Pētergailis, [2008].
136. Kastiņš 2006 – **Kastiņš, Juris**. Gotfrīda Benna agrīnā ekspresionistiskā proza. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 11. Liepāja : LiePA, 2006, 69.–76. lpp.
137. Kaudzīte 1874 – **Kaudzīte, Matīss**. Dzejas nodaļa mūsu laikrakstos 1873. gadā. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 17–20, 1874. [Citēts pēc *Latviešu literatūras kritika*: rakstu kopoījums, 1. sēj. Sakārt. A. Grigulis, V. Austrums. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956, 30.–59. lpp.]
138. Kaudzīte 1875 – **Kaudzīte, Matīss**. Juŗa Neikena stāsti. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 19, 1875. [Citēts pēc *Brāļu Kaudzīšu Raksti*, VI. K. Egles sakārt. un red. Rīga : VAPP daiļliteratūras apgādniecība, 1941, 47.–50. lpp.]
139. Kaudzīte 1878 – **Kaudzīte, Matīss**. Heinrichs Heine. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 35–38, 1878. [Citēts pēc *Brāļu Kaudzīšu Raksti*, VI. K. Egles sakārt. un red. Rīga : VAPP daiļliteratūras apgādniecība, 1941, 53.–67. lpp.]
140. Kaudzīte 1902 – **Kaudzīte, Matīss**. Par Andreju Pumpuru un viņa laikmetu. *Rīgas Avīze*, Nr. 16–17, 1902. [Citēts pēc *Brāļu Kaudzīšu Raksti*, VI. K. Egles sakārt. un red. Rīga : VAPP daiļliteratūras apgādniecība, 1941, 118.–124. lpp.]
141. Kārkliņa, Strēle, Strēlis L6 1999 – *Literatūra 6. klasei*. R. Kārkliņa, I. Strēle, J. Strēlis. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999.
142. Kārkliņš 1932 – **Kārkliņš, Kārlis**. *Rakstniecības teorija*. Pamatskolas kurss. 6. izd. Valmiera–Cēsis : J. Dūnis, 1932.
143. Kiršentāle 1977 – **Kiršentāle, Ingrīda**. Andreja Upīša romānistika. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 12, 1977, 25.–34. lpp.
144. Kivleniece, Lielanse, Pizāne 2007 – **Kivleniece, Sandra; Lielanse, Dace; Pizāne, Irēna**. *Modernisms un postmodernisms. Literatūra vidusskolai*: mācību līdzeklis skolēnam. Rīga : LVAVA, 2007.
145. Klaustiņš 1907 – **Klaustiņš, Roberts**. *Latviešu rakstniecības vēsture skolām*. Rīga : K. J. Zihmans, 1907.

146. Klaustiņš 1923 – **Klaustiņš, Roberts**. *Ievads latvju rakstniecībā*. Lasāma grāmata pamatskolām, II daļa. Sestā mācības gada kurss. Rīga : A. Gulbja apgādībā, 1923.
147. Klaustiņš 1927 – **Klaustiņš, Roberts**. *Poetika pamatskolām, papildskolām un cittautu skolu augstākām klasēm, II. Episkā, dramatiskā un liriskā dzeja*. Rīga : A. Gulbis, 1927.
148. Knoriņš 1913^a – **V. Kn. [Knoriņš, Vilis]**. Ežena Minca „Rafaels”. *Vārds*: literariski-kritisku rakstu krājums, 2. sēj. Sast. A. Upīts. Rīga : Dzirciemnieku izdevums, 1913, 343.–344. lpp.
149. Knoriņš 1913^b – **Knoriņš, Vilis**. Saturs un forma. *Vārds*: literariski-kritisku rakstu krājums, 2. sēj. Sast. A. Upīts. Rīga : Dzirciemnieku izdevums, 1913, 130.–150. lpp.
150. Knoriņš 1914 – **Knoriņš, Vilis**. Jaunā pilsētas dzeja. *Domas*, Nr. 4, 1914, 425.–432. lpp. [Citēts pēc **Knoriņš, Vilis**. *Literatūrkritiskie raksti*: izlase. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1960, 97.–106. lpp.]
151. Konošonoka 2009 – **Konošonoka, Lāsma**. Ādamsons starp smalkajām kaitēm un Freidu. *Karogs*, Nr. 5, 2009, 91.–96. lpp.
152. Krauja 1912 – **Krauja, Antons**. Andreja Upīša „J. Rainis un viņa dzeja”. *Vārds*: literariski-kritisku rakstu krājums, 1. sēj. Sast. A. Upīts. Rīga : Dzirciemnieku izdevums, 1912, 379.–383. lpp.
153. Krauliņš 1971 – **Krauliņš, Kārlis**. *Laiks un rakstnieks. Literatūras kritika un teorija*. Rīga : Liesma, 1971.
154. Kravalis 1984 – **Kravalis, Osvalds**. *Jābūt*: raksti par dzeju. Rīga : Liesma, 1984.
155. Krogzems 1874 – **Krogzems, Mikus**. Mūsu laikrakstu dzejas nodaļa un viņas kritika. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 23–24, 1874. [Citēts pēc *Latviešu literatūras kritika*: rakstu kopojums, 1. sēj. Sakārt. A. Grigulis, V. Austrums. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956, 60.–68. lpp.]
156. Kronta 1986 – **Kronta, Ildze**. *Gadi. Darbi. Personības*: raksti par literatūru. Rīga : Liesma, 1986.
157. Kronvalds 1868 – **Kronvalds, Atis**. Cilveka iekšīgs un ārīgs veids. *Draugs un Biedris*, 1868, Nr. 24, 3. okt., 94.–96. lpp.
158. Kronvalds 1869^a – **Kronvalds, Atis**. Dzeija jeb poēzija. *Draugs un Biedris*, 1869, Nr. 37, 2. janv., 146.–147. lpp.
159. Kronvalds 1869^b – **Kronvalds, Atis**. Stāstu dzejoli jeb epīgie dzejoli. *Draugs un Biedris*, 1869, Nr. 47, 13. marts, 186. lpp.
160. Kronvalds 1925 – *Kronvalda Atta Kopoti raksti un runas*. Red. Līgotņu Jēkabs. Rīga : Latviešu Kultūras Veicināšanas Biedrības izdevums, 1925.
161. Kronvalds 1936 – **Kronvalda Atis**. *Kopoti raksti*. 2 sējumos. Sakārt. A. Goba. 2. sēj. Rīga : Valters un Rapa, 1936.
162. Kronvalds 1937^a – **Kronvalda Atis**. *Kopoti raksti*. 2 sējumos. Sakārt. A. Goba. 1. sēj. Rīga : Valters un Rapa, 1937.
163. Kronvalds 1937^b – *Kronvalda rakstu izlase*. Sakārt. A. Goba. Rīga : Militārās literatūras apgādes fonda izdevums, 1937.
164. Kronvalds 1987 – **Kronvalds, Atis**. *Tagadnei*: izlase. Sast. J. Rudzītis. Rīga : Liesma, 1987.
165. Krūza 1927 – **Krūza, Kārlis**. *Austras staros*: apcerējums. Rīga : „Melnā dzilna”, 1927.
166. Kubuliņa 1981 – **Kubuliņa, Anda**. *Kontūras*: raksti par dzeju. Rīga : Liesma, 1981.
167. Kubuliņa 2010 – **Kubuliņa, Anda**. Formas aktualitāte mūsdienu latviešu dzejā. *Kultūras Forums*, Nr. 6, 2010, 12.–19. febr., 7. lpp.
168. Kuduma 2005 – **Kuduma, Anda**. *Leldes Stumbres dramaturģija*: promocijas darba kopsavilkums. Rīga : Latvijas Universitāte, 2005.
169. Kupšāne 2005 – **Kupšāne, Ingrīda**. Mākslinieciskais laiks G. Janovska un G. Gazdanova prozā. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 10. Liepāja : LiePA, 2005, 155.–161. lpp.
170. Kupšāne 2006 – **Kupšāne, Ingrīda**. *Emigranta apziņas modeļi: G. Janovskis un G. Gazdanovs*: promocijas darba kopsavilkums. Daugavpils : Daugavpils Universitāte, 2006.
171. Kurcalts 1934 – **Kurcalts, Kārlis**. *Ievads drāmas teorijā*. Rīga : Izdevniecība „Literatūra”, 1934.
172. Kursīte 1988^a – **Kursīte, Janīna**. *Laikazīmes dzejā*. Rīga : Liesma, 1988.
173. Kursīte 1988^b – **Kursīte, Janīna**. *Latviešu dzejas versifikācija 20. gadsimta sākumā (1900–1919)*. Rīga : Zinātne, 1988.

174. Kursīte 1996 – **Kursīte, Janīna**. Poētikas terminu vārdnīca. *Raiņa dzejas poētika*. Rīga : Zinātne, 1996, 203.–250. lpp.
175. Kursīte 1999 – **Kursīte, Janīna**. *Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā*. Rīga : Zinātne, 1999.
176. Ķikāns 1972 – **Ķikāns, Valdis**. *Dziedi man, mūza: tradīcija un novatorisms latviešu poēmā*. Rīga : Liesma, 1972.
177. Ķikāns 1975 – **Ķikāns, Valdis**. Tradicionālie tēla veidi poēmā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 2, 1975, 115.–131. lpp.
178. Ķikāns 1976 – **Ķikāns, Valdis**. *Vienmēr zaļais koks: raksti par dzeju*. Rīga : Liesma, 1976.
179. Ķikāns 1977 – **Ķikāns, Valdis**. Kompozīcija un tēli mūsdienu poēmā. *Žanrs un kanons: žanri un to izmaiņas jaunākajā latviešu padomju literatūrā*. Rīga : Zinātne, 1977, 54.–120. lpp.
180. Latviešu valodniecības darbinieki 2011._e – *Latviešu valodniecības darbinieki: Rātminders Jānis [skatīts 2011. g. 20. maijā]*. Pieejams: www.liis.lv
181. Laube 1885^a – **Laubes Indriķis**. Latviešu kritiķa uzdevums. *Rota*, Nr. 48, 1885, 26. nov., 569.–571. lpp.
182. Laube 1885^b – **L. [Laube, Indriķis]**. Grāmatu plaukts. *Rota*, Nr. 23, 1885, 4. jūn., 271. lpp.
183. Lazduzieda-Čaklā 1999 – **Lazduzieda-Čaklā, Sandra**. Jamulejs un Tups. Mītopoētiskie elementi latviešu „nonsena” literatūras piemērā. *Acta Baltica '99: Mokslinis testinis leidinys*. Kaunas : Aesti, 1999, 69.–76. lpp.
184. Lāms 2005 – **Lāms, Edgars**. Novadnieciskais aspekts Olafā Gūtmaņa dzejradē. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē: rakstu krājums*, 10. Liepāja : LiePA, 2005, 75.–83. lpp.
185. Lāms 2008 – **Lāms, Edgars**. Populārās orientācijas spožums un posts latviešu prozā. *Populārās un elitārās tendences literatūrā un mākslā. Aktuālas problēmas literatūras zinātnē: rakstu krājums*, 13. Liepāja : LiePA, 2008, 80.–92. lpp.
186. Lāms 2009^a – **Lāms, Edgars**. Livonijas Lejiņa hronika. *Kultūras Forums*, Nr. 35, 2009, 11.–18. sept., 7. lpp.
187. Lāms 2009^b – **Lāms, Edgars**. Teksti jeb postliteratūra (Latviešu literatūras ceļi un neceļi 20. gs. beigās un 21. gs.). *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē: rakstu krājums*, 14. Liepāja : LiePA, 2009, 101.–107. lpp.
188. Liepiņš 1987 – **Liepiņš, Jānis**. Jaukšanās citu darīšanā. Mūsdienu dzeja dažādu paaudžu skatījumā. *Karogs*, Nr. 9, 1987, 137.–141. lpp.
189. Literatūra._e – *Literatūra* [skatīts 2013. g. 2. jūn.]. Pieejams: www.skolenam.lv.lv/darbi/literatūra
190. Līgotņu Jēkabs 1908 – **Līgotņu Jēkabs**. *Latviešu literatūras vēsture*. Rīga : D. Zeltiņš, 1908.
191. Līgotņu Jēkabs 1928 – **Līgotņu Jēkabs**. *Ernests Dīnsbergis*. Dzīves apraksts un rakstu izlase. Rīga : Latvijas kultūras veicināšanas biedrības izdevums, 1928.
192. LCL 1969 – *Latviešu un cittautu literatūra*. Ilgonis Bērsons u. c. Otrais papildinātais izd. Rīga : Zvaigzne, 1969.
193. LLK I 1956 – *Latviešu literatūras kritika: rakstu kopojums*, 1. sēj. Sakārt. A. Grigulis, V. Austrums. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956.
194. LLV (Bērziņš) 1935–1937 – *Latviešu literatūras vēsture*. Virsred. L. Bērziņš. Red. K. Egle, K. Kārklīšs, Z. Mauriņa. 6 sēj. Rīga : Literatūra, 1935–1937.
195. LLV (Samsons) 1954–1956 – *Latviešu literatūras vēsture: mācības grāmata vidusskolai*. V. Samsona, M. Gailes un H. Grases redakcijā : 2 sēj. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1954–1956.
196. LLV (Sokols) 1954–1959 – *Latviešu literatūras vēsture*. Atb. red. Ē. Sokols. Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Valodas un literatūras institūts. 2., 5.–6. sēj. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, 1954–1959.
197. LLV (Sokols) 1956–1963 – *Latviešu literatūras vēsture*. 6 sēj. Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Valodas un literatūras institūts. Atb. red. Ē. Sokols. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, 1956–1963.
198. LLV (Gaile, Grase) 1959 – *Latviešu literatūras vēsture: mācību grāmata vidusskolai*. M. Gailes un H. Grases redakcijā. Rīga : LVI, 1959.
199. LLV (Čakars, Grigulis, Losberga) 1990 – **Čakars, Oto; Grigulis, Arvīds; Losberga, Milda**. *Latviešu literatūras vēsture: no pirmsākumiem līdz 19. gs. 80. gadiem*. Otrais pārļabotais un papildinātais izd. Rīga : Zvaigzne, 1990.

200. LLV (Hausmanis) 1998–2011 – *Latviešu literatūras vēsture*. 3 sēj. Latvijas Zinātņu akadēmijas Literatūras, folkloras un mākslas institūts. Red. V. Hausmanis. Rīga : Zvaigzne ABC, 1998–2001.
201. LRB 1992 – *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Rīga : Latvijas enciklopēdija, 1992.
202. Lukaševičs, Mickeviča, Sokolova 2007 – **Lukaševičs, Valentīns; Mickeviča, Silvija; Sokolova, Inga**. *Aktuāli literatūras teorijas jautājumi. Literatūra vidusskolai*: metodisks līdzeklis skolotājam. Rīga : LVAVA, 2007.
203. Lukss 1954 – **Lukss, Valdis**. Latviešu padomju literatūra pēc RS otrā kongresa. *Karogs*, Nr. 6, 1954, 91. lpp.
204. Lūse 2008 – **Lūse, Dace**. *Latviešu literatūra un 20. gadsimta politiskās kolīzijas*. Rīga : Valters un Rapa, 2008.
205. LVA 2010_e – *No modernisma līdz postmodernismam*. Interaktīvs mācību līdzeklis literatūrā 10.–12. klasei [CD]. Rīga : LVA, 2010.
206. LZA TK – Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija. [skatīts 2012. g. 16. maijā]. Pieejams: <http://termini.lza.lv/index.php?category=4>
207. Matulis 2007_e – **Matulis, Haralds**. *Hiperteksta manifesti*, 2007 [skatīts 2010. g. 1. martā]. Pieejams: http://www.satori.lv/raksts/1374/Haralds_Matulis/Hiperteksta_manifests
208. Matulis 2011_e – **Matulis, Haralds**. *Gundars Ignats, Edmunds Frīdvalds: Īsta mīlestība negaida* [skatīts 2011. g. 20. maijā]. Pieejams: www.satori.lv
209. Mauriņa 1977 – **Mauriņa, Maiga**. Īsā stāsta un noveles žanra stilistiskā struktūra. *Žanrs un kanons: žanri un to izmaiņas jaunākajā latviešu padomju literatūrā*. Rīga : Zinātne, 1977, 123.–186. lpp.
210. Megi 1995 – **Megi, Dzidra**. *Satin savu valodiņu!* Tēlainās izteiksmes līdzekļi latviešu valodā 5.–9. klasei. Rīga : Lielvārds, 1995.
211. Meškova 2002 – **Meškova, Sandra**. „Tikai apzināta gaisma ir gaišuma pilna”: sievišķā vīzijas Daces Rukšānes „Romāniņā”. *Karogs*, Nr. 10, 2002, 160.–169. lpp.
212. Meškova 2005^a – **Meškova, Sandra**. Ceļā uz sevis apzināšanos kā radošās pašizpaušmes pamatu: Mārgaretas Atvudas feministiskais „Kūnsterroman”. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 10. Liepāja : LiePA, 2005, 186.–193. lpp.
213. Meškova 2005^b – **Meškova, Sandra**. Metaliteratūras elementi Mārgaretas Atvudas un Gundegas Repšes prozā. *Literatūrzinātne un folkloristika. Latvijas Universitātes Raksti*, 681. sēj. Rīga : Latvijas Universitāte, 2005, 77.–82. lpp.
214. Meškova 2008 – **Meškova, Sandra**. Ēdamā un ēdošā sieviete: Bridžitas Džounsas fenomens. *Populārās un elitārās tendences literatūrā un mākslā. Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 13. Liepāja : LiePA, 2008, 51.–59. lpp.
215. Millere 2008 – **Millere, Anna**. Austrumos no paisuma un ziemeļos no bēguma. *Karogs*, Nr. 8, 2008, 155.–158. lpp.
216. Milzere u. c. L7 1999 – *Literatūra 7. klasei*. M. Milzere, L. Silova, D. Štokmane u. c. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999.
217. Milzere u. c. L8 1999 – *Literatūra 8. klasei*. M. Milzere, L. Silova, D. Štokmane u. c. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999.
218. Milzere u. c. L9 2000 – *Literatūra 9. klasei*. M. Milzere, L. Silova, D. Štokmane u. c. Rīga : Zvaigzne ABC, 2000.
219. MLT 2013 – *Mūsdienu literatūras teorijas*. Sast. I. E. Kalniņa, K. Vērdušs. Rīga : LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2013.
220. Muktupāvela 2009 – **Muktupāvela, Rūta**. Latviešu „Edipa mīts” un tā avoti. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 14. Liepāja : LiePA, 2009, 175.–187. lpp.
221. Naumanis 2003 – **Naumanis, Normunds**. Elementārdaļiņu dumpis. *Diena*, Nr. 8, 2003, 22. janv., 15. lpp.
222. Niedre 1953 – **Niedre, Jānis**. *Latviešu literatūra*, II (1850–1885). Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1953.
223. Palīglīdzeklis 1997 – *Universāls palīglīdzeklis skolēniem. Literatūra. Māksla*. Tulk. N. Kalnadūrēja, M. Lapiņa. Rīga : Juventa, 1997.

224. Paparinska 2005 – **Paparinska, Vita**. Episkais varonis hellēnisma literatūrā: transformācijas aspekti. *Literatūrzinātne un folkloristika. Latvijas Universitātes Raksti*, 681. sēj. Rīga : Latvijas Universitāte, 2005, 17.–22. lpp.
225. Pavasaru Jānis 1893 – **Pavasaru Jānis**. *Latviešu rakstniecības vēsture līdz brīvvaldības laikam*. Jelgava : H. I. Draviņ-Dravnieka apgādībā, 1893.
226. Pārstrautu Jānis 1881 – **Pārstrautu Jānis [Lautenbahs-Jūsmiņš, Jēkabs]**. *Domas par tautiskās dzejas nodibināšanu*. Rīga, Tērbata : Šnakenburga apgādā, 1881. [Citēts pēc *Latviešu literatūras kritika: rakstu kopojums*, 1. sēj. Sakārt. A. Grigulis, V. Austrums. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956, 95.–127. lpp.].
227. Pelše 1912 – **Roberts, P. [Pelše, Roberts]**. Šķiru elementi mākslā. *Vārds: literariski-kritisku rakstu krājums*, 1. sēj. Sast. A. Upīts. Rīga : Dzirciemnieku izdevums, 1912, 153.–171. lpp.
228. Pērkone 2010 – **Pērkone, Inga**. Streičs uz jumta. *Kultūras Forums*, Nr. 4, 2010, 29. janv.–5. febr., 2. lpp.
229. Pētersons 1987 – **Pētersons, Pēteris**. *Drāma kā kritērijs: apceres*. Rīga : Liesma, 1987.
230. Plātere, Strode 2007 – **Plātere, Sanita; Strode, Iveta**. *Romantisms un reālisms. Literatūra vidusskolai: mācību līdzeklis skolēnam*. Rīga : LVAVA, 2007.
231. Plūdonis 1909 – **Plūdonis, Vilis**. *Latvju literatūras vēsture, sakarā ar tautas vēsturisko attīstības gaitu*. Jelgava : [b. i.], 1909.
232. Priedīte 2012 – **Priedīte, Aija**. Indrānisms – latviešu identitātes stūrakmens? *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē: rakstu krājums*, 17. Liepāja : LiePA, 2012, 239.–247. lpp.
233. PRV (Egle, Upīts) 1930–1934 – **Egle, Rudolfs; Upīts, Andrējs**. *Pasaules rakstniecības vēsture*. 4 sēj. Rīga : A. Gulbis, 1930–1934.
234. Radzobe 2001_e – **Radzobe, Silvija**. Romāns-komikss par Sašiņu. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2001, 31. janv. [skatīts 2011. g. 27. febr.]. Pieejams: ziņas.nra.lv/izklaide
235. Radzobe 2004 – **Radzobe, Silvija**. Nāvējošais līdzsvars. *Kultūras Forums*. Nr. 10, 2004, 5.–12. martā, 2. un 8. lpp.
236. Rainis 1888 – **Rainis, Jānis**. Lielpils pagasta vecākie. Skatu luga 5 cēlienos. Latviešu skatuvei sarakstījis Adolfs Alunāns. Jelgavā, 1888. g., pie A. Reinberga. *Dienas Lapa*, Nr. 258, 259, 1888, 10., 11. nov. [Citēts pēc *Latviešu literatūras kritika: rakstu kopojums*, 1. sēj. Sakārt. A. Grigulis, V. Austrums. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956, 190.–195. lpp.].
237. Ratniece 2006 – **Ratniece, Sandra**. Jūgendstila poētikas iezīmes Augusta Saulieša daiļradē. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē: rakstu krājums*, 11. Liepāja : LiePA, 2006, 36.–44. lpp.
238. Ratniece 2007_e – **Ratniece, Sandra**. Spoguļotā balona dīdīšana. *Latvijas Avīze*, 2007, 23. jūl. [skatīts 2014. g. 10. jūl.]. Pieejams: http://news.lv/Latvijas_Avize/2007/07/23/spogulota-balona-didisana
239. Ratniece 2009 – **Ratniece, Sandra**. Jūgendstila un simbolisma poētikas sintēze 20. gs. sākuma latviešu literatūras tekstos. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē: rakstu krājums*, 14. Liepāja : LiePA, 2009, 11.–16. lpp.
240. Ratniece 2013 – **Ratniece, Sandra**. Literārais jūgendstils jaunākajā latviešu dzejā jeb Radošs eksperiments 2011. gada Dzejas dienās. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē: rakstu krājums*, 18. Liepāja : LiePA, 2013, 238.–248. lpp.
241. Rižijs 2010 – **Rižijs, Mariāns**. Vārds un radīšana (vēsts, runa, rīcība, varoņdarbs) Ulda Bērziņa dzejā. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē: rakstu krājums*, 15. Liepāja : LiePA, 2010, 159.–166. lpp.
242. Romanovska 2006 – **Romanovska, Alīna**. 1905. gada revolūcija A. Austriņa prozā. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē: rakstu krājums*, 11. Liepāja : LiePA, 2006, 45.–54. lpp.
243. Romanovska 2007 – **Romanovska, Alīna**. Skaniskās pasaules ainas organizācija Antona Austriņa prozā. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē: rakstu krājums*, 12. Liepāja : LiePA, 2007, 7.–15. lpp.
244. Rotkale 2004 – **Rotkale, Rita**. Dailes teātra zīvertiāna. *Meklējumi un atradumi: rakstu krājums*. LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts. Rīga : Zinātne, 2004, 252.–267. lpp.
245. Rozenbergs 1986 – **Rozenbergs, Jānis**. Teksta lingvistika un valodas prakse. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 22. Rīga : Avots, 1986, 36.–51. lpp.
246. RRK 1974 – *Rietumeiropas rakstnieki un kritiķi par literatūru: rakstu krājums*. Tulk. M. Grīnfelde, I. Melnbārde, J. Sīlis. Rīga : Liesma, 1974.

247. Rudzītis 1987 – **Rudzītis, Jāzeps**. Atis Kronvalds. [Priekšvārds.] *Tagadnei*: izlase. Rīga : Liesma, 1987, 3.–24. lpp.
248. Rune u. c. L5 1998 – *Literatūra 5. klasei*. M. Rune, I. Karūsa, E. Leite u. c. Rīga : RaKa, 1998.
249. Rune u. c. L6 1999 – *Literatūra 6. klasei*. M. Rune, I. Karūsa, E. Leite u. c. Rīga : RaKa, 1999.
250. Rune u. c. L7 2000 – *Literatūra 7. klasei*. M. Rune, I. Karūsa, E. Leite u. c. Rīga : RaKa, 2000.
251. Rune u. c. L8 2001 – *Literatūra 8. klasei*. M. Rune, I. Karūsa, E. Leite u. c. Rīga : RaKa, 2001.
252. Rune u. c. L9 2002 – *Literatūra 9. klasei*. M. Rune, I. Karūsa, E. Leite u. c. Rīga : RaKa, 2002.
253. Sālījuma, Zemīte L5 1999 – *Literatūra 5. klasei*. G. Sālījuma, I. Zemīte. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999.
254. Sekste 2013 – **Sekste, Inguna**. Naratoloģija. *Mūsdienu literatūras teorijas*. Sast. I. E. Kalniņa, K. Vērdušs. Rīga : LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2013, 175.–207. lpp.
255. Silova 1998 – **Silova, Lita**. Regīnas Ezeras saprotamais elitārisms. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē. Populārās un elitārās tendences literatūrā un mākslā*: rakstu krājums, 13. Liepāja : LiePA, 2008, 93.–96. lpp.
256. Silova 2008 – **Silova, Lita**. Lasījums ar uzdevumiem. Vai skolai derēs? *Karogs*, Nr. 6, 2008, 82.–85. lpp.
257. Silova, Vēvers, Vīduša L10 2003 – *Literatūra 10. klasei*: eksperimentāla mācību grāmata. 1. daļa. L. Silova, A. Vēvers, I. Vīduša. Rīga : Zvaigzne ABC, 2003.
258. Simsons 2013 – **Simsons, Bārbala**. Rožukronis dievmātes draudzenei. *Latvju Teksti*, Nr. 5, 2013, 47.–48. lpp.
259. Skalberga L10 1999 – *Literatūra 10. klasei*. Autoru kolektīvs A. Skalbergas vadībā. Rīga : RaKa, 1999.
260. Skalberga L11 2000 – *Literatūra 11. klasei*. Autoru kolektīvs A. Skalbergas vadībā. Rīga : RaKa, 2000.
261. Skalberga L12 2001 – **Skalberga, Anita**. *Literatūra 12. klasei*: eksperimentāla mācību grāmata. Rīga : RaKa, 2001.
262. Skalberga 2009 – **Skalberga, Anita**. *Literatūra*. 1. daļa. Mācību grāmata vidusskolām. Rīga : RaKa, 2009.
263. Skalberga 2010 – **Skalberga, Anita**. *Literatūra*. 2. daļa. Mācību grāmata vidusskolām. Rīga : RaKa, 2010.
264. Skalberga 2011 – **Skalberga, Anita**. *Literatūra*. 3. daļa. Mācību grāmata vidusskolām. Rīga : RaKa, 2011.
265. Skalberga_e – **Skalberga, Anita**. *Dzejas lasītājs* [CD-ROM]. ISBN 978-9934-8000-2-3.
266. Skopa-Šlāpina 2013 – **Skopa-Šlāpina, Antonija**. Nostalgisma tumšā puse. *Latvju Teksti*, Nr. 1 (11), 2013, 50.–51. lpp.
267. Skraucis 1977 – **Skraucis, Viesturs**. *Nosacītība. Dzīves īstenība. Literatūra*. Rīga : Zinātne, 1977.
268. Skujeniņš 1987 – **Skujeniņš, Knuts**. Grūti, bet likumsakarīgi. *Karogs*, Nr. 12, 1987, 140.–143. lpp.
269. Skulte 2009 – **Skulte, Ilva**. Tik tuvu, tik tālu. *Kultūras Forums*, Nr. 36, 2009, 18.–25. sept., 8. lpp.
270. Skulte 2010 – **Skulte, Ilva**. Sniegs. *Kultūras Forums*, Nr. 4, 2010, 29. janv.–5. febr., 4. lpp.
271. Skurbe 1977 – **Skurbe, Astrīda**. Žanra meklējumi romānā. *Žanrs un kanons: žanri un to izmaiņas jaunākajā latviešu padomju literatūrā*. Rīga : Zinātne, 1977, 187.–260. lpp.
272. Smilktiņa 1981 – **Smilktiņa, Benita**. *Latviešu novele (līdz 1940. gadam)*. Rīga : Zinātne, 1981.
273. Smilktiņa 1987 – **Smilktiņa, Benita**. „Mūsu zemīte, mūsu apdzīvotā, kur mirklis un mūžība satiekas!” Aivaram Kalvem – 50. *Karogs*, Nr. 12, 1987, 133.–140. lpp.
274. Smilktiņa 1999 – **Smilktiņa, Benita**. *Novele: stili, virzieni, personības latviešu novelē (līdz 1945. gadam)*. Rīga : Zinātne, 1999.
275. Stender 1761 – **Stender, Gothard Friedrich**. Von der Poesie. *Neue vollständigere lettische Grammatik nebst einem hinlänglichen Lexico*. Braunschweig, 1761.
276. Stikāne 2005 – **Stikāne, Ilze**. Fantāzijas žanrs mūsdienu latviešu literatūrā bērniem. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 10. Liepāja : LiePA, 2005, 97.–105. lpp.

277. Stroda 2005 – **Stroda, Bārbala**. Mīta un tautas pasakas sintēze fantāzijas žanra literatūrā. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 10. Liepāja : LiePA, 2005, 301.–313. lpp.
278. Stroda 2007 – **Stroda, Bārbala**. *Mītiskā paradigma 20. gadsimta angļu fantāzijas prozā*: promocijas darba kopsavilkums. Rīga : Latvijas Universitāte, 2007.
279. Šēnbergs 1859 – E. F. Š. [**Šēnbergs, Ernests Ferdinands**]. Vēl par to jaunu sakāmu vārdu „Jauni laiki, labi laiki”. *Mājas Viesis*, Nr. 26, 1859, 29. jūn., 204.–205. lpp.
280. Šterns 2010_e – **Šterns, Džerijs**. *Brīves buramvārdus meklējot*, 2010 [skatīts 2011. g. 1. martā]. Pieejams: <http://kreisie.lv/?p=172>
281. Štolls 2006 – **Štolls, Pavels**. F. L. Čelakovskis un J. Alunāns – veselu graudu sējēji. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 11. Liepāja : LiePA, 2006, 99.–108. lpp.
282. Švābe 1924 – *Prozas māksla*: teorētisku rakstu krājums. A. Švābes redakcijā. Rīga : Latvju kultūra, 1924.
283. Tabūns 1978 – **Tabūns, Bronislavs**. *Raksturs latviešu prozā: iecere un izveide*. Rīga : Zinātne, 1978.
284. Tabūns 1988 – **Tabūns, Bronislavs**. *Prozas specifika*. Rīga : Zinātne, 1988.
285. Tabūns 2008 – **Tabūns, Bronislavs**. *Modernisma virzieni latviešu literatūrā*. Rīga : Zinātne, 2008.
286. Teodors 1893 – **Teodors [Zeiferts, Teodors]**. *Mūsu tautas dzejas pamošanās*: literatūrvēsturiski un kritiski apskati. Pirmā daļa: lirika. Rīga : Altberga apgādībā, 1893.
287. Tišheizere, Borga 2010 – **Tišheizere, Edīte; Borga, Zanda**. *Režijas virzieni un personības Liepājas teātrī*. Liepāja : LiePA, 2010.
288. TK 1950 – Biblioteku zinātnes un folkloristikas terminu projekti. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisijas 8. biļetens. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 3, 1950, 10.–12. lpp.
289. TK 1956 – ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas pieņemtie literatūras zinātnes terminu projekti. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisijas 21. biļetens. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 8, 1956, 1.–14. lpp.
290. Ulberte 2007 – **Ulberte, Līga**. Dramaturģija. *Letonika. Jaunākā latviešu literatūra*: žanru pārskati, teorija un kritika. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2007, 34.–39. lpp.
291. Upīts 1911 – **Upīts, Andrejs**. *Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture: 1885–1910*. Rīga : A. Golts, 1911.
292. Upīts 1912 – **Upīts, Andrejs**. Latviešu rakstniecība (1911. g. otrā un 1912. g. pirmā puse). *Vārds*: literariski-kritisku rakstu krājums, 1. sēj. Sast. A. Upīts. Rīga : Dzirciemnieku izdevums, 1912, 215.–237. lpp.
293. Upīts 1913 – **A. U. [Upīts, Andrejs]**. Satira. *Vārds*: literariski-kritisku rakstu krājums, 2. sēj. Sast. A. Upīts. Rīga : Dzirciemnieku izdevums, 1913, 354.–356. lpp.
294. Upīts 1952 – **Upīts, Andrejs**. Par socialistiskā realisma principiem literatūrā. Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. *Valodas un literatūras institūta raksti*, I. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1952, 35.–136. lpp.
295. Uzulēna 2011_e – **Uzulēna, Aija**. *Viņas vēsture – Herstory mūsu identitātē*. Par izrādi „Veļupes krastā”, 2011 [skatīts 2011. g. 27. febr.]. Pieejams: <http://www.teritorija.lv/lv/d-gramatas>
296. Vaidelots 1885 – **Vaidelots [Straume, Jānis]**. Liriska un episka dzeja. *Rota*, Nr. 24, 1885, 11. jūn., 282.–283. lpp.
297. Valeinis 1961 – **Valeinis, Vitolds**. *Poētika. Daiļdarba elementi*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.
298. Valeinis 1967 – **Valeinis, Vitolds**. *Par dzeju*. Rīga : Liesma, 1967.
299. Valeinis 1972 – **Valeinis, Vitolds**. Jaunākās dzejas attīstības tendences un problēmas. *Dzejas ceļi*: no diskusijas par dzeju. Rīga : Liesma, 1972, 8.–47. lpp.
300. Valeinis 1976 – **Valeinis, Vitolds**. *Latviešu lirikas vēsture*. Rīga : Liesma, 1976.
301. Valeinis 1978 – **Valeinis, Vitolds**. *Ievads literatūras zinātnē*: mācību grāmata latviešu valodas un literatūras specialitātēs. Rīga : Zvaigzne, 1978.
302. Valeinis 1982^a – **Valeinis, Vitolds**. *Dzīve – metafora – dzeja*: rakstu krājums. Rīga : Liesma, 1982.
303. Valeinis 1982^b – **Valeinis, Vitolds**. *Literatūras teorija*. Rīga : Zvaigzne, 1982.

304. Valeinis 1994 – **Valeinis, Vitolds**. *Ievads literatūrzinātnē*. Rīga : Latvijas Universitāte, 1994.
305. Valeinis 1997 – **Valeinis, Vitolds**. *Daiļdarba analīze. Lugas analīze: metodiski norādījumi*. Rīga : Latvijas Universitāte, 1997.
306. Valeinis 1999 – **Valeinis, Vitolds**. *Ievads latviešu literatūrteorijas vēsturē*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999.
307. Valeinis 2007 – **Valeinis, Vitolds**. *Ievads literatūrzinātnē*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2007.
308. Vasiļenko 2006 – **Vasiļenko, Andrejs**. Karnevāls uz ekoloģiskās katastrofas sliekšņa Gintera Grasa romānā „Žurka”. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 11. Liepāja : LiePA, 2006, 109.–115. lpp.
309. Vasiļjeva 2007 – **Vasiļjeva, Inese**. Tematiskās aktualitātes: baudu un atkarību diskurss. *Letonika. Jaunākā latviešu literatūra: žanru pārskati, teorija un kritika*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2007, 68.–73. lpp.
310. Vasiļjeva 2013 – **Vasiļjeva, Elīna**. Semiotika. *Mūsdienu literatūras teorijas*. Sast. Ieva E. Kalniņa, Kārlis Vērdiņš. Rīga : LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2013, 151.–174. lpp.
311. Vārdaune 1977 – **Vārdaune, Dzidra**. Žanriskās iezīmes dramaturģijā. *Žanrs un kanons: žanri un to izmaiņas jaunākajā latviešu padomju literatūrā*. Rīga : Zinātne, 1977, 263.–320. lpp.
312. Vārds 1912 – *Vārds*: literāriski-kritisku rakstu krājums. Sast. A. Upīts. 1. sēj. Rīga : Dzirciemnieku izdevums, 1912.
313. Vārds 1913 – *Vārds*: literāriski-kritisku rakstu krājums. Sast. A. Upīts. 2. sēj. Rīga : Dzirciemnieku izdevums, 1913.
314. Vebers 1885 – **Vebers, A.** Godalga priekš original-stasta iz Latviešu dzīves. *Rota*, Nr. 9, 1885, 26. febr., 103. lpp.
315. Veide 2005 – **Veide, Evija**. *Biogrāfiskās un vēsturiskās prozas modifikācijas Marģera Zariņa daiļradē*: promocijas darba kopsavilkums. Rīga : Latvijas Universitāte, 2005.
316. Veidmane 1977 – **Veidmane, Ruta**. *Izteikt neizsakāmo: lingvistiskā poētika*. Rīga : Liesma, 1977.
317. Veidmane 2007 – **Veidmane, Ruta**. Nozīmīgākās parādības latviešu dzejā gadu tūkstošu mijā. *Letonika. Jaunākā latviešu literatūra: žanru pārskati, teorija un kritika*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2007, 74.–81. lpp.
318. Vensko 2009 – **Vensko, Sandra**. Lietus, tie ir mīļākie nokrišņi. *Kultūras Forums*, Nr. 36, 2009, 18.–25. sept., 9. lpp.
319. Ventenieks 1882 – **Ventenieks**. Dziesmu pavasaris. Dzejas no Vensku Edvarta. *Baltijas Zemkopis*, Nr. 52, 1882, 29. dec., 2. lpp.
320. Vērdiņa 2006 – **Vērdiņa, Jana**. *Dadaisms un tā interpretācijas konteksti*: promocijas darba kopsavilkums. Rīga : Latvijas Universitāte, 2006.
321. Vērdiņš 2006 – **Vērdiņš, Kārlis**. Dzejprozas attīstība Francijā 19. gadsimtā. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 11. Liepāja : LiePA, 2006, 116.–122. lpp.
322. Vērdiņš 2007 – **Vērdiņš, Kārlis**. Latviešu dzejprozas aizsākumi: Auseklis, Aspazija, Jānis Poruks. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 12. Liepāja : LiePA, 2007, 72.–79. lpp.
323. Vērdiņš 2009 – **Vērdiņš, Kārlis**. *Latviešu dzejproza 20. gadsimtā*: promocijas darba kopsavilkums. Rīga : Latvijas Universitāte, 2009.
324. Vērdiņš 2011 – **Vērdiņš, Kārlis**. *Bastarda forma: latviešu dzejprozas vēsture, latviešu dzejprozas antoloģija*. Rīga : LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2011.
325. Vērdiņš 2013 – **Vērdiņš, Kārlis**. Zilo teorija. *Mūsdienu literatūras teorijas*. Sast. I. E. Kalniņa, K. Vērdiņš. Rīga : LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2013, 377.–412. lpp.
326. Vilsons 1967 – **Vilsons, Alfons**. „Zinās vēl ir nezināmo”. *Varavīksne: literatūras vēstures un kritikas gadagrāmata*. Rīga : Liesma, 1967, 75.–76. lpp.
327. Zandere 2008 – **Zandere, Inese**. Par sugu daudzveidību. *Karogs*, Nr. 6, 2008, 90.–92. lpp.
328. Zariņš 2009 – **Zariņš, Aivars**. Jāņa Rozenberga publikācijas padomju propagandas apstākļos folkloristikā. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 14. Liepāja : LiePA, 2009, 202.–207. lpp.
329. Zeile 1991 – **Zeile, Pēteris**. Teksts, aizteksts un pēcteksts. *Literatūra un Māksla*, Nr. 13, 1991, 13. apr., 4. lpp.

330. Zimule 1995 – *Literatūras rokasgrāmata skolēniem*. Sakārt. Ē. Zimule. Rīga : Zvaigzne ABC, 1995.
331. Zirnis 1999_e – **Zirnis, Egīls**. Ordnung muss sein. *Diena*, 1999, 24. jūl. [skatīts 2011. g. 27. febr.]. Pieejams: <http://www.diena.lv>
332. Zvaigznīte 1859 – **S. [Zvaigznīte, Jēkabs]**. Dziesmas, rīmes un tas jaunais sakams vārds. *Mājas Viesis*, Nr. 29, 1859, 20. jūl., 228.–232. lpp.
333. Zviguls 1882 – **Liel-Puriņa J. Zviguls**. Atklāta vēstule, rakstīta Balt. Vēstneša redaktoram, bet gan derīga arī citiem. *Baltijas Vēstnesis*, 1882, Nr. 71.–72. [Citēts pēc *Latviešu literatūras kritika: rakstu kopojums*, 1. sēj. Sakārt. A. Grigulis, V. Austrums. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956, 172.–176. lpp.].
334. Wischmann 1697 – **Wischmann, Johan**. *Der unteutsche Opitz oder kurze Anleitung zur lettischen Dicht=kunst*. [B. v.], 1697.

Literatūra

1. Ahero 1965 – **Ahero, Antonija**. Salikteņi ar norobežotu nozīmi. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 1. Rīga : Liesma, 1965, 18.–23. lpp.
2. Ahero 1967 – **Ahero, Antonija**. Par latviešu valodas aizguvumiem. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 3. Rīga : Liesma, 1967, 40.–48. lpp.
3. Ahero 1979 – **Ahero, Antonija**. Salikteņu pazīmes un rakstība. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 15. Rīga : Liesma, 1979, 164.–179. lpp.
4. Ahmad u. c. 1994 – **Ahmad, Khurshid; Davies, Andrea; Fulford, Heather; Rogers, Margaret**. What is a term? The semi-automatic extraction of terms from text. Mary Shell-Hornby, Franz Pöchhacker, Klaus Kaindl (eds.). *Translation Studies: An Interdiscipline*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1994, pp. 267–277.
5. Aitchison, Dextre Clarke 2004_e – **Aitchison, Jean; Dextre Clarke, Stella**. The Thesaurus: A Historical Viewpoint, with a Look to the Future [skatīts 2013. g. 25. nov.]. Pieejams: <http://libfuture.ir/pdf/download/TheThesaurus,AHistoricalViewpoint,withaLooktotheFuture.pdf>
6. Aizpuriete, Kursīte, Bergmanis 2002 – **Aizpuriete, Amanda; Kursīte, Janīna; Bergmanis, Andris**. Atgriešanās pie maģiskās saiknes. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, Nr. 142, 2002, 20. jūn., 14. lpp.
7. Akatova 2010 – **Akatova, Helēna**. *Latviešu dzejoļu krājumu rādītājs*. Rīga : LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2010.
8. Alunāns 1857 – **Alunāns, Juris**. Par jauniem latviešu valodā taisāmiem vārdiem. *Mājas Viesis*, Nr. 25, 1857, 24. jūn., 196.–197. lpp.
9. Alunāns 1862 – **Alunāns, Juris**. Par latviešu valodu. *Pēterburgas Avīzes*, Nr. 21, 1862, 7. dec., 228. lpp.
10. Ancītis 1958 – **Alnis, V. [Ancītis, Valdemārs.]** Ļoti vajadzīga vārdnīca. *Skolotāju Avīze*, 1958, 10. apr.
11. Ancītis 1963 – **Ancītis, Valdemārs**. Žanrs un kvalitāte. *Literatūra un Māksla*, Nr. 46, 1963, 16. nov., 3. lpp.
12. Apinis 2006 – **Apinis, Raimonds**. Latviešu terminoloģijas procesa pēctecība un tās pārrāvumi 20. gadsimtā. *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2006, 32.–39. lpp.
13. Apinis 2009 – **Apinis, Raimonds**. Terminoloģijas darba organizācijas modeļi un to piemērotība Latvijas apstākļiem. *Terminoloģija un speciālā leksika lietojumā un sistēmā. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 134. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009, 4.–5. lpp.
14. Apinis 1977 – **Apinis, Aleksejs**. *Latviešu grāmatniecība no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām*. Rīga : Liesma, 1977.
15. Apinis 1991 – **Apinis, Aleksejs**. *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum*. Rīga : Liesma, 1991.
16. Aukštikalne 2004 – **Aukštikalne, Danuta**. Prievārdu ģenitīveņi latviešu valodā. *Санкт-Петербургский государственный университет. VII межвузовская научная конференция студентов-филологов: тезисы*, 12–16 апреля 2004 г. Отв. ред. А. В. Андронов. Санкт-

- Петербург : Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета, 2004, с. 10–11.
17. Āboltiņa 1997 – **Āboltiņa, Mārīte**. Ceļvedis Raiņa dzejas poētikā. *Karogs*, Nr. 3, 1997, 199.–204. lpp.
 18. Baldunčiks 1977 – **Baldunčiks, Juris**. Elementi *super-* un *mini-* latviešu valodas saliktenos. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 13. Rīga : Liesma, 1977, 68.–70. lpp.
 19. Baldunčiks 1981^a – **Baldunčiks, Juris**. Anglicismu funkcionālais raksturojums mūsdienu latviešu valodā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 11, 1981, 67.–78. lpp.
 20. Baldunčiks 1981^b – **Baldunčiks, Juris**. Unikālas vārdnīcas simtgade. *Karogs*, Nr. 5, 1981, 181.–182. lpp.
 21. Baldunčiks 1999 – **Baldunčiks, Juris**. Priekšvārds. *Svešvārdu vārdnīca*. J. Baldunčika red. Labots un papildināts otrais izd. Rīga : Jumava, 1999, 5.–6. lpp.
 22. Baldunčiks 2005^a – **Baldunčiks, Juris**. Ar leksikas aizgūšanu saistītie jēdzieni un terminoloģija mūsdienu latviešu valodniecībā. *Linguistica Lettica*, 14. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2005, 174.–188. lpp.
 23. Baldunčiks 2005^b – **Baldunčiks, Juris**. Tulkotāja viltusdraugu problēma: no vārdiem pie darbiem. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 1. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005, 56.–64. lpp.
 24. Baldunčiks 2008^a – **Baldunčiks, Juris**. Latviešu valodniecības terminoloģijas attīstība 19. gadsimtā. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti 2*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008, 23.–35. lpp.
 25. Baldunčiks 2008^b – **Baldunčiks, Juris**. Piezīmes uz „Latviešu etimoloģijas vārdnīcas” malām. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 12 (1). Liepāja : LiePA, 2008, 7.–18. lpp.
 26. Baldunčiks 2008^c – **Baldunčiks, Juris**. Terminoloģiskie mutanti mūsdienu latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 3. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 26.–37. lpp.
 27. Baldunčiks 2009^a – **Baldunčiks, Juris**. Latviešu ķīmijas terminoloģijas attīstība 19. gadsimta 50.–70. gados. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 13 (2). Liepāja : LiePA, 2009, 6.–16. lpp.
 28. Baldunčiks 2009^b – **Baldunčiks, Juris**. Terminoloģijas teorija un prakse Latvijā: pārdomas krustcelēs. *Terminoloģija un speciālā leksika lietojumā un sistēmā. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 136. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009, 5.–6. lpp.
 29. Baldunčiks 2010 – **Baldunčiks, Juris**. Daži papildinājumi „Latviešu etimoloģijas vārdnīcai”. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 14 (1). Liepāja : LiePA, 2010, 19.–27. lpp.
 30. Baldunčiks 2012^a – **Baldunčiks, Juris**. Priekšvārds. *Vārdnīcu izstrāde Latvijā 1991–2010*. Pētījums J. Baldunčika vadībā. Rīga : LVA, 2012, 6.–15. lpp.
 31. Baldunčiks 2012^b – *Vārdnīcu izstrāde Latvijā 1991–2010*. Pētījums J. Baldunčika vadībā. Rīga : LVA, 2012.
 32. Baldunčiks 2013 – **Baldunčiks, Juris**. Latviešu terminoloģijas vēstures lappuses: „elektrība”. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 17 (2). Liepāja : LiePA, 2013, 7.–19. lpp.
 33. Baldunčiks 2014 – **Baldunčiks, Juris**. Salikteni ar *daiļ-* latviešu rakstu valodā: vēsturisks pārskats. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 18 (1). Liepāja : LiePA, 2014, 14.–32. lpp.
 34. Baltiņa 1976 – **Baltiņa, Maija**. Vēlreiz par izskaņām *-ums* un *-ība*. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 12. Rīga : Liesma, 1976, 120.–126. lpp.
 35. Baltiņš 2003 – **Baltiņš, Māris**. J. Endzelīna un H. Budula 1922. gada polemika par zinātniskās terminoloģijas vārdnīcu. *Valoda vēstures dzirnakmeņos. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 130. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2003, 13.–16. lpp.
 36. Baltiņš 2006 – **Baltiņš, Māris**. Latviešu terminoloģijas attīstība: mantojums, problēmas un perspektīvas. *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2006, 72.–79. lpp.
 37. Baltiņš 2007^a – **Baltiņš, Māris**. Sekmīgas un vispusīgas terminu sistēmas izveides ekstralingvistiski šķēršļi. *Mūsdienu valoda mūsdienu sabiedrībā. Sociolingvistika un sinhronā*

- valodniecība. *Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 134. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007, 12.–16. lpp.
38. Baltiņš 2007^b – **Baltiņš, Māris**. Terminoloģijas procesa normatīvā bāze: esošais un vēlamais. *Latviešu valoda – patstāvīgā un mainīgā. Valsts valodas komisijas raksti*, 3. sējums. Rīga : Zinātne, 2007, 32.–53. lpp.
 39. Baltiņš 2008^a – **Baltiņš, Māris**. German, Russian, English – Their Impact on Latvian Terminology: Similarities and Discrepancies. *Valoda – 2008. Valoda dažādu kultūru kontekstā: zinātnisko rakstu krājums*, XVIII. Daugavpils : Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2008, 325.–330. lpp.
 40. Baltiņš 2008^b – **Baltiņš, Māris**. Iespiesto terminoloģisko resursu veidi un to salīdzinošs raksturojums. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 12 (2). Liepāja : LiePA, 2008, 17.–28. lpp.
 41. Baltiņš 2008^c – **Baltiņš, Māris**. Vadošās kontaktvalodas ietekme uz terminu sistēmu latviešu valodā. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti 2*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008, 65.–75. lpp.
 42. Baltiņš 2009 – **Baltiņš, Māris**. Daži mīti par latviešu terminoloģiju XXI gadsimta sākumā un to kļiedšana. *Terminoloģija un speciālā leksika lietojumā un sistēmā. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 134. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009, 6.–9. lpp.
 43. Baltiņš 2010^a – **Baltiņš, Māris**. Jēkaba Dravnieka „Konversācijas vārdnīcā” (1891–1898) lietotie termini: vecmodīgi vai mūsdienīgi? *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 5. Rīga : SIA „Arona Baltic”, 2010, 65.–74. lpp.
 44. Baltiņš 2010^b – **Baltiņš, Māris**. Jēkaba Dravnieka rediģētās konversācijas vārdnīcas un to vieta terminoloģijas vēsturē. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 14 (2). Liepāja : LiePA, 2010, 7.–17. lpp.
 45. Baltiņš 2010^c – **Baltiņš, Māris**. Terminoloģijas attīstība latviešu valodā līdz 1918. gadam nācijas izveides kontekstā. *Baltistu kongress: XI starptautiskā baltistu kongresa „Baltu valodu pagātne, tagadne un nākotne” referātu tēzes 2010. gada 27.–30. septembrī*. Rīga : Latvijas Universitāte un LU Latviešu valodas institūts, 2010, 24.–25. lpp.
 46. Baltiņš 2011 – **Baltiņš, Māris**. Laikabiedru vērtējumi par „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcu” (1922): konstruktīva kritika un mūžīgie jautājumi. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 15 (2). Liepāja : LiePA, 2011, 17.–26. lpp.
 47. Baltiņš 2012^a – **Baltiņš, Māris**. Dažas retāk aplūkotas 20. un 30. gadu terminoloģijas vārdnīcas. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 16 (2). Liepāja : LiePA, 2012, 19.–31. lpp.
 48. Baltiņš 2012^b – **Baltiņš, Māris**. „Latviešu konversācijas vārdnīca” (1927–1940) kā neapgūts terminoloģijas vēstures avots. *Literārā valoda (standartvaloda) vēsturiskā, normatīvā un sociolingvistiskā skatījumā. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 139. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2012, 10.–13. lpp.
 49. Baltiņš 2012^c – **Baltiņš, Māris**. Valodas jautājumiem veltītās publikācijas vācu okupācijas laika presē (1941–1944). *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 7. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 14.–27. lpp.
 50. Baltiņš 2013 – **Baltiņš, Māris**. Terminrades process un principi. *Latviešu valoda*. A. Veisberga red. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 415.–433. lpp.
 51. Bankava 2006 – **Bankava, Baiba**. Internacionālie eponīmi latviešu valodā. *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2006, 80.–87. lpp.
 52. Bankava 2007 – **Bankava, Baiba**. Itāļu eponīmi mūsdienu latviešu valodā. *Onomastica Lettica*, 3. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007, 160.–170. lpp.
 53. Bankava 2009 – **Bankava, Baiba**. Ieskats eponīmu leksiski semantiskajā raksturojumā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 13 (1). Liepāja : LiePA, 2009, 179.–184. lpp.
 54. Bankava, Bušs 2013 – **Bankava, Baiba; Bušs, Ojārs**. Daži eponīmu veidošanās terminoloģiskie un semantiskie aspekti. *Linguistica Lettica*, 21. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013, 78.–85. lpp.
 55. Bankavs 1998 – **Bankavs, Andrejs**. Pirmās svešvārdu vārdnīcas atcerei. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 2. Liepāja : LiePA, 1998, 11.–19. lpp.

56. Bankavs 1999 – **Bankavs, Andrejs**. Jēkabs Dravnieks – leksikogrāfs. *Linguistica Lettica*, 5. Rīga : Latviešu valodas institūts, 1999, 30.–35. lpp.
57. Bankavs 2002 – **Bankavs, Andrejs**. Latviešu valodas eponīmi. *Valodas vienību semantika un tās izpētes aspekti. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 129. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2002, 8.–9. lpp.
58. Barts 1995 – **Barts, Rolāns**. No daiļdarba pie teksta. *Uz kuriem, literatūras teorija?* Rīga : LU žurnāla „Humanities and Social Sciences. Latvia” Fonds, LU Svešvalodu fakultāte, LU Filoloģijas fakultāte, 1995, 181.–190. lpp.
59. Berelis 1992 – **Berelis, Guntis**. Teorētiskā prakse un praktiskā teorija. *Karogs*, Nr. 5/6, 1992, 182.–188. lpp.
60. Berelis 2002 – **Berelis, Guntis**. Neiespējamā grāmata. *Diena*, Nr. 107, 2002, 10. maijs, 12. lpp.
61. Bergmane, Blinkena 1986 – **Bergmane, Anna; Blinkena, Aina**. *Latviešu rakstības attīstība: latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga : Zinātne, 1986.
62. Bērziņa-Baltiņa 1946 – **Bērziņa-Baltiņa, Valerija**. *Latviešu valodas gramatika*. Vidusskolas kurss. Trešais izdevums. Rīga : Latviešu apgāds, 1946.
63. Bērziņš 1925 – **Bērziņš, Ludis**. *Nevācu Opics: literatūras vēsture monografijās*, Nr. 4. Rīga : Vidusskolu Skolotāju kooperatīva izdevniecība, 1925.
64. Bibliogrāfisks rādītājs 1995 – *Latvijā izdotās latviešu valodas vārdnīcas: bibliogrāfisks rādītājs (1900–1994)*. Sast. M. Banga, G. Cakule, S. Kļaviņa, B. Mūrniece, S. Zariņa. Rīga : Latvijas Universitāte, 1995.
65. Blinkena 1965 – **Blinkena, Aina**. Par defises lietošanu. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 1. Rīga : Liesma, 1965, 146.–156. lpp.
66. Blinkena 1996 – **Blinkena, Aina**. 1922. gada „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca” mūsdienu skatījumā. *Nacionālā terminoloģija: vēsture, tagadne un perspektīvas. Latvijas Zinātņu akadēmijas un LZA Terminoloģijas komisijas 50-gadei veltītās konferences referātu tēzes*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 1996, 37.–38. lpp.
67. Blinkena 2009 – **Blinkena, Aina**. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009.
68. Blumberga 2001 – **Blumberga, Aija**. *Literatūrzinātnes terminu attīstība mūsdienās: maģistra darbs*. Zinātniskā vadītāja V. Skujiņa. Liepāja : Liepājas Pedagoģijas akadēmija, 2001.
69. Bušmane 2007 – **Bušmane, Brigita**. *Piena vārdi. Piena produktu nosaukumi latviešu valodā*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.
70. Bušmane 2008 – **Bušmane, Brigita**. Dundagas izloksnes parādību atspoguļojums Ernesta Dinsberga darbos. *Baltu filoloģija: baltu valodniecības žurnāls*, XVII (1/2). Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 19.–32. lpp.
71. Bušs 1985 – **Bušs, Ojārs**. Īpašvārdu semantika (interpretācijas mēģinājums). *Valodas aktualitātes – 1984*. Rīga : Zinātne, 1985, 49.–57. lpp.
72. Bušs 1986 – **Bušs, Ojārs**. Dažas mūsdienu salikteņdarināšanas iezīmes. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 22. Rīga : Avots, 1986, 73.–77. lpp.
73. Bušs 2002 – **Bušs, Ojārs**. Īpašvārdu skaidrojošā vārdnīca – nonsenss vai reāla iespējamība? *Leksikografijos ir leksikologijos problemas. Antano Salio 100-osioms gimimo metinēms*. Konferencijās pranešimų tezes 2002 m. birželio 6–7 d. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2002, 13.–15. lpp.
74. Bušs 2003 – **Bušs, Ojārs**. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2003.
75. Bušs 2004 – **Bušs, Ojārs**. Termini un onīmi: dažas kopīgas iezīmes. *Terminologijos istorijos ir dabarties problemas*. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2004, 159.–167. lpp.
76. Bušs 2006 – **Bušs, Ojārs**. Vēl dažas pārdomas par īpašvārdu semantiku. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 10. Liepāja : LiePA, 2006, 30.–33. lpp.
77. Bušs 2007^a – **Bušs, Ojārs**. Par dažu valodniecības terminu traktējumu un definīciju. *Linguistica Lettica*, 16. Rīga : LVI, 2007, 146.–160. lpp.
78. Bušs 2007^b – **Bušs, Ojārs**. Tomēr vārdene. *Kultūras Forums*, Nr. 35, 2007, 7.–14. sept., 2. lpp.
79. Butāne 2009 – **Butāne, Anita**. Kalku vieta leksikā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 13 (1). Liepāja : LiePA, 2009, 31.–39. lpp.
80. Butāne 2010^a – **Butāne, Anita**. Pašcilmes un aizgūti vārdi muzikoloģijas terminoloģijā. *Baltistu kongress: XI starptautiskā baltistu kongresa „Baltu valodu pagātne, tagadne un nākotne”*

- referātu tēzes 2010. gada 27.–30. septembrī.* Rīga : Latvijas Universitāte un LU Latviešu valodas institūts, 2010, 36.–37. lpp.
81. Butāne 2010^b – **Butāne, Anita.** Terminoloģijas un valodas kultūras grupas darbība: ieskats vēsturē. *Linguistica Lettica*, 19. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2010, 93.–100. lpp.
 82. Cabré 1999 – **Cabré, Maria Teresa.** *Terminology: Theory, Methods and Applications.* Juan C. Sager (ed). Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1999.
 83. Cabré 2003 – **Cabré Castellvi, Maria Teresa.** Theories of Terminology: Their description, Prescription and Explanation. *Terminology*, Vol. 9, Nr. 2, 2003, pp. 163–199.
 84. Calzolari 1988 – **Calzolari, Nicoletta.** The Dictionary and the Thesaurus can be combined. *Relational models of the Lexicon: Representing Knowledge in Semantic Networks.* Martha Walton Evens (ed). Cambridge : Cambridge University Press, 1988, pp. 75–96.
 85. Cauna 2008 – **Cauna, Eduards.** Dinamisku terminoloģijas resursu veidošana. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti 2.* Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008, 99.–105. lpp.
 86. Celmiņa 1948 – **Celmiņa, Ieva.** Adjektīvi ar izskaņu *-īgs* un *-isks*. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 7, 1948, 85.–89. lpp.
 87. Cimdiņa 2002^a – **Cimdiņa, Ausma.** Aktuālā poētika. *Karogs*, Nr. 7, 2002, 172.–173. lpp.
 88. Dīriķis 1861 – **B. D. [Dīriķis, Bernhards]** Latviešu raksti 1860. gadā. *Mājas Viesis*, Nr. 23, 1861, 5. jūn., 180.–182. lpp.
 89. Dombrovska, Sirsone 1966 – **Dombrovska, Margrieta; Sirsone, Skaidrīte.** *Latviešu dzeja: valoda, ritmika, kompozīcija, žanri.* Rīga : Zinātne, 1966.
 90. Dorbe 1970 – **Dorbe, Herberts.** Dumpīgais autodidakts. *Varavīksne: literārais mantojums.* Rīga : Liesma, 1979, 35.–39. lpp.
 91. Druviete 1989 – **Druviete, Ina.** Valodnieks leksikogrāfs Jēkabs Dravnieks. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 25. Rīga : Avots, 1989, 22.–26. lpp.
 92. Druviete 1998 – **Druviete, Ina.** Valodas pārmaiņas kontaktvalodu (kontaktsistēmu) ietekmē. *Linguistica Lettica*, Nr. 2, 1998, 5.–17. lpp.
 93. Dubova, Leitāne, Lele-Rozentāle 2009 – **Dubova, Agnese; Leitāne, Māra; Lele-Rozentāle, Dzintra.** *Zinātniskā komunikācija starpkultūru kontekstā.* 1. daļa. Ventspils : Ventspils Augstskola, Lietišķās valodniecības centrs, 2009.
 94. Dumbere 1997 – **Dumbere, Laura.** Par Raini – bez aizspriedumiem. *Diena*, Nr. 59, 1997, 11. marts, 9. lpp.
 95. Dziļuma 2002 – **Dziļuma, Marta.** Dzejas vārdnīcas laiks. *Dziesmusvētki*, Nr. 3, 2002, maijs/jūnijs, 30. lpp.
 96. Ekmanis 2003 – **Ekmanis, Rolfs.** Pirmreizējs darbs latviešu rakstniecībā. *Jaunā Gaita*, Nr. 232, 2003, 61.–62. lpp.
 97. Elksnīte 2011 – **Elksnīte, Gita.** *Nominālās vārdkopas Georga Manceļa tekstos: promocijas darbs.* Liepāja : Liepājas Universitāte, 2011.
 98. Endzelīns 1951 – **Endzelīns, Jānis.** *Latviešu valodas gramatika.* Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
 99. Endzelīns, Mīlenbahs 1923 – **Endzelīns, Jānis; Mīlenbahs, Kārlis.** *Latviešu gramatika.* Rīga : Valters un Rapa, 1923.
 100. Erštiķe, Locika 2009 – **Erštiķe, Katrīna; Locika, Ilze.** Terminoloģijas saskaņošanas problemātika. *Terminoloģija un speciālā leksika lietojumā un sistēmā. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 134. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli.* Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009, 14.–15. lpp.
 101. Ēdelmane 1998 – **Ēdelmane, Inese.** Personvādi latviešu valodas augu nosaukumos. *Linguistica Lettica*, 2. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 1998, 78.–88. lpp.
 102. Ēdelmane, Ozola 2007 – **Ēdelmane, Inese; Ozola, Arija.** *Latviešu valodas augu nosaukumi.* Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.
 103. Felber 1984 – **Felber, Helmut.** *Terminology Manual.* Paris : Unesco, International Information Centre for Terminology (Infoterm), 1984.
 104. Fiske 1990 – **Fiske, John.** *Introduction to Communication Studies.* London : Routledge, 1990.
 105. Freimane 1993 – **Freimane, Inta.** *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā.* Rīga : Zvaigzne, 1993.
 106. Freinbergs 1963 – **Freinbergs, Kārlis.** Pret „garo stāstu”. *Literatūra un Māksla*, Nr. 44, 1963, 2. nov., 4. lpp.

107. Gaile 1973 – **Gaile, Mirdza**. *Literatūras mācīšanas metodika*. Rīga : Zvaigzne, 1973.
108. Grabis 1955 – **Grabis, Rūdolfs**. Pārskats par 17. gadsimta latviešu valodas gramatikām. *LPSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti*, 5. Rīga : LPSR ZA, 1955, 205.–266. lpp.
109. Grabis 1984 – **Grabis, Rūdolfs**. Latviešu valodas gramatikas 18. gs. pirmajā pusē. *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 9, 1984, 89.–99. lpp.
110. Grabis 2006 – **Grabis, Rūdolfs**. *Darbu izlase*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2006.
111. Grase 1962 – **Grase, Helga**. *Literatūras teorijas mācīšanas aktivizācija V–VIII klasē*, 1962. LVA, 1130. f., 1. apr., 3. l.
112. Grase 1964 – **Grase, Helga**. *Latviešu dzejas vārsmojuma pamati*, 1964. LVA, 1130. f., 1. apr., 6. l.
113. Grudule 1997 – **Grudule, Māra**. „Nevācu Opicam” – jubileja. *Karogs*, Nr. 11, 1997, 136.–147. lpp.
114. Grzega 2011_e – A Recollection of 11 Years of Onomasiology Online (2000–2010): All Articles Re-Collected. Joachim Grzega (ed), 2011 [skatīts 2013. g. 25. nov.]. Pieejams: <http://www1.ku-eichstaett.de/SLT/EngluVglSW/OnOn-Total.pdf>
115. Hartmann 2001 – **Hartmann, Reinhard Rudolf Karl**. *Teaching and Researching Lexicography*. Essex : Pearson Education limited, 2001.
116. Hauzenberga-Šturma 1976 – **Hauzenberga-Šturma, Edīte**. Noderīgs izteiksmes līdzekļu kopojums. *Jaunā Gaita*, Nr. 107, 1976.
117. Helviga 2011^a – **Helviga, Anita**. Citvalodu elementu izmantojums mūsdienu literatūrzinātnes salikteņterminos. *Valodas elementu cilme un attīstība. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 138. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011, 14.–16. lpp.
118. Helviga 2011^b – **Helviga, Anita**. Ernesta Dinsberga darba „Metrika” loma latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas attīstībā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 15 (2). Liepāja : LiePA, 2011, 168.–178. lpp.
119. Helviga 2011^c – **Helviga, Anita**. Hyphenated words in the terminology of Latvian literary theory. *Kalbos vienetu semantika ir struktūra*. Tarptautinē mokslinē konferencija, skirta Klaipēdos universiteto 20-mečiui ir lituanistikos Klaipēdoje 40-mečiui. Klaipēda : Klaipēdos universitetas, 2011, pp.13.–14.
120. Helviga 2011^d – **Helviga, Anita**. Termina *personāžs* lietojuma specifika latviešu literatūrzinātnē. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 16. Liepāja : LiePA, 2011, 194.–210. lpp.
121. Helviga 2012^a – **Helviga, Anita**. Defīssavienojumi latviešu literatūrzinātnes terminoloģijā. *RES HUMANITARIAE*, XI. Klaipēda : Klaipēdos universiteto leidykla, 2012, 199.–214. lpp.
122. Helviga 2012^b – **Helviga, Anita**. Ģenitīveņi literatūrzinātnes terminoloģijā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 16 (2). Liepāja : LiePA, 2012, 101.–118. lpp.
123. Helviga 2012^c – **Helviga, Anita**. Leksēmas *teksts* lietojums un derivatīvā aktivitāte mūsdienu literatūrzinātnes terminoloģijā. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 17. Liepāja : LiePA, 2012, 106.–124. lpp.
124. Helviga 2012^d – **Helviga, Anita**. Literatūrzinātnes terminu vārdnīca mūsdienu leksikogrāfijas kontekstā = Dictionary of Literary Theory Terms in the Context of Modern Lexicography. E. Drezena (1892–1937) piemiņai veltītās 3. starptautiskās terminoloģijas konferences *Aktuālās tendences terminoloģijas teorijā un praksē* (2012. gada 25.–26. oktobrī) referātu anotācijas. Rīga : LZA, LU LaVI, 2012, 21.–23. lpp.
125. Helviga 2012^e – **Helviga, Anita**. Par dažu literatūrzinātnes terminu lietojuma tendencēm. *TAGAD: Latviešu valodas aģentūras zinātniski metodisks izdevums*, Nr. 1, 2012, 17.–25. lpp.
126. Helviga 2012^f – **Helviga, Anita**. Raksturīgākās salikteņu grupas literatūrzinātnes terminos. *VIA SCIENTIARUM: starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums*, 1. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2012, 117.–126. lpp.
127. Helviga 2013^a – **Helviga, Anita**. Dažas lappuses latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas attīstībā 19. gadsimta otrajā pusē. *Valoda dažādu kultūru kontekstā*: zinātnisko rakstu krājums, XXIII. Daugavpils : Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2013, 384.–392. lpp.

128. Helviga 2013^b – **Helviga, Anita**. Eventuālā literatūrzinātnes terminu vārdnīca mūsdienu leksikogrāfijas kontekstā. *Aktuālas tendences terminoloģijas teorijā un praksē*: rakstu krājums. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013, 61.–83. lpp.
129. Helviga 2013^c – **Helviga, Anita**. Ieskats latviešu literatūrzinātnes terminogrāfijā. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 18. Liepāja : LiePA, 2013, 110.–123. lpp.
130. Helviga 2014^a – **Helviga, Anita**. Deonimizācijas loma literatūrzinātnes terminu darināšanā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 18 (2). Liepāja : LiePA, 2014, 77.–92. lpp.
131. Helviga 2014^b – **Helviga, Anita**. Pašcilmes vārdu un aizguvumu terminoloģiskā sinonīmija literatūrzinātnē. *Šiuolaikinēs kalbos tyrimai ir problemas*. Vilniaus universitetas, Lietuvių kalbos institutas 21-oji tarptautinē Jono Jablonskio konferencija: tezēs. Vilnius : Vilniaus universitetas, Lietuvių kalbos institutas, 2014, pp. 7–10. [skatīts 2014. g. 4. okt.]. Pieejams: <http://www.flf.vu.lt/struktura/katedros/lietuviu-kalbos-katedra#naujienos>
132. Helviga 2014^c – **Helviga, Anita**. Vispārīgs pārskats par literatūrzinātnes terminiem skolas mācību līdzekļos. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: rakstu krājums, 19. Liepāja : LiePA, 2014, 24.–44. lpp.
133. Helviga 2014^d – **Helviga, Anita**. *Ziņģes, stāsti un pasakas* – literatūras termini kopš Gotharda Frīdriha Stendera laikiem = *Songs, Stories and Tales* – Literary Terms Since the Times of Gotthard Friedrich Stender. *Gothards Frīdrihs Stenders (1714–1796) un apgaismība Baltijā Eiropas kontekstā*. Starptautiskās zinātniskās konferences tēzes. Rīga : Latvijas Universitāte, 2014, 21.–22. lpp.
134. Ikere 2010 – **Ikere, Zaiga**. *Translating English Philosophical Terminology into Latvian: A Semantic Approach*. Daugavpils : Daugavpils University Academic Press „Saule”, 2010.
135. IMM 1920/1 – **Terminoloģijas komisijas prezidijs**. Pārskats par Izglītības Ministrijas Terminoloģijas komisijas darbību. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 1, 1920, 69.–70. lpp.
136. IMM 1920/3 – **Terminoloģijas komisijas prezidijs**. Terminoloģijas Komisijas darbība par janvara un februāra mēnešiem. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 3, 1920, 252.–253. lpp.
137. IMM 1920/4 – **Terminoloģijas komisijas prezidijs**. Izglītības Ministrijas darbinieku saraksts. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 4, 1920, 383.–384. lpp.
138. IMM 1920/8 – **Terminoloģijas komisijas prezidijs**. Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas vārdu saraksti. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 8, 1920, 151.–157. lpp.
139. IMM 1921/2 – Skolotāju sagatavošanas kursu programma. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 2, 1921, 157.–174. lpp.
140. ISO 704:2009_e – ISO 704:2009. Terminology work – Principles and methods [skatīts 2014. g. 27. janv.]. Pieejams: http://www.iso.org/iso/catalogue_detail.htm?csnumber=38109
141. Jansone 1997 – **Jansone, Ilga**. Vārds leksikogrāfijā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 1. Liepāja : LiePA, 1997, 45.–52. lpp.
142. Jansone, Veisbergs 2013 – **Jansone, Ilga; Veisbergs, Andrejs**. Vārdnīcas. *Latviešu valoda*. Andreja Veisberga red. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 435.–452. lpp.
143. Jansons, Karulis 1967 – **Jansons, Jānis Alberts; Karulis, Konstantīns**. *Nepazītais Dinsbergs. Varavīksne 1967*: literatūras vēstures un kritikas gadagrāmata, 1967, 228.–242. lpp.
144. Johansons 1953–1954 – **Johansons, Andrejs**. *Latviešu literatūra: no viduslaikiem līdz 1940. gadam*. 4 grāmatās. Stokholma : Trīs Zvaigznes, 1953–1954.
145. Jundze 2002^a – **Jundze, Arno**. Jaunumi literatūrzinātnē. *Literatūra un Māksla Latvijā*, Nr. 14, 2002, 4. apr., 7. lpp.
146. Jundze 2002^b – **Jundze, Arno**. Janīnas Kursītes fenomens. *Literatūra un Māksla Latvijā*, Nr. 19, 2002, 10. maijs, 1. lpp.
147. Kalniņš, Grabis 1971 – **Kalniņš, Jānis; Grabis, Rūdolfs**. [Par ZA Valodas un literatūras institūta darbību]. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 3, 1971, 35.–44. lpp.
148. Kalme 1995 – **Kalme, Vilma**. *Vingrošanas termini latviešu valodā*: disertācija filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Liepāja : Liepājas Pedagoģijas akadēmija, 1995.
149. Kalme, Smiltnece 2001 – **Kalme, Vilma; Smiltnece, Gunta**. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija. Lokāmās vārdšķiras*. Liepāja : LiePA, 2001.
150. Karulis 1972 – **Karulis, Konstantīns**. Valdemāra vārdnīca un latviešu literārās valodas attīstība. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 8. Rīga : Liesma, 1972, 40.–53. lpp.
151. Kārklis 1981 – **Kārklis, Rihards**. *Literatūras mācīšanas pamatprincipi*. Rīga : Zvaigzne, 1981.

152. Kirkness 2004 – **Kirkness, Alan**. Lexicography. *The Handbook of Applied Linguistics*. Alan Davies, Catherine Elder (eds). [B. v.] : Blackwell Publishing, 2004, pp. 54–81.
153. Kokareviča 2006^a – **Kokareviča, Dace**. Labs termins ir nepārprotams. *Latvijas Avīze*, Nr. 64, 2006, 6. marts, 8. lpp.
154. Kokareviča 2006^b – **Kokareviča, Dace**. Steidzami vajadzīgs likums par terminoloģiju. *Latvijas Avīze*, Nr. 342, 2006, 18. dec., 16. lpp.
155. Kronvalds [1888] 1987 – **Kronvalds, Atis**. Valodas lietā. *Tagadnei: izlase*. Rīga : Liesma, 1987, 132.–134. lpp.
156. Kursīte 2002^a – **Kursīte, Janīna**. Dzejas vārdnīca. *Literatūra un Māksla Latvijā*, Nr. 8, 2002, 21. febr., 6.–7. lpp.
157. Kurzemiece 2008 – **Kurzemiece, Ineta**. *Žogu nosaukumi latviešu valodas izloksnēs*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008.
158. Kušķis 1976 – **Kušķis, Jānis**. Ģenitīveņu tipi. *Valodas sistēma: zinātniskie raksti*. Rīga : P. Stučka Latvijas Valsts universitāte, 1976, 121.–147. lpp.
159. Kvašīte 2003 – **Kvašīte, Regīna**. Salikteņi: to semantika, struktūra un funkcijas lietišķajos tekstos. *Linguistica Lettica*, 11. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2003, 90.–109. lpp.
160. Ķeinis 2003 – **Ķeinis, Stasis**. Lietuviešu terminoloģija un tās loma gadsimtu mijā. Tulk. V. Skujiņa. *Terminoloģijas jaunumi*. Rīga : LZA TK, 2003, 44.–47. lpp.
161. Ķirīte 1992 – **Ķirīte, Marika**. Top latviešu valodas terminu standarti. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 1992, Nr. 7., 44. lpp.
162. Labrence 1984 – **Labrence, Līvija**. *Jelgavas grāmata*. Rīga : Zinātne, 1984.
163. Lagzdīņa 2002 – **Lagzdīņa, Irēna**. Dzejas lauks bez robežām. *Brīvā Latvija*, Nr. 29, 2002, 3./9. aug.
164. Laiveniece 2010 – **Laiveniece, Diāna**. Teksta definīciju varianti lingvistiskajā literatūrā un latviešu valodas mācību grāmatās. *Filologija*, 15. Šauļi : Šiaulių universiteto leidykla, 2010, 83.–90. lpp.
165. Laiveniece 2012 – **Laiveniece, Diāna**. Latviešu valodas rokasgrāmata. *Linguistica Lettica*, 20. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2012, 153.–181. lpp.
166. Landau 2001 – **Landau, Sidney I**. *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge : Cambridge University Press, 2001.
167. Laua 1981 – **Laua, Alise**. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga : Zvaigzne, 1981.
168. Laugale 2002^a – **Laugale, Velga**. Citvalodu ietekme pedagoģijas terminoloģijas veidošanā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 6. Liepāja : LiePA, 2002, 240.–245. lpp.
169. Laugale 2002^b – **Laugale, Velga**. Valodas kultūra saziņas procesā. *Starptautiskās zinātniskās konferences „Komunikācija un kopība” (2001. g. 17.–18. maijs) raksti*. Jelgava : Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 2002, 198.–203. lpp.
170. Laumane 2011 – **Laumane, Benita**. *Kāja un mārķāja: vārda lietojuma lauks*. Liepāja : LiePA, 2011.
171. Lauzis 2006 – **Lauzis, Aldis**. Ģenitīveņa un lietvārda ģenitīva robežšķirtne. *Valodas struktūra un valodas vienību funkcijas. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 133. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2006, 27. lpp.
172. Lazovskis 1997 – **Lazovskis, Ilmārs**. Nacionālā terminoloģija un politika. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1997, 51. sēj., Nr. 1/2, 155.–158. lpp.
173. Lāce 2002 – **Lāce, Aija**. Kā pasaule tik kupla – Grāmata. *Brīvā Latvija*, Nr. 32, 2002, 24./30. aug.
174. Lepika 1954 – **Lepika, Milda**. Par atributīvo ģenitīvu mūsdienu latviešu valodā. *LPSR Valodas un literatūras institūta raksti*, III sēj. Rīga : LPSR ZA izdevniecība, 1954, 47.–76. lpp.
175. Lielbārde – **Lielbārde, Zanda**. Skolās ienāk digitālie mācību līdzekļi. Vai tie izkonkurēs grāmatas? [skatīts 2013. g. 1. jūn.]. Pieejams: <http://www.lvportals.lv/likumi-prakse.php?id=251380>
176. Liepa 2011 – **Liepa, Dite**. *Latvijas preses valoda*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011.
177. Loja 1958 – **Loja, Jānis**. *Valodniecības pamatjautājumi*. Rīga : Zvaigzne, 1958.
178. Loja 1968 – **Loja, Jānis**. *Valodniecības pamatjautājumi*. Otrais, pārstrādātais izd. Rīga : Zvaigzne, 1968.

179. LRB 1992 – *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. LZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts. Rīga : „Latvijas enciklopēdija”, 1992.
180. LVGK 2008 – *Latviešu valodas gramatika*: koncepcija, prospekts, atsevišķu nodaļu pirmvarianti, diskusijas materiāli. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008.
181. LVG 2013 – *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013.
182. Meļķis 2002 – **Meļķis, Didzis**. Krustceļu brīdis. *Latvijas Luterānis*, Nr. 13, 2002, 6. jūl., 9.–10., 15. lpp.
183. MK 2006 – Noteikumi par valsts standartu pamatizglītībā un pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem. 2006. gada 19. decembra Ministru kabineta noteikumi Nr. 1027, 13. pielikums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 204, 2006, 22. dec.
184. MK 2008 – Noteikumi par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu un vispārējās izglītības mācību priekšmetu standartiem. 2008. gada 2. septembra Ministru kabineta noteikumi Nr. 715, 23. pielikums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 145, 2008, 18. sept.
185. MLLVG I 1959 – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
186. Nītiņa 1994 – **Nītiņa, Daina**. Ģenitīveņi: ģenitīvs kā nelokāma vārdforma latviešu valodā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 3, 1994, 21.–25. lpp.
187. Nītiņa 2001 – **Nītiņa, Daina**. *Latviešu valodas morfoloģija*: konspektīvs lokāmo vārdšķiru apskats. Rīga : RTU Valodu institūts, 2001.
188. Nītiņa, Iļjinska, Platonova 2008 – **Nītiņa, Daina; Iļjinska, Larisa; Platonova, Marina**. *Nozīme valodā: lingvistiskie un ekstralingvistiskie aspekti*. Rīga : RTU Valodu institūts, RTU izdevniecība, 2008.
189. Nītiņa, Veisbergs 2007 – **Nītiņa, Daina; Veisbergs, Andrejs**. Valodas izmaiņas un kvalitāte. Valsts valodas komisija. *Latviešu valoda 15 neatkarības gadus*: lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences. Rīga : Zinātne, 2007, 372.–400. lpp.
190. Osmanis 1957 – **Osmanis, Jāzeps**. Par literaturzinātnisko terminoloģiju. *Literatūra un Māksla*, Nr. 26, 1957, 2. lpp.
191. Ozols 1965 – **Ozols, Arturs**. *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga : Liesma, 1965.
192. Ozols 1968 – **Ozols, Arturs**. Aizgūtā veclatviešu rakstu valodas leksika un mūsdienu latviešu valoda. *Latviešu leksikas attīstība*. Rīga : Zinātne, 1968, 11.–49. lpp.
193. Ozols, Augstkalne, Kušķis 1967 – **Ozols, Arturs; Augstkalne, Ruta; Kušķis, Jānis**. Salikteņi ar vien- pirmajā daļā. *Latviešu valodas apcerējumi*. LVU zinātniskie raksti, LX sēj., 9. A. laidieni. Rīga : LVU, 1967, 251.–275. lpp.
194. Paegle 2003 – **Paegle, Dzintra**. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. Rīga : LU, 2003.
195. Piete 2007 – **Piete, Linda**. Personvārdi latviešu un lietuviešu augu nosaukumos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 11. Liepāja : LiePA, 2007, 45.–53. lpp.
196. Piete 2009 – **Piete, Linda**. Ieskats latviešu valodas terminoloģijas komisiju darbības pirmsākumos. *Terminoloģija un speciālā leksika lietojumā un sistēmā*. *Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 134. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009, 22.–24. lpp.
197. Platonova 2011 – **Platonova, Marina**. *Term Formation and Application in the Thematic Field „Environment and Ecology”*: Contrastive Analysis: Doctoral Thesis. Rīga : University of Latvia, 2011.
198. Pommers 2003 – **Pommers, Juris Gunārs**. Internacionālismi spēkratu terminoloģijā. *Linguistica Lettica*, 12. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2003, 176.–184. lpp.
199. Porīte 1973 – **Porīte, Tamara**. J. Endzelīna galvenie literāro normu avoti un normēšanas kritēriji latviešu valodas praksē. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 2, 1973, 68.–75. lpp.
200. Pūtele 1998 – **Pūtele, Iveta**. Terminu vārdnīcu specifika. Problēmas risinājumi profesiju nosaukumu vārdnīcas veidošanā. *Linguistica Lettica*, 2. Rīga : Latviešu valodas institūts, 1998, 166.–173. lpp.
201. Pūtele 2006 – **Pūtele, Iveta**. Profesiju nosaukumu darināšanas īpatnības latviešu valodā 20. gadsimta otrajā pusē. *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2006, 289.–296. lpp.

202. Pūtele 2008^a – **Pūtele, Iveta**. Latviešu terminoloģija valodu saskarē vēsturiskā skatījumā. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti 2*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008, 56.–64. lpp.
203. Pūtele 2008^b – **Pūtele, Iveta**. *Latviešu valodas profesiju nosaukumi: terminoloģiskais aspekts: promocijas darba kopsavilkums*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008.
204. Pūtele 2009 – **Pūtele, Iveta**. Dažas terminu darināšanas īpatnības 1922. gada „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā”. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 13 (2). Liepāja : LiePA, 2009, 240.–246. lpp.
205. Pūtele 2012 – **Pūtele, Iveta**. Tradicionālais un novatoriskais latviešu termindarināšanā. *E. Drezena (1892–1937) piemiņai veltītā 3. starptautiskā terminoloģijas konference „Aktuālās tendences terminoloģijas teorijā un praksē” 2012. gada 25.–26. oktobrī: referātu tēzes*. Rīga : LZA, LU Latviešu valodas institūts, 2012, 31.–33. lpp.
206. Reidzāne 1977 – **Reidzāne, Beatrise**. Salikteņi ar ievaddaļu *kop-*, to semantika un attīstības tendences. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 13. Rīga : Liesma, 1977, 49.–56. lpp.
207. Rey 1995 – **Rey, Alain**. *Essays on Terminology*. Translated and edited by Juan C. Sager. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins, 1995.
208. Roze 1961 – **Roze, Liene**. Pirmā latviešu svešvārdu vārdnīca. *Leksikoloģijas un leksikogrāfijas jautājumi. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas valodas un literatūras institūta raksti*, XIII. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961, 273.–299. lpp.
209. Roze 1962 – **Roze, Liene**. *Latviešu valoda pirms simt gadiem: „Pēterburgas Avīžu” sabiedriski politiskā leksika*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1962.
210. Roze 1972^a – **Roze, Liene**. Pirmās latviešu autoru vārdnīcas simtgade. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 8. Rīga : Avots, 1972, 55.–64. lpp.
211. Roze 1972^b – **Roze, Liene**. Valdemāra 1872. gada vārdnīca. Leksikogrāfiska analīze. *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973*. Rīga : Zinātne, 300.–330. lpp.
212. Roze 1973 – **Roze, Liene**. 1872. gada „Krievu-latviešu-vācu vārdnīces” autori un vārdnīcas tapšanas gaita. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 8, 1973, 101.–107. lpp.
213. Roze 1982 – **Roze, Liene**. *Pasaule vārdnīcas skatījumā*. Rīga : Zinātne, 1982.
214. Rozenbergs 1986 – **Rozenbergs, Jānis**. Teksta lingvistika un valodas prakse. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 22. Rīga : Avots, 1986, 36.–51. lpp.
215. Rubīna 1973 – **Rubīna, Aina**. Salikteņi ar *-veida* un *-veidīgs*. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 9. Rīga : Liesma, 1973, 99.–103. lpp.
216. Rudzītis 1987 – **Rudzītis, Jāzeps**. Atis Kronvalds. [Priekšvārds.] *Tagadnei: izlase*. Rīga : Liesma, 1987, 3.–24. lpp.
217. Rudzītis 1993 – **Rudzītis, Jānis**. *Problēmsituācijas literatūras stundās*. Rīga : Zvaigzne, 1993.
218. Rudzītis 1994–1995 – **Rudzītis, Jānis**. *Metodiski materiāli latviešu literatūras skolotājam*. 2 sējumos. Rīga : Izglītība, 1994–1995.
219. Rudzītis 2000 – **Rudzītis, Jānis**. *Literatūras mācības skolā*. Rīga : RaKa, 2000.
220. Rune 2003 – **Rune, Māra**. *Stratēģijas literatūras apguvē pamatskolā*. Rīga : RaKa, 2003.
221. Sager 1990 – **Sager, Juan C.** *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1990.
222. Saule-Sleine 1961 – **Saule-Sleine, Mērija**. Adjektīvi ar sufiksu *-isk-* dažos latviešu rakstu sākumperioda tekstos un XVII, XVIII un XIX gs. valodnieciskajos darbos. *Leksikoloģijas un leksikogrāfijas jautājumi. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Raksti*, XIII. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961, 87.–118. lpp.
223. Saule-Sleine 1967 – **Saule-Sleine, Mērija**. Vēl par izskaņām *-īgs* un *-isks*. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 3. Rīga : Liesma, 1967, 115.–128. lpp.
224. Saule-Sleine 1972 – **Saule-Sleine, Mērija**. Par sufiksa *-isk-* formu un tā leksiski gramatiskām funkcijām (it sevišķi baltu un slāvu valodās). *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973*. Rīga : Zinātne, 1972, 225.–252. lpp.
225. Saulītis 1958 – **Saulītis, Bruno**. Dažas piezīmes par īso literatūrzinātnisko terminu vārdnīcu. *Karogs*, Nr. 5, 1958, 140.–142. lpp.
226. Sierra 2000_e – **Sierra, Gerardo**. The onomasiological dictionary: a gap in lexicography. *Dictionary Making: Special Types of Information*, 2000 [skatīts 2013. g. 25. nov.]. Pieejams: http://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex2000/027

227. Sīlis 2009^a – **Sīlis, Jānis**. Speciālās leksikas tulkojuma varianti dažādos profesionālos un speciālos kontekstos. *Terminoloģija un speciālā leksika lietojumā un sistēmā. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 134. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009, 29.–30. lpp.
228. Sīlis 2009^b – **Sīlis, Jānis**. *Tulkojumzinātnes jautājumi: teorija un prakse*. Ventspils : Ventspils Augstskola, 2009.
229. Skujiņa 1967 – **Skujiņa, Valentīna**. Vārda nozīmes maiņa kā terminu darināšanas līdzeklis. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 2, 1967, 90.–99. lpp.
230. Skujiņa 1969 – **Skujiņa, Valentīna**. *Tehnisko zinātņu terminu veidošana latviešu valodā: disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai*. Rīga : LPSR ZA Valodas un literatūras institūts, 1969.
231. Skujiņa 1970 – **Skujiņa, Valentīna**. Piedēkļu nozīmju attīstība tehnisko zinātņu terminos. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 6. Rīga : Liesma, 1970, 136.–144. lpp.
232. Skujiņa 1972 – **Skujiņa, Valentīna**. Internacionālisti un internacionālie elementi latviešu valodas zinātniskajā terminoloģijā (sastatījumā ar krievu valodu). *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973*. Rīga : Zinātne, 1972, 331.–346. lpp.
233. Skujiņa 1974 – **Skujiņa, Valentīna**. Vārdus meklējot. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 10. Rīga : Liesma, 1974, 94.–111. lpp.
234. Skujiņa 1977 – **Skujiņa, Valentīna**. Jauns terminu veidošanas paņēmieni. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 13. Rīga : Liesma, 1977, 71.–79. lpp.
235. Skujiņa 1980 – **Skujiņa, Valentīna**. Jaunākais terminoloģijā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 16. Rīga : Avots, 1980, 101.–107. lpp.
236. Skujiņa 1986 – **Skujiņa, Valentīna**. Apelativācija un separācija kā vārddarināšanas paņēmieni. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 22. Rīga : Avots, 1986, 68.–73. lpp.
237. Skujiņa 1989 – **Skujiņa, Valentīna**. Appellativization and separation as methods of word-formation. *Baltistica: Baltų kalbotyros žurnalas*, Nr. III (2), Priedas. Vilnius : Mokslas, 1989, 408.–413. lpp.
238. Skujiņa 1991 – **Skujiņa, Valentīna**. Defissavienojumi termina un terminelementa funkcijā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 26. Rīga : Avots, 1991, 169.–177. lpp.
239. Skujiņa 2000 – **Skujiņa, Valentīna**. Internacionālisma semantika starpvalodiskā skatījumā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 4. Liepāja : LiePA, 2000, 186.–193. lpp.
240. Skujiņa 2001 – **Skujiņa, Valentīna**. Latviešu valodas terminoloģijas attīstība nacionālo un internacionālo tendenču mijiedarbībā. *Baltu filoloģija: zinātniskie raksti*, X. 642. sēj. Red. Pēteris Vanags. Rīga : Latvijas Universitāte, 2001, 113.–125. lpp.
241. Skujiņa 2002 – **Skujiņa, Valentīna**. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Otrais, labotais un papildinātais izd. Rīga : LVI, 2002.
242. Skujiņa 2005 – **Skujiņa, Valentīna**. Kā veidot termina definīciju? *Terminoloģijas jaunumi*, Nr. 11, 2005, 8.–11. lpp.
243. Skujiņa 2007 – **Skujiņa, Valentīna**. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija sešos gadu desmitos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2007, 61. sēj., Nr. 3, 4.–14. lpp.
244. Skujiņa, Ķirīte 2000 – **Skujiņa, Valentīna; Ķirīte, Marika**. Projekta „Latviešu valodas terminoloģija” veikums 1996.–2000. gadā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2000, 54. sēj., Nr. 5/6, 103.–111. lpp.
245. Skujiņa, Ķirīte 2005_e – **Skujiņa, Valentīna; Ķirīte, Marika**. *Termins vārdnīcā kā terminzinātnes attīstības un valodas bagātināšanas avots*, 2005 [skatīts 2010. g. 28. apr.]. Pieejams: <http://termini.lza.lv>
246. Skulte 2009 – **Skulte, Ilva**. Mazulīte, vārdā Dzīve. Eipura Minimas. *Kultūras Forums*, 2009, 9.–16. janv., 8. lpp.
247. Soida 1974 – **Soida, Emīlija**. Ģenitīveņi. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 10. Rīga : Liesma, 1974, 114.–128. lpp.
248. Soida 1976 – **Soida, Emīlija**. Sintaktiskas cilmes atributīvie ģenitīveņi. *Valodas sistēma: zinātniskie raksti*. Rīga : P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1976, 148.–209. lpp.
249. Soida 2009 – **Soida, Emīlija**. *Vārddarināšana*. Dz. Paegles red. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009.

250. Stengrevica 1972 – **Stengrevica, Melita**. Vērojumi par dažu leksikas elementu novecošanos mūsdienu latviešu literārajā valodā. *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973*. Rīga : Zinātne, 1972, 347.–370. lpp.
251. Stikute 2010 – **Stikute, Elita**. *Latviešu literatūras didaktika: vēsturiskā pieredze: promocijas darbs*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2010.
252. Strelēvica-Ošiņa 2010 – **Strelēvica-Ošiņa, Dace**. *Valodas pareizības izpratne un preskriptīvisma cēloņi un sekas: Latvijas un pasaules pieredze: promocijas darba kopsavilkums*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2010.
253. Strelēvica-Ošiņa 2011 – **Strelēvica-Ošiņa, Dace**. *Kāpēc mēs gribam, lai valoda ir pareiza? Ieskats preskriptīvisma vēsturē, teorijā un praksē*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011.
254. Svece 2009 – **Svece, Artis**. Zīmīgu piezīmju piezīmes. *Karogs*, Nr. 2, 2009, 145.–148. lpp.
255. Ščucka 2009 – **Ščucka, Anita**. Derivatīvie kalki terminu sistēmā un lietojumā. *Terminoloģija un speciālā leksika lietojumā un sistēmā. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 134. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009, 32.–34. lpp.
256. Šmidebergs 2009 – **Šmidebergs, Imants**. Par terminoloģisko leksiku skaidrojošajās vārdnīcās. *Terminoloģija un speciālā leksika lietojumā un sistēmā. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 134. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009, 34.–35. lpp.
257. Šmite 2012 – **Šmite, Astra**. Latvijā izdotās vārdnīcas (1991–2010). Bibliogrāfisks saraksts. *Vārdnīcu izstrāde Latvijā 1991–2010*. Pētījums J. Baldunčika vad. Rīga : LVA, 2012, 192.–247. lpp.
258. Temmerman 2000 – **Temmerman, Rita**. *Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach*. Amsterdam : John Benjamins, 2000.
259. TTC 2005 – *Situācijas izpēte latviešu terminoloģijas izstrādes, saskaņošanas un apstiprināšanas jomā: problēmu identifikācija un to risinājumi*. Rīga : Tulkošanas un terminoloģijas centrs, 2005.
260. TTC 2007 – *Latviešu valodas terminoloģijas resursu kvalitātes un pieejamības apzināšana dažādās zinātnes un praktiskās darbības nozarēs*. Rīga : Valsts aģentūra „Tulkošanas un terminoloģijas centrs”, 2007.
261. Valeinis 1996 – **Valeinis, Vitolds**. Vecās latviešu poētikas (līdz 20. gadsimtam). *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1996, 50. sēj., Nr. 4/5, 11.–16. lpp.
262. Valeinis 1999 – **Valeinis, Vitolds**. *Ievads latviešu literatūrteorijas vēsturē*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999.
263. Vanags 2008 – **Vanags, Pēteris**. Latviešu valodas standartizācijas problēma 19. gadsimtā: valodas kopēju maiņa. *Literatūrzinātne, folkloristika, māksla. Latvijas Universitātes Raksti*, 731. sēj. Rīga : Latvijas Universitāte, 2008, 62.–71. lpp.
264. Vanags 2013 – **Vanags, Pēteris**. Latviešu rakstu valodas izveide un attīstība 16.–18. gadsimtā. *Latviešu valoda*. A. Veisberga red. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 201.–240. lpp.
265. Veisbergs 2006^a – **Veisbergs, Andrejs**. Kurp ej, latviešu valoda? Aizgūto un pašcilmes jaunvārdu strukturālais salīdzinājums. *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2006, 357.–363. lpp.
266. Veisbergs 2006^b – **Veisbergs, Andrejs**. Valodas attīstība, pārmaiņas un kvalitāte. *Valodas kvalitāte. Valsts valodas komisijas raksti*, 2. sēj. Rīga : Valsts valodas komisija, 2006, 118.–142. lpp.
267. Veisbergs 2007 – **Veisbergs, Andrejs**. Jaunvārdi un valodas attīstības virziens. *Baltu filoloģija: zinātniskie raksti*, XVI (1/2). Rīga : Latvijas Universitāte, 2007, 133.–140. lpp.
268. Vērdiriņš 2011 – **Vērdiriņš, Kārlis**. *Bastarda forma: latviešu dzejprozas vēsture, latviešu dzejprozas antoloģija*. Rīga : LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2011.
269. Vilsons 1963 – **Vilsons, Alfons**. Vai termins „garais stāsts” atmetams? *Literatūra un Māksla*, Nr. 47, 1963, 23. nov., 5. lpp.
270. Vulāne 2000 – **Vulāne, Anna**. Okazionālo salikteņu aktualizācija P. Ērmaņa dzejā. *Valoda un literatūra kultūras apriņķī. Latvijas Universitātes Raksti*, 624. sējums. Rīga : Latvijas Universitāte, 2000, 192.–204. lpp.

271. VVK 2007 – Terminrades process pēdējo piecpadsmit gadu laikā: pagātnes mantojums un nākotnes perspektīvas. *Latviešu valoda 15 neatkarības gados: Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Valsts valodas komisija. Rīga : Zinātne, 2007, 401.–439. lpp.
272. Zanders 1991 – **Zanders, Ojārs**. Ernests Dinsbergs – dzejas klasikas tulkotājs. *Daiļliteratūra latviešu grāmatniecībā: bibliotēku zinātnes aspekti*. Rīga : Avots, 1991, 50.–65. lpp.
273. Zanders 2012 – **Zanders, Ojārs**. *Ko Kurzemes meži un jūra šalc*. Rīga : Jumava, 2012.
274. Zanders 2006 – **Zanders, Viesturs**. *Rīgas Latviešu biedrība (1868–1940) kā nacionālās grāmatniecības centrs*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006.
275. Zemzare 1961 – **Zemzare, Daina**. *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961.
276. Zuicena 2008 – **Zuicena, Ieva**. Terminu atveides problēmas skaidrojošajās vārdnīcās. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 12 (2). Liepāja : LiePA, 2008, 259.–266. lpp.
277. Zuicena 2012^a – **Zuicena, Ieva**. Ilustratīvā materiāla atveide „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā”. *Baltistica VIII*, Priedas: Baltu valodniecības žurnāls. Vilnius : Vilniaus universitetas, 2012, 181.–188. lpp.
278. Zuicena 2012^b – **Zuicena, Ieva**. Latviešu valodas attīstības procesa atspoguļojums „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā”. *Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku 3. kongress un Letonikas 4. kongress „Zinātne, sabiedrība un nacionālā identitāte”*. *Valodniecības raksti*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2012, 236.–246. lpp.
279. Zuicena, Migla 2008 – **Zuicena, Ieva; Migla, Piga**. Jura Alunāna devums latviešu leksikogrāfijā. *Literatūrzinātne, folkloristika, māksla. Latvijas Universitātes Raksti*, 731. sēj. Rīga : Latvijas Universitāte, 2008, 72.–76. lpp.
280. Žīgure 2004 – **Žīgure, Veneta**. Angļu-latviešu viltus draugu ietekme un izplatība tulkošanā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 8. Liepāja : LiePA, 2004, 384.–389. lpp.
281. Wüster 1985 – **Wüster, Eugen**. *Introduction to the General Theory of Terminology and Terminological Lexicography*. Quebec : Girsterm-Universite Laval, 1985.
282. Андерсон 1958 – **Андерсон, Эмма**. *Сборник стихов «Конец и начало» в развитии лирики Райниса*: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рига, 1958.
283. Балдунчикс 1983 – **Балдунчикс, Юрис**. *Заемствование англизмов в латышский язык 18–20 вв.*: диссертация ученой степени кандидата филологических наук. Рига, 1983.
284. Биберс 1967 – **Биберс, Гунар**. *Характеры и конфликты в латышской советской драматургии (1944–1965)*: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рига, 1967.
285. Гринвалде 1978 – **Гринвалде, Аусма**. *Проблемы художественного образа в современной латышской советской поэзии (1965–1973)*: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рига, 1978.
286. Хаусман 1972 – **Хаусман, Виктор**. *Драматургия Райниса*: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рига, 1972.
287. Хирш 1977 – **Хирш, Харий**. *Позиция автора в романе. (Вопросы композиции современного латышского романа)*: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рига, 1977.
288. Калве 1964 – **Калве, Милда**. *Мастерство стиля Андрея Упита*: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рига, 1964.
289. Калинин 1999 – **Калинкин, Валерий**. *Поэтика онима*. Донецк : Юго-Восток, 1999.
290. Киршентале 1983 – **Киршентале, Ингрида**. *Латышский роман. (Становление и развитие жанра до 1940 года)*: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва, 1983.
291. Лабренце 1955 – **Лабренце, Валия**. *Жизнь и творчество Леона Паэгле*: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рига, 1955.
292. Лейчик 1992 – **Лейчик В.** Современные тенденции в интернационализации терминов. *E. Drezena (1892–1992) piemiņai veiktā starptautiskā terminoloģijas konference „Terminoloģijas zinātne: stāvoklis un perspektīvas”*: referātu tēzes. Rīga : Zinātne, 1992, 60.–61. lpp.

293. Лотман, Успенсий 2000 – **Лотман, Юрий; Успенсий, Борис.** О семиотическом механизме культуры. *Семиосфера*. Санкт-Петербург : Искусство-СПБ, 2000.
294. Мауринь 1958 – **Мауринь, Майга.** *Проблемы создания образа в новеллистике Андрея Упита*: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рига, 1958.
295. Суперанская 1973 – **Суперанская, Александра.** *Общая теория имени собственного*. Москва : Наука, 1973.
296. Суперанская, Подольская, Васильева 2007 – **Суперанская, Александра; Подольская, Наталия; Васильева, Наталия.** *Общая терминология: терминологическая деятельность*. Изд. 3-е. Москва : Издательство ЛКИ, 2007.
297. Табанакова 2001 – **Табанакова, Вера.** *Идеографическое описание научной терминологии в специальных словарях*: диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Тюмень : Тюменский Государственный университет, 2001.
298. Табун 1980 – **Табун, Бронислав.** *Характер в латышской прозе. (Замысел и создание образа)*: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва, 1980.

Pielikumu saraksts

1. Pārskats par latviešu terminoloģijas izstrādāšanas galvenajiem posmiem dažādos avotos
2. Apkopojums par jaunākajām (1994–2013) humanitāras ievirzes terminoloģiska rakstura vārdnīcām Latvijā
3. Dažu literatūrzinātnes terminu dosjē
4. Uz literatūrzinātnes terminoloģiju attiecināmi aizguvumi dažādu laikposmu svešvārdu vārdnīcās
5. Pārskats par latviešu literatūrzinātnes terminiem pirmajās trīs poētikas grāmatās
6. Latviešu literatūrzinātnes pamattermini mācību līdzekļos laikposmā no 20. gadsimta 70. gadiem līdz 2012. gadam
7. Pašcilmes vārdu un aizguvumu proporcionalitāte latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas otrajā attīstības posmā (19. gadsimta vidus – 1918. gads)
8. Pašcilmes vārdu un aizguvumu proporcionalitāte latviešu literatūrzinātnes pamatterminos (mācību līdzekļos) laikposmā no 20. gadsimta 70. gadiem līdz 2012. gadam
9. Pētījumā biežāk sastopamie sufiksālie lietvārdi
10. Pētījumā biežāk konstatētās terminu adjektīvās modifikācijas
11. Pētījumā biežāk konstatētās terminu verbālās modifikācijas un deverbālie substantīvi
12. Biežāk sastopamie literatūrzinātnes termini, kas saistīti ar deonimizācijas procesu
13. Literatūrzinātnes terminu atspoguļojums dažās vispārlietojamās leksikas skaidrojošajās vārdnīcās
14. Uzziņu materiāls par vārdu *pēda*
15. Dažu šķirkļu materiāls eventuālajai literatūrzinātnes terminu vārdnīcai